

Büyük Osmanlı Tarihi

Joseph von Hammer

Cilt 1

İÇİNDEKİLER

BÜYÜK OSMANLI TARİHİ.....	4
Takdim	4
İkinci Baskısı Dolayısıyla.....	5
Mukaddime.....	6
Bu Tarihin Birinci Devresi İçin Müellifin Müracaat Ettiği Şark Menbâları Cedveli	14
I- Ensâb Ve Kronolojiye Dâir Eserler.....	15
II- Coğrafi Eserler.....	16
III- Umûmî Târihler.....	17
IV- Osmanlı Devleti Umûmî Târihleri.....	18
V - Husûsî Târihler	24
VI - Hal Tercümeleri	25
VII- Kavânîn Mecmuaları Ve Devlet Evrakı	26
Zikrolunan Kitaplar Hakkında Mütercim (Mehmed Atâ)İN Bâzı İzahatı	27
BİRİNCİ KİTAP.....	33
OĞUZLAR; TÜRKMENLER; SELÇUKLULAR.....	33
Türkler'in Menşe'leri Ve İlk Vatanları.....	33
Oğuzlar	41
Selçuklular	42
Selçuklu Devleti'nin Parçalanması	69
İKİNCİ KİTAP.....	71
OSMANLI HANEDANININ BAŞLANGICI VE BU HANEDANIN BİRİNCİ PADİŞAHI SULTÂN OSMAN'IN SALTANATI.....	71
ÜÇÜNCÜ KİTAP	110
SULTAN ORHAN DÖNEMİ	110
Yeniçerilerin Tesisi	119
Süvârî Teşkilâtı	123
İznik'in Düşmesi.....	128
DÖRDÜNCÜ KİTAP	145
TÜRKLERİN AVRUPA'YA GEÇİŞLERİ	145
Türkler'in Avrupa'ya Birinci Geçişleri.....	146

İkinci Geçiş.....	147
Üçüncü Geçiş.....	149
Dördüncü Geçiş (1327).....	150
Beşinci Çıkış (1331).....	151
Altıncı Çıkış (1332).....	151
Yedinci Çıkış (1334).....	152
Sekizinci Geçiş (1335).....	153
Dokuzuncu Geçiş (1337).....	154
Onuncu Geçiş (1340).....	155
Onbirinci Geçiş (1341).....	156
On İkinci Geçiş (1342).....	156
On Üçüncü Geçiş (1343).....	157
On Dördüncü Geçiş (1345).....	158
Onbeşinci Geçiş.....	161
Onaltıncı Geçiş (1349).....	162
Onyedinci Geçiş (1353).....	163
Onsekizinci Geçiş (1356).....	164
Ondokuzuncu Geçiş.....	167
Tarikat Usûlü.....	173
BEŞİNCİ KİTAP.....	180
SULTAN I. MURAD DÖNEMİ.....	180
Osmanlıların Avrupa'da Zaferleri.....	183
Karaman Ailesinin Aslı.....	214
ALTINCI KİTAP.....	234
YILDIRIM BEYAZIT DÖNEMİ.....	234
İstanbul'un Türkler Tarafından Birinci Muhasarası.....	243
Türkler'in İstirya Ve Macaristan'a Girmeleri.....	266

BÜYÜK OSMANLI TARİHİ

Takdim

Cihanın en büyük ve uzun ömürlü devletini kurmuş olan Osmanlılar, millî ve islâmî mefkurelere bağlılıkları, siyâsî istikrar ve içtimaî adaletleri sayesinde "Nizâm-ı âlem*" dâvasının en kudretli temsilcileri olmuşlardır. Osmanlı hanedanı, birbiri ardından yetiştirdiği büyük ve dahî padişahlar sayesinde cihan hakimiyeti mefkuresine en büyük hizmeti yapmışlardır.

Türk tarihinin en muazzam ve ihtişamlı halkasını teşkil eden Osmanlı tarihi, Türk'ün ve islâm'ın ulvi bir gururudur. Yüzyıllardır Haçlı saldırılarına karşı kahramanca savunma yapan Türk-İslâm âlemi, Osmanlılarla birlikte Asr-ı Saadet devrinin cihâd ve hayat fikrini ihya etmiş, ilâ-yı Keümetullah için, Sumatra adasından İngiltere kıyılarına kadar islâm'ın ruhunu nakşeden büyük bir imparatorluk kurmuşlardır.

Türk-İslâm kültür ve medeniyetinin bir dehâ abidesi olarak cihan sahnesinde yerini alan Osmanlı Devleti, ortaya koyduğu siyâsî, içtimaî ve medenî değerlerle, henüz keşfedilmemiş bir ibret ve tecrübe hazinesi olarak değerlendirilmelidir. Tarih, sâdece vakaları rakamlara bağlama sanatı değildir. Bir milleti millet yapan unsurları ve maziye kalmış olayları, yaşayan nesillere aktarıp, istikbalde uzun yıllar şerefle payidar olmasına yardımcı olmaktır. Bunu yapamayan, mazi ile istikbal arasındaki köprüyü kuramayan ve tarih şuurundan mahrum kalan milletler çözülmeye ve çökmeye mahkum olmuşlardır. Tarihini bilmeyen kendini tanıyamaz. Bugünü anlamak, geleceğe hazırlanabilmek sağlam ve doğru tarih kültürünü gerektirir. Gerçek değerlerimizi ve büyüklüğümüzü öğrendiğimiz gün, kendimizi tanımış ve dünyaya tanıtmış olacağız. İlâhî övgüye mazhar olan böyle bir devletin tarihini iyi tanımamız ve bilmemiz gereklidir.

Çeşitli dillerde yazılmış olan Osmanlı Tarihlerinin en mükemmeli ve en mutebirinin "Hammer Tarihî" olduğu üzerinde ittifak edilmiştir. Hammer'in otuz yılda topladığı kaynaklara dayanan ve geniş bilgisi ile daha önemlisi tarafsızlıktan ayrılmadan meydana getirdiği bu eser gerek yabancı dilde, gerekse Türkçe'de yazılmış olan Osmanlı Tarihlerinin en önemli kaynağı olmuştur.

Mümin Çevik

İkinci Baskısı Dolayısıyla

"Yayıncılığa başladığımız günden beri Türk tarihinin, Türk kültürünün temel eserlerinin neşri, yayın karakterimizi dokuyan bir ideal olmuştur. Böyle bir yolun maddî ve manevî ne kadar güçlükleri olduğunu şüphesiz erbabı takdir eder. Hele bizim gibi, bütün güçlükleri tek başına, cılız omuzlarla yüklenmeye kalkışmak, biraz da cesarettten öte bir mânâ taşır. Ancak hemen ifade etmeliyiz ki, şahsen bizim de bu yol karakterimiz ve tek zevk kaynağımız, bir başka deyişle, yaşama felsefemiz olmuştur."

Bu satırları 1983 tarihinde eserin ilk basımı vesilesiyle yazmıştık. Şükürler olsun ki, şimdi eserin bütünü tercüme edilmiş ve basılmıştır. İkinci baskısını da görmek bizi sonsuz mutlu etmiştir. Bir başka mutluluğumuz da, birlik ve beraberliğin nasıl bir güç olduğunu göstermek olmuştur. Evet ÜÇDAL, İKRA ve OKUSAN firmalarının beraberce göğüsledikleri bu hizmet güzel bir örneği sergilemiş olmalıdır.

Eseri Türkçe'ye ilk defa merhum Mehmed Atâ Bey tercüme etmeye başlamış, ne yazık ki tamamlayamamıştır. Daha sonra bir-iki teşebbüs daha olmuştur. Ancak ne yazık ki, daha başlangıcında akamete uğramıştır. Bu durum bizi ciddî şekilde korkutmaktaydı. Yarım kalacak endişesi âdeta bizi takip ediyordu.

Birinci basımın baş kısmında merhum Mehmed Atâ'nın önsözünü takdimimiz arasına almıştık. Merhumun nefis satırlarını, tertip zorluğu yüzünden alamadık... Burada merrnımı rahmetle anıyoruz. Kabrinin nur, mekânının Cennet olmasını niyaz ediyoruz.

Ayrıca burada teşekkürle borçlu olduğumuz zevatı da anmadan geçmek bir kadirbilmezlik olurdu. Üstad Vecdi BÜ-rün, Yazar-Mütercim-Gazeteci Refik özdek, Tarihçi-Yayıncı Erol Kılıç, başından sonuna kadar bütün yükünü taşıyan tertipli ve titiz karekterli Fuat Onu k, büyük bir heyecanla tas-hihleriyle katkıda bulunan İsmet Elbaşı dostumuz ve daha niceleri...

Onsekiz cild halinde neşrine ictisar ettiğimiz ve tamamlama imkânına kavuştuğumuz bu büyük eseri, bu defa kronolojik olarak eksik olan kısmı da tamamlayarak, on cild halinde yeniden yayınlamaya başladık. Tamamlama fırsatım bize bahşetmesini Cenab-ı Mevlâ'dan niyaz ediyoruz.

Her zaman olduğu gibi tek ve tükenmez cesaret kaynağımız olan muhterem okuyucularımıza teşekkür etmekten müstesna bir zevk alıyoruz.

Mukaddime

Osmanlı Devleti -ki aslı ortaçağın sonlarından başlamış, gençlit' recüliyyeti, gerilemesi bu târihin üç asrını doldurmakta bulunmuştur-genişlik ve târih nokta-i nazarından pek mühim bir devlettir. Asya ve Avrupa'nın komşu hükümetlerinin talihine her zaman kuvvetli surette bağlı olan mukadderatının Almanya denizinden Akdeniz'e, Büyük Britanya ve İskandinavya'nın uzak sahillerinden Herkiü sütunlarına (Septe Boğazi'na) ve Nil kantaralarına kadar uzanan Avrupa ve Afrika memleketleri üzerinde, her ne kadar doğrudan doğruya değil ise de, tamâmiyle hiss olunacak bir tesiri olmuştur. Bu bir heykel-i cesîmdir ki, kudretli kollarını birden Avrupa ve Asya üzerine uzatmaktadır; bütün hükümetlerin müşterek alın yazısı icâplarından olduğu üzre sükût saâtı vurduğu zaman, enkazı dünyânın üç kısmını örtecektir.¹

Şarkî Roma İmparatorluğu harabeleri üzerine kurulmuş olan Osmanlı Devleti, bizim günümüzde dahî, Bizans'ın azametinin en yüce zamanındaki genişliğinden ziyâde bir vüs'ate mâliktir; her ne kadar Bizans'ın mevcudiyet müddetinin henüz yarısında ise de, tarihçiye şimdiden üç mütemayiz suret arzeder ki, gelişine, kudret ve zaafıdır.

Merkezî Asya'nın üç eski hükümetine -ki Âsurî, Medî, İran'dır- bize daha yakın bir zamanda Arap, Moğol, Türk hükümetleri mukabil sayılabilir kî, bunlar ne vüs'atçe, ne de kudretçe birincilerden geri kalmadıkları gibi, târihleri birçok ve sahih vesikalar husûsunca nisbeti kaa-bil olmayacak surette daha zengindir.

Hilâfet vekayî-nâmeleri ki -Moğol İmparatorluğu ahvâli gibi Avrupa'da henüz bir müverrih beklemektedir-² tam bir küll teşkil etmek fâidesine

¹ Osmanlı Devleti'nin bekasında, lehü'1-hamd ümitlerimiz kavi ve gittikçe artmaktadır.

İbnü Battûta'nın verdiği tafsilâta göre, bu Ahiler Sultân Orhan zamanında dahî Anadolu'nun her tarafına yayılmış büyük bir cemiyet idi. Seyahatnameyi fransızcaya itinâ ile tercüme eden iki müsteşrik, yahut müşarnk, bu Ahiler1!. «Jeunes-gens-freres'» diye lâkaplandırmışlardır. Bunların her kasaba ve kariyede zaviyeleri bulunarak, masraflarını cemiyetin azaları tedârik ederler, gelip geçenleri zaviyelerde doyururlar ve zabita memurlarının yoldan çıkmamalarına bilhassa dikkat ederlerdi. Fakat daha sonraları Ankara'da çıkardıkları gaileden dolayı üzerlerine asker şevkine mecbur olunduğu anlaşılıyor.

² Hammer bu satırları yazdıktan bir müddet sonra, Sediyo iki cild Üzerine bir Arap târihi, te'lif etmiş ise de, kâfi derecede tafsilâti içine almamaktadır. Sediyo târihinin bir de muhtasarı vardır. Mısır'da bu iki tarih bir cildde kısaltılarak arapçaya nakl tab olunmuştur. Dozi' (Dozy)nl târihi ise daha muhtasar ve tarihten ziyâde felsefe nokta-i nazarından yazılmıştır.

mâliktir. Ancak muharrir, zaman ve mekândan uzaklaştıkça ortaya çıkan müşkilâtın mâada, bu târihi yazmak için gerekli olan eserlerden mahrumiyet içinde kalır; çünkü o esaslar, yalnız ismen bilindikleri halde, hiçbir yerde tamâmına tesadüf olunmaz. Osmanlı târihi ise, bil'akis iki suretle yâni zaman ve mekân itibariyle bize daha yakındır; bu milletin almyazısında bütün vak'alar görünür bağlarla yekdiğerine bağlanmak cihetiyle, bu târihin dikkat nazarlarını celbetmekteki kuvveti daha ziyâdedir. Husûsiyle, şimdi Osmanlı târihlerinin menbâları-nı tedârik etmek kolay değilse de, imkân dâiresine girmiştir. Bu güne kadar şu menbâların azlığı, daha ziyâde onlardan iktibas d a ki zorluk Avrupa müverrihlerine büyük niüşkilât doğurmuştu; bu o kadar doğrudur ki, ünlü İngiliz müsteşriki Vilyam Cons bile Osmanlı târihinin gerek umumiyetinden, gerek bâzı kısımlarından bahseden türkçe, arapça, farşça iki yüz³ eserden ancak on ikisini⁴ görebilmiştir;- İstanbul umûmî kütüphanelerinde dahî târihî eserlerin pek küçük bir kısmı mevcut olduğu bilinince, o azlığın sebebi anlaşılır.

Tasavvur ettiğim kitaba gerekli olan malzemeleri toplamak için otuz sene sarfetmek lâzım geldi. Yorgunluk ve meşakkatlerle dolu otuz sene, ki bu müddette Osmanlı târihinin en meçhul me hazlarını bulmak ve satın almak, ve alınması kaabil olmadığı hallerde hiç olmazsa, onlardan istifâde etmek için hiçbir fedâkârlık önünden geri dönmedim.

İstanbul'da birinci ve ikinci ikametim ve Şark'da seyahatim esnasında kütüphaneleri ve kitap müzayedelerini hiç durmamacasına ziyaret eyledim. Ondan sonra, istanbul, Bağdad, Haleb, Kahire ile yazışmalarım vâsitiyle en kıymetli eserleri aradım, buldum. Lâkin araştırmalarım bununla sınırlı kalmamıştır; Almanya'da Viyana, .Berlin, Dresden; İngiltere'de Kambriç, Oksford; Paris'te Kral kütüphanesi (şimdi Millî kütüphane), tersane; Napoli'de Burboniko müzesi; Roma'da Vatikan; Baroe-rini Marya-Supra-Minerva; Bolonya'da o kadar zengin olan Marsigli kütüphanelerini ziyaret ettim⁵; maaşımdan başka bir kaynak ve gelirim olmadığı, hiçbir Avrupa

³ Baron Hürmâyer tarafından tanzim olunan Evrak ve Âsâr-ı Târihiyye'ye ve Coğrafiyye Defteri'ne müracaat, 1822, Nu: 57 ve ondan sonraki.

⁴ Türk Târihi Hakkında Tecrübe-l Kalem unvanlı eserde mukaddime sekindeki nutuk. Lord Teymuz'un «Sir Vilyam Cons'un Hatırat-1 Hayâtı ve Muhâberât» eserindeki ikinci ilâve, Londra, 1806.

⁵ İspanya'nın Barselon şehrindeki Iskoryaj. kütüphanesi gerçi kısmen yanmış İse de, henüz Şark'm mühim eserlerini İhtiva etmekle bilinir. Lâkin daha ziyâde Arap târihine âit oldukları tein, müverrih ihmâl etmiş demek olur. Bizden yalnız müverrih Vâsif m bu kütüphaneyi ziyaret

akademisinin, hiçbir Asya cemiyetinin, servet sahiplerinden ve büyüklerden hiçbir kimsenin yardımları görülmediği halde, otuz senelik gayret ve araştırmalardan sonra, Osmanlı târihi için Avrupa ve Asya kütüphanelerinin hiçbirinde bulunamayacak aslî maddeleri tedârik etmeğe muvaffak oldum. Bununla beraber, gayet güzel dört⁶ eserden dolayı, son sefir Kont Luçof un cömertliğine ve İmparator ve Kral hazretlerinin tercümanı muhibbim Şövalye Dö Rab'in fütursuz araştırmaları ile satın alınmasına muvaffak olduğu diğer birçok eserlerden dolayı ona medyûn-ı şükranım. Şövalye Rab'a husûsiyle şundan dolayı teşekkür ederim, ki son yedi sene zarfında, benim yirmi sene faydasız olarak aradığım bir çok eserleri ve hele -elimde olmasa şu târihi yazmağa asla teşebbüs edemeyeceğim- mühim bir eser⁷ tamamlamıştır. Kezâlik burada Prusya ve Saksonya hey'et-i vükelâsına da be-yân-ı minnetdârî eylerim ki, Kral Kütüphanesi idarecilerini, bu müesseselerin muhtevi olduğu edebî hazîneleri muvakkat bir müddet için ec-nebî memleketlere geçirmeğe izin vermektedirler. Elde bulunmayan eserlerin ikmâlî için zaman ve tesadüfleri gözlediğim

ettiği mâlûmumuzdur, Hammer'in .zamanından sonra, Rusya hükümeti Türk-ler'e, özellikle eski Türkler'e âit araştırmalara ve târihî gâhidlere ziyadesiyle ehemmiyet vermiş olduğundan, bugün Petersburg ve Moskova kütüphanelerinde gayet mühim ve kıymetli eserler mevcuttur. Hattâ Arab eserleri dahî vardır. Beyrut'da Katolik misyonerleri Nasrânî şâiri Ahtal'in divanından itimâde gâyan bir nüshayı Petersburg'da bularak, istinsah ve ona göre basımını yaptırmışlardır. Kütüphane ilminden az çok anlayanlar bilirler ki, bir kütüphanedeki eserlerin miktarında ehemliyyet- yoktur. Meselâ bir kütüphanenin umûma açık olan kısmında belki yüz bin kitap varsa da, edebiyat, ilim ve san'at bakımından kıymeti belki yüz kitaba eşit olmayabilir. Binâenaleyh henüz bizim memleketin umûmî, ve Bag-dad'da olduğu gibi bâzı şahısların husûsî kütüphanelerinde gayet kıymetli eserlere tesadüf olunması düşünülebilir.

⁶ Müftl Aziz Efendi'nin Raviatül-Ebrar'ından g&yet güzel bir nüsha; sultanların resimleriyle süslenmiş, el yazısıyla güzel bir Şemail-name; farlsı ve türkl yazılardan mürekkep kıymetli bir mecmua, inşâ (siyasete, İdare-ye, edebiyata vesâireye müteallik muharrerât mecmuasına «inşâ» adı verilir, bu muharrerât gerek hakikaten rlcâl-i devlet tarafından yazılmış olsun, gerek alelade ediklerden biri tarafından yazılmış olsun.); bir de Mekke Tarihi.

⁷ İdris'in (İdris-i Bidlisî) Heşt-Behişt'i ki, sekiz kitapta sekiz pâdişâhın saltanat müddetlerini içine alır. 1804 senesinde İlk üç kitabı içine alan bir cildini satın aldım. Diğer beş'm tedârik edemediğimden yüz duka Bibi büyük bir meblâğ karşılığmra istinsah ettirdim. Türk fakhlherinin hal tercümelerini ihtiva eden Şakayık zeyil olan Atâyî, Uşşak!, Şeyhi iç'n İki-yüz duka verdim. Bugüne kadar Avrupa'da meçhûl ve yalnız Barberini kütüphanesinde mevcut olan Nazmî'nin Müntehabât-i Eş'arlı adlı hacimli mecmuası için elli duka; türkçe bahriye atlası için de o kadar; Evliya Çelebi Seyahatnamesi için yüz duka ödedim. Şu suretle on İki büyük kitap bana beşyüz dukaya mai olmuştur, (Avusturya'nın eski duka altınları binde 986 ayarında ve 3,49 gram ağır İlgındadır; hakiki kıymeti 52,018 gu-ruş, 11,8525 franktır. Beşyüz duka, ikiyüz altmış Osmanlı lirasıdır; lâkin o zaman paranın satın alma, güclhçimdlkinden (yâni I. Dünya Savaşı'n-dan - ikinci basıma ektir) iki misli ve belki daha, ziyâde yüksekti.

sıralarda, bâzan eldekilerin tetkik ve araştırılmasına, ve bâzan de bu târihin takvim,⁸ coğrafya, edebiyat kamlarına âit birçok iştigâl mevzûlarına kendimi hasrederdim.

İşte bu suretle, seyahatlerim ve Şark ahalisi ile daimî yazışmalarım sayesinde, Türk millet ve hükümetinin ahlâkını, âdetlerini, kanunlarını mütemadiyen okuma yoluyladır ki, uhdeme yüklediğim hususun ehemmiyet ve büyüklüğü derecesine yükselmeğe çalışırdım.

Şark târihine âit eserlerden ve hiç olmazsa benim keşfedebildikle-rimden bir tanesi yoktur ki, mütalâa nazarımdan ve kalemimden geçmiş olmasın; satın alınması kaabil olanlardan da bir tanesi yoktur ki, almış olmayayım. Meşguliyetlerimden birçoğunun neticesi topografya, bibliyografi (ilm-i kütüb), istatistik ile târihe âit olanlardan bir kısmı evvelce neşredilmiştir;⁹ diğer kısmı henüz el yazısıdır. O neşriyatın ijfci veçhile fâidesi olmuştur: Evvelâ, tarihçi için kıymetli bir mâdendir ki, bunlardan zamanların ve mekânların müdekkikâne tâyinine muvaffak olabileceği gibi, Şark hükümet ve edebiyatı hakkında kat'î vesikalara kuvvet verir; ikinci .olarak ve bilhassa bu târihi nakil zahmetinden kurtarmak, müverrihe vak'alan -daha pek çok zamanların içinde bulunabileceği- hercümercin karanlığından çıkarmak için müsait olmuştur.

Bununla beraber bu ilk meşguliyetlere rağmen, benden evvelki müverrihlerin takvim ve lisân ile coğrafyaya âit karmakarışık rivayetleri o kadar tashihlere, o kadar izanlara muhtaç olmuştur ki, nakilden büsbütün kurtulmak mümkün olamayıp, kelimelerde ve vak'alarda yaptığım teceddüdâtın sebeplerini göstermek için, onlardan birçok parçaların aynen

⁸ Kronoloji mukabilidir. Bu tercümede dâima, böyle kullanılacak ve kronolojik mukabilinde takvimiyye denilecektir. Kâtip Çelebi kronolojideki meşhur kitabını «Takvîmü't-Tevârîh» diye isimlendirmişti.

⁹ Neşrolunan eserler: «Ulûm-i Şarkıyyeye Muhitti 1-Ulûm Tertibiyle Bir Naza» ki türkçe, farsça, arabça, yedi eserden oluşmuştur. Lepsika' (Leibzig Olmalı)da, 1804'da basılmış; «Resmî Ahmed Efendi Sefaret-nâmesi», Berlin, 1809; «Sarka Bir Seyahatde Ele Geçen Yesalk-i Topografıyye», Viyana, 1811; «Katip Çelebinin Rumeli ve Bosna'sı», Viyana, 1812; «İkorn'un Târih-i Edebiyatından Belagat-i Osmânlye Kısmı», c. III, kısım: 2, Göt-tingen, 1812; «Osmanlı Devle'ünün Teşkilât ve İdaresi Usûlü», Viyana, 1815; «Menâbi-i Şarkıyye'den Me'hûz Hasısüer (Karâmîta) Târihi», Stutt-«ard, 1818; «Bursa'ya ve Keşiş Dağı Üzerinde Seyahat» Peşte, 1818; «Coğrafya, Tarih, Askeri Hazain-i Evrâkmdaki Osmanlı Sefâret-nâm eleri», 1821 ve 1823; yine o Hazain-i Evrak'dan me'hûz «Osmanlı Müverrihlerine Bir Lihaea», 1622; yine Hazain-i Evrak'dan me'hûz «Osmanlı Devletine Dair Avrupa'da Neşrolunan Asara Bibliyografi ve Intikad Bir Libasa», 1823; tekrar 1836; «İstanbul ve Boğaziçi», Peşte, 1822; «Türkler'in Meşhur Şalr-j Rubaisi Baki Divânı» (tercüme), Viyana 1825; «guün-i Edebiyye» Mecmuasının 7., 8., 13., 14. cildlerinde «Lîb&za-l Coğrâfiyye» (Bunların cttinNf AttMtfu/d)

alınması lâzım gelmiştir. Bundan sonra gelecek müverrihleri -aradıklârı asıl maddeleri geçtikleri yerlerde, fakat işlenmemiş bir halde, bu larak binalarının inşâsına tamâmiyle elverişli taşlar gibi kullanmış olan-seleflerinin hatâsından muhafaza etmek için, o iptidaî maddeleri ayrıca tasnif etmek gerekli idi. Okuyuculara dâimi surette bıkkınlık ve usanç vermemek için, onları, her cildin sonuna konulan te'lifât-ı izâhiyye'y* (açıklamalı bibliyografya'ya) dercettim.

Şu suretle, menbâlara bilhassa vâkıf olmak isteyenler onları bibliyografya kısmında bulacaklardır; bunlardan malûmat almayı arzu etmeyecekler de duraklamalara mâruz kalmayacaklardır.

Lâkin metnin aslına hizmet eden menbâlar için böyle yapılmamıştır; onlar tabiatıyla her sâhifenin altında gösterilmiştir. Tarihçiler öteden beri târihî menbâları araştırarak okumak ve sıhhatlerini tetkik ile mükellef ise de, zamanımızın itimâdsızlığı bu menbâların naklini ve şâ-hid olarak gösterilmesini dahî icâp ettirmektedir. Tarihçi itimâda şâyân vesikalar ibraz etmediği halde, okuyucu kendisini onun ifâdelerine kö-rükörüne inanmakla mükellef tutmaz. Şimdi biz eskilerin, yalnız söze inanılmak imtiyazına mâlik değiliz. Fakat okuyucu, menbâlardan nakledilmesini talep etmek hakkına mâlik ise, eser sahibi dahî, yanlışlığı sabit olmadıkça, nakline tamâmiyle itimâd edilmesini arzu eylemek hakkına mâliktir. Yalnız müfrit bir reybilik (septiklik, septisizm, şüphencilik) üzerine müesses olarak, bir tercümeğe âit sıhatsızlık veyahut bir nakle âit mutâbakatsızlık şüphesi, kötü niyetli olan reybi (septik) nin mahcubiyetini icâp ettirir ve müellifin şöhretine meşrûiyyet dışı bir taarruz sayılmak lâzım gelir.

Mehazları aslî lisânları üzere nakletmek için, küçük kıt'ada olan bu kitap büyük boyda olmak icâp ederdi.¹⁰ Bununla beraber Osmanlı ve Bizans müverrihleri eserlerinin asılları basılıncâyâ ve daha sonra tercüme edilinceye ve matbaalarımızda Türk harflerinin kullanılması Rûm harflerinin derecesinde alışkanlık hâline gelinceye kadar o şekilde asıl kitâbm içine mehaz nakli, hiç olmazsa kamilen, mümkün olamaz.

¹⁰ Müverrih «küçük» yerine «in octavo» ve büyük yerine «in-folio» diyor. Matbaacılık istilâhında her varakası ortasından kırılarak dört sahile teşkil eden kitaplara «in-folio», her varakası kezâlik sekiz sahife teşkil edenlere «in-quarto» ve onaltı sahife teşkil edenlere «in-octavo» tabir olunur. Bu misillü tabirlerin daha başkaları da vardır. El yazısı kitapların sahife hacimleri de böyle tâyin ed'lidir. Bu kitapta, kullanılmış olan ve yukarıda sayılan üç tâbire mukabil sırasıyla: büyük, orta, küçük kelimeleri kullanılacaktır. Kitapların bu suretle taksimi İtitoarı bir 1» «iup simdik' makinşler «ayet btyük ebatta, «tuz İki ve «Uta ziyade sahife basar. (Mütercim)

Bundan dolayı, yalnız asılın nakli gerekli görüldüğü nâdir hallerde, bunları, fakat telâffuz tarzları veçhile işaret ettim. Kezâlik islâm'ın esas siyâsetini teşkil eden ve vekayî-nüvisleri tarafından târihî maddeler sırasında belirtilen Peygamber'in hadîslerinden (Avrupahlar'a göre) az bilinenleri dercettim. Bu vesikaların hepsi cild sonlarındaki açıklamalı bibliyografya kısmına bırakılmıştır. Metnin altında yalnız asıl matbu eserler ve benim kolleksiyonumda mevcut el-yazmalar gösterilmiştir; ümid ederim ki, Türk târihi için o kadar zahmet çekilmesi ve o kadar vakit ve emek sarfedilmesi ile tarafımdan toplanan bu menbâlar hazînesi vefatımdan sonra, dağıtılmak şöyle dursun, herkes için ziyareti mümkün bir hâlde konularak, bu eserin yazılmasına sarfettiğim vicdanperverâne mesaînin ebedî şahidi olmak üzere kalacaktır.¹¹

Müverrih, kendisine rehber olmak için kronolojik malûmata coğrafyaya muhtaçtır. Bibliyografi sahasında şöhret yapmış olan ve daha ziyâde Hacı Kalfa unvanıyla tanınmış bulunan Kâtip Çelebi'nin kronoloji ve coğrafyaya dâir olan eserleri olmasaydı, Osmanlı Devleti târihinin yazılmasına teşebbüs eden tarihçi ekseriya körükörüne karanlık içinde yürüyebilecekti.

Coğrafyaya müteallik vesikaların büyük bir kısmı metinde ve birçokları dipnotlar ve açıklamalarda naklolunmuştur. Cildin nihayetlerinde, içine aldıkları zamana ait Osmanlı sultanları ile onların çocukları ve torunlarının silsilenameleri ilâve olduğu gibi, ondan başka muasır olan şâh ve hânların, sadrâzam ve müftîlerin, kapudan-paşaların, reis efendilerin, padişah muallimlerinin, tercümanların vesâr zevatın kronolojik cedvelleri dere olunmuştur.

Hacı Kalfa'nın kronolojik cedvelleri ve Asya ve Rumeli¹² coğrafyası seneleri ve mekânları göstermek için rehber kabul edilebilecek yegâne eserler olduğu halde, hiç olmazsa Avrupa müverrihleri bunlara şimdikiye kadar müracaat etmemişlerdir. Vâkiâ bu müverrihler Türk lisânını bilmediklerinden ve iyi tercümelerin kat'iyen yokluğundan dolayı mazurdurlar, împaratorlarıyla yedi Osmanlı padişahının saltanat müddetlerinin tarafsız¹³ açıklayıcıları olan Bizans müverrihlerinin matbu eserlerinden

¹¹ Mösyö De Hamner bu satırları yazdıktan sonra, onun Aslı (orijinal) Eserler Koleksiyonu Avusturya İmparatoru tarafından satın alınmıştır (Fransızca nüshasının mütercimi).

¹² Bu tarafsızlık Osmanlılar hakkında pek şüphelidir. (Mütercim)

¹³ Takvîmü't-Tevârih, İstanbul, 1146/1733; C-hân-nümâ, İstanbul, 1145/1732; orta boy 698 varaka (kırk harita ile); Rumeli ve Bosna, Viyana, 1812. Takvînu't-Tevârih, Karlı; Cihân-nümâ, Nürburg taraflarından tercüme olunmuştur. Ancak birincisi' gayet nâdirdir; ikincisini de

kamilen ve inceden inceye tetkik ederek istifâde etmemişlerdir. Hattâ bu müverrihlerin çoğu Bizans müverrihlerinin varlığından habersiz bulunmuşlardır. Kim zanneder ki, şimdiye kadar Osmanlı Devleti hakkında eserleri en iyi olmak üzere telâkki olunan Kantemir ve Piti Dölakruva.¹⁴ Halkondil'den başka hiçbir bizans müverrihine müracaat etmemiş, ve Dukas Franza ve hattâ Halkondil tarafından yazıldığı ve Bizans müverrihlerinden Yani Kanunu ve Anagnostu tarafından her iki vak'a hakkında mühim malûmat verildiği halde, Kantemir Kostantiniy-* ye'nin ikinci Murad tarafından muhasarasını ve Piti Dölakruva Selânîk'in yine ikinci Murad tarafından ikinci defa olarak ele geçirildiğini söylemek-sizin bırakmışlardır? Kim zanneder ki, bu iki Avrupalı tarihçi, müsteş-» iıklardan oldukları halde, şarkiyatla ilgili doğru isimleri tanınamayacak bir hâle getirecek surette kesip bozmuş ve özellikle Kantemir, ne arapça ve farsçada, ne de türkçede derin malûmatı olmadığını inkârı kaabil olmaz surette isbat eden birçok hatâlar yapmıştır? Kim zanneder ki, Osmanlı saltanatının ilk zamanlarının - mehazlara dâir geniş malûmatına yüksek bir târihî tenkîd ve yüksek bir üslûba isabetli hüküm verme meziyetlerini ilâve eden- yegâne tarihçisi Gibin¹⁵ bile, eğer Bizans müverrihlerini sathîce olsun gözden geçirmiş olsa, sakınmış olacağı affedilmez yanlışlar yapmıştır?

Bu târihin içinde, hele ilk kitaplarda, defalarca, seleflerim olan Avrupalı tarihçilerin lisâna, kronolojiye, coğrafyaya âit hatâlarını tashih etmek gerekmiştir; .tâ ki bunları sükûtumla te'yîd etmiş görünmeyeyim. Bu yorucu meşguliyeti evvelâ, ekserisi şâhid oldukları vak'aları halisane nakletmiş olan dokuz Bizanslı¹⁶ için deruhde etmeğliğim lâzım gelirdi. İjk iki devirde rehber olarak kabul ettiğim müverrihler bunlardır. Gerek kendilerinin zanlarmdan, gerek dillerine've hallerine dâir bilgileri olmadığından dolayı dâima itimâda

mütercimim sayısız hatâları hiç faydajız bir hâle koymuştur.

¹⁴ Kantemir, Osmanlı Devleti Târihi, Paris, 1734. Piti Dölakruva, Osmanlı Devleti Tarihi.

¹⁵ Gibin'in «Roma İmparatorluğunun İnkıraz Sabepleri» târihi, Londra, 1783, orta boyda, 6 cild (İngilizce).

¹⁶ 1) Corci Pahimares, Roma, 1660;

2) Nikefori Gregore, Bizans Târihi, Paris, 1702;

3) Yuani Kantakuzen Târihi, dörd kitap, Paris, 1645;

4) Duka Mihalis, Bizans Târihi, Paris, 1645

5) Muhtasar-i Şuûn, Duka'ya zeyl;

6) Yuannis KaKfcnl, Kostantiniyye Muharebesinin Nâkili, Paris 1651;

7) Yuannls Anagnostu, Selaniklilerin En Son İnkırazı, Venedik;

8) Leoniçi Halkondil, Atina Târihi, on kitap, Paris 1650;

9) Gtegorl Franza, Vekayî-' name, Vendubuna, 1796 (Alter'in tabı.)

şâyân olmasalar da, yanlışlıklarının taşhîhi istinsah edenlerine, tab'edenlere ve mütercimlerine âit hatâların gösterilmesi zahmetine değerler.

Bizans müverrihlerinden sonra, Osmanlı Devleti'nin vekayîini yazan birçok Avrupalı tarihçiler, haklarında böyle itinâ gösterilmesine nadiren istihkak kazanırlar; Türkiye'nin her seferinde Avrupa'yı nefret yaraşır kitaplarla dolduran müellifler takımı ise, o kadar da tetkike şâyân değildirler. Binâenaleyh sonraki cildler daiia az târihî tefsirler göstereceklerdir. Zâten, okuyucu isimler ve durumlar ile yavaş yavaş ahşıklık hâsil edeceğinden, birincilerde verilmesi lâzım gelen birçok aydınlatma ve açıklamaları son cildlerde söylemeksizin bırakabilirdim.

Hemen büsbütün ilmî olan bu misillû bahislerden zevk duymayacak okuyucular, Türkler'in en eski zamanlarından bahseden ve Orta Asya'da Selçuklu İmparatorluğuma atf-ı nazarı muhtevi olan ilk fasılları okumaktan sarf-ı nazar edebilirler.

Beyân olunan mehazlardan mâada, müverrih -şimdiye kadar kimsenin bakmadığı- diğer türlü mehazlara da müracaat etmiştir: Bunlar, Osmanlıların civar hükümetlerle ilk dostâne yahut hasmâne münâsebetlerinden -Türk devletinin ancak bu hükümetlerin tahammülleri sayesinde yaşayabildiği¹⁷- içinde bulunduğumuz zamana kadar olan hükümet evrakıdır.

Venedik ve Avusturya, bütün Avrupa devletleri içinde târihleri Osmanlı Devleti târihine ilk karışan hükümetlerdir. Hiçbir millet yoktur ki, Türkler onlarla bunlar kadar muharebe etmiş ve mütâreke ve sulh akdi yapmış olsun. Bu sebepten, Osmanlı Devleti'yle temasları daha geç olan ve ötekiler kadar doğrudan doğruya olmayan sair hükümetler tercihan, Avusturya ve Venedik hükümetlerinin evrakında neler bulunduğunu araştırdım.

Avusturya'nın Bâb-ı Âlî ile diplomatik münâsebetleri husûsî târihini iyi yazabilmek için, gerek Avusturya İmparatorluğu ile Macaristan ve Venedik'in ilk diplomatik evraklarının muhafaza edildiği imparatorluk Sarayı Hazîne-i Mestûresi'nde, gerek Harb Şûrası Evrak Mahzeni'nde bulunan bütün Avusturya ve Venedik sefirlerinin raporlarının, bütün sulh ahidnâmeleriyle müzâkereleri, evrakının gösterilmesini talep ederek, ko-

¹⁷ Fransa ve İngiltere krallarıyla Almanya ve Rusya imparatorlarının omuzlarında bir şilte üzerinde o vakitki pâdişâhi tasvir eden ve altında Lâtince «Bıraksalar düşer» ibaresi yavxlmış olarak Hüman tarafından yapılan resme müracaat. (Bıraksalar düşer denilen Devlet, başkalarının düşmesine mâni olmuştur. Mütercim.)

laylıkla müsâdeye nail oldum. Venedik Evrak Mahzenlerinde bu hükümetin Bizans İmparatoru ve Osmanlı Padişahları ile en eski muahedeleri gözümün Önüne okumam için konuldu. Bu türlü vesikalar, Türk müverrihlerinin rivayetlerini tetkik için en iyi vâsıtaadır. Bu evrak sayesinde ki, Osmanlı Devleti'nin bazı çağlarının vak'alarını doğru surette yazmağa ve ilk devirlerde Bizans müverrihlerini tashih etmeğe muvaffak oldum¹⁸.

Bir Osmanlı Devleti târihi yazmak için lâzım gelen mehaz ve vesikalara zâten bol miktarda sahip olduğum gibi, incelemelerim ve seyahatlerim sayesinde haylî zamandan beri Şark kavimlerinin lisan ve âdet-leriyle alışıldık peyda etmiş. Avusturya ve Türkiye arasında teessüs eden siyâsî ve ilmî münâsebetlerde gençliğinden beri vazifeler görmüş olduğum halde, (bu târihi yazmağa, şöhretli tarihçi İsviçreli Jan Dö Müller tarafından teşvike nail olan temayülüm bir yana) İmparatorluk Sarayı tercümanlığında tasavvurumu icraya müsait yeni sebepler buldum; zîra Avrupa'da neşrolunmak üzere Osmanlı menbâlarından çıkarılan vesikaların tamâmından en mühimleri, muhtelif zamanlarda sefirler ve İmparatorluk Sefâret-hânesi memurları (Veranziyus, Leopoldsdorf, Busbek) tarafından Viyana'ya getirilmiş, yahut İmparator tercümanları (Goltiye-Speygel, Bratoti ve diğerleri) tarafından tercüme olunmuştur.¹⁹

Bu Tarihin Birinci Devresi İçin Müellifin Müracaat Ettiği Şark Menbâları Cedveli

Osmanlı Devleti târihini yazmak için müracaat ettiğim Şark menbâ-ları, aşağıda gösterildiği gibi, yedi kısma taksim olunabilir:

- 1- Silsile-nâmelerle kronolojik cetveller,
- 2- Coğrafi eserler,
- 3- Osmanlı talihinden de hulasaten bahseden umûmî târihler.
- 4- Osmanlı devletinin kuruluşundan müverrihlerin veyahut zeyl sahiplerinin vefatlarına kadar vak'alan içine alan Osmanlı umûmî târihleri,
- 5- Bir veyahut birçok saltanat müddetinin, inkılâblann, seferlerin, muharebelerin, muhasaraların ve sulh ahidnâmelerinden bâzılarının husûsî

¹⁸ Marino Sanato'nun büyük boyda matibû 58 cild târlht eserini zikretmek kâfidir ki, Kont Daron'un meçhulü idi. Bu eser sefirlerin raporlarının hepsin?, Konsül irâdelerini, muahedeleri, diğer vesikaları için» almaktadır. Ayân'dan ve Büyük Devlet Meclisi âzasından bulunan müellif 39 senede (1490-1534) toplamıştır.

¹⁹ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 1/1-9

târihleri.

6- Meşhur ricalin, yâni sultanların ve vezirlerin, reis efendilerin, fakîhler, meşâyih ve şâirlerle sanatkârların (Art) tercüme-i halleri.

7- Siyâsî yazışmalar, sulh muahedeleri, kanunlar ve evâmir mecmuaları, şâir vesikalar.²⁰

I- Ensâb Ve Kronolojiye Dâir Eserler

1- Sübhatü'l-Ahbâr. Dokuz hanedanın silsile-nâmelerini muhtevindir ki, bunların sonuncusu Osmanlı hanedanıdır. Viyana Sarayı Kütüphanesi, Nu: 143, gayet güzel resimleri içine almaktadır.

2- Sühhatü'l-Ebrâr. On iki hanedanın silsile-nâmesini ihtiva etmektedir ki, bunların da sonuncusu Osmanlı hanedanıdır. Kezâlik, Nu: 144".

3- Sübhâtü'l-Ahyâr. Müellifi: Derviş Mehmed. I. Selîm'e kadar on iki hanedanın bakiyyesini hâvidir. Kezâlik, Nu: 188.

4- Silsile-nâme. Hz. Âdem'in yaradılışından Sultân II. Süleyman'a kadar ensâb cedvelleri ile peygamberlerin, en meşhur sultân ve hükümdarların gayet güzel resimlerini muhtevindir; müellifi Ressam Hüseyin, cedveller 1004 (1104, Mütercim)/ 1692'de hitâm buluyor. Kezâlik, 141.

5- Şemâilü'l-Osmâniyye. Müellifi, III. Murad sarayı şâirlerinden Lokman; bu eser ilk on iki Osmanlı pâdişâhının eşkallerinin tariflerini ve tasvirlerini muhtevindir. Kezâlik, Nu: 475. Benim koleksiyonumda dahî orta boyda 89 varakayı içine alan-Kont Lüçof tarafından hediye edilmiş,- pek güzel bir nüshası vardır.

6- Takvîmü't-Tevârîh. 1058/1648 târihine kadar Hacı Kalfa'nın; 1144/1731 Je kadar zeyli yapılarak Emir Buhârî'nin; 1146/1733'e kadar kezâlik zeyli yapılarak îbrâhîm Müteferrika'nın kronolojik (târihî) cedvel-lerini içine almaktadır; 1146'da istanbul'da basılmıştır. Büyük ebadın küçük nev'inde 247 sahife, «Hacı Halîfe Mustafa tarafından türkî, fârisî, ara-bî lisanlarında²¹ yazılmış ve Jiyurinaldo Karli (Giovanni Rinaldo Con-te Carli) tarafından italyancaya tercüme edilmiş Takvîm-i Târihî (Chro-nologia Historica)» unvanıyla italyancaya nakl ve 1697'de Venedik'de tab' edilmiştir.

7- Ravzatü'l-Ebrâr. Müellifi, Müftî Kara-Çelebî-zâde; 1058/1648 târihine

²⁰ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 1/11

²¹ İçinde arapça ve farsça, beyit ve ibareler bulunmalından dolayı böyle denilmiştir, (Mütercim)

kadar umûmî ve takvimi târihtir ki, Hacı Kalfa'nın bu yoldaki eserinden daha mükemmeldir. Büyük ebatta 477 varaka. Gayet güzel hat ile yazılmıştır; Kont Löçofun hediyesidir.

8- Târih-i Küçük Nişancı. Kanunî Süleyman'ın saltanatının nihayetine kadar kronolojik eser. Küçük boyda 139 varaka.²²

II- Coğrafi Eserler

9- Cihân-nümâ- Hacı Kalfa'nın Asya coğrafyasını içine alan büyük eseridir. Behrâm-ı Dımışkî zeyli yapılarak ve 1145/1732'de İstanbul'da tab' edilmiştir. Büyük boyda 698 sahîfe, 40 harita ile.

10- Tuhfetü'l-Kibar fî Esfâri'l-Bihâr. Müellifi Hacı Kalfa, Der-saâ-det' (istanbul) de basılmıştır, 1141/1728. Büyük boyda 75 varaka, 4 haritayla.

11- Rîim-ili ve Bosna. Rumeli ve Bosna'nın coğrafyasının tarifi. Müellifi Mustafa bin Abdullah Hacı Kalfa, Viyana, 1812.

12- Bahriyye, deniz atlası. Müellifi, 959/1551'de idam olunan Pîrî Reis. 1520'de yapılmış olan bu atlas Berlin Kütüphanelerindedir. (Gayet nakıs ve bozuk. Diez, Asya'ya dâir hatıratında bundan asla bahsetmemiştir), Dresd (Dresden), Bolonya (ikinci basım), Vatikan kütüphanesinde ve benim koleksiyonumda vardır. (Bendeki .büyük boyda 172 varaka ve 133 haritayı²³ içine alan gayet güzel bir nüshadır.)

13- Târih-i Seyyah yahut Evliya Çelebi Seyahât-nâmesi. Büyük boyda iki cildde toplanmış olarak dört kitaptır. Birincisi 450, ikincisi 472 varaka.²⁴

14- Menâsikü'l-Hacc. 1193/1779'da Hicaz'a giden Hacı Mehmed Edî bin Mehmed Dervîş'in seyahat hikâyesi. 122.3, IB36*da istanbul'da basii mistir. Orta boyda 556 sahîfeyi hâvidir.²⁵

15- Kitâbü Müşterek Vaz'an ve'l- Müfterek Sak'an. Abdullah Yâ kut'un elfâz-ı müteşâbihe coğrafyası.²⁶ 192 büyük varakada 1090 müte şâbih maddeyi

²² Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 1/11-12.

²³ Harita (La. Herta)'nin, dördüncü cildinde bu atlas mufassajen beyân'olunmuştur.

²⁴ Osmanlı Devleti'nin teşkilât ve idare usûlünden bahseden ikinci cildi mükemmel bir fihristi içine almaktadır, (istanbul'da »nradan İlk yarısı kadan hayli yanlışlarla, basılmıştır.)

²⁵ Lepiska edebî gazetesinin 1818 senesinde 112 numaralı nüshasında, tahlil edilmiştir.

²⁶ Elfâz-ı MÜteşâb:he-i Coğrâfiyye Kitabı <L'homonymique geo«raphique) dir. (Bu kitap aslı mânası itibariyle birbirine münâsebeti olup da, mev-kien muhtelif mahallere alem olan kelimeleri toplamaktadır. Meselâ Osmaniye ve Osmancık kelimeleri arasında lâfzen münâsebet vafta da, nahiyeleri, yâni buldukları mevkiler muhtelifdir. Kâtito Çelebi KeşfiTz-Zünûn'da

ve cem'an 4256 mekân ismini içine alan bir cildir.

16- İ'lamü'l-İbâd fî A'lâmi'l-Bilâd. Benim kolleksiyonumda büyü: 32 varakayı içine alan küçük coğrafya mecmuası. Hiçbir tertib altınd olmaksızın yüz maddeyi ihtiva eder.

17- Hüsnü'l-Muhâdara fî Ahbâr Mısır ve'l-Kaahire. 911/1505'de ve fât eden Şeyh Celâlü'd-dîn Süyûtî'nin eseridir. Kolleksiyonumda büyü] 478 varakayı içine alan bir cildir.

18- Kevkebü'r-Ravza. Kahire karşısında kâin Ravza adasının mu fassal topografyası. Bu da, evvelki gibi, Kahire topoğrafyasıdır. Büyü! 284 varakahk bir cildir.

19- Cevâhirü'l-Bahûr ve Vekayî'ü'd-Dühûr. Eser İbrâhîm Vâsî Şah. Hemen büsbütün topografyaya dâir bir eserdir. Benim kolleksiyonumda büyük 113 varakahk bir cild.

20- Târih-i Mısri'l-Celâl-zâde Salih. Kanunî Süleyman'ın müverrih Celâl-zâde'nin biraderi. Kolleksiyonumda 100 büyük varaka.

21- Târîh-i Şâm-ı Şerîf. Birinci Sultan Süleyman zamanında yazıl ımş bir eserdir. Kolleksiyonumda 138 varakahk bir cüddir.

22- El-Berku'l-Müteellik fî Mehâsini Calak. Calak, Şam etrâfidii.²⁷ İbnü'r-Reîs demekle bilinen Seyyid Mehmed bin Seyyîd Mustafa bil Hudâverdi bin Murad bin İbrahim tarafından 1171/1757'de yazılmıştır Kolleksiyonumda küçük ebatta 87 varakadan müteşekkil bir cildir.²⁸

III- Umûmî Târihler

23 - Behcetü't-Tevârîh. Şükrullah bin Ahmed-er-Rûmînin eseridir. Te'lîf târihi 861/1457. On üç hanedanı içine almaktadır; Kanuûnî Süleymân için Şâir Muhlis tarafından türkçeye tercüme olunmuştur. Orta boyda 178 varaka.

24- Zübdetü't-Tevârîh. Muslihü'ddîn Sa'dî el-İbâdî'nin eseridir; farsçadır. Lâri'nin umûmi târihinden alınmış, I. Süleyman'a kadar Osmanlı padişahları ilâve olunmuştur. Büyük boyda 120 varakalık küçük bir cildir.

25- Câmiü't-Tevârîh, Mehmed Kâtib Sâim'in eseridir. 986/1574'de

bunu aşağıdaki şekilde kaydeder: «EI-Müşterek Vaz'an ve'l-Muhtelif Sak'»n; U BM AtodlTlajn Yâkutjpl-Rûmî el-Hamevl, el-Bağda* dlyü'l-mcense'.) ^Mütercim).

²⁷ Şam, yahut oñhavaü (Kjuudub tercümesinden. Mütercim)

²⁸ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 1/12-13.

neşrolunmuştur. 25 hanedanı ihtiva eder; Sadrâzam Sokullu nâmına armağan edilmiştir. Büyük boyda 319 varakalık bir cildedir.

26- Nuhbetü't-Tevârîh. Mehmed Efendi'nin (ölümü: 1050/1640) eseridir. 2 cild, birincisi 39 hanedanı, ikincisi Osmanlı hanedanını hâvidir. Büyük 439 varakalık bir cild.

27- Nuhbetü't-Tevârîh, Bu da Mehmed Efendi'nindir. 87 hanedanı ihtiva eder. Büyük boyda 438 varakalık bir cildir. Gayet güzel hat ile yazılmıştır.

28- El-Bahrü'z-Zehhâr ve'l-Aylemü't-Tayyâr fî İlmi'l- Evâil ve'l-Evâhir».²⁹ Cenâbî ismiyle ma'rûf, Mustafa bin Seyyîd Hasan el-Hüsey-ni'nin eseridir. Seksen iki hanedanı şâmildir, ki bunların sonu 997/1588'e kadar Osmanlı hanedanıdır. Viyana Sarayı Kütüphânesi'nde 469 numarada. Erbluda «Cenâbî» kelimesine müracaat. Orada unvanı iyi gösterilmemiştir.

29- Tenkîhü't-Tevârîh. Hüseyin Hezârfen'in eseridir. (1099/1637), Kezâlik, 474 ve 135 Nu.: Benim kolleksiyonumda dahî büyük orta boyda 239 varaka.

30- Fusûl-i Hail ve Akd ve Usûl-i Hare ve Nakd. Hükümetlerin menşe' ve azamet ve inhitatlarına dâir felsefî incelemeleri içine alan bir eser olup tarihçi Âli tarafından te'lîf olunmuştur. Kezâlik, Nu: 125; benim kolleksiyonumda dahî vardır.

31- Târih-i Rıdvân- Paşa-zâde. Muhtasar umûmî târihtir, ki ondan mâada Sultan III. Mehmed Hân zamanına kadar Osmanlı hanedanı saltanatını dahî içine alır. Orta boyda 295 varakalık bir cildir. İsveç Kralı'nın istanbul maslahatgüzarı olup Moracea Döson'un dâmâdı bulunan şövalye Döpâlen'den satın aldım.

32- Târih-i Tabîî, Ebûbekir Beğ Halil Paşa-zâde. (Hazreti Peygamberden 1054/1644'e kadar umûmî târihe müteallik makaleler; büyük boyda 305 varaka.³⁰

IV- Osmanlı Devleti Umûmî Târihleri

33- Âşıkpaşazâde Târihi. Eser sahibi Derviş Ahmed, Yahya'nın oğ-llu,

²⁹ Cenâbî Mustafa Efendi'nin bu kitabının adını Ord. Prof. î. H. Uzuncar-şılı «el-AylOmtt'ı-Zahlr» (Osmanlı Târihi, c. I, s. 307); T. Yılmaz Öz-tuna İse cel-AylttmÜ'i-Zaldjr ft AhvaUl-Availü re'l- Avalnr» (Büyük Türkiye Tarihi, c. 14, s. 157) suretinde zikretmektedirler. Bu itibarla, Hammer'ın zikrettiği bu ismin yanhs olabileceği hatırlatür. Hazırlayan.²⁹

³⁰ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 1/13-14

Süleyman'ın torunu, Âşık Paşa'nın torununun oğludur.³¹ Bu zât (yâni Âşık Paşa) I. Murad asrının en meşhur zâhidâne ahlâk şiirleri yazan şairlerindedir. Hacı Kalfa'nın bibliyografik eserinde bu târihi, eski, unutulmuş kitaplardan vasfiyle kaydedilmiştir.³² Gerçekten, yirmibeş sene mütemadiyen araştırmalarda bulunduğum halde, istanbul'da bulmağa muvaffak olamadım;³³ yalnız Vatikan Kütüphanesi'nde Kraliçe Kristin tarafından hediye edilmiş olan istinsah edilmiş eserler meyânında vardır; ben o kütüphanede okuyarak bâzı fıkralarını çıkardım. Müellif, II. Bâyezid asrında yaşamış ve Osmanlı tarihinin en eski vak'alarını ppderinin lisânından işittiği gibi nakleden Sultan Orhan imâmı İlyas'ın oğlu Şeyh Yahşî'nin kitabını mehz edinmiştir.

34- Târih-i Âl-i Osman. Meçhul bir müellifin eski vekayînâmesidir ki, Veranzius, memuriyetinde bulup getirmiş, ve Leon Klavi, yazdığı Müslümanlar Tarihi'nde «Veranzius'un Târihi» unvanıyla ondan istifâde etmiştir. İhtimâl ki Viyana Sarayı kütüphanesinde 139 numarada kayıtlı olan kitap, Veranzius'un getirdiği nüshadır. Bu kitap ancak 874/1470 târihine kadar gider.³⁴

35- Cihân-nümâ.³⁵ II. Bâyezid asrında yaşayan Neşri' nâmâli-min eseridir. Şu halde müverrih, Âşık Paşa'nın torununun oğluyla muasır demek olur; her ikisinin de üslûbu zerâfetten mahrumdur. Leon Klavi ve Ame Leboern bu kitabı görmüş ve «Murad'ın tercümanı Hanivald'ın³⁶ Târihi» unvanıyla göstererek, ondan istifâde etmişlerdir. Bu gün pek nâdir olan bu eski târihin bende iki nüshası vardır. Birinci nüsha, ki daha mükemmelidir, 966/1558'de yazılmıştır. Büyük boy 261 varâkalık bir cildir.

36- Heşt Behişt 930/1523'de vefat eden İdrîs-i Bitlisî'nin (Bidîsî) eseridir.

³¹ MUze-1 Humayûn'da bulunan bir nüshanın Vatikan Kütüphanesi'nden fotoğrafı celb olunan nüsha Ue mukabele edilerek, daha sonra istanbul'da basılan «Âgıkpaşa-z&de Tarihimde, s. 1, müellifin neseb silsilesi şöyle görünüyor; Dervîs Ahmed Âsıkî, İbnü Yahya, tbnü Şeyh Süleyman, İbnü Ba-II Âşık Paşa, İbnü Muhlis Paşa, tbnü Baba, İlyas. (İkinci basıma İlave. Mütercim)

³² Hammer, v.a.h.i.e. tâbirinin tercümesinde sürçtüğü için «eski unutulmuş tarihlere» diyor. Mütercim)

³³ Pâriste Kraliyet Kütüphanesi'nde mevcut istinsah edilmiş eser, muhibbim Baron Dösasi'nin de tasdik ettiği üzere, ehemmiyeti ve Osmanlı târihine aidiyeti olmayan bir eserdir. Katalogda «Aşıkpaşa» Târihi» yazılmışsa da. Âşık Paşa yalnız şiir yazmıştır; müverrih, torununun oğludur.

³⁴ Viyana, ve Paris kütüphanelerinde (Nu: 124, Nu: 277) ki diğer vekayînâ-me ehemmiyetsiz bir eserdir.

³⁵ Kfitip Çelebî'nin yukarıda beyân olunan coğrafyasının unvanı da budur.

³⁶ Nikola Hanivald, Avusturya. İmparatoru şefi* mösyö Bregner'ın 1581'den 1583'e kadar tercümanı, ve Murad (III. Murad) "in dîvân-ı hümâyûn tercümanı idi.

Bu, ilk müelliftir, ki II. Bâyezid'in teşvikiyle Osmanlılar'ın târihini süslü bir üslûpla türkçe değil, farşça olarak yazmıştır.³⁷ İstanbul'da ikametim esnasında ilk üç saltanatı ihtiva eden (Osman, Orhan, I. Murad) büyük iki yüz varakalık bir cildini satın almağa muvaffak oldum; tâ yirmi sene sonra, farsça aslından yedinci ve sekizinci kitaplarım (II. MeHmed ve II. Bâyezid) satın almağa muvaffak olabildim, ki büyük 350 varakalık bir cildir. I. Bâyezid, I. Mehmed, II. Murad'ın saltanatlarım ihtiva eden dördüncü, beşinci, altıncı kitaplarım ancak bir istanbul kütüphanesinde mevcut tercümesini istinsah ettirmek suretiyle tedârik ettim, ki 272 büyük varakalık bir cildir. Müverrihin oğlu "defterdar Ebûl-fazl tarafından I. Selîm'in saltanatına dâir yazılan zeyl, güzel olduğu kadar nâdir olan bu târihin³⁸ dördüncü cildini teşkil eder. İşbu dördüncü cild büyük boyda 153 varakadan mürekkiptir. Bu eseri bulmak için yirmi sene meşakkat çekmemin ve satın alabilmek için yüz duka Ödemekliğimin sebebi, devlet müverrihi Sa'dü'd-dîn'in Tâcü't-Tevârîh'indeki muhakemesiyle anlaşılır. O diyor ki:»

«Hâme-i sihr-âferîn ve fikr-i ulviyyet-karîni Heşt Behişt kitâb-ı mu1-cezini vücûde getirmiş olan Mevlânâ İdrîs her hususda Osmanlı müverrihlerinin en güzide ve en mu1 teberidir. Lâkin tasvîr-i tafsilâtı iksâr mertebesine kadar sevk etmiş, ve sâde ve tabîi üslûba nazar-ı istihkar ile bakmıştır. Ândan mâada, erbâb-ı ma'ârif, bu ravzâ-i belâgatde -bir kısmını işaret eylediğim-bâ'zı naka'is bulmuşlardır. Zâten Sultan Selim (16) (Ferâdîs-i Cennetde ile'1-ebed sâni intişâr etsin) devre-i mes'ûde-i saltanatında ve vezîr-i â'zaminm (hemîşe nâil-i teveccüh-i pâdişâhı olsun) taht-ı himâyetinde neşr olunan bu târih, beraber meşk ile muhât-dir. İşbu nâdire-i edebiyye birçok kütüb-i fâhire meyânında hüsn-i bedi'i ile mümtazdır. Zülf-i anber-teri, yâ'ni sûtûr-ı müteselsilesi hûr-i cinânın turreleri gibi en ziyâde ziyet, kalem-i sürah ile muharrer âyât-ı kerîme ve ehâdîs-i nebevîyye çehresine lâtîf bir humret vermişdir. Egerçi bu eserin tafsilâtı bir az müşevveş ise de, asla mûcib-1 kelâl ve bâ'zı aksâmındaki ihtisar vâsıl-i derece-i ihlâl değildir. Tâ'bîrâtın hüsn-i intihabı da ma'nâları hakkında hiç bir şübhe bırakmaz. Şu kadar ki müellifin fl-zâil-i Osmâniyyeyi tezkârda ihtisar ve selâtîn-i uzzâmı lâyık

³⁷ Hacı Kalfa «Evvelü men sınıfün fihâ» diyor ki, ilk târih yazan değil, târih nasıl yazılacağını ilk bulan (yâni târihi maddeleri tertîb ve tasnif eden) demektir; zira Neşri ve Âşık Paşa'nın torununun oğlu, İdrîs'den evvel yazmışlardır.

³⁸ Jurnal AzyaUk (Journal Asia,tique)'de (c. 4. s. 35) bir haşiye dahi bu kitabın satılışından bahseder.

oldukları vech ile medhde iktisâr etmiş olması bir nakîse add olunabilir».³⁹ Bu fıkra, Osmanlı Devleti'nin en meşhur müverrihi olan Sa'dü'd-dîn*-in tarafgirliği hakkında bir fikir verebilir. Selefini hemen kamilen istinsah etmiş olmasından dolayı elbette onu medhetmesi kendisince de muktezi idi.⁴⁰

I. Selim ve Kanunî Süleyman saltanatlarında yazılmış husûsî târihlerden başka, yine bu pâdişâhlarla muasır iki kalem sahibi, Osmanlılar'ın umûmî târihini neşrettiler ki, biri -târihî eser ve ihsâiyye (istatistik) si bugüne kadar Avrupa'da ismen dahî malûm olmayan- âlim sadrâzam Lutfî Paşa, ve diğeri başlangıcından 957/1550'ye kadar Osmanlı Devleti'-rdn bir târihini yazmış olan Edirne kadısı Muhyî'd-dîn Cemâlî'dir. Bu ererin, neşrinden bir sene sonra, İmparatorluk müşaviri Ben DÖ Leopold-dsdorf hatla yazılmış bir nüshasını Viyana'ya getirmiş, ve İmparator I. Ferdinand'ın tercümanı Goltiye-Speygel marifetiyle almancaya tercüme ettirmiştir. Leon Klavi'nin Lâtin ve Alman lisanlarında neşrettiği bu tercüme, Avrupa müverrihleri için Osmanlı târihinin ilk esasları olmuştur.

Müverrihin tercümesinden tercüme olunan fıkranın aslı şudur:

«Mevlânâ İdrîs-i hass-i bimezîdi't-takdîsin destyârî-l hâme-i sihr-saa ve karîha-i nâfize-i bülend-pervâz ile marınasa-i zuhura İbraz etdiği Heşt Behişt nâm kitab, dil-pesend, ma'ârif-perdâz, cümlelerin eşbefai ve her veçhile evcahı iken, medd-i itnâb ile İmlâl serhaddine münthehi, ve İ'tidâl pirâyesinden tehî olduğundan «ayrı, halâl-i makalinde ihtilâl ve sûret-i kusur ve İ'tidâl (?) manzûr-ı enzâr-ı evveliyül-ebşârdır. Nitekim ba'zı-sına bu nev-bâve-i bağ-i übâretde işârât olunmuşdur. Yümn-İ devlet-1 şâh-ı âllcah Seh Selim bin Şen Süleyman Hân (dâme eyyâml devletehü ve karne hayyâmi savletehü mâsârü eslafî'l-kirâm fi riyâzi'l-ctnân ve ebed-ikbâlü sa'âdetehü nahlehü ve meddü mededdi silsile-i neslihü ilâ-âhır inkırâzü'z-zemân) İle bu kitâb-ı meşkin-nikâb bir nigâr-ı ser-f irâz ve arûs-i hacle-İ nâzıdır, ki arâis-i nefâls-t kütübden mümtaz olmuşdur. Müy-i meşk-bûyi sûtûr-i müselseledir, ki zevâlb-i hûrre bâhirü'l-iltibas ve gülgüne-1 cemâl-İ bî-misâli midâd-i sürh ile mestur olan âyât ve ehâdis-i iktibasdır. Ne itnab Üe imlall ve ne İcaz ile İhlâli vardır. Pîrâmen-l dâmenî ve damen-i pirâienî ve hall-ı mübalâğadan tâbir ve nefaset-İ ta' toîr-1 abir-efsânî sarrafân-ı

³⁹ Müstensih «İbnü Süleyman» kelimelerini ilâve etmiş ise de, bu İlâve yanlıştır. Çünkü İdrîs II. Selim değil. I. Selim asrında yakıyordu; târihi de I. Selim zamanına kadar gider.

⁴⁰ Bratatu, tercümesinde bütün, edebî fıkralarla beraber bunu da. unutmıştır. Viyana kütüphanesi, Nu: 121, s. 100.

nükûd-ı meânî nazarında zahirdir. N:'am-i ta'dâd-ı l'dâd-i mehâsin-i selâtn-i Osmânlyyeden kaasir ve tafsîl-i me-nâkıb-1 cellle ve merâttb-1 aliyyelerin gayr-ı haşirdir. Lâkin taahhüd-1 terk-1 tatvîl-1 kelâm ve gazavât-ı külliyyelerl beyânını iltizâm Bzr-1 bahirdir.» TacÜ't-TevArih, c. 1. s. 159, istanbul matbaası.

O vakte kadar o müverrihlerce Osmanlı târihi, an'anelerin -bizzat gördükleri vakıaları hikâye veyahut bu vak'alaia dâhil şahısların lisanlarından nakletmedikleri için itimâda şâyân olmayan- Avrupalılar tarafından toplanılmış bir mecmua-i garibesinden ibaret bulunmuştu: Bavyerah Şüdberger, Transilvanyah Mühlenbaher, Siyandögiriü ve Sagundino isminde iki Rum, İlliryalı Barleti, Hollandalı Busbek, İtalyalı Menavino, Kambini, Paulo Civviyo bu kabildendirler.

37- Târîh-i Âl-i Osmân-ı Lutfî Faşa». Saltanatın başlangıcından 961/1553'e kadardır. Küçük boyda 107 varakalık bir cildir.

38- Târîh-i Âl-i Osmân-ı Muhyi'd-dîn Cemâli. Bu eser Viyana kütüphanesinde ve Diez'm el yazması kitapları arasında 32 numara üe rakamlanmış olarak Berlin Kütüphanesinde bulunur. Leon Klavi, Osmanlı târihini Muhyi'd-dîn Cemâlî'ye göre ve Veranziyus ile Hanyuvald'in veli ayî-nâmelerinden alarak te'lif etmiştir. Bu iki vekayî-nâme dahî Golti-ye Speygel tarafından tercüme edilmiş Neşrî ve Leopoldsdorf târihlerinin taklidinden başka birşey değildir. Leon Klavi'nin eseri derîn bir ten-kid fikriyle kaleme alınmış ise de Şark dillerine ve Osmanlı târihinin menbâlanna vukufsuzluktan doğan yanlışlıklarla doludur.⁴¹ Yukarıda zikrolunan altı târihin müelliflerinden (Âşıkpaşa-zâde, Neşrî, İdrîs, Ebûl-Fazl, Lûtfî, Cemâli) sonra, Hoca Sa'dü'd-dîn -ki kazasker ve daha sonra müftî idi- III. Murad zamanında, devletin târihini çıkışının başlangıcından beri yazmağa memur olmuştur.⁴² Bu zamandan itibaren târih yazıcılığı devletin daimî memuriyeti

⁴¹ Osmanh Hükümetinin Zuhur ve Avân-ı Terakkisi Hakkında Sa'dü'd-dln Nam Türkün Târih*» unvâniyle italyaneaya tercüme olunmuştur. Birinci kısım, Viyana 1649; ikinci kısım, Madrid 1652. Bi'd-defaât kendisinden bahsedeceğimiz Şluzer -ki Osmanlı târihinin Türk lisanında hiçbir men-bâına vâkıf değil idi - Boş Saatler unvanlı târihî ve tenkidi eserinin üçüncü sahîf esinde Goltiye Speygel tarafından Almancay» tercüme edilen Vekayl'-nâme-i Cemâli ile Bratatu tarafından İtalyancaya naklolunan Sa'dü'd-din'in hacimli târihinin ikisinin ayna eserden ibaret olduğunu ifâde eder. Sa'dü*d-dln'in Tâcü't-TevârSh'inin bundan böyle bulunamayacağını İfâde etmesi de bir garip hatâdır; çünkü bütün Osmanlı târihleri içinde en nâdir olan budur, ve mevcut mükemmel nüshalar arasında, tam bir mutabaka.t görülür. En, kıymetli nüsha Vatikan Kütüphânesi'n-dedir.

⁴² «Ol sâl hüceste falda», -ki «ayn* Fâd-Şâh-ı âlem oldu gül gibi Sultân Murad» ânın târihinden haber verir- serîr-i izz-tt namus üzre cülûs-i sa'âdet-ma'nûsları vuku ve âsar-ı berr ve İhsanları

-olmuştur; ondan sonra yazılar târihler Tâcü't-Tevârîh'in zeyli addolunur, istanbul'da Avusturya İmparatorluk Sefareti tercümanı Ragozalî Bratuta, Sa'dü'd-dîn'in târihini ital-yancaya tercüme etmiştir; lâkin kısmen. Bu tercüme bir taraftan da yan* hşlıklarla doludur.

39- Tâcü't-Tevârîh. Sa'dü'd-dîn'in eseri. Viyana kütüphanesinde Nu: 119-123. Bende iki nüsha vardır. Daha tam olan nüsha 355 büyük varakalık bir cildir.

40- "Târîh-i Âl-i Osmân-ı Li-Alî. Yine bu müellifin Kühü'l- Ah-bâr nâmındaki târihinin kısm-ı küllisini teşkil eder. Bu hacimli eser 1006/ 1597'de yazılmıştır. 477 büyük varakalık bir cildir. Osmanlı Devleti'nin kuruluşunun başlangıcından III. Mehmed'in saltanatına kadar olan Osmanlı târihini içine alır. Hakikat--sever, ve fakat pek sathî bir tenkitçi olan müellif, serbesti ve hulûs-ü vicdan ile yazmıştır. Hele Hıristiyanlar hakk-nda bî-tarafhğmdan dolayı övülmeğe lâyıktır (21). İşbu eser Viyana Saray Kütüphanesinde 470 numarada bulunur.

41- Târîh-i Âl-i Osman Li-Hasan Beğzâde. Müellif, Reîsü'l-küttâb Küçük Hasan Beğ'in oğludur; İbrahim Paşa ve Yemişçi- Hasan sadâretlerinde babasına halef olmuştur. Vefatı: 1045/1636. Bu târih Kanunî Süleyman zamanına kadar Sa'dü'd-dîn'in târihinin bir hülâsası ise de, on-dnn sonraki zamanlara gelindiğinde, müverrih açıkça şâhid ve siyâsî bir sıfatı hâiz olmak üzere, vak'aları naklediyor. Tam bir nüshasını bulamadığım cihetle, Süleyman saltanatından başlayan kısmını -çünkü sa'dü'd-dîn târihi burada hitam bulur- istanbul'da istinsah ettirdim.

42- Târîh-i Âl-i Osman Li-Solak-zâde. Vefatı: 1060/1649. Türkiye târihi hakkında yazılmış en faydalı' hülâsa budur. 184 büyük varakada sâmi'lertyle unvân-ı müşerrafdlr ve bu teşerrüfle T&cü't-Tevârîh ile müsezn-mâ olmağla sezâvardır, sūdde-i âlîlerine ithaf olundu.» (Sa'dü'd-dln, T&ctt* t-Tevârth, c. 1, s. 11. İstanbul 1279). Osmanlı târihinin m. Murad'm emriyle yazılması bundan ibaret olmak lâzım gelir. Mütercim. Ali, bugüne kadar, müverrih olmak üzere yalnız Kantemir tarafından tanınmıştır. Kantemlr ondan bâzı fıkralar almış, ve eseri hakkında aşağıdaki fikri beyân etmiştir: «Bu babda

âfâka şüyu buldu, bir gün pişgâh-ı serlr-i a'lâlarında ecdâd-ı dâd-ı İ'tiyâdlannin ba'zı menâ-kıb-ı cemileleri incirâr-ı kelâmla zikr olunup, bâ'zı siyer-i merziyye ve hikâyât-ı maziyyelerİnden sem'-i hümâyûnlarına ermek takribi ile, bu hakirin cem' ettiği tevarlh ma'lûm-ı şerifleri olup, ândan bir nüsha haz-zane-i âmirede ounak babında ferman-i lâzımil-iz'flnlan sâdır olmağın, İmtisâlen bl-emrihTl-ftlâ, bu nüsha kj, nâsih-i nesh-i tevârlh selef ve lsm-i

Osmanlılar meyânında bir müel-Uf-1 vukuf olan ve o tarihte ber^hayât bulunan Ali Efendi nin rivayetini ta'klb edeceğim. Ali Filibe'de tevellüd etmiş ve Hazine Kâtpliği hizmetinde bulunmuştur.» Mehmed-t Sânl, Haşiye, r.s. 117. «tntihftb ettiğim Osmanlı müverrihinin o kadar sezavar-ı dikkat olan bu şahadetini burada tafsllen nakletmeği münâs'p gördüm. Beni bu nakle teşvik eden sey bu milletin müellifleri arasında hiç birinin Hırlstıyanlann mes&lihi (İşleri) hakkında onun kadar ihtiyat ve l'tidâl le Isti'mâl-i lisân eylemeznlş olmasıdır^ KezaUk, s. 120. Balaybalan, tasavvuf lisânı münâsebetiyle Jurnal Azyatlk (Journal Asiatkjue)'in birinci cildinin 142. sahifesinde Ali vt «seri hakkındalioj;raJik bir fıkra vardır.

bîr küçük cild teşkil eder bu eser, 1054/1644'e kadar gider. Kaym-babasi Moracea Döson'dan miras yoluyla elde etmiş olan Şövalye Palen'den satın aldım. Viyana kütüphanesinde dahî vardır, Nu: 472.

43- Şehnâme-i Al-i Osman. Büyük Sultân Süleyman zamanında ha-yctta olan şâir Hadîdî'nin eseridir, ki milletin târihini nâzmen yazmıştır. Berlin Kraliyet kütüphanesinde Diez el yazmalarından 76 numarada vardır.⁴³ 930/1532'de son bulur.⁴⁴

V - Husûsî Târihler

44- Târîh-i Ebû'1-Feth Sultân Mehmed Hân. Fâtih'in defterdarı Tursun Beğ'io, eseridir. Büyük boyda 66 varaka.

45- Târîh-i Mahmûd Paşa. Sadrâzam Mahmud Paşa zamanının târihi. Viyana kütüphanesinde 133, ve Berlin kütüphanesinde Diez el yazmaları kısmında 57 numara.

46- Târîh-i Kostantiniyye ve Ayasofiya. Üyâs'ın eseri, telif târihi 940/1533. Sadrâzam Ali Paşa'ya sunulmuştur. Pâris'de Kraliyet Kütüphânesi'nde (Millî Kütüphane) 147 numarada, Panteon ve Tersane kütüphanelerinde, Kont Rezovski'nin kolleksiyonunda vardır.⁴⁵

⁴³ Osmanlı târihini mesnevi tarzında yazan şâirler, hattâ bunlardan yalnız bir saltanat devresini kaleme alanlar «şehnameci» unvanını alırlar; şu itibarla, ki, Şâh-nâme tarzında yazmışlardır. Molla Hadîdî, Hezâr-pâre, (Hezârfen?), Lokman, Ta'Ukçı-zâde, Nutki, Sûzî, Şükri, Arif, Mahremi, Şemsî, Hayatî, Derûnî, Talî, Şendi, Rümûzî, Nihâli, Şehâbî, Meymâyi, Nâdiri bu kabildendirler.

⁴⁴ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 1/15-20.

⁴⁵ Pâriste Kraliyet Kütüphanesi'nde ve Tersane Kütüphânesi'nde mevcut dört eser - ki aşağıda teker teker sayılacaktır - yanlışlarla dolu ve Osmanlı devleti müverrihine her türlü faydadan uzaktır:

VI - Hal Tercümeleri

47- Şeka'iküin -Nu'mâniyye. 998/1589'da vefat eden şöhretli kaa-mus yazarı Taşköprü-zâde'nin eseridir. Arapçadır. Ulemâdan 529 ve meşâyihden 50 zâtın tercüme-i hâlini içine alır. Hemen her kütüphanede bu lunur. 182 varakalık bir cildi bende mevcuttur, imparator kütüphanesin de Mecdî, tarafından zeyli yapılmış türkçe tercümesi 476 numaradadır.

48- Târîh-i Âl-i Osman. III. Ahmed Hân'a kadar Osmanlı sultan laruun tercüme-i hallerini içine alır. 1136/1723'de vefat eden Osman-zâdi Ahmed Efendi'nin eseridir.

49- Hadîkatü'l-Vüzerâ. Müellifi Osman-zâde'nin zamanına kada: sadrâzamların tercüme-i hallerini muhtevidir. Bu eser birincisiyle birlik te orta boyda 210 varakalık bir cildir.

50- Güldeste-i Riyâz-ı İrfan. Bursalı Seyyîd İsmail'in eseridir. Meş; hûrlardan Bursa'da medfûn 550 zâtın tercüme-i hâllerini içine alır. Orte boyda 219 varak. 1135/1722 târihine kadardır.

51- Heşt Behişt. Edirneli Sehî'nin (vefatı: 995/1584) eseridir. Küçül boyda 132 sahîfe; kolleksiyonumda vardır; 207 şâirin tercüme-i hallerin: ihtiva eder.

52- Tezkiretü'ş-Şuarâi'z-Zürefâ fî Kavâidü'l-Kitâb minel-Fuzalâ Âşık Çelebi nâmiyla ma'rûf Seyyîd Mehmed Alî'nin (vefatı: 979/1571) eseridir. 420 şâirin hal tercümelerini içine alır. Viyana kütüphanesinde 477 numarada kayıtlıdır. 804 büyük varakalık bir cildi bende vardır.

53- Tezkiretü'ş-Şuarâ. Kastamonulu Lâtîfi'nin eseridir (vefatı: 990/1582). Yüz seksen sekiz şâirin tercüme-i halini şâimildir. Şaber, yüz ikisini hulasaten tercüme etmiştir. Viyana kütüphanesinde, Nu: 478. Ben-

1- Târîh-i Âl-i Osman, Kostantiniyye'nin muhasara ve fethi târihi, büyük sahîfeli bir cild, Tersane Kütüphanesinde, Nu: 10. Bu eser Sultân Bâyezid*'in kılıcı ile «azize-sûfi» demek olan «Aya-sofiya» isminin tesmiyesi hakkında bir efsâneyle hitâm bulur.

2- Mehmed-i Sanfınlı Devr-i Saltanatı Hülâsası, müellifinin ismi yoktur. Jozef Brue tarafından Fransızcaya tercüme edil-m'ştir, 1733. A&n ve tercümesi Tersane Kütüphanesi'nde bulunur; lâkin ne aslı, ne de tercümesi müracaat zahmetine değmez.

3- Târîh-i Kostantiniyye, Latk'oin eseri. Nu: 131. Yanlışlarla dopdolu.

4- Muhabbet-nâme. istanbul'un tarifi, Ca'fer-i Hesabl'nin eseri, 808/1405. Ayasofya'nın Uk târihini, Hacı Kalfa'nın rivâyetince Ahmed bin Ahmed el-Ceylân rumca'dan farsçaya ve Ni'metullah İbni Ahmed farsçadan türkçeye tercüme etmiştir. Molla Ali bin Mehmed el-Kuşcu (vefatı: 879/1474) Ayafiofya, târihini Fâtih'in emriyle ikinci defa olarak yasmıktır.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 1/20

deki nüsha küçük boyda 182 sahîfelik bir cildir.

54- Tezkiretü'-ş-Şuarâ. Kemâlî-zâde unvanıyla maruf (vefatı: 1012/ 1603) Molla Hüseyin Çelebi bin Ali bin Emrullah'ın eseridir. Altıyüz şâirin kısaca tercüme-i hallerini içine almaktadır. Benim koleksiyonumda-ki nüsha orta boyda 242 varakalık bir cildir.⁴⁶

VII- Kavânîn Mecmuaları Ve Devlet Evrakı

55- Kanunnâme-i Mehmed Fâtih. Müezzinzâde İbnü Ali tarafından 1029/1619'da toplanılan kanunnâme zeylidir. Viyana kütüphanesinde, Nu: 90.

56- Münşeât-ı Selâtîn. Reîsü'l-küttâb Feridun'un eseridir. Osmanlı evrak mahzenlerinde mevcut bin sekizyüz orijinal evrakdan çıkarılmış, kıymetli siyâsî yazışmalar mecmuasıdır. Bendeki nüsha 218 büyük varakayı içine alan bir küçük cildir; 267 parçayı muhtevidir. Paris'te Kraliyet Kütüphanesi'nin 79 numarası bu cildin ancak bir kısmıdır. Latigles'ını «Kraliyet Kütüphanesi Yazma Nüshaları Hakkında Malûmat ve Onlardan Müstahrecât» unvanlı eserinin beşinci cildinde 668. sahîfeye müracaat. Langles bu cildde 267 yerine ancak seksen sekiz siyâsî yazışma evrakı olduğunu yazıfc Beittieîö yazma nüsha I. Selim zamanına kadar olan siyâsî yazışmaları toplamıştır. Sultân Kanunî Süleyman'ın yazışmalarım ve Süleyman'ın seferlerinin merhale-nâmelerini içine alan kısımların unvanı «Münşeât-ı Humâyûn»dur.

Yukarıda sayılmış olan ve eserimin birinci ve ikinci cildi için müracaat ettiğim elli altı menbâdan Osmanlı târihi yazan müellifler ancak beşinden istifâde etmişlerdir. Onlar da şudur:

- 1 -** Veranziyus'un olmak üzere tanınmış Osmanlı müverrihi Veka-jînâme'si;
- 2 -** Hanyuvald nâmını ihtiva eden Neşrî Vekayînâmesi;
- 3 -** Goltiye Speygel tarafından almancaya tercüme olunmuş Cemâli Vakayinamesi;
- 4 -** Daha sonra Leon Klavi tarafından «Beğ Vekayînâmesi» unvânıyla neşrolunan yine evvelki eser;
- 5 -** Bratuti tarafından tercüme edilmiş olan Sa'dü'd-dîn. Avrupa müverrihleri, Avrupa'da haylî zaman evvel neşredilmiş olan Tezkire-i

⁴⁶ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 1/20-21.

tâtîftye bile müracaat zahmetine katlanmamışlardır. Bu elli altı eserden yalnız ikisi, yâni İdrîs'in Heşt Behîşt'i ve Sa'dü'd-dîn'in Tâcü't-Tevârîh'i satanların emirleriyle yazılmışlardır. Süslü üslubuyla mümtaz olanlar da bunlardan ibarettir; mağrûrâne edalardan ârî ve saray ile her türlü temâsdan berî olan diğerleri-bu eserlerde serâpâ hâkim olan bî-terafîlik-tan dolayı- sultanların müverrihlerinin eserleri ile göze çarpar bir tezat göstermektedir. Şâirlerin hal tercümelerim yazanlar gibi bunların da müverrihleri yalnız ulemâ ve muallimlerden değil, devlet ricalinden ve kılıç erbabı (ordu mensupları) ndan idi. Bâzıları daha büyük makamlara geçmişlerdir. Aralarında re'sü'l-küttâb, nişancı, defterdar, sancak beylfr-ri, beylerbeyiler vardır. Hattâ bunlardan Sa'dü'd-dîn şeyhülislâm ve Lûtfî sadrâzam olmuşlardır.⁴⁷

Zikrolunan Kitaplar Hakkında Mütercim (Mehmed Atâ)ın Bâzi İzahatı

(Aşağıda münderic rakamlar, müverrihin koyduğu sıra numaralarını gösterir)

3- Subhatü'l- Ahyâr. Kâtip Çelebî'nin Keşfü'Zünûn'da (istanbul tâb'ı, 1310) «Subhalü'l-Ahbâr ve Tuhfetü'l-Ahyâr» unvanıyla Derviş Meh-med bin Ramazan tarafından te'lîf olunmuş bir eser kaydaderek, Hazret-i Âdem'den Kanunî Süleyman'a kadar melikler, sultanlar, nebiler ve nâib-lerini ensâb silsilele beraber ihtiva ettiği gösterilmiştir.

5- Şemâ'ilii'l-Osmâniyye. «Şemâ'il», ahlâk demek olan şimal lâfzının çoğulu ise de, şemâ'il kitaplarında kendilerinden bahsedilen kimselerin eşkali de göyterilir. Keşfü'z-Zünûn'da zikredilmeyen bu eser resimleri itibariyle mühimdir,

6 - Takvîmü't-Tevârîh. Hiç şüphe yoktur ki, bizde, Takvîmü't-Tevârîh'in müellifi Kâtip Çelebi gibi, on, onbeş âlim yetişmiş olsaydı, bugün ilmî terakki bakımından haylî ileride bulunurduk. Osmanlı müelliflerinin içinde Avrupa'da en ziyâde şöhret bulmuş olan da Kâtip Çelebî'dir. Müverrihin.istanbul'da 1146 senesinde basıldığını beyân ettiği Takvîmü't-Tevârîh'in nüshası mütercimde mevcuttur. Şimdiki (mütercim zamanındaki) 16 puntodan biraz daha kalın olan, 18 punto derecesinde görünen hurûf ile basılmıştır ki, İbrahim Müteferrika'nın kalıba dökülmesine himmet eylediği

⁴⁷ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 1/21-22.

ilk harflerdir. Mukaddimesinde Cihân-nüniâ'mn basımının bitişi Şeyhül-islâm Dâmâd-zâde Şeyh Ahmed Efendi'ye arz olunması üzerine, bu zât «Tamamen memâlik ve mülûk-i âlemin kemmiyet ve keyfiyetini hâvî ve Cihân-nümâ'ya cild-i sâni olmak üzere» bir eser tertîb ve tab'ını arzu etmiş ise de,⁴⁸ öyle bir eserin meydana getirilmesi haylî zamana ve ülkelerinin şekillerinin resmedilmesi çok fazla alışmaya ve pek büyük masraflara muhtaç olduğundan, bunun tab' olunduğu ve mufassal eserlerin icmali makamında ve büyük vak'alann fihristi hükmünde olan bu kitabın Kâtip Çelebi tarafından 1058 târihine kadar getirilip, 1144 târihinde «hâric-i sûr'da vefat eden Emîr Buhârî şeyhi Mehmed Efendi» tarafından o seneye kadar zeyl olunduğu ve 1146 senesine kadar" işittiğine göre İbrahim Müteferrika tarafından ilâve edildiği yazılıdır. İbrahim Müteferrika kitabın kenarlarındaki haşiyeleri içine almak suretiyle basılâ-bilmesine imkân bulmuştur. Osmanlı matbaacılığının kurucusunun ilk bastığı kitap, Vankulu ntaıyla meşhur «Sihâh-i Cevheri lügatidir, ki onda matbaacılığın caiz olduğuna ve faydalarına dâir asrın âlimlerinin fetvaları da bulunmaktadır. Kâtip Çelebî Osmanlı maârifinin en büyük simalarından olmakla beraber Hammer Târihi'nin ilk cildlerinde eserlerinin çok faydası olmuştur.

Vaktiyle ilimler bakımından Şark Garb'den daha müterakkî iken, daha sonraları geri kalmasında birçok sebepler varsa da, en mühimmi Almanja'da 844/1440'da icâd olunan matbaa, diğer Avrupa memleketlerine az bir müddet içinde yayıldığı halde, Osmanlı memleketlerine 1140/1727 senesinde, yâni üç asır sonra gelebilmiştir. Bu gecikme, bir taraftan da Şark harflerinin eklemek ve bir çok şekillerde bulunmasından dolayı matbaacılığın tatbikinde görülen büyük müşkilâtın doğmaktadır. İbrâhîm Müteferrika'mn buna çâre bulmakta gösterdiği hüner, yeni bir icâd derecesindedir.

İbrâhîm Efendi aslen Macar idi. tik matbaayı Üsküdar'da açmıştır. Bir de kâğıt fabrikası kurulmasına teşebbüs ettiği eski Mâlîye Müsteşarı ve Şûrâ-yı Devlet Reîs-i Sânisî Mecdeddîn Efendi hazretleri tarafından mütercime gösterilerek aşağıda hülâsa edilen hazîne kayıtları suretlerinden anlaşılmıştır:

«Yalova kasabası kurbünde Elmalı nâm mahalde cereyan eden nehir civarında Dîvân-ı Hümâyûn tarihçisi İbrahim Efendi ma'rifetiyle müced-

⁴⁸ Dâmâd-zâde, İlimlerin terakkisinin hakiki sebeplerini takdir eylediği anlatılır.

deden bir kâğıd kâr-hânesi inşâsı tasmîm olunarak, bunun için Top-hâne ve Tersâne'den bâzı eşya verilmiş, ve Lehistan'dan dört nefes kâğıd ustası celbolunarak, bunların maîset-i yevmiyeleri için, istanbul gümrüğü mâlinden 1157 senesi şavvâlinin altıncı gününden itibaren beherine kırk akçe yevmiye tahsis olunmuştur. îbrâhîm Efendi'nin 1160'da vefatıyla kâğıd imâli terk olunmuş, kâğıd-hâne muc-ttal kalmış olmasaydı, dört nefer ustaya avdet harcırahı olmak üzere 1160 zilhiccesinde hazîneden yedişer-yüz ellişer gurus verilmiştir.»

El-hâsıl îbrâhîm Müteferrika, nâmı Kıyâmet'e kadar bütün İslâm milletleri tarafından Öğülmeye seza bir ma'rifet ve himmet sahibi idi.

12- Bahriyye. Pîrî Reîs'in bu mühim kitabını KeşfiTz-Zünûn kaydetmiştir:

«Bahriyye. Türkî, li-Pîrî Reîs İbnü'1-Hacc Muhammed, el-maktûli sene 962. Zikrû fiha ahvâl-i bahri'r-rûm ve cezâ'ire ve mesâlike ve merâ-siye (limanlan) bi-eşkâliha ve ihdâhetü ale-s-sultân Süleyman Hân fî-evvelihi ahvâlfî-harâit ve kavâidi'l-melâhîni's-sâirîn fî bahrlî-Hind naz-men ve neşren. Ve hî nüshaten ihdâhima ebsatü kalîla mine'l-âhirî ve fî evveliha nazm ve'l-âhirî leyseti kezâlik.»

26 ve 27- Nuhbetü'l-Tevârîh. Bunun asıl ismi Nuhbetü't-Tevârîh ve'1-Ahbâr'dır. Sultan Osman zamanında tertîb olunan nüshası 1276 senesinde İstanbul'da basılmıştır. Kâtip Çelebi o nüshayı kaydeder. Verdiği izahata göre Cenâbî Târihi'nden tercüme edilmiş olup, asıldan birçok mahalleri terkedilmiş ve pek az bir şey eklenmiştir. IV. Murad asrında yazıldığı Hammer tarafından bildirilen ikinci nüsha, ilaveli olmalıdır. Müellifi Hacı Mehmed Efendi dîvân-ı hümâyûn kâtiplerindendir; Edirne'li.

28- El-Bahrü'z-Zehhâr ve'1-Aylemü't-Tayyâr. («Eylem», hayder vezninde deniz; «tayyar», tayyar vezninde denizin yarılp saçılan dalgası. «Aylem-i tayyar (veya: Aylem-i teyyâr)»dan maksad, dalgalanan de-niz'dir.) Müverrihin bu kitap için müracaat tavsiye ettiği Erbelo'dan maksadı, Erbelo tarafından yazılan Bibliotheque Orientale (Şarkiyat Kütüphanesi) nâm eserdir, ki Şark târih ve coğrafyasına âit isimleri muhtevidir. İlk defa Paris'te 1697 senesinde basılmıştır. Büyük boyda 1060 sahîfelik büyük bir dıddır. 1776'da tekrar basılarak, 1780'de Tataristan târihiyle bâzı ilâveleri ve müteferrik malûmatı içine alacak surette bir de ilâvesi basılmıştır. Kitap, daha sonraları bir daha basılmadığından, şimdi antika hükmündedir. Mütercim, bunun ilk basımından nüshasıyla ilâvesini Paris'te haylî zaman araştırdıktan sonra tedârik eylemişti. Bib-liotlieque Orientale, Bahrü'z-

Zehhâr müellifinin 999/1590'da vefatını kaydeder. Kitabın unvanım «Bahar alzahâr velm al tebâr» arapça şekliyle zaptetmiştir.

33- Âşik Paşa hafîd-zâdesi (torununun oğlu), yâni Dervîş Ahmed, eserini 889'da yazmağa başlamış, I. Bâyezid devrine kadar olan kısmını Orhan Gâzî imâmı İlyâs Fâkîh'in Geyve'de bulunan oğlu Yahşi Fakîh'-den 793'de Yıldırım'ın Sırbistan'da Alaca-Hisar'da Macarlar'la çengini Kara Timurtaş Paşa-zâde ümerâsından Umur Beğ'den, Timur ile Ankara cengi ve akibetini Bâyezid'm rikâbmda solak ve Çelebi Mehmed zamanında Amasya dizdarı ve II. Murad zamanında Bursa naibi olan ismi tasrîh olunmayan bir zâtın işiterek yazmıştır. II. Murad zamanında, Düzmece Mustafa (825), Sırbistan cenklerini (841), Macaristan akınını (842), Jan Hunyad muharebesini (852) bizzat görerek nakletmiştir. (Âşikpaşa-zâde Târihinden, ikinci basıma ilâve).

39- Tâcü't-Tevârîh. İstanbul'da basılan nüshası, itinalı bir surette, yanlışlık ve hatâlardan oldukça salim olarak vücuda getirilmiştir. El yazmalarından mevcut nüshaları birbirine uymaz derecede olduğundan, haylisi toplanarak müellifin kendi müsveddeleriyle karşılaştırıldığı, mukaddimesinde belirtilmektedir. Sa*dü'd-dîn Efendi, Fars edebiyatında belagat tarzı itibariyle en güzel târih olarak kabul edilen ve Sultan I. Selîm'in pek ziyâde sevdiği ve mevcut nüshâsının Mısır seferinde zayi olması üzerine acele olarak istinsah ettirdiği cihetle de buralarca fevkalâde şöhret kazanmış olan Târîh-i Vassâf ı taklide özenmeyip de, bâzı Selîm'le ilgili menkıbeleri içine alan Tacü't-Tevârîh'ine ilâve edilen Selîmîyye'nin ve kezâlik mezkûr târihe zeyl olarak eklenen hal tercümelerinin üslûbunda, o zaman için mümkün olduğu kadar açık yazmış olsaydı, Tâcü't-Tevârîh zamanımızda rağbet bulurdu. Gerek Tâcü't-Tevârîh sahibi Sa*dü'd-dîn Efendi, gerek Heşt Behîşt müverrihi İdrîs-i Bitlisi siyâsî işlerdeki mühim hizmetlerinden dolayı devletin en büyük adamlarındandır. İdrîs İran'da tahsilini bitirmiştir; arapça ve farsça beligâne nazm ve nesre muktedir idi. Bir müddet Şâh İsmail Erdebilî'nin emrinde hizmette bulunduktan sonra, Hacc'â gitmiş ve oradan Sultan II. Bâyezid devrinde Der-Saâdet (İstanbul)'e gelmiştir. Sultan Bâyezid kendisine oldukça saygı göstermiş ve Osmanlı târihini yazmağa memur etmiştir. O vakitler farsça lisânının buralarca itibâr ve tahakkümünün derecesine delildir ki, II. Bâyezid, devletin târihini farsçayla yazdırmıştır. Bundaki yanlışlık Sultan Kanunî Süleyman devrinden itibaren tamâmiyle anlaşılabilir ve artık ondan sonra Osmanlı târihinin de türkçe yazılmasına himmet artmıştır. İdrîs-i Bit-lisî'nin büyük siyâsî hizmetleri I. Selîm asrında

bütün Kürdistan'm Osmanlı devletine ilhakına delâlet eylesidir. Vefat târihi Kanunî Süleyman'ın tahta çıktığı senedir. Hoca Sa'dü'd-dîn Efendi, Sultan Selîm'm İran'dan diğer bâzı maârif erbabı arasında alıp getirdiği Hasan Çan'ın oğludur. Fazilet ve olgunluğuyla şöhret bulmuş, ve Meşihat makamına kadar çıkmıştır. Büyük siyâsî hizmetleri 1003 târihinde Eğri'deki kanlı ve büyük çarpışmalarda başlangıçta görülen bozgunlukta pâdişâhı mevkiinde sebat etmesi için cesâretlendirmesidir, ki bu sebat üzerine bozgunluk, büyük bir muzafferiyete dönüşmüştür. Vefatı: 12 rebiülevvel 1008,

43- Şehname. Sultân II. Bâyezıd devrinde Uzun Fırdevsî nâm şâirin 330 cild bir Şehname yazıp pâdişâha takdim ettiği, bundan sekseninin seçilip, diğerlerinin yakılması padişah tarafından emrolunmasıyla, Uzun Şâir'in Horasan'a kadar gittiği Keşfü'z-Zünûn'da yazılıdır. Cildler, küçük şeyler olacaktır. Sultân Bâyezıd'in bu kitaptan, eski esatlere ve şâir memleketlerin târihlerine âit kısımların bir tarafa bırakılarak, sekiz pâdişâha âit seksen fasıla kısaltılmasını emretmiş olacağı anlaşılır.

Kâtip Çelebi, dört bin beyitlik bîr şehname yazan Şühûdî'den de bahseder.

47- Şeka'iku'n-Nu'mâniyye fî Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye. Şaka'-ik'ın birçok tercüme ve zeyleri varsa da, 999'da vefat eden Edirneli Mec-dînin kendi zamanına âit bâzı ilâvelerle tercümesi, diğer tercümelere tercih edilir olduğu gibi, bununla Nev'î-zâde Atây'ın zeyli iki cild olarak basılmıştır. Birincisi 528 sahîfe; ikincisi 771 sahîfe. istanbul 1269.

Daha sonra diğer bir Mecdî ile Uşşâkî-zâde Atâullah ve Şeyhî 1145 senesine kadar bu esere zeyler yazmışlardır; bunlar henüz basılmış değildir.

56- Münşeâtü'l-Selâtîn. İşbu Feridun Beğ Münşeâtî'nin münevrih tarafından belirtilen nüshalarının en büyüğü, kendisinde mevcut ve 218 varakada 268 evrakı muhtevi kitaptır. Münşeât-ı Feridun Matbaa-i Âmi-re'de iki defa basılmıştır. Birinci basımında ilk cildi 535, ikinci cildi 519 sahîfe; 1264 ve 1265. İkinci basımında, bâzı ilâvelerle 626 ve 555 sahîfe; 1274, 1275. İkisinin birden içine aldığı yazışma evrakı binden fazladır.

Haber-i Sahih müellifine kadar bizim müelliflerin ihmâl etmiş oldukları bu eserden mütercim defalarca istifâde edecektir.⁴⁹

⁴⁹ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 1/22-26.

BİRİNCİ KİTAP

OĞUZLAR; TÜRKMENLER; SELÇUKLULAR

Türkler'in Menşe'leri Ve İlk Vatanları

Bugünkü Osmanlı neslinin menbâı olan Türk kavminin esâsını pek eski asırlarda aramak lâzım gelir. Bizzat Osmanlı milletinin ilk pederi olmak üzere tanıdığı «Türk», Herodot'un «Targitaus»u ve Tevrat'ın «To-garma»⁵⁰ si olacağı anlaşılır. Bâzı kavimler, hiç hakları olmadığı halde, kendilerine Türk nâmını vermişlerdir. Diğer bâzıları ise, bil'akis, hakîkten bu aşiretin nesli iken, bir veçhile asıllarına delâlet etmeyecek isimler almışlardır. Tatar ve Moğol müverrihleri, kendi milletlerine Yâfes'in oğlu «Türk»ün biraderleri ve torunları sandıkları «Tatar» ve «Moğol»un yedinci derecede evlâdları addetmekle soyluluk iddiasında bulunmuşlardır.⁵¹ Halbuki hakîkî Türk olan Osmanlılar, bu ismi şerefe dokunan bir iş m* sayarak, reddîle, göçebe aşiretlere ve vahşî kavimlere tahsis ederler.⁵² Rumlar, Romalılar da böylece Rum ve Romalı olmayanların cümlesine Skit unvanını verirlerdi. Pelin ve Pomponius Mela, Türkler'i ismen bilirlerdi.⁵³ Herodot da böyledir, ki onda

⁵⁰ Herodot, Dördüncü Kitap, 5. Tevrat, Kitâbü't-Tekvîn, Onuncu Bâb, 3.

⁵¹ Ebû'l-gâzî'nin, Tatar Târih-1 Ensâli. Remuza, Tatar Lisanları Hakkında Tetkikler, s, 335.

⁵² Meselâ Naimâ'da, hattâ bâzı daha sonraki kitaplarda Türk kelimesinin kullanılış şekli üzümlere hatırlanır. Belki zamanımızda bile mensûbiyetiy-le şeref duyduğumuz Türk lâfzındaki nec&beti idrâk etmeyen hissizler bulunur. Daha bir batın sonra, bu idraksizlik büsbütün ortadan kalkacağını ümid ederiz. (Mütercim).

⁵³ Bu müverrihler «Turcaequ vastas sylças oocupant» diyorlar, ki «Türkistan'da geniş ormanlar vardır» demektir.

Ahmed Vefik Paşa merhumun «Lehce-i Osmânî»sinin «Türk» kelimesinde mühim malûmat vardır. Bâzı tâbirlerin telhîsiyle naklediyoruz:

«Türk.- Aslolan kadîm üç sülâlenin bîridir. Şark Türkleri Uy-gur, Halîç (Kılıç) (Halac veya Kalaç olmalıdır. Hazırlayan), Karlıh (Karlık) gibi dört beş ulusdan, yâni milletten ve Garb Türkleri Oğuz, Kıpçak, Becenek, Kırgız, Kanglu gibi on kadar ulusdan ibarettir. Hicretten 5.000 sene mukaddem Türkler Hind, Tûrân, îrân, Bâbil semtlerine müstevli olmuşlardır. Bir şubesi el'an Hind cenubunda münteşirdir. Diğer bir şubesi-ki kadîm Tûrânî ve Keldânî tevâifidir- Hicret'ten 1300 sene .mukaddel îrân*a, Bâbil, Asûr, Şâm diyarlarına geldikleri gibi Oğuzlar dahî oralara ik t i hânî etmişlerdir. Târihlerde Oğuz Hân zamanı dedikleri budur. Yunan onlara İsküt (Sküt; Skit) ve İskülüt ve ehl-i Fars ise Sâk (Saka) tesmiye ederler. Uygurlar hat ve kitabette rüsûh bulmağla onların lisânı Şarkî Türkler beyninde ziyâde münteşir ve her kavmin debîr ve vezirleri

«Turgius» ismi müstensih-ler⁵⁴ tarafından «Amurgius» şeklinde değiştirildiği

Uygur'dan müntehâb idi. Tatar ve Moğol'un Türkistan'a galebesinden sonra Çağatay Hân'ın memâlikinde muharrerât bütün Uygurca mü-tedâvil idi. Onun için 700 sâl-i hicrîde Çağatay lisânı tâbiri şüyu bulmağa başlamış ve bu Şark Türkîsi Fârisiye taklîden ha-rekât-ı barize ile imlâ kılınmış idi. İslâm ile müşerref olan Moğol ve şâir Tatar gidere hep Uygurca mütekellim oldu. Oğuzlar'-dan Bağdâd'a askerlik için gelen oymakların ardı sıra Kaysâk ve Salur ulusudahî zuhur etti. Bunlar 400 târihlerinde İslâm'a dâhil olarak mümtazlarına Selçûkî, umûmete Gûz, Guz ve sehven «Tuğuz» (T.Ğ.2.) ve nihayet Türkmân denmiştir. Sahrâ-nişîn olup şehirlere dâhil olmayanlara Türk ve Oğuz ism-i umûmîsi kalmağla ileride Türk tâbiri kaba köylü ve Oğuz sâde ve safdil mânâsına istfâm olunmuştur. «Türk'e şehir içi zindan gelir» gibi meseller bundan nâsîdir. 500 târihinde hükümeti Selçûkîler. istilâ edüp Oğuz yâni Türkmân lisânı tahrîr edilmeğe başlayınca işbu Garbî Türkî Arabî'yi taklîden harekât-ı maksuresinin izmâriyle, meselâ «olub» kelimesi «elif, lam, be» ile yazıldı. Hâlâ Şarkî Türkî'de «taramak» yazılan kelime Garbî Türkî'de «tramk» (birincisi Tc ve Elifle, ikincisi Ti ile ve Elifsiz) yazılır.

«Türk aşâîrinin eşrefi Oğuz ulusu ve Oğuz'un hasîb ve nesîb sayılan kısmı Kayı îli'dir. Kayı taifesi Türkistan'dan Horasan'a ve oradan Cengiz vaktinde İran'a ve daha ilerilere gittiler. Bir oymağı Urfa ve Erzincan taraflarını gezerek Sultân Alâü'd-dîn-i Selçûkî berâtiyle Bilecik ve Ankara arasındaki ovada Söğüt ve Karaca-şehir civarında karâr buldu. 416 oba halkı idiler. Beğle-ri Osman Gâzî düşmandan Bilecik, Lefke, Domaniç, Yârhisar, Harmancık, Atranus, Yenişehir, Eskişehir kılâ'mı ve civarını zaptetti. 688'de Sultân-önü Sancağı'nın beğliği ile serhad-dâr (uc-beği) nasb olunarak Devlet-i Selçûkîyye'nin 700'de inkırâ-zıyla istiklâl buldu. 27 sene hükümetinde her şehre cami, mahkeme, medrese, mekâtib-i adîde bina ederek Anadolu Selçûkîleri'nin memâlikindeki ulemâ, udebâ, bahâdırılar bütün başına toplandı. İşte onunun halkına «Osmanlı» dediler. Osmanlının terbiye ve terakki ile teşkil ellîği lisân Oğuz Türkîsinden, yâni Türkmân lehçesinden ayrılarak, artık Lisân-ı Osmânî oldu. Türkmen'e «İnsaf yok mu?» demişler; «Varak göredek alak gelek» demiş. («Gidelim, görelim de alalım gelelim.») «An alun mı?» demişle'r. «Beri parem ile vizirdi nidem?» demiş. Kadîmen lisâna hizmet edenlerden Kırşehirli Muhlis Paşa-zâde Âşık Paşa, oğlu Ulvân Çelebi, Şeyhî, Ahmed Bîcân, Süleyman Çelebi meşhurdur.»

(Bu satırlar, İmparatorluğumuzun son devrindeki siyâsî cereyanlardan Osmanlılık akımının Türkçülük cereyanına karşı yükselttiği itirazların izlerini taşıdığı muhakkaktır. Yazarının vatanperverliği târihi" sabit olduğu ve millî kültürümüze hizmeti gözönünde bulunduğu için, yukarıdaki satırlarda Türk, Türkmen, Oğuz ve Türkçe hakkındaki istihzâî ifâdelerinin günümüzün uydurukça savunucularının üslubuyla bir tutmak insafsızlık olursa da, bu iddiaların ilmf hakikate ve ciddiyete uygun düşmediğini söylemek de vazifemizdir. Her cemiyette tahsil gör-, müş, münevver zümre ile halk ve köylü zümreleri arasında elbette bir dil, üslûp, tavır farkı bulunacaktır. Bir milletin münevverleri,-kendi halkının hususiyetlerini istihza mevzuu yaparsa, bunun aslını inkâr etmekten farklı bir yanı olamaz. Kaldı ki, bütün milletin terbiye ve terakkisinden, idâri ve terbiye mes'uliyet mevkillerini elinde tutan münevverler mes'ûldürler. Lehce-i Osmânî müellifi üstadımız da bunlardan biridir... Şunu da ilâve edelim ki, üstadın «kadîmen lisâna hizmet» edenler» olarak saydığı-ve saymadığı- daha birçok edebî şahsiyetler, istihza edilen Türkçe ile eserler vermek suretiyle, Türk-İslâm medeniyetini 18. asır başlarına kadar cihanın en büyük medenî varlığı hâlinde yaşatmışlar, fakat daha sonraki nesiller-özellikle Batı üstünlüğü karşısında kendi millî varlıklarının ruhunu kavrayamayan ve kendi ahâlsini hor gören münevverler- asrın icâbına uygun surette terâkki göstermenin yollarını bu millete gösterememişlerdir. Hazırlayan.)

(Mütercim)

⁵⁴ Herodot, 7, 64: «Skitas, Amurgius, Sakas derlerdi.» ihtimaldir Amorgius, nâm-ı diğerle Turius idi. Zirâ Sakaslar'ın Keyhus-rev aleyhine Skit muharebeleri Acem müverrihleri tarafından

görülmeştir. Ne Acemlerle Türkler, ne de,⁵⁵ Acemlerle Macarlar arasında hiçbir karabet münâsebeti bulunmadığı halde, Bizanslılar Türkler'i bazen Farslılar bâzan Ogurlar (Macarlar)⁵⁶ nâmı ile⁵⁷ zikrediyorlar. Müverrih Halkondil Türkler'i Skitler'den mi, yoksa onların ecdadı olması muhtemel olan Partlar'dan mı⁵⁸ neş'et ettireceğini bilemiyor. Fransa, nesilleri bozulmuş Rumlar'ın gururunu pek okşamakta olan hayalperestçe rivayeti kabul ediyor, ki bu rivayete göre Osmanlılar İzak kavminin neslinden^ dir. Bu prens, vatan ve dînini terk ederek, arapçaya da vâkıf olduğundan - Türkler'in Acem olmadıkları gibi arapçaya âşinâ olmadıkları da apaçık olmasıyla beraber- Fârisîler'in, yâni Türklerin muhabbetlerini celbetmiş. Ondan sonra İzak Rum ve Rumen lisanları masallarının büyük bir kısmını arapçaya tercüme ederek, peygamber derecesinde şân ve hürmete nail olmuş⁵⁹ ve Selçuklular hükümdarının kızıyla evlenerek, ondan ErtuğruTun babası ve Sultân Osman'ın büyük babası olan Süleyman Şâh dünyâya gelmiş⁶⁰. Diğer müverrihler, Türkler'in Truvalılar neslinden olduğu hayâline kapılarak, dosdoğru Tüser ve Hektor'dan nesillerini indiriyorlar⁶¹. Şarlken'in müverrihi Paolo Civvio *-ki Osman-lılar'm târihini ve askerî yapılarını ilk tanıtan daha sonraki asırların muharriridir- Türkler'in Volga sahillerinden gelme Tatarlar olduğuna şüphe etmiyor⁶²; henüz pek çok zaman yoktur, ki Türk kelimesinin iştikak şeklinin «Terek» nehrinin⁶³ isminde keşf olunduğu zannedilmiştir⁶⁴.

Bir milletin asıl memleketi hakkındaki incelemeler dâima memnunluk verici değilse de, hiç olmazsa, aslî menbâna kadar çıkış suretini tâyine dâir

Türkler'e isnâd olunmuştur. Diğer taraftan Sakalibe (Slavlar) yâni Herodot'un «Sakas»ları, coğrafya ve etnografya âlimleri tarafından dâima Türkler meyânmda zikrolunmuştur (Cihân-nümâ, s. 372).

⁵⁵ Pahimares. Persans, (Mütercim)

⁵⁶ Hungrois. (Mütercim).

⁵⁷ Kostantin Porfirojene târihi, Bizanslılar'in Oğurtar'in eski bir Türk kabilesi olan Uygur'a tebdil edilmesi hakkında Klaprot'a müracaat. «Uygur Lisânı ve Yazısı», Berjin 1812 (Almanca'dır).

⁵⁸ Halkondil, Birinci Kıtap'ın başlangıcı.

⁵⁹ Böyle şeyleri ancak Yunan hayâlî bulur. (Mütercim).

⁶⁰ Franza, Birinci Bâb, 20, rumca basımı.

⁶¹ Aneas Silvius, Leonardos Ciensis ve diğerleri.

⁶² Paolo Clvviö'nün Türklerin Aslı Hakkında Tetkikler'!, bab: 1,

⁶³ Engel'in Bulgaristan Târihi'ne müracaat. Şulzer, Târihî ve Tenkîdî Boş Saatler Mahsûlü nâmındaki eserinde, Türklerin aslına dâir muhtelif fikirleri toplamış ise de, me' hazlara mâ-lûmâtı olmadığından birçok yanlışlıklar yapmıştır.

⁶⁴ Klaprot'un Asya Elsin-i Kesresi, s. 21, Ritter'İN Coğrafyası, c. 1, s. 532 ve c. 2, s. 592.

tetkiklerden ziyâde değildir. Türkler -ki Çinliler tarafından evvelâ Tu-kü ismi verilmiştir- Altay, daha sonraki tabiriyle Altun Tağ (da)'dan (Bizanslıların îlkağ, Aktağ dedikleri) çıkararak sarkan Hitay'ı, yâni Şimalî Çin'i, garben Aral gölü ve Hârezm,⁶⁵ şimâlen Sibiryâ, cenûben Tibet⁶⁶ ve Buharâ-yı Kebîr hududuyla kuşatılmış olan Merkezî Asya (şimdiki Türkistan⁶⁷ 'nın azîm ve mahsuldar sahralarına vardılar. Bu memleketler her zaman mer'alannın çokluğuyla, Tırâz miski ile⁶⁸ Çaç'da⁶⁹ imâl olunan yaylarıyla, atlarının nesliyle, hele sekenesinin ki -güzellikleri ve yağmagerlikleri⁷⁰ bütün şarkda darb-ı meseldir- tabîî ve maddî vasıflarıyla şöhtrelidir. İran şâirleri bu memleketin kızlarına «Çigil putları» ismini veriyorlar. Çigil Türkistan'ın bir beldesidir ki, sakinleri Süheyl yıldızına, Cebbar kevkebesinin cümlesine, Dübb-i Ekber (Büyük Ayı)'e ibâdet ederler. Ve rivayete göre hemşire ve kızlarıyla evlenirler idi⁷¹. Bu şâirler Gafar⁷², Hoten⁷³ Fer-har⁷⁴, Yağma kızlarını şâşaâdâr beyitlerle överek, «Türkler insanların malım aldıkları gibi, bunlar da rahatlarını kaparlar» diyorlar.⁷⁵ Eski İranlılar (Farslar) -ki Anîrân, yâni İran olmayana mukabil memleketlerini

⁶⁵ Lisânü'l-Gayb'ın beyti, «Hârezm»in telâffuz şeklini tâyin etmekle beraber, Hârezm ve Hocend'de Türkler'in kesretini ve Lisânü'l-Gayb'ın Türkler'e muhabbetini gösterir. Bâzı lugât kitaplarının zannettiği gibi «Türk», güzel demek değil, «Türk» demektir; güzellik onun zımnındaki mânâdır. (Mütercim)

⁶⁶ «Tibet, ttitik manasıdır. Keçinin tüyleri dibinden tarak ile alınan yumuşak tüydür, ki ândan sûf ve şal nesc ederler ve tesld-i yâ ile Çin hududunda bir belde adıdır. Andan ala misk gelir. Şiddet ve müddet vezinlerinde dahi lügattir.» (Bürhân). «GÛyâ tabiat etmiş kÛy-i zemini tastîh/Tibet aşâğı düşmüş, Çin ve. Hoten. yukarı. Nedim.»

⁶⁷ Clhân-nümft, s. 366

⁶⁸ Bürhftn-ı Kaati, istanbul basımı, s. 604 (asıldan).

Tırâz, Çin hududunda güzelleri pek güzel, miski çok bir şehir dir. Bedehşan'da dahî bir şehrin ismidir ki, vaktiyle kumaş ve şeker fabrikaları bulunur imiş. Burhân-ı Kaati'dan, 1268' İstanbul basımı, s. 413. (Mütercim)

⁶⁹ Bürhan-ı Kaata% s. 337. Çac İle Taskend ikisi birdir.

⁷⁰ Şecaatleri demek. Harb ve şecaat gereklidir, eski asırlarda -hattâ henüz ve belki az hafif olarak - yağma, galebenin tabii neticeleridir. (Mütercim).

⁷¹ Ferheng-İ Şuûrî'nin Çigil kelimesine (ç. 1, s. 348) ve Cihân-nüma'ya. (s. 367) müracâat.

«Çiğil» veya «Çiğli» Türkistan'ın bir şehridir. Çiğil güzelleri meşhurdur. (Mütercim)

⁷² Ferheng-i Şuûrî, 2. cild, s. 179.

«Gatafar» (yahut Gafar) Türkistan'ın bir nehri. Burhan, «Kat-gar» olduğunu söyler ve bu daha doğru görünür. (Mütercim)

⁷³ Şark ve garb lisanlarında hep böyle okunur. (Mütercim)

Vekayî-i Slnn-i Çin'den çıkarılan Hoten Şehri Târihi, tercüme: Abel Remuza, Paris, Jurnal Azyatik" (Journal Asiatique)'İN 17. cildi, s. 293.

⁷⁴ Bürhân-ı Kaati'.

⁷⁵ Hâfız'ın gazelinden.

İran diye isimlendirirlerdi- Ceyhun nehrinin şarkında kâin ve bugün Türkistan nâmıyla maruf memleketlere «Tûrân» ismini verirlerdi. Tûrâm, yahut Türk bir nesil ismiydi, ki Skit (İskit) lâfzı gibi barbar kavimleri tâyine hizmet ederdi. Tûrânî kelimesi rumca'da «tiran» şeklinde bozulmuş, ve Türk lâfzı bugün Osmanlılar arasında «barbar»a müteradif (eş-anlamli) bulunmuştur⁷⁶.

Uygurlar, yahut Şark Türkleri -ki Karakurum ile Turfan arasındaki sahada sakin idiler- eski müverrihler ve coğrafyaçılar tarafından Bi-zanslılar'ın Sibiryalı Ogurlar'ıyla karıştırılmıştır. Bunun gibi Çinlilerin Türkler hakkında ilk kullandıkları Hunyus (Hiyung-nu olmalıdır. Hazırlayan) «Hun» yerine alınmıştır⁷⁷. Uygurlar'm lisânı en sâf ve en eski Türk lisânıdır; daha sonraları cihangir Cengiz Hân'ın oğlu ve bu memleketin hükümdarı olan Çağatay'a mensup olmak üzere işbu lisân, Çağatay lisânı nâmıyla yâd olunmuştur. Bizzat Osmanlıların da eski Türkçe dedikleri Uygur, yahut Çağatay lisânı Gez yahut Türkmen lisânının büyük hemşîresidir, ki Selçuklular'ın ve Osmanlılar'ın lisânı olduktan sonra, bugünkü türkçeyi teşkil etmiştir. Onbeşinci asrın nihâyetinde -ki türkçe ancak o zamana doğru saflığı kazanmağa başlamıştır- Çağatay lisânı erişebildiği gelişmenin son noktasında bulunuyordu. Lâkin o gerilemeye başlamış, halbuki Osmanlı lisânı birçok edebî eserlerle zenginlik kazanmış, dâima terakki etmiştir.

Şark Uygurları ve onların lisânı hakkında birkaç söz söylemek gereklidir: 'Zira onların nesilleri olan Özbekler⁷⁸ aslen kardeşleri olan Osmanlılar'dan ayrılmış iseler de, komşuları ve müşterek düşmanları bulunan İranlılar aleyhine bütün İran memleketleri vüs'atince Osmanlılarla siyâseten irtibat hâlinde bulunmuşlardır. Osmanlılar'ın bir an'anesine göre en eski târihlerini de şimdi zikredeceğiz, ki gerçi her vakit târihî ha-kîkat mührünü taşımaz ise de, herhalde zikredilmeğe müstehaktır.

⁷⁶ Fransızca lügatlere nazaran, «tiran» rumca'nın «tiranus» kelimesinden gelmekte ise de, «tiranus» eski Yunan cumhuriyetlerinde hükümet kudretini derdest ile, avam menfaatine büküm yürüttüğünü zanneden kimse demektir. Bunun «Turân»dan gelmesi benzetme olsa gerektir. Bir de müverrih ifâdesinde hakikati tecâvüz etmiştir. Türk lâfzı vaktiyle barbar de-gll. büyük bir hatâ olmak üzere, «kaba» lâfzına müteradif addolunurdu (Mütercim).

⁷⁷ Klaprot'un «Asya Elslne-i Kesîresî» ve Abel Remuza'nın Tatar Lisânları Hakkında Tetkikler'!. Uygurlar daha sonraları. Cengiz Han'dan sonra hü-kûmet eden Özbek namında, bir hükümdara mensup olarak; «Özbek» İsmi almışlardır.

⁷⁸ Özbek denilen Türk nesli, önceleri Himalâya, Dağları'nin güneyinde (kuzeyinde olmalıdır) kain olup Hoten, Kâsgar, Turfan, Hâmil şehirlerinde.! uzak olmayan memleketlerde ikamet ederlerdi. Asya Elslne-i Kesfresl'ne müracat. s. 210.

Türkler'in eski an'anelerine nazaran -Herodot târihinde Skitler'in⁷⁹ aslı hakkındaki kısmının şerhinde eserlerinde tesadüf olunmaktadır- Kara Hân'in oğlu Oğuz⁸⁰ (Hân), fetihleri ve kanunları ile Türk kudret ve medeniyetinin kurucusu olmuştur. Oğuz, İbrahim⁸¹ ile muasır bulunmuş olmak lâzım gelir. Bir hükümetin kurucusu olmak haysiyetiyle onun Medliler'in Dejozes'i, yâni Şark müverrihlerinin Cemşîd'i ile⁸² çok münâsebeti vardır, Oğuz Hân, putperestliği terk ile, daha sâf bir din seçerek babası aleyhine mülkî ve dînî bir muharebe açtı ki, yetmiş sene sürdü.⁸³ Oğuz Hân Kara Hân'in kışlık payitahtı olan Karaku-rum'dan ve yazlık payitahtı olan Or-Tag ve Kur-Tag dağlarından⁸⁴ güneye doğru giderek, Türkistan'ın en şöhretli şehirlerinden olup uzun müddet Türk kudret ve medeniyetinin merkezi olan Yesi⁸⁵ şehrini ikametgâh ittihaz etti. Yesi, Kara Hân'in oğlu ile Özbek Hanlarının makam olmuştur. Nakşibendî⁸⁶ tarîkatinin meşhur şeyhi Hoca Ahmed (Yase-vî) orada doğmuş ve tarîkatini orada neşretmiştir.

⁷⁹ Herodot, c. 4, s. 5. Targitavus'un üç oğlu Lepoksain, Opoksain, Koloksaln (Kulaksaîn)'dir. Üç isme şâmil olan Oksain tamamlayıcı eki Oğuz, yahut Oğuz Hân'dan başka birşey olmamak lâzım gelir. Neşri'nin Cihân-nümâ' sında târîh-u umûmî'nin birinci kısmında Oğuz Hân târihi okunsun. Bu târihi Hacı Kalfa'nın eserinden ayırmak için, dâima Neşri'nin târihini müellifinin ismiyle. Hacı Kalfa'nın eserini yalnız Cihân-nümâ tabiriyle yâd edeceğiz.

⁸⁰ «Oğuz», «Öküz» demek olduğunu ve Ceyhun nehrinin eski ve bugün Avrupalılarca bilinen ismi olan «Oxus»un «Öküz»den başka birşey olmadığı kuvvetle zannedilir. Ahmed Vefik Paşa'da, «Öküz» lâfzı «Oğuz»un incelmış şekli olduğunu yazar. İlkçağlarda Orta Asya'da dahî mâbûdiyyet derecesinde hürmete maz-har idi. (Hazırlayan'ın Notu: «Oğuz» şeklinde kaynaklarda geçen bu kelimenin aslı, yakın târihlere kadar zannolunduğu gibi «Öküz» olmayıp, tamamen eski Türk siyâsî teşkilâtıyla doğrudan doğruya alâkalı bir tâbiri ifâde etmektedir. Eski Türkler'de «ok» bir savaş âletinin ismi olmakla beraber, aynı zamanda, bir üst teşkilâta bağlı kabilelerin de sembolü idi. Bu suretle, bir üst teşkilâta, yâni kabileler federasyonuna yahut «il» denilen «devletse bağlı olan muhtelif ok; (kabile)lerin ittihadını göstermek üzere, (ben kelimesinin çoğulu ben-ler, nasıl biz şekline dönüştü ise, ok kelimesinin çoğulu olan ok-lar da aynı değişime tâbi olarak ok-uz (Oğuz) şekline tahavvül ederek) tamâmiyle siyâsî bir tâbir olarak ortaya çıkmıştır. Binâenaleyh «Öküz»le alâkası tamamen bir yakıştırma ibarettir. Bu husus için bkz: Prof. Dr. İ. Kafesoğlu, Türk Millî Kültürü, İstanbul 1982; ile Ord. Prof. S. Maksudi Arsal, Türk Tarihi ve Hukuk). (Mütercim)

⁸¹ Neşri, (tbrâhîm aleyhisselâm)

⁸² Vekayl-i Edebiyye. c. 9, s. 41 (Almancadır). (30) Nesri.

⁸³ Neşri.

⁸⁴ Cihân-ntmâ'ya nazaran (s. 161) Özbekler'in Or-Tag yaz, Kur-Tag kış payitahtı idi. Böt*İ-Gâzî târihinin Fransızca tercümesinde hemen bütün ism-i hasslar (özel isimler) bozulmuştur. Târlh-İ Ensâl, s. 30.

⁸⁵ Yesi (101* tul, 43° arz) Türkistan'ın payitahtı, Özbek hânlarının eski makam. Cihân-nümâ, 1, 59, s. 367. Özbekler Moldavya'ya kadar nüfuz ile bu vilâyetin idare merkezine Tatar payitahtı ismini (Yaş) verdiler.

⁸⁶ Nakşibendî şeyhlerinin teretüne-i hadlerini muhtevi olan Eşehftt-I Ay-nl'l-Hayât'a müracâat.

Oğuz Hân, babası Kara Hân'a isyan ve onu hallederek, Türkistan'ın⁸⁷ Er-talas ve Sayram'dan Buhâra'ya kadar uzanan kıt'asını kudretli kılıcına itaat ettirdi. An'aneye göre Oğuz Hân'ın altı oğlu Gün Hân, Ay Hân, Yıldız Hân, Gök Hân, Deniz Hân'dır⁸⁸ Jff, o sahaların hükümdarları bu unvanlarla yâd olunurlardı. Oğuz Hân, Nemrud kadar av meraklısı olduğundan, her birinin, istikbâline delâlet edecek şeyler getireceklerini ümîd ederek, oğullarını ava çıkarmıştı. Dönüşlerinde bulmuş oldukları bir yay ile üç oku takdim ettiler.⁸⁹ Oğuz okları Gök, Dağ, Deniz hânlara, yay'ı diğei üçüne verdi. Bunlar yayı aralarında taksim için kırdılar. Bundan dolayı Oğuz onları «Üç-ok» ve «Boz-ok» (Bozucular)⁹⁰ diye isimlendirdi⁹¹. Ordusunun sol cenah kumandanlığını bi-jincilere, sağ cenah kumandanlığını ikincilere verdi⁹². Oğuz Hân'ın vefatından sonra, oğulları onun memleketlerini taksim ettiler: Üçoklar yahut sol cenah kumandanları Şark Türk aşiretlerini, Bozoklar, yahut sağ cenah kumandanlar» Garb aşiretlerini aldılar. An'ane, bu beğlerin herbirine dört oğul veriyor, ki yirmi dört başlı aşiretin babalarıdır.⁹³ Burada

⁸⁷ Cih&n-nümâ, s. 37.

⁸⁸ Târîh-i Ensâl, s. 59, Cihân-nümâ. s. 370; Neşri.

⁸⁹ Herodot'ta yay ile ok an'anesi yerine, ihsân-ı ilâhî olmak üzere saban, boyunduruk, kazma, kâse an'anesi görülür. Bu iki an'ananın gerek Oğuz Hân'a âit an'ane ile, gerek Türkler'in Yâfes hakkındaki eski hikâyeleriyle biraz münâsebeti olmak melhuzdur; bu eski hikâyeye göre, Nûh, Yâfes'e yağmur duasını öğretmiş ve «ceda» (yada) tâbir olunan taş (*) vermiştir ki, bu taş mâlik olan kimse, arzu ettiği vakit (bunu su içine atarak) yağmur yağdırırdı. Herodot'un fikrinde gökten düşen altın yanardı; bir göktaşından başka birşey olmayan «ceda» dahî yakmak lâzım gelirdi. Mîrhond ve Lârî umûmî târihlerinde Yâfes hakkında taş hikâyesini naklediyorlar ki, onlara nazaran Türkler'in babası ilk avcı, çadır, keçeden külah ve hayvan derisinden elbisenin mucidi idi.

⁹⁰ Müellif bu kelimeye «bozucu» mânâsım veriyorsa da, «otoguk, oluk» vezninde telâffuz olunursa, sıfat-ı müşeibibehe olmak üzere ebozulmuş» mânâsına olacağı gibi, -her İki hece, aç mukabili tok vezninde- cBoz-ok» okunursa, boz renkde ok demek olur. Bunun mânâsı anlaşılamazsa da» Yozgat'ın eski ismi olan «Boaok», ikinci şekilde olduğu gibi telâffuz olunurdu. (Mütercim).

⁹¹ Tftrlh-i Ensâl, s. 62. Cihftn-n<iknâ, s. 370.

⁹² Cihân-nümâ. Sağ ve sol cenah taksimi Türk, Moğol, Tatar orduları teşkilâtında ka,bul olurunun? bir esastır.

⁹³ Tatarların Târîh-i Umûmîsi, s. 67 ve Cihân-nüma, s. 370. satır: 25. Türkler'in bu yirmidört aşirete taksiminden başka Cihân-nümâ 371'inci sahîfede Tatarların mukaddes sayısı olan * Şeşîri İd ebf-i cemen-ft. rft.-yi zaferdir Seng-İ yede-i nusrat âna seng-i fes&ddir. Nen (Mütercim) «dokuz» üzerine te'sîs edilmiş bir taksim gösteriyor, ve Türk-ler'in en meşhur aşiretleri olmak üzere şu dokuz aşireti sayı-yoi (Müverrih'in hülâsası yerine aslından aynen alınmıştır): «1) Â'zami Oğuz kabilesidir. Vatan-ı aslıleri diyâr-ı Hitay (Kuzey Çin) idi. Selçûkiyân bu kabiledendir. 2) Kayı kabilesidir ki kesretde Oğuz'a gâlibdir. Zemîn-i Sârî'den gelüb, Ermeniye hududuna yayıldılar. 3) Hîrâhîr (Hammer «Sarıç» diyor) kabilesi, ki Mağsun nâm bir şahsın lakabıyla tesmiye olunmuşdur. Meskenleri şimalde Bihtal ve Kimak'e karîb idi. 4) Darîh

nazar-ı dikkati celbederiz ki, dört adedine Osmanlılarca dâima muhabbet edilerek, esaslı teşkilâtlarının cümlesinde buna riâyet olunmuştur.⁹⁴ İşbu yirmidöft eski Türk beğleri, yahut babaları, zamanımıza yakın Mısır'da vuku bulan inkırazlarına kadar, yirmidört Bahriyye, yahut Çerkeş Beğleri'nde devam etmiştir. Bu târihte şu husûsiyyet hakkında birkaç defa söz söylemek fırsatına nail olacağız.

Şark'a teveccüh ile nazanımızdan kaybolan üç sol kol hânlarını ter-kederek,⁹⁵ esasen Türkistan'da ikamet eden ve daha sonraları batıda Seyhun (Jâxartes) ve Ceyhun (Oxus) arasındaki ülkeyi elde eden ve bunun da hududunu geçip fâtiş sıfatıyla Boğaziçi'ne ve Tuna nehrine kadar ilerleyen sağ kol beğlerine, yâni Bozoklar'a gelelim:

Oğuzlar'ın, Selçuklular'ın, Osmanlılar'ın en eski tarihçileri bu milletler hükümdarlarının neseblerini üç sağ kol hânlarına kadar çıkarmakta ve Oğuzlar'ı Dağ Hân'dan⁹⁶, Selçukluları Deniz Han'dan, Osmanlılar! ^Gök

kabilesi, ki meskenleri Cebel-i Yûnus (Hammer'de îmâus) demekle mâruf kûh-i bülemdir. Türkistan'dan Hâ-kân'a tuğyan sebebiyle çıkub, anda sakin oldular, ve dokuz şu'beye bölündüler. Çiğle ve Hinli üçer şu'bedir, 5) Kimak (Kaymak) kabilesi sahrâ-nişîn ve ekserisi âteş-perestdir. meyyitlerini ihrâk ederler; yüda bir iki gün savmlaii olur. Bunların ağnamı vâfirdir. 6) Bahtaken (Hammer'de Peçenek) kabilesidir. Bunlar bir yerde karar eylemez, otuz merhale kadar yerleri vardır; konar, göçer bir taifedir. Bi tarafı Deşt-i Kıpçak, garbı bilâd-ı Hazar ve Sakalihe'dir. Bahtakiyân ile diyâr-ı Hazar mabeyni azîm kûhistâna muttasıl beyabandır. Anda Etrâk'den Dolası ve Guz nâm iki taife sakin olur, Bah-takiyân'la dâima kıtaldedir. 7) Muharrîka'dır, Göçer-evli. Tulen ve arzen yüz fersah yerde olurlar. İki nehr-i azîm arasındır, biri Etil, biri Ten suyu. Sakâlîbe ve Rus bunlarla dâima harbededir. Bunlar ekseri gâlib olurlar, aldıkları esiri Rûm'a götürüp bey* ederler. 8) Saklab'dır, ki Bahtakiyân'dan onbeş merhale mesafede dirah-t-sikatde olurlar. Ekseri âteş-perestdir. Zirâatleri erzen (dan), ve şarabları (içecekleri) aseldir. Serdarlarına «Serbatav» ve vezirlerine «Sevine» derler. 9) Rus olmak üzere yazılmıştır; lâkin zahir budur ki Rus Türk'den değildir.»

Burada Oğuzların Guz, yahut Uzlardan tefrik olunması taaccübe şayandır. Deguignes (Döğini)'in söylediğine göre bunlar bir millettir.

⁹⁴ Dört rûkn-i devlet, yâni II. Mehmed'in Kanunnâmesinin vezirleri, Cengiz Hân'ın dört vezirini taklîddir. İslâm'da «dört» mukaddes sayılardandır. Hülefâ-yı Râşidîn ve Ehl-i Sünnet' in imamları dört olduğu gibi, tarîkatlerde dahî, her pîr'in dört halîfesi vardır, ki dört İncil muharriri olmasına mümasil görünüyor. Dört kadınla evlenmeye müsâade olunmuştur; Hadîce, Fâtıma, Âsiye, Meryem hayrûn'n-nisâdırlar. Dârâ Geştasb'm dört zevcesi vardı: Fâideme, Mandana (Mendâne), Atussa (Etussa), Yârmîs, Herodot, 3, 69, 77. (İslâm'da sayının kudsiyeti yoktur; bunlar tedâdüfidir. Mütercim).

⁹⁵ Neşri'de (varak: 243) şâyân-ı dikkat bir fıkra vardır ki, buna nazaran Üç-oklar*'ın neslinden olan yedi kabile Osmanlılar' in babası olan Süleyman Şâh ile birlikte gelmişlerdir. Bu kabilelerin isimleri şunlardır: Yüregir, Koşun, Varsak, Kara İsa, özer, Gündüz, Kiç-Timür. Varsaklar'dan defalarca bahsedeceğiz.

⁹⁶ Dağlık bir memlekette ikamet ettiği için böyle isimlendirilmiştir.

Hân'dan indirmektedirler⁹⁷. Yalnız Osmanlılarla iştigâl etmezden evvel bunların neslen kardeşlerinden ve Osmanlılarca önceliği olan kavimlerden bahsetmek münâsiptir; zîra Osmanlı hükümeti, Selçuklu hükümeti inkırazı üzerine kurulmuştur. İşte birkaç kelimedede Oğuzlar'ın târihi; bu eserin mevzuuna daha husûsî bir surette bağlılığı bulunan Selçuklular târihi hakkında daha çok tafsilât vereceğiz.⁹⁸

Oğuzlar

Oğuzlar, Türkistan'da, Seyhun ve Ceyhun arasındaki memlekette sakin ve ekseriya İran'ın hüsrevleriyle (hükümdarlarımla) ve Arap halffe-leriyle savaş hâlinde idiler. İslâm'ın Peygamberinin irtihâlinden ancak üç-yüz elli sene sonradır ki, Dağ Hân neslinden Salur ve onunla birlikte iki bin aile dîn-i Muhammedi'yi kabul, ettiler. Salur bu andan itibaren Çanak yahut Kara Hân nâmını alarak, kendi kavmine de henüz putperest olan Türkler'den ayırmak için Türkmen⁹⁹ ismini verdi. Vaktâ ki daha sonraları Türkmenler göç ederek kısmen batı Ermenistan'da, kısmen Hazar Denizi'nin doğu sahillerine yerleştiler, Batı Türkmenleri ve Doğu Türkmenleri olmak üzere ikiye ayrıldılar. Bunların işgal ettikleri mıntıklar bugün dahî Türkmen memleketleri ismini taşırlar¹⁰⁰. Çanak Hân'ın oğlu Mûsâ, etrafına ulemâyı toplayarak, camiler, tekkeler, mektepler inşâ etti. Halefi ve amcası olup, Süleyman Hân'ın oğlu bulunan Buğra Hân Hânın, hükümetinin hudutlarını doğuya doğru Kâşgar ve Balasa-gun'un Ötesinde tâ Çin hududuna kadar genişletti ve Buhâra'yı (379/999) Sâmânîler'in elinden aldı. Ondan sonra. Ahmed Hân bin Ebû Nasr bin Ali henüz putperest olan Türkler'i İslâmiyet'i kabule silâhla zorladı. Onun biraderi Arslan Hân Ebû'l-Muzaffer bin Ali -ki ismini Şerefü'd-devle olarak değiştirmiştir- Ceyhun'un öte tarafındaki

⁹⁷ Nesri ve Cihan-nüma, s. 370, Mîrhond'dan naklen.

⁹⁸ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 1/29-34

⁹⁹ Negri. Neşri diyor ki: «Türkmen kelimesi «Türk» ile «imân» lâfızlarından mürekkeptir. Karaman asıl olarak oradaki sekeneenin İsmi olup, son-ra memlekete intikal etmiş olsa, gerektir. «Man» lâfzı, ingilizce ve aünan-ca'da olduğu gibi, «Âdem» (İnsan) mânâsına olacaktır ki. «Türkmen» «Türk adam», Karaman «Karaadam», «şişman» «mülahham (şişko) adam» demek olur. Şişman kelimesini, Anadolu'da lisânın, ahengini muhafaza ederek «şiş-men» telâffuz ederler. Mütercim)

¹⁰⁰ Tatar Târih-İ Ensâli, s. 535. haşiye. Döğlni (De Grtgnés), Hnnlar'ın T&-rlh-İ Ensâli»nde, kitap: 10, s. 190, bu Türkmenlerin Ofeuzlar'd&n olduğunu bildirir.

memleketleri kamilen elde etti (409/1018). Arslan Hân'ın vefatından sonra (423/1031) Buğra Hân'ın oğlu Yusuf Kadir Hân, İslâm dînini benimseyenlere karşı cömert-liğiyle şöhet buldu. Kadir Hân'ın oğlu Kara Ömer Hân, mahbusu bulunan kardeşi Mahmud Hân ile birlikte zehirlendi (439/1047). O zaman memleket, Semerkand hükümdarı Tağmaç (Tabgaç olacaktır. Hazırlayan) Hân'ın idaresine geçti. Tağmaç'ın oğlu Şemsü'1-mülk bin İlik Hân, Alp Arslan'm kızıyla evlendi ve kendi hemşiresi Turhan'ı Sultan Melikşah'a vererek, Selçuklu hükümdar ailesine iki suretle bağlanmış oldu.¹⁰¹

Selçuklular

Oğuz Hân'ın oğlu Deniz Hân kolundan kuvvetli bir Türk aşireti olan Selçuk-oğulları, Onuncu milâdî asrın nihayetlerine doğru, yukarıda söylediğimiz Buğra Hân'ın hüküm sürdüğü Buhara yakınlarında sakin idiler. Gazne'nin kudretli hükümdarı ve Hindistan fâtihi (426/1034) Mahmud onları, otuz sene sonra, Ceyhun'un öte tarafında Horasan'a götürdü¹⁰². Mahmud'un pederi Sebük-Tekin -ki vaktiyle İran asıllı Sâ mânî ailesi âzasından birinin kölesi idi- Gazne valisi tâyin olunarak, memleketi idaresi altına aldıktan sonra -Halifeler'in Mısır valileri olan Tolun ve Ahşid (Akşid; İhşid) nâmındaki Türk kölelerinin, iki asır Önce yaptıkları gibi- hükümdarlığı gasbetmişti¹⁰³. Hükümdar unvanını «Sultân» unvanına ilk tebdil eden, Sultân Mahmud-ı Gaznevî'dir¹⁰⁴. Ailesi, tahtlarında ancak birbuçuk asır kalabildiler, ve Selçuklu neslinin devamlı gayretleriyle yıkıldılar. Sultân Mahmud'un, Ceyhun'un beri tarafına getirmiş olduğu işbu Selçuklular, bir taraftan Hazar Denizi'ne ve diğer taraftan Akdeniz'e uzanan geniş kıt'alarda üç asır hüküm sürmüş ve beş hükümdar ailesine bölünerek, Fars, Kirman, Dımışk, Haleb şehirleriyle Rûm, yahut Küçük Asya ülkelerini hükümet merkezi ittihaz

¹⁰¹ Oğuz Türkleri'nin dördüncü hicrî asırdan itibaren târihleri hakkında Neşri bize pek az malûmat veriyor. Arab ve Türk-ler'in en eski muharebeleri hakkında, Hacı Kalfa'nın Takvî-mü't-Tevârîh'ine müracaat.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 1/34-35.

¹⁰² Döğini, Vekâyi Cedveli, s. 241. Hunlarm Târîh-İ Ensâli, kitap: 10, s. 188.

¹⁰³ Bu İki köle, hükümdarın maiyyet alayında alelade subaylar iken, cür'elleriyle efendilerinin tahtına kadar yükselenlerin birinelleri'd:r. Tolun -oğulları 254/867'de kurulup, 292/904'de yıkılmışlardır. İhşid-oğulları'nın başlangıcı 323/934, ortadan kaldırılması 357/967.

¹⁰⁴ Döğini, Hunlar'ın Tarihi Ensâli, 1, s. 239.

etmişlerdir.¹⁰⁵ Selçuk'un torunu Tuğrul Beğ¹⁰⁶, Halîfeler tarafından İran menşeli Büveyh ailesinin iktidarsız ellerine tevdi olunan hükümet dizginlerini eline geçirdi. O sırada Halîfe Kaaim Bi-emri'llah, kendisinden yardım istediğinden, onun âsî kölesi Besâsîrî¹⁰⁷ yi idam ile Emîrû'l-Müminîn'e edilen tahkirlerin intikamını aldı. Hizmetine mükâfaten «Emî-rû'l-Ümerâ» unvanına nail oldu, ki Halîfeler'in geniş hükümetindeki beğ-lerin beği, yahut en büyük emîr demek olan bu unvan, ondan Büveyh-oğulları'nda idi. Bunu tevcihi büyük tantanalara vuku buldu. Halîfe bir siyah örtü arkasında tahta oturmuş olarak kisve-i peygamberîyi (el-bür-de; hırka) giymiş ve hükümler alâmeti olmak üzere Âsâ-yı Peygam-berî'yi taşıyordu. Tuğrul Beğ, yere kapandıktan sonra, Halîfe'nin bir işareti üzerine, tahtı yanına oturdu. Kendisini Halîfe'nin vekili, Hilâfetin idaresi altında bulunan bilcümle memleketlerin emîr-i azamî, Müslüman-lar'ın hâmisî unvânlarıyla yüceltmekte olan fermanın okunmasından sonra, Tuğrul Beğ birbiri ardınca yedi hü'at giydirilmek suretiyle şereflendirildi. Daha sonra Halîfe'nin yedi hükümetinden getirilen yedi köle hediye olarak verildiği gibi, başı üstüne misk ile tütsülenmiş bir perde kurulmuş, ve İran ve Arabistan taçlarına alâmet olarak, başına iki imame konulmuştur. Nihayet, Halîfe'nin elini iki defa Öptüğü zaman, Şark ve Garb'ın hâkimi olduğuna işaret olmak üzere, beline iki kılıç kuşatılmıştır.¹⁰⁸

Tuğrul Beğ, hemşiresini Halîfe'nin nikâhına ve onun kızını da kendisine nikahladı; lâkin genç zevcenin düğününün¹⁰⁹ fevkalâde tantanasından, iosa bir müddet sonra Tuğrul Beğ'in¹¹⁰ cenaze alayı vukua geldi. Onun yerine

¹⁰⁵ I) Selçuklu âüesi Fars'da 432/1040'da başlamış ve 590/1193'de sona ermiştir. 158 senede 15 hükümdar gelmiştir.

II) Kirman ailesi 433/1041'de başlamış, ve 583/1187'de sona ermiştir.

III) Halep ailesi (Halep Selçukluları) 471/1078'de başlayıp, 510/1116'da sönmüştür. 40 senede, beş hükümdar.

IV) Dımişk ailesi 488/1095'de zuhur ile, 549/1154'de müntefi olmuştur.

V) Rûm ailesi (Rûm: Anadolu Selçuklu ailesi) 477/1084'de başlamış, 1300'de yıkılmıştır. 223 senede 15 hükümdar.

¹⁰⁶ Bizanslılar «Tagrullpsis» diyorlar.

¹⁰⁷ Döğini (De Gulnes), «Besâsîrlî» yerine yanlış olarak «Nasâsîrî» yazar.

¹⁰⁸ Deguignes, Tatarların Târîh-i Umûmîsi, onuncu kitap, 198 ve ondan naklen Gibbons, bâb: 58. Bu iki müellif iki tâc'dan bahsediyorlar, ki tercüme yanlışlığından ibarettir. Çünkü eski çağlarda Şark hükümdarları, Avrupa hükümdarlarının taçları gibi tâc giymezler. Avrupa lisanlarında «couronne» diye tercüme edilmekte olan tâc «koron»dan büsbütün başka bir imameden ibarettir.

¹⁰⁹ Mtr-hond bunu tasvir eder. Viyana Mecmua,-! Mevkutesi, s. 529, yıl. 1828.

¹¹⁰ Yetmiş beş-yaşında, irtihâl etmiştir. Nuhbetü't-Tevârih,

yeğeni Alp Arslan geçti.

Yeni hükümdar, Türk süvârî askerinin başında, Fırat'dan geçerek Kapadokya'nın payitahtı olup, servetiyle meşhur kilisesi nâzar-ı hırsını celbetmiş olan Kaysariyye (Kayseri)'yi zaptetti. Sen Bazil (Aya Vasil), nâmına armağan edilen bu kilise hazîneleri arasında inci ile müzeyyen bir mukaddes eserler dolabı nazar-ı dikkati çekerdi¹¹¹. Alp Arslan, onun kapaklarını çıkarıp götürdü. Bu istilâdan sonra Ermenistan'ı, Gürcistan'ı eline geçirdi ve kendisine mukavemet teşebbüsünde bulunan Bizans İmparatoru Romanus Diyojen'e rağmen Frikya mıntikasının kalbine kadar nüfuz eyledi. İmparator'un ordusunda aslen Türk olarak Uzlar'dan¹¹² bir Moldavya başıbozuk takımı bulunuyordu, ki Alp Arslan, kızını Oğuz beğine nikahlamış olmasıyla beraber, onun aleyhine muharebe ederlerdi¹¹³. Pek meşakkatli üç seferden sonra, Diyojen Türkler'i Fırat'ın öte tarafına uzaklaştırmakla, Erzurum ile Van arasında ve hudud üzerinde bulunan Malazgird şehrini geri aldı. Lâkin Alp Arslan yüzbin kişiden ziyâde bir ordunun başında ilerlemekte olan İmparator tarafından kendi memleketinin tehdîd. edilmekte olduğunu görerek, kırkbin süvârî. ile hasmının karşılanmasına koştu. İmparator ordusunun sayıya üstünlüğü, Or-sel yahut Rusel Balytı]¹¹⁴ kumandasında olan aylıklı askerinin firarı ve Uzlar'ın Alp Arslan saflarına geçmesi sebebiyle noksanlaştı. Ancak İmparator, bunların öte tarafa intikalinden müteessir olmayarak, Sultân'dan, ilk sulh şartı olmak üzere, hükümet merkezi olan Rey şehrinin teslimini istedi¹¹⁵. Bu hakaretâmiz teklif üzerine, Alp Arslan muharebeye hazırlandı; atının kuyruğunu kendi eliyle kesti; yayını, oklarını kılıç ve gürz ile değiştirdi; beyaz urba giydi ve vücûdunu misk ile ıtrıladı. Ya üstün geleceğine, yahut öleceğine yemîn etti. Az vakit sonra imparator esir ola* rak Sultân'ın huzurunda yer öpüyordu. Rivayete göre Alp Arslan ayağını İmparator'un başı üzerine koymuştur¹¹⁶. Alp Arslan'ın muzafferii"

¹¹¹ Gibin, Blzanslüaj'dan, naklen, kitap: 57.

¹¹² Striter, Bizans Hatıratı, c: 3, s. 923-948. Deguignes, Hunlar'ın Târîhi'nde, 2, s. 522 ve 3, s. 133, «Oğuz» ve «Uz»lann bir millet olduğunu zanneder; başkaları da «Ogur» ve «Uygur»iann bir olduğu kanaatine sahip olmuşlardır. Remuza, Tatar Lisanları Hakkında Araştırmalar adlı eserinde, (s. 320 ve 321), bu milletlerin ayrı ayrı olduğunu bedahet derecesine vardırı ve Uzlara «Kuman» ismini verir.

¹¹³ Negrl.

¹¹⁴ Iskoçya'da bir kral ailesine akrabalık peyda ettiği, hattâ bir kraliyet ai-lesi tesis ettiği rivayet edilir.

¹¹⁵ Dögini, Hunlan'n Târîh-i Ens&H, 10, s. 209.

¹¹⁶ Müverrih Yuanslıç *m Kostantin Manas, bu rivayeti yazıyorlarsa da, Nl-kefor, Brenius, Zonara sükütlâ geçiyorlar. (Türkler'in mağlûba merhamet ve iht'ram göstermek hususundaki

yetinden sekiz yüz sene önce, İran İmparatoru Şâpur Roma İmparatoru Valerien¹¹⁷ hakkında böyle muamele etmişti. Romanus Diyojen bir milyon altın fidye-i necat ve her sene yüzaltmış bin altın vergi vermek şartlarıyla esaretten kurtuldu, lâkin hükümet merkezine dönüşünde, fırkalardan birine mensup bir kimsenin hançeriyle hayâtdan mahrum oldu. Alp Arslan dahî bir kale kumandanı Yûsuf nâmında bir Hârezm'li tarafından hançerlenmiştir. Horasan'ın Merv şehrinde bulunan kabri üzerinde şu kitabe görülür:

«Alp Arslan'ın azamet-i âsmân-ı peymânesi görmüş olanlar, bakınız, şimdi o zîr-i haktedir.»¹¹⁸.

Alp Arslan'ın ve halefinin saltanatı Nizâmü'l-mülk'ün vezâretiyle şöhret bulmuştur. Şark müverrihlerinin, faziletlerini haklı olarak övdükleri bu büyük adam, Hazar'dan Akdeniz'e ve Hazar ülkelerinden Yemen muntehasına kadar olan uçsuz bucaksız memleketlerini otuz sene idare etmiştir, îlim ve edebiyat muhibbi olduğu cihetle, İsfahan'da Merv'de, Belh'de, Herat'da, Musul'da, Basra'da, Bağdad'dâ, mektepler, akademiler (medreseler) te'sîs etti. En meşhuru bulunan ve kurucusunun nâmına nisbetle «Nizâmîyye»¹¹⁹ unvanını alan Bağdad akademisi bütün yüksek dereceli mekteplere nümûne oldu. Nizâmü'l-mülk -bu fazîletperver vezirin sarsılmaz bir ahlâkî kudret ve yüksek makamının verdiği te'sîr ile dâima mukavemet ettiği malûm Haşîşîler fırkasının reisi olan- Hasan Sabbâh ile tahsilde birlikte bulunmuşlardı. O kadar çalışmasıyla beraber Melikşâh'm irtihâlinden bir müddet önce gözden düşmesiyle, müteakiben Haşîşîler'den¹²⁰ birinin hançeriyle terk-i hayât etti. Târih «Nizâmü'l-mülk» nâmını ebedîleştirmiştir.¹²¹ Ölümsüzlüğüne hak verdikten vasıfları: Selçuklular'ın en büyük prensi olmak, ıslâh olunmuş yeni bir takvim

eski hasletlerine ve meliklerin âdabına mugayeretine nazaran, bu rivayet bir efsâne olmalıdır; nasıl ki bâzı müverrihlerin sükûtu da bunu te'yid etmektedir. Mütercim.) (Bugüne kadar yapılan Selçuklu târihi ile ilgili araştırmalar sonucunda ortaya çıkmıştır ki, Sultân Alp Arslan Malaag'rd'de esîr aldığı Diyojen'e, herhangi bir tahkir edici davranışta bulunmak şöyle dursun, bir devlet reisine gösterilecek hürmeti ve âlicenaplığı göstermiş, hattâ Diyojen'in dostluğunu kazanmıştır. Bu hususta bakınız: Prof. M. Altay Köymen, Alp Arslan ve Zamanı; Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu ile Prof. Osman Turan'm muhtelif eserleri ve tslâm Ansiklopedisi'nin Selçuklular, Alp Arslan maddeleri. Hazırlayan;

¹¹⁷ Gibin, Bab: 10.

¹¹⁸ Dögini, Hımlar'ın Târtn-i Ens&li, kitap: 10, s. 2Q3,

¹¹⁹ NuhbetÜ't-Tevârlh; Dögini, Hunlar'ın Târîh-I Ensali, s. 204, Nizâmü'l-mülk, bir târih ile «Mfrâtü'l-Mtilûk» nâmında b'r eserin müellifidir.

¹²⁰ Haşîşîler (Bâtîniyye, Karâmîta) Târîhi. Stuttgart, 1818, s. 9 (almanca)

¹²¹ HunWın Târîh-i Umûmîsi, 1, 10, s. 215.

hazırlatmak (Târih-i Celâli) (Zâyic-i Celâli olmalıdır. Hazırlayan), ilimler ve san'atleri himaye etmektir. Şâirler hakkındaki ihsanı, Oğuz hükümdarı Tağmaç¹²²'in oğlu Hızır Hân'ın¹²³ cömertliği eserleriyle rekabet ediyordu.

Alp Arslan'ın vefatından sonra, hükümet dizginleri Melikşâh'm eline geçti. Melikşâh, Turhan¹²⁴ ile izdivacından önce İmparator Alek-si'den Komnen prenseslerinden birini istemişse de, İmparator muvafakat etmemişti. Aleksi, kuvvetini tahkim etmek için kızını bir Şark prensi hakkında o kadar ağır bir şartla, yâni diğer zevcelerinden ve odalıklarından vazgeçmek ve yalnız yeni zevcesiyle hayâtını geçirmek üzere, Halîfe Muktedî'ye verdi. Melikşâh, vefatından onsekiz sene önce (467/1074) Antakya'nın kuzeyinde kâin memleketi, yâni Rûm mülkünü diğer tâbirle Küçük Asya'yı Selçuk'un torununun oğlu ve kendisinin yeğeni Süleyman Hân'a terketti. İran'daki ilk üç Selçuklu hükümdarlarının -ki Tuğrul Beğ, Alp Arslan, Melikşâh'tır- doğrudan doğruya halefleri olan Berk-yaruk, Mehmed Şâh ile Seneer Hân'ın hükümetleri hakkında malûmat vermek, bu târihin vuzuhu nokta-i nazarından muktezî olmasaydı, yine burada Rûm Selçukluları sülâlesinin müessesinden bahsetmek lâzım gelirdi.

Melikşâh Mahmud, Mehmed, Seneer, Berkyaruk isimlerinde dört oğul bıraktı. Fitneleri önceleri Nizâmü'l-mülk'ün sukutuna sebep olmuş olan valideleri Turhan, en büyük oğlunun zararına olmak üzere, en küçük oğul Mahmud'u tahta çıkarmak istedi; hakkında o kadar büyük ümîdler beslenmiş olan bu genç şehzade, çiçek hastalığından vefat etmemiş olsaydı, validesi şüphesiz maksadına nail olacaktı. Berkyaruk, amcalarından ikisinin hücumuna uğradığı halde, birbirini müteakip onları mağlûp etti. Tekeş, yahut Töküş¹²⁵ nâmında olan birincisini, Tekrit'de gözlerini oyduktan sonra, hapsetti; Teteş, yahut Tutuş nâmındaki diğer amcası, ya kazaen, yahut

¹²² İlik Hân'ın biraderi ve halefi; Melikşâh'ın kayın biraderi.

¹²³ Hızır Hân Erbelo'nun (s. 107) «Kheder» hân dediğidir. Gib'n <bâb: 57, s. 670, hâsiye) Hızır Hân'ın Melikşâh ile muasır olmasında şüphe ederse de haksızdır. Tağmaç Hân'ın oğlu Hızır Şâh, biraderi İlik Hân'a halef oldufcû gibi, Hızır Şâh'ın irtihâltnde, Melikşâh'ın hapsetmiş bulunduğu oğul Ahmed. Hân halef olmuştur. Ahmed Hân'ın yer'ne Kadir Hân bin Cebrail bin Yûsuf Harun halef olduğu halde. Melik Şâh'ın oğul Seneer Hân, onun zararına olarak, Ceyhun ötesinin hükümrânlığını Mahmud Hân bin Süleyman bin Davud bin tbrâhîm bin Tağınaç'a vermiştir; Kadir Hân 515/ 1121 senesine kadar hüküm sürmüştür. Nesri, Ceyhun, ötesi hükümdarları hakkında daha ziyade malûmat veriyor.

¹²⁴ «Turhan» sehv-i kalemdir; «Türkân» olacaktır. (Mütercim)

¹²⁵ Bu iht'lâf, eski harflerdeki imlâdandır. Eski kitaplarda arapça, imlasıyla (T.K.Ş.) şeklinde Te ve Kef İledir. Mütercim.

mağlûbiyet yeisiyle suda boğuldu¹²⁶. Berkyaruk'-un bir üçüncü amcası olan Horasan ve Gazne valisi Arslan Orgun (Ar-gun olmalıdır. Hazırlayan) bin Alp Arslan, köleleri tarafından idam olduğundan, Berkyaruk onun yerine biraderi Sencer**i* tâyin etti. Hârezm Şahları sülâlesinin kurucusu Mahmud bin Nuş-tekin (yahut: Anuştigin) Karaca'yı da Hârezm hükümetine gönderdi¹²⁷. Biraderinin hücumu üzerine, Berkyaruk, akdine mecbur olduğu bir ahidnâme mucibince, yalnız hutbelerde adı okunmak şartıyla hükümetinin -Azerbaycan ve Irak'dan ibaret olan- batı kısımlarını ona ve Horasan'ı Sencer'e terketti.

Nizâmü'1-mülk oğullarının târihleri tabiatıyla burada yerini bulur. Çünkü Melikşâh'm haleflerinin târihine şiddetle irtibatı vardır. İşte birkaç sözle yazıyoruz.

Nizâmü'1-mülk beş oğul bıraktı: İzzü'1-mülk, Ziyâü'1-mülk, Müeyyedül-mülk, Fahrül'-miilk, Şemsü'd-dîn. Bunların beşi de birbirini müteakip babalarının makamlarında bulundular; nazar-ı dikkate alalım ki, Şark hükümetleri târihi, böyle bir aileden dört âzâmn sadrazamlıkta birbirine halef olmasına yalnız dört misâl gösterir: Abbasîler zamanında Bermekîler, Nişâmü'1-mülk oğulları, Çandarlılar, Köprülüler.¹²⁸ Şemsü'd-dîn, Melikşâh'ın oğlu'olup Çıkanda yazıldığı üzere, hükümet etmeksizin vefat eden Mahmud'un veziri olmuştur. İzzü'1-mülk, memuriyetini birkaç günden ziyâde muhafaza edemiyerek, ahlâkî rezâletleriyle, kendisine emânet edilen o yüksek mevkiye liyakatsizliğini göstermiştir. Halefi Müeyyedü'l-mülk, Sultân Mehmed'i biraderi Berkyaruk aleyhine tahrik ettiğinden dolayı hapsedildi; bir müddet sonra tekrar hükümdarın teveccühünü kazanmışsa da, daha sonra Sultân, onu kendi eliyle idam etti. Berkyaruk*-un halefi Mehmed Şâh'ın saltanatında¹²⁹ beş kardeşin en büyüğü Fahr-rü'1-mülk,

¹²⁶ Nuhbetü't-Tevârih'e göre intihar etti. Lârî'ye göre, kazaen boğulup, Bağ-dad'da İmâm-i Âzam Ebû Hanîfe kabri civarına defnolundu.

¹²⁷ Lftri.

¹²⁸ Dokuzuncu milâdî asırda Bermekîler'den Hâlid, oğlu Yahya, torunları Fazl ve Câ'fer; onbirinci asırda Nizâmü'1-mülk ile üç oğlu Müeyyedü'l-mülk, Fahrül-mülk, Ziyâ'ül-müfe ondör-düncü asırda I. Murad, I. Bâyezid, I. Mehmed, II. Murad, II. Mehmed zamanlarında Çandarh Kara Halil, oğulları Âli ve İbrâhîm Paşalar, torunu Halîl Paşa; onyedinci ve onseldzin-ci asırda IV. Mehmed, III. Ahmed zamanlarında Köprülü Mehmed, Ahmed, Mustafa, Nu'mân Paşalar ki hepsi sadrâzam idiler.

¹²⁹ Dögin! (De Guignes), Hunlar'm TâWn-i Ensâll, kitap: 10, s. 226, 228, 232. Dög'ni, Nuhbe'de yazıldığı gibi, Mecdü'1-mülk yazmayıp «Muyâd el mülk» yâni «Müeyyedü'l-mülk» d*yor k*-Cenâbî'nin ve bir Târîh-i Vüzerâ muellifi olan Hondmîr'in ona verdikleri isim de budur, tşbu nefis târih - ki bu âna kadar Avrupa tarafından bilinmemektedir - ikiyüzden ziyâde vezirin

metbûuna ve dinî itikadına kurban olarak, Bâtmîler'den bir mutaassıbın hançeriyle katledildi. Nizâmü'l-mülk'ün üçüncü oğlu Ziyâü'l-mülk, Berkyaruk'un vefatından sonra Sencer'in hükmü altında bulunan Horasan'dan mâada İran Selçuklularının bütün hükümranlığını pençesi altında birleştiren Mahmud Şâh'ın sadrâzamı olmuştur. Ziyâü'l-mülk doğrudan doğruya Fahrü'l-mülk'e değil, Sa'dü'l-mülk'e halef olmuştur ki, işbu Sâ'dü'l-mülk Bâtinîler tarafından kazanılmış olduğundan, kan almak sırasında (cerrahî) zehir zerketmek suretiyle metbûunu öldürecek olduğu halde, fesat cemiyveti keşfedilip âzası tamamen cezalandırılmıştır. Bâtinîler yeniden katillerle intikam aldılar. Cüretlerini o dereceye kadar pütürdüler ki, Mehmed Şalı bunların üzerine yürümeğe mecburiyet hissederek, Irak'da birçok müstahkem kalelerini tahrîb etti¹³⁰. Şu suretle Nizâmü'l-mülk'ün iki oğlu, babalarının Hasan Sabbâh mezhebine kahramanca muhalefetine cezası olmak üzere, hayatlarından mahrum oldular. Hıyanetle itham edilen Müeyyedü'l-mülk, bizzat Sultân'in eliyle idam olundu&u gibi, îzzü'l-mülk ancak son derecedeki ehliyetsizliğinden dolayı hayâtını muhafaza edebildi¹³¹.

Mehmed Şâh Suriye'de ehl-i Salîp ve Hindistan'da putperestlerle harb etti. tşbu putperestlerin cehaletleri o kadar aşığıldardı ki, Isfehan akademisinin (medresesinin) kapısı önüne uzun boyda bir Hind senemi koydurmuştu; tâ kj akademiye devam edenler, bu ilim yuvasına girerken bunu çiğnemiş olsunlar. Mehmed Şâh, kendisi gibi şiir¹³² ile iştigâl edenlere gayretperver bir hâmî oldu, ve «Gıyâsü'd-Dîn ve'd-Dünyâ» unvanını aldı.

Melikşâh'ın diğer oğlu Sencer, Berkyaruk ve Mehmed'in hayâtında devleti onlarla aralarında paylaşmış olduğu halde (508/1114), vefatlarında ülkelerinin tamâmını idaresi altına aldı. Dayısı Arslan Argun bin Alp Arslan'm ikâmetgâhı olan Gazne'yi de istilâ ederek, Hind Fâtihî Sultan Mahmud'un bu şehirde topladığı paha biçilmez servete mâlik oldu¹³³. Ülkenin Mehmed ve Sencer arasında taksiminde, minberlerde birincisi «şâh», ikincisi «sultân's-

tercüme-i hâlini içine alır.

¹³⁰ LârI, Mehmed Şâh'ın Bâtinîler'le hasmâne münâsebetlerini hayli tafsilât ile nakleder, s. 516.

¹³¹ Vezîr-i âzam Nizâmü'l-mülk'ün oğlu Fahrü'l-mülk'den İki torunu olmuştur, k' biri Sadrü'd-dîn Muhammed, ve diğeri Nasrü'd-dln-Tâhîr'dir. İk'si de Sultân Sencer zamanında vezîr oldular. Demek ki bir aileden sekiz vezîr gelmiştir. Hondmîr, Târîh-i Vüzerft.

¹³² Nuhbetü't-Tevarth; Cenâbl, s. 186.

¹³³ Bu hazîneler arasında, her biri bir milyon duka kıymetinde beş tâç, altından ve gümüşten onyedi taht, kıymetli taslarla müzeyyen bin üçyüs parça altın tezyinat, altın ve gümüşten bin Üç yüz parça, silâh ve a,t takımı bulunuyordu. (Cenâbî).

selâtîn» (Sultanlar sultânı) unvanıyla anılmıştı. Sencer Horasan'da hükümdar idi. Mehmed'in vefatında hükümdarlık tahtına cülus ile yirmidört sene hüküm sürdü; îrân Selçuklularının hükümrânlığı onunla söndü¹³⁴. Sencer'in mülkü Kâşgar'dan Antakya'ya, Hazar Denizi'nden Bâbü'l-mendeb'e kadar uzanırdı. Uzun süren hükümdarlığı, yirmidokuz muharebe ile nazarları celbetmiş; Sencer bunlarda defalarca talihin müsâadesizliğine uğramıştır. Kara-Hıtay hükümdarı Kur-Hân tarafından Ceyhun ötesinde (534/1140) mağlûp olmasıyla, ordugâhını, haremını bırakarak, maiyyetinden bir grup azınlık ile kaçmak suretiyle ancak kurtulabilmiştir. Daha sonra kendisine isyan eden tebeası Guzlar tarafından esîr edilmiştir (551/1156)¹³⁵.

Bu kavim, ikinci defa doğudan batıya doğru yürüyerek, Horasan'ı istilâ etti. Hatırlara gelir ki, daha Kara Hân zamanında binlerce aile hicret etmişlerdi. Bu seyyar aşiretler, o zaman Hazar Denizi'nin doğu ve batı sahillerinde mesken tutmuşlar ve Türkmen ismini almışlardı; bunlar ancak Sencer'in esaretine yol açan Horasan'ın zaptından sonradır ki, Bizanslı müverrihlere göre Guz, yahut Uz nâmını almışlardır. Bunların arasında Kumanlar¹³⁶, Peçenekler, Kangılılar (Kangh)¹³⁷ gibi diğer adlarla isimlendirilenler de vardır. Kara-Hıtay, yâni Kuzey Çin hükümdarları, senelik bir vergi vererek, bu kavimlerden hududlarına muhafız yaptılar, ve bunları doğu Çin ahâlisinin istilâsına karşı istihkâm gibi kullandılar. Kara-Hıtay hükümetinde Kur-Hân'a halef olmuş bulunan Ars-lan Han, bunlarla münâsebetini kesmeğe mecbur olarak, kararlaştırılmış olan akçeyi tediyyeden imtina etmekle de iktifa etmeyerek, bu endîşe verici ve korkunç aşiretlerin kökünü kesmek ümidiyle, kadınlarını dahî ellerinden aldı. Guzlar, çöllerin öte tarafındaki memleketleri bilmedikleri cihetle, ticâret hırsıyla memleketlerine gelmiş olan tacirleri, daha mün-bit ülkelere gitmek üzere, kendilerine rehberlik etmeğe mecbur ettiler. Bu tacirler, elleri arkalarına bağlı olarak, Balasagun

¹³⁴ Gibin, s. 672, İrân Selçuk ailesini Melikşah'da söndürmekte hatâ etmiştir.

¹³⁵ Lârî, Cenabî, Mîr-hond.

¹³⁶ Her İhtimâle nazaran, Kumanlar'dan, Peçenekler'edn (Sihriyetle akraba - Çünkü türkçede bacanağın mânâsı budur) mâada, Jazik ve Yaslar dahi Türk nesilleri sırasında sayılmıştır. Çünkü bu isimler şu kavmin Ceyhun ötesinde Yasi (Yas) şehrinde ikamet etmiş olduğunu kâfi surette gösterir.

¹³⁷ Katremer (Quatr6mere), Tatarlar'm Lisanları Hakkında İncelemeler, s. 320-321; Dögini (De Guignes), Hanların Târîh-i Ensâli, c. 10. s. 256. La-rî'de, varak: 518, «Kargılı» yerine «Kangılı» ve «Peçenek» yerine «Peçer». («Kangılı» yerine «Kargılı» yazmış olsa gerek. «Kang», kağrı denilen İki tekerlekli arabadır. Mütercim)

yolunu gösterdiler; muhacirler orada dahî Arslân Hân'ın zulümlerine mâruz kaldılar. Halefi Kur-Hân'dan, aile başına bir altın vermek şartıyla, Türkistan'da yerleşmek için müsâade aldılar,¹³⁸ Kur-Hân Ceyhun ötesinde ve Horasan'da hüküm süren Sencer'in dostluğunu kazanmağa çalıştı. Yazdığı ih-tnamkâr mektuba cevap olarak, Sencer, Kur-Hân'a İslâm'a davet vazifesiyle mükellef bir sefaret hey'eti gönderdi; «okları, saçları delip geçer sayısız ordular» göndermek tehdidini hâvî olarak Karâ-Hıtay hükümcîâ-nna hitaben yazılmış belgeleri de sefirlere tevdî etti. Kur-Hân, Sencer'in elçilerinin sakallarını yoldurdu; ondan sonra bir eline bu kılları koyarak, diğer eliyle onlara bir iğne vererek: «Şu iğne ile sakalınızın kıllarını dilemediğiniz halde, bunlardan daha ince olan saçları nasıl deleceksiniz?» dedi. Bütün cevâbı bundan ibaret oldu, daha sonra silâhlanarak Sencer'i külliyyen mağlûp etti.

Hârezm ve Gur valileri İlsef ve Hüseyin, bu vak'adan fırsat bularak istiklâl ilân ettiler. Bunlar minberlerde Sencer'in adı yerine kendi isimlerini okuttular. O kadar ki bu durum, Sultân yeniden kuvvet toplayarak gerek âsî valileri, gerek Horasan'da ve Belh civarında yerleşmiş olan Oğuzları yeniden itaati altına alıncaya kadar deydâm etti.¹³⁹

Ancak sulh az bir müddet devam edecekti. Sultânın matbahlarına (kilerine) et tedârikiyle mükellef olan Oğuzlar, bir gün, mezâlimiyle nefretlerini üzerine çekmiş olan bir tahsildarı öldürdüler. Belh valisi Mır Kamaç, bunları silâh kuvvetiyle ezmek istediye de, oğluyla beraber muharebe meydanında katledildi. Sencer, i>u mağlûbiyet haberini alınca, yüz-bin atlıyla beraber bizzat isyancılar üzerine yürüdü. Oğuzlar bu şiddeti görünce, Sultân'ın merhametini dilemek ve yüz Hıtayî (Çinli) esîr ile, döktükleri kanın bahâsı olarak aile başına iki libre altın takdim eylemek üzere, reislerinden birkaçını gönderdiler. Ancak kumandanlar bu kararda müttehit olmadıklarından, müzâkereler düşmanlığa dönüşerek, Alp Arslân'm torunu bulunan Selçuklu hükümdarı esîr oldu. İşte muharebe meydanında ayrılıp gitmeleriyle Bizans İmparatoru Romanus Diyojen'i Alp Arslan'ın kudretli pençesine düşürmüş olan bu kavim, şu suretle, kendilerine seçmiş oldukları metbûu da alaşağı etmiş oldular. Âsîlerin kumandanları -ki evvelâ esîr bulunan. Sultân'ın

¹³⁸ Lârî, s. 518. Oğuz kabilelerinin Sînâ hududundan Türkistan'a işbu hicretleri sebebi Deguignes'in târihinde me'haz olarak gösterdiği kitapların hiçbirinde yoktur.

¹³⁹ L&r1, varak: 579. <Eski târihlerimize göre yazılan, Sencer, türkçemizde Sancar'dır. Mütercim.) (Bugün üniversitelerimizde Selçuklu târihi müte-hassıslarınca bu Türk pâdişâhının adı «Sence» suretiyle yazılmaktadır. Bu itibarla, biz de böyle yazıyoruz. Hazırlayan,)

önünde yerlere kapanarak, hakkında metbû'ları için gösterilmesine mükellef oldukları hürmetle muamele etmiş idiler- Sencer'in, ikametgâhı olan Merv'i terketmeğe sonraları cesurca muhalefet etmesi üzerine, onu bu felâketli durumunda tahkire kadar vardılar. Bâzı müverrihler, Sencer'in demir kafes içinde mahbus olduğunu zannederler. Bu gülünç bir efsânedir ki, Sultân Bâye-zîd hakkında tekrar edilmiş ve yeni târih ilmi tarafından hiçbir esasa dayanmadığı isbat olunmuştur.

Oğuzlar, muzafferiyeti erinden istifâde ederek, sel gibi Horasan'a yayıldılar; Nişâbur'u istilâ ile câmüeri kül yığınlarına dönüştürdüler, âlimleri işkencelerle idam ettiler; ehl-i İslâmı kılıç ve ateş kuvvetiyle putperestliğe döndürmeğe gayret ettiler. Sencer, dört ay esaretten sonra, bir av esnasında bunların ellerinden kurtularak, Tirmiz beğinin himmetiyle Ceyhun'u geçip memleketine geldi. Az sonra âsîlerin reisinin vefatı, bunları yeniden Sencer'in itâatına şevketti; o da müteakiben vefat etti (552/ 1157). İran Selçuklularının son hükümdarı olan Sultân Sencer, saltanatına şöhret veren birçok muzafferiyetlerle Şark kavimleri meyânında «İskender-i Sâni» (ikinci İskender) unvanını almıştır. Birçok hükümdarlar, sarayının yüksek hizmetlerinde istihdam olundukları gibi, Berkyaruk tarafından Harezml valiliğine tâyin olunmuş bulunan Nûş-tekin'in biri oğlu ve diğeri torunu olan Sultân Kutbü'd-dîn ve Sultân Atsız (müverrih «î-t-siz» suretinde yazmıştır, fakat doğrusu Atsız'dır. Hazırlayan) birbirini takiben şakiliğinde bulundular.¹⁴⁰ Saltanatı birçok âlimler ve şâirlerle ziynetlendi. Abdü'l-vâsi' ve kasîde söylemekte en meşhur İranlı şâir Enverî (vefatı: 547/1152), Sencer'in medhiyecisi idiler. Kur-Hân'ın mu-zafferiyetinden (538/1143) az bir müddet evvel (537/1142) Tefsir sahibi ve şöhretli allârhe Usancı¹⁴¹ Zemahşerî ile Tasnîfât'ı¹⁴² bugün ehl-i Sünnet mezhebine esas olan Neseî irtihâl eylediler. Arap belâgatının şaheseri olan Makamât'ı ile çok zamandan beri Avrupa'da ve Şark'da mâruf Harîrî, bu eserini dayısı Sencer tarafından Azerbaycan ve Irak ve Fars kıt'alarına vali tâyin olunmuş ve şâirin hâmisi ve

¹⁴⁰ Deguignes, Hunlar'ın Târîhi, kitap: 10, s. 260. «Sâkî» hizmet ve unvanı Şark'da pek eskidir. Kiropedi'de dahî hükümdara şarab veren, ecnebilere teşrifatçılık eden kimseye «sâkî» mânâsına «sakas» derler idi. Sâkîlik ve baş-mâbeyncilik eski İran sarayında iki büyük memuriyet idi. Baş-mâbeyinci hademelere de nezâret ederdi. («Sâkî» bizde şarabdâr ve sonraları şerbetdâr olmuştur. «Şarâb», aslında doğrudan doğruya «içecek şey» demektir. Mütercim)

¹⁴¹ Belâgât-i İrânîyye Târîhi, s. 88; Lârî.

¹⁴² Moraçea Dösön (D'Ohsson) bu eseri tercüme ve izah etmiştir, ki kitabının esâsı bundan ibarettir. Osmanlı Devleti Levha-I Umûmîsi, c. 1, s. 58, orta boyda. (İslam Ansüclopedisi'nde bu zâtın eseri «Aka'ld» olarak gösterilmiştir. Hazırlayan).

Mehmed'in vezî-ri bulunmuş olan Şerefü'd-dîn Hâlid nâmına yazmıştır.¹⁴³

Irak hükümdarı Melikşâh'm oğlu Mehmed Şâh'in neslinden olan Irak emirleri, Hârezm Şahlan, Guristan hükümdarlarıyla Atabeg ailesinin döi şubesi, şarkdaki Selçuklu Devleti enkazım paylaştılar. Batı yahut Küçük Asya Selçuklu Hükümeti ise işte bu sırada zuhur ve intişâra başlamıştı. En mühimmiyle, yâni Küçük Asya Selçuklu Hükümetiyle iştigâl etmek üzere, birincisini bırakalım. Osmanlı Devleti bu ikincisinin harabelerinden çıkmıştır. Konya Selçuklularının ehl-i Salîp ile birçok münâsebetlerine rağmen ve dînî muharebeler târihi bu milletin târihine ziyâde bağlı olmakla beraber, gerek muasır Haçlı muharebeleri tarihçileri, gerek Bizans müverrihleri, Küçük Asya pâdişâhlarını bize pek nakıs ta-mttirmişlerdir; bundan dolayı Selçukluların son hükümdarları târihinin ilk Osmanlı padişahları târihine sıkı bağlarla bağlı bulunması sebebiyle, mecbur olmasak bile evvelki müverrihlerin bu husustaki ihmâlleri, bizim bunların târihini ikmâl etmekliğimize yeterli bir sebep teşkil eder.

İsrail'in oğlu ve Selçuk'un torunu Kurtulmuş (Kutalmış olacaktır. Hazırlayan), Alp Arslan'm hükümdarlığı sırasında bir Türkmen ordusuyla, Anadolu'da müstakil bir hükümet teşkiline çalıştı. Lâkin mağlûp olup kaçarken attan düştü ve öldü. Büyük oğlu Mansur, bir müddet daha Alp Arslan'a ve Melikşâh'a vergi verdi. Fakat Melikşâh, askerinin kumandanı emîr Porsak'ı (Porsuk olacaktır, Hazırlayan) ona hücum ettirdi. Porsuk, onun askerini bozdu; kendisini Öldürdü. Küçük kardeşi Süleyman'a da aynı hâl vâki olacaktı. Çünkü Melikşâh, İran'daki hâkim âue için gittikçe korkunç olmakta bulunan bu Selçuklu ailesi şubesinin kökünü kurutmayı tasarlamıştı. Nizâmü'l-mülk'ün ihtarları üzerinedir ki, Sultân, Süleyman'a taarruz etmeyerek, Anadolu mıntikasındaki Selçuklu askerleri kumandanlığına tâyin etti. O vakit, dördüncü defa olarak, Şark fâtipleri Antakya'yı Bizans imparatorlarından aldılar. Suriye şehirlerinin melikesi bulunan bu şehir, îrân hükümdarı Şapur -ki daha ziyâde Sa-bur ismiyle mâruftur- Nûşiverân ile Peygamber'in irtihâlinden dört sene geçtikten sonra Araplar tarafından ele geçirilmişti. Süleyman, kale kumandanının oğlu Flâretos'un hiyâneti sayesinde bu beldeyi ikiyüz seksen atlı ile elde

¹⁴³ Deguignes, 1, s. 243. Sencer Hanedanı hükümdarlarını yazıyorsa da, Horasan hükümdarı Sultan Sencer'den bahsetmiyor. Hacı Kalfa, Horasan münâsebetiyle bu şubeden bahsediyorsa da, Irak'da saltanatlarını yazmıyor.

etti.¹⁴⁴ Melikşâh'm o zaman Suriye'de iki valisi vardı: Biri Şam'da kardeşi Tutuş ki, Suriye Sel|ukluları saltanatı ailesinin kurucusudur; diğeri Haleb'de, Ukaylî hanedanından Kureyş'in oğlu Müslim'dir. Müslim, Antakya'yı elde eden Süleyman'dan senelik bir vergi istediye de, birşey alamadığından, üzerine yürüdü; lâkin bu seferinde hayâtdan mahrum oldu (478/1085). Daha sonra Süleyman, Tutuş'a mağlûp olarak, hasmının eline düşmemek için intihar etti (479/1086)¹⁴⁵.

Süleyman'ın oğulları Dâvud ve Kılıç Arslan, evvelâ Melikşâh'ın sarayına götürüldüleri. Ancak Sultân'm vefatından sonra Dâvud¹⁴⁶ ve daha sonra kardeşi Konya'da müstakil bir hükümet kurdular. Kılıç Arslan, Kapadokya'da hükümet eden Dânişmendlüer'in payitahtları bulunan Malatya'yı (497/1103) ve hükümet merkezleri olan Karaman'ı zaptetti. Kılıç Arslan, pederi Süleyman'ın vefatından on sene sonra, îznik'i istilâ etmiş olan Haçlûar'ı bozarak (500/1106), daha sonra Musul'u aldığı gibi, Ruha, diğeri adıyla Urfa Beğ'i Emîr Çavlı ile muharebe etti. Nihayet Haburas (Habur) dalgalan arasında terk-i hayât etti. Kılıç Arslan'm kasten mi, yoksa kazaen mi boğulduğu meçhuldür¹⁴⁷. Melikşâh ve Mes'ûd isimlerinde iki evlâd bıraktı¹⁴⁸; birincisi, pederinin vefatında Küçük Asya'da bulunarak o ülkenin hükümetini eline geçirdi; Kılıç Arslan zamanında Musul hükümetine tâyin olunmuş, galip hasmı Emîr Cavh tarafından İran Selçukluları hükümdarı Mehmed Şâh'ın sarayına gönderilmiş (503/1109) olan Mes'ud, baba mirasım almak üzere dönüş müsâadesine nail oldu. Şu sırada Melikşâh öldüğünden, Mes'ud kendisini bütün Küçük Asya'ya mâlik buldu. Bu zât,

¹⁴⁴ Antakya, Valerien'in esaretinden sonra, milâdî 260 senesinde Şâpur, yahut Sâpur; 540'da Keyhusrev-i Nûşirevân (Gibbons, bâb: 42); 611'de Husrev-i Pervîz (bâb: 46); 14/635'de Arablar; 477/1084'de Süleyman zamanında Türkler tarafından zapt-olunmuştur. Bizans müverrihleri bu son zamanı unutulur; Şark müverrihleri ise Antakya'nın Seyfû'd-devle tarafından ele geçirilmesini doğru olarak 358/968 târihinde gösteriyorlar (Nikefor Fokas ve Yuân Cimises zamanı); Cenâbî Antakya'nın Süleyman tarafından fethini tafsilatıyla nakleder. Onun ifâdesine göre belde (Deguignes'in kitap: 11, s. 30'da yazdığı gibi) Filaretös tarafından değil, Filaretos istanbul'da seyahatte iken, oğlu tarafıdan teslim olunmuştur. Cenâbî, s. 198.

¹⁴⁵ Cenâbî, Larî, Neşri, «Teteş» yahut «Tutuş» diyorlar. «Teneş» değil, <th-tilâf, eski imlâdan doğmaktadır. Herhangi yazılış olursa olsun, doğrusunun Tutuş olduğu, bugün aşikârdır. Hazırlayan)

¹⁴⁶ Larî ve Selçuklular târihinde İdrîs Kılıç Arslan'ın yerine geçen Süleyman'ın halefi olan bu Dâvud'dân bahsederler. Müf-tî Aziz Efendi, Târih-i Umûmisi'nde 551 hicrî vekayîinde id-rîs'in ifâdesi Kılıç Arslan'ı Süleyman'a halef yapan Nüveyrî, ve diğeri Arab müverrihlerinin ifâdelerine muvafık olmadığını ihtar eder.

¹⁴⁷ Cenabt, Neşri cebren diyorlar.

¹⁴⁸ Melikşâh, Doginl'nln tahmini gibi, Komnena,'mn «Sajsan» yâni hân» dediği olacaktır.

âdil ve müttakî bir hükümdardı. Tekke ve medreseler inşa ve Amasya yakınlarında Şamara kasabasını bina eyledi ki, orada güzel bir kubbesi olan türbesi hâlâ göze çarpmaktadır. Kırk yedi sene hüküm sürdükten sonra (551/1156)Mâ vefat etmiştir¹⁴⁹.

Oğlu ve halefi İzzü'd-dîn Kılıç Arslan, kızını¹⁵⁰ Halife Nâsirü'd-dînillah'a tezvîc etti, ve büyük pederinin Dânişmendliler'den zapt ve Suriye Atabeğleri'nin en meşhuru olan Nûrû'd-dîn'in tavassutu üzerine iade etmiş olduğu Malatya'yı ikinci defa olarak eline geçirdi (567/1171) İzzü'd-dîn Sivas ile Kayseriye (Kayseri) yi istilâ eylediği gibi (569/1173), Dânişmendlüer'in son hükümdarını zehirlettirdikten sonra, bu ailenin geniş memleketlerini kendi memleketleriyle birleştirdi. O vakit devletini on oğluna taksim ettiğinden,¹⁵¹ her ne kadar haricen hükümranlığının sahası genişlemiş gibi gösteriyorsa da, dâhilen zaafa uğramış oluyordu (574/1188). İşte bu taksim, İmparator Frederik Barberos kumandasındaki ehl-i Salîp'in İzzü'd-dîn'in oğlu olan vâli Kutbü'd-dîn'in teslim etmeğe mecburiyet duyduğu- İkonya (Konya)'yi zaptetmelerini kolaylaştırdı. Frederik, rehin olarak yirmi kişi alıp, Tarsus yoluyla Masisa (Mop-zistiya; Masis) üzerine yürümekte devam eyledi. Lâkin -bu havaliyi sulamakta olan Sîd-nus (şimdi Karasu) nehrinin buz gibi sularında yjkan-mış olması üzerine fakat bir sıtma ile kurtulan- İskender kadar bahtiyarlığa nail olamıyarak 586/1190 senesi Cihan (eski Pirus; Ceyhan)'da yıkandıktan sonra hastalanıp vefat etti.¹⁵²

Kılıç Arslan daha sonraları devletini taksim ettiğine pişman oldu. Şu maksatla, Selâhaddin'in kızını istemiş olduğu oğlu Kutbü'd-dîn'in idaresi altında yeniden birleştirmek arzusunda bulundu. Lâkin diğer oğulları isyan ettiklerinden, onlardan Mahmud'un imdâd ve himayesini istihama mecbur oldu; ve Mahmud'u on evlâdının en korkuncu olan Husrev aleyhine şevketti. Âsîler sürekli muharebelerle meşgul iken, peder hasta düşerek,

¹⁴⁹ Cenâbl

¹⁵⁰ Kılıç Arslan'm kızının adı Selçuk Hâtûn'dur. (Mütercim)

¹⁵¹ Cenâbl, bu taksim hakkında şu malûmatı verir: Rûknü'd-dîn Süleyman Tokad'ı aldı; Gıyâsü'd-dîn Keyhusrev Konya'da, Muhyi'd-dîn Ankara'da, Mu*izzü'd-dîn Kaysar-Şâh Malatya'da, Muğsü'd-dîn Elbistan'da, Nûrû'd-dîn Mahmûd Kaysariyye'-de, Kutbü'd-dîn Sivas ve Aksaray'da, Nâsirü'd-dîn Berkya-ruk Niksar'da, Sencer Şâh Amasya'da tesîs-i hükümet etdi. Bu levhada on oğuldan biri eksiktir; lâkin Neşrî, bunları on-bire çıkarır; çünkü Şücâ'ü'd-dîn Seher-şâh'ı Ereğli'de ve Mu-zafferü'd-dîn Arslan Şâh'ı Niğde'de hükümet ettirir.

¹⁵² Neşrî ve Cenabî burada Avrupa müverrihleriyle muhalefete düşerler. Bu Osmanlı müverrihleri Frederik Ceyhan (Pirus) nehrinde ve Avrupalılar Salef sularında, yâni Selüsiye nehrinde (eski Kalikadnos) boğulduğunu zikrederler. Man-ner'e müracaat, 6, 2, s. 29; ve Raumer, Hohenstufenler Târîhi.

yirmi dokuz sene hüküm sürdükten sonra vefat etti (589/1193)¹⁵³. Bu vak'a -hangisi devletin tek sahibi olacağını tâyin etmek üzere- on kardeş arasında bir muharebeye yol açtı. Evvelâ Mahmud ile Kutbü'd-dîn kanlı bir cenge giriştiler. Ancak arası çok geçmeksizin, Kutbü'd-dîn'in, düşmanını bir tuzağa düşürüp idam etmesini müteakip, vefatı vuku buldu. Muharebe, Konya Beği Keyhusrev ile Tokat Beği Rüknü'd-dîn Süleyman arasında devam etti. Rüknü'd-dîn Sivas ve Kaysariyye'yi aldıgı gibi, Keyhusrev'den de Konya'yı zapt ederek, ona mukabil -diğer Dir kardeşi Mugîsü'd-dîn'in çıkarılması suretiyle eline geçirdiği- Elbistan'ı verdi, ve şu suretle pederinin taksim etmiş bulunduğu devletin tamâmına sahip oldu. Keyhusrev, Elbistan'a firar ederek, evvelâ Haleb Beği'ne, daha sonra Ermeni Kralı Leon'un sarayına, sonra da Trabzon'a (Trebis-zond), nihayet Bizans İmparatoru nezdine iltica etti. Orada oğlu Alâü'd-dîn Keykubâd ve İzzü'd-dîn Keyhusrev ile birlikte onbir sene biraderinin vefatını beklemiş oldu¹⁵⁴.

Rüknü'd-dîn, sapık İsmâiliyye fırkasının gizli taraftarı idi. Bir gün bir hakîm ile bir derviş, hükümdar sarayında ve onun huzurunda mücâdele ediyorlardı. Derviş, hakimin (filozof, hikmet ilmine vâkif kimse) istidlallerine mağlûp olarak, ona bir tokat vurmaya derecesine kadar huddetlendi. Rüknü'd-dîn bu münazaaya asla müdâhele etmedi. Derviş dönünce, hakîm, kendi huzurunda böyle bir kötü muameleye uğradığından dolayı Rüknü'd-dîn'e serzenişte bulundu. Hükümdar şu cevâbı verdi: «Eğer ben hakimlerin mezhebini alenî surette müdafâa edecek olsam halk seni de, beni de mahveder».¹⁵⁵

Mısır Halîfesi, değişme kabul etmez derecede şiddetinden dolayı Rük-nü'd-dîn'e «es-Sultânü'l-Kaahir» unvanını vermişti. Bu hükümdar, bir ihtiyar kadının yağurdunu çalmış olduğu için nedîmi güzel Ayaz'ın karnını deştirmişti¹⁵⁶.

Biraderlerini baba mirasından mahrum ettikten sonra, Muhyi'd-dîn?-in oğlu ve kendisinin yeğeni olan Ankara Beği'nin karşısında korkunç bir rakîp buldu. Bu beğ, dik bir kaya üzerinde bina edilmiş olan kalesinde üç sene ısrarlı bir şekilde mukavemet etti. Nihayet uğraşmaya kudreti kalmayınca,

¹⁵³ Cenâbî, Neşri, Nnhbe, Lârl. Aksaray şehrini Kılıç Arslan kurmuştur, (İstanbul'daki Aksaray'ın fetihden sonra ilk halkı oradajı getirilmiştir.)

¹⁵⁴ Cenâbî, Neşri, Lârl, Nnhbetü't-Tevârih.

¹⁵⁵ Lârl. Nahbetü't-Tevârih, Mirâtü'l-Edvâr'dan naklen. Hükümetin İzzü'd-dîn Kılıç Arslan evlâdı meyânında taksimi De-guignes tarafından Hunlar târihinde zikrolunmuştur.

¹⁵⁶ Cenabî, varak: 202, Lârl, s. 527.

serbestçe çıkmak ve hayâtına kastedilmemek kaydıyla teslimiyete muvafakat gösterdi. Rüknu'd-dîn bunu va'd etmiş olmasıyla beraber, gerek beği, gerek ailesini kamilen idam ettirdi (599/1202). Bu gadrden beş gün sonra kendisi de terk-i hayât etti. Ona halef olan oğlu İzzü'd-dîn Kılıç Arslan ise yalnız beş ay hüküm sürebilmiştir¹⁵⁷.

Gıyâsü'd-dîn Keyhusrev, biraderinin vefatım haber alınca, büyük bir çabuklukla Kostantiniyye'den çıktı; evvelâ yeğeni tarafından mağlûp edildiyse de, Aksaray ve Konya ahâlisi tarâfdarlık göstererek ayaklanmakla, saltanatını ilân eylediklerinden, yeğenini ve bütün emirlerini mah-bese attı (600/1203). Eyyûbiyye ailesinden Samuzata (Semisât) Beği Melik Efdal ve Harput¹⁵⁸ Beği Nizâmü'd-dîn ona sadâkat göstereceklerine yemîn ettiler. Nizâmü'd-dîn, Âmid (Diyâribekir) Beği Nâsirü'd-dîn Mahmud tarafından gördüğü taarruz üzerine, Keyhusrev'den yardım talep etti. Keyhusrev, büyük bir ordu ile Melik Efdal'i gönderdi. Âmid Beği derhal Harput'un muhasarasından vazgeçti; Keyhusrev Kilikya sahilinde Ataliye (Antalya) beldesi üzerine yürüdü. Rumlar Kıbrıs Frenklerini imdadlarına çağırdılar; ancak onlarla uyuşamadıklarından, kaleyi Sııl-tân'a teslim ettiler. Keyhusrev, bunun üzerine Ermenistan'da muharebeye girişerek (603/1206), Karakum'u zaptetti, ve Amorium (Anamur; Arap-lar'ın Amuriyesi) yakınlarında Laskaris'i mağlûp ettikten sonra (605/ 1208), muharebe meydanında bir Frenk tarafından katlolundu (608/1211). Samuzata Emîri¹⁵⁹ Melik Efdal arapça gayet güzel bir mersiye ile onun vefatından duyduğu kederi dile getirmiştir¹⁶⁰.

Keyhusrev'in büyük oğlu İzzü'd-dîn Keykâvus -ki fikrî ve ahlâkî vasıfları derecesinde şecaat ve güzelliğiyle nazar-ı dikkatleri celbetmiş olan bir şehzadedir- Âmid, Hısn-ı Keyf (Hâsankeyf; Hısmkeyfâ), Mardin, Harput, Samuzata beğleri tarafından saltanatı ilân edildi ve onun nâmına sikkeler kesilerek minberlerde adı okundu. Ancak Erzurum Emîri bulunan amcası Tuğrul İbnü Kılıç Arslan ile küçük kardeşi Alâü'd-dîn Keykubâd'm saltanat

¹⁵⁷ Cenâbî, varak: 203; Lârl; Neşri

¹⁵⁸ Harput, Harput. Şimdiki MâmûfetÜ'1-Azîz vilâyeti merkezi olan sahanın yeni merkezine bir saat mesafede ve dağ üzerindeki kasabanın ismidir. Mütercim. (Bugünkü Harput'tur. Hazırlayan)

¹⁵⁹ «Sâmuzata» Şark lisanlarında ismi olan «Sümeysat»dır. Fırat üzerinde Urfa'nın kuzeyinde bir şehirdi ki, şimdi harâb olmuştur. Merâsi'dü'l-İttılâ' «Medînetün alâ şâtı'l-Fırat fî tarîki'r-Rûm alâ garbî'l-Fırat» diye kaydeder.

¹⁶⁰ Lutfl, Cenâbî, Neşri, Lârl. Cenâtol, varak; 203, mersiyeinin matlâurı yazar.

dâvasına kalkışmalarına binâen, onlara karşı koyma mecburiyetinde kaldı. Tuğrul, İzzü'd-dîn'i Sivas'ta muhasara ederek, tâ Suriye içlerinden Sultân'ın imdadına koşan Melik Eşref yaklaşmadıkça bu muhasaradan ayrılmadı. Daha sonra Tuğrul bin Kılıç Aralan yeğenin eline düşerek, İzzü'd-dîn onu, bütün emirleriyle beraber boğdurdu (610/1213); Keykubâd, Keykâvus tarafından Ankara'da muhasara olunarak, şehrin ele geçirilmesinden sonra Malatya'da hapsedildi. Ümerâsına gelince, onların sakalları kesilip eşeklere bindirilerek önlerinde bir deljâl «Hâinlerin cezası budur» diye b&ğirmakta olduğu halde, ordugâhta dolaştırıldılar. Pederinin vefatından dolayı Keykâvus'un kendisinden intikam almak istediği Laskâris ise, ancak Sultân'a birçok şehir ve kaleler terk etmek suretiyle hayâtını koruyabildi. Keykâvus, Kıbrıs Frenk-lerinin zaptetmiş oldukları Atâliye'yi (Antalya) onların elinden aldığı gibi (611/1214), Ermenistan'da Lûlû'e¹⁶¹ (612/1215) ve Karadeniz sahilindeki Sinop kalelerini zaptetti.

Salâhaddîn'in oğlu Hâleb Emîri Tâhir'in vefatından sonra bu şehri istilâ etmek tecrübesinde bulduysa da, derhal muhasarayı kaldırmaya mecbur oldu. Bu teşebbüsün elim bir neticeye yol açmasından dolayı suçlu kabul ettiği emirlerini bir kulübeye hapsederek ateşe verdi¹⁶². Mezopotamya (Beynû'n-nehreyn) emîri Melik Eşref Mûsâ aleyhine vâkî olan sevkîyâtı da iyi bir neticeye ulaşamadı. Memleketine dönerken Sivas'ta hastalanarak vefat etti; orada inşâ ettirdiği hastahânenin yakınında bulunan üstü kubbeli türbesi hâlâ mevcuttur.¹⁶³

Keykâvus'un biraderi Alâü'd-dîn Keykubâd, beş sene mahbusluktan sonra, tahta câlis oldu. Uğradığı felâket ve onbir sene Kostantiniyye'de ikamet, tabiatın kendisine bahşetmiş bulunduğu kuvvetleri tahkim ve tevsi etmiş İdi. Onbeş sene süren hükümranlığı sırasında hakkında bekr lenilen ümidlerin boşuna olmadığını isbat ile, Küçük Asya Selçuklu hükümdarları bulunan seleflerinin sânlarını gölgede bırakacak surette muvaffakiyete nail oldu. Bu hükümdarın târihi yalnız saltanatının mazhar olduğu kudret ve

¹⁶¹ «Lûlû'e» inci tanesi demektir. Merâsîdül-İttilâ, bu isimde Yemen'de bir kariye ve Şam'da bir mahalle yazıyorsa da, Lûlûe şehrinde bahs etmiyor. (MUTercim).

¹⁶² Neşri. Cen&bl, varak: 204; Lutfl, MlrâtÜl-Edvar'daA naklen Nuhbe, varak: 121.

¹⁶³ Cenâbî, Keykâvus'un türbesi üzerindeki yazıyı şöyle nakleder: «Taht-ı saltanattan dar bir mezara inmişdir. Hazîneleri, kuvveti kalmadı. Seyyahatini hayatiyle beraber hatm etmişdir. İşte herşey böyle zeval bulur. Şehr-i Şevval 617 (1220)» Keyhusrev hakkındaki mersiyenin bidayeti: «Gurubunda tulûu kadar lem'a-nisâr olan şems-i millet Gıyâsü'd-dîn'e bakınız. Kevkeb-i kavs, dûcâr-ı zulmet etmek için ona takarrûb eyledi. Eyvah! Artık onu göremiyorum. Yıldız, piş-i nazarımdan onu iştirak eyledi...»

şöhret itibariyle değil, Osmanlı sülâlesinin onun za-mânında başlamış olduğu için de büyük ehemmiyete şayandır. Alâü'd-dîn'in hükümdarlık tahtına cülusu ve Cengiz Hân'ın zuhuru sırasındadır ki, Osmanlı neslinin birinci defa olarak Moğol fâtipleri içinden Tuğrul'un pederi (Ertuğrul'un olacak, Hazırlayan) ve Sultân Osman'ın büyük pederi Süleyman'ın şahsiyle ortaya çıkmış olduğu görülür; ondan sonra yarım asır bu devrenin vekayî karışıklıkları arasında kaybolarak, nihayet ikinci ve son Alâü'd-dîn zamanlarında Osmanlı hükümetinin esâsım kurmak ve târihte mevkiini kazanmak üzere, yepyeni bir şâşaâ ile zuhurları müşahede olunur. İleride Osmanlı vekayîi sırasında sözü kesmeğe mecbur olmamak için, Konya Selçuklularının târihini mümkün olduğu kadar muhtasaran nakledelim; bu târihi son yedi hükümdarın saltanatları arasında inkıraz târihlerine, yâni I. Alâü'd-dîn'den III. Alâü'd-dîn'e kadar takip edeceğiz.

Büyük Alâü'd-dîn tahta câlis olunca, ilk himmeti Ermenistan hükümdar] Melik Eşref ile uyuşmak oldu. Mezopotamya hükümdarı Melik Kâmil Muhammed'den birkaç kule (kale olsa gerektir. Hazırlayan) (622/ 1225) ve ertesi sene -müttefiki Melik Eşrefin imdâdiyle mağlûp etmiş olduğu- Artuk ailesinden Âmid Beği Melik Mes'ûd bin Sâlih'den birkaç kale¹⁶⁴ zaptetti (623/1226).

Alâü'd-dîn'in saltanatının yedinci senesinde ki, (627/1229), Hârezm hükümdarlarının en sonu ve en meşhuru olup Cengiz Hân târihinde mühim bir mevki tutmuş' ve Moğollar'ın istilâsına uzun süren kahramanca bir şecaat ile mukavemet ettikten sonra, sukutu, Hind ve İran devletlerinin de harâb olmalarına yol açmış bulunan Celâlü'd-dîn aleyhine yedi sene muharebesi açıldı.

Osmanlılar'ın cediti Süleyman'ın, Celâlü'd-dîn'in istilâsından birkaç sene önce Ermenistan hududunda görmüş olmasına iddialarını dayandıran bâzı müverrihler, Osmanlılar'la Hârezmliler'i¹⁶⁵ karıştırmış olduklarından, bu noktada hakikati tâyin edebilmek için -hiç olmazsa şu bölgelerin daha önceki târihine müteallik şarkiyat vesikalarının müsait olduğu kadar vuzuhla- Hârezm'in aslından malûmat vermek lâzım gelmiştir.

Doğuda Ceyhun, batıda Hazar Denizi, güneyde Horasan, kuzeyde Türkmen

¹⁶⁴ Cenâbl. Cenâbî'ye nazar- (varak: 205), bu kalelerden birinin İsimini Hısn-ı Mansur'dur, ve bir diğeri El-Kahâsîn, yahut El-Kahlın İdi. Bu son İsim fena yazılmış olduğundan meşkûttür.

¹⁶⁵ Döğîni, Hunlar'ın Târth-i Ensâlî, s. 332 ve d., ondan naklen, Gîbuvs bâb: 64, s. 310, haşiye.

memleketleri ile hudutlanmış olan dar ve uzun araziye Hârezm nâmı verilir. Muhtelif cinslerin ihtilâtından tereküp etmiş olan sekene civarındaki milletlerden, büsbütün kendilerine mahsus ahlâk ve yarısı türkçe, yansı farsça bir lisân ile tefrik olunurlar. Başlıca şehirleri Ceyhun'un batı sahilinde kâin Gürgene, diğer adıyla Cürcâniyye,¹⁶⁶ doğu sahilinde bulunan Kât'dır. Birincisi Hârezm nâmıyla da yâd olunur; ikincisi Şâhlar'ın ikametgâh merkezi olmuştur. Birçok âlimlerin,¹⁶⁷ özellikle allâme-i zî-iştihâr Zemahşerî'nin¹⁶⁸ doğum yeri olan Zemah-şer şehrini de yâd edeceğiz, ikisi de Berkyaruk ve Sencer'e sâkîlik etmiş oîsn Kutbü*d-dîn ve oğlu Atsız'dan (müverrih îtsiz suretinde yazıyorsa da, biz doğrusunu yazıyoruz. Hazırlayan) beri Horasan'da alelade bir vali ve diğeri istiklâl sahibi olmuştur. Kutbü*d-dîn, Selçuklu ümerâsından birinin sakisinin kölesi olan Nuş-tekin nâmındaki Türk'ün oğlu idi. Atsız'ın oğlu, torunu, torununun oğlu Alâü'd-dîn îöküş (Tekeş)¹⁶⁹ kendisine halef oldular. İşbu Töküş, dâhilen biraderleri ve oğulları ve haricen Selçuklu prensleri ve Kara- Hitay hükümdarları aleyhinde hesapsız muharebelere girişmeğe mecbur olarak, cömertliği ve ilimlere muhabbeti derecesinde şecâatiyle de şöhrat kazanmıştır.

Alâü'd-dîn'in sancakları ve çadırları üzerine bir telmih işareti olmak üzere «Hilâl»¹⁷⁰ resmettirmiş olduğunu burada nazar-ı dikkate vaz'et-mek ehemmiyetten hâlf değildir. İşbu işaret Osmanlı milletine münhasır

¹⁶⁶ Cihân-nümâ, s. 335. Hârizm'in coğrafyası için Ritter*'in nefis eserine müracaat. El yazısı bir Mîrhond'da «Cürcâniyye» yerine «Cermaniyye» görülüyor ki, şüphesiz istinsah hatasıdır. Bununla beraber «Jernien» (Jermanen) ve «Jet» (Jeten) isimleri «Cerrnan» ve «Çete» Kumanları'nın nâmında muhafaza olunmuştur. Bu hususta Mîrhond'un Muzaffer hanedanı (Mu-zafferiler) ve Timur târihine müracaat. «Doyçe», yahut «Do-çe» (Alman) ismi de Tacik isminde muhafaza olunmuştur, ki Herodot'un «Tadikes» kelimesinden başka birşey değildir. He-rodot'da «Tacik» veyahut «Tacikler», Soğdiniler (Soğdular) «Harazamii»ler, yâni Hârizmîler arasındadır.

¹⁶⁷ Cihân-nümâ, s. 336. Bu ulemânın meşhurları: Fıkıh usûlünde büyük dirayet sahibi' Kıvâmü'd-dîn, Aristo mantığının şârihi (şerhini yapan) Hüsâmü'd-dîn; Nâsîrü*d-dîn Mutamzî, Hâce Ebul-Vefâ, Pehlivan Mahmûd, Mevlânâ Kemâlü'd-dîn Hüseyin ve diğeleri.

¹⁶⁸ Cihân-nümâ, s. 345, 346.

¹⁶⁹ Döğlnî, Bu müverrih Ensâl cedvelinde «Töküş», Târih-i Ensâl'nde «Te-kes» yazıyor. (Bugünkü İncelemelere göre «Töküg» doğrudur.)

¹⁷⁰ Hâiziz'in: «Şekl-i hilâl her sürme mtd hed nişan, Az esfer siyâmek vtt Türk külah Az esfer siyâmek vü Türk külah jıç beyti hatırlanmaya sayandır. «Siyâmek»den sonraki «vav», Türk (terk) kelimesinden sonraya naklolunursa, «Her ay başlangıcında görünen hilal «ekil, Türk olan Siyamek'in tacından ve (Türk hükümdarlarından) Ju (Jav, Jev, JüVnun külahından haber verir.> mânası hasıl olarak, her İksinin .serpuşlarında hilal resmedilmiş olduğu anlaşılır, ve sarihlerin bu beyte, «vav» «terk» (veya Türk) kelimesinden evvel, ve «terk» kelimesi toırakma mânasına arapça olmak üzere verdikleri garip ve dikkatli mânaya hacet kalmaz. (Mütercim).

zannolunmuşsa da¹⁷¹ Alâü'd-dîn'den bile çok zaman evvel, İran men-şe'li paralarda görüldüğü üzere, şems ve kamer (güneş ve ay) derecesindeki iktidarlarına alâmet olarak, Güneş ile beraber Husrev'lerin tacını süslemişti. Töküş'ün oğlu Alâü'd-dîn Muhammed, selefının birçok müessese ve âdetlerini değiştirdi. Meselâ Selçuklulâr'm hükümetinde ondan evvel asker muzİKası beş vakit namaz zamanlarında çalınırdı; Alâü'd-dîn Muhammed, oğulları için beş defa, kendisi için yalnız Güneş'in doğuşu ve batışı vakitlerinde iki defa çalınmasını arzu etti. Yirmi yedi prens işbu muzİKada altın davullar üzerine inci ile süslenmiş deynekler ile vurarak nağmelerin icrasına memur idiler. Bunlar Selçuklu hükümdarlarının şehzadeleri; silâh kuvvetiyle itaate alınmış Gûr'lu hükümdar-zadeleri; BeJh, Bamyân, Buhara hükümdarları ve onların evlâdı idi. Bundan başka Hâ-rezm sultânı sarayının bütün hizmetleri hükümdarlara, şehzadelere tevcih olunmuştu.¹⁷²

Kuvvetine mağrur olan Alâü'd-dîn, Otrar şehrinde birkaç Moğol tacirini idam ettirmekle Cengiz Hân'ın hiddetini celbetmişti. Bu vahşî kavimler derhal Ceyhun'un iki sahilinde Alâü'd-dîn'in memleketlerini istî-lâ ederek, Neeend, Fenâket, (Benâket olacaktır. Hazırlayan), Hocend, Se-merkand, Buhara ile büyük ve küçük Gürgenc'i; velhâsıl¹⁷³ bütün Hâ-rezm'i tarhîb ettiler¹⁷⁴.

Muhammed Şâh'ın oğlu Celâl ü'd-dîn Mengübirtî -ki en son ve en şöhretli Hârezm şahıdır- yalnız doğuda Alâü'd-dîn tarafından Cengiz Hâii üzerine açılan muharebede devanı ile iktifa etmeyerek, batıda dahî, Rûm (Anadolu) Selçuklularının en kuvvetlisi olan Alâü'd-dîn Key-kubâd aleyhine sına muharebelerine çabucak başladı. Alâü'd-dîn'in Ahlat valiliğinde bulunan yeğeni şehrin anahtarlarını bir miktar akçe mukabilinde muzaffer Hârezm-şâh' teslim etmesi üzerine, Selçuklu Sultânı kendisinin yirmi bin süvarisi ve müttefiki olan Beynû'n-nehreyn (Mezopotamya) ve Ermeniyye hükümdarı Eyyûbîler'den Melik Eşref Mûsâ tarafından gönderilip de o kuvvete iltihak eden beş bin asker ile hâinin üzerine hücum ederek, İslâm'ın vekâyî cedvelinin kaydettiği en kanlı muharebelere biri olmak üzere vukua gelen

¹⁷¹ Alaim-i Türkiyye, Cenova. 1683; Pa,ulos Pater nâmındaki Macar müellifin «seridir.

¹⁷² Hunlar'ın TARlh-i Ensftll, 1, 14, s. 278.

¹⁷³ Necend Bürhan'da ve Merâsîdül-İttUâ'da bulunamadı. Fenâket hakkında Merâsîd şöyle diyor: «Feniked, <Fa>nın fethâsı, «Nun»un sükûnu. «Kâf»ın fethasıyla Nesef köylerinden biridir.» «Kafın zammıyla Gürgânc, darû'1-mülk-İ Hftrezm'dir. Cürcâniyye bundan muarrebdir. Türkler Ürgenc derler.» Burhan. (Mütercim)

¹⁷⁴ Tarlh-i Ensâl, keza, s. 278.

büyük çarpışmada yeğenini tam bir hezimete uğrattı (627/1229). Erzincan yakınlarında Yassı-çemen (metinde yanlış olarak Nisi-çemen yazılıdır, düzelttik. Ha.) nâm mahalde cereyan eden bu harbden dört sene sonra (631/1233) Ahlat, Alâü'd-dîn'in yeğeni olan prensin iktidarının pençesine düştü¹⁷⁵.

O vakit Alâü'd-dîn'in aleyhine Mısır Sultânı Melik Kâmîl'in riyasetinde onyedi hükümdardan mürekkep bir ittifak hey'eti teşekkül etti. Müttefik askerleri, Rûm (Anadolu) kıt'asını Suriye'den ayıran Gök-sun'un (eski adı Kalikadnus) iki tarafında durdular. Hama Emîri Melik Muzaffer, Harput'u zaptetmek üzere ikibin beşyüz süvari ile Fırat'ın öte tarafına gönderildi. Melik Muzaffer bu şehirde Alâü'd-dîn'in muhasarasına uğrayarak, teslim olmak mecburiyetinde kaldı; Alâü'd-dîn ise hasmını şerefiyle mütenâsip bir hıl'at giydirdikten sonra iade etmek âli-cenablığında bulundu.

Ertesi sene Mısır hükümdarları ittifak hey'eti bozulmuş olduğundan, Alâü'd-dîn, Harran, Ruha, Erzincan, Çemişkezek ile eski Sîd şehrini ele geçirdi ve bu şehrin yakınında bugün onun ismiyle yâd edilen Alâiye şehrini ve Erzincan yakınlarında Kubâdiye'yi inşâ ettirdi¹⁷⁶.

Alâü'd-dîn, hükümrânlık dâiresine giren dokuz beldeyi -ki Sivas, Amasya, Anamur¹⁷⁷, Konya¹⁷⁸ bunlardandır- camiler, tekkeler, medreselerle süslediği gibi, ikametgâhı olan Konya'nın etrafına yüksek duvarlar yaptırmıştır. Bu muhtelif şehirleri hususî bir tılsımın himâyesi altına koymak arzusuyla - pederi Bahâü'd-dîn ile birlikte Bu-hâra'dan gelip de Rûm (Anadolu)'da mesken tutan ve bundan dolayı Rûmî unvanıyla anılmakta olup o asrın en büyük tasavvuf şâiri bulunan- Mevlâna Celâlü'd-din'den kendisi için bir kitabe¹⁷⁹ istedi¹⁸⁰. «Efendimiz», yâni «Muhibbimiz» demek olan «Mevlânâ», hâlâ Osmanlı memleketlerinde mevcut ve en muteber bir tarikat olan Mevlevî Dervişleri tarikatının kurucusudur. Tarikatın merkezi ve

¹⁷⁵ Cen&bl, varak: 205; Lftif, s. 528, Nuhbe, varak: 121.

¹⁷⁶ Cihan-nümâ, B. 611; Nuhbetü't-Tevârîh, varak: 122.

¹⁷⁷ Nuhbe, varak: 122; Cihân-nümâ, s. 626. Bufor'un «Karara ân»sinde, s. 169.

¹⁷⁸ Cenabî, s. 206. Alâ'ü'd-dîn Keykubâd, kurduğu iki şehri kendi ismi ve mahlasıyla adlandırmıştır: Biri Alâiye (Konya vilâyetinde) (bugün Antalya iline bağlı) Alanya ilçesi) ve diğerleri Kubâdiye (Erzincan taraflarında).

¹⁷⁹ Cenabî, s. 206 da kitabeyi naklediyor: «Duvarları dalgalara ve atların savletine karşı bir seddir; lâkin fırtınalı bir gece esnasında bize hücum eden musibet ve felâkete karşı değil.»

¹⁸⁰ Celâlü'd-dîn-i Rûmî hakkında Belâgat-i İrânlye Târîhi'ne müracaat. (Fransızcanın «Talisman» kelimesinin aynıyle tercümesi yazılmışsa da, İslâm'da tılsım itikadı olmadığından, Selçuklu hükümdarının arzusu, metindeki kitabe (inscripüon) kelimesinin de gösterdiği gibi, te'sîrli bir dua' dan ibaret olmalıdır. Mütercim).

başlıca emlâki Konya'dadır. Birinci reisi, pederi ve oğluyla birlikte «Âlem-i Kuds'ün ve Maârif-i Sûfiyyenin Sultânı» unvân-ı iftiharını almış olan Celâlü'd-dîn âile-i mukaddesinin türbeleri de Konya şehrinde. Bahâü'd-dîn Sul-^ğınü'l-Ulemâ, oğlu Celâlü'd-dîn Emîri Sultân, veyahut Mevlânâ Hünkâr (yâni imparator), torunu Sultân Veled (veled, oğul demektir) isimleriyle yâd olunurlar.¹⁸¹

Cengizli kabilelerinin Ceyhun'un öte tarafını ve bu tarafını istilâsında ulemâ kütüphanelerinin ve medreselerinin henüz tütmeğe olan enkazı arasından kendilerini kurtararak, Asya'nın batı nihayetlerinde ve Keykubâd'ın yanında -artık Hâzrem şahının te'min edememekte olduğu- bir ilticâgâh aramağa gelmiş idiler. Fars edebiyatı dahî işte Ceyhun kenarlarından Adalar denizi sahillerine hicret eylemiştir; nasıl ki iki asır sonra Yunan edebiyatı Boğaziçin sahillerinden Tiber ve Arno nehirleri kenarına gelerek, orada yerleşmiştir¹⁸², Halife Nâsirü'd-dîn'illâh, asrının en mütebahhir fakîhi olan Şehâbü'd-dîn Sühreverdî'yi sefir sıfatıyla Keykubâd'a gönderdi ve Alâü'd-dîn'e «Âzamü's-Selâtîn» (Sultanların Kn Büyüğü) unvanının verildiğini bildiren bir berâtı Sühreverdî'ye tevdîen yolladı. Beş bin süvari, bütün şeyhler ve âlimler Halife'nin elçisini istikbâle çıktılar. Şebâbü'd-dîn gerek ilimlere muhabbetinden,- gerek hakkında gösterilen hürmetkârlık eserlerine teşekkür olmak üzere, Şeyh Nec-mü'd-dîn'in Sultân Alâü'd-dîn'e armağan etmiş olduğu meşhur bir eseri¹⁸³ tashih etti.

Bu hükümdar, ulemâyı himayesinden ve kendisinin ilim ile iştigâlinden dolayı ilim adamlarının hürmetini kazanmıştı. Gündüz ve gecelerini üçei kısma ayırmıştı: Gündüzün bir kısmını hükümet işlerine; ikincisini ulemâ ve meşâyîh ile sohbet etmeğe; üçüncüsünü târih mütalâasına hasr ederdi. Gecenin de yalnız bir kısmını uykuya sarf ederek, üçte ikisini ibâdete ve

¹⁸¹ Bu üç mutasavvıftan mâada Alâü'd-dîn zamanının ulemâ ve şeyhlerinin meşhurları şu zâtlardır: Şemsü'd-dîn Tebrizî kî müderris ve Celâlü'd-dîn'in hocası olup, Mevlânâ-yı Rûmî dîvânını (Mesnevî'sini) onun nâmına tanzim etmiştir. Mif-tâhü'l-Gâib isminde bir büyük eserin sahibi Sadrü'd-dîn Ko-nevî, Burhânü'd-dîn Muhammed Tebrizî, Fâzü-ı Urmevî nâ-mıyla ma'rûf Urmiyeli Hüsâmü'd-dîn. (İdrîs, Cenâbî).

¹⁸² İlim ve san'at erbabının Cengiz zamanında Asya'dan hicretleriyle istanbul'un fethinde bir kısım ahâlisinin İtalya'ya gitmesi birbirine benzemez. Asya'da hattâ bir milyon ahâlisi olan şehirlerde taş taş üzerinde kalmadı. Bağdad'ın bütün kütüphaneleri mevcudatı nehre atıldı, veyahut odun yerine hamamlarda yakıldı. Bu suretle oralarda maârif erbabı için barınmak kaabil olmadığı gibi, ilimler büsbütün mahvedildi, istanbul'da ise Bizanslılar'ım büyük bir kısmı hâl-i refah ve rahatlarında kalmış, ve istanbul Yunan ilim ve edebiyatının en büyük merkezi olmakta devam etmiştir. Mütercim.

¹⁸³ Bu eser Mlrsâdü'l-lbâd'dır. tdrisî, s. 20.

ahlâkî kitaplar okumağa tahsis eylerdi.¹⁸⁴ Fâtih sıfatıyla Sultan Mahmud-ı Ğaznevî'yi ve bir hükümdar sıfatıyla Vaşmgîr'in oğlu meşhur Kaabus'u numûne'i imtisal olarak kabul etmişti.¹⁸⁵ Kendi şahsında her ikisinin vasıflarını toplamağa muvaffak olmuştur. İlimler ve san'atlara muhabbetinin delili olmak üzere inşâ ettirdiği yüce eserlerden başka, hükümetinin büyüklüğü ve genişliği, ailesinden hiçbir hükümdarın onun derecesine vâsıl olamadığını isbât etmektedir.¹⁸⁶

On yedi sene Rûm Selçuklularının en sevgili ve en bahtiyar hükümdarı olduktan sonra, Erzurum yakınlarında biriâ eylediği Kubâdiye sarayında kendi oğlu tarafından zehirlenerek, irtihâl eyledi (635/1237)¹⁸⁷.

Bu oğul, Gıyâsü'd-dîn Keyhusrev-i Sâni idi. Gerçi hükümetinin ilk senelerinde intizamsız zevklerine haUl verecek, ve ihtiraslarının azgınlığına mâni olacak bir hâdise olmamış, ve cinayetinin cezasını nâmları Husrev'ler, Halifeler târihlerini lekelemekte olan peder kaatilleri gibi az bir zaman içinde görmemiş ise de¹⁸⁸, yine onların cezasından daha haiif ve daha sür'atli olmamıştır. Saltanat tahtına cûlusunu müteakip bir çiftte düğün yaptı: Hemşiresini Haleb Emîri Melik Azîz'e vererek, kendisi de -Keyhusrev nâmını minberlerde yâd ettirmek olan- bu hükümdarın kızını aldı.

Melik Azîz tarafından dâmâdı hakkında gösterilen ta'zîmât, Gıyâsü'd-dîn'in yeni zevcesi hakkında muhabbet ve hürmeti celbetemedi. Bu refikasına gayet lâkaydâne muamele göstererek, Gürcistan hükümdarının kızı olan ikinci zevcesine aşkını hasretti. Bunun o kadar büyüleyici bir tesiri olmuştu ki, paralar üzerine hâkettirmek suretiyle ismini idâme etmek arzusunda bulunurdu. Lâkin İslâm'ın esâsa müteallik kaidelerini alenen boşveren bu tasavvura memleketin ekâbirleri muhalefet ettiklerinden, Keyhusrev fikrini ifâde edebilecek bir işaret buldu: Arslan, hükümdar olan sultânın, Güneş

¹⁸⁴ İdrîs, Cenâbî ile Nuhbetü't-Tevârîh bu ahvâli Alâû'd-dîn'in sırdaşı olup yanından bir an ayrılmamış olan Emîr Karatay*-dan naklen hikâye ederler.

¹⁸⁵ Cenâbî ve İdrîs Alâû'd-dîn'in okuduğu kitaplardan ikisini haber veriyorlar ki, biri tmâm-ı Gazâlî'nin Kimyâ-yı Saadet'i (ahlâka dâir farsça eseri) ve diğeri meşhur vezîr Nizâmü'l-mülk'ün «Siyerü'l-Mülûk»udur.

¹⁸⁶ O vakit Rûm (Anadolu) Selçuklu hükümeti Konya, Aksaray, Kayseri şehirlerini, bütün Karaman havalisini, Aydın, Saru-han, Menteşe, Hamîd, Germiyan, Gerede, Kastamonu eyâletlerini, Ankara, Malatya, Maraş, Elbistan, Tokat, Amasya, Niksar, Erzincan, Samsun beldelerini, yâni şarken hududu Erme-niyye ve kısmen Suriye olmak üzere bütün Küçük Asya'yı içine alıyordu.

¹⁸⁷ Cenâbî, varak: 207; Lârî, s. 529; Nuhbe, varak: 122.

¹⁸⁸ Husrev-i Pervîz'in kaatili Şîrveyh, Mütevekkilin oğlu ve kaatilli Mustan-sır, her ikisi de dörder ay saltanattan sonra k&tlolunmuşlardır.

onun zevcesi olan sultânın timsâli olduğu cihetle meskukâta -arslan'ın başı üstüne bitişik bulunmak üzere- güneş kursu hâkettirdi. O surette ki güneş arslan'dan ziyâde göze çarpmakta, ve ışıklarıyla arslan'ı aydınlatıyor zannolunmakta idi. Eski güneş ve arslan hiyeroglifinin taklidi demek olan bu ireskûkât zamanımıza kadar muhafaza olunmuştur. Yine o işareti taşıyan eski îrân madalyalarıyla şimdiki İran «Şîr-ü Hûrşîd» nişanı arasında bir mevkî tutmakta ve ortaçağ yadigârı olan bu alâmet, Şark'ın eski ve yeni işaretlerini birleştirmektedir¹⁸⁹.

Gıyâsü'd-dîn'in saltanatı birinci defa olarak, kudsiyyet perdesi altında halkı ayaklandıрмаğa muvaffak olan Baba îlyas nâmında birinin emrine tâbi dervişlerin ayaklanmalarıyla sarsılmıştır. Âsî fırkası Sultânın askeri tarafından perişan edilerek, tlyas Baba, suç ortağı olan îshâk ile bçjâber ele geçirildi. Lâkin mağlûp, galibin fikrini o dereceye kadar bü^yüleyebildi ki, Mevlânâ Celâlü'd-dîn ile beraberindeki takva sahibi Mevlevî şeyhleri Sultân'ın sarayından çekildiler.

Gıyâsü'd-dîn Keyhusrev'in hükümdarlığının yedinci senesi, Moğollar Küçük Asya'yı istilâ ettiler (641/1243). Sultân, bunların karşısına çıkarak, Erzincan civarında hasmına yetiştirdi. Lâkin askeri birdenbire bir korkuya kapılarak firar etti. Moğollar Ahlat ve Diyârbekir'e (Âmid) hâkim oldular. Keyhusrev bir kaleye sığınarak, oradan Moğol hânına itaatini ilân etti. Küçük Asya Selçuklu Hükûmeti'nin istiklâlî işte bu şekilde sona ermiş oldu. Peder kaatili üzerine ayaklanan emirler -ki Gıyâsü'd-dîn'i o cinayetinden başka, devlete hıyanet töhmetiyle de suçlamaktaydılar- kendisini boğmak suretiyle (657/1258), saltanat tahtına oğulları Rüknü'd-dîn Kılıç Arslan ile İzzü'd-dîn Keykâvus'un ikisini birden oturtular¹⁹⁰.

Bu iki şehzade, Bağdad'm zaptından sonra, Cengiz sülâlesinden Men-gû'nun biraderi ve kaaim-i makamı Huîgû'nun nezdine gittiler; Hülâgû bunları bir müddet nezdinde tutmakla, küçüklükleri sebebiyle veziri Süleyman Pervâne'yi vasî tâyin ettikten sonra, memleketlerine iade etti¹⁹¹. İki birader arasında anlaşmazlık zuhuru gecikmedi. Rüknü'd-dîn saltanat kudretini elde

¹⁸⁹ Cenâbi, varak: 207; Böğini, (De Guîgnes), Hnnlar'ın Tarîh-i Ensâli, s. 207; Ozley (?), resim: 27.

¹⁹⁰ Cenâbi, varak: 207.

¹⁹¹ Larl ve Neşri, yalnız ikisi birlikte hükümet eden İzzü'd-dîn Keykâvus ile Rüknü'd-dîn Kılıç Arslan'dan bahsederek, bâzı meskûkatda üç hükümdar resmi bulunmuş olmasından İstidlal olunduğuna göre, Alâü'd-din Keykubad'ın, dahi sattanağa iştirak ettiğine dâir birşey yakmyorlar.

etmeğe muvaffak olarak, İzzü'd-dîn Alâiye tarî-kıyla Kostantiniyye'ye firar etti (653/1255).¹⁹² Lâkin Bizans İmparatoru Yani Laskari, Frenklerin elinden kurtarmış olduğu payitahtında bile kendisini tam bir emniyet içinde addetmiyordu; çünkü Hülâgû, Bağdad fethinden sonra¹⁹³, Küçük Asya'yı zaptetmişti. Bundan dolayı, İmparator, bir resmî mülakatta Selçuklu mültecinin Kostantiniyye'den uzaklaştırılmasını arzu ettiren sebepleri kendisine sıraladı¹⁹⁴.

Bedbaht prens, Laskaris'e halef jlan Misel Paleolog nezdinde dahî daha fazla hüsn-i kabule mazhar olamadı. Misel, bir müddet önce kız prenses Mari'yi Hülâgû'ya vaad etmiş olduğu halde, biraderi Abaka Hân'a vermişti¹⁹⁵. Bir Hıristiyan valideden doğmuş olan İzzü'd-dîn her fir* satta kendisini Hıristiyanlığa mütemayil göstererek, hattâ Bizans müverrihi Pahimares bile onu Hıristiyan sanmış, İzzü'd-dîn Patrîk*den aldığı¹⁹⁶ küçük azız resimlerine, eski dinî eser parçalarına arz-ı ta'zîm etmekte bulunmuşsa da, bunların hiçbirinden fayda olamadı. Moğolların korkusu İmparator'un yarım Hıristiyan olmuş bir Türk'e sahip çıktığını göstermesi vâcibesine üstün geldi. İzzü'd-dîn, ailesiyle beraber Aynoz kalesine hapsedildi. Bizans tahtına¹⁹⁷ çıkabilmek için kumandam Bahadır Ali ve rikâbdarı Oğuzlu Beğ ile birlikte bir fesat tertip etmiş olduğu doğru ise, misal vazifelerine yakışmayan bu hal, Misel Paleologos'un onun hakkındaki muamelesini haketmiş olduğunu gösterir. Lâkin Selçuklu tarihçileri tarafından naklonunan bu vak'a, Bizans tarihçilerinin hiçbirinde görülmüyor. Rikâbdar'm kızgın sirke ile gözü çıkarılmış, kumnn-dan idam edilmiş, İzzü'd-dîn şiddetle göz altına alınmıştır.

İzzü'd-dîn uzun bir mahbusluktan sonra, Tüşin'in (Cuci'nin olacak) oğlu ve Cengiz Hân'ın torunu olup Kıpçak ve Kırım hânlarının reîsi bulunan Berke

¹⁹² Cenâbî, s. 207 Lutfl ve Muhbetü't-Tevârih. Deguignes. Selçuklu hükümetinin iki kardeş arasında muhtelif taksimleri hakkında Şark müelliflerinden daha dikkatli tafsilât veriyor ve E; .."-Ferec ile Bizanslılar'a istinaden iki birader saltanat tahtına .,den geçmeyip, İzzü'd-dîn Keykâvus'un kardeşi Rük-nü'd-dm Kılıç Arslan'dan evvel saltanatta bulunduğunu isbât ediyor. (Deguignes, Hunlar'ın Târîh-i Umûmîsi, kitap: 11, s. 67-72).

¹⁹³ Bağdadî Moğollar'ın zaptı 1258 (h. 657); Konstantiniyye'yi Rumlar'ın zaptı 1261 (H. 660) sen esindedir.

¹⁹⁴ Pahimares, 1, 7, varak: 22.

¹⁹⁵ Pahimares'dekl (1, 3, 24, 25) «Apara» ve «Aparaş», Abaka Hân'dan başka bir isim olmadığı gibi, «Ruhrativis» BÜknü'd-dln, «Yafatlivis» Gıyâ-sü'd-dln'dir.

¹⁹⁶ Pahimares, «Evholyajj

¹⁹⁷ Cenâbî, Lutfl, Nuhbe.

Hân¹⁹⁸ marifetiyle halâs oldu. Tatar Reîsi, şiddetli Ur kış sayesinde Tuna'yı buz üzerinden geçerek, İstanbul surlarına kadar geldi, ve Aynoz'dan firara muvaffak olan Selçuk prensini alarak, Kırım'a götürdü. Saltuk Dede maiyyetiyle gelerek, Karadeniz'in batı sahillerinde Dobruca Tataristanı'nda yerleşmiş olan Türk muhacirleri de Berke Hân'ın arkasından gittiler.

Berke Hân, memleketine avdetinde kızım İzzü'd-dîn'le evlendirdi ve Sulcad ve Sudak nahiyelerini malikâne olarak itâ eyledi. İzzü'd-dîn fi-rân esnasında birinci zevcesini Karaferye¹⁹⁹'de İmparator'un hükmü altında bırakmıştı. Orada (valide mânâsına veyahut özel isim olarak «Ana» olmak üzere) Ana Kapısı isminde bir kapı hâlâ görülmektedir. Bu prenses şehir kapısının pek yakınında bulunan kale içinde zevcinin ve* fatjnb dâir aldığı yalan haber üzerine, kendisini kalenin yukarisından atıp telef oldu (667/1269).²⁰⁰ İzzü'd-dîn'in validesi nezdinde kalmış olan oğlu tanassur ederek, Kostantin adını aldı²⁰¹.

Bu sırada Konya hükümdarı ve İzzü'd-dîn'in biraderi Rüknu'd-dîn Kılıç Arslan, Abaka Hân'ın emri üzerine başkumandanı Pervane tarafından boğuldu ve yerine dört yaşındaki oğlu III. Gıyâsü'd-dîn Keyhusrev getirildi. Rüknu'd-dîn'in zevcesi tekrar evlendi. Gıyâsü'd-dîn'in pek küçük olmasından dolayı Üvey babası hükümet işlerini on sene idare etti O kadar hakkaniyetli ve akıllıca idare etti ki, Moğollar kendisine meyil gösterdiler. Ancak Mısır Sultânı ve Baybars Bundukdârî'nin oğlu Kala-vnn tarafından mağlûbiyete uğraması üzerine, Abaka Hân bu zâtın -Elbistan ve Kayseriyye'de nâmî minberlerde okunmakta olan- hasmiyla gizlice münâsebetlerde bulunduğu şüphesine düştü. O şüphe üzerine derhal idam olunarak (675/1276) vefatı Selçuklu Devleti'nde şiddetli karışıklıkların ortaya çıkmasına yolaçmıştır²⁰².

Karaman silsilesinin kurucusu Karaman-oğlu Mehmed Beğ -ki aynıyle Osmanlılar'ın zuhuru zamanında Selçuklu Devleti enkazı arasm-dar çıkarak iki asır Osmanlılar'ın muhataralı rakibi olmuştur- alelade bîr sefili tzzü'd-dîn'in Kırım'da Bahçesaray şehrinde vefat eden oğlu olmak üzere ortaya

¹⁹⁸ tsmi Berkay iken, müslüman olması üzerine «Berke» (Bereke; Bereket) olmuştur. (Mütercim).

¹⁹⁹ Lutfî, Pahimares «Karalerye» Aynoz yakınlarında Bruya der. Hacı Kal-fa'nım Rum-Hi'sLne mürasa&t, s. 86. Maner, s. 516, (Bu Aynoz yakınların-

²⁰⁰ İzzü'd-dîn 667/1268'de vefat etti. Oğlu Mes'ûd, pederinin vefatından sonra, Kastamonu tarihiyle Kostantiniyye'ye gitti. Posinus, Pahimares târihinin sonuna ilâve ettiği takvimde (kronoloji'de) bu vak'anm târihinde yirmi sene hatâ eder.

²⁰¹ Lutfî ve Fahimares.

²⁰² Cenâbî, varak: 207; Neşri.

koyarak, hükümeti de payitahtı da onun nâmına zapt eyledi. Karaman ailesinin hükümeti ve başlıca reisleri hakkında bu târihin başka bir yerinde daha ziyâde tafsilât vermek fırsatına nail olacağız; burada yalnız şunu beyân edelim, ki saltanat tahtında vâki olan şu değişiklik sırasında. Karaman-oğlu Mehmed Beğ, vergi defterlerinin kaydı usulünce mühim tadilât yaptı. O vakte kadar bu defterler bütün Selçuklu Devletinde farsça olmak üzere tutuluyordu; Karaman-oğlu (Müellif «Karaman Mehmed Beğ» şeklinde kaydetmektedir. Hazırlayan) farsça -karışık bir surette- türkçeyi de meze eyledi. İki lisanın kelimirle-rini intizamdan mahrum ve fakat kaidelere tâbi olmak üzere birbirine karıştırmaktan ibaret bulunan şu usûl Osmanlı kayıtlarında bugün kullanılmaktadır²⁰³.

daki mahal Selanik vilâyetindeki Ferye değildir; Edirne vilâyetindeki Fe-reck olacaktır.

İzzü'd-dîn'in oğlu nâmına zuhur eden şahsın hükümetinden ettiği Gıyâsü'd-dîn İzzü'd-dîn'in hakikaten oğlu bulunan Mes'ûd, Abdi Han'dan yardım istediklerinden, Abatta Hân, hükümeti gaspeden Tür ile Karaman-oğlu'nun üzerine oğlu Oğuz Hân ile veziri Fahrü'd-dîn Al şâh'ı gönderdi. Bunlar gâsıbı tard ve Mehmed ile biraderlerini idam e tiler. Ondan sonra Moğol Hânı, Selçuklu Devleti'ni iki yeğen arasınd taksim ederek, batı taraflarını Konya ile birlikte Keyhusrev'e, doğru ti raflarını Erzincan, Sivas, Malatya ile birlikte Mes'ûd'a verdi. Abaka Hân m halefi Argun Han, düşmanı olan Kırım Tatarları ile gizli münâsebe lerde bulunduğunu zannederek kendisinden şüphelendiği Gıyâsü'd-dî Keyhusrev'i idam etti (682/1283).

Şu suretle İzzü'd-dîn'in oğlu Mes'ûd -zahiren müterakkî ve faks parçalanarak âsî valilerin ve hırslı yeni yetmelerin elinde kalmış- bi devletin ismen sahibi bulunmuş oluyordu. Pederinin vefatından sonr memleketine dönerken, Kastamonu'dan geçerek, orada bir müddet Umu Beğ'le harbetmiş bulunduğu gibi, önce zevce ve kerîmesini rehin olara İmparator Andronikos nezdinde bırakmış olduğu cihetle, Kostantiniyye1 ye de uğramıştı. Zevcesi iade olundu; fakat İmparator, kızı Turkopullar in reîsi İshak'a vâ'd etmiş olduğundan, onu alıkoydu. İshak, Mes'ûd'u: kızıyla evlendirilmesine mukabil, İmparator'uh düşmanı olan Elmuğabai lar'dan (El-Mağribîler)²⁰⁴ ayrılmağa muvafakat ediyordu; faka Mes'ûd'un kardeşi

²⁰³ Lutfi. (Bu İfade şekil siyâkat yazısında, bozuk bir farsça olarak, kullanılmış bulunan yazı usûlüdür, ki 1255'den sonra terk olunmuştur. (Mütercim.)

²⁰⁴ El-Mugabârî, «El-Mağribî»den benzetilmekle, her ne kadar Pahimares bunları (5, 21)

olup Kostantiniyye'de Kostantin nâmıyla vaftiz edilmiş olan prensin Andronikos tarafından sultân olmak üzere ilân edilme sini istiyordu. Her ne kadar Konya Sultânı zayıf ise de, İmparator dahi zayıf olduğundan, İshak'm arzusunu yerine getiremedi. Elmuğabarlai yahut Katalanlar Turkopullar reisinin hıyanetini keşfetmiş oldukların dan, Asya'ya müteveccihen gemiye bineceği sırada onu ve kayınpederi nin kardeşi olan Melik Kostantin'i idam ettiler.²⁰⁵

İshak'ın ve İmparator'un yardımlarıyla Konya hükümetini zaptetmel ümidinde bulunan Kostantin'den ve tâc hayaliyle dopdolu olan Mes'ûd dan başka İzzü'd-din'in Ferâmurz nâmında bir oğlu daha vardı. Bunur oğlu Alâü'd-dîn -uzun ve zillet içinde sürdüğü hayâtın manevî tesirler on beş sene saltanattan sonra (697/1297), kendisini kara toprağa götürmüş olan-Mes'ûd'a halef oldu. İşbu III. Alâü'd-dîn, Selouklular'm sor hükümdarı olmuştur. Karaman²⁰⁶, Germiyan²⁰⁷, Menteşe²⁰⁸ beğ-leri gibi Türkmen emirleri ile Osman Beğ Alâü'd-dîn'i kendilerine âmil ve metbû tanımakta olmalarıyla beraber, o zamandan beri kendi nâmîa-nyla anılan mıntıkların hükümetlerine yayılmış iseler de, I. Alâü'd-dîn'in parlak azametinden hafif bir ışığın III. Alâü'd-dîn'in hükümrânlık günlerini aydınlattığı görülmektedir.

III. Alâü'd-dîn, kendisine isyan eden Türkmenlere Osman Beğ'in yardımıyla oldukça galebe ettiği gibi, Moğol Hükümdarı Gâzân Hân ile muharebesinde bir dereceye kadar zafere nail olmuşsa da, Gâzân tuzağa düşürerek onu idam etti. Selçuklu Hükümeti bununla sönüp gitmiştir (707/ 1307).

Gaddar ve hunhar bir şehzade olan oğlu Gıyâsü'd-dîn pederinden birkaç gün sonra Moğollar elinde Öldürüldü²⁰⁹.

Arablar'dan değil, Avarlar'ın neslinden indiriyorsa da, onun ifâdesinden de bahseden Gibbons'-ın (bâb; 62, haşiyeye) yazdığı veçhile, bu kavmin aslının Arab olduğunu zannetmesinde hakkı vardır.

²⁰⁵ Lutfî, Neşrî, Cenabı, Pahimâres, 1,7,15.22.

Pahimares, 7, 29. Deguignes, Hunlar'ın Târih-i Umûmîsi, kitap: 11, s. 75. Nişanlısının Keykâvus'un kızı olduğunu yazmakla hatâ eder; bil'akis, Pahimares, kitap: 12, s. 22'de, İz-zü'd-dîn'in (Keykâvus) oğlu Melik'in (Mes'ûd) kızı, yâni İz-zü'd-dîn'in torunu olduğunu tasrîh ediyor; zâten Kostantin, kızın amcası olduğunu da yazıyor; eğer kız İzzü'd-dîn'in olsaydı, Kostantin onun kardeşi olmak lâzım gelirdi.

²⁰⁶ Karamanlıların, Selçuklu saltanatı esnasındaki muharebelerinden İleride lafsilen bahsedeceği.

²⁰⁷ Bîzanslılar'ın «Alikiri Karamanan» dedikleri Ali Şır Germiyan'm Ertuğ-rul ile evvelce münazaaları olmuştu.

²⁰⁸ Döğini .(De Guignes), Hunlar'm Tarihi, 1. 11. s. 72.

²⁰⁹ Ravzatü'l'^Ebrâr, Cenâbî

Mes'ûd'un oğlu ve Gıyâsü'd-dîn'in yeğeni Gâzî Çelebi, yarım asır Kastamonu ve Sinop hükümetini muhafaza etmiş, ve târihte yalnız Cene-vizler ve Bizanslılar aleyhine haydutluk suretindeki deniz muharebeleriy-le maruf bulunmuştur.²¹⁰

Selçuklu Devleti'nin Parçalanması

Konya Selçuklu Devleti'nin yıkılmasını icâp ettiren İran Moğol Devleti de sonuna yaklaşıyordu. Moğol hükümdarları, yıktıkları memleketlerin idaresinde iktidarsız olduklarından, bu memleketleri birkaç Türkmen aşireti reislerinin ellerine bırakmış idiler. Sukutundan yüz ondokuz sene Önce ve en geniş bulunduğu bir zamanda, II. Kılıç Arslan tarafından on oğluna taksim edilmiş olan Selçuklu Devleti, III. Alâü'd-dîn'in vefatında ikinci defa' olarak birbirinden müstakil on parçaya ayrıldı; lâkin en kuvvetli hanedan tarafından adım adım raptedilerek, yüz elli sene sonra yalnız bir hükümet altında birleşmiş, ve bugün geniş Osmanlı memleketlerinin bir eyâletinden (eski Osmanlı teşkilâtında Anadolu Beğlerbeğliği)1 ibaret bulunmuştur.

Kuzeyde Karadeniz, güneyde Akdeniz (doğuda Kızılırmak (eski «Halis») ve Toros Dağları'nın bir silsilesiyle çevrili olan Anadolu, yahut Küçük Asya, yıkılan Selçuklu hükümeti enkazından çıkan on beğliğin bütün arazisini içine alır. Bu beğler -İskender'in vefatından sonra Avrupa ve Asya'da onun hükümetinin enkazını aralarında taksim etmiş olan hükümdarlar gibi- Şark müverrihleri tarafından millet hükümdarları (mülûk-ı tavâif) olarak isimi indirilmektedir. Bu muhtelif memleketler, aslında sekenesi olan halkın ismini almış oldukları halde, Ortaçağ içinde Bizans imparatorları idaresinde iken muhafız olarak bulundurulmuş alayların nâmlarıyla yâd olunmağa başladılar²¹¹. Bunlar, Selçuklu Devleti'nin tahribinden sonra beyân ettiğimiz on hükümdarın adıyla anılırlar.

Burada ne Bizanslıların, ne de eski Asya'nın târihini değil, Osmân-lılar'ın târihini yazıyoruz; binâenaleyh bu memleketlere bâzı Yunan tarihçileri ve bilhassa Strabon, Kostantin Porfirocenet, yahut Diyonisyus Periketes tarafından verilen isimleri değil, Osmanlı devletinin kuruluşundan beri,

²¹⁰ İdrîs ve Âlî. Döğini Gâzî Çelebi'den ve H. Alâü'd-dîn'den bahsetmez. Ona, «öre Mes'ûd (708/1308) tarifline kadar hükümet etmiştir.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 1/35-58.

²¹¹ Temata Kostantin Porfirocenata; Gibin, 1, 53, s. 469, .haşiyeye: 40.

şimdiki coğrafyanın tahsîs ettiği nâmları kullanacağız; şu kadar ki, mevkii daha iyi tâyin için, bazan -Selçuklu hükümetine vâris olan beğlerin memleketlerini sayarken yapacağımız gibi- eski isimleri de göstereceğiz.

Bizans İmparatorları o vakit Asya'da yalnız Kostantiniyye (İstanbul) ufkunda kâin araziye, yâni Keşiş Dağı'nda nihayet bulan mahallere mâlik idiler; bu dağın öte tarafında, sahil boyunca, aşağıdaki sıra üzere, yeni küçük Türkmen hükümetleri bulunuyordu.

Karesi «Mîzî»de hükümet ediyordu. Saruhan ve Aydın «Lidi», nâm-ı diğerle «Meonbde; Menteşe «Kari»de; Teke «Lisi» «Pamfili»de hâkim idiler. Pamfili'nin kuzeyinde ve içeride Hamîd «Pizidi» ve «îzuri» üzerlerine kadar istilâ dâiresini genişletmiş idi. Hamîd memleketinin kuzeyinde «Likaoni» Karaman'a tâbi İdi. Karaman, evvelâ Lârende'yi hükümet merkezi yaparak, daha sonra Selçuklu Devleti'nin payitahtı olan Konya'ya nakletmiştir. Bu geniş arazinin kuzeydoğusunda Germiyan «Kuzey Frikyâ» bulunuyordu. Yalnız bu memleket prensinin ismiyle anılmayıp, Kütahya şehri²¹² (eski Kutium) yakınlarında bulunan eski payitahtının²¹³ ismini muhafaza etmiştir. Keşiş Dağları eteklerine kadar «Ga-loti» ve «Bitini» ilk Osmanlı pâdişâhlarına ait olarak, bu suretle onlar Bizans hükümeti elindeki araziye çevrelemiş bulunmakta, ve kışı şehirlerde, yazı dağlarda geçirmekte idiler. Bu pâdişâhların memleketlerinin kuzeydoğusunda ve Bitini mıntıkasının doğusuna doğru, Ereğli'den Sinop'a kadar Kastamonu «Paflagonya» sahillerinde daha yarım asır Selçuklu ailesinin son prensi olan Gazi Çelebi hüküm sürmüştür. Ondan sonra, ve hattâ onun hayâtında her ikisi de Kızıl Ahmedlü diye anılan Umur Beğ ve İsfendiyâr, eski kavimlerden «Henet», «Kukun», «Mariandinlerin memleketlerini zaptettiler.»²¹⁴

²¹² Remel, «Tasvîr-i Esfar-ı Keyhusrev».

²¹³ Forum Çeramorum Renel, 3. 26, 2S, 31.

²¹⁴ İdrîs, Neşri, Sa'dü'd-dîn, Solak-zâde, âli, Lutfî, Nuhbetü't-Te-vârih, Hezârîfen, Selçuklu Devleti enkazı üzerine kurulan küçük Türkmen hükümetlerini az çok sıhhatle sayıyorlar. Bunlardan yalnız Hezârîfen bizce tamâmiyle itimâde şâyân değildir; çünkü İzmir Beğ'i Aydın'dan başka bir de İzmir-oğlu haber veriyor. Ramazan-oğulları ve Zülkadriyye'yi de To-ros'un bu tarafındaki ailelerin meyâmında zikrediyor; bu ise hatâdır, zîra bunların yetmiş sene sonra (780/1378) Adana ve Maraş'da teessüs eyledikleri muhakkaktır. (Hacı Kalfa, Takvîmü't-Tevârîh). Burhânü'd-dîn-oğulları da hükümetlerini Kızılırmak'ın bile öte tarafında Kapadokya'da te'sîs etmişlerdir. Bizans müverrihlerinden Pahimares, Nikefor Grego-ras, Halkondilas, Dukas, Frânzes, bu eyâletlerin taksimini, gayet nakıs olarak, isimlerin tahririyle zikrediyorlar. Bununla beraber «Atini» kelimesinde Aydın, «Mantacii»de Menteşe, «Karamanus Alikirius»da Ali Şîr Germiyan, «Sarhanis»de Sa-ruhan, «Karasis»de Karesi, «Amoriyun»da Umur Beğ, «Atman»da Osman ve bu suretle diğerleri tanınmaktadır.

Orta Asya'nın on hükümdarına âit olan şu cedvel, ne kadar özetlenmiş olursa olsun, Osmanlı Devleti'nin mukadderatının mufassal târihinde okuyucunun, elinde atlas, bizi takip edebilmesine kifayet eder.²¹⁵

İKİNCİ KİTAP

OSMANLI HANEDANININ BAŞLANGICI VE BU HANEDANIN BİRİNCİ PADIŞAHI SULTÂN OSMAN'IN SALTANATI.

Birinci Kitap'da Türk neslinin tarih sahnesine çıktığı beşikten kısaca bahsettik. İsmi'nin aslını, aşiretlerinin taksimatını, bu muhtelif aşiretlerin şubelerini,- Doğu'dan Batı'ya hicretini yazdık; nihayet Ceyhun kenarlarından Akdeniz sahillerine kadar uzanan Türkmen ve Selçuklu devletlerini de bildirdik. Gerek zamanın vt- mekânın uzaklığıyla, kat'î vesikaların eksikliğinden, gerek işbu Osmanlı vekayîinin medhâlini sür'atli bir şekilde geçmeyi gerekli gördüğümüzden dolayı, zarurî olarak ortaya çıkan müphemlikler bâzan ifâdemize te'sir etmiştir. Ancak Osmanlı târihi bir kere an'ane zulmetlerinden kurtulup da bütün vak'aların Osmanlı hanedanı nâmına tutarlılık kazandığı zamana gelince, daha ziyâde vuzuh ve irtibat kazanacaktır.

Osmanlı Devleti milâdî târihin onüçüncü ve hicrî tarihin sekizinci asrından başlar.²¹⁶ Lâkin kurucusu olan Sultân Osman'ın ecdadının târihi hemen bir asır önce, Osman'ın büyük babası Süleyman ile ve Cengiz Hân'ın fütuhatı esnasında Doğu'dan Batı'ya yönelen Süleyman aşiretinin hicreti zamanından başlar.

Moğollar'ın tuğyanına bir sed teşkil eden Hârezm hükümeti, Asya'-âfeti olan Cengiz tarafından zîr-ü zeber edildiği vakit Oğuz aşiretlerinin²¹⁷ en meşhurlarından olan Kayı ailesi neslinden Kaya Alp'in oğlu Süleyman Şâh, aşiretiyle beraber Horasan'ın. Mahan şehri yakınlarında sakin olduğu

²¹⁵ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 1/58-59.

²¹⁶ «Hecere» ve «hicret» arapça kelimesi bir yerden çekilmek, bir yerden bir yere nakl-i hâne etmek manasınadır. Bunun lâ t ince mukabili «Discessio» ve «Rccessio»dur. Yoksa hemen bütün Avrupa lisanlarında tercüme olunduğu gibi, «fırar» mânâsına olan «Fuite» değildir. Binâenaleyh müverrihler, hakaret mânâsını taşıdığını gördükleri «Fuite» lâfzı yerine, «he-cere», «hicret»; «eğire» kelimesini kullanmayı tercih etmelidirler.

²¹⁷ «Oğuz» ismi yalnız Dağ-Hân'dan zuhur eden şubeye değil, bütün Türk cinsine, yâni an'aneye göre altı hânın pederi olan Oğuz'un, bütün torunlarına verilir. (Fransızca'nın mütercimi).

mahalli terk. etti. Elli bin kişi ile Ermenistan'a doğru yönelerek, Erzincan ve Ahlat yakınlarında yerleşti²¹⁸ (621/1224). Yedi sene sonra Cengiz Hân' vefat etmiş, ve Hârezm-şah, Konya Selçuklular'ının en tehlikelisi olan Alâü'd-din'e mağlûp olarak, ortadan kaybolmuş olduğundan, Süleyman'ın aşireti Fırat mecrasını takip ve Haleb üzerine teveccüh ederek ana vatanın yolunu tuttu. Ca'ber²¹⁹ kalesi yakınlarına vardıklarında Süleyman nehri, kabilesi halkının önünde olarak, geçmek isterken, atıyla beraber sahilin bir yüksek yerinden dalgalar arasına düşerek²²⁰ vefat eyledi²²¹. Bu vak'a, emri altında birleşmiş olan ailelerin dağılmasına yol açtı. Bir takımı Suriye'de kaldılar; bir kısmı Küçük Asya'ya fittiler. Oralarda bunların torunları hâlâ Suriye ve Rûm Türkmenleri nâ-mıyla diğer aşiretlerle birlikte yazın dağlarda, kışın ovalarda serserice bir hayat yaşamaktadırlar.²²²

Süleyman Şâh'm dört oğlu Sungur Tekin, Gündoğdu, Dünder ile Ertuğrul'dan ilk ikisi Horasan'a dönerek, diğer ikisi yalnız dörtyüz aile ile sarkan Erzurum ufkunu sınırlandırmakta olan yüksek dağların çevirmiş olduğu Sürmeliçukur denilen geniş havzaya gittiler. Bu evi omuzunda Türklerin bir takımı Pasin Ovası (eski Fasiana)²²³ arazisine gelerek, orada mesken tuttular. Araş (Arakses) ve Fırat'ın başlıca kolu olan Mu-rad Çayı (Plink Omirasi)²²⁴ bu vadiden çıkar ve birincisi doğuya, ikincisi batıya doğru akarlar. Dünder ile Ertuğrul daha sonra vatan tutacak bir yer arayıp, Alâü'd-

²¹⁸ Neşri, varai: 19. Hacı Kalfa'nın TakYîmü't-Tevârih'ine ve Sa'dü'd-dîn'e nazaran bu hicret beş sene önce, ve Cenâbî'ye göre--an sene önce vuku bulmuştur (Mütercim'in İlavelerine bkz.),

²¹⁹ «Ca'ber, verâu kal'atühü Ca'ber ile'1-Purat beyne Bâlis ve'r-Rakâtühü kur- bi Sıffin». Merâsidü'MUilâ. Türk Mezarı, Raka'ya, yakın Meskene civarındadır ve bugün mâruf ve meşhurdur. Süleyman" Şâh'ın medfeni, İmam Ali ile Muâviye arasındaki Sıffin, muharebesinin vuku mahalline yakın olduğu anlaşılır. (Mütercim).

²²⁰ «Süleyman Şâh'ın atı muhalif mahalle düşmekle gark olup...» Tftcü't-Tevârih, c. 1, s. 14. Osmanlı müverrihlerinin ifâdesi veçhile, Süleyman Şâh'ın, Fırat'tan geçerken, atı derin bir yere tesadüf etmekle gark olması hakikate daha muvafık görünür. Takvîmü't-Tevârih, onun vefatı târihini 629 (hicrî) gösterir. (Mütercim).

²²¹ Süleyman'ın orada inşa olunan türbesi hâlâ «Türk Mezarı» diye bilinir.

²²² Neşri, varak: 20, bu hususta kat'î bir surette izâhât verir, ve Osmanlıların aslı Türkmenler'den olduğuna hiçbir şüphe bırakmaz. Deguignes'in Osmanlılar'ın Hârezmîler'den bir şube olarak göstermek nazariyesi şu suretle bertaraf olur. Filhakika Hârezm Şahları Türkmen aslından idiler. Fakat bununla bütün kavmin bu asıldan olması lâzım gelmez; Cihân-numâ sarîhen zikreder ki bu kavim, muhtelif milletlerden mürekkep husûsî bir nesildir; Osmanlıların ecdadının Hârezm'de ikamet etmiş olmaları da lâzım gelmez. Osmanlı târihi men-bâlarının cümlesi bu milletin en ilk ve târihî ikametgâhı olarak Horasan'da kâin Mahan'ı göstermekte müttefik olup, bir tanesi bile. Hârezm'den bahsetmiyor.

²²³ Sa'dü'd-dîn, 8; Neşri, varak: 20.

²²⁴ Renel, «Tesâvîr-i Esfâr-i Keyhusrev», s. 211, 213-227.

dîri'in memleketlerinde iltica edecek bir mahal bulmayı ümîd ederek, batıya yöneldiler. Yolda muharebe eden iki orduya tesadüf ettiler. Henüz muharebe meydanına yaklaşmamış ve iki ordunun hangisinin daha kalabalık olduğunu tefrik etmemiş iken,²²⁵ («Doğru yürekli adam» demek olan) «Ertuğrul», zayıfa yardım etmek kahramanca kararını verdi²²⁶. Onun irüdâhalesi harbin neticesini tâyin etti. Mağlûplar, Tatar Moğollar ve galip, Selçuklu pâdişâhı Alâü'd-dîn idi. Ertuğrul, seçmiş olduğu hâmî sıfatıyla Alâü'd-dîn'in elini Öptü. Sultân, müteşekkirâne bir hil'at giydirdi ve Domanıç ve Ermeni Dağlarını yaylak, SÖğüd ve yanındaki ovayı kışlak olarak tahsis etti. Sa'dü'd-dîn'e nazaran, Ertuğrul, elçisi Sarı-Yatı Savcı Beğ marifetiyle Alâü'd-dîn'den vâkî olan hizmetlerinden dolayı sükûnetli ve münferit bir ikametgâh istemişti; Sultân, evvelâ Ankara²²⁷ hududunda kâin Karacadağ'ı

²²⁵ Hammer, Dündar ve Ertuğrul takımının iki muharip orduya tesadüf etmeleri üzerine henüz meydân-ı muharebeye yaklaşmış ve hangi ordunun çok olduğunu tefrik etmemiş buldukları halde Ertuğrul'un zayıfa yardımcı olmak azm-i kahramânîsinî ittihâz ettiğini yazmakla, Ertuğrul takımının müşavere edip de, bu müşaverede ekseriyetinin galip tarafa destek olunması re'yi-ni ileri sürdükleri hakkındaki bir rivayeti muhakemeye bile şâ-yâh görmemiş oluyor; Kemâl Beğ merhum Osmanlı Târihi'nde serdettiği mülâhazalara binâen «Müşavere rivayeti Ertuğrul Beğ'in kadrini i'lâ için ihtira olunmuş bir müdâhene-i kâzibeden ibâ-ret görünüyor ki, tahayyül eden her kim ise emîrin sânnı, kadrini, rüfeka-yı hamiyetini nâmûs-ı diyanet ve mürüvvetini ihlâl etmiş oluyor» diyerek, Hammer ile mütevâfık bulunuyor. Fi'l-hakîka, kendilerini vatanlarından hicrete zorlayan, neslen kardeş buldukları Selçûkîleri mahva çalışan Moğollar'a-Selçuk memleketlerinde yerleşmek üzere gelmekte bulunan- Ertuğrul takımından bir ferdin bile temayül etmesi Türkler'in kav-miyyet duygularına ve aslî necâbetlerine külliyan mugayirdir. Türkler, düşmanları olan Moğollar'a nasıl yardım edebilirleri? Ve galip hasımlarına iane ile yiğitlik ve cesaretteki şöhratlarını ihlâl etmekten başka ne kazanırları? Dündar ve Ertuğrul takımının şu muharebeyi görünce bir müşavereleri olabilir ve herhalde Selçukluların mağlûp ve Moğollar'ın galip olduklarını gördükten sonra mağlûba imdâd etmiş olmaları lâzım gelir. Eğer bi'Takis Moğollar mağlûp ve Selçuklular galip olsaydı, Ertuğ-rul'lular yine Moğollar'a yardım edemezlerdi. Binâenaleyh ahvâl ve vekâyiden çıkarılabilecek târihî hakikat, Dündar ve Ertuğrul takımının bir sahrada iki ordunun muharip ve Selçuklular'ın mağlûp, Moğolların ise galip olduklarını görerek-bi'l-müşâvere rüesânın ittihâd-ı ârâsiyle- Selçuklular'a imdâd etmiş olmalarından ibaret görünüyor.

²²⁶ Negrî, varak: 2, bu vak'ayı pederinden ve büyük pederinden nakleden Sultan Orhan rik&bdandan işitmiş bulunan Mevlânâ Ayaş'ın şahadetine göre ifâde eder. Ali, bu ifâdeyi bizzat Orhan'a naklettirir. İdrîs, varak: 12.

miş, ve Ertuğrul yukarıda söylediğimiz muharebede Sultân'm ordusuna yardım etmek fırsatına bu müsâadededen

²²⁷ Bu hususta en eski bir vesika, Bâyezid'in Timur'a bir mektubundaki şu (tercümede görülen) ibaredir: «Cedd-i âlf-tebanm Ertuğrul, rahmetu'llahi, kendisinin altıyüz kadar atlısıyla Moğol Tatarları'nın-Alâü'd-dîn-i Selçûkî'ye . galebe etmiş bulunan- onbinî mütecaviz zırlı askerine hücum etti. Şu suretle kendisini demirden bir dağ üzerine vurarak Moğolların-El-biruz Dağlarına benzer- saflarını bozup bi-tevfikullah galebe eyledi.» (istanbul matbuu Münşeât-i Feridun'un 1. cildinde, 125 ve 126. sahîfelerde dercedilmiştir; tarihsizdir.) Birçok güçlüklerden sonra galip gelebilmiş olan onbin kişi üzerine muharebenin son zamanında aniden hücum eden

²²⁸ sonra nail olmuştur²²⁹.

Kütahya'nın kuzeyinde²³⁰ ve Pursak (Batis; bugünkü Porsuk) ürerinde, î-nönü'ne dört fersah mesafedeki Karaca-Hisar müstahkem mevkii -oraya yakm Bilecik (Belekuma) gibi, ahâlisi Rûm olmakla beraber- Sultân Alâü'd-dîn'i metbû tanıyorlardı. Ertuğrul bu şehrin Rum* ları tarafından arazisinde rahatsız edilmesi üzerine, onlara taarruz için Sultân tarafından izinli olarak, beldeyi zapta muvaffak oldu. Bir müddet sonra, Alâü'd-dîn'in kumandanı sıfatıyla, Rumlar'dan ve Aktav Tatarlarından mürekkep bir fırka ile Bursa ile Yenişehir arasındaki ovida ikinci bir muharebede bulundu. Koşucu yahut keşşaf demek olan Akm-cîâr*ı -Sultanlık karargâhı olan ordu merkezini tamâmiyle örtecek surette- öncü kuvvetleri ittihaz eylemişti²³¹. Kendisine gelince, Alâü'd-dîn'in Moğollar'la muharebesinde harbin neticesini tâyin eden dört yüz kırkdört süvarinin başında, en mühim mevkide bulunuyordu. Muharebe, Ermeni Boğazı medhalinde başladı; üç gün devam eden gayet şiddetli bir cenkten sonra, üstünlük Ertuğrul'da kaldı; Ertuğrul, düşmanı İnegöl'ün Öte tarafından denize kadar takip etti. Firariler Gelibolu'ya çıkmak üzere gemilere yanaştılar.

Alâü'd-dîn, bu muzafferiyet haberini Eskişehir (Dorilum) yakınında Bozöyük

altı yüz cesur süvarinin çatışmanın neticesini değiştirebilmesi pek tabii olduğundan, bu hususta bazı tarihçilerin gösterdikleri şüphe elbette boşunadır.

²²⁸ Sultân Alâü'd-dîn bin Ferâmuz-i Selçûkî'nin Sultân Osman Gû-zî'ye 688 tarihli türkçe menşurunda: «Aba ve ecdâd-ı izamımızla (inâr-AUahü berâhiynühüm) abâ ve ecdadı (rahmeüm-Al-lahü) Tûrân'dan İran'a bel-i Ahlat'dan Yunan'a muhaceret ve müzaheret tarîkin meslûk tutub eyyâm-ı fursatda-ki hengâm-ı gabatatdir- merâsim-i can-siperide envâ-ı dikkatle dakika fevt etmeyüb sâbıkâ kendülere yurt ve ocaklık virilen mahmiyye-i Ankara Karadağı'ndan havâlf-i İn-önü ve Hitâ-ı bîd (Söğüd) ve Yenişehir'den Eskişehir'e ve İnegöl ve Yâr-hisâr etrafı ve Ma'-mûriye'nin (Amûriye) ekser nevâhîsin kuvve-i bâzuyile açub memâlik-i İslâmiyye muzâfâtına dâhil etdiğinden gayn ... ale'l-husûs ine Moğuliyye. denen (düşmanı) haklayup ...» ibareleri mündericidir. Selçuklularla Süleyman Şâh takımı Ahlat'dan Yunan'a beraber gelmemiş olduklarından «bel-i Ahlat'dan Yunan'a» lâfızları Kemal Beğ merhumun tenkidi veçhile kafiye şevkiyle vücud bulmuş bir manasızlıktır. «Eyyâm-ı fursatda merâsim-i cansiperi» galiba Moğollar aleyhine imdada işaretir. Bu vesika Ertuğrullular'a verilen yerleri ve bu bâbda Sa'dü'd-dîn'e tamâmiyle inanılmak lâzım geleceğini gösterir.

²²⁹ Sa'dü'd-dîn; Cihân-nüma, e. 643.

²³⁰ Cihân-nüma, 625.

²³¹ Bütün Avrupa müverrihleri «Akıncı» derler, tkiyüş elli sene Almanya ve Macaristan'a dehşet vermişlerdir.

Vakıa Akıncılar Avrupa'ya dehşet saldılar. 1870 -1871 muharebesinde Fransa'ya dehşet veren Alman süvarileri bu Akıncılar gibi sür*âtle hareket ederlerdi. Binâenaleyh şimdiki süvarilerin ilk numuneleri Osmanlı Akıncılar'ı olduğu gibi, asırların icâb-ları düşünülürse, Akıncılar'dan pek de şikâyete mahal görülemez.

yahut Bozönü nâm mahalde aldı. Öncü kuvvetlerini²³² teşkil eden hafif süvarilerin kazandıkları muzafferiyeti hatırlatmak üzere Eskişehir kazasının nâmını «Sultân-önü»ne değiştirerek, malikâne olarak metgâh ve Domaniç (Temnos) ve Ermeni (Muriene) Dağları'nı yazlık Hisar arasında kâin ve Konya Sultânı'na tâbi olan Saraycık'ı kışlık ikametgâh ve Domaniç (Temnos) ve Ermeni (Muriene) Dağları'nı yazlık ikametgâh olarak tahsis eyledi²³³.

Bugün (eski mülkî taksimata göre) bir sancak teşkil eden Sultan-önü kazası, Osmanlı hükümetinin doğuşunun beşiği olduğundan ileride okuyucuların birçok mühim vak'aları anlamalarında kolaylık sağlayacak- topoğrafik bir tarifini yazmayı vazife sayıyoruz.

Sultanöğü²³⁴ dahî denilen Sultanönü sancağı (eski Frigya Apiktetus) mıntikasının aynı hududlarına sahiptir. Kaza merkezlerinin²³⁵ ve başlıca şehirlerinin isimleri Devlet'in ilk zamanları târihi için en kıymetli rehberlerdir. Haçlılar târihinde «Dorilum» nâmıyla ve kervansarayları, kaplıcaları, bahçeleri, bağları ile tanınmış olan Eskişehir, Osman'ın kayın pederi Şeyh Edebâli'nin ikametgâh ve defnolunduğu yerdir. Eskişehir'den ve «Kahramanlar kahramanı» demek olan «Seyyid-i Battal» m türbesi orada bulunduğu için ziyâretgâh olan Seyidgâzi²³⁶ kasabasından tafsilatıyla bahsetmek sırası gelecektir,²³⁷ istanbul'dan Mekke'ye giden hacıların yolu üzerinde Lefke (Lukas)'ye dokuz ve Eskişehir'e kuzeyden on fersah mesafede ErtuğruTun eski ikametgâhı olan Söğüd bulunur, ki Bizanslılar

²³² Neşri, varak: 22; Âl!, varak: 9; Cihân-nümâ, s. 675.

²³³ Maner, c. 6, kitap: 3, s. 536, «Domaniç* yerine «Çümüs» der.

²³⁴ Müverrih «önü» lâfzının yazılış şekline bakmıştır. Bu kelimenin yazılışında kullanılan harf sağır «kef»tir. «Sultanönü» kâf-ı arabl yahut k&f-ı ffrisi Ue telâffuz olunmaz. (Mütercim)

²³⁵ Hükme me'zûn şer'iyye memurları, kadılar bulunan yerlerdir. «Juridic-tlomun, mukabili «kazâ»dır. (Mütercim).

²³⁶ İslâm'ın bu şöretli kahramanı, İspanya'da zuhur eden Seyyid'den (Sld) (BuSeyyid «Cid» bir İspanyol muhâribdir ki, miladî o nb ir. ne i asırda Arap-lar'la cenklerinde şöret kazanmıştır. Araplar taralından İspanyollar'ın begi manasına, «Seyyid» unvanıyla y&d olduğundan, Frenkler o keli. meyi -mir vezinde- «Siö» olarak değiştirmişlerdir.) (Mütercim). (Not: «Sld» ve fSeyyid» eski harflerle aynı şekilde yazılır. Hazırlayan) Uçyüz sene evvel Şark'ı, fevkâlâde, vak'alan ve rivâyetleriyle dolduran Arap Seyyidi'dir.

²³⁷ Emevîler zamanında İslâm'ın en büyük kahramanı olan Sey-yid Battal (122/739) senesinde Rumlar'a karşı cihâta şehid olmuştur (Takvîmü't-Te vârih). Gazaları Türkçe birçok kahramanlık hikâyelerine sermâye ittihaz olunmuştur. Paris Milli Kütüphanesinde 317, 318, 338, 339, 340, 341, 342 numaralarda birçok nüshaları vardır. Birtakımı da Viyana İmparatorluk Kütüphanesi'nde 170 numarada kayıtlıdır. Sutne-mi, İspanyol Sidi'nin muzafferiyetlerini ondan üçyüz sene evvel gelmiş olan Seyyid-i Arabinin avâze-i iştiharından ibaret olduğunu zannederse de, hatâdır. Arablar Seyyid Battal'-dan büyük kahraman tanımıyorlardı; binâenaleyh İspanya-daki muharebelerinde «Seyyid» (Sid) lâfzını İspanyol şövalyesinin ismine ilâve etmişlerdir.

bunu Tebazion ve Arap müverrihleri Saf-sâf²³⁸ nâmiyla yâd ederlerdi. Söğüd'den yarım fersah ötede ve sol tarafta Lefke yolu üzerinde Ertuğrul türbesi vardır. İşbu türbeli kubbe bütün Osmanlı memleketlerinde meşhur ve Müslümanlar tarafından din-dârâne ihtirama mazhar bir âbidedir²³⁹. Zikrettiğimiz dört şehirden başka, Sultanönü sancağında Karaca-Hisar ve Bilecik müstahkem mevkileri vardır ki, Bizans müverrihlerince «Melanciya» ve «Belukuma» nâmlarıyla mârufturlar. Sultân Osman'ın fethi münâsebetiyle ileride onlardan bahsedeceğiz. Osman'ın sevgili zevcesi Mal Hâtun'un ilk gençlik hayatında pederiyle birlikte günlerini geçirdiği İt-burnu ve her ikisi de kadılık makamı olan Boz-yükü veyahut Boz-önü (Bozöyük) ve İn-Önü, Sultanönü sancağının şumûlü içindedir. Alâüd-dîn, Ertuğrul'un Tatarlar'a muzafferiyetini, yukarıda zikrolunduğu üzere, Bozönü'nde haber almıştı, İnönü, Osman'ın harekât merkezi olmak üzere seçtiği mahaldir. Sarp bir dağın eteğinde bulunan bu kasaba, civarında bulunan ve girilmesi zor olduğu için şimdiye kadar hiçbir Avrupalı seyyah tarafından ziyarete cesaret edilemeyen birçok mağaralardan dolayı bu ismi hâizdir. İnönü'nün doğusunda Akbıyık köyü vardır, Osman'ın en cesur arkadaşlarından orasını fetheden birinin ismine nisbet olunmuştur. Anadolu'da bugün birçok mahaller Osman'ın diğer arkadaşlarının adlarını almışlardır.²⁴⁰ Ertuğrul'un üç oğlu oldu: Osman, Gündüz Alp, Saru-Yatı Savcı. Osman Beğ, hicretin 657'inci senesinde (milâdî 1258)²⁴¹ doğmuştur. Dikkate şayandır ki,

²³⁸ Hacı Kalfa, Takvîmt't-Tevarih'inde 181/797 senesinde Harun Reşid'in Söğüde asker şevketinden bahseder («Safsaf», «söğüd» demektir.),

²³⁹ Busun ziyâretgâttir. Her sene Ertuğrul He beraber bulunmuş olan Karakeçililerin evladı, orada, Mevlîd-ı Şerîf okuturlar. (Mütercim)-

²⁴⁰ Cihân-ntimâ, 642, 643; Menasikü'l-Hacc, varak: 28, Kostantiniyye baskısı.

Müverrih Âli (varak: 8), Osman'ın silâh arkadaşlarının isimlerini bizim için muhafaza etmiştir; bunlar Akça Koca, Konur Alp, Turgud Alp, Aygud Alp, Hasan Alp, Samsama Çavuş ve kardeşi SukÖmiş (Sugümiş) Çavuş, Abdurrahman Gâ-zî, Akbaş Mahmûd Alp, Kara Oğlan, Kara Mürsel, Bahşih, Kara Tekin, Şeyh Mahmûd, Targal Mihmân. Bunlardan birçoğu Akbıyık gibi isimlerini şehre ve kazalara vermişlerdir ki, o nâmlar henüz bakîdirler (İstanbul'da Akbıyık Mahallesi gibi).

²⁴¹ Takvünü't-TeYârîh'de sultanların defteri dercedilmiştir, Osman, pederinin vefatında ancak yirmi dört yaşında idi; onun küçük kardeşi Saru -Yatı'nın, Sa'dü'd-dîn'in ifâdesi veçhile, altmış sene önce sefir sıfatıyla Alâ-Ü'd-dîn'in sarayına gönderilmiş olması ihtimâli kaatiyyen mümkün değildir.

Ertuğrul'un vefatı 680'dir; Süleyman Şâh 629'da vefat etmişti. Binâenaleyh Ertuğrul'un-bir müddet Pasin ovasında kaldıktan sonra-Saru Yatı'yı Selçuklular sarayına göndermesi altmış sene evvel değil idi. Mâahaza Sarı Yatı, Osman Gâzî'nin küçük kardeşi olmak ve herhalde Ertuğrul'un Selçuklu hükümetinden ârâmgâh istemesi pederinin vefatından çok sonra olmamak itibarıyla, Hammer'in «katiyyen ihtimal dâhilinde değildir» sözü doğru görünüyor. Lâkin Sarı Yatı Osman

târih, yarım asır, yâni I. Alâü'd-dîn'in saltanatından III. Alâü'd-dîn'in saltanatına kadar olan zaman zarfında Ertuğrul'un tehlike arayan ve cengâverâne hayâtına şöhrat vermiş olan vak'aları sükûtle bırakıyor; yalnız Moğol ve Tatarlar üzerine iki muzafferiyetini, Büyük Alâü'd-dîn zamanında Karaca-Hisar'ın zaptını, Sultanönü sancağında yerleşmesini, Osman'ın doğum ve izdivacını, Osman'ın oğlu Orhan'ın doğumunu kaydediyor. Osmanlı hanedanı kurucusunun doğum yerine büyük bir parlaklık vermekten mahzuz olan an'ane, Ertuğrul'un mazhar olduğu bir ilham ile genç Osman'ın, şanına ve gelecekteki kudretine delâlet edecek surette gördüğü bir rüya hakkında tafsilât vermeyi tercih ediyor. Malûmdur ki, eski hayalperverâne ve garip rivayetler Şarklular'ın ve bilhassa Müslümanlar'ın mümeyyiz vasıflarındandır²⁴². İslâm nazarında tecellîyâl-ı leylîyye peygamberlerin havassından olduğu gibi, rüyâ-yı sâ-dıka cânib-i tâhi'den gelir.

Ertuğrul'un rüyası safdilâne sadeliğiyle şâyân-ı dikkattir. Bu rüyanın - neslinin mübâreklığe nail olacağını müjdelemek üzere- gece ts-nâsmda Yâkûb' (peygamber) a vâkî olan Rabbani tecellî ile pek çok münâsebeti vardır²⁴³. Ertuğrul, bir seyahatında takvâsıyla mâruf bir zâtın hanesine misafir oldu; istirahat zamanı gelince, hâne sahibi Ertuğrul'un önünde bulunduğu dolaptan bir kitap çıkardı, ve daha yüksek bir yere koydu. Ertuğrul bu kitabın ismini ve neden bahsettiğini suâl etmesi üzerine, hâne sahibi Peygamber vâsitasıyla tebliğ olunmuş Kelâmullah, yâni Kur'ân olduğunu beyân eyledi. Ertuğrul Kitâb-ı Kerîm'i alıp bütün gece okudu, ve daha sonra biraz uyumak "istedi. İfyudu, ve sabah uykusu esnasında -ki Şarklılar'ın fikirlerine göre ilham verici rüyalara pek müsaittir- bir tecelli-i

Gâzî'den küçük müydü? 680'de doksan yaşını müteceviz olarak vefat etmiş olan Ertuğrul'un 629 senesinden sonraca-ki o zaman lâ-akal 39 yaşında idi- elçilikle gidecek bir oğlu olabilir. Osman Gâzî'nin büyük oğlu Alâü'd-dîn değil, onun küçüğü Orhan'ı kendisine halef olarak bırakması nazar-ı itibâre alınınca, Ertuğrul'un da-büyük kardeşlerine tercihan- Osman'ı halef seçmesi ihtimâlî kuvvet bulur. San Yatı takriben 610 tarihlerinde doğmuş ise, pederinin vefatında yaşlı bulunuyordu. Aşiretin riyasetine genç Osman yakışırdı. Ertuğrul'un 629 da veyahut daha sonraları yetmiş bir oğlu olup da 656 târihinde altmışbeş yaşını müteceviz iken, Sultân Osman'ın doğmuş olması tereddüd edilecek bir nokta olamayacağı gibi, oğullarının en büyüğü Osman'dır deyip de bütün çocuklarını ihtiyarlık çağında vücûda getirmiş olmasına ihtimâl vermekten ise, Osman'ın en küçük oğludur demek akla daha mülayim gelir. Bizim eski masallarda küçük kardeşlerin büyüklere tercihinine pek çok tesadüf olunur; bu hikâyeler efsâne olmakla beraber kavimlerin ahlâk ve âdetleri nok-ta-i nazarından hakikat şemalarını içine alır. Çelebi Sultân Meh-med de en küçük kardeşti.

²⁴² Müverrihin tenkid ifâdel&ri saded hârici görünmüştür. Mütercim.

²⁴³ Kitâbü't-Tekvîn 27, 14, 31."

îcâzkârî vâkî olarak, bir sadâdan şu sözleri işitti: «Madem ki sen benim Kelâm-ı Kadîm'inini o kadar hürmetle okudun, evlâdın ve evlâdının evlâdi neslen ba'den-nesl, nâil-i izz ü şân olacaklardır²⁴⁴».

Osman'ın, Şeyh Edebâlî'nin kızı güzel Mal Hâtûn ile izdivacından evvel gördüğü rüyâ'da ErtuğruTun rüyâsındaki büyüklük yoktur. Onun şairane tarzı ve bâzı tarihî vak'aları telmih etmekte olması daha yakın bir zamanda Şark düşüncesinin doğurduğu bir şairane hayâlden ibaret olması şüphesini bırakır. Bu rüyayı aşağıda mütalâa olunacak aşk ve rekabet temalarına ve Sultanönü sancağında vuku bulan muharebelerin hikâyesine karışmış bulacağız²⁴⁵.

Karaman'ın Adana şehrinde doğmuş olan Şeyh Edebâlî, Suriye'de fıkıh tahsil ettikten sonra şimdiki Sultanönü sancağının merkezi olan Eskişehir'e yakın İtburunu köyüne gelip yerleşmişti. Osman, ekseriya ora-, ya gelir, Şeyh ile görüşürdü- Bir gece Osman, Edebâlî'nin kızı Mal Hâtun'u görerek, ona âşık oldu. Lâkin Edebâlî, Osman'ın hüsnüniyetine tamâmiyle itimâd edemiyerek ve genç ile kızı arasında halce mevcut olan müsavatsızlığı nazar-ı dikkate alarak, izdivaçlarına muvafakat etmedi. Osman, âşıkane ümidlerinin uygunsuz karşılanması üzerine, ıztırâbını silâh arkadaşlarına ve komşularına açtı. Bunlardan Eskişehir Beği, Osman'ın hikayesiyle Mal Hâtun'a meylederek, kızı kendisi için talep etti; o da reddedildi. Edebâlî Osman'dan ziyâde Eskişehir Beği'nin intikam almasından korktuğu için, o beğin arazîsini terk ederek, Ertuğrul'un arazîsine gelip orada yerleşti, ve şu nakl-i mekân iki

²⁴⁴ Ali, varak: 9; ve Nesrî, varak: 24, bu rüyayı naklederler; fakat Brtuğrul'a değil, Osman'a isnad ©derler. Leon Klavi, Tarih-i felâm, s. 57.

Bu rüyadan-bazılarının zannı gibi- Ertuğrul'un o vakit şe-ref-i İslâm ile müşerref bulunmadığı mânâsını çıkarmak Ham-mer'in bile asla hatırına gelmemiştir. Eğer Öyle bir istihraç caiz olsaydı, Osmanlı târihi yazan müverrihler içinde en ziyâde mâ-lûmâta, en ziyâde araştırma hasselerine mâlik olan Hammer is-tihrâc ederdi. Türkler'in islâm'dan önce-eski kavimlerin pek çoğu gibi- güneşe ibâdet ettikleri «Tengri» lâfzından da istidlal olunur. «Tan yeri» hâlâ kullanılmakta olan bir lâfızdır ki, güneşin doğduğu yer demektir.»-ri» (Teng-ri'nin -ri'si) zarf edatıdır, «içeri» ve «dışarı» kelimelerinde olduğu gibi. Bundan dolayı «Tengri», yahut «Tangrı», «Tan-yerindeki» demektir. Sonraları Cenâb-ı Vâcibü'l-Vücûd'ta tahsis kılınmıştır. «Tanrı âdın zikr idelüm evvelâ» (Süleyman Dede, Mevlid-i Şerif), Türkçe'de «hudâ» mânâsına kullanılan «Çalap» lâfzına dikkat edersek, târihî bir hakikate nümâyân olur: Bu Farsça lâfızda «çelîba» şeklinde bulunduğumuz «salîb»den başka birşey değildir, tseviyyet ile İslâmiyyet arasında Orta Asya'da Arius mezhebi intişar etmişti. Bu kelime o mezhebin bıraktığı birşeydir. Ariuslular (Aryuslular) muvahhid idiler. İslâm'ın ilk asrında Türkistan'ın fet-hilye oralarda dahî Dın-i Mvbîn-i Ahmedî münteşir olmuştur. Ertuğrul'un pederinin Süleyman ismi ve Osmanlılar'ın kardeşleri olup İran'da, Bağdad'da Anadolu'da görünen Selçukluların isimleri Osmanlılar'ın ecdadının Ertuğrul'dan çok zaman evvel Müslüman bulduklarında asla şüpheye mahal bırakmaz.

²⁴⁵ Neşri, varak: 24, 25; İdrîs, varak: 23, 30.

beğin arasında şiddetli bir husûmete sebep oldu. Bir gün Osman, kardeşi Gündüz Alp'le beraber komşusu ve muhibbi olan İnönü Beği'nin hanesinde iken Eskişehir Beği'nin -müttefiki olan ve Keşiş Dağı²⁴⁶ eteğinde ve Adrenus²⁴⁷-un doğusunda Harinankaya müstahkem mevkiinin hâkimi bulunan- Köse Mihâl²⁴⁸ ile beraber birdenbire zuhur eylediği görüldü. Bunlar, ellerinde silâh, İnönü Beği'ne Osman'ı kendilerine teslim etmesini teklif ediyorlardı. İnönü Beği, misafirperverliğin bu suretle ihlâl edilmesini reddettiği gibi, Osman ve Gündüz Alp bir hücum göstererek, Eskişehir Beği'ni def ve Harmankaya hâkimini esîr ettiler. Köse Mihâl o ânda galip hakkında bir muhabbet hissederek, nihayet ona tâbiyyet arz etti. Hattâ daha sonra Osman'ın Ertuğrul'a halef olduğu ve istiklâl kazandığı zaman, ecdadının dinini terk ile Müslüman oldu. Bu dakikadan itibaren Osman'ın yükselmekte olan kudretinin ve metanetinin istinadgâhlarından biri olmuş ve gerek nüfuzu, gerek serveti ile dâima iktidarda bulunan ailesi Osmanlı târihinde birkaç asır Mihâl-oğlu adı altında hürmetle yâd edilmiştir. İleride bunlardan defalarca bahsedeceğiz.

Osman şu suretle Rumlar arasında bir dost kazanmıştı; fakat helüz âşik olduğu kıza sahip olamamıştı. İki sene geçti²⁴⁹. Bu iki sene zarfında şüphe ve ıztırap içinde bulunuyordu. Ondan sonra Mal Hâtun'un pederi, Osman'ın sebatından müteessir olarak, semavî bir işaret olmak üzere gördüğü bir rüyayı onun lehinde tâbir etti.

Bir gece Osman Edebâlî'ye misafir olmuş ve sabır ve tahammül ile yatağına girerek, sevgilisini tahayyül etmekte bulunmuştu. Arapların düşüncesine göre sabır her türlü lezzet alınacak şeylerin anahtarı²⁵⁰ olduğu gibi aşka tahammül eden tâc-ı şehâdete nail olur.²⁵¹ Osman uyudu ve şu rüyayı gördü:

²⁴⁶ Leonklavi (Târih-i İslâm, s. 60 ve 61), me'haz beyan etmeksizin diyor ki: Köse rumca «kosifus» ve Ermenikiya (Ermeni-kaya) «Ormenîus» kelimelerinden muharreftir. Bumüelli-fe göre, Karaca Dağ'ın eski ismi «Mavra-Noros», Karaca Hi-sar'ın «Mavro Kastro» yahut «Melanopirgion» Söğüt'ün «İtea» idi. Pandect (Roma mahkemeleri kararları mecmuası)'dan kaynaklanan malûmat üzerine diğer bir çok mahallerin isimleri de böyle mütehakkimâne tâyin ediyor.

²⁴⁷ Adrenus, eski «Hadriyani Ad Olimpum»dur.

²⁴⁸ Cihan-nümâ, s, 685.

²⁴⁹ İdris. varak: 25.

²⁵⁰ «Ks-sabrtt miftâhtt-ferc». Bu söz. tercümeyle gelmez. (Hammer'in bu darb-ı meselin bir kelimesini anlamaktaki hatası meşhurdur. Mütercim).

²⁵¹ Necîp ve ulvî bir fikir ihtiva eden hadis mucibince (Zâif hadîslerden olduğu ve Câmî'ü-s-Sagîr'de mezkûr olduğu tahkik edilmiştir).

Hâne sahibinin yanında yatmakta idi. Edebâlî'nin göğsünde birdenbire bir hilâl zuhur etti; gözle hissolunacak surette büyüyüp bedir halini bularak, kendi göğsüne girdi. Ondan sonra, yanlarından bir ağaç çıkararak, bu da gittikçe büyüdü ve gittikçe yeşilliği, güzelliği ziyâdeleşiyor-du. Dallarının gölgesi üç kıt'a ufuklarının nihayetlerine kadar karaları ve denizleri kuşattı. Kafkas, Atlas, Toros, Emos dağları, bu yapraklar denizinin dört rüknü gibi görünüyordu. Ağacın kökünden, deniz gibi gemilerle örtülmüş olarak Dicle, Fırat, Nil, Tuna çıkıyordu. Ovalar ekinlerle dolu, dağlar büyük ormanlarla dalga dalga kaplıydı. Bu dağlardan çıkan bereketli sular, gül ve servi bahçeleri içinde dolaşa dolaşa akıyorlardı. Ovalarda uzaktan -kubbeler, ehramlar, dikili taşlar, sütunlar, lâtif kulelerle müzeyyen- şehirler görülüyordu. Bu ulu binaların hepsinin zirvelerinde birer hilâl, parladığı gibi, minare şerefelerinden yayılan dâvet-i salât (ezan) sedaları, sayısız bülbüllerin nağmeleri ve renkli papağanların muttasıl söylenişleri sesleriyle imtizaç ediyordu. Bir muzika hey'eti-ni andıran muhtelif hava boşluğu sâkinlerinin (Cevv-i hevâ sekene-i muh-telifesi) nağmeleri -yaprakları kılıç şeklinde uzanmakta olan- dallan birbirine kaşmış ağaçların teşkil ettiği taze ve güzel kokulu tâk üzerinde rengârenk bir âheng gösteriyorlardı.²⁵² O

²⁵² Sa'dü'd-dîn, varak: 9, bu rüyayı nazmen nakleder. Âlî, varak: 9, Solak-zâde, varak 3, Lutfi, varak 115, Cihân-ntimft, s. 676, neşren yazarlar. Kılıç şeklinde istanbul'a doğru teveccüh etmiş akaçların yapraklarından bahseden yalnız İdris'dir.

Hoca Sâ'dü'd-dîn'in Osman'ın rüyasına dâir nazmı şudur:

Eyle firûz rûzumu, Yârâb! Samimî kıl s-ühûr-ı Hakk'a sebeb. Eyle tedbîrimi sevaba karîn Tâ zuhur eyleye levâmi-i dîn.

Nâm-ı nikûye mazhar eyle beni,

Nazar-ı lûtfâ manzar eyle beni!

Ey itâ-bahş merhamet göster,

Muktezâ-yı rızân yol göster!

Sened et şer'-i Mustafâ'yı bana

Gazavat içre ver safâyı bana!

Bu makûle makaali söyler iken,

Hakk'a emrin havale eyleriken,

Çok tazarru'lar edüp etdi sücûd

Çeşm-i bîdârı oldu hâb-âlûd.

Gördü kim tâli' oldu bir meh-i bedr

Matla'ı sad-ı şeyh-i âlî-kadr

Nâf-ı Osman'a çünkü etdi vürûd

Bir şecer bitdi şâhî nâ-ma'dûd.

Bir nihâi ol ki Zill-ı Yezdânî

Münbiti nâf-ı pâk-i Osmânî.

Bir dıraht ol ki bahtdır semeri

«Aslihâ sâbitel» ânın haberi

Şöyle olmuş büleñd onun sakı
 Zill-ı evrakı tutmuş âfâkı
 Sâyegâhmda var cibâl-ü tilâl
 Her cebel-i dâmeninde ma'-i zilâl
 Ol yenâbî'a halk varmakda
 Kimi bustânı su varmakda;
 Kimi ma'ül-hayât gibi ier
 Kimi bustânı hâsılını biçer;
 Kimisi eşmeler binasında
 Kimi seyrân eder fenasında
 Baht-veş-i dîdesi olup bîdâr
 EdebaU'dan etdi istfbâr
 Dîdi kim: «Ey Civân-ı Âlf-baht,
 Oldun evlâdın ile mâlik-i taht;
 Müjde olsun ki pâd-şâh oldun;
 Sâhib-i râyet-ü sipâh oldun.»
 Lîk damadım oldun, ey ferzend»
 Diyüben etdi onları peyvend
 Çünkü ol iki sa'd etdi kurrân
 Âm-ı sâñide doğdu Orhan Hân.
 Sıdk-ı ta'bîr hâb etdi zuhur,
 Pertevi etdi âlemi pür-nûr.»

{Aslihâ sâbiteb lâfzen iktibasdır. «Fena» etraf mânâsında; «tsti'bâr» rüyanın tâbirini istemek;» onları peyvend etti;» Osman Gâzî ile kerîmesini izdivaç ettirdi.)

Bu rüya hakkında Sahâifüi-Ahbâr'in ifâdesi (Osmanlı Târihi, Kemâl, c. 1, s. G6): «Osman Gâzî asrının meşâyihmdan Şeyh Ede-balı'nım zaviyesine vardı ve Şeyh ile dahî ülfeti var idi. Bir gi-ce rüyasında gördü ki, Şeyh'in koynundan bir nûr çıkup kendinin koynuna veyahut cevfine girdi. Ba'dehu göbeğinden bir ağaç bitüp şol kadar azîm oldu ki sayesi cümle rûy-ı zemini tutup kâffe-i nâs ânın sayesinde cem' oldular. Bu rüyayı Şeyh'e nakl buyurdıklarında bir devlet-i azîme-i dâima ile tebşir ve kerîmeleri Mal Hâtun'u tezvîc buyurdular.»

Yine Sahâifü'l-Ahbâr'in nakline nazaran Ertuğrul Gâzî'ye istinâd olunan iki rüya dahî şunlardır (Kezâlik): Birinci rüya:

«Ertuğrul Gâzî bir gece. rüyasında gördü ki ocağından su kaynayıp, gitdikçe çoğalup, bir azîm derya gibi oldu, ve bîlcümle rûy-ı arzı mâlâmâl eyledi. Ertesi bu rüyayı bir arif kimseye hikâye eyledikde senden bir veled vücûde gelüp kendisi ve evlâd-ı kiramı bi'1-cümle rûy-ı zemine yahut ekseriyete hükm ederler diye ta'bîr etdi,hemân bir kaç gün mürurunda Osman Gâzî vücûde geldi.»

İkinci rüya:

«Bir gece Ertuğrul Gâzî ulemâdan bir kimse hanesinde mü-sâfir olup bir kitâb gördü. Suâl etdikte «Bu kitâb Allahu Sub-hânehu ve Teâlâ hazretlerinin Resûl-i Ekrem'ine inzal ettiğî Kur*ân-ı Kerîm'dir» dedi. Ba'dehu sâhib-i hâne uykuya girüp Ertuğrul Gâzî tenhâ kaldıkda sabâhadek Mushaf-ı Şerifin karşısında el-peyrnâçede ayağ üzere durdu. Ol esnada bir mikdâr uykuya varup rüyada bir hitâb işitdi ki «Sen benim kelâmıma ta'zîm ve tekrîm etdin, ben dahî senin evlâdını kıyamete kadar dâim olacak bir devlet-i celîle ile tekrîm eylerim.»»

Hammer Şarklılar'ı rüyaya inandıkları için hayâl-perest addederse de, Avrupalıların da pek çokları rüyaya itikâd etmektedirler. Hiç kimse yoktur ki, ömründe hiç olmazsa bir iki rüyanın te'sîri altında kalmasın. İspirtizm mes'elesi bu asrın en büyük tabîblerinden Monelye Tıp Fakültesi muallimi doktor Gras-se'nin mühim bir eserine konuş teşkil edecek kadar ehemmiyet ve vuzuh aldıktan sonra, rüyaya inanmamak beyhudedir. Paris Fakültesi fizyoloji muallimi

sırada şiddetli bir rüzgâr çıkararak, bu yapraklan dünyânın bütün şehirleri üzerine, özellikle -iki deniz ile iki karanın kavşağında, iki yakut ve iki zümrüd arasına yerleştirilmiş bir cevhere benzeyen ve bütün dünyâyı kuşatan bir halkanın en kıymetli taşı hükmünde bulunan- Kostantiniyye'ye doğru yayıldı. Osman, halkayı parmağına geçirmek üzere iken uyandı.

Osman ile Mal Hâtun'dan²⁵³ zuhur edecek sülâlenin kudret ve şanını tahmin ettirmekte olan bu rüyanın tâbiri, genç muharibin Edebâlî'nin kızıyla izdivacına engel olan müşkilâtı bertaraf etti. Dügün cemiy-yeti, sultânların izdivaclarmdaki tantana ile değil, Peygamber'in Şerîatf-ine ve gösterdiği misâle uygun olarak icra edildi. Âşık ve sevgilisinin nikâhını Edebâlî'nin mürdlerinden «Turud» (Turgud olmalıdır. Hazırlayan) nâmmdaki muttaki bir derviş akdetti. Osman, onun hizmetine mü-kâfaten, cami yakınında ve nehir kenarında bir ikametgâh va'd etti: müstakil padişah olunca, derviş için bir tekke inşâ ve mâmur köyler ve. arazî tahsis ederek, va'dini yerine getirdi. Bu Turud (Turgud)'un ailesi iki asır sonra dahî o evkafa mutasarrıf idiler²⁵⁴.

Büyük pâdişâhlarından doğumlarından evvel istikbâlde nail olacak-lafî kudrete delâlet etmek üzere böyle rüyalar nakli Şark tarihçilerinin bilinen san'atleridir. Bununla beraber bu âdet, onlara mahsus değildir. Gerek eski, gerek şimdiki Garb tarihçilerinde dahî görülür. Hattâ Herc-dot, Keyhusrev'in büyük pederinin, Mendâne nâmındaki kızının yatağından bütün Asya'yı tûfâna garkeden rüyasını nakletmekten çekinmez²⁵⁵ Lârı ve ondan naklen Gibin (Gibbons)" Cengiz Hân'ın validesi bir semavî şule teneffusiyle hâmile kaldığını rivayet ederler²⁵⁶.

Şark kavimleri, rüyalardan başka, bir gün hükümranlığa nail olacak şahsın başı üzerinde akbabanın uçmasını hayırlı bir fal sayarlar. İranlı-lar'ın, Türkler'in «hürnâ» ismini verdikleri büyük akbaba onlara göre avcı kuşların

doktor Rişe dahî ispiritizmaya itikâd etmektedir. Rüya, hastalıkların teşhisinde bile ehemmiyeti hâizdir. Meselâ bir adam rüyasında bir bacağına kesildiğini görüyor; az bir müddet sonra o bacak kangren oluyor (Doktor Vaşid'in klinik müşahedelerinden.).

²⁵³ Bu rüyanın tâbirine göre Osman Beğ'e bedir şeklinde görülen Mal Hâtûn idi.

²⁵⁴ tdris, varak: 30.

²⁵⁵ «Hic filiam sustulit appellavitque eam Mandanem quae visa est ei per quietem tantum urinae fundere, ut omnem ipsius urbem oppleret atque universam Asiam inundaret.» (Men-dâne'nin idrârıyla bütün Asya'yı garkettiğini mutazammın Keyhusrev'in büyük pederinin gördüğü rüyaya dâir ifâdenin aslıdır) Herodot, 1, 107.

²⁵⁶ Gibin, bâb: 34, c. 3, s. 358; L&rî. Ebû'l-Gâzî'ye nazaran Cengiz Hân, eli pıhtılaşmış kan ile mülemma, olarak dünyaya gelmiştir. Bu, ışık şeklindeki eski rivayetlerden daha manidardır.

en necibidir; çünkü bizim ancak an'ane ile bildiğimiz şarklıların tabiiye târihlerine göre, hümâ hiçbir canlı kuşla beslenmeyip, diğerlerinin Öldürdükleri uçarların kanlı parçalarıyla hayatlarını idâme ettirdikleri gibi, bir muhatara zuhurunda kanatlarıyla örttüğü yavrularına gayet müşfikane bir analık sevgisi gösterir. Hümâ Mısırlılar'da dahî görülür ki, onlar hiyeroglif levhalarına analık sevgisi ve şâhâne bir merhamet alâmeti olmak üzere koyarlar. Bu kuşun bir pençesinde kanun kalemi, diğerinde saltanat mühürünü tutmakta bulunduğu halde, hükümdarların başları üzerine resmedildiği görülür²⁵⁷. Şehnâme'de kahramanlar anka kuşunun uzun kanat tüyleriyle giyindirilmişlerdir. İşbu si-murg (anka kuşu) Zend-Avesta'nın üçlü akbabasından²⁵⁸ başka birşey değildir; nasıl ki Mısır'da hükümdarlar tarafından yazılan kanunları izah veya tâlim eden rahiplerin başları atmaca²⁵⁹ tüyleriyle müzeyyen bulunur. Şark'ın en tanınmış prensesi -ki İskender'den evvelki İran târihinin yegâne tanıdığı kraliçe ondan ibaret olduğu gibi, Persepolis (İs-tahr-ı Fars)²⁶⁰deki bin direkli sarayın bânisidir.- Hümây nâmiyle yâd olunur. Hümây lâfzından teşkil olunan «Hümâyûn» kelimesi -ki İran devletinde hâlâ kullanılır- Osman kelimesi gibi bizim (Avrupalılar'ın) «emperyal», yahut «revoyial» kelimemize, daha ziyâde Romalılar'm «Ogüst»²⁶¹ kelimesine mukabildir²⁶². Şarklılar'ın zannına göre başı üzerinde hümâ'nın kanatları koruyuculuk eden hükümdar büyük ve kuvvetli olacağı gibi, şecâatiyle muhafaza edeceği eli altındaki halkın mes'ud olmasını sağlar. Şarklılar'ın hümâ'sı, Romalılar'ın kartal'ıdır. Bir kartalın başından miğferini çıkarıp tekrar koyduğunu rüyasında gören Tanakil'in zevci eski Tarkene, -henüz ahâlden bir ferd iken-istikbalde kudrete nâîf olacağını haber verdiği gibi²⁶³ Ermeni Bo-ğazi'nda Ertuğrul'un

²⁵⁷ Hurappullo, il. «Mısır Seferleri» ile Belzoni'nin eserindeki resimlere müracaat.

²⁵⁸ «Üç Vücutlu Kuş», «Anketil» 3, s. 173, haşiye.

²⁵⁹ Dîodorus, 1, 87.

²⁶⁰ Lart. FenayL Hümây, Yunan - müelliflerinin Paziraüs dedikleridir.

²⁶¹ Kemal Paşazâde'nin elfâz-ı müteradife lugaçesinden (Dekaayı-kü'1-Hakaayık) me'hûz «hümâyûn» kelimesi izahına müracaat. Şark Simaları, c. 3, s. 47. «Hümâ» ve «hümâyûn» («hümâyûn»a «hümâ»nın dişisi mânâsı verilmiştir) Mîr Ali-Şîr*'in büyük bir hikâye manzumesine alem ittihaz olunmuştur. Moğol imparatoru Hümâyûn Şâh dahî Hindistan târih-i cedîdiy-le ma'rûfiyyet kazanmıştır.

²⁶² Müverrih, «Memâlik-i Osmâniyye», «Saltanat-ı Osmâniyye» gibi terkiplere bakarak «Osmâniyye» lâfzının «şâhâne» demek olan emperyal ve ru-vayial kelimelerine muâdil olduğuna kanaat getirmiş zannedilir. «Hümâyûn» bizde dahi kullanılır. (Mütercim)

²⁶³ «Circa sununum culmen hominis auspicium gecisse.» Titliyc. kitap: 1, bâb: 34. (Eski Tarke'nin zevcesinin, kocasının başındaki miğferi bir kartalın çıkarıp tekrar koyduğunu rüyasında gördüğüne âdir olan ifâdenin aslıdır).

başı üzerinde bir hümâ'nın gölge saldığını görmüş olan Abdal Kumral nâmında muttaki bir derviş, onun şanlı istikbâlini ve yakın bir zamanda Akdeniz'e, Karadeniz'e, Avrupa ile Asya'ya kudretli pençesinin uzanacağını keşfetmişti²⁶⁴. Osman, bu keşfe itimâd ile beraber, dervişin mukaddes şöhreti ümitlerin gerçekleşmesini kolaylaştıracağını bildiğinden, Kumral'a en güzel kılıçlarından biriyle kıymetli bir kâse verdi ve bir zaviye yaptıracağını da yazılı olarak taahhüt etti. Der-vîş. Osman'ın fetihleri esnasında -va'dini yerine getirecek kudrete sahip olup da kendisiyle ilk mülakat yeri olan Ermeni Boğazı'nda bir zaviye inşâ ettirdiği zamana kadar onun yanında bulunarak, o kılıcı kullandı. Kılıç ile kâse zaviyede saklanmıştı²⁶⁵. Bu târihin ilerisinde görülecektir ki, Osman'ın halefleri, ona uyararak birçok tekkeler inşâ etmişler ve bunlara pekçok tahsisatlar vermişlerdir. Ermeni Boğazı, Domaniç (Temnos) ile Keşiş Dağı (Olimp) arasında ve İnegöl'ün doğusundadır.

Bu mahal bir müddet sonra Osman'ın henüz pederi hayatta iken Rumlar üzerinde nail olduğu galebelerin vuku bulduğu sahne olmuştur.

Osman ve oğlu Orhan, «Bursa Yenişehir, Lefke, İznik, Yalak-âbâd (Yalova), Gemlik kazaları vasatında»²⁶⁶ bulunan Rum kumandaniyle pek dost idiler. Lâkin Keşiş Dağı'nın arkasında Bursa - Kütahya yolu üzerinde Belokuma²⁶⁷ nâmındaki diğer müstahkem mevkiin kumandanı -kışın yaklaştığı bir sırada dağlardan ovalara indikleri ve yazın ovalardan dağlara çıktıkları sırada Osman'ın arkadaşlarını ve sürülerini rahatsız ederlerdi. Bu aşiretlere geçiş serbestisi temin edebilmek için Er-tuğrul, yazlık karargâhlarından ayrılmadan evvel en kıymetli eşyasını emânet bırakmak üzere, Bilecik hâkimiyle anlaşmıştı^ Bilecik hâkimi, bu eşya kendisine erkekler vâsıtasıyla değil, kadınlar vâsıtasıyla tevdi olunmak şartıyla muvafakat gösterdi. Bu şart öteki tarafından kabul edildi ve hâlis bir olgunlukla hükmüne riâyet edildi. Osman, dağlardan her avdetinde Bilecik hâkimine teşekkürlerini bildirmek için, Türkiye'de hâlâ imâl olunanlara benzer renkte halılar, gâşiyeler, keçi derileri, peynir, bal ile dolu tulumlar getirirdi. Ertuğrul-zâde'nin feveran dolu şecaati An-gelokuma hâkiminin taarruzkâr tavrına daha ziyâde

²⁶⁴ Herodot zamanında dahi Geštaab'ın oğlunda kanatlar çıktığını görmüş olan Keyhusrev'in rüyası bu presin Asya ve Avrupa'da hükümler olacağına delâlet etmek üzere tâbir olunmuştu.

²⁶⁵ İdrîs, varak: 30, 31.

²⁶⁶ Clhân-niimâ, s. 643. (Cihân-nümâ'nin ıbâresi) «işareti içinde aynen alınmıştır).

²⁶⁷ Türkler cAngelo-Kuma'yı «Ayna-Göl» demek olan İnegöl'e tebdil etmişlerdir. (ine-GSI'e «Ayna-Göli mamasını vermek doğru değildir Mütercim).

tahammül edemediğinden, babasının arkadaşları Akça-Koca, Abdurrahman Gâzî, kendisinin üç dostu ve silâh arkadaşı Konur Alp, Turgud Alp, Aygud Alp ile (Alp yahut Alf) müzâkere etti. Kalenin zaptı kararlaştırıldı. Yetmiş kişi²⁶⁸ ele geçirmek niyetiyle yola çıktı. Angelokuma beği kendisini tehdîd eden zorluktan haberdâr olarak, düşmanı Ermeni Boğazı'nda bekliyordu. Orada kanlı bir muharebe başladı; Osman'ın yeğeni ve Saru-YaU'nın oğlu Bay-Koca hayatını kaybetti. Muharebeden sonra Ermeni Boğazı'nın altında Hamza Beğ kariyesi arazisinde defnolunmuştur M, harâb bir. kervansaraya pek uzak olmayan bir mahalde bina olunan türbesi hâlâ savaş yerinin neresi olduğunu işaret etmekte²⁶⁹. Osman, Angelokuma.be-ğinin şiddetli hücumundan, Türk müverrihlerinin Eratus adını verdikleri bir hıristiyan marifetiyle haberdâr olmamış olsaydı, belki mukavemet edemiyeycekti. Osman, teşebbüsünün neticesini temin için askerinden üçyüz kişisini Angelokuma'nın birkaç fersah güneyinde Ermeni Dağı'nın (Mo-riene Dağı) eteğinde bulunan Kulaca kalesine²⁷⁰ gönderdi. Bu mahallin sakinleri teslimiyet göstererek, esir edildiler.

Şu mağlûbiyet, Angelokuma beğinin cesaretini hiç kırmadı. Yarım a?ır önce Ertuğnıl tarafından fetholunmuş ve fakat daha sonra Rumlar tarafından zaptolunarak II. Alâü'çl-dîn zamanından beri onların elinde bulunmuş olan Karaca-Hisar (Melangeya) hâkimiyle kuvvetlice ittifak etti²⁷¹. Domaniç yakınında Arıca'da²⁷² şiddetli bir muharebe vukua geldi. (687/1288). Osman'ın en genç kardeşi Saru Yatı Savcı, orada bir çağ ağacının altında vuruldu. Bu elîm vak'ayı hatırlatmak üzere Saru Yatı'nın kaniyle sulanan ağaç, o civar ahâlisi tarafından mütemâdi yanar kandillerle tezyin olunmuştur ki, bu da şehidlik alâmeti olmak üzere, Türbe'nin Taraf-ı Asmânî'den aydınlatıldığını zannettirmek²⁷³ içindir.²⁷⁴ Na'shınm konulmuş

²⁶⁸ tdrîs, varak: 40.

²⁶⁹ Neşri, varak: 26; Âli, varak: 10; Ali'den, naklen Cihan-nümâ, s. 676, td-rts, varak: 41.

²⁷⁰ îdrts, varak: 41. Pahimares'in 11, s. 687, yazdığı «Kronella» hisarı olmalıdır.

²⁷¹ Neşri, varak: 123, Karaca-Hisar'm birine! ve ikinci muhasarası arasında yetmiş sene geçtiğini söyler. Bu ise mümkün değildir; çünkü Osman altmış altı seneden ziyade yaşamamıştır. ²⁷² Potinker'in cedvelinde «Agrilum» diye gösterilen mahaldir.

²⁷³ Ağacın kandillerle süslenmes'. Taraf-ı Asmânî'den aydınlatıldığını nasıl zannettirebilir? Kandiller görülürken, buna kim inanır? Bu türlü zan-lar, Avrupalıların Türkler hakkındaki garip mâlûmâtlarındandır. (Mütercim).

²⁷⁴ Muhyi'd-dîn Cemâlî'nin Vekayi-nâine'si, I. Ferdinand'ın tercümanı Jan Goltiye Speygel tarafından ne kadar baştansav-ma tercüme olunmuş ise (bu tercüme Leonklavi (Lewenklaui) tarafından neşrolunmuştur), Sa'dü'd-dîn dahî III. Ferdinand'ın tercümanı Raguzau Bratutu tarafından ol veçhile tercüme edilmiştir. Bâzi fıkraları geçtiği cihetle, eseri tercümeden ziyâde

olduğu mahal bugün «Kandilli Çam»²⁷⁵ diye anılmakta ve Müslümanlarca mukaddes sayılmaktadır.²⁷⁶ Osmanlı mîllî müverrihleri de bundan - Romalılar'ın Incirci Romulus hakkında yaptıkları gibi -kemâl-i hürmetle bahsederler²⁷⁷. Oraya yakın bir mevkide ve Osman'ın biraderinin hayatını kaybettiği sırada Karaca hâkiminin en genç kardeşi Kalamış²⁷⁸ da düşman saflarında (yâni Osmanlıların saflarında) düştü. Hayâtı terkettiği mahal aydınlatılmış ve takdis edilmiş olmamakla beraber, bu genç muharibin vefatı şekli hatırlarda daha az yer tutmamıştır. Muharebe esnasında Osman arkadaşlarına toprak üzerine düşmüş Kalanus'u göstererek «Karnını deşiniz!» diye²⁷⁹ bağırmakta idi. Onun düşüp öldüğü mahalli köpeğin deşildiği yer ve «Kokar-Tarla» olmak üzere yâd ederler²⁸⁰. Osmanlılar tarafından mağlûp hıristiyanlar hakkında uygulanmış olan fiillerin birincisi budur²⁸¹.

Yine o sene²⁸² Sultân III. Alâü'd-dîn'in Marmara Denizi'nden pek uzak olmayan Biga (Bizanslıların Pega* dedikleri)²⁸³ 'da Tatarlar üzerine vâkî olan galebesi de daha az vahşiyâne olmayan bir hareketle lekelenmiştir. Sultân, hududunun muhafızı olan Osman'ın imdadına gittiği ve onunla birlikte Karaca-Hisar'ı muhasara ettiği sırada, «Taincar» (Tayancar olacak)²⁸⁴ kumandasında bir Tatar ordusunun Uluâbâd (Rindaküs) nehri mensabında

hulâsa addolunmalıdır. Ekseriya Türkçe, yahut Arapça bir kelimenin izah etmeksizin aslını yazar. Sanavber gibi, ki bunun «çam» demek olduğunu bilmeyen birşey anlayamaz.

²⁷⁵ İdrîs, varak: 43, Sa'dü'd-dîn, varak: 10, Nesri, varak: 28.

²⁷⁶ Müslümanlarca mukaddes ağaç yoktur. Olsa olsa ağaç altındaki medfûnun nâmına hürmet olunur. Sarı Yatı» (birkaç sahife evvelki haşiyeye göre) Osman Gâzînin kardeşi olmadığı gibi, şehâdetinde haylî yaşlı olması lâzım gelir.

²⁷⁷ Ubl nunicus Ruminalis (Romularem vocatam ferunt), ttivius, 1, 4. (In-circl Romulus hakkında metindeki İfâdemin mehazı. Mütercim)

²⁷⁸ Bizanslılar'ın Kaloyanis'l olması muhtemeldir.

²⁷⁹ «Karnını deşin, yerini eşin», İdrîs, varak: 43; Sa'dü'd-dîn, varak: 10. (Karaca-Hisar tekfurunun Klanoz nâm karındaş! ki ser-asker idi düşdük-te Osman Gâzî huzuruna getürdiler, 'karnını desün ve yeri eşün' de defn edin emr(verilmeğle Öyle yapıldı.» Sa'dü'd-dîn'den telhis, cild: 1, s. 18. Mütercim)

²⁸⁰ «İt Eşini», İdrîs, varak: 43; Sa'dü'd-dîn, varak: 10, Cihân-nümâ, s. 677.

²⁸¹ O zamanın hükmüne göre bu âlelade bir harbin tabii neticelerindendir. (Mütercim).

²⁸² İdrîs, bu evvelki muharebeyi 687/1288'de, Hacı Kalfa ise Takvtmtt't-Te-vârlh'inde 686/1287'de gösterir.

²⁸³ «Pike», Pahlmares, cild: 1, s. 289.

²⁸⁴ Neşrî'nin «tayincâr» kelimesi -ki diğer el yazması kitaplarda bâzı noktalarının yerlerini deşitirmesiyle «bayincâr» denilmiştir- Pahimares'in «Tahancâr», yâni Bizans İmparato-ru tarafından ücretle tutulup da o mintıkada dolaşan Turko-pollann reîsi olduğuna şüphe yoktur. (Pahimares, 1, s. 441).

kâin Ereğli (Herakle)'de ortaya çıktığını ve bu şehri yaktığını haber aldı; Alâü'd-dîn muhasaranın idaresini Osman'a emânet ederek Tatarlar'm üzerine yürüdü, ve onları hezimete uğrattı. Ancak bu muharebe, galip tarafından muzafferiyetden sonra ortaya yığılmış olduğu kanlı alâmetlerle²⁸⁵ şöhret bulmuştur.²⁸⁶

Sultân Alâü'd-dîn Tatarlar*! mağlûp ettiği sırada Osman -elli sene önce bu mevkii ele geçirmiş ve hiç değilse muhasara etmiş olan- Er-tığruTun irtihâlinden birkaç gün öncesine tesadüf etmek üzere bâzan Ka-raca-Hisar, bâzan Karaca denilen «Melangeya»yı zaptediyordit. Osman'ın pederi elli sene istirahatından sonra, özellikle oğlunun gençliğinde kendi gençliğinin parlaklığını bulduğu için, tam bir sükûnet içinde ruhunu teslim etti (687/1288). Osman, pederinin vefatına mukabil, yeni fetihlerle ve Mal

²⁸⁵ Bu kanlı alâmet mes'elesi-müverrihin İkinci Kitab'a âit 12 numaralı notunda muharebe mevkiinin meşkûkiyeti hakkındaki ifâdelerine göre- bir halk efsânesi olacaktır ki, Sa'dü'd-dîn, her nasılsa bunu düşünmeyerek nakletmiştir. Adı geçen 12 numaralı notta vak'ayı M. d'Ohsson'un 687/1288 senesinden 627/1230 senesine, Osmanlılar'dan Selçuklular'a, harb mahallini ve garîb isimli ovayı Uluâbâd'dan Erzurum ovasına naklettiği dercedilmiştir. Evliya Seyahat-nâmesi de şöyle yazıyor: «Yıldırım Hân'ın vefatı) akıbince Çelebi Sultân Mehmed 40.000 benâm ve güzide asker ile cend-i Timur'a yetişüp Öyle bir sâtûr urur ki cümle Tatar'ı korkudup telâşa düşürdü. Timur yerine gittikten sonra bakıyyetü'l-süyûf olan Tatarları esir edüp bu vech ile pederinin intikamını aldı. O sahraya ... ovası derler.» Evliya arasına cezbedâr olarak-Seyahatnamesinin ekser mahallerindeki nü-fûz-ı nazara tamamen mugayir olmak üzere-böyle garîb şeyler yazar. Kısaca, bu mes'ele ovanın ismindeki tuhaflıktan dolayı hatırlarda kalmış, üç mahalle ve tehâlûfün hadd-i azamı yüzyetmiş sene olmak üzere üç zamana isnâd olunmuş bir hurafedir. Hammer, ne hâl ise, bunun asılsızlığını farketmişse de Leonklav'ın İslâm Târihi'ne geçirecek kadar ehemmiyet vermesi hayreti mücibtir.

²⁸⁶ (Moğol askerinin hezimete uğratıldığı Selçuk Sultânına haber verilmesi üzerine «husyelerinden sâyebân» yapılmasını emretmeğle, ol sahra ...-yazusu demekle meşhur oldu. Tâ-cü't-Tevârîh, c. 1, s. 18. Hammer bu ismin türkçesini ve lâ-tincesini yazdıktan sonra der ki:) İdrîs, (varak: 46), bu muharebenin târihini tayin eder; Neşrî (varak: 22) ve Âlî (varak: 9), Karaca Hisar'm Ertuğrul tarafından ilk muhasarası sırasında, ve binâenaleyh elli sene Önce olmak üzere yazarlar. O vakit Moğollar Küçük Asya Selçuklu hükümetinin doğu hududunda ancak uzaktan uzağa görünebilmişlerdi. Bundan dolayı Marmara ile Rindaküs'un teşkil ettiği batı hududuna kadar nüfuz etmeleri mümkün değildi. Zâten Ereğli ve Biga isimlerinin her türlü şüphe ortadan kalkmış olur. Diğer Osmanlı müverrihleri bu açık tenakuzu hissederek vak'a mahallini hâlâ o isimde bir ovası bulunan Biga'dan Erzurum'a nakletmişlerdir. M.D.'Ohsson, bu müverrihlerden birine istinaden, vakıyı büyük kıt'adaki eserinde şöyle yazar: «Birinci Keykubâd (I. Alâü'd-dîn) 1330'da Erzurum yakınlarında Hârezmîler'in son hükümdarı Celâlü'd-dîn üzerine bir büyük muzafferiyete nail olması üzerine, otuz bine balığ olduğu rı-vâyet olunan düşman maktullerinin hep ...lerinin kesilmesini, ve bunların birbirine dikilerek çadır yapılmasını emretti. Ordunun bir büyük kısmı bu işte istihdam olunup, beşinci gün o türlü derilerden harb meydânının ortasında tantana ile üçyüz çadır kurularak, davul sesleriyle herkese ilân edildi. Bu çadırlar sonra Konya'ya getirilerek, bu meşhur günün âbide-i ihtarı olmak üzere, fîtinâ ile korunmuştur». (Leonklav'nin Târih-i İslâm'ına da müracaat, s. 55) (Bkz. İkinci Kitap, M.f.)

Hâtun'un. o sene doğurduğu oğlu Orhan'ın²⁸⁷ dünyâya gelmesiyle kendini teselli etti.

Ertesi sene Alâü'd-dîn, Osman'ın vâkî hizmetlerine mükâfat olarak, onun istîlâsiyla yücelttiği Karaca-Hisar'ı malikâne suretinde verdiği gibi, bütün husûsî işaretleriyle, yâni sancak, tabi, at kuyruğu (tuğ) ile birlikte «prens» (beğ) unvanını verdi. Osman'ın yeğeni Ak-Timur bunların ulaştırılmasına memur oldu. Yeni Beğ, Ak-Timur'u²⁸⁸ istikbâl için birkaç adım ilerledi; muzıka bir cenk havası çalmakta olduğu halde, elleri göğsü üzerinde kavuşturulmuş olarak, hürmetkar bir tavırla durdu. Halefleri beş vakit namaz zamanlarında rouzıka çalındığı sırada bu kaideye riâyet ederlerdi; tâ ki Osman'ın altıncı halefi Fâtih Mehmed «ikiyüz on sene süren 'tazimin çok uzun» olduğu bahanesiyle bu âdeti lağvetti.²⁸⁹

Osman'ın, emirliğe geçtikten sonra, ilk ihtimamı, ikametgâhı olan Karaca-Hisar kilisesini camiye çevirmekle, imam ve hatîb ve her türlü nezâret işlerini ve pazar kurulmak cihetiyle sekene arasında ortaya çıkmakta olan dâvaları hafta sonu olan cuma günleri görmek üzere, bir molla (kadı) tâyinine masruf oldu. Bu hususta kayınpederi Edebâlî, dört silâh arkadaşı, kardeşi Gündüz Alp, Turgud Alp, Hasan Alp, Aygud Alp ile istişare ederek, onlar evvelce Sultân'dan me'zûniyyet alınmasını kararlaştırdılar. Bu me'zûniyyetin alınması üzerine, Osman, Edebâlî'nin talebesinden Tursun Fakîh'i imâm tâyin etti. Pazarlarda kavmiyyet ve din gözetmeksizin intizamın muhafazası vazifesini de ona havale etti. Bir cuma günü Germiyan Türk Beği Alişîr'in²⁹⁰ tebeasından bir Müslüman ile Bilecik Rum hâkimine tâbi bir Hristiyan arasında zuhur eden münazaada Osman Hristiyan lehine dâvayı halletti.²⁹¹ Bunun üzerine bütün memlekette Erğturul'un oğlu Osman'ın hakkaniyyetinden bahsolun-mağa başlayıp, bu da halkın Karaca-Hisar pazarına toplanmasını ziyâ-deleştirdi. Beyân ettiğimiz hüküm

²⁸⁷ Hacı Kalfa, Takvîmtft-Tevârlh,

²⁸⁸ Neşri, varak; 36.

²⁸⁹ tdrîs, varak: 46; Sa'dü'd-dîn, varak: 10; Solak-zâde, varak: 2. Bu muzıka bugün (müverrihin zamanında) vüzerâyâ, paşalara mahsus bir şereftir. Beş namaz vakti cihâdî ihtâren önlerinde çalınır. Onaltı zurna, onaltı davul, onbir boru, sekiz na're, yedi zil, dört kûs (kôs) den müretteptir. Altmışiki kişiden mürekkep bu muzıkacı takımı Pâdişâh bizzat muharebeye gittiği vakit iki misli olur (M.d'Ohsson'a müracaat, c. 3, s. 92 büyük kît'a).

İşbu teşrifat mes'elesi ileride tetkik olunacaktır.

²⁹⁰ İdris, varak: 49. Bu Alisîr, Pah'mares'in *Ali Avras Karavun»udur, s. 301. Germiyan Beği'ni Karaman Beği'yle karıştırmamaudır.

²⁹¹ Hacı Kalfa, Cihân-n'Ümâ, s. 777, Neşri, varajc: 37.

hususunda bâzı siyâsî mülâhazaların tesiri olması muhtemeldir²⁹²; çünkü Germiyan Beği, Osman'ın istiklâl bakımından önceliğini ve sâninı çekememesi yüzünden, hakkındaki düşmanca niyetlerini saklamadığı gibi, Osman'ın dağlarda ikameti esnasında mallarını muhafaza eden Bilecik kumandanı bilâkis ona müsait bulunurdu²⁹³.

Osman'ın en iyi dostu ve en sâdik silâh arkadaşı Köse Mihâl idi. Onun tavsiye ve j ardımlarıyladır ki Bolu yolu üzerinde ilk seferini yaptı. Keşiş Dağlından -Sakarya (Sangaris) mecrasının daralmasıyla asker için kolay bir geçit verdiği- Sarıkaya ve Sorgun üzerine yürüdüler²⁹⁴. Orada ErtuğruTun eski arkadaşı olup o havaliyi tamâmiyle bilen Samsama²⁹⁵ Çavuş'a tesadüf ettiler. Çavuş onları sırasıyla Bolu yolu üzerinde kâin Taraklı, Göknük, Mudurnu kasabalarına götürdü. Hâlâ Yenice Tarakçısı nâmıyla yâd edilmekte olan Taraklı, Sakarya'ya dokuz saat mesafede ve nehrin doğusunda bulunmaktadır. Tarak ve kaşık ticâreti sayesinde mâmur olan bu şehir ahâlisinin zenginliği, Osman ve Köse Mihâl'in hırsını tahrik etti²⁹⁶. Beşbuçuk saat Ötede Göynük, d kasabaya dokuz buçuk ve Bolu'ya onbeş. saat mesafede Osman'ın seferinin gayesi olan Mudrina yahut Muderni²⁹⁷ (Frigya Epiktetos mıntıkasında eski Mudra) kasabaları bulunur. Çıplak, boş; iki dağ arasında bulunan Mudurnu (Muderni) I. Bâyezıd ve I. Süleyman'ın inşâ ettikleri iki cami ile süslenmiştir. Taraklı ahâlisi tarak ticâreti ile meşhur olduğu gibi, Mudurnu ahâlisi de iş imaliyle şöhret bulmuştur²⁹⁸, iki kasaba ahâlisinden aldıkları ganimetleri yüklenmiş olan fâtipler grubu Geyve üzerinde Sakarya'ya mansab olan Mudurnu şehri (Strabon'un Galus diye kaydettiği)²⁹⁹ boyunca giderek, Olimp eteğinde bulunan Harmankaya yoluyla Karaca-Hisar'a döndüler.

Bu seferi yalnız Osman'ın şanını çekemeyen Rum hâkimlerinin taar-

²⁹² Osman Gâzî'nin temiz ahlâkına göre, hukuk dâvasında siyâsî mülâhazaların İhtimâli söz konusu olamaz. Müterc'm.

²⁹³ İdrîs, varak: 49. Bütün Osmanlı müverrihleri, Osman'ın 688/1289 târihinde hâkimiyet hukukunu kullanmasıyla, işbu kadıyı tâyin ettiğini zikrederler.

²⁹⁴ Neşri, varai: 20; İdris, varai: 52; Clhân-nUma, s. 673.

²⁹⁵ «Samsa», dört köseli demektir ki, «samsa baklava» tabirinde dahî İştirilir. Anlaşılan Samsa Çavuş murabba (kare) denilecek bir şeküde İdi- (Mütercim).

²⁹⁶ İdrîs, varak: 51.

²⁹⁷ Strabon, 12, Mudurnu'nun Tarifi, Kostantln Porfirojenet, Maner, 3, s. 575.

²⁹⁸ İstanbul'daki ilk İmalatçıların ekserisi Mudurnu'dandır.

²⁹⁹ Manner, burada Mudurnu'nun kuzeydoğusunda cereyan eden Galoş (bugünkü Taraklı Suyu) ile Küçük Lefke ırmağını (Melas) karıştırıyor. Bu karışıklık, her iki suyun Geyve yakınlarında Sakarya'ya karışmalarından doğmuş olmalıdır.

ruzlarıyla haleldar olan yedi senelik bii istirahat takip etti. O zamana kadar Ertuğrul'un hazînelerini znuhâfoza etmiş olan Bilecik kumandanı bile, korkulacak bir hale gelmekte olan Osmanlı kudretine hased göstermeğe başladı. Köse Mihal, kızını Kalanus'un oğluna nikahladığı zaman³⁰⁰ düğüne davet edilen Rum emirlerini bir ahidnâme ile Osman'a bağlamak arzusunda bulundu. Lâkin onlar Köse Mihâl'in barışsever tekliflerini dinleyecek yerde, onu kendileriyle müttefikan hareket etmek ve Osman'ı ellerine teslim etmek üzere, iğfale çalıştılar. Çok zaman geçmeden Yâr-Hisar hâkiminin kızını alacak olan Bilecik hâkiminin düğünü bu hiyanete müsait bir fırsat olacaktı, Mihâl'in sadâkati asla bozulamazdı. Fesadlanna müsait gibi görünerek, Osman'ı düşmanlarının tasavvurlarından haberdâr etti. Osman, hıyânetkâr Belokuma hâkiminin davetini zahirî bir emniyetle kabul etti. Düğün hediyesi olarak bir sürü kuzu hediye etmekle beraber, düğünü müteakip muhariplerle birlikte dağlara çıkmak mecburiyetinde bulunduğunu, ve servetini hasımlarının hırsına âmâde bir halde bırakmak istemediğini sebep tutarak, en kıymetli mallarını kadınlar vâsıtasıyla -her sene müsâade olunduğu gibi- kaleye göndermesine ruhsat istedi. Belokuma hâkimi, hiylesinin bu neticesine büyülenmişçesine kapılarak, Osman'ın temennisini yerine getirmekte acele etti. Hazînelerin nakli, düğünden bil gün evvel icra olunmak üzere kararlaştırılarak, Bilecik Hâkimi, o gün düğüne başlamak için Çakır Pı-nan'na³⁰¹ gitti. Osman, en cesur cengâverlerinden seçtiği otuzdokuz kişi ile gitti, ki bunlar kadın kıyafetine girmiş, yüzlerine uzun bir örtü örtmüş oldukları halde, kıymetli eşya yerine silâh yükletilmiş olan atlarnı kaleye soktular. Ahâli ile muhafızların büyük kısmı düğüne gitmiş bulduklarından kalenin zaptında güçlük görülmedi. Osman Bilecik'e sahip olmasını müteakip, bir başka fırkanın riyasetinde dâmâdı beklemek üzere pusu kurmak için Kaldiralık³⁰² Boğazı'na gitti. Bilecik hâkimi -ki hiçbirşeyden şüphesi olmadığı gibi, bilâkis Osman'ı ve hazînelerini yakında eline geçirmek ümidinde bulunuyordu- rahat rahat kalesine dönmek üzere iken, Osman'ın beraberindekiler, üzerine hücum ederek öldürdüler. Zevcesi güzel Nilüfer (Zenufar)³⁰³ galibin eline düşerek, Osman onu -çocukluk çağında gösterdiği kahramanlığa mükâfaten- henüz on iki

³⁰⁰ Hatırlardadır ki Kalamış Ermeni Boğazı muhârebes'nde telef olmuştu.

³⁰¹ Çakır «Emerillon»dur. («Bozdoğan Kuşu» denildiği Kaamus-ı Franseyî'de gösterilen kuş.) Çakır Pınarı: Fontaine des Emerillon,

³⁰² Neşrî, varak: 33.

³⁰³ Bâzı müverrihler Holufira yazıyorlar.

yaşında bulunan oğlu Orhan'a münâsip gördü.

Fâtih sergüzeşçi, su seferinin neticesinden cesaret alarak, büyük bir sür'atle, Nilüferdin babasına ait müstahkem bir mevki olan Yar-Hisar üzerine yürüdü. Bu kale Bursa, İnegöl, Yenişehir arasında Kütahya yolunda ve bu şehre bir günlük mesafede idi. Orada hâlâ hamamlar ve bir cami görülür³⁰⁴, Turgud Alp³⁰⁵ İnegöl'ü zaptederken Osman Beğ de Yar-Hisar*! aldı. Yedinci hicrî asrın son senesinde (Milâdın onüçüncü asrı nihayeti) (699/1299) meydana gelen ba üç fetihten itibârendir ki, Osman'ın hükümeti genişlemeğe başlamıştır. Selçuklu Devleti'nin sukutunu da bu tarihten itibar etmek lâzım geleceğinden, Osmanlı hanedanının müstakil olarak saltanatı, işte asıl bu seneden başlar.

Nilüfer'in kaçmaması Sabinler'in kaçırılmasına³⁰⁶ ve Bilecik'in is-tîlâsı Truva'nın Rumlar tarafından zaptına benzer. Bu iki istilâ vak'ası da hayâlî olabilir; fakat niçin hiç olmazsa kısmen hakîkî olmasınlar? İran târihi - Truva'nın zaptından pekçok zaman evvel vuku bulmuş olmak üzere- Rûyîndiz'in³⁰⁷ harb hilesine benzer bir surette içeri sokulan muharibler vasıtasıyla feth edildiğini naklediyor³⁰⁸. Bizans tarihçileri Belokuma'nın ele geçirilmesini naklettikleri Sırada³⁰⁹ Meinder (Mander) (Menderes) nehri üzerinde vâkî Tripoli'nin de yine bu misillü durumlarla zaptolunduğunu beyân ediyorlar. Germiyan askerleri silâhlarını ve asker muzıkası âletlerini

³⁰⁴ Cihân-nümâ, s. 659.

³⁰⁵ İdrîs, Turgud Alp yerine Aygud Alp yazıyor.

³⁰⁶ Eski bir efsâneye göre eski Roma kavimlerinden Saibinliler'in bir şenlik yapıyorlarken Romuluslular hücum ile, Sabinliler'in kadınlarını ve kızlarını ele geçirmişlerdi. Sabinliler, fakat hayli müddet sonra, Romuluslu-lar'ın üzerine yürüdüler. O zaman Sabin kadınları Romuluslulardan doğma çocuklarını alarak harbe mâni olmak için kocalarıyla babalarının arasına atıldılar. (Mütercim)

³⁰⁷ «Rûyîndiz ...Tûrân-zemînde Er-Câsb tahfıcahıdır. Geştâb'm kızlarını tutup ol kalede hab eyledi. İsfendiyâr Heft-hân yolundan varub kaleyi feth ve Er-Câsb'ı ka,tıl ve mahbusları halâs eyledi.» «Bürhân-ı Kaati*, 308. «Diz» kale, «Dizdar» kale muhafızı; Rûyîndiz Rûyîndiz kalesi. (Mütercim).

³⁰⁸ Viyana Kütüphanesinde Mîrhond, nu: 112, cild: 1, s. 344; Târîh-î Bela-gat-î Fârisiyye, s. 69.

³⁰⁹ Pahimares (kitap: 5, bâb: 21; Roma tab'ı, c. 1, s. 288) Bilecik'in fethini Menderes üzerinde Tripoli'nin zaptından bir sene evvel gösteriyor: Birincisi 1306 (H. 706), ikincisi 1305 (H. 705) (s. 300). Hezâfen Ermenek'in zaptı da Pahimares'in işbu Tripoli için beyân eylediği veçhile vuku bulduğunu (fıkra 169) ve Pîri Reîs'in Bahriyye'si Kanarî (Kanarya) sahilinde Kelendire'nin ve İspanyollar tarafından Afrika sahilinde Oran mevkiinin o yolda ele geçirildiğini yazıyor. Lâkin bununla Ermenek ve Tripoli'nin ikisi bir olduğunu zannetmek lâzım gelmez; nasıl ki Kelendire ile Oran da bir mahal olamaz. Yalnız şurasını ihtar ederiz ki, Bizanslılar Ermenek'in zapt şeklini Karamanlılar tarafından Tripoli'nin ele geçirilişine tatbik ettikleri gibi, Kelendire ve Oran vak'alan karıştırılmıştır.

buğday çuvaları içine gizleyerek tacir kıyafetinde oraya girmişlerdir. Ališâr'in Tripoli'deki bu hareketi Osman'ın Belokuma'daki tedbîrinin taklidinden ibaret veyahut vak'anın Osmanlı müverrihleri tarafından Osman'a isnâd olunmuş olması muhtemeldir. Bilecik hâkiminin zevcesinin kaçırılması, ismi, onun Osman'ın eline düşmesi sureti Belokuma'nın zaptındaki şüphelere yer bırakmaz. Çünkü Bursa ovasını sulayan nehir, şehre pek yakın bir mahaldeki Taşköprü, Kaplıcalardan³¹⁰ gelinirken girilecek kapıya uzak olmayan bir yerde Ni-lüfer'in inşâ ettirdiği tekke hep «Nilüfer» (Lotus)³¹¹ ismiyle yâd olunmaktadır³¹².

Orhan'ın Nilüfer ile izdivacından I. Murad ile Süleyman Paşa doğmuştur. Selçukluların son padişahı olan III. Alâü'd-dîn, bazı müverrihlere göre Moğollar tarafından idam veyahut daha ziyâde ihtimâle yakın olmak üzere oğlu Gıyâsü'd-dîn tarafından zehirlenmesi üzerine, Selçuklu Devleti evvelce yazdığımız veçhile, on kısma bölünerek, her kısmı müstakil bir beğ'in idaresine geçti. On iki seneden beri Kara-Hisar'da nâmına hutbe okunan Osman, Alâü'd-dîn'in. vefatını müteakip Islâm'de mer'î olan ikinci saltanat hakkını, yâni :îkke darb ettirmek hakkını icra eylediği rivayet olunur.³¹³

³¹⁰ Neşrî, varak: 34; İdris, va^ak: 61; Sa'dü'd-dîn, varak: *1; Bursaya Seyahat, s. 6.7

³¹¹ Nilüfer, Peling Je/bes, yahut Jelbes ismini verdiği attan başka birşey değildir. Maner ile mukayese olunsun, 4, s. 559. (Nilüfer mâruf çiçektir: Ame-lufer çiçeği derler, müfredat sahihleri kaatilü'n-nahl diye -beyan ederler. Btirhân-ı Kaati'dan telhis), (Lotos yahut Lotus Mısır ve Hind* in bir nevi ağaç ve nelbâti. Kaamus-ı Fransevt) (Mütercim).

³¹² Kezalik. İdris, »1; Solak-zâde, s. 3.

³¹³ Neşri, varak: 36. Bütün Osmanlı müverrihleri Alâü'd-dîn'in emirlik fermanım Osman Beğ'in 688 (1289)'da aldığı Devanda müttetikirler. Lâkin Selçuklu müverrihlerine nazaran, (Deguignes bunları senet tutuyor) Sultân Mes'ûd, 708 (1308)'den evvel vefat etmemiştir. Cenâbî (varak: 208), bu rivayete sarfhen muhalefet ediyor; ona göre Alâü'd-dîn yirmi sene üç ay hükümetten sonra, 700'de vefat etmiştir. Mes'ûd'un halefi Gıyâsü'd-dîn Keyhusrev'in vefatının 682'de gösterilmesi doğru olduğu halde, bu rivayet dahî mübalâğalı görünüyor. Mü-verrih-i âlim müftî Kara Çelebî-zâde Ravzatıfl-Ebrâr'ında 696 vekayiinde, Lârî ve İdris'e göre Alâü'd-dîn ancak 696 senesinde tahta câlis olup, hâlbuki emaret berâtının Osman'a 688'de, yâni, sekiz sene evvel Alâü'd-dîn nâmına verilmiş bulunduğunu nazar-i dikkate vaz' eder. Bu işaret Müftî'nin tenkidine bâis-i şereftir. Bir adım daha ilerleyerek, birbirine benzemeyen iki emaret fermanı hakkında şüphesini beyân etmesi lâzım gelirdi; zîrâ biri farsça, diğeri türkçedir; târihler de ihtilâflıdır. Birçok muharrerât ve siyâsî vesikalar mecmualarında türkçe berâtın sureti dercedilmiştir. 13 numaralı Diez yazma nüshasının 116'inci sâhifesindeki berâtın -ki gur-re-i şevval 688 târihiyle târihlenmiştir- şimdiki uslûpda olması talırf edilmiş olduğu zannını vermektedir. Bunun kıy-mettâd bir mecmuada dercedilmiş olan farsça sureti 683 Ra-mazan'ıyla târihlenmiş ve Feridun'un evrâk-ı hükümet mecmuasının hâvî olduğu üç berâtın birincisine tamâmiyle muvafıktır. 683 Ramazan'ı gurresiyle (1284) târihlenmiş olan birincisinde Sultân Alâü'd-dîn Osman'a yalnız nasihat veriyor.

Gur-re-i Şevval 688 (1289) tarihli türkçe ikinci berâtta Karaca Balaban ile hediyeler ve alem ve

Ancak Alâü'd-dîn'in vefatından evvelki on iki sene zarfında hutbe Osman'ın metbûu olmak üzere Sultân'm ismine okunur ve Osmanlının nâmı ancak Alâü'd-dîn'in vefatından sonra yâd olunmuş olması daha muhtemeldir; ilk sikkeler de ileride göreceğimiz veçhile, ancak Orhan'ın zamanında darb olunmuştur.

Osman, Keşiş Dağı civarındaki arazîde istiklâle kavuşunca, bu memleketlerin idaresini fethinde yardımlarını gördüğü muhâribler arasında taksim etti. Oğlu Orhan'ı Karaca-Hisar'a kumandan, kardeşi Gündüz Alp'i Eskişehir'e beğ tâyin etti. Aygud Alp înonü ve Yund-Hisar, Hasan Alp Yar-Hisar, Turgud Alp bizzat ele geçirdiği İnegöl kumandanlığına nail oldu. Bilecik'in varidatı derviş ve şeyhlere, bilhassa kızı Mal Hâtûn ve onun küçük oğlu Alâü'd-dîn ile birlikte bu kalede ikamet eden Şeyh Edebâlî'ye tahsis edildi. Osman'a gelince, idare merkezini, arazînin kuzey uçlarında ve çevresi bir günlük mesafeden ibaret bir kaza içinde kâin ve bir yönden Sîltânönü'nün bir kısmıyla çevrili bulunan Yenişehir'de kurdu. Yenişehir kazası ise, (yâni Osman Gâzî'nin o zamanki memleketi) bugün Küçük Asya'nın onyedî sancağından biridir, ve geniş Osmanlı memleketlerinin içindeki yirmibeş eyâlet'den (eski taksimata göre) birinin içindedir³¹⁴.

On üçüncü milâdî asrın son senesinden bir sene evvel bu devletin genişliği şu halde idi. Ancak yüz elli sene sonradır ki, Kostantiniyye'nin ele geçirilmesiyle kendini takviyeyi ikmâl etti ve hu zamandan itibaren bir asırdan fazla müddet -ki Kıbrıs'ın fethine kadar- kudreti gittikçe arttı. Osmanlı Devleti azametinin en yüksek derecesine vâsıl olunca yüz elli sene mevkiini muhafazaya muktedir olmuştur. On yedinci asrın son senesinden evvelki sene, Karlofça ahîdnâmesinin akdedilişini görmüş, ve bu andan itibaren Osmanlı Devleti on sekizinci asrın ortasına, yâni Kaynarca ahîdnâmesinin bu devletin gelecekteki mukadderatı hakkında şüphe bırakmadığı felâket ânına kadar sür'atle harâb olmağa başlamıştır.

tabi gönderiyor.» Slh. Zilhicce 689 (1290) târihiyle târihlenmiş ve farşça ibareli olan üçüncüsü Eskişehir kazasını îtâ ediyor. Birinci ve ikincisi Konya'dan ve üçüncüsü Akşehir'den gönderilmiş. Feridun mecmuasında bunlar 39, 41, 43 ve Osman'ın cevâbları 40, 42, 44 numaralardadır. Birincisinin adem-i sıhhati emaresi olarak, 683 senesinde Ertuğrul'un henüz hayatta bulunduğu zikrolu-nabilir. Şu kadar ki onun hâl-i hayâtında oğlu Eskişehir beğ-liğine tâyin olunabilirdi. Hacı Kalfa Takvîmü't-Tevârîh'inde 688 senesinde işbu emaret berâtını ve tabi ve alemlî zikr ile beraber 699 senesinde Osmanlı hanedanının ibtidâsı, Selçuklu hanedanının intifası senesinden önce olamayacağını, ve fakat diğer taraftan Osman'ın 688 senesinde Karaca Hisar'a bir kadı tâyin ederek, bu seneden itibaren hutbede nâmı yâd olunduğunu beyân ediyor.

³¹⁴ tdrîs, varak: 61. Neşri,, varak: 57. ' Sa'dü'd-dîn, varak: 12. Solak-zade, varak: 4.

On üçüncü asrın bitimine doğru, Kudüs'ün Ehl-i Salîb tarafından zaptından üçyüz sene sonra Selçuklu Devleti yıkılarak, onun harabelerinden Osmanlı Devleti zuhur etti. Yine o zamana doğru Avrupa ve Asya büyük vak'alara sahne oldu. Kezâlik devletleri yıkılmağa yüz tutan Moğollar Suriye'ye girerek her tarafın: tahrîb ettiler³¹⁵. Almanya'da şiddetli yer hareketleri (zelzele) oldu³¹⁶. Küçük Asya'da iki aile -ki Selçuklu hükümetini aralarında paylaşan on aileden en kuvvetlisi olan Osman ve Karaman hanedanlarıdır- kanlı bir mukateleye giriştiler. Avrupa'da on üçüncü asrın son senesi Birinci Jübile (Papa tarafından umûmî af) ilân ve yedinci asrın nihâyetinde Asya'ya Zîc-i îlhânî idhâl olundu³¹⁷.

Türk müverrihleri yalnız Avrupa ve Asya vekayîinde gayet mühim bir mevki tutan bu durumların tesadüfüne değil, Osman'ın bir asrın başlangıcında vâkî olan saltanatına ve kurduğu devlet ve hanedanın hâlâ hâiz olduğu nâma büsbütün husûsî bir ehemmiyet verirler.

Hicret'in birinci asrından yedinci asrın bitimine kadar aradaki asırlann hep başlarında -İslâm âleminin saltanatının mukadderatına kudretli bir surette tesir etmiş- bir hükümdar görülmüştür. Birinci asır ile İslâmın kurucusu olan Peygamber³¹⁸ ortaya çıkmıştır. Ömer bin Abdüla-ziz -ki Osmanlı müverrihleri- (haklı olarak hep İslâm müverrihleri) tarafından Emeviye hükümdarlarının er. âdili olarak yâd olunur- ikinci asrın başında Hilâfet tahtına cülus etti. Üçüncünün başında ilimlerin hâmisi Me'mûn'un Bağdad'da halifeliği ilân olundu. Dördüncü asrın ilk yıllarında Ubeydullah Mehdî Afrika'da Fatimî Hilâfeti'ni te'sîs etti. Abbâsîler'in son halîfesi Kaadiribillâh'ın kırk senelik hükümeti beşinci asrın ilk sene-leriyle iki eşit kısma taksim edildi. Altıncının başlarında³¹⁹ Şark kavimleri Cengiz Hân'ın önünde titremekte idiler. Bir asırlık sükûndan sonra, sekizicinin başlarında Osman, kendi ismini verdiği devleti te'sîs etti.

³¹⁵ Hacı Kalfa'ya göre 699'da,

³¹⁶ Ravzatül-Ebrâr'a göre 699'da.

³¹⁷ Hacı Kalfa'ya göre 700'de. («Zîc, «zîk>den muarrebdir. Üç mânâyâ mûs-ta'meldir: Biri kitâb-î ilm-i siyer-i kevâkûbedir ki takvim ondan İstihraç olunur. Zîc-i İthânî, Zîc-i Uluğ Big, Zîc-i Kaseynî gtbi... ilh...» Bürhân-ı Kaatr, ilk baskısı, istanbul; s. 329, Zîc-i İlhânî'nin idhâllinden maksad, ona, tertiplenen takvimin kullanılmasıdır.) (Mütercim)

³¹⁸ Hazret-i Peygamber hükümdar değil idi (Mütercim)

³¹⁹ Lutfî, (s. 5-8), sadr-ı âlim, vak'aların târihine ehemmiyet vermiyor. 139'da vefat eden Me'mûn yerine cesûrâne Hârûn yazdığı gibi, Cengiz'den bir asır sonra, yâni hicrî sekizinci asır başlarında ve Osman zamanında yaşamış olan Gâzân'ı Ceı> giz Hân diye gösteriyor. Gâzân'm Cengiz Hân yerine zikro-lunması Cengiz'in putperest olması cihetiyle îslânî melikleri arasında sayılması mümkün olamamasından kaynaklanmıştır.

Peygamber'in üçüncü halîfesi olan (Hz.) Osman'dan beri İslâm kanunlarına tâbi olan memleketler tahtı üzerinde bu isimde hiçbir şöhret sahibi hükümdar görülmemiştir³²⁰. Bu halîfenin fâtih ve kanun vâzıı sıfatiyle kazandığı göz kamaştırıcı şân yedi asır sonra, Osman nâmının düşündürdüğü veçhile, Ertuğrul'un oğlunda ve onun ahlâkında en yüksek parlaklığı ile görülmüş olacaktır³²¹.

Kur'ân, isimleri gökten nazil olduğunu bildiriyor;³²² binâenaleyh Müslümanlar isimleri, yalnız târih nokta-i nazarından değil, lisan nokta-i nazarından da hayır işareti veya şerr işareti addederler. Osman, kelimenin arapça kökü itibariyle, «sâkşiken» (sap-kıran?) mânâsına gelir³²³. Ve bunun, yukarıda mütalâa olunduğu üzere, azamet ve şecaat mefhumlarına samimî irtibatı vardır. Evvelâ, Şark'da eski Mısırhlar'dan zamanımıza kadar, hümâ, istilâ ve saltanatın canlı timsâli addolunmuş ve -her türlü canlı kuşları istihkar ile evvelce öldürülmüş kuşların ke-mikleriyle beslendiği için- daha husûsî olarak «üstühân-şiken» denilmiştir³²⁴. Ondan sonra da Türk târihinin en eski zamanlarında -avda buldukları oku üç parça olarak kırmış oldukları için- Oğuz Hân'ın üç oğluna «kırıcı» yahut «tahrîb edici» nânv verilmiş idi.³²⁵

³²⁰ İdrîs, varak: 35. Halîfe Osman, zâtında iki şeref unvanı toplamıştır ki, bunlar 1 ccâmi'ü-Kur'ân» ve «Zi'n-Nüreyn»dir. İkinci unvanı, Peygamber'in iki kerimesini tezevüc eylediği, birincisini - şu suretle tahrif şaibesinden kurtarmış olduğu- İslâm'ın mukaddes kaidelerini yalnız bir cildde (nüshada) toplamış olduğu için almıştır (H. 30); bu Halîfe'nin zamanındadır ki, Müslümanlar zafer silâhlarını Ceyhun'a ve Boğaziçi'ne kadar ulaştırdıkları gibi, İran pâytahtlarıyla Horasan'ı, İsfahan'ı, tshahr'ı, Merv'i, Beih'i (27, 29, 31 hicrî), Kıbrıs, Girid, Rodos, Malta gibi (26, 33) Akdeniz adalarını elde etmişlerdir. Yine o zamanda Arablar Muâviye kumandası altında, birinci defa olmak üzere Kostantinlye'yi muhasara ettiler, (H. 33), Türk hakanı Karen ve İran husrevlerinin sonu olan Yezd-cürd - birincisi harb meydanında, ikincisi firarı esnasında - kati olunmuş (Yezdcürd 31 senesi, Karen 33 senesinde; Hacı Kalfa'nın Takvimü't Tevarih'ine göre) ve Araplar'm şevketinin, gölgesi yıkılmağa, hazır olan İran hükümetini mahvetmiştir.

³²¹ Osmanlı hanedanının sânlarının parlaklığı ve fütuhâtça Emevî ve Abbâ-sîler'e üstünlükleri malûmdur. Ancak Hulefâ-yı Râsîdin'e, İslâm'ın kaideleri Öyle İcâbettirdiği için, hiçbir kimse öncelik edemeyeceği gibi, onlardan herbirinin husûsî vasıfları itibariyle tarih nokta-i nazarından dahl bütün İslâm halifeleri ve hükümdarlarına üstünlükleri görülmektedir. Yalnız I. Sultan Selim, İslâm'ın sânının yayılmasına hizmetiyle -Dört Halîfe'den sonra en âdil halîfe olan Ömer bin Abdülaziz ve bir de Sa, lâhû'd-dîn-i Eyyûbl gibi- târih nazarında Hulefâ-yı Râşîdîn. derecesine yaklaşmış denilebilir. (Mütercim).

³²² «El-esmâu tenezzül mine's-semâ». Ancak, bu cümle âyet blma-dığı gibi, hadîs olması da meşkûttür. Gayesi bir eser'den ibarettir.

³²³ İdrîs, varak: 37.

³²⁴ «Osman» lâfzının kökü bu mânâdadır. Galius'a göre bilâkis kırılmış bacakları yerine getiren mânâsına gelir. (Asm -yâni Osman kelimesinin arabça kökü- «sınmış» -kırılmış- kemjfc eğri sarılmak manasınadır Terceme-î Kaamns'dan.)

³²⁵ Bunlar faraziyyattır; «Bozok» lâfzının kırıcı va. tahrîb edici mânâsına olması da sabit değildir.

Osman'ın neseb silsilesi bu üç kardeşten Gök-Hân'a uzanır; onlar oku kır-dıkları gibi, torunları da kaleleri, kuleleri kırmışlardır. Şarklılar'ın -Bu kuşlar meyânında şâk-şiken olan- hümâ'ya verdikleri saltanat kudreti ve kuvveti fikri «hümâyûn» lâfzına -ki ruvayal yahut emperyal (şâhâ-ne) demektir-intikal etmiş, ve Asya kavimleri arasında -kezâlik «şâk-şiken» demek olan-Osman hanedanına tercihan nisbet olunmuştur³²⁶. İlk Osmanlı pâdişâhının, bu millet müvprrihlerinin o kadar büyük ehemmiyet verdikleri isminden falcılığa âit bulunan işbu istitraddan sonra, bu hükümdarın saltanatındaki vak'alara dönerek, müstakil hükümetinin ilk faaliyetlerinden bahsedelim.

Yenişehir'e gelmezden evvel, ve işbu yeni saltanat merkezinin batısında Köprülü Hisar görülür, ki bu kale beğinin hasmı olan Bilecik hâkimiyle Hasan i'tilâf hâlinde bulunduğu zaman, Osman tarafından defalarca muhasara edilmişti. Bu cenklerden birinin neticesinden dolayı minnettarlığını göstermek için, Bilecik hâkimi, İncir Pınarı denilen mahalde Osman'a bir şenlik yapmıştı; ancak Bilecik hâkimi, Osman'ın ubûdiy-yetini arz ederken el öpmesini istemek cür'etinde bulunması üzerine, Er-tuğrul'un heybetli çocuğunun husûmetini celb etti; Osman Bilecik'i fethettiği memleketler arasına ilâve etmek suretiyle, o cür'etten intikamını aldı.³²⁷ Bu sefer, Osman'ın Köprülü Hisar hakkındaki niyetlerinin te'hirine mecburiyet vermiş ise de, istiklâl kudretine nail olunca, eski hasmının hisarını ele geçirmekten başka birşey düşünmedi. Köprülü Hisar'ın zaptı, Osman'ın sikke darb ettirdiği ve nâmını minberlerde yâd ettirmek hukukuna mâlik olduğu zamanı gösterdiği cihetle, Osmanlı saltanatının vak'alari arasında dikkate şayandır. O vakte kadar, Alâü'd-dîn'in emirlerine tâbi olan Osman, yalnız Karaca Hisar pazarına bir nazır ve beldeye girecek eşyaya bir vergi tâyin etmişti. Osman, Kara Hisar hâkiminin üzerine yürümezden evvel silâh

(Mütercim).

«Bu vak'a üzerine Bozuk nâmını verdi, ki (Deguignes'in dediği gibi) bozulmuş mânâsına değil, bozucu manasındadır.» Tatarların Târîhi, s. 62.

³²⁶ «Osman, sultân vezninde toy kuşunun yavrusuna ve ejderhâ yavrusuna denir.» (Terceme-I Kaamus,) Ancak müverrihin Osman, kelimesi Üzerine yürüttüğü İstidlaller kendi buluşundan, ibarettir.

³²⁷ Neşri evvelâ Köprülü Hisar'm fethini -diğer bir rivayete göre Bilecik Hâkimi'nin Bilecik'e yakın Kaldıralık Çeşmesi yakınında bir meclis toplayıp da, beraberindekileri Osman'a hücum için kandırmağa çalıştığı gece zaptolunan- Bilecik'ten evvel yazar. Lâkin biraz sonra, Bilecik'in birdenbire zaptolunduğuna dâir olan diğer rivayetin daha doğru olduğunu beyânla bizim naklettiğimiz rivayeti bildirir. Ondan sonra Yar-hisar fethini, İdrîs ve Sa'dü'd-dîn târihlerine göre bizim takip ettiğimiz târih sırasına göre yazar. Onun ifâdesi Kaldıralık sahrasında Çakırpınarı, İncir Pınarı, Kaldıralık Pınarı nâmında üç çeşme tanıtıyor.

arkadaşlarıyla meşveret etti. Bunun için topladığı meşveret meclisinde - yetmiş sene önce Ertuğrul ile birlikte Ahlat'tan Rum kıt'asına geçmiş, ve o zaman lâakal doksan yaşında bulunmuş olan- amcası Dünder da hazır idi. Dünder, işbu vergi teşebbüsünün, Germiyan Beği ve Rum hâkimleri gibi, hasedci komşularını kendi aleyhine ittifaka sevkedeceğini ihtar etti³²⁸. Lâkin Osman'ın harareti, ihtiyarın sükûn isteyen ihtiyatına mağlûp olmadı; her cevâbın yerini tutmak üzere okunu alıp onu öldürdü. O vak'a, âmirin kararına muhalefette bulunacakların hepsine ibret dersi oldu³²⁹. Osman'ın saltanatının başlangıcını işaret eden bu katil, Romu-lus'un kardeş katli vak'asıyla göze çarpar bir benzerlik teşkil eder; arada şu fark vardır ki, birincisi târih açısından ikincisinden daha ziyâde sabittir, îdrîs -ki haklı olarak Osmanîiar'ın en mu'teber müverrihi unvanına lâyıktır- eserinin mukaddimesinde, haleflere ancak şanlı vak'alar intikal edebilmek üzere, Osmanlı ailesinin takbih edilmeğe şâyân olan bütün faaliyetlerini anlatmaksızın (meskût) bırakacağını beyân etmekte olmasıyla beraber, Dünder'ın katlini, beyân eylediğimiz ahvâl ile, zikretmektedir³³⁰. Bu türlü vak'alar Osmanlılar'ı övenler tarafından övülecek işler sırasına konulmuş ise, sükûtle geçtirdikleri şeyler hakkında ne, düşünmek lâzım gelecektir?³³¹

Köprü-Hisar'ın fethi, Osmân-ı Nike (îznik) yakınında bulunan Di-mesuz, Koyun-Hisar, Marmara gibi diğer birçok hisarların zaptına teşebbüs için teşvik etti. Azmine bilhassa kuvvet veren hal, muhafızların zaafı ve

³²⁸ îdrîs, varak: 63. Neşri, varak: 31, 36. Leonklavi, Târih-I İslâm, s. 75. Knolles, Türk Târihi, s. 97.

³²⁹ Dünder'ın kabri Çakır Pınarı'ndan Köprühisar'a giden yol üzerindedir.

³³⁰ îdrîs, varak: 62, »3.

³³¹ Dünder mes'elesi, meydana gelişi itibariyle, hiçbir Osmanlı müverrihi tarafından övgüye değer bir faal olarak addolunmamış-tır. Fakat vak'a sabit midir? Târihî bir hakikat olduğunu isbât edecek deliller yoktur; müverrih dahî bu hususta şüpheli bir nokta kondurmuştur. Doğrudan doğruya vak'alar ve ahvâl tet-kik edilecek olursa, böyle bir şeyin muhtemel bulunmadığı kuvvet kazanır. Dünder'ın vefatı târihi 688 olacaktır. Müverrihin dediği gibi o zaman doksan yaşlarında idi. Eğer bu ihtiyar,-zannolunduğu gibi- riyasete hırslı olsaydı, Ertuğrul'un vefatında emelinin istihsâline kalkıştırdı. Bununla beraber, Osmanlılar içinde bir hilaf ve şikak ihdasına çalışmakla ithamı mantıkî görünmez. İkinci olarak, silâh arkadaşları içinde müstebid bir âmir değil, seçilerek gelmiş bir kimse hükmünde bulunan Osman'ın doksanlık bir amcasını vurup öldürmesine o zamanın ahlâkî temizliği ve tavırları nasıl kail olurdu? Üçüncü olarak, naklediliş suretine göre» vak'a bir müşavere meclisinde olmuş. Yakın bulunan şahıslar aleyhine silâh ok ve yay değil, kılıçtır. Müzâkere mahalline gelinirken Osman Gâzî'nin mûtâd üzre kılıcı belinde olabilir; fakat meşvere yerine-uzaktaki düşman için kulanılan- ok ve yay ile mi gidilir?

Sakarya'nın taşması idi. İlk Paleologlar'ın hükümetinden evvel Yunan hisarları kumandanları Bizans imparatorluğu hududunu külliyyetli bir meblâğ, birçok arazînin terki, her türlü ganimetlerin kendilerine ait olması şartlarıyla müdafaa ediyorlardı Misel Paleolog, Kostantiniyye'yi Frenkler'den aldıktan sonra, Hadenos'un hâinâne ihtarları üzerine, kumandanlara mahsus olan akçeyi kestikten başka, onları haddinden fazla vergilere tâbi kılmak istediği zaman, bu ücretli garip asker, muhâfazalarına emânet edilen hisarları gayretli bir şekilde muhafazadan vaz geçtiler³³². Ondan mâada, bu hisarların haylisine tabî bir hendek olarak hizmet etmekte olan Sakarya birdenbire mecrasını değiştirdiğinden, istihkâmın şu suretle güvenilir olmaktan mahrum bulunmasından muhafızlar onları terkettiler. Nehir, eski mecrasına döndü; lâkin o mıntıkeyi bir ay sular altında bıraktıktan sonra. O kadar da salsat (nehir çamuru) getirdi ki, suyun derinliği pek az kalarak artık geçit yerinden geçilmesine hiçbir mâni bulunmuyordu. Bu hal, Selçuklu Devletini aralarında taksim eden on beğlerden biri olan Kastamonu Hâkimi Ali Umur Beğ için Rum İmparatoru ile münâsebetlerini kesmeğe bahane oldu³³³. Osman ise, Umur Beğ'den daha kuvvetli, bununla beraber daha yüksek bir dereceye emellerini sevketmeğe selâhiyettar olduğundan, Bizanslıların birkaç mevkilerini zaptetmek teşebbüsünde bulundu. Birinci defada Bizans İmparatoru'nun hassa kumandanı demek olan ve Muzalo nâmını taşıyan Ateriyark'i, Nekomedi (İznikmid, şimdiki İzmit) havâlisinde ve Koyun-Hışar (Pahimares'de Bafum) yakınında mağlûp etti. Bu mağlûbiyet (701/ 1301) - özellikle Sultân Osman'ın taari uzlarına tam hasad zamanlarında (27 Temmuz)³³⁴ serbest bir meydan bıraktığından Bizanslılar için³³⁵ pek felâketli

³³² Pahiraares, c. 3, s. 610 ve ondan naklen Gibin, c. 4, s. 311, haşiyeye.

³³³ Pahlmares, c. 6, 1, 4, 14, varak: 229, 230.

³³⁴ Gibbons (Gibin), bu muharebenin 1299'dâ vuku bulunduğunu beyân ediyorsa da, bir senet göstermiyor, Takvîmü't-Tevarîh'e ve diğer Osmanlı menbâlarına nazaran, 1301 senesindedir. Pa-himeres'in Posinos tarafından neşrolunan takvimine göre (Kronik) 1302'dedir; lâkin 701 hicri senesi ancak 1302 Ağustos'un-da nihayet bulunduğu cihetle, Hacı Kalfa'mn gösterdiği hesap ile uyur. (Hacı Kalia'nın ibaresi şudur: «701 İnhizâm-ı Düşmen ez Osman Gâzî der Ceng-i Koyun-Hisar.» 701 hicriyyesi, 6 Eylül 1301'de başlayıp 25 ağustos 1302'de hitâm bulunduğu ve muharebe temmuzda vâki olduğundan, harbin 1302 milâdiyyesine tesadüf ettiğini bildirir. Mütercim)

³³⁵ Kendi zamanında bahsetmedikçe hemen dâima şahısların isimlerim karıştıran Kantemir, Osman'ın yeğeni Ay-Toğdı'yı (Aydoğdu) «Toğrı» isminde bir torun gösterir, ve Osman'a Kütahya'yı fethettirir: Edebalı, Turgud Alp, Ak-timur isimlerini «Baliad», «Türgod Âled», «Artimur» suretlerinde tah-rîf ile «Harmancık» dan «Bilecik» yapar.

olmuştur. Osman, Gündüz Alp'in oğlu bulunan yeğeni Ay-Toğdu'nun Koyun-Hisar muharebesinde kaybedilmesiyle gözyaşlarını tutamadı. Ay-Toğdu bu hisarın yakınına defn olundu. Mezarı hâlâ yolun kenarında görülmektedir. Hasta atların orada îcâzkâr bir surette şifâ buldukları hikâyeye olunur³³⁶ Türkler, tahrîb edici saldırılarıyla³³⁷ îznik kapılarına kadar geldiler; îznik'in geniş ve yüksek duvarları, her düşmanın her türlü hücumuna karşı şehri muhafaza ederdi. Osman bu mevkii mahsur bırakmak için hemen hemen tâ kapılarının yanında, yâni şehrin kuzeyinde bulu-, nan Katırh (Germiya) Dağı eteklerinde bir hisar yaptırdı ve memur ettiği muhafızın ismiyle «Targan» diye adlandırdı³³⁸.

Bizanslılar'ın Koyun-Hisar'mda ilk bozgunluklarından altı sene sonra (707/1307) Adrenos (Atronus), Madenos, Kete, Kestel hisarları kumandanları Bursa hâkiminden aldıkları emir üzerine, kuvvetlerini toplayıp, Osman ile muharebeye tutuştular. Bu cenkte Kestel kumandanı hayatını tamamladı; Kete kumandanı da Ulu-âbâd (Lopadiun)'a pek güçlükle kaçabildi. Ulu-âbâd hâkimi³³⁹ -Osman tarafından vâkî olan ihtar üzerine-Osman'ın, kendisi ve hanedanından gelecek hükümdarların Ulu-âbâd (Rindaküs nehrini asla tecâvüz etmeyeceklerini resmen va'd etmesi şartıyla Kete kumandanının teslimine muvafakat gösterdi. Osman söz verdi; halefleri de onun yeminine riâyet ettiler, fakat görünüş itibariyle. Hakikatte, gerçi ırmaktan geçmiyorlardı; lâkin lüzum gördükleri zaman, denize karıştığı yerden gt-çerek, verilmiş sözlerine riayetsizlik suretinde tefsiriyle muahedenin icrasından, kaçınıyorlardı.³⁴⁰ Kete (Pâhimares'in Katukeya'sı)

³³⁶ Neşri, varak: 38; Sa'dü'd-dîn, varak: 13. Halk arasında söylenen bir rivayete göre Britanya'n Kadvalay'a galebe eden tskoçya'lı Osvald'in kabri dahî etrafında dolaşan hayvanların zatülcenblerine şifâ verirdi. Hum, İngiltere Târîhi, Birinci bâb, Beda'dan naklen, 1, 3, 9.

³³⁷ Osmanlılar'ın maksadları elde etmek ve imar etmektir, tahrîb değildir. Özellikle ilk asırlarında o kadar sür'atle fütuhata muvaffakiyetleri adaletten ve imâra düşkün olmalarından başka tedbirle mümkün olamazdı. Lakin hâlâ her istilâ esnasında hasar vuku bulması zaruretendir. (Mütercim).

³³⁸ Sa'dü'd-din, varak: 12

³³⁹ Sa'dü'd-dîn, Solak-zâde, Neşri, İdrîs. Ulu-âbâd (Ulubat) kumandanının ismi Pahimares tarafından «Makrenos» gösterilmişse de, Osmanlılar tarafından zikrolunan Bursa Hâkimi meşhur Evranos (Evrenos) olması muhtemeldir.

³⁴⁰ İdrîs, varak: 67. («Ulubâd tekûru Kete tekûrunu nesl-i osmanî Ulubat köprüsünden ubür etmemek gartile verdi; Âl-ı Osman'ı ol köprüden mürur etmeyüp vakt-i hâcetde kayıklarla, ubür buyururlardı.» T&cü't-Tevâ-rlh, cüd: 1, s. 23.

Bizans hükümeti her fırsat düştükçe Osmanlı hükümeti aleyhinde teşebbüslerde bulunmaktan geri durmadığı cihetle, bir taraftan da şu hâlin şevkiyle taraflar arasında muharebe vukuunda eski bir mukavelenin şartına riâyet etmek lâzım gelir miydi? Osmanlılar, Ulu-âbâd hâkiminin

arazisine tâbi Kalo Linini adası (Besbikus, yahut Galius)³⁴¹ -ki Mudanya körfezinin karşısında bulunur- ertesi sene, Osman'ın emriyle Aygud Alp'in oğlu Kara Ali marifetiyle ele geçirildi. Osman, Kalo Limni ganimetlerinden gayet güzel bir Rum kızını muzafferiyetine mükâfat olarak bu genç muhâriple nikahladı.

Besbikus'un ele geçirilmesinden birkaç gün Önce, Türklerin ilk deniz haydutluğu olmak üzere, arazisinin münbitliği ve mevrâlarının güzelliği ile ve ondan ziyâde -tamahkâr nazarlarına karşı kıymetli ve ele geçirilmesi kolay bir av şeklinde görüldüğü için- vahşi kavimlerin altı asır zarfındaki tahribatıyla meşhur olan Hius' (Sakız) in tahribi vukua geldi. Türkler adaya otuz gemi ile yanaştılar; ellerinde kılıç ve ateş, adayı dolaştılar. Kendilerini kaifeye atan küçük bir azınlıktan başka ahâli Öldürüldü³⁴². Bir takımı da firarla kurtulmak için zevcelerini, çocuklarını, mallarını alarak kırk gemiden mürekkep bir donanmaya çıktılarsa da, fırtınaya tutulup Skiros adası yakınlarında telef oldular.

Bu zamandan itibaren Akdeniz'in her tarafında, Boğaz'dan Cebel-i Tarık'a kadar bütün adaları tahrîb eden Türk deniz haydutları dolaşmaya başladı. Bizans müverrihleri muhtelif Türk donanmalarının Prens adalarına³⁴³, Rud, Samos, Karpatos, Lemnos, Mitilen, Kandi, Malet (Rodos, Sisam, Kerpe, Limni, Midilli, Girit, Malta) ile diğer Kiklâd³⁴⁴ adalarına hücum etmelerini ve tahribatlarını beyan etmektedirler. Osmanlı müverrihleri yalnız Kalo Limni fethirden bahsettikleri, ve o zamanda Osmanlı arazîsi denize kadar ancak uzanabildiği cihetle, bu Türk donanmaları -ki Pahimares onları dâima Persan (İran) donanması olmak üzere telâkki eder- Osmanlı padişahlarına değil, Mudanya körfezinden Mek-ri (Telmisus) körfezine kadar Küçük Asya'nın sahillerine mâlik olan Karesi, Saruhan, Aydın, Menteşe Türk btğlerine ait olduğuna haklı olarak hükmolunabilir. Yine o zamana doğru Asya içinde vuku bulan fetihler de böyledir. Herşey isbât ediyor ki, bunlar, Pahimâres'in arzu ettiği gibi, Os-manlılar'a değil, Türk beğleri Kastamonu, Germiyan, Menteşe, Karaman hükümdarlarına isnâd olunmak lâzım gelir

pek de ahlâka muvafık olmayan bir cemile ile almış olduğu bir söz için, o kazayı kıyamete kadar taarruz edilemez olarak mı addetmeleri gerekirdi? Acaba hâlâ dahî, mukavele ahkâmına Hammer'in arzu ettiği kadar ih-lâs ile riâyet carî midir?

³⁴¹ İdris, varak 67.

³⁴² Pahimares, c. 1., s. 355. (M.1 15).

³⁴³ Prens adaları İstanbul yakınında, vaktiyle Kızıl Adalar denilen adacıklardır. (Mütercim).

³⁴⁴ Pahimares, c. 2, s. 355, 322, 303; Nikefor Gregoras, s. 116.

ki³⁴⁵, o beğler her ne kadar birbirine hasım iseler dv, hepsi ayr^l. ayrı, zayıf Bizans Devleti aleyhine çalışabildiler ve bt veçhile İmparatorluğun yıkılışını hızlandırdılar. Bu teşebbüslerin çokluğundan olmak üzere, evvelâ Kastamonu hâkimi Umur Beğ'in -Türklerin. İskamander sahrasından atmış oldukları Rum muhacirlerinin sığmak yerleri olan- Kengın (Kankrea, yahut Gân-gara) şehrini muhasara ve yağma etmiş olması zikrolunabilir. Ondan sonra Meyinder (Meandır) üzerinde kâin Çarşamba (Tripoli)'nin Germiyan hâkimi Alişîr tarafından zaptı ve yine onun tarafından Alaşehir (Fi-ladelfia) muhasarası gelir ki, bu munâsara da, önce Tamplie (eski şövalyelikte bir rütbe) ve bir aralık meşhur deniz haydudu olup da, o zaman Bizans İmparatorluğunun büyük amirali ve imparatorun kız torunlarının zevci bulunan Roje'nin yaklaşması üzerine, Alişâr Beğ geri çekilmişti. Bu iki vak'adan az bir müddet sonra, Alâü'd-dîn'in Lidi (Lidya) mıntıkasına saldırısı vukua gelerek, o mıntıkanın payitahtı olan Sard (Bugünkü Şart kariyesi) bir müddet kısmen Rumlar'm elinde kaldı, nihayet Roje askerî kuvvetlerinin yardımları üzerine, Rumlar Türk muhafızlarını uzaklaştırmalardır³⁴⁶. Yine o zamana doğru Larissa (Tire); yahut Tiraya) ve Ayasluğ yakınlarında Efes, Menteşe Beği'nin³⁴⁷ damadı ve hizmetkârı Saysân canibinden zapt olunmuştur ki, bu adam sekenenin hayâtına ilişmeyeceğini beyânla, kiliselerin Azîz Yahya (Peygamber) ve Azîze Betül (Meryem)'e tahsis edilmiş olan en kıymetli kâseleri birlikte götürmelerine müsâade etmiş olduğu halde, bir kısmını, Rum müverrihlerinin tâbirine göre, «bî-rahmâne» kılıçtan geçirip³⁴⁸, diğer kısmı da Tire*ye nakledilip orada hapse atılmışlardır. Şu tahribat, sonraki izahlardan anlaşılır ki, Osmanlılar'a âit değildir. Bununla beraber mehaz olan Bizans müverrihlerinin -mağlûbiyet tesellisi olan,- ifâdelerinin mübalağadan bâlî olamayacağı açıktır. (Mütercim)

Bizans împaratorluğu'nun Asya hududunu her taraftan tehdîd eden Türkler'in tazyiki üzerine, İmparator Andronikos Paleolog, Moğol Hânlarının en kuvvetlisi Gâzân Hân'a -evvelce, her ikisi Gâzân'ın selefleri olan Hülâgû ve Abaka'ya va'd ettiği gibi- hemşiresi Mari'yi teklif ile ondan yardım talep etmişti³⁴⁹. Gâzân, prenses ile izdivâcdan evvel vefat etmiş olmakla, İmparator Mari'yi onun halefi Hudâbende'ye va'ad-den çekinmedi. Gâzân,

³⁴⁵ Prens adaları istanbul yakınında, vaktiyle Kızıl Adalar denilen adacıklardır. (Mütercim).

³⁴⁶ Pahimares, 2, s. 306, 300, 302, 318.

³⁴⁷ Kezâlik, s. 411; «Karamanu, Mandakiu», yâni Karaman, Menteşe.

³⁴⁸ Rum metinlerinde Saysan «Birsarha Sasan» ve Alâü'd-dîn, «Alaides» olarak isimlendirilir.

³⁴⁹ Pahimares, c. 2, s. 433 ve s. 680; Dukas, Bizanslı İstemata, s. 236.

Andronikos'un teklifinden memnun olarak, on Türk beğlerine Bizans İmparatoru'nun hududuna saldırılmamasını iş'ar etmişti³⁵⁰. Hudâbende, yarısı yeğenin kumandası ile karîben Konya üzerinde görünecek kırk bin kişilik bir imdâd ordusunun hareketini ilân ve o ihtara yeni bir kuvvet ilâve etti. Ancak Gâzân'ın tehdidi ve Hudâ-bende'nin teçhizatı Sard şehrini nihayet eline geçiren Alâü'd-dîn'in taarruzlarına karşı koruyamadı ve Efes ve Tire'nin Saysan tarafından zaptına mâni olamadı. Osman ise gururlu Mari'nin tehdidkâr ihtarlarına o kadar da ehemmiyet vermedi. Dört defa nişanlanmış³⁵¹ olan bu kadın gerek izdivacını, gerek Moğol imdad kuvvetlerinin hareketini hızlandırmak için İznik'e gelerek, her türlü düşmanlığa son vermesini, ve aksi halde onun ifâdesine göre otuz bin kişilik bir ordu ile şimdiden hudud üzerinde görünmüş olan Hudâbende'nin intikamının pençesine düşeceğini İznik'den Osman'a ihtar etti.³⁵² Osman, Sakarya ve Lefke (Gal lus) nehirleri arasındaki mıntikalara, yâni eski Sifun ve Halîzon'lann³⁵³ ikamet ettikleri memleketlere kadar istilâsını genişletmiş ve dehşet salmış ve hattâ Boğaziçi kenarlarında ve Karadeniz sahillerinde İstavroz'a (Astrabides) Anadolu Hisarîe (Hieron), Helayî'ye (Kilya) kadar ilerlemişti. Binâenaleyh Moğol Hânının nişanlısının tehditlerini hiç hesaba almayacak derecede kendisini kuvvetli buldu. Mari'nin gururlu li sâından haşyet göstermek şöyle dutsun, bilâkis hiddetlenerek, İznik'in kilidi olan Trikoya (Türklerce Koca-Hisar) kalesine hücumla hazırlandı. Bu hisarı muhafaza eden mahir okçular, Osman'ın muhariblerini çok rahatsız ettiler. Lâkin bunlar hendekleri ağaç ve moloz ile doldurduktan sonra, büyük zayiata uğramakla beraber, mevkii zapta muvaffak oldular. Uluâbâd kumandanı Makrenus'un, muhâsırlar tarafından pek sıkışırılmış olan muhafızların imdadına gönderdiği altmış Muğabar'ın (El-Mağ-ribîler)

³⁵⁰ «Delatum edicto Canis (Kaviv, Caan, on khan) est absleti a Romanorum infestatione jubentis» (Metindeki son ibarenin lâtinçe mehazi. Pahimares, s. 180.)

³⁵¹ Pahimares, 411, 412, 433. (Elli sene önce Hulâgû'ya vaadedilip, Abaka'ya verilen prenses Mari başkadır. Bu son prenses, Gâzân'a nişanlanıp, onun vefa,tı üzerine Hudâbende'ye teklif olunmuştur. Mari'nin Hudâbende nâmına ihtarları -ki birkaç sa,tar aşağıda görülür- zâifâne bir diplomatik olacaktır. Fakat Osmanlılar bu ince diplomatlığa aldanmadılar. Mütercim.)

³⁵² Pahimares. imparator Andronikos, gayrimeşrû hemşirelerini Moğollar! ve Tatarlar'ı celb ve iğfal için prenses gibi göstermiştir; Mari Paleologina dört Moğol İmparatorü'na nişanlandığı gibi, Mişel'in tabii kızı Ofrazin de evvelâ Nogay'a, sonra Tatar Hâmı Tokta'ya nâmzed edilmiştir (Mütercim'in bu notun bulunduğu sahifedeki haşiyesine müracaat).

³⁵³ Sifon'lar, Sifon yahut Dsofon (bugünkü Sapanca) dağları üzerinde ikamet ederlerdi. Bu dağlara Baana adı dahî verilirdi. Aleksî Komnena, kitap: 10, s. 282. Şimdiki «Sapanca» ismi «Safon» ve «Baana» isimlerinden meydana gelmiş gözüküyor.

hiyânetiyle (yâni yardımlarıyla) Türkler Lüblüce (Kübüklea Hisarını da ellerine geçirdiler,³⁵⁴ Bütün bu hisarlara mâlik olan Osman, Moğollar'm hareketinin göstermekte olduğu tehlikeden kendisini tamamen hâric gördü³⁵⁵.

Osmanlı fetihleri hakkında Pahimares'in ifâdesi noksan ise de, biz onu Osmanlı müverrihlerinde birçok tafsilât ile bulmaktayız. Bu müverrihler Koca Hisar ve Lüblüce³⁵⁶ fethi arasında³⁵⁷ Lefke Irmağı yahut Yenisu üzerinde kâin Ak-Hisar Lefke, Yenice müstahkem mevkiileriyle (708/1308) Yenisu ve Sakarya'nın mültekasından pek uzak olmayan Geyve şehrinin zaptını zikrediyorlar.

Osman, -ki on yedi sene önce dostu Köse Mihal refakatiyle birinci defa olarak Sakarya'nın kuzey cihetlerine saldırmıştı- bu defa Köse'yi yalnız refakatine değil, İslâm'a da davet etti. Mihâl, her ikisine de muvafakat gösterdi. Birinci seferde Göynük ve Mudurnu yollarını göstermiş olan Samsama (Samsa) Çavuş ikinci defa olarak Osman'a yardımcı olmuş, ve hizmetine mükâfaten Lefke yakınlarında Yenişehir ırmağı kenarında bir kaya üzerine yapılmış kulenin malikâne olarak kendisine verilmesini talep etti. Osman, bu dileği yerine getirmesiyle, bu kule hâlâ Çavuş Köyü diye anılır³⁵⁸. Samsama, Osmanlı idare mertebesinde birinci «çavuş»tur. İleride çavuşların hükümet habercisi (Haber-resân-ı hükümet), komiser- (me'mûr-ı mahsûs), elçi teşrifatçısı, hattâ elçi sıfatıyla mühim bir vazife ifâ eylediklerini göreceğiz. Ancak çavuş hizmeti gibi «çavuş» unvanı devletin kuruluşundan önceki bir zamana çıkar; çünkü -Selçuklu sultânları ve daha

³⁵⁴ Pahimares, kitap: 7, bâb: 9, s. 405. Pahimares'in «Ataris»i belki Osman'ın yeğeni Ak-timur'dur. Bu müverrihe nazaran Tri-kokîa ve Kübüklea'nın fethi 1308'de vuku bulmuştur. Şu târih, Küçük Nişancı'nın Koca Hisar için gösterdiği fethi târihine -ki 708/1308'dir- tamamen muvafıktır. (Nişancı'da «Koç Hisar».)

³⁵⁵ Pahimares, c. 2, s. 228, 286, 444, 445.

³⁵⁶ Lüblüce, matbu Tâcû't-Tevârlıh'de «Leblebüci»dir. Hammer'in zaptı doğru olacaktır. Eski İmlâ kaidesi birinci <Vav>ı hazf, tâb'iler de bunu «Leb-lebl» zannıyla <-ce> yi «ci» ye tahvil etmiş görünüyor. (Mütercim.) «Çavuş» için bkz: Ord. Prof. M. Fuad Köprülü, İslâm ve Türk Hukuku Târihi Araştırmaları, İstanbul, 1982; ve yine aynı müellifin İslâm Ansiklopedi-si'ne yazdığı «Çavuş» maddesi. (Hazırlayan).

³⁵⁷ Kübüklea'nın «Lüblüce»ye tahvili bir keşidenin unutulmasıyla kolayca anlaşılır, «Kef»in keşidesi çekilmediğinden «Lâm» olmuştur. Hudâbende lâfzının Bizanslılar tarafından «Har-pantas»a tahvilinde daha ziyâde tahrif görünür.

³⁵⁸ Sa'dü'd-dîn, varak: 15. Nesri, 39, İdrîs, 68.

kavemet gösterdiler. Muhasarası Sultân Osman tarafından Aygud Alp'in oğlu Kara Ali'ye bırakılan Tekfur Pınarı

sonra Osmanlı pâdişâhları saraylarındaki «çavuşbaşı»³⁵⁹ gibi- büyük çavuş (Rumca'da Megas Çavuş) Bi-zans'da sarayın yüksek erkânından biri idi. Osman'ın ordusu, Lefke'den Ak Hisar, Yenice, Geyve üzerine yürüyerek, bunların kumandanları, Ak Hisar kumandanı gibi sultânı istikbâl ile itaatlerini arz eylemek, veyahut Karadere³⁶⁰ vadisine giden Geyve kumandanı gibi kaçmak için kalelerinden çıktılar. Hisarlardan az bir miktarı, kısacası Sakarya yakınında sarp bir kaya üzerinde görülen ve o vakitten beri Osman'ın refik-' lerinden birinin nâmına nisbetle Karacabes diye isimlendirilen hisar mukavemet gösterdiler.Sultân Osmân tarafından Aygud Alp'in oğlu Kara Ali'ye bırakılan Tekfur Pınarı³⁶¹ hücum ile zapt olunma-sıyla ona, Nifce Hisar, Karagöz kalelerini içine alan ve Geyve'yi de mülhak bulunan arazî ile birlikte malikâne olarak verildi³⁶².

Osman. Rumlar'ın Asya'da son müstahkem iltica mahalleri olan Sakarya kalesini zapt etmekte olduğu sırada, kendi memleketlerinin güney kısımlarında aniden korkunç bir düşman tarafından tehdid edildi. Bunlar Türk müverrihlerinin Çudarlar³⁶³, Bizans müverrihlerinin Tohar-lar dediği Tatarlar idi, ki Moğol'dan başka birşey değildir³⁶⁴. Osman, oğlu Orhan'a Karaca Hisar'ın müdâfaasını verip sâdik silâh arkadaşı Saltuk Alp ile dönme Köse Mihâl'i yanına kattı. Orhan bu iki tecrübeli muharibin yardımıyla, Germiyan emareti tarafından Karaca Hisar kaza ve şehrine girmiş ve bu şehrin pazarını yağma etmiş olan Çu-darlar'ı Oynaş Hisarı yakınında mağlûp etti.

Osman, oğlunun bu ilk muvaffakiyetinden iftihar ederek, o zamandan itibaren hakkında büyük ümidler besledi³⁶⁵. İkinci bir tecrübeye bulunmak

³⁵⁹ Konya Sultânı, İmparator Aleksius'a bir çavuş (Siaos) gönderiyor. Pahimares bir büyük çavuş (Megas Çaos), Kodinus bir büyük tercüman (Megas Drogmanus) tanıtıyor. Dökânj ile Gibin (Gibbons)'un 53'üncü bâb'da 486'ıncı sahifesine inürâ-caat. İngilizce «ushef» kelimesi herne kadar «exire» kelimesinden müştak ise de, Türkçe'nin «çavuş» kelimesine muâdildir.

³⁶⁰ Kurudere. Harflerin sadâsmca müşabehetten dolayı ekseriya pek garip coğrafya hatâlarında bulunan Leonklavi, Kurude-re'nin eski «Goriderizia» olduğunu zanneder. Kezalik Dorî-lom'u Çorlu, Kastellum Kazi'yi Geyve, İpsos'u Alp-su addeder.

³⁶¹ Müverrih «Fontaine imperiale» diye tercüme ediyor ki «İmparatorluk çeşmesi» demektir.

³⁶² İdris, varak: 70, Nesrî, 40; Sa'dü'd-din, 16. (Sa'dü'd-dîn'de, Karacebeş'dir ki galiba yanlışdır.)

³⁶³ Müverrih «Tshodars» yazıyor. Tâcti't-Tevârlh şöyle der: «Çavdar Tatarı demekle İstihar bulan kavm ki hâlâ Çavctarlu derler.» (C. 1, s. 26) (Mütercim).

³⁶⁴ «Tîüari». Bunlar Pahimares'In yazdığı -Huûâbende tarafından gönderilmiş - yardımcı askerlerdir.

³⁶⁵ Sa'dü'd-dîn, varak: 15; Neşri, varak: 41; İdrîs, varak: 71 ve müteakip.

üzere Sakarya ile deniz arasındaki mahallerin (bugünkü Koca-ili sancağı³⁶⁶) fethi memuriyetini ona emânet etti. Bununla beraber yirmi senelik sadâket ve cenk ile tecrübe edilmiş en cesaretli silâh arkadaşlarından dördünü -ki Köse Mihâl, Abdurrahman, Konur Alp, Akça Koca³⁶⁷-'dir beraber gönderdi. Birinci muharebe, evvelki seferde dahî hücumu uğramış olan bir hisarın duvarları altında vukua geldi; bu hisar, Karacebes tarafından zaptolunarak, bütün mülhakatıyla ona temlik olundu. Hisarın harabeleri içinde bugün Osman'ın bu sebatkâr refikinin mezarı görülür,³⁶⁸ Alp-sofi Hisarı bir müddet sonra Orhan'ın pençesine düşerek, hizmetlerine mükâfaten Konur Alp'e verildi. Osman'ın oğlu, Geyve köprüsünün Ötesinde Ak-Hisar'ı da zaptettikten sonra, Ayan, Gölü'nün doğusunda Köprü-Hisar'a dönerek, oradan Kara Ali'yi zafer haberini iletmesi için babasına gönderdi.

Osrnân-oğlu, henüz hiçbir terslikle haledar olmayan bu muvaffakiyetlerden cesaretlenerek, yine sefer açtı. İznik'e yakın Kara-Tekin müstahkem mevki, kapılarını açmakta te'hû* göstermedi. Orada ele geçen kadınlar, ganimet gibi taksim ve kalenin kumandanlığı Samsama Çavuş'a tevdi olundu. Konur Alp, diğer bir arka ile Ak-Yazı kazasına azîmet-le, hisarlarını fethetti (717/1317). Bizanslıların «Halizon» dedikleri bölgenin merkezi olan Tuz-Pazarı, Ak-Hijar yakınında Kiliki, Kuyucak, Keresteci³⁶⁹ -ki Sabanca Gölü üzerinde kâindirler- bu fetihlerdendir. Akça Koca dahî Ak-ova³⁷⁰ kazasına azimetle, o vakitten beri ve zamanımızda Koca-tli³⁷¹ denilen mahalleri metbûunun silâhlarına boyun eğdirdi.

Bizans İmparatorluğu en mühim mevki olan Nike (İznik), şu suretle adım adım hasım (yâni Osmanlılar) tarafından muhasara ve Osman'ın İznik kapıları yakınında bina ettiği iki hisarın -ki Trikokiya ve Kara-Tekin'dir- içine

³⁶⁶ İzmid, İzmit. Koca-ili gibi Osmanlı-Türk târttüne alt b?r ismin «İzmit» olarak değiştirilmesi gariptir. Ümit olunur ki bir gün Koca'nın, bu ih-t'yâr gazinin nânu o beldede dahi ihya olunur. (Mütercim).

³⁶⁷ İdrîs, varak: 74.

³⁶⁸ İdrîs, varak: 75. Macaristan'da Türkler Karacebes'in hâtırası için eski Kolonya Litorata'ya onun ismini verdiler, ki bu mahal bugün (Karaşebeş) nâmiyle mâruftur. Bâzı müverrihlerin bu sonuncu isimde Ovid'in menfası olan Karasedes (Cara Sedes) lâfzını bulmaları hatâyâ mebnîdir.

³⁶⁹ İdrîs, varak: 75.

³⁷⁰ Akyazı dahî denilir. Tâcü't-Tevârîh, s. 26 ve 27, her iki adı gösterir. (Mütercim)

³⁷¹ İdrîs ve Sa'dü'd-dîn. İzmit'in güneydoğusunda, sarkan Sakarya ile mahdûd ovanın aşağı kısmı Ak-ova diye isimlendirilir. Yukarıya tesadüf eden dağlık kısım İznik'in arkasına düşer ve Ak-yazı nâmını alır. Sakarya'nın öte tarafındaki Tuz-pa-zan, Kapucuk Karacebesi, Kerestecik, Keliki (?) Akyazı'dadır. Keli ki Akhisara yakındır; Kara Tekin iznik civarındadır. Cihân-nümâ'ya göre, (s. 659), Akyazı izmit ve Sapanca'dan Bolu'ya giren yol üzerindedir.

konulan muhafızlar tarafından endişede idiler³⁷². Bursa'yı da o veçhile kuşatmak için, Osman, yeğeni Ak-Timur*a ve generallerinden Balaban'a şehrin yakınında iki istihkâm inşâsını emretti. Ak-Timur, istihkâmını batı tarafından şehrin tâ karşısına³⁷³; Balaban da kendi istihkâmım -ki hâlâ Balabancık³⁷⁴ nâmiyle yâd olunur- Nilüfer Gölü'nün sahiline inşâ ettiler. Bu iki istihkâmın muhafızları on sene Bursa'yı tazyik ettiler; tâ o zamana kadar ki, Osman bütün kuvvetini, bir nikrîs darbesinden dolayı bizzat başlarında bulunamadığı cihetle, oğlu Orhan'ın kumandasına vererek, Bursa üzerine sevk etmek azminde bulundu (717/1317). Köse Mihâl, Turgud Alp, Şeyh Mahmud, Edebâlî-nin yeğeni Ahî Hasan'dan mürekkep olan harb şûrası, evvelâ Bursa'nın anahtarı olan Adrenos'u (Hadriani) zapt etmeği zarurî gördü. Osman için huzur kaçırın cedel için şiddetli arzuya -yakın zamanda Adrenos kumandanının babası tarafından Öldürülen- yeğeni Ay-Toğdu Alp'in intikamının alınması emeli de ekleniyordu. Her suretle muvaffakiyet yüz gösterdi; şehir alındı. Muharebe firkasının hırsı, yağma ile³⁷⁵; generalin gururu kale duvarlarının yıkılmasıyla; Osman'ın intikamı kale hâkiminin katliyle büyük bir hoşnudluğa kavuştular. Müteakiben Orhan, muzaffer sancaklarını Olimp³⁷⁶ eteğinde Pınar-başma ve doğu tarafından Bursa kapıları önüne dikti. Şehrin kumandanı, şiddetli bir mukavemete hazırlanmakta iken, Andronikos'dan şehrin teslimi emri geldi. Kumandan, otuz bin Bizans altını³⁷⁷ mukabilinde, ahâlinin tamâmının mallariyle beraber çıkmakta serbest olmalarına ve kendisinin de Gemlik'e (Kios) gitmesine müsâade aldı. Köse Mihâl tarafından idare olunan bu müzâkere, yalnız içinde birçok muhafız ve sebatlı bir kumandan bulunan tamâmiyle müstahkem bir şehrin harbsiz teslîmiyle değil, otuz bin duka'nın teslimini de netice itibariyle sağlamasıyla mühimdir; zira bu miktar, Hıristiyan hükümdail arının hemen üç asır her yeni barış fasılasında -sabit olmayan bir sulha nail olmak için Türkler'e tediyesine mecbur oldukları- kurtuluş fidyeninin değışmez bedelini teşkil eder. Ancak onyedinci asır esnasında

³⁷² İdrîs, varak: 80, 81. Sa'dü'd-dîn, varak: 16.

³⁷³ Pahimares, 1, 4, 25, s. 229. ve 1, 5, 21, s. 287.

³⁷⁴ Zamanımızda kaplıca üzerindeki kemerlerin görüldüğü yer burasıdır. İd-rîs, bu kalelerin inşâsını 713 ve 715 arasında, Hacı Kalfa 717'de gösterir. Pahiraares, s. 417 ve 288.

³⁷⁵ Cihân-nümâ'ya göre, s. 659, Balabancık Nilüfer'in batı sahilinde, Ke-te'nln kuzeyindedir.

³⁷⁶ Müverrih acırdan ve harb hâlimden dolayı ayıplıyor. (Mütercim).

³⁷⁷ Neşrî, İdrîs, Sa'dü'd-dîn, Bratutu'nun tercümesi. Bratutu «Pınarbaşı» yerine «Smanto dalla banda di Peichiar» diyor.

7.itva-Toruk musalâhasmdadır ki Osmanlı beğlikçi kaleminin vergi kayıtlarından bu şart ebediyyen çıkarılmıştır.

Küçük Asya'nın en güzel, en mühim şehirlerinden olan Bursa bu suretle düştü³⁷⁸. Bursa defalarca tahrîb ve tekrar inşâ olunarak, bugün -Olimp'den inen hızlı akışlı suları ile euya kanmış olan- bir vâsî ovanın girişinden muhteşem bir görünüşle arz-ı endam eylemektedir. Plin'in rivayetine göre, Bitini (Bitinya) kralı Prusyas'ın nezdinde ikameti esnasında, Anibal tarafından kurulmuştur. Daha sonra Mitridâd'm mukadderatından hissedar olmuş, Lukullus idaresi altına almıştır. Kostantiniyye İmparatorlarının tasarrufuna geçtiği halde Hemdân hanedanının şöretli emîri Seyfü'd-devle, onuncu asrın ortasına doğru, (hicrî dördüncü asrın ortasından önce) bir sene muhasaradan sonra, eline geçirmiş ve duvarlarını yıkmıştır. Tekrar Bizanslılar eline geçip, yeniden duvarlarla kuşatılmış; daha sonra beyân ettiğimiz veçhile, yeni devletin kurucusu, daha doğru tabiriyle oğlu Orhan tarafından -zîra Osman bu şehrin teslim alındığı haberini vefatından pek az bir zaman evvel alabilmişti- fethedilerek Osmanlı pâdişâhlarının payitaht ve ikametgâhi olmuştur.

Ertuğrul'un oğlu, yirmiyedi sene saltanattan sonra, yetmiş yaşında vo Bitini (Bitinya; Bithnia) payitahtını elde etmekle şânma yarışır ebedî bir inzivâgâh, halefleri için bir merkez feth etmiş olmak iftiharî içinde irtihâl eyledi (726/1326).³⁷⁹

Kayın pederi Şeyh Edebâlî, defnedilmekte ona öncelik ederek, ondan dört ay evvel yüz yirmi yaşında³⁸⁰ ve Osmanlılar'ın, kalemlerine geldiği gibi, bâzan Mal Hatun, bâzan Kameriye adını verdikleri sevgili zevcesi de kendisinden evvel vefat etmiştir.

Osman, onların Bilecik'de definlerinde hazır bulunmuştu.³⁸¹ Orhan, pederinin son nefesini vermek üzere bulunduğunu haber alınca, devletin en büyük ricali olan Turgud Alp, Saltuk Alp, Edebâlî'nin Şeyh Ahî Şemsü'd-dîn, Edebâlî'nin yeğeni Ahî Hasan, kendi imâmı Yahşi Osman, Çandarlı Kara Halil ile birlikte Söğüd'de babasının mevtiinin yatağı kenarına koştı. Osman,

³⁷⁸ Müverrih öteki taraf hesabına yazıyor: «Bursayı şu suretle Osmanlılar fethettiler» demektir. (Mütercim).

³⁷⁹ Hacı Kalfa, Takvîmü't-Tevârth, Defter-i Selâtîn.

³⁸⁰ Sad'd-dîn, her pâdişâh, zamanındaki âlimler ve şeyhlerin meşhurlarının tercüme-i hallerini yazdığı halde, Bratutu, tercümesinde bunları nakletmemiştir.

³⁸¹ Sa'dü'd-din, Sultân Osman Edebalı'nın defininde hazır bulunmuş olmasına göre, Edebalı Osman'ın vasiyyet ve cenazesinde hazır bulunamayacağı aşîkârdır.

oğluna hitaben:

«Ben ölüyorum; fakat esef etmiyorum; çünkü senin gibi bir halef bırakıyorum. Âdil ol, iyi adam ol, merhametli ol. Bütün tebeânı müsavat üzere himaye et. Dîn-i İslâm'ı neşreyle. Yeryüzünde pâdişâhların vazifesi budur, ve Cenâb-ı Hakk'm lûtfuna işte bu suretle mazhar olurlar.» dedi. Ondan sonra -Bursa'yı bizzat fethetmek ve şu veçhile ölüm döşeğinde oğlunun sânından nasibini almak istiyor gibi- bu şehrin devlet merkezi ittihaz edilmesini ve kemiklerinin oraya naklini vasiyyet etti³⁸². Osman ve Orhan'ın yeni imâmı Tursun Fakîh ile Yahşi Osman, Ahî Şemsü'd-dîn, Çandarlı Kara Halil, pâdişâhın son emirlerini ifâ ile, cenazesini eskiden beri Bursa kalesinin kilisesi olan Gümüslü Künbed'e nakl eylediler³⁸³. Burada onyedinci asrın başlarına kadar ecnebi ziyaretçilere Sultân Osman'ın olmak üzere iri taneli ağaçtan bir tesbîh gösterilir ki, halk arasında bunun görünüşü o padişâhın hâtıralardaki yâdı nâmına derîn bir saygı hissi muhafaza ederdi. Bir de gayet büyük bir davulun sandığı görülür ki, rivayete göre Sultân Alâü'-dîn Karaca-Hisar beğliğini devrettiği zaman Osman'a hediye eylemiştir. Bu iki târihî âbide bu asrın (yâni milâdî ondokuzuncu asrın) başlarında kale ve şehri hasara uğratan büyük bir yangında alevlere av olmuştur. Eski kubbenin kabirleri üzerinde aksettirmekte olduğu parlaklık yerine bugün gözleri Osmanlı Devle-ti'nin müessisi şerefine inşâ olunan türbenin³⁸⁴ harabelerini örtmekte olan kireçlerin donuk beyazlığını görmekle yaralanmaktadırlar³⁸⁵. Os-ir.ân'ın beğlik verilmesinde aldığı tîğ ve alem (kılıç ve bayrak) temin olduğuna göre, Hazîne-i Hümâyûn'da mahfuzdurlar³⁸⁶, kılıç iki uçlu ve sırtı parlaktır. Lâkin Halîfe Ömer'in -«Zü'1-fikar» nâmını vermiş olduğu- dehşet saçan silâh gibi iki taraflı değil³⁸⁷. Biri Şark'ı, diğeri Garb'ı tehđid etmekte olan bu iki uçlu kılıcın resmi Osmanlı hükümeti paşalarının mühürlerinde kullanıldığı gibi³⁸⁸, Kapudâne Beğ'in,

³⁸² İdris, varak: 83, 84, 85.

³⁸³ Bursa'ya Seyahat kitabında kilisenin tarifine müracaat, s. 47 vd.

³⁸⁴ Nesri, varak: 48, «Kuibbe'nin üzerindeki ferş, sîm-i saf g!bi parlardı» diyor.

³⁸⁵ Bursa'ya Seyahat, 49. (Türbe daha sonraları tamir olunmuştur. (Mütercim).

³⁸⁶ fcmâ/il-nâine'de Osman.

³⁸⁷ Kur'ân'ın taraf-ı İlahî'den gönderildiğine inanmayan bir şahsı İkiye 'bölmek için Kullanıldığı rivayet olunur. Bu hareketi Peygamber tarafından «el-Fârûk* (kes'p biçici) iftihar unvanı verilmesine sebep olmuştur, el-Pârûk, Kur'ân'ın da unvanıdır. (El-Pârûk, mübalâğadır. Gayetle fark ü fasl eden adama, denir. Hak ile bâtlı beynmi kemâlile temyiz ettiği için, Hazret-i Ömer'e verilmiştir. Yâhud Mekke'de İslâm'ı izhâr ile hakk'ı bâ-tıl'dan ayırdığı için. Tere eme-i Kaamus'dan hulâsa. (Mütercim)

³⁸⁸ Hele Bud'n valilerinin. Viyana Evrak Hazînesi'nde Viyana Sarayı Gizli Kançelaryasında bu

yâni Osmanlı Donanması büyük amiralinin kırmızı sancağı üzerinde hâlâ müşahede olunmaktadır³⁸⁹. Ancak Osman'ın emirliği âlâmetlerinin muhafazasından ziyâde' sahyı birşey vardır ki, fakirane mîrâsı ve giyim sadeliği hakkındaki bildiklerimizdir. Ne altın bıraktı, ne de gümüş. İrtihâ-lirden sonra hanesinde yalnız bir kaşık, bir tuzluk, bir işlemeli kaftan, yeni bir sarık, bugün Alaşehir'de imâl olunanlara benzer birkaç ipekli kırmızı sancak, âlâ atlar, tarlaları zirâat için birkaç çift hayvan, birkaç çift koyun sürüsü (ki şimdiki pâdişâha âit olup Bursa civarında otlamakta olanlar bunlardan türemiştir) bulundu. Osman'ın libâsı, İslâm'ın ilk muhariblerinin elbiseleri gibi sâde idi; onlar gibi kırmızı müdevver külâhının üzerine -ön tarafında geniş kabartı teşkil eder- bir beyaz sarık sarardı. Yaka ve astarı kendi renginde³⁹⁰ geniş bir kaftan giyerdi ki, uzun yenleri kolların arkasından sarkarak, elbisesinin aşağı kısmını örterdi. Osman'ın şahsı garip bir hususiyet gösterirdi. Hemen kaftanın yerleri kadar uzun olan kolları dizlerinden aşağı inerdi³⁹¹. Şark'da bün3-enin teşekkül sureti hükümdarlar için hayır falıdır, o zamandan beridir ki, Eski İrân'ın en kuvvetli hükümdarlarından biri olan Erdeşir (Ar-takzerkes) «Diraz-dest» (Uzun kollu) lakabıyla anılmış, «Hükümdarların elleri uzundur» darb-ı meselesinin doğmasına sebep olmuştur³⁹². Osman'ın bünyesi âta binmeğe pek müsait idi.³⁹³ Saçları, sakalı, kaş-ı gençliğinden beri «Kara» lâkabını verdimişti. Şu lâkab, bir şahsın gü?elliği hakkında söylenilebilecek en manidar medîhadır. Hafız, meşhur bir beyit'inde³⁹⁴ sevgilisinin esmer tenli olmasını ateşli 'bir şekilde beyân eder. Birçok Türkmen hükümdarları tarihte bu

suretle mühürleri taşıyan yazılar vardır.

³⁸⁹ Devlet-i Osmâniyyenin Teşkilât ve Usûl-i İdaresi, c. 2, s. 296.

³⁹⁰ Yung'un eserine müracaat. Bu eserin m. Selim asrında yapılan resimleri güzel değilse de, doğrudur. Sarayda muhafaza olunanların aynı olmak üzere sultanların tasvirleri görülür.

³⁹¹ Şemâ'il-nâme'de «dizinden asırı» diyor.

³⁹² Nonne scis regibus longas esse manus? (Metindeki darbimeselin lâtin-cesi.)

³⁹³ Osmanlı pâdişâhları hemen cümleten binicilikte pek muvaffaktırlar. Sultân Selîm'in dik bir yokuş üzerindeki Halep Kalesi'ne at ile çıktığı rivayet olunur ki, başka bir atlı bunun tecrübesine cesaret edememiştir. IV. Murad, Revan Seferi'nde, bir neferin kendisini nehrin akıntısına kaptırması üzerine, atını sürüp neferi saçından tutmuştu. Nefer, salimen öte tarafa çıktığında, hayranlık ve heyecan içinde bu manzaraya bakan bütün ordu yek-âvâz olarak takdir-hân olmuştur. Abdülâzîz Hân, Pariste Şanzeli'de atla dolaşırken, «Gran Türk»ün (Fransızlar'ın Osmanlı pâdişâhlarına verdiği unvan ki «Büyük Türk» demektir) tarz-ı şâhâne-i cündiyânesi Parisliler*! hayretler içerisinde bırakmıştır. (Abdülhamîd Hân-ı Sâni'nin binicilikte dahî muvaffakiyeti malûmdur.) (İkinci basımın ilavesidir.)

³⁹⁴ «An siyeh çerdeh ki, şîrîni-â âlem bi-avest Çeşm-i meygûn, leto-l şîrîn, dil-i harem bi-avest»

Hafız

lâkapla mâruftur. Kısaca Karesi Beğ, ki Osman ile beraber Selçuklu Devleti'nin vârisi olan on beğden biridir; Kara Yusuf, Kara İskender, Kara-Koyunlu hanedanından iki hükümdar³⁹⁵, Ak-Koyunlu hanedanının müessisi Kara Yuluk (Kara Sülük). Osman verilen «Kara» lakabıyla Ertuğrul ve aşiretinin ilk istilâ ettiği mıntıka olan Karaca Dağ ve Osman'ın Küçük Asya'daki ilk malikânesi Kara Hisar isimlerinin arz etmekte olduğu tesadüfe Osmanlılar bir ehemmiyet veriyorlar.³⁹⁶

Csnîân hakkında bir hüküm verilmek lâzım gelirse deriz ki, tahakküm kabul etmeyen şecâatına, geniş emeller ve büyük devletler kuranların cümlesinin belirgin özelliği olan teşebbüsçü fikire sahipti. Bunu da ilâvt ederiz ki, amcasını öldürmüş olmasıyla beraber, faziletini teşkil eden mârevî vasıfları hâiz olduğu inkâr kabul etmez. Ertuğrul-oğlu'nun Osmanlılar'ın hâtıralarındaki saygıyla anılışını -ki Osmanlı tahtına her yeni pâdişâh câlis oldukça millet, Osman'ın güzel ahlâkına mâlik olmasını temenni edecek derecede derîndendir- bu fikrimizin istinadgâhı olmak üztre gözler Önüne koyarız.³⁹⁷

ÜÇÜNCÜ KİTAP

SULTAN ORHAN DÖNEMİ

Orhan'ın cülûsu.-İznik ile İznid'in fethi.-Osmanlı Saltanatının ilk siyâsî müesseselerL-Yeniçeriler İle Sipâhiler.-Tekkelerle muhtelif Mektepler tesisi.-Karesi'nin fethL-Ke-şiş Dağı'ndaki tekkeler. -Bursa,'da selâtin, ulemâ, evliya türbeleri.

Orhan'ın³⁹⁸ cülus yılı (726/1326) Osman'ın cülusunda vuku bulan

³⁹⁵ «Kara-Koyunlu» Bizanslılar'ın «Mavroviyoto»sudur.

³⁹⁶ İbnü Battûta, Seyahat-nâme'sinde «Orhan Beğ» İbnÜ's-Sultan. Osmân-cui» diyor. (Mütercim.)

Osman'a verilen «Kara» lâkâbı, Gibbons'un işbu yirmiyedi sene saltanatına ve Bizans askeri üzerine ilk muzafferiyeti olan 27 Temmuz târihine atfettiği mânidârlıktan ziyâde şkyân-ı dikkattir: «Târihin garîp tesadüfü bu hilkat ucubesinin serî ve muharreb bir surette büyüyeceğini keşfettirir. Yirmiyedi senelik hükümetinin tarihçesi birtakım yağmagediklerin te-kerrürünü gösterir.» (Onsekizinci Asır nihâyetinde vefat eden Gibbons'un bu ifâdesi, cevâbdan müstağni olacak kadar ga-razkârânedir. Mütercim).

³⁹⁷ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 1/60-90.

³⁹⁸ İbnü Battûta Seyahatnamesi «Zikr-ü Sultân-ı Bursa» unvanı altında «Sult&niha ihtiyârü'd-din Orhan Beğ» diyor. Bu unvan hakkında bizim târihlerde bir rivayet göze ilişmedi;

durumların hepsine sahne oldu. Orhan dahî, Osman gibi, babasının dünyaden gidişyle birlikte bîr oğlunun dünyaya gelişini gördü. Karaca Hi-sar'm fethi ve Orhan'ın doğumu haberleri aynı zamanda, yayılmış olduğu gibi, Bursa'nın fethiyle Osmanlıların üçüncü padişahı Murad'ın doğumu da aynı zamanda gerçekleşti.

Osman'ın halefi, ilk işi olarak, biraderi Alâü'd-dîn'e hükümetin tak-sîm edilmesini teklif etti. Osmanlı saltanatının ilk siyâsî ve idarî müesseselerinin düzenleyicisi olan Alâü'd-dîn, Orhan'ı yegâne vâris göstermiş bulunan pederinin vasiyyetine saygı göstererek, biraderinin sürülerinin yarış-m bile kabul etmedi; bütün mülk olarak, Nilüfer Çayı'nın batı sahiline düşen Kete (Katukia) vadisinde bir köyü³⁹⁹ istedi. Orhan ona hitaben: «Madem ki sana teklif ettiğim atları, inekleri, koyunları almak istemiyorsun, milletimin çobanı yâni vezîr ol!» dedi. Alâü'd-dîn⁴⁰⁰ bu tek-lîfi kabul ederek, devleti pâdişâh ile birlikte idare etti; nasıl ki Şarklılar'-ın rivayetlerine nazaran Hârûn ile Mûsâ dahî bu veçhile hareket etmişlerdi.

Bratuti, bu köyün ismini söylemiyor. Sa'dÜ'd-dîn ile diğerleri bâzan «Fatur», bâzan «Fudre» diye yâd ederler. Âşıkpaşa-zâde, cKarada> adını veriyor, ve Kete vadisinde bulunduğunu söylüyor.

Osmanlı lisânında «vezîr» hamal demektir⁴⁰¹ ki, bu mânâ hükümdar tarafından tam bir selâhiyeti ve yegâne mes'ûliyeti hâiz olan Osmanlı nazırlar reisinin memuriyetinin mâhiyetini gösterir. Ancak Alâü'd-dîn*-in selâhiyeti kendisine halef olan sadrâzimlara nisbeten mahdud idi. Bu sadrâzamlar pâdişâh tarafından âdî esîr gibi telâkki edilmekle beraber, onların maiyyetlerinde diğer vezirler vardı; sair imtiyazlar meyânında sulh akdi ve harb ilânı hakkım hâiz idiler. Hükümetin dâhili idare işlerine nezâret ve haricî siyâsetle ilgili muameleleri idare ederlerdi. Harb san'atına bigâne olan Aiâü'd-dîn, hükümetin ihtiyaçlarıyla iştigâl ederek, kardeşi devletinin

lâkin İbnü Battûta'nın bunda yanlış olması pek az muhtemeldir. Mütercim'in «Terceme Mecmuası»na mür (Muhibbi azizim müverrih Azmi beğ efendi Gibbın'm tarihinde dahi «Muhtarü'd-dîn» lâkabı bulunduğunu İhtar eylemişlerdir. İkinci basıma ilâve. Mütercim).

³⁹⁹ Bratuti, bu köyün ismini söylemiyor. Sa'dü'd-din ile diğerleri bazen Fatur, bazen Furde diye yad ederler. Aşıkpaşa-zade, Karada adını veriyor, ve Kete vadisinde bulunduğunu söylüyor.

⁴⁰⁰ Sa'dü'd-dîn, Neşri, İdrîs, ve bunlara nazaran Hacı Kalfa'nın TakvîmÜ't-Tevârîh'inde «Cedvel-i Vüzerâ». Osman Efendi Hadîkatül-Vüzerâ'da bu vak'ayı daha, tafsilât ile tasvir eder. Nesrî ile Sa'dü'd-dîn, Alâü'd-dîn'in 726'da, Hacı Kalfa İle Osman Efendi 728'de vezîr olduğunu söylerler.

⁴⁰¹ «Vezîr, havâss-ı pâdisahîden şol mukarrebeye itlak olunur, ki pâdisahın sıkletini tahammül ve umûr-ü mesâlih-i mülkiyesinde re'y-ü tedbiri ile iânet eder ola.» «İştikakı «haml-i siki (ağır yük) mânâsmdadır. Vezîr, «muavin» mânâsına da gelir.» Kaanras tercemesinden Müverrih, veziri devlet işlerini yüklenen, muavin diye tefsîr etmeliydi. (Mütercim).

hududunu yeni fetihlerle fasılasız genişletirken, o da devletin esaslarını hakimane müesseseler ile takviye etti,

Osman, henüz Ertuğrul hayatta iken, Keşiş Dağı'nın doğu cihetinde-ki Sultanönü sancağının büyük bir kısmını fethetmiş, Orhan dahî Osman'ın saltanatı zamanında İznik ile İzmit'e kadar uzanan bütün kuzeybatı kısmını zaptetmişti. Orhan, Bursa'nın fethinden sonra, şehrin muhteşem mevkiine meftun olarak, ikametgâhını Yenişehir'den oraya nakletti. Silâh arkadaşları bulunan Akça Koca, Konur Alp⁴⁰², Abdurrahman Gâzî, Kara Cebes İznik ile İzmit'teki Rum askerlerini son derece yorduktan sonra kuzeyde Karadeniz, güneyde İzmit körfezi, batıda Boğaziçi ile mahdud adaya benzer kısma girdiler ve Boğaziçi sahiline gelmedikçe durmadılar. Konur Alp, Akyazı ile Konurpa ve Akova'nın beri tarafından Sakarya nehrinin iki sahilindeki kaleleri Rumlar'dan almış; Akça Koca dahî Ermeni Pazarı, Âyân Gölü, Kanderi (Kandıra) kalelerini ele geçirmişti. İki muhârib, o zaman kuvvetlerini birleştirerek, Kostantiniyye Boğazı yakınlarında ve birincisi Üsküdar'dan⁴⁰³ dört, ikincisi üç saat mesafede bulunan Aydos ve Semendire kalelerine doğru ilerlediler. Semen-dire'yi, bir müddet hiçbir muvaffakiyet eseri göstermeksizin muhasara ettikleri halde, tesadüf imdadlarına yetişti. Semendire Kumandanının oğlu vefat ettiğinden, cenaze alayının geçmesi için kale kapıları açıldı; Osmanlılar çabucak cenaze alayı üzerine hücum ederek, kumandan esîr ettiler. Diğer hudud kumandanlarını idam etmiş iken, bunu öldürmeyerek, İmparator'a fidye-i necat mukabilinde serbest bırakmayı teklif ettiler. İmparator cevaben, insan alıp satmak mu'tâdı olmadığı söyledi; Aydos hâkimi de o cevâbı verdi; yalnız İzmit hâkimi istenilen kurtuluş fidyelerini ödemeye muvafakat gösterdi. Kaleye gelince, Akça Koca onu zaptetti; o andan itibaren bütün bu bölge, Koca-ili (İhtiyar Memleketi) ismini aldı. Bilâhare daimî bir ziyâretgâh teşkil eden Akça Koca'nın kabri hâlâ Kanderi⁴⁰⁴ civarında bir tepe üzerinde görünür.

Aydos Dağı'nın doğu cihetinde inşâ edilmiş olup Semender Kalesinden bir saat mesafede bulunan Aydos kalesi Konur Alp ile Gâzî Abdurrahman tarafından muhasara edildi. Eğer şairane bir vak'a kalenin kapılarını açmamış olsaydı, yüksek duvarları hücum edenlerin taarruzlarını belki

⁴⁰² Bratutu'da «Konur Alp» yerine «Kokiyuralp», «Sultanönü» yerine «Sul-tan-Ayuken» denilmiştir.

⁴⁰³ Cihan-nümft, s. 683.

⁴⁰⁴ İdrîs, varak: 2. Akça Koca'nın torunları İdrîs zamanında sağ idiler. Bunlardan Fazlullah Çelebi Gelibolu'da bâzı hayrat bırakmıştır (Neşri, 104).

neticesiz bırakacaktı. Kumandanının kızı surların üzerinden Abdur-rahman'ı görmüş, derhâl âşık olmuştu. Bir gece rüyasında da gördü zannetti. Nihayet mukavemeti yakan bir hisse mağlûp olarak, ona mektup bağlı bir taş attı. Bu mektupta, geceleyin kaleden içeri girmek vâsıtalarını gösteriyor, ve kalenin fethine⁴⁰⁵ yardım edeceğini va'd ediyordu. Filhakika Gâzî Abdurrahman seksen kişi ile kaleye girdi ve birkaç gün sonra Konur Alp tarafından kumandanın kızı ile beraber Aydos'un fethi haberini Orhan'a ulaştırmağa memur oldu. Orhan, fethi vâsıta olan kızı mükâfaten Abdurrahman'a verdi. Bilâhare, şecaatte pederinin rakî-bi olup da büyük bir şöhret kazanan Kara Abdurrahman bu izdivacın semeresidir. Bu kahraman, düşmanlarını o derece dehşete düşürmüştü ki, Rum kadınları onun vefatından çok zaman sonra çocuklarını «Kara Abdurrahman geliyor» diye korkuturlardı.

Osman'a «Kara» lâkabı verildiğinden beri bu lâkap bir hayır falı olarak telâkki edildi. Bundan dolayıdır ki, Akça Koca'nın silâh arkadaşlarından Mürsel de bu lâkabı aldı. Kara Mürsel, İzmit körfezinin güney kısımlarını zaptetti ve bilâhare bu kısım, o fethedilen yerlerin muhafazası için dâima küçük harb gemileri hazır bulundurmak şartıyla malikâne olarak kendisine verildi. Türkler bugün dahî sahillerin muhafazasına mahsus bir nevi harb gemilerine «Karamürsel» adını verirler. İzmit körfezinin güney sahilinde bu nâm ile küçük bir şehir de vardır⁴⁰⁶. Karamürsel'den birkaç saat mesafede ve körfezin güney koylarından birinde Yaylâk-âbâd, diğer adıyla Yalova kaplıcaları (eski Suğla, diğer nâmıyla Trepanun) bulunur. Bu mevkiî împaratoriçe Elen birçok saraylar ve has-tahâ nelerle süslemiştir ki, onun babası da Kudüs'den⁴⁰⁷ dönüşünde orada bir kervansaray açmıştı. Bizans İmparatorluğu'nun müessisi Kostan-tin, validesinin hâtırasını tebci maksadıyla, bu kasabayı büyük şehirler sırasına dâhil etmiş ve «Elenopolis» ismini vermişti. Münzevî Piyer ile Züğürt Gotye'nin⁴⁰⁸ idaresi altında

⁴⁰⁵ tdrîs, varak: 101; Sa'dü'd-dîn, 20; Neşri, 16. Neşri, Semendire ile Aydos'un fethini Osman'ın saltanatının son senesinde ve Bursa'nın sükutundan evvel gösterir; Hacı Kalfa, İzmit'in fethinden bir sene evvel, ve İdrîs ile Sa'dü'd-dîn, 728'de zikrederler. Abdurrahman'm sergüzeştine benzer bir vak'a Avrupa lisanlarında «Sidel Kampeador» unvanı verilen Seyyîd Battal Gâzî kahramanlık hikâyesinin asıl mevzuunu teşkil eder. Hikâyede delikanlı, kızın attığı -ucunda bir aşk mektubu bulunan- mektubun taşıyla vurulup, vefat eder. İnkorn'-un Edebiyât-ı Osmâniyye Târihi'ne müracaat, s. 1755.

⁴⁰⁶ Cihân-nümâ, s. 663, bu küçük şehir havâlisinde yetişen narlar pek meşhurdur.

⁴⁰⁷ Gibin, c. 1. bâb: 14, s. 480.

⁴⁰⁸ Münzevî Piyer «Pierre l'Ermite», Mâmeleksiz G&tye «Gautier sans-avolr» Haçlı seferlerinin

bulunan birinci Ehl-i Salıp ordusu tznik civarında mağlûp olduktan sonra, buraya iltica etti. Arablar da burada insan kemiklerinden ehram ve kaleler inşâ ettiler. Elenopolis, kaplıcalarıyla⁴⁰⁹ her zaman meşhur olmuştur. Bu kaplıcaların menbâ-ları civarında bir «Abdal»m, yâni cezbedâr bir dervişin mezarı vardır. Bu derviş bir ağaç kılıç ile silâhlanmış olarak, bir Osmanlı fırkasının başında Yalova şehrinin⁴¹⁰ zabtına teşebbüs etmiştir. Körfezin diğer sahilinde ve îzmit civarında Hereke⁴¹¹ kalesi (eski Ankirun) bulunuyordu. Kostantin burada vefat etmiştir. Kalenin hsnüz görülen harabeleri dağın tepesinden denizin sahiline kadar uzanır. Meşhur beğlerbeği Ti-murtaş'ın pederi Kara Ali bu kaleyi zaptettikten sonradır ki, Yalova, Hereke. îzmit, şehirlerini fethetmiş bulunan Osmanlılar Kostantin'in payitahtını tehdide başladılar. îzmit şehri, Bizans müverrihlerinin ifâdesine göre bahis mevzuu olan tarihten sonra, Osmanlılar'a nazaran bilâkis Ko-yun-Hisar'ın fethinin akabinde zaptolunmuştur (727/1326);⁴¹² bu Koyun-Hisar o kaledir ki, önceden görüldüğü veçhile, Bizans kumandanı Muzalo onun duvarları altında Osman'a mağlûp olmuştur. Bu muzaffe-riyetten sonra, Akça Koca - îzmit sahrasında tacından feragatle, hükümet merkezini Astasenos körfezinden Dalmaçya körfezine nakleden- Diokletien'in ikametgâhı olan Bitini payitahtını zaptetmişti. îzmit'e gelince, Moğol Hânî'nin nişanlısı Mari Paleolog'un kardeşi Kaloyani tarafından müdâfaasına gayret gösterildiyse de, faydası olmadı; şehir zapte-dilerek Kaloyani idam olundu.

ErtuğruTun Anadolu'da yerleşmesinden yüz ve Osman'ın müstakil beğ derecesine yükselmesindejı otuz sene sonra, Orhan'ın saltanatının üçüncü senesinde Güzel Şarlı'nın Paris'te vefat ederek (1328) Bavyera prensi Lıı'ye Roma İmparatoru olarak tâc giydirildiği ve Andronikos'un, torunu tarafından tahtından indirilip hapse atıldığı sıralardadır ki, Osmanlı'nın talihli saltanatı Alâü'd-dîn sayesinde kanunları ve devamlı müesseseleri ile sağlamlık kazandı. Bütün Şârk'da olduğu gibi, Türkiye'de hükümdardan

teşvikçileri. Bâzi Osmanlı müverrihleri «Züğürt Gotye» demişlerse de, «züğürt» hiçbirseyi olmayan demektir. Buna «Cascavlak Gotye» dahî denilebilir. (Mütercim)

⁴⁰⁹ Melala, bâb; 13; Amanos Marsellimis, bab: 24, s. 48; Komnena, bâb; 15, s. 463.

⁴¹⁰ İdris, varak: 104.

⁴¹¹ Bursa Seyahati, s. 159.

⁴¹² Nikeforos Gregoras'a göre, bütün Osmanlı müverrihlerinin 727 (1326)'da gösterdikleri îzmit fethi, oniki sene sonra 1338'de, vuku bulmuştur (c. 1, s. 336). Ancak îzmit Akça Koca tarafından alındığı, ve Akça Koca 1338'den hayli zaman evvel vefat ettiği cihetle, Bizanslılarla Osinanlûar'ın zaptettikleri târih birbirine uymaz. Meğer ki îzmit birinci defa 1326'da fetholunup da, Osmanlılar bir müddetçik sonra elden çıkararak, 1338'de tekrar zaott-1miş olsunlar.

sâdır olan kanunlar, siyâsî hukukun dördüncüsünü teşkil eder; gerçi bunların mâhiyeti îslâm Şer'iatî'nin diğer üç menbâına⁴¹³ esas bakımından aykırı düşerse de, onlarla tezat hâlinde değildirler; zîra ancak bu menbâların tâyin etmediği hususları ikmâl, ve onları devletin ihtiyacına göre tefsir ederler. Bu sebepten dolayı örfî, yâni talî kanunlar diye isimlendirilir ki, bunların hepsinin toplamı kanunnâme'yi teşkil eder. Kanun, rumcâ bir kelimedir, ve rûhânî hukuk değil, siyâsî hukuk mânâsına alınmak lâzım gelir. İ*eride ve bilhassa muhtelif devirler kanunlarının vaz'ına geldiğimiz vakit bu hukukî kitaplardan defalarca bahsedeceğiz.

Alâü'd-dîn'in ilk kanunları üç hususa ait idi: Para, kıyafet, ordu. Şark'da sikke darbetmek ve fcumâ namazında (hutbe'de) ismini okutturmak hükümdarlığın aslî hukukundandır. Bâzı Türk müverrihlerine nazaran, Osman, Karaca Hisar*da müstâkil beğ ilân edildiği zaman -ki Selçuklu İmparatorluğu'nun taksiminden onbir sene evveldir- namazda Selçuklular sülâlesinin son hükümdarı olan III. Alâü'd-dîn'in ismi yerine kendi ismim yâd ettirdi. Ancak, tâbi bir emir (vassal; evâmirgüzar) tarafından henüz tahtında bulunan metbûuna karşı alenen böyle bir isyan hareketi gösterilmesi kolayca tasavvur olunabilecek birşey değildir. Osmanlı saltanatı müessisinin sâninin yükseltmek maksadıyla, Osman'ın mümkün mertebe iki hükümdarlık hakkını icra ettiğini bildirmekte acele eden bu müverrihler, onun kayıtsız-şartsız hükümet teşkil etmesinin ilk senesinden itibaren Karaca Hisar'da sikke darbettirdiğini te'mîn ederler. Lâkin bu ifâdeler, yukarıda ileri sürülenlerden daha mevsuk değildir. Vakia Osman, müstakil beğ sıfatıyla sikke darbetmek hakkına mâlik olup evâmirgüzar vazifesini unutmaksızın bu hakkını icra edebilirdi; fakat şimdi aklın huzuruna koyacağımız sebeplerden dolayı, etmedi. Osman'ın nâmına, ancak hükümdarlık sıfatını elde ettiği sene hutbe okut-duğu gibi, Orhan'ın saltanatı devrinin ancak üçüncü senesinde Osmanlı meskukât kanunu tanzim edildi. Bu iki hususun tahkiki

⁴¹³ Bu Üç menbâ Ktır'an (Kelâmull&h), Sünnet (Kelâm-ı Peygamberi), dört büyük imamın fetvaları. (Müverrihin bu İfâdeleri tashihe muhtaçtır: Galiba, Kur'ân, Hadis, Kıyâs-ı fukahâ diyecek idi; icmâ-i ümmeti gözden uzak tutmuştur. Sünnet-i seniyye, hadîs-1 şerif .ve kelâm-ı peygamberi mef-humlanyle tamamen müttehid değildir. Hadîs, Peygamberimiz Efendimiz Hazretlerine i'sâl olunan haberdur ki, fea;vl ve fiil ve saffet ve takrîr'e Şâ- mildir. Sünnet-i seniyye ile hadîs-i şerif arasında dahî fark vardır. Bunların tafsilâtı mevzu hâricinde olduğu gibi, ancak flit olduğu kitablar-dan mâlûmât-i tâmmе alınabileceği cihetle, mttcerred görüş sebebi olmak için bu kadar ihtar olundu. Kanunların şer'l hükümleri tefsir ve ikmâl eylediği hakkında birkaç satır sonra görülecek sözler dahî müverrihin, te-lâkkisinin yanlışlığından ileri gelmektedir. (Mütercim)

için müracaat ettiğimiz müelliflerin ifâdesine nazaran vezîr Alâü'd-dîn bir gün, o zamana kadar Konya Selçukluları nâmına basılmış olan akçelerin bundan böyle Orhan'ın ismini taşıması lâzım geleceğini beyân etmiştir. Şu halde eğer ilk defa olarak Sultân Osman sikke darbettirmiş olsa idi, bunlarda son Selçuklu hükümdarının değil, kendi adı yazılı bulunacaktı; zîra bu hak, meskukâtı başkasının nâmına darbettirmek değil, bunların üzerine kendi kendi nâmını hâkkettirmekten ibarettir. Osman'ın Selçuklu hükümdarları nâmına sikke darbeden bir darbhâneyi ele geçirip de, kendisine mahsus işaret bulunmadığı için Selçukluların işaretini muhafaza etmesi de düşünülemez. Çünkü darbhâne, Selçuklu hükümetinin ikinci payitahtı olan Konya'da bulunarak, Osman'dan daha kuvvetli ve onun gibi bir hükümetin vârisi olan bir beğın hissesine düştü. Zâten sikke târihleri tet-kîk edilirse, Osman'ın beğlığı zamanında ne Karaca Hisar'da, ne de daha sonraları ikametgâhı olan Yenişehir'de asla sikke bastırılmadığına hemen hemen tamâmiyle kanâat hâsıl olur. Şu halde 729/1328 senesinden evvtl Osmanlı sikkesi bastırılmadığı ve Osmanlı saltanatı için iki hükümdarlık hakkının ancak bu zamandan itibaren kullanıldığı doğru olsa gerektir⁴¹⁴.

Hutbe üç defa değiştirilmiştir. Evvelâ I. Bâyezid «emir» unvanını «sultân» olarak değiştirdi. Daha sonra î. Mehmed, İstanbul'un fethinden sonra, «Sultânü'l-Berreyn ve Hâkanü'l-Bahreyn» (Karaların Sultânı ve Denizlerin Hakanı) vasfını ilâve etti. Nihayet I. Selim, Mısır'ın zaptından sonra, «Hâdimü'l-Haremeyni-ş-Şerîfeyn» (Harem-i Şeriflerin -yani Mekke ve Medine'nin; Kabe ile Peygamberimizin kabirlerinin- hizmetkârı) kelimeleriyle ikmâl etti⁴¹⁵. Osmanlı sikkelerine gelince, onlarda birçok zıtlıklar görülmüş, ve Osmanlı saltanatı inhitata temayül ettikçe bu tegâyürât ziyâdeleşmiştir. Her fırsat düştükçe bu hususta izahat vereceğiz. Alâü'd-dîn, ikinci derecede Osmanlı kıyafetini nazar-ı dikkate aldı. Maamafih elbiseden ziyâde millî serpuş ile iştigâl etti. Vakıa, daha sonra kaftanların, entarilerin, merasim kürklerinin şekli, kumaşı, astarı, tezyinatı şiddetli nizamla tâbi tutulduysa da, o zaman ancak sarık zihni işgal etti; Persepolis (Fars İstahr'ı) harâbelerindeki oyma ve kabartmalarda görüldüğü üzere, Şark memleketlerinde sarık her zaman kavimlerin ve bir milletin

⁴¹⁴ Bugüne kadar da «Osman» nâmına bir sikkeye tesadüf olunmamıştır. (Mütercim)

⁴¹⁵ Müverrihin ibaresi «Maitre des deux continents et des deux mers» ve «Protecteur de la Mecque et MĞdine»dir ki, «İki karanın, İki den'zin sâ-hito» ve, «Mekke ve Medine'nin hâmisi demektir. «Hadim» lâfzındaki özel salıyı farketmemiştir. Bu ta/zîm, Osmanlı halifelerinin övücü ve imtiyazıdır. (Mütercim).

muhtelif sınıflarının alâmet-i farikasını teşkil etmiştir. Orhan'ın saltanatı devrinde Rumlar sırma işlemeli külah, Türkmenler de rengârenk tülbendler müzeyyen ve kırmızı keçeden⁴¹⁶ yapılmış külah giyerlerdi. Osmanlılar'ı bu iki halktan ayırmak için askerlerle padişahların maiyyeti memurlarına beyaz keçeden külah giydirildi. Bursa şehrinin yanmasından evvel, Sultan Orhan'ın kabrini süsleyen kavuktan pek güzel anlaşılması mümkün olduğu veçhile, bu kavuklar hind hurması⁴¹⁷ yapraklarına benzerdi. Beğler de sefer zamanlarında Bilecik'te imâl olunmuş beyaz keçeli külahtan başka birşey giymezlerdi.⁴¹⁸ Şu kadar ki, merasim günlerinde bunların etrafına hükümdarlar gibi sarık şeklinde muslin⁴¹⁹ sararlardı. Osman'ın kaftanına benzer kaftan giymekte olan Orhan'ın sarığının pederindeki sarıktan farkı ön tarafında kayık şeklinde kabartmalarından ibaretti⁴²⁰. Bu türlü kavuklar, İbranî rûhânî reislerinin serpuşlarıyla büyük bir benzerlik arzeder ki, o serpuşlar da İstahr oyma ve kabartmalarında görülen kahinlerin başlıklarını ve güneşi yarım ay şeklinde bir kayık içinde göstermekte olan tasvirî nakışları hatıra getirir. Kavuk hakkındaki bu kanunî hükümler, an-;ak iki padişah zamanında carî olmuştur; zira Yıldırım Bâyezid zamanında beğlerin ve diğer zabitlerin hizmetindeki şahıslar, Osmanlı Devleti'nde ilk beğlerbeği olan Timurtaş'ın teşviki üzerine, kırmızı keçe külahı tekrar kullanarak, Sultân Orhan zamanındaki beyaz keçe külah yalnız saray halkında kalmıştır. Kırmızı ve beyaz külahlar, Sultan Mehmed saltana-tına kadar sadelikle devam ederek, o vakit bin türlü işlemelerle süslenmeye başladı ve beyazları Yeniçeriler'e tahsis edildi. O zamana doğru diğer muhtelif serpuşlar da ortaya çıktı. Keçe külahlar «börk» olarak adlandırıldı; Yeniçeriler'in serpuşları -ki arkadan uzanır enli bir keçe parçasıyla diğerlerinden ayrılırdı- «keçe» nâmını aldıkları gibi, yukarısı yuvarlak üstüvane şeklinde olan büyük rütbeli zabıt kavuklarına «üsküf» ismi verildi. Daha sonra bilâ-istisnâ Müslümanlar'ın börk giymesi usûl ittihâz edildi; I. Bâyezid zamanında beğlerbeği Timurtaş bunu orduya kabul ettirdi ve Metimed zamanında işlemelerle süslendi. Keçenin aslı derviş Hacı Bektaş tarafından Yeniçeriler

⁴¹⁶ İdrîs, varajc: 108; Sa,'dü'd-dîn, vajak: 23.

⁴¹⁷ Chon palmlste ki, uçlarında şeklen lahanaya benzer meyvesi olan iri yapraklı bir hurma ağacıdır. (Mütercim)

⁴¹⁸ Bu vak'ayı yalnız Neşrî nakleder (varak: 51). Bu müverrih, «börk» denilen külahın altında «şukle» tâbir olunur kürkle müzeyyen tepelik olduğunu da dercediyor (takeye).

⁴¹⁹ Musul'da yapılan bir pekliden alınarak, ince ipekli Avrupa kumaşlarına verilen isim. (Mütercim)

⁴²⁰ Şem&'il-narae, «kırmızı idi» diyor.

hakkında dua edildiği zamana çıkar. Bunun Mevlevî dervişleri serpuşlarına tamamen benzer olan şekli -Mevlevî tarikatı müessisi Celâlü'd-dîn-i Rûmî şerefine- Orhan'ın oğlu ve Osmanlı Devleti'nin ikinci veziri Süleyman tarafından uygun görülmüştür⁴²¹. Sonraları Osmanlı Sultanları börk yerine üsküf almış, ve I. Murâd'ın Avrupa'daki fetihleri zamanında kâmilen sırma ile setr ve tezyin olunmuştur.

Alâü'd-dîn'in müesseselerinden üçüncüsü ve en mühimmi, daimî ve maaşlı bir ordu kurmasıdır ki, bunun teşkili Ortaçağ târihinde ve hâlâ daimî ordulann mucidi addolunan Fransa Kralı VII. Şarl'dan bir asır evvel vâkî olmuştur.⁴²² Ertuğrul ve Osman, muharebelerde yalnız «Akıncı» denilen Türkmen süvarileri kullanırlardı ki, metbûları sefer açmak istedikleri zaman, bunları bir müddet evvel toplamak icâp ederdi, ilk defa olarak Orhan, daimî olmak üzere aylıklı piyadelere mâlik oldu. Bunlar «Yaya» ve «Piyade» unvanını alarak, kendilerine evvelâ günlük bir akçe, yâni bir dirhem gümüşün dörtte biri tahsis edildi.⁴²³ Onbaşı, yüzbaşı, Miralay unvanını hâiz zabitler kumandasında on, yüz, bin kişilik takımlara taksim olunmuşlardı; tahsis olunan külliyetli maaş ile gururlanarak, teşkîlîleriyle önü alınması maksadı güdülen karışıklıkları tamahkârâne ihtiraslarıyla ziyâdeleştirmekte gecikmediler. Bu askerî kuruluştan doğan kötülöklere çâre olmak için, Orhan, biraderi Alâü'd-dîn ve -Şeyh Edebâlî'nin bacanağı ve bununla beraber kendisinin akrabalarından olan- Çandarlı Kara Halil ile müzâkere etti⁴²⁴. Çandarlı bir tedbîr arz eyledi, ki insanların kalbini inceden inceye incelemiş olduğunu ve siyâsetinin hilekârlığını isbât eder: İslâm'ı kabule zorlanacak Hıristiyan evlâdından mürekkep bir ordu icadını teklif etti. Çandarlı'nın re'-yine göre, mağlûplar hukuk nokta-i nazarından gâliblerin

⁴²¹ tdrîs, Solak-zâde, Ali, Lutfi, Cihan-nttma, s. 681.

⁴²² Robertson, Avrupa Ahvâline Bir Nazar, c. 4, s. 111.

⁴²³ Osmanlı meskukât usûllerine dâir en eski hesap Yeniçerilerdin beyân olunan yevmiesindedir. Silvestre do Şasi ile Kont Kastiglyon'un Âlimler gazetesindeki müdekkikâne incelemelerinden sonra dahî, -müteaddi dirhemler arasındaki büyük farka dayanarak- bir dirhem gümüşün hakîkî kıymetini tâ-yîn etmek müşküldür. Dirhemın ortalama kıymeti takriben bir frank sayılabilir. Bu halde başlangıçta bir Yeniçeri neferinin yevmiesi yirmibeş santim idi; altın ve gümüşün o zamanki kıymetine ve erzak narhlarına göre ve bilhassa hemen bütün Avrupa ordularının almakta buldukları muhassasâta nisbeten, işbu yevmiye ehemmiyetli bir para demektir.

⁴²⁴ Neşri, Edebâlî'nin ikinci zevcesi için Tâcü'd-din Kürdî'nin kerîmesi diyor.

Orhan zamanı ulemâsından Tâcü'd-dîn el-Kürdî'nin bir kerîmesini Ertuğrul ve Osman zamanında olan Edebalı'ya tezvici dikkati çeken bir nokta olarak görünüyor. Lâkin Edebalı 120 sene yaşamıştır; zahir bu zât dahî uzun bir ömre mazhar olmuştur.

eşîri olduklarından, bu sıfatla galibler onların mallarının, kadınlarının ve çocuklarının meşru sahibi olmuş oluyorlar. Bu çocukları her ne suretle olursa olsun asker saflarına sokmakla da manevî ve maddî saadetlerine hizmet edilmiş olacaktı. Çünkü bir hadîs-i şerîf mucibince bütün çocuklar doğ-dukJidi zaman İslâm fitratı üzere bulunurlar⁴²⁵. Elhâsıl, Çandarlı'nın mülehazına göre, Hıristiyan çocuklarından bir ordu teşkil etmek diğerlerini İslâm'ı kabule teşvik eylemiş olacağı gibi, yeni askerler yalnız mağlûp milletlerin çocuklarından değil, mübtedî (dönme; İslâmiyet'e girmiş) lere akrabalık, yahut dostluk râbitalarıyla bağlı ve yeni Müslüman olacaklara va'd edilen mükâfata kapılıp da, onlara katılmak için kendi va-tanlpiim terketmekte gecikmeyecek olan birçok Hıristiyan halkından da⁴²⁶ alınacaktı⁴²⁷. Askerî istibdad târihinde, ahlâk ifsadının bir Uş-kîlâta esas olmak üzere kabulüne, bu yegâne bir misâldir. Filhakika hateflerin tahtlarını, vatanlarıyla, akrabalarıyla her türlü haberleşmeden men etmek ve kendilerine çok maaş vermek suretiyle sadâkatlerini te-mîn eyledikleri Türkmen kölelerinden tertip edilmiş muhafızlarla kuşat-tıklai. gibi, her zaman Asya fâtipleri, neferlerinin gönüllerinde her türlü milliyet hissini söndürmek ve şiddetli köle itaatine alıştırmak için, onları uzak ülkelere göndermişlerdir. Ancak, yalnız Türkler'dir ki, mukaddes rabitaları birden kırmışlardır. Onlar öyle bir ordu meydana koymuşlardır ki, bunun en seçkin kısmı, esaretten kurtulmak için ebediyyen vatanlarını, ailelerini, dinî itikadlarını terketmekten ve kendi kardeşleri aleyhine silâh kullanmaktan başka çâreleri yoktu.⁴²⁸

Yeniçerilerin Tesisi

⁴²⁵ «Kullü meviûdün yûled alâ fitratfl-İslâm», îdris.

⁴²⁶ Çandarlı'nın bu fikrini îdris diğer müverrihlerden ziyâde vuzuh ile söyler,

⁴²⁷ Hristiyan evlâdından asker yazmak -ki «devşirme» usûlüdür- İslâm'ın kaidelerinden olmadığı gibi, elbet asrımızın vicdanı bunu hiçbir veçhile doğru bulmaz. Lâkin bu usûlün uygulandığı asırlardaki umûmi ahvâl meselâ az vakit önce bütün Avrupa halkının Münzevî Piyer (Pîyer Ler-mit) ve Cascavlak Gotye gibi biri akılsız, biri parasız şahısları önüne alarak, o kadar uzak memleketlerden İslâm'ın mahvı için takım takım yürüyüp geldikleri, biraz vakit sonra da, İspanya'da kalan Müslümanlar' in, zorla Hıristiyanlığı kabul ettikleri halde, eski kötülüklerinden temizlenmiş olarak âhirete gitmeleri hayırlı niyetiyle, papaslar tarafından otudafe'lerde yakıldıkları düşünülürse, bu mesele o kadar şiddetli muhakeme edilmez. Mütercim.

⁴²⁸ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 1/91-99.

Beyân ettiğimiz veçhile, Yeniçeriler'in te'sisi Çandarh Kara Halil'in siyâseti neticesidir. Kara Halil'in bu icadı, vücûda getirdiği semereler itibariyle, Avrupa'nın huzur ve asayîşi için Şvartz'(SchwartzV-in⁴²⁹ top barutunu icadından bin kat dehşetli bir darbe teşkil etti. İ̇zu asker, kurulduğu sırada «Yeni-Çeri» (Yeni-Asker) diye adlandırıldı. Bu isim daha sonraları Avrupa müverrihleri tarafından «Zaniser» haline dönüştü. Genç Yeniçeriler, şiddetli reislerin idaresi altında bulunarak, ilk zamanlarından itibaren itaate, yorgunluğa, açlığa tahammül etmeyi öğrenirlerdi. İtâat ve şecaatlerinin mükâfatı mutlak yükselişti. Bundan dolayı, yeni askerin Avrupa ve Asya'da elde ettikleri parlak muzaf-feriyetler, az bir müddet zarfında, kurucusunun tahmînindeki isabeti is-bât etti. Yeniçeri, Osmanlı memleketlerini pek ziyâde genişletmiş bir ta~ rîkatin müessisi bulunan derviş Hacı Bektaş'ın beyaz keçe-külâhını kabul etti. Bu da şu suretle vuku bulmuştur: Birgün Orhan, maiyyetinde bu mürtedlerden (mühtedîlerden) birkaç kişi bulunduğu halde, Amasya⁴³⁰ civarında Suluca Kenariyun (Suluca Karahöyüğü olmalıdır) ka-riyesinde ikamet eden Hacı Bektaş'ın nezdine giderek, yeni asker için duâ etmesini ve bir sancak ile bir de isim vermesini talep etti. Şeyh, abasının kolunu askerlerden birinin başına öyle bir surette koydu ki, kolun ucu askerin sırtına kadar sarktı; daha sonra bir sadâ-yx mülhemiyet-edâ ile şu kerâmet-nümâ kelimeleri söyledi:

«Bu te'sis ettiğiniz askerin adı Yeni-çeri olacak, yüzü ak ve parlak, bâzusu müdhîş, kılıcı keskin, otu tîz olacak, hep muharebelerde gâlib gelecek, dâima muzafferiyetle avdet eyleyecektir.»⁴³¹

Bu duayı hatırlatmak için Yeniçeriler'in beyaz-keçe külâhının arkasına dervişin abâsındaki kolun bir benzeri olmak üzere, bir kumaş parçası ilâve ve Yeniçeriler'in külâhı -daha önce koydukları püskül yerine- ağaç kaşık ile süslendi. Yeni askere tahsis edilen maaş çok olmakla beraber, tâyînâtı

⁴²⁹ Mukayeseyi anlamak için Türkçe «kara» kermesiyle Almanca «schwarz kelimesinin ikisi bir mânâya delâlet ettiklerini dikkate almak lazımdır.

⁴³⁰ Güldeste-İ Riy&z-ı İrfan, Belîğ-i Bursevî. Fakat Güldeste Orhan'ın işbu mûkâlemesini 761 de gösterir. İhtimal ki. bu sevh, Bizans müverrihlerinin Yeniçeri te'sisini I. Murad zamanına isnâd etmelerine sebep olmuştur. Kandımr. Gib-bons, Lakrua, Miniyö, Paolo Civvlo ve diğer müverrihler hep şu sehve uğramışlardır. Halbuki İdrîs, Bratutu Sa'dü'd-dîn, Solak-zâde, Âlî, Clhan-nümâ, Muhy'l'd-dîn, ve en eski Türk müverrihi Âşık Paşa-zâde. cümleten, bu tesisi Orhan saltanatına çıkarırlar. Yalnız şurasını nazar-ı dikkate almak lâzım gelir ki, Âşık Paşa-zâde . Hacı Bektaş'ın pâdişâh ile teklifsiz bir halde olduğunu açıkça inkâr ile. Yeniçeri külâhlarının İcadı Bilecik fethi târihinde vuku bulduğunu, ve Hacı Bektaş tarafından meydana konulmuş olmadığını beyân eder.

⁴³¹ Nesri, ÂH, s. 34 ve 44.

yüksek ve diğer askerlerin tâyinâtından ziyâde olduğundan⁴³², zabitlerinin unvanları hep çeşitli mutfak işlerinden benzetilerek alınırdı. Nasıl ki, «orta» yâni «alay» miralayına «çorbacı-başı» unvanı verildi; miralay'dan sonra gelen en büyük rütbeli zabitlerden biri «aşçı-başı», diğeri «saka-başı» diye isimlendirildiler; diğerleri de buna göre. Yeniçerüer'in kırmızı sancağında «Hilâl» ile Hazret-i Ömer'in iki uçlu kılıcı şâşâ-pâş olurdu⁴³³. Alayın en muazzez eşyası, ordularımız-daki sancaklara muâdil olmak üzere, «kazan»dan ibaret idi. Yeniçeriler yalnız yemek yemek için değil, istişare için de bunun etrafına toplanıp otururlardı. Bu muhtelif âdetler, zamanımıza kadar beşyüz sene devam etti. II. Mehmed'in saltanatında, memleketin bu şecî müdâfî'leriyle diğer devlet kadroları daha geniş ve imtiyazlı bir hukuka mâlik oldular. Miktarları ve maaşları çok artırıldı. Başlangıçta Yeniçerüer'in asgari maaşı bir akçe idi. Bu miktar askerî hizmet seneleriyle gösterilen kahramanlık eserleri nis betinde artardı. Maamafih alelade bir Yeniçeri'nin yevmiesi, hiçbir vakit ve hiçbir veçhile, ilk yevmiesinin yedi mislini geçmemiştir. Bidayette Yeniçerüer'in miktarı bin'den ibaret idi; lâkin her sene, küçük yaşlarında esir edilmiş diğer bin Hıristiyan delikanlısı İslâm'ı kabule ve askerî hizmete⁴³⁴ girmeğe zorlandılar. Esirlerin miktarı kifayet etmediği halde, pâdişâhın tebeâsı olan Hıristiyanlar meyanındân olan tefrik edilmeksizin asker alınmak suretiyle, talep edilen fertler ikmâl ediliyordu. Şu usûl, IV. Mehmed'in saltanat devrine kadar devam etti. O vakitten beri bu güzide asker, yalnız Yeniçeri⁴³⁵ evlâdından ve yerlilerden toplanıldı. Bunun içindir ki, şu târihten sonra, Yeniçeri ordusu inhitata başladı, ve bu hal asrımıza kadar gittikçe artan bir surette devam ederek, nihayet bu müthiş askerî kuvvet dağıldı, mahvoldu. Osmanlı müverrihleri, Yeniçerilik müessesesinin kiyaset ve diyanetini methetmekte ittifak ederler. Bunların ifâdesine göre, Yeniçerilik dünyâda o kadar fâtipler vücûda getirmiş olduğu gibi, Cennet'e de o kadar bahtiyarlar göndermiştir, ki üç asır zarfında tahminen senede bin Hıristiyan asker kaydedildiği hesap olunursa, üçyüz bin kişi Cehennem azabından kurtarılmış oluyor⁴³⁶. Ancak

⁴³² Yalnız Yeniçeriler Ue piyadelerin hem maaşları, hem tayınları vardı; diğer asker ancak tayın alırlardı, maaşları yoktu.

⁴³³ Marsigli'nin «Devlet-i Osmâniyyenin Teşkilât-ı Askeriyyesi»ne müracaat. (Bu kılıç, Ali'nin «Zü'l-fikar»ı olmalıdır. Mütercim.)

⁴³⁴ Moracea Doston (D'Ohson), «Levha-i Saltanat-ı Osmâniyye», 3. Bratutu'da, Sa'dü'd-din, * 42.

⁴³⁵ Yeniçeriler'in hemen cümlesi evli idiler.

⁴³⁶ İspanya'da cehennem ateş'nden, kurtarılan Muhammedi ve Museviler bir tek sıfır fazladır. (Mütercim).

II. Mehmed'in saltanatında Yeniçeriler'in miktan bin ikiyüz'e, Süleyman'ın saltanatında yirmi bin'e, IV. Mehmed'in saltanatında kırk bin'e yükseldiği nazar-ı dikkate alındığı surette, en azından beşyüz bin Hıristiyan delikanlısının kılıçla Müslüman edildiği, ve dinî taassup tarafından askerî istibdada kurban edildiği anlaşılır.

Alâü'd-dîn, Yeniçeriler'in tanziminden sonra ordunun diğer kısımlarını da düzene soktu. Askerin yalnız fetihten değil, muhafazadan da alâkadar olması için fethedilen memleketler arazîsinin asker arasında taksimine karar verildi. Bu usûl muktezâsınca, o zamana kadar maaş verilen muntazam piyade askeri para yerine, arazî aldı ve bu arazî bilâhare «ümâr» şeklini aldı. Bunların mutasarrıfları sefer vaktinde yolları iyi bir halde bulundurmağa, mecbur idiler. Bu yeni askerden bir «Kazmacı» müfrezesi teşkil olundu.⁴³⁷ Başlangıçta bunlar Yeniçeriler gibi bin neferden ibaret idiye de, daha sonraları yirmi bine kadar çıktı.

Askerî teşkilât bakımından yeniden yapılan düzenlemelerden sonra askere' âit timârlar, mütekaid Yeniçeri zabitlerinin maaşlarına hasredildi. Gayr-ı muntazam piyadenin ne Yeniçeriler gibi maaşı, ne de muntazam piyade gibi arazîsi olmayıp, «azab» yâni «hafif» diye anılırdı. Azaplar, Akıncılar gibi, seyyar bir kuvvet teşkil ettiler. Bilâhare köprü inşâatında ve kürekçi hizmetiyle rükûb-i şahaneye (pâdişâha) mahsus kadırgalarda istihdam olundular. Ekseriyetle intizâmından mahrum olan bu takım asker, hiçbir itibarı hâiz olmadıklarından, muhasaralar esnasında bunlar ileri sürülürlerdi. Düşmanın taarruzlarına evvelâ bunlar hedef olarak, Yeniçeriler alelade onların na'şlan üzerinden hücumla çıkarlardı.⁴³⁸

⁴³⁷ «Piyade» farsça lâfzı, Avrupa lisanlarına üç şekilde dâhil olmuştur: «piyon», «pionie» satranç oyununda bir taşın İsmidir ki, Acemler « piyade» adını verirler («Paytak». Arapçası «bay-dak»). Zâten «pây» kelimesi Rum, Lâtin, Fransız, İtalyan. İngiliz, Alman Lisanlarında (pus, fuss, foot, pieds. pied, pes) görülür. «Pion» (piyon) ve «pionie»den başka, «pieton» (piyeton) kelimesi farsça «piyade» lâfzının karşılığından (şekil olarak) başka birşey değildir. Farsça «piyade» nln Türkçe mukabili «Yaya», yâni ekmek kesen demektir. (Âşık Paşa-zâde).

⁴³⁸ Bizanslıların «Azapid»leri. «Azaplar, Türkiye vilâyet ve şehirlerinde müstahdem neferlerdir; ayda üç duka olmak üzere araziden tahsisatları vardır. Ahlakça fena ve askerî intizamdan mahrum adamlardır. Ekserisi harbe pek az yarar takımdandırlar. Deniz muharebelerinde reisleri tarafından kürekçi olarak istihdam olurlar ve Rodos ve Viyana'da olduğu gibi. tahrîb fırkalarında pişdârlıkta bulundurulurlar. Binlercesi-nln ölmesine ehemmiyet verilmez; ekseriya Yeniçerilerin geçişine köprü olmak üzere cesetleri hendekleri doldurur idi.» (Paolo Civlo, Venedik 1541, varak: 33)

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 1/99-101.

Süvârî Teşkilâtı

Piyade gibi süvârî de, muntazam ve gayr-ı muntazam olmak üzere, taksim olunmuştu. Daimî ve muvazzaf süvârî, alem-i şerifin muhafazası için Halife Ömer tarafından te'sîs edilenler tarzında teşkil edilmiş dört firkadan mürekkepti. Süvarinin miktarı evvelâ dörtyüz'den⁴³⁹ ibaret iken, Kanunî Süleyman'ın saltanatı devrinde dört bin'e kadar çıktı ki, bin'i «sipâhî» (asıl süvârî asker), bin'i «silâhdar» (maiyyet süvarisi), bin'i «ulûfeci» (muvazzaf süvârî), bin'i de «gurebâ» (Garipler) (yabancı süvârî) diye isimlendirilirdi. Bu süvârî -ki dört alaya ayrılmış olarak alem-i şerifin sağında, solunda, ve bizzat pâdişâhın yanında giderdi- zât-ı şahanenin (pâdişâhın) etrafında çadır kurar, ve muharebe günleri⁴⁴⁰ «hassa askerleri» sıfatıyla ordunun merkezinde bulunurdu.

Nâmı Batı'dâ Yeniçeri ismi kadar şöret bulan maaşlı süvariden başka, piyadelere benzer surette araziye mutasarrıf yeni bir müstahfaz (koruyucu) asker de icâd olundu. Bu süvariler, Müsellemân, yâni vergiden affedilmişler olarak isimlendirilirdi. Sancak beğleri⁴⁴¹, binbaşılar, (yüzbaşı mânâsına) tarafından kumanda edilirdi⁴⁴². Büyük ve küçük arazi (zeamet, timâr) mutasarrıflarından mürekkep süvârî askerinde de bu merâtip silsilesi mevcuttu; sonraları bunların teşkilâtı yeni genişlikler kazanmışsa da, vekâyî'yle meşgul olduğumuz zamanlarda orduya iltihak emrini alınca, Müsellemeler gibi yüz ve bin kişilik firkalara ayrılırlardı. ErtuğruTun II. Alâü'd-dîn zamanındaki ilk harbî vak'ası ve Osman'ın Küçük Asya'nın kuzey memleketlerine ilk sevkıyatı sırasında -ne maaşı, ne de malikânesi olmayan ve «Akıncı» denilen- süvarilerden bahsetmiştik. Bu intizamsız süvârî ve azap (piyade) güruhu. Hıristiyan hükümdarları ellerinde bulunan memleketler fethinde istihdam olundukça, Avrupa için muntazam Yeniçeri ve Sipahi firkalarından az korkunç olmamışlardır. Bunların ilk Viyana muhasarasında Linç (Linz)'den geçerek Ratis-bun'e kadar ilerlediklerini, Almanya'nın kalbine kadar nüfuz ettiklerini, güzergâhlarında herşeyi âteş ve hûn içinde bıraktıktan sonra, bu cür'et-kârca saldırıdan avdet eylediklerini

⁴³⁹ Moracea Dosson, «Levha-i Saltanat-ı Osmâniyye», 3, s. 391.

⁴⁴⁰ Paolo Civvio, «Vekayt-I Türklyye», eserinde birçok tafsilât veriyor. Mar-slgU, «Saltanat-ı OşmAnlyyenİN Ahvâli»; Moracea, Dusson.

⁴⁴¹ Sa'dü'd-din, İdrîs, Solak-zâde, Alî, Morece Adosson 3, s. 391.

⁴⁴² Morace Adosson, «Devlet-i Osmânlyyenin Teşkilât ve Usûl-İ İdaresi», s. 339.

göreceğiz.⁴⁴³ Köse Mihâl'in torunlarından Mihâl-oğlu⁴⁴⁴ o zaman bu askerin kumandanı idi. Bu rütbe, Kazaklar'daki «Hatman» payesi gibi, uzun bir müddet o ailede ırsî olmuştur. İlk kuruluşlara gösterilen bu ihtiram -ki Osmanlı târihinde her adımda delillerine tesadüf olunur- ekseriya müverrihi hal ve mâzî arasındaki irtibatı bulmak için uzun ve sıkıcı incelemelerden muhafaza eder. Meselâ ordu rehberleri kuruluşu (müessesesi) bahsinde Osmanlı Devleti'nin ilk zamanlarına çıkılarak, aslı kolaylıkla bulunabilir. Okuyucunun malûmudur ki, Samsama Çavuş, Göynük ve Mudurnu üzerine sevkıyatında Osman'a rehberlik etmişti.⁴⁴⁵ Sonraları mektup ve haber ulaştırmak vazifesini ifâ ettikleri sıralarda muhtelif mahaller hakkında tam bir malûmat almış olan çavuşlar orduların düşman memleketlerinde hareketlerini idareye memur oldular. Bundan dolayıdır ki, Osmanlı Devleti'nin diğer Avrupa devletleriyle, özellikle Avusturya ve Macaristan ile dostâne veya hasmâne münâsebetleri târihleri incelendikçe, «Çavuş»lara da savaşı «Akıncı» firkaları kadar çok tesadüf olunur.

Osmanlı müverrihleri tznik'in zaptı, sikke, elbise, ordu hakkındaki nizamların neşri sonunda vuku bulduğunu gösterirler. Bizanslılar ise, İz-nik'in zaptından evvel Plekanon muhâi ebesi vuku bulduğunu, ve Türk-ler'in Filokreri önünde mağlûp olduklarını zikrederler. «Genç» lakabıyla yâd olunan İmparator Andronikos, Boğaziçi sahillerine kadar ilerlemiş olan Orhan'ın sık sık saldırılarından bıkarak, muharebe etmeğe karar verdi. Bu hususta, Muzalo'nun İzmit yakınlarında mağlûbiyetinden beri Mezotini (Eski Bitini mıntıkasının batı kısmı) valiliğine tâyin olunmuş olan Avcıbaşı⁴⁴⁶ Kontufres ile müzâkere etti. Kontufres, ih-tiyatkâr ve Türkler'in ne surette harb ettiklerine vâkıf bir adam sıfatıyla, tmparâtor'un, harb açmak için, Osmanlıların sürülerini Keşiş Dağı üzerine sevkettikleri zamandan istifâde etmesini re'y olarak bildirdi. Binâenaleyh Trakya'da, Bizans civarında,

⁴⁴³ «Türk süvarilerinin bakiyyesi 'alkanzi1 (Akıncı) tâbir olunan maâşsız askerlerdir. Bunlar bir nevi öncü kuvvettir. Sultan Süleyman Viyana muhasarasıyla meşgul iken bunlar düşman topraklarının iç kısımlarına akıncılar düzenlemişlerdir. (Paolo Civvio, varak: 33).

⁴⁴⁴ Akıncılar reisi Köse Mihâl torununun Dük dö Savua'ya ve F-ransa Kralına sıhriyeti iddiası bir esâsa müstenid ise, cediti Köse Mihâl Paleolog ailesinden olmak lâzım gelir: «Buzamandaki Akıncı reisi Mihâl-oğlu; peder cihetinden Türk nesli ise de (yâni babası Müslüman ise de) valide cihetinden Dük dö Savua'ya ve Fransa Kralına karabeti var idi.» (Paolo Civvio).

⁴⁴⁵ Bizanslılar ekseriya Türk isimlerini bozarlarsa da, Kantaku-zen, bu çavuşun nâmını aslı hâlinde bırakmıştır; «guide» Türkçe'de «kılavuz» diye tercüme olunur; Kantakuzen «kılavuz (kılavuz) Saligari» diyor, ve Alî Koca'yı nâm-ı âhîrle Akça Koca'yı «Kata Palus Katetoris» diye isimlendiriyor.

⁴⁴⁶ «Avcı-başı», Kantakuzen, s. 210. Pahimâres, c. 2, s. 220.

Dimetoka'da (Didimotihon), Andrinopil'de (Edirne) bulunan bir miktar asker acele olarak toplandı; zîra Makedonya'da ve uzak bölgelerde bulunanların toplanılması imkânsız idi. Toplanılan asker, 731/1330 haziranı başlarında, Boğaziçi'nin Asya sahilinde kâin ve Kostantiniyye kurasından ma'dûd Skütari (eski Hriso-polis) (Üsküdar)'ye vâsıl oldular. Orhan, Rum ordusunun hareketinden haberdar olarak, piyade ve süvarileriyle Mezotini sahilleri boyunca uzanan dağlara vardı. Andronikos bizzat kumanda ediyordu. Askeri filhakika muharebeye pek alışık değil ise de, mazarinin şanı -harb san'atına kamilen bigâne- bir düşman ile boy ölçmek için cesaret verici oluyordu, Andronikos dört fersah mesafeyi iki günde katettikten, ve bu suretle Osmanlılar'a bütün kuvvetlerini toplamağa müsait bir zaman bıraktıktan sonra, üçüncü günü sabahı ordugâhını Plekanon'a (şimdi Maltepe) kurdu. Orada Osmanlı ordusu tam karşılarında göründü.⁴⁴⁷ Bu müşahede üzerine, İmparator, harb şûrasını davet etti. Osmanlılar tarafından zaptedilmiş olan boğaz ve tepeler üzerine asker şevki ihtiyatsızlığında bulunubnasma, düşmanın ovada muharebeye davet edilmesine ve eğer Osmanlılar ovaya inmeyecek olurlarsa Kostantiniyye yolundan dönülmesine karar verildi.⁴⁴⁸ Güneşin doğusuyla beraber ve mu'tâd duanın akabinde davullar Bizans askerine harb nizâmına girmek işaretini vermişti. Orhan askerini dağlar arkasına yerleştirerek, bir kısmını vadiye gizlemeye ve en mahir süvari okçularından üçyüzünü hücumu başlatmağa memur etti. Bu emir icra olundu. Ve çok faydası görüldü; çünkü İmparator'un ordusu geniş bir ova üzerine yayılmış olduğundan, Türk süvarisinin fasılasız hücumuna mâruz kaldı; Orhan'ın askerleri ise dağlık ve hendekler ile kesilmiş bir kesik arazi içinde düşmanı beklemekte idi. Orhan, Osmanlı ordusunu teşkil eden sekiz bin kişiden binini sağ ve binini sol cenaha, binini merkeze yerleştirdi. Bunları tepecikler arkasında gizlemek i'tir asında bulunduğu gibi, talimatı mucibinde hiç müsademeye girişmeyip, Partlar gibi kaçarak ok atmakla iktifa edecek süvariye⁴⁴⁹ takip edecek olan Rumlar'm oraya gelişlerinde, birdenbire onların üzerine düşmeleri emrini verdi. Kantakuzen der ki,

⁴⁴⁷ Bursaya Seyahat, s. 165. Üsküdar'a iki günlük olduğu beyân olunan Plekanon, orduların alelade yürüyüşüne göre hesap olunursa, Maltepe'ye hayli uzak: olmak lâzım gelir; halbuki dört saattir. Kantakuzen Nikefor Gregoras ile (kitap: 9, bâb: 9, s. 267) mukayese edilirse, Bizans ordusu sahil boyunca üç gün gittiktens onra, Filokren (Tavşancıl)'da durmuş olduğunda şüphe kalmaz. Kadınlaşmış Bizanslıların rehaveti o derecede idi ki, ilk iki gün ikişer saat yürüdükten sonra, durdukları anlaşılır.

⁴⁴⁸ Kantakuzen, c. 1, s. 210, 211, 213.

⁴⁴⁹ Kantakuzen, s. 211. «Versis animosum equis Parbhum», Horas. (Metindeki ifâdenin mehazı)

İmparator dağlardan bu üçyüz süvarinin indiğini görünce, kendi ordusundan o miktar asker seçerek ve kumandanlarını büyük ateryark (Hassa Kumandanı) Kutruhos'a bıraktı. Kantakuzen'in İmparatorca söylediği uzun hitabe hakîkaten îrâd edilmiş olsaydı, askerinin cesaretini tah-rîk edecek yerde azaltmaktan başka bir şeye yaramayacak idi. Lâkin müverrihin, büyük domestik⁴⁵⁰ sıfatıyla muharebede hazır bulunmasıyla beraber, bu nutuk da, cengiz hikâyesi derecesinde az itimâda şayandır. Arkadaşlarının şanını ve Andronikos'un meziyyetini yükseltmek için ne kadar i'tinâ ederse etsin, muharebenin neticesine dâir bizzat verdiği mâ-lûmât, övünme dolu ifâdelerini açıkça tekzîb etmektedir. Onun rivayetine göre, Türkler birinci hücumda kırk, ikincide otuz, üçüncüde yalnız birkaç kişi kaybetmişler; Rumlar ise, bilâkis, bir nefer kaybetmiyerek, ancak birkaçı yaralanmış. Orhan, o zaman üç yüz Rum üzerine bin kişi sürmüş. İmparator, bu üç müsademede gösterdiği şecaatinden dolayı Xutruhos'u tebrik ettikten sonra, büyük stratopedark (mevkî-i muharebe başkumandanı, serdâr) kumandasıyla, Türkler'in üzerine yeni asker göndermiş. Yine Kantakuzen'in ifadesince, uzun ve şiddetli olan muharebede Türklerden elli kişi, Rumlar'dan ise yalnız bir kişi, bir kaç at telef olmuştur. O vakit Orhan, tepelerde ve boğazlarda gizlediği ordusunun tamamıyla çıkararak, kumandayı kardeşi Alâü'd-dîn'e⁴⁵¹ tevdi etti, ve kendisi, çengin muhtelif harekâtını daha iyi görebilmek için, tepelerin üzerinde kaldı. İmparator muharebe arzusuyla kararsız kalarak, bütün askerleriyle Türkler'in üzerine yürüdü. Kantakuzen ile yeğeni Yuanni Angelos'a iki cenahın* kumandasını verdi; kendisi de, merkezi işgal etmekte olan hassa askerlerinin başına geçti. Bu yeni cenkte dahî, yine Kantakuzen'e nazaran, Türkler yüzelli zayıat verdikleri halde, Rumlar'dan ne ölen oldu, ne de yaralanan.⁴⁵² Gece pek ilerlediği cihetle, büyük domestik orduya bir hitabe îrâd ederek, askerinin şecaatini övdü ve muzafferiyetini tebrik ile, Bizans'a avdetlerini teklif etti. Lâkin hiç-birşey Rumlar'ın saldırgan - hiddetinin şiddetini tâdil edemedi.

⁴⁵⁰ Megalos Domestik, «büyük hizmetkâr» mânâsına, ise de, Bizans sarayında kara kuvvetleri kumandasını hâiz bas-mâbeyinci unvanı demettir; Mtttenebbî'nin kasidelerinde *da,l> ve «mim»in zammıyla görülür. (Mütercim)

⁴⁵¹ «Ne asker telef oldu, ne de beygir.» (Kantakuzen, kitap: 2, b: 6, s. 214). Bitini (Bitinya) ülkesinin üç merkezi olan Bursa, İzmit, İzmit şehirlerinin sukutu hakkında Kantakuzen'in ihtiyar eylediği vatanperverâne sükût, Rumlar'ın zayıatına dâir ifâdelerinin ne kadar itimâda şâyân olduğunu gösterir.

⁴⁵² Kantakuzen, Alâü'd-dîn Paşa ismini kesip bozarak, gûyâ «Paşa Alî» demek için, «Pazarlü» yapıyor. (Kitap: 2, s. 214-221).

İçlerinden haylisi, gerek neferlerden ve gerek zabitlerden, saflarını terkederek, Türkler'in üzerine yürüdüler. Kantakuzen ile İmparator, nizamsız başlanılan bir muharebenin verebileceği neticelerin önünü almak için, yeniden muharebe meydanına gitmeğe acele göstermiş oldukları halde, ken-diltrini bir avuç Rumlar'la, miktarları pek üstün olan Türkler içinde mahsur gördüler. Kantakuzen'in âtı vuruldu; İmparator da kalçasından hafif bir yara aldı; az daha Orhan'ın eline düşecek idiler. Fena silâhlandırılmış üçyüz askerle İmparator'un imdadına gelen Mizil Svastopolus, bizzat büyük dömestik'in itirafına göre, yirmibeş adam kaybetti. İmparator, (Romalı) Çiçio'nun Muza'da yaptığı gibi, bir taht-ı revân ile kendisini tekrar harb meydanına naklettirecek yerde, ordugâhına doğru kaçarak, oradan Bizans baş-muhâfızına, askerinin Avrupa tarafına geçirilmesi için gereken gemilerin sür'atle hazırlanması emrini ulaştırdı. Bu anda, Rum ordusu karargâhında İmparator'un vefatı haberi şâyî olarak, büyük karışıklığa sebebiyet verdi; artık herkes Bizans'a kaçmaktan başka birşey düşünmedi. Ayak direyen birkaç muhârib, dâima sıkıştırıldık-ılan, dâima cenkleştikleri, dâima mağlûp oldukları halde, Andronikos'u bir kaliçe içerisinde gemiye götürebildiler. Nihayet Türkler çekildiler; İmparator, da tekrar cesaretleterek, korkulan zail olup da, etrafına toplanabilmiş olan askerinin bâkiyyelerini dört fırkaya taksim ettikten sonra, Filokren'e (şimdiki Tavşancıl)⁴⁵³ döndü; o fırkalardan birini Tavşancıl'a, diğerlerini AnibaTm gömüldüğü yer olan Dasibiza (şimdiki Kekbüze, eski Libîsa) ile Kekbüze'nin güneyinde ve sahilde bulunan Ri-çion (şimdiki Danca) ve Niketianus (Eskihisar) mevkilerine sevkey-ledi. Kantakuzen'in, generalleri Koca Ali ile Samsama Çavuş'un reylerine muhalif olarak, ric'at lüzumunu isbat için uzun bir nutuk çektiirdiği Orhan, düşmanın harekâtını gözlemek için mevkiler üzerinde üçyüzden ziyâde süvari bırakmamıştı. Bunlar, Rum ordusunda hüküm süren intizamsızlığı ve ordugâhın terk edildiğini görerek, iki kısma ayrıldılar; iki-yüz kişilik bir kısmı, henüz İmparator'un çadırının ve, erguvânî eğerleri sırtlarında, atlarının bulunduğu ordugâhı zaptetti. Diğer firarileri Filokren'e kadar takip etti. Bu dakikada, garip bir felâket olmak üzere, Fiîokren şehrinin anahtarları kaybolmuş bulunduğundan, ordunun bir kısmı

⁴⁵³ Bizanslılar, Elenopolis ve Filokren kaplıcalarından hastaların çok ziyaret ettikleri mahaller olmak üzere bahsederler. Lessing, (c. 14, s. 214), Eskişehir'de (Dorilom) Apollon'a mensup kaplıcalar olduğunu beyân eyler. Bursa'ya Seyâhât'da bahsedilen taharriyât, Elenopolis sularının Yalova Kaplıcalarından ve Filokren sularının Tavşancıldın bulunduğu mahalle yakın kaplıcalardan başka birşey olmadığını isbat eder.

bütün eşyâsıyla surların altında ve acınacak bir karışıklık içinde birbirini sıkıştırıyorlardı. Fîokren kapılarında kılıçtan geçirilen otuziki Rum arasında, ikisi de büyük dömestik'in akrabasından, Manuel Tarha-nes ve Nikefor Kantakuzen bulunuyordu. Elli esir ve firarilerin tarafından terkedilmiş dört yüz hayvan galiplerin eline düştü. Ertesi gün yeni bir muharebede büyük ateryark Xutruhos ile beraber kırk yedi Rûm telef oldu. Bâzı müverrihlerin zannına göre Xutruhos, bir Türk tarafından değil, bir Rum tarafından, ve yanlışlıkla değil, evvelce tasarlanmış bir intikam alma kasdiyle, başı yarılarak öldürülmüştür. Mağlûp ordunun son enkazı împarator'a iltihaka muvaffak olamayıp, Üsküdar'a ve oradan Bizans'a gittiler. Orhan'ın ordusu -endişesizce muhasarasına devam etmek üzere- İznik yolunu tuttu.⁴⁵⁴

İznik'in Düşmesi

Plekanon surları altında vukua gelen muharebe -ki neticesi Bizans müverrihlerinin o kadar teessürünü mûcib olmuş, ve Osmanlı müverrihleri tarafından ise pek az ehemmiyetli sayıldığı için nakline bile tenezzül edilmemiştir -birbiri ardınca devam eden hücumların son derece sıkıştırdığı İznik'in imdadına yetişmek için Bizans tmparatorluğu'nun yegâne teşebbüsüdür. Orhan'ın Bursa fethinde kullandığı harb usûlü, İznik önünde de muvaffakiyetini sağladı. Hatırlardadır ki, Orhan, Ak-Ti-niur ve Balaban tarafından yapılan hisarların muhafızları kuvvetiyle, Bursa'yı on sene sıkıştırdıktan sonra, şehrin önünde gözükdünce, ahâlisi kapıları açmakta sür'atli davranmışlardı. Samsama Çavuş tarafından sev-kedilen Akıncılar, İznik'in duvarlarını ilk hücumda alınamıyacak kadar kuvvetli ve yüksek gördükleri için, oraya yakın Karatekin ve Targın, nâm-ı diğerle Taz Ali⁴⁵⁵

⁴⁵⁴ Kantakuzen, s. 210, 211, 213, 215, 216, 219, 220, 221; Pahimares, c. 2, s. 225, 268; Nikefor Gregoras, c. 1, s. 214, 266.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 1/101-105.

⁴⁵⁵ «Tar-gm» ile «Taz Alî»nin ikisi bir olduğunda şüphe yoktur. Çünkü «Targm» (Dargın) kalesinin bir muhârib adını aldığına dâir İdrîs'in verdiği tafsilât Muhyi'd-dîn'in (varak: 7) «Taz Ali» (yahut Daz Alî) hakkında verdiği tafsilâta benzemektedir. «Targm»ın, «Taz-Alî»deki «z» harfinin noktasının «ayn» üzerine konması ve son harfinin bozulmasıyla müstensih hatâsı olarak vücut bulmuş olması muhtemeldir. Muhyi'd-dîn diyor ki: «Kal'a el-eyvm Taz Alî nâmıyle yâd olunduğu gibi bir taşdan nebeân eden su da Taz Alî Pınarı nâmını hâizdir.» Leonklavi'nin İslâm Târîhi (s. 82) ve Muhyi'd-dîn Cemâli târîhinin ve hattâ belki İmparatorluk Kütüphanesindeki nüshasının tercümesinden ibaret olan Veranzius'un kitabı ile mukayese.

kalelerini zapt ederek oralardan şehrin çevre köyleriyle olan ulaşımını tamâmiyle kestiler. Tekrarlanan hücumlardan ve fırtınalı bir gecenin kolaylaştırdığı son bir hücumdan sonra, Filokren'in zaptından beri her ümidden mahrum ve birkaç seneden beri uzayıp giden muhasaranın şiddeti derecesinde kıtlık ve vebadan bîtap kalmış olan şehir -bütün kuvvetiyle gelmeğe acele etmiş olan- Orhan'a⁴⁵⁶, yalnız muhafızların serbestçe Kostantiniyye'ye çekilmeleri şartıyla teslimiyet gösterdiği (731/1330). Bu serbestiden, İznik muhafızlarından pek azı istifâde ederek, kumandan ile birlikte gittiler⁴⁵⁷. Reislerinin haksızlığından me'yûs ve Hıristiyan İmparator'dan ziyâde Orhan'ın lûtfundan ümidvar olan muhafızların bakiyyesi, şehir sakinleriyle birlikte galibi istikbâle çıktılar; Orhan şehrin güney tarafındaki Yenişehir Kapısı'ndan girdi. Orhan'ın burada muamelesi, civanmert ve galibiyet haklarını bilgece siyâsete feda etmesini bilir bir hükümdarın hareket şeklindeydi. Hesapları, beklediği neticeleri verdi.

Ehl-i Salibe karşı kahramanca müdafaasıyla şöhreti ebedîleşmiş olan, Rûm İmparatorluğu'nun ikinci beldesi olup, Asya'da Selçuklular'm ve daha sonra Osmanlıların kuvvetine karşı son şeddi teşkil eden, Rum Sel-çukluları'nailik payitaht ve Kostantiniyye'nin Frenkler tarafından zaptından sonra da Rum İmparatorları'na hükümet merkezi olmuş bulunan İznik şehri şu suretle sukut ediyordu. Godfruva dö Buyyon, Tankred, Buhemund, Büyük Hügva, Flandırlı Rober, Normandiye Kontu Rober, Etiyen Dö Karno, Papas Ademar kumandalarında yedi hafta muhasara eden ilk Ehl-i Salîb'e karşı Selçuklu Sultanlân ne kadar kahramanca müdafa ettiyse⁴⁵⁸ Rumlar da o kadar kolaylıkla bıraktılar.

İznik'in Hıristiyan ordusu tarafından muhasarasına dâir burada bir küçük ilâveye müsâade olunsun; gerçi bunun içine aldığı vak'a, bizi işgal etmekte olan zamandan haylî önce ise de, bu şehrin tarihinde en fecî sahifeyi teşkil eder ve bundan dolayı mevzûumuzla irtibatı vardır:

(Tâcü't-Tevârîh'de -c. 1, s. 41- Kara Tekin ve Tar-gan nâmında iki kale mûndericdir. Tâz Alî Ayrı bir kale olsa, bunların üç olması lazım gelirdi. Hammer'in Tâz Alî ile Tar-gan'ı bir kaleden ibaret görmesi Tâcü't-Tevârîh'in ifâdesine uygundur.)

⁴⁵⁶ Celed Sultan ve Canlbek Sultan taraflarından Orhan'a gönderilen mektuplarda, ve cevaplarında, târih yolrtur. Münşeât-i Feridun. (MÎ 2).

⁴⁵⁷ Sa'dü'd-dln, Neşrî, İdrîs, Nikefor Gregoras, 1, 13 ve 2,282;Franzes, 1, 7. Hacı Kalfa ile Osmanlı müverrihlerinin cümlesi İznifc'in fethini 731 H. de gösterirler.

⁴⁵⁸ Vilken, H&gen ile Mişon'un Ehl-i Salîb târihlerine, ve Foşe'nin eserinde Etiyen Karno'dan bahsedilen mahalle bkz.

Ondokuz milletin mümtaz muhâribleri -Bitini sahrasında mezhebi âyîn yapılmaksızın gömülmüş kardeşlerinin çürümüş kemiklerinin inşâatına hizmet etmiş olduğu- surlar ve istihkâmlarla müdafaa olunan îz-nik karşısına ordugâh kurmuş idilor. İlk hücumların hiçbir neticesi olmadı. Türkler, Hıristiyanlar harikulade kahramanlık örnekleri gösterdiler Kuşatanlar bâzan mevkî derûmmda olup biten halleri tamâmiyle görmeğe müsait kuleler üzerinde, ve bâzan kalkanları, kamıştan yapılmış geniş serpuşları ile örtülü olarak, sebatkârâne ilerliyorlardı. Surların üs-tüi.den kaynar zeytinyağı dalgaları akar, Haçlılar'ın imalâtı ve makineleri üzerine -asumanı ateşten daha müdhiş- suda sönmez ateşler⁴⁵⁹ dökülürdü. Siraküza muhasarasında olduğu gibi⁴⁶⁰, istihkâmlar boyun-crt demir çengeller iner, hücum edenleri yakalar, yukarı kaldırır, ruhsuz yahut vücûdunun azaları parça parça olarak bir tarafa atardı. Hergün parlak bir kahramanlık eseri, hayrete şâyân kanlı müsademeler görülür; civardaki tepeler üzerine yayılmış ulan ziyaretçiler⁴⁶¹, bu ahvâle tiyatro seyrederek bakakalırlardı. Bâzan Hıristiyan ordusu saflarından Nor-mandiyalı bir şövalye münferiden çıkar ve hendekleri geçerek, Cenâb-ı Hakk'ın rahmetini temenni ederek hâk-i helake serilir; bâzan uzun boylu bir Türk zırhsız, silâhsız çıkararak, Ehl-i Salîb ordugâhını taşlara boğar, ve nihayet Godfruva'nın yayından çıkar bir ok ile kalbinden vurulurdu. «Koç» denilen (kale tahribinde kullanılır) âletler bir gedik açar, mancınıklar bir istihkâmı yıkarsa, açılan gediği tamir etmek ve harap istihkâmın arkasında yeni siperler inşâ eylemek için kuşatılmış olanlara birkaç saat yeterdi. Hıristiyanlar kale muhafızlarının, şehrin bir kısmını çevreleyen Askanius Gölü, vâsıtasiyle imdâd almakta bulunduğunu görerek, beldeyi bu son yardımlardan mahrum etmeyi kararlaştırdılar. Rumların tedârik ettikleri gemileri -ki her biri yüz kadar muharip alırdı- insan ve hayvan koşulmuş arabalarla denizin sahilinden göle kadar nakletmek için Ehl-i Salîb'e bir gece kâfi geldi. Ayın ilk ışıklarıyla beraber, mahsurlar, Ehl-i Salîb bayraklarının bütün göl boyunca rüzgârdan dalgalandıklarını görünce, ve sahile kadar vâsıl olan cenk borusunun ahengini işitince, gönüllerindeki harb şevki hüznü bir hayrete, harb naraları usanç verici bir sükûta döndü. Bununla beraber, Selçuklu Sultânı'nın teşvikleri

⁴⁵⁹ Feu Gregeois ki Rumlaj tarafından bulunmuş bir ateştir. (Rum Ateşi) (Mütercim)

⁴⁶⁰ Uvius, 24, bâb: 34.

⁴⁶¹ Ehl-i Salîb ordusunda. Kudüs'ü ziyaret emeliyle katılmış bir çok muharebe etmez a.damlar vardı. (Mütercim)

cesaretlerini ihya ederek, Ehl-i Salîb, beldeyi ele geçirmek için yeni mesâ-î sarfına mecbur oldular. Şehrin yetmiş kulesinden en kuvvetlisini almak üzere iki makine yaptırdılar, ki biri -lâğımçıların için-dç çalışmakta olduğu hendeği gizlemekte olmasından dolayı- «Tilki» ve diğeri -üstünün şeklinden dolayı- «Kaplumbağa» adını almıştı. «Tilki», gerek kendi sıkletinden, gerek mahsurların attıkları taş kütlelerinin tesirinden yıkılarak, mûcidleri olan Herman, Aîşe île Hanri'nin berâbe-rinclekilerden yirmi kişiyi enkazı altında gömdü. «Kaplumbağa»yı muhafaza eden muhâribler daha bahtiyar oldular; kuleden çıkardıkları taşların yerine mertekler yerleştirmeye muvaffak olarak, bunlara ateş ver-diier⁴⁶². Kulegök gürlemesini andırır bir sadâ ile yıkılarak, zemini henüz tüter enkazıyla örttü. Sultân'm zevcesi ve iki çocuğu göl tarafından firara çalıştıkları sırada Hıristiyanlar tarafından ele geçirilmiş olduğu işitilince, Türkler'in meyûsiyetini iki katına çıkardı. İznik, bîtâb ve iyice sarsılmış halde, Ehl-i Salîb'e teslim olacağı sırada, Rum İmparatoru, o kadar yorgunluklara, o kadar kanlı fedâkârlıklara bedel kazanılan bu muvaffakiyeti Ehl-i Salîb'in elinden alıverdi. Bu hükümdar, ordusuyla Plekauon'a kadar ilerlemiş ve mahsurlardan daha âz vahşî olmayan muhâ-sırlar mancınıklar vâsıtasıyla ona düşman başları göndermekte bulunmuşlardı. Rum donanması kumandanı Butomites, Tatisius kumandasına tevdi edilmiş olan birçok küçük gemileri Askanius Gölü'ne nakletmeğe muvaffak olması üzerine -Ehl-i Salîb'in haberi olmaksızın göl cihetinden girmesine müsâade olunmak şartıyla- ric'atleri sırasında mahsurları, muhafızları himaye etmeyi gizine Sultân'a teklif etti. Sultân, bu teklifi kabul ederek, İmparator'un bayrakları bu. derece hıyanetten iğrenmiş olan Hıristiyan ordusunun gözleri önünde birdenbire dalgalanmağa başladı (20 Haziran 1097) (7 Receb 490). Dokuz sene sonra (499/1106), Aleksî, Haçlı askerleri ile münâsebetlerini kestikten sonra, İznik'i özel bir muahede ile Selçuklu hükümdarlarına iade ederek, şu suretle Haçlılar'ın ellerinden aldı⁴⁶³. Bir asır sonra, Bizans Frenkler istilâsında bulunduğu zaman, Teodor Laskaris'e ikametgâh olarak⁴⁶⁴ (verildi*). Bizans İmparatorları, payitahtlarının tekrar fethi için bu

⁴⁶² Alekslas Komnena, 9, s. 311.

⁴⁶³ (47) Lİhtenao, Duâ-i Rahibi; Gunnar'in «Annales Argentoratbslnde, s. 188.

Kitabın eski harfli nüshasında cümle bitmemiştir. Biz de tamamladık ve orijinali üzerinde, bâzı sadeleşmelerle iktifa ederek, mânâyı haleldar edecek herhangi bir düzeltme, değışiklik yapma gibi hususlardan kaçındık. (Hazırlayan)

⁴⁶⁴ Bizans'ın Frenkler'den istirdadından sonra (1204), Teodor, Gı-yâsü'd-dîn Keyhusrev zamanında hükümet merkezini tznik*-te te'sîs etti; Gıyâsü'd-dîn, firara mecburiyet görmesi üzerine, Bizans'da ilticâgâh bulmuş ve Laskaris aleyhine vuku bulan Amûriye muharebesinde

şehrin surlarından azimet etmişlerdir. Valans, İznik'in metropol (memleket merkezi) unvanını alarak Nikomedi (İzmit'e)'ye vermişse de, İznik Bitini bölgesinin birinci beldesi olmakta devam etmiş ve bir asır Rumlar'ın ellerinde kalmıştır, ki onların Asya'da en müstahkem askerî mevkileri idi. Nihayet, üçüncü defa olarak ve müebbeden, hiç mu-hârebesiz Müslümanlar'a teslim olundu. İlk defa, Botaniyates tarafından, Selçuklu Devleti'nin müessisi Süleyman'a; ikinci defa, Aleksî tarafından, Süleyman'ın oğlu Kılıç Arslan'a; üçüncü defa dahî, Genç Andronikos tarafından Orhan'a terk edildi. Aslında, banisi olan Antigones'e nisbetle «Antigona» diye isimlendirilirdi. Sonraları -Bursa nehir ve sahrası, Orhan'ın zevcesi ve Belokuma hâkiminin kızı Nilüfer'in adını aldığı gibi- «Antigona» da «Lizimak»m zevcesi şerefine, «Nike» ismini almış ve bu isim Türkler tarafından «İznik» şekline konulmuştur.

İznik, Hıristiyanlığın burada akdettiği iki Ruhanî Meclis (Birinci ve Yedinci) ile de daha az şöret kazanmıştır. Birinci Meclis'tedir ki, Katolik Kilisesi'nin imânı kaidelerini ve «Fash Bayramı»⁴⁶⁵ zamanını tâyin ve ruhaniyyunun (rahipler sınıfının) uymağa mecbur oldukları usûl vaz' olunmuş, ve Arius⁴⁶⁶ mahkûm olmuştur; ikincisinde tasvîr-perest-lik akidesi kabul edilmiştir. İmparator' Kostantin'in huzurunda üçyüz onsekiz Şark ve Garb piskoposlarının -ki içlerinde İsevîliğin ileri gelenlerinden birçokları ve bâzı azizler de vardı- içtimâ eylediği, «Baba» ve «Oğul»un tek unsur olduğunun kararlaştırıldığı divanhane, Orhan tarafından camie tahvil olunmuştur. Halâ bu binanın harabeleri arasında, bir kapı üstünde görülen taş «Orhan» ismini taşımaktadır⁴⁶⁷. Bu hükümdar, umûmî binaları kitabelerle, mübarek kelâmlarla tezyin etmek şeklindeki eski Şark âdetine uyan ve onu devam ettiren ilk Osmanlı pâdişâhidir.⁴⁶⁸ Onun saltanatı devrinden itibaren, bütün camiler, mektepler, hastahâneler, çeşmeler, mezarlar, köprüler, Osmanlı memleketlerinin her tarafında, banilerinin ismini ve inşâ târihlerini seyyahlara göstermektedirler. Hattâ bu âbideler üzerinde, ekseriya binaya

vefat etmiştir. (Bu târihin Birinci Kitabı ile mukayese.)

⁴⁶⁵ Pâques. İtalyanca'da, «Pask», Fransızca'da «Pak» kelimeleri, Arapça'nın «Fash» kelimesiyle bir asıldandır. (Mütercim)

⁴⁶⁶ Muvahhid (Tekçi) olan Arius'un, Hıristiyanlığın ilk asırlarında intişâr eden mezhebi, İznik Ruhanî Meclisi'nin bu kararıyla yok edilmiştir, tim.t meselelerde ekseriyet böyle garibeler intâc eder. Mütercim.

⁴⁶⁷ «Bursa'ya Seyahat» eserine mür. s. 113 ve 114. Bunda, Birinci Rûhânî Meclis'te toplanan papaslar hakkında hayli acâib hususiyetler vardı.

⁴⁶⁸ En eski kitabe, Sa'dî tarafından muhafaza olunan kitâbe-i ey-vân-ı Feridun'dur.

dâir bir işareti taşıyan Kur'ân âyetleri okunur. Fakat pek çoğu, lâciverdi bir ze-mîn üzerine altın harfler ile nakşedilmiş olarak tuntuaklı kafiyeleri hâvî olan ve zevk-i selime mugayir şiirler ile yazılmışlardır. İlk defa olarak bir medrese (yüksek derecede mektep) te'sîs eden de Orhan'dır, ki bunu camie yakın bir yerde yaptırmıştır. Karaman eyaletindeki Kayse-riyye'den Fakîh Dâvûd bu medresenin ilk müderrisi olmuştur. İhtiyar Şeyh Edebâlî'nin ve kazasker Çandarlı Halil'in kayınpederi Kürdîyü-İMü-vellid Tâcü'd-dîn, Davud'a halef oldu. Tâcü'd-dîn'in vefatından sonra, Müderris Alâû'd-dîn Esved, daha mâruf nâmiyle Kara Hoca⁴⁶⁹ o hizmete yükselmiştir. Biri İzmit, diğeri Filistin'deki Kaysâriye şehrinden olan ve ikisi de «Ozep» nâmmdaki iki müverrihin, memuriyetlerinden azl ve nefiy edilecekleri tehdidi üzerine İznik kararını imza ve kendi hatâlarından nedamet duyduklarını itiraf etmeğe mecburiyetleri şahit olan İznik şehri, bu defa da Hıristiyan gençlerinin, Yeniçeri saflarını artırmak için, babalarının dinlerinden dönmek mecburiyetinde kalmış olduklarını görmüştür⁴⁷⁰. Yine bu şehirdedir ki, Molla Dâvûd, mutasavvıflarının en büyüğü olan İbnü'l-Arabî'nin eseri olan «Füsûsü'l-Hikem» tasavvuf kitabının karanlık inceliklerini red⁴⁷¹ eylemiştir. Orhan, «Sen Sinod» Kilisesi'nin mihrablarını yıktı; mihrâbların tezyinatı olan tasvirleri yaktı; İznik'de kararlaştırılan Hıristiyanlığın imân ile ilgili sözlerini mahv ile, onun yerine İslâm'ın esas akidesi olan «Lâ ilahe illallah Muhamme-den Eesûlallah» kelâmını ikame etti. Orhan camilerden, medreselerden başka Yenişehir Kapısı yakınında bir de imaret (fukara mutfağı) te'sîs eylemiştir. Bu müessesenin birinci müderrisi Edebâlî'nin talebesinden Hacı Hasan'dır ki, «Arûz-ı Endülüsî»yi şerh ve «İlm-i Farâiz»i nazmen tercüme eylemiştir (Mütercim'in ilâvelerine bkz.) Orhan'ın ümmîliği mektebin müderrisine, tâliminde ittihaz edeceği yolu çizmesine müsait değılse de, şefkati, imaret idarecilerine nümûne-i imtisal teşkil etmiştir. Birçok defalar, Orhan'ın bizzat fukaraya çorba dağıttığı, kandillerini kendi eliyle yaktığı görülmüştür⁴⁷².

Orhan'ın din neşri, gençlerin eğitimi, fukarayı yedirip içirmeye mahsus âbideler inşâ etmek hususlarına sarfedilmiş olan mesâisi, idare işlerinin her

⁴⁶⁹ Sa'dü'd-dîn, Neşri, Âlî. (Bahis mevzuu olan Dâvûd ve Tâcü'd-dîn, bizim târihlerde «Dâvûd-ı Kaysaxî», ve «Tâcü'd-dîn el-Kürdl» isimleriyle görülüyor. Mütercim)

⁴⁷⁰ Gibin, c. 2, s. 257.

⁴⁷¹ Red degü, şerh eylemiştir. Tâcü't-Tevârîh, c. 2, Terâckn-t Ahvâl. (Mütercim).

⁴⁷² Sa'dü'd-dîn, Neşri, (İmaretin atılışında, bizzat yemek dağıtmış ve kandil yakmış idiler. Tâcü't-Tevârîh, c. 1, s. 43.) (Mütercim).

cihetine itinâ ile nezâret etmesi ve hattâ az ehemmiyetli işlerle iştigâl etmesine mâni olmadı. İznik'in kendi arzusuyla teslim olmasından dolayı zengin ganimetlerden mahrum olan silâh arkadaşlarına mükâfatı da unutmadı. Uzun bir muhasaranın mûtaad neticesi olan veba ve kıtlığın te'sirleriyle ebeveynlerinden, zevcelerinden mahrum kalıp da, babalarının harâb konaklarında ikamet etmekte bulunan Rum kadın ve kızlarını tazminat olmak üzere onlara taksim etti.⁴⁷³ Bu muhteşem ikametgâhları tekrar şenlendirmek için o kadınları ordusunun zabitlerine verdi ve binaların vârisleriyle evlenmelerine müsâade gösterdi.

Galip, İznik kumandanlığını, muhasara harekâtını idare etmiş ve evvelce Akça Koca'nın vefatından sonra Koca-ili hükümetinde bulunmuş olan büyük oğlu Süleyman Paşa'ya verdi.⁴⁷⁴ O zaman beş yaşında bulunan ikinci oğlu Murad, Osman'ın eski silâh arkadaşlarından bu sırada vefat eden Konur Alp'in yerine Sultanönü hükümetine tâyin olundu. Akça Koca ve Konur Alp'in harb sevkıyatlarında defalarca çiğnedikleri topraklar, şimdi onların na'şlarını örtüyordu. Birincisinin mezarı kuzeyde Karadeniz ve güneyde İzmit körfezi ile çevrili yarımada'nın ortasında bulunan Kandıra köyünde, ikincisinin kabri Akyazı kasabasında bulunan Konurpa'da idi. Her iki türbe zamanımızda da Müslümanlar'ın büyük hürmetlerine mazhar olup, birçok ziyaretçisi vardır.

Süleyman ile Murad, yazdığımız veçhile, iki sancakta yâni Koca-ili ile Sultanönü'nde hüküm sürüyorlardı. Birkaç sene sonra Osmanlılar'ın Bitini ülkesinin güney sahillerine fütuhatlarını ulaştırdıkları vakit Bursa üçüncü bir sancağa merkez olarak, onun da idaresi Murad'a verilmiş ve o zamandan beri «Hudâvendigâr (Efendi) Sancağı» nâmını almıştır. Sonraları Koca-ili sancağı merkezi İznik'ten İznikmid'e nakledilmiştir, İznik, Acem çinîsi fabrikaları sayesinde bir müddet geri kalan servet ve refahını muhafaza

⁴⁷³ Bu mesele, birgün İznik'te birçok kadınların,, Sultân Orhan'ın geçeceği yolda toplanması üzerine, Pâdişâh bunların kocasız kaldıklarını tahkik ederek, askerden arzu edenlerin bunlarla evlenerek hanelerinde ikametlerine müsâade etmiş olmasından ibarettir; ne mükâfat, ne tazminatır; ne de taksimdir. (Tâcû't-Te-vârîh, c. 1, s. 43).

⁴⁷⁴ Süleyman Paşa'nın İznik hükümetine memuriyeti berâtı, Mün-Şeât-ı Feridun'un Paris Kraliyet (Millî) kütüphanesinde, 79 numaradaki bozuk nüshada dercedilmiştir. (Kütüphanenin mevcutları hakkında) izahat ile hülâsaların beşinci cildinde (s. 608), «Münşeât-ı Feridun Fihristbne müracaat. Ferîdûn'-un mütercimi orada İznik ile İzmit'i karıştırıyor. Berât 732 (1330) târihiyle yâni İznik'in zaptından" iki sene sonraki târihle tarihlenmiştir. Lâkin bu, müstensih yahut matbaa yanlışlığından ibaret olacaktır. Çünkü Münşeât'm 50 numaradaki tam nüshasında Orhan'ın oğlu Süleyman'a berâtı 733 târihini sarîhen hâvidir (Evâil-i şehri rebi'ü'l-evvel, sene 733. Mün-şeat'dan).

etmiş ise de⁴⁷⁵ fabrikalar harâb olduktan sonra, az bir vakit içinde ihtişamını kaybetmiştir. Bugün yüksek surlarına zamanın ve insan elinin hürmet ettiği istihkâmlarının içine giren seyyah, içine birbirinden uzak mesafelerde karanlık ve kederli çehreli kulübeler kondurulmuş boş bir bahçede geziyorum zanneder. Ziyaretçi kabileleri Osman'ın kardeşi Gündüz Alp'in, Şeyh Eşref-zâde (Eşref-zâde-i Rûmî)'nin, Kara Hoca'nın, şâir Hayâlî'nin kabirlerinden başka birşey bulamaz⁴⁷⁶. Eski eserler mütehasısı kule ve surların mefruşatı olan bitkilerin yaprakları arasında, Rum İmparatorları nâmına kitabeler⁴⁷⁷ görürse de, İznikMe yirmi sene ikameti müddetince Frenkler'in Kostantiniyye'den savaşçı olarak geçişlerine kemâl-i belâgatle eseflerini döken Bizans müverrihi Hutiye'li Niketas'ın kabrini beyhude arar. Süleyman Paşa, amcası Alâü'd-dîn'in⁴⁷⁸ vefatıyla Bursa valiliğine ve devletin vezâretine tâyin olunur olunmaz, bir hafif süvârî fırkasıyla Taraklı, Göynük, Mudurnu kasabalarının kuzeyindeki bölgede bir gezinti yaptı. Bu kasabalar Mudurnu civarından inerek, Bilecik yakınlarında Sakarya'ya karışan bir seylâbe üzerinde sırasıyla dizilmişlerdir. Osman'ın, Köse Mihâl ile Samsama Çavuş'u birlikte alarak, bunlara asker sevket-liğini görmüştük. Üç kasaba da Süleyman Paşâ'ya hiç mukavemet göstermeden teslim oldular (732/1332)⁴⁷⁹.

İznik'in sukutundan üç sene sonrasına kadar, birçok zamanlar Bitini mıntikasının anbari ve payitahtının istihkâmı olan ve Rumlar tarafından Kius ve Haçlılar tarafından Kibutus adı verilen Gemlik beldesi⁴⁸⁰ Osmanlılar'ın her tarafta muzaffer silâhlarına karşı hürriyetini müdâfaa edebildi.

⁴⁷⁵ «Akdem-i bilâd-ı rûmiyye'dir, ve ol kişverin hâkinden çin-i zu-rûf hâsıl olur ki, vasfında elfâz ve hurûf kaasirdir. Fağfur çinisinden fark müşkildir. Bilâd-ı Rumiycede bina olunan mesâcid ve meâbid ve ebniye-i âliyyede isti'mâl olunan kâşiler ol beldede (İznik) işlenür.» (Tâcü'tr-Tevârîh, c. 1, s. 44), İbnü Battuta Sultân Orhan zamanında İznik'i ziyaret etmiştir. Seyahatname-si'nde, hayli malûmat veriyor. Mütercimim Tercüme Mec. müracaat

⁴⁷⁶ Neşri, Sa'dü'd-dîn, tdrîs, Cihân-ntimâ. Bu ziyaretlerin tarifleri İstanbul'da basılan «Menâsikü'l-Haccsda dercedilmiş ve Eşref-zâde'nin mezar kitabesi de orada, kayıtlıdır, s. 26 ve 27.

⁴⁷⁷ Bursa'ya Seyahat'deki kitabelere müracaat.

⁴⁷⁸ Belîğ-i Bursevl, Terâcim-i Ahvâl'inde, Alâü'd-dîn'in vefatını 732 (1332)'de gösterir. Hacı Kalfa, Takvimü't-Tevârîh, s. 174, Süleyman'ın Alâü'd-dîn'e hemen arkasından halef olduğunu beyân eder. Hadîkatül-Vüzerâ'ya göre Alâü'd-dîn Biga'da, vefat etmiştir.

⁴⁷⁹ Bratutu'da Sa'dü'd-dîn, tdrîs, Solak-zâde, Neşri, Hacı Kalfa.

⁴⁸⁰ Jurnal Azlyatik (Journal Asiatique)'in Mayıs 1826 nüshasında münde-ric Mösyü Haz'm bir makalesi, Gemlik'in eski «Cius» (Kius) dan başka yer olmadığını ve «Kios» ile «Kibutus» nâmıdiğer «Çivitut» un başka baş* ka iki şehir olduğunu zannettiriyor. Böyleyse, şu fıkra tamâmiyle tashihe muhtaç olur. (Fransızca tercümenin mütercimi).

Mudanya körfezinin en içerisindeki zaviyesinde vâkî olan Gemlik, vaktiyle istihkâmın tuzaklarıyla da muhafaza olunurken, o zaman yalnız tabii manialarla müdâfaa ediliyordu. Dört isimle, yâni Kius, Sahli (Sahili) Pruzias, Kibutus, Gemlik namıyla mâruf ve gerek esâtîr ile Yunan târihinde, gerek ilk Ehl-i Salîb cenkleri ve Bizans vekayînâme-lei ile Osmanlı Devleti'nin ilk zamanlarında meşhurdur. Yunan esatirine nazaran, Kius nâmında bir Arganut Kulhida (Kafkasya)'dan dönüşünde temellerini atmış, ve kendi adını vermiştir. Bu ilk gemiciler Kianus körfezi sahillerine yanaştıkları sırada, Herküi'ün nedimi Güzel îlâs, su almak için karaya çıkmasıyla, perilerin eline geçti. O zamandan beri .bu bölgenin sakinleri îlas'm kaçırıldığı'nın her gün dönümünde Argantunius (şimdi Samanlı ve Katırlı) Dağı'nın suya kanmış ormanlarını şetâretli rakslar teşkil ederek ve «îlas, îlas!» diye nida ile ormanların her tarafından aksettirerek dolaşırlardı. Herodot, Dârâ'nın generali îmeâs kuman-dasıyla Acemlerin Kius'u zaptettiklerini ve Strabon, Pruzias tarafından tekrar inşâ olunarak Sahili Pruzias ismi bu münâsebetle verildiğini zikreder⁴⁸¹. Bâzan Kibutus, bâzan Çivitut ve bâzan da Çivizum denilen bu limandandır ki, Ehl-i Salîb, yazdığımız veçhile, Rum İmparatoru'nun tedârik eylediği donanmayı Askanius Gölü'ne, yâni bin adım mesafeye nakletmişlerdir⁴⁸². Şu suretle bunlar, ikiyüz sene önce Paris'i muhasara için sandallarını karadan götürmüş olan Normandiyalılar'a ve Tarrant muhasarasında gemilerini arabalar üzerine limanı .şehirden ayıran berzahtan nakleden Anibal'e benziyorlardı⁴⁸³. Gemlik vekayînâmeleri, ehemmiyeti bu derecede ve fakat vekâyîyle meşgul olduğumuz zamandan eski vakitlere ait ahvâlden dahî bahsederler. Selçuklu Sultanı Süleyman, Hıristiyanlar'! Çivitut'daki ordugâhlarına kadar sürerek, orada erkekler, kadınlar, çocuklar, ihtiyarlar, rahipler, hâsılı galibi gözüne görünenlerin cümlesi bî-rahmâne kılıçtan geçirilmiş, ve Sultân'm haremine gönderilmiştir. Bütün Ehl-i Saîb ordusundan yalnız üçbin kişi liman yakınında bir tepe üzerindeki Eski Hisar'a can atabilmişlerdir. Bu hisarın kapıları kalmamış

⁴⁸¹ Herodot, kitap: 5, 144; Strabon, k'tap: 12, 3. Sahili Pruzias (yâni Yalıdaki Pruzias) denilmesi, Keşiş Dağı Pruziası'ndan (Brusa; Bursa) ve İs-küblü civarındaki Pruzias tpium'dan (bugünkü Milân?) tefrik olunmak içindir. Manner, bu bölgede b:r İskübi bulunduğunu Anvil'in nerede gördüğünü bilemediğinden bahseder, Cihân-nüma'run 654. sahîfesinde «tskübi» zikredilmiştir.

⁴⁸² Aleksias Komnena, Alber'in Ehl-İ Salîb Târihi, s. 192; Râhlb Klber'In Ehl-i Sallb Târihi, s. 484.

⁴⁸³ Alber'in târihi. Komnena. Bukede Vekayînâme, c. 8, s. 69 ve 71 (868 ve 890 seneleri). Iivius, 25, bâb: 2.

olduğundan, Hıristiyanlar, Hisar'ın girişlerim birçok ka-yslar ve siperler yığarak sed hâline getirip, Rum İmparatoru'nun gönderdiği Turkopoller'den mürekkep imdâd firkalarının yetişmesine kadar oklarla, taşlarla müdâfaa etmişlerdir. Bu Hisar, Osman zamanında Akça Koca'nın, Kara Timurtaş'ın hücumlarına mukavemet göstermişti; lâkin bu defa muhafızlar, şiddetli kıtlık içinde kalarak, şehirle de hiçbir ulaşım imkânları olmadığından, silâhlarını bırakıp, şehri îznik'in yeni sahiplerine terk etmeğe mecbur oldular⁴⁸⁴. Dört sene sonra, înehor ve Armutlu kaleleri de teslim oldular⁴⁸⁵

O zamana kadar Osmanlılar Rumlardan başkasıyla muharebe etmeyerek, memleketlerini yalnız Bizans İmparatorlarından aldıkları yerlerle genişletmiş idiler; ne Osman, ne de Orhan, Küçük Asya'nın diğer dokuz hükümdarına karşı henüz hiçbir teşebbüste bulunmamış idiler. Orhan; son fetihlerinden cesaret alarak, şu münasebetsiz komşuları da ortadan kaldırmağak arar verdi. Evvelâ, eski Mizi'de hüküm sürmekte olan Türkmen reîsi Karesi Beğ'i üzerine hücum etti. Osmanlı firkaları Keşiş Dağı tepelerinden bir çığ gibi dağlan, vadileri aşarak ve Keşiş Dağından To-ros'a kadar Küçük Asya'ya sel gibi istilâ ederek, Selçuklu Devleti enkazından ortaya çıkan dokuz hükümeti kendi ülkelerine ilâve ettiler. III. Alâü'd-dın'ın vefatında Osman'dan daha kuvvetli bulunan Karesi Hâki-ın Aclân Beğ, Birinci Kitap'ı nihâyetinde zikrolunduğu üzere, Selçuklu Devleti'nin taksimi sırasında Mizi bölgesine nail olmuş idi. Vefatında iki oflu kaldı. Büyüğü babasına halef oldu Orhan'ın sarayında terbiye görmüş olan küçük oğlu Tursun, büyük kardeşinden nefret eden Hacı îl-beğ'in kendisine temayülü üzerine, Karesi tahtının zaptı için yardım edilmesini Orhan'dan rica ederek, bu yardıma mukabil, Aydınçık, Balıkesrî, Tırhala, Minias (Manyas)⁴⁸⁶ şehirlerini va'd ile, Edremit, Kızıl-ca-Tuzla, Pinar-Hisar, Ayazmend⁴⁸⁷ ile

⁴⁸⁴ Hacı Kalfa,

⁴⁸⁵ Hacı Kalfa» Bratutu'da Sa'dü'd-dSn, İdris, Solak-zade.

⁴⁸⁶ Aydınçık, eski Kizikus'dur. Lâkin, Balıkesrî, Tırhala (Cihân-nûmâ'da Tarhale) Minias (Manyas) şehirlerinin Perperena, Atarenos (Adrenos) Lirnesos olup olmadığını istikbâlin sey-yahları tâyin etmek lâzım gelir.

⁴⁸⁷ Edremit eski Adraminom'dur. Diğer üç şehrin (Kızılca Tuzla, Pmar-Hisar, Ayazmend) eski isimleri henüz meçhuldür. Ulu-âbâd, eski Lopadion'dur. Daha kuzeydoğudaki Apollonias değil. Osmanlı müverrihlerine göre, Kırmastı'nın ismi Kırmastarie nâmındaki bir prensesin ve Mihahç onun kardeşi Mihal'-ın nâmlarından alınmıştır. Ulu-âbâd, Rindakus ve eski Me-jistos nehirlerinin mültekasına yakındır; Mihahç -ki her ihtimâle göre eski Miletopolis'in yerindedir. Apolloniatis (Apolyond) veya Mihahç, nâm-ı diğerle Balıkesri gölleri arasında, Rindakus'un sol sahilinde kâindir. Cihân-numâ. 659. Bratutu, s, 52, Kızılca Tuzla'yı, biri Kızılca, ve diğeri Tuzla olmak üzere iki muhtelif mahal yapar; <Pinar>ı «beşiar» ve tdrîs'in yazdığı veçhile isimleri

kanâat edeceğini te'mîn eyledi⁴⁸⁸. Orhan, memleketlerini genişletmek arzusuna pek muvafık oınan bu teklifi derhal kabul etti. Tursun ile birlikte sefere çıkarak, dönüşü esnasında Ulubad sahillerinde kâin Ulubad, Kirmasti, Mihaliç şehirleri ile Koilsus ve Ailsus kalelerini itaat altına aldı. Karesi Beği, Orhan'ın yaklaştığını haber alınca, en mühim beldesi olan Bahkesri'yi bırakarak, denize daha yakın olan Bergama (Pergamus) kalesine çekildi ve oradan mukabele azminde bulundu. Orhan, Hacı îl-beğ'in vâsitiyle i'tilâfkârâ-ne bir uzlaşma teklif etti. Büyüğü bunu kabul ediyor gibi göründü ise de, ilk fırsatta küçük kardeşini öldürttü- Bu hıyanetten müteessir olan Orhan tekrar kaatilin üzerine yürüyerek, cürmünden ve kendisine mukavemetinden dolayı affını istirham etmeğe mecbur ettiği gibi, ancak Bergama'yı Osmanlılar'a terketmek ve kendisi Bursa'ya gidip hayâtının kalan kısmını orada geçirmek şartıyla hayatta bıraktı. Osmanlılar Bitini ülkesinin başlıca üç şehri olan İznik, İzmit ve Bursa'dan başka -üç çeyreğini⁴⁸⁹ vasiyyetnâme ile Romalılar'a bırakmış ve bir gün gelip de Asya'nın her tarafım istilâ edeceklerine onları ümidvar eylemiş olan- Kral Attal'm eski ikametgâhı Mizi payitahtım da şu suretle ellerine ge-çmiş oldular. Bir taraftan tirşe (?) nin ve mucidi olan Attal nâmına nis-betle yâd olunan göz aldatici duvar kâğıtlarının icadıyla, ikiyüzbin cild eî yazısı kitabı hâvî kütüphânesiyle, bir taraftan da Galen'in ve Ogüst'e⁴⁹⁰ belagat dersi veren Apollodor'un doğduğu yer olmasıyla ilimler ve san'atlar târihinde meşhur olan Bergama, bugün sakinleri Türk ve Rum'dan ibaret ve eski binaların enkâziyla yan örtülü sefil kulübelerden müteşekkil bir yığıntıdan başka birşey değildir. Vaktiyle Bergama'nın kurulmuş olduğu mahallin şimdi nazarlara arz ettiği şeyler, üskü-lâp ile Atene (Athene)'nin bir ibadethanesi, bir tiyatro, muhteşem bir kapı, derin bir sarnıç, bir su kemeri harabeleridir.⁴⁹¹ Orhan bu şehri ve arazisini, Süleyman Paşa'nın hükümetine ilâve etti; o zamandan beri, Bursa'nın merkezi olduğu Hudâvendigâr sancağının parçalanndan-dır. Karesi Hükümeti, Hacı îl-Beğ'e verilerek,

«Koyulsuz» ve «Ayılsuz» olan kaleleri «Kutlius» ve «Ailos» yazar.

⁴⁸⁸ Aşık Pasa-zâde, Sa'dü'd-din. İdris, Neşri, Sola,k-zâde.

⁴⁸⁹ «Etloi novi adsciti socii AttaJ.usque, Asioe Rex jam viclut despondente fortuna, Impelrum Orlentis.», Livius, 26, bâb; 37. (Metindeki ifâdelerin mehazı.)

⁴⁹⁰ Strabon, 13,

⁴⁹¹ Şvazul Gofiyе, Yunanistan'a Seyahât-i Garâib-nümâ (c. 1), Bergama'nın kısmen su kemeri üzerinde bina edilmiş bir mahallesi, hanelerin gökle yer arasında bir halde bulunmasından dolayı, «Ne yerde ne gökte mahallesi» olarak isimlendirilir. (Cihân-nümâ, s. 659).

vezirleri İce Beğ ve Bursa'nın eski Rum kumandanı İken islâm'ı kabul etmiş olan Evrenos Beğ⁴⁹² onun maiyyetine verildiler.

Karesi'nin fethinden sonra, yirmi sene zarfında Osmanlılar'ın memleketleri hiçbir yeni fetih ile genişlemedi. Lâkin millî müverrihlerin bu müddette muhafaza ettikleri derin sükût, Bizanslılar'ın dedikleri gibi, dâimi zayıfın, daimî bozgunlukların samimî itirafı olmak üzere telâkki edilmek lâzım gelmez. Bilâkis bu istirahat, Alâü'd-dîn'in âkilâne te'sîsftiyla hazırlanmakta olan askerî intizam ve dahilî asayişî sağlamaştırdı. Bu iddiyanın şâhidleri Karesi mıntıkasının fethi akabinde (736/1336), bilhassa cami, medrese, imaret, kervansaray olmak üzere inşâsına başlanılan büyük binalardır. Orhan'ın dindarca duygularıyla vücut bulan bu muhtelif müesseseler beş sene önce, ilk medrese ve ilk imaretin kurulduğu İznik müesseseleriyle az vakit içinde rekabet etmişlerdir.⁴⁹³ Dt-rvîş Turud (Turgud) ile Kumral Abdal için tekke yaptıran pederinden örnek alarak, Orhan da müttakî bir derviş olan Geyikli Baba'ya münâsip bir zaviye inşâ ettirdi. Pek çok ziyaretçisi olan bu zaviye, Keşiş Dağı'nın eteğinde ve şehrin doğu tarafında hâlâ bakîdir; o şöhretli da-ğm oldukça yüksek bir mevkiinde ve Gök-Pınarı denilen mahalde Duğlu Baba'nın türbesi görülür⁴⁹⁴. Keşiş Dağı zirvesinden kaynaklanan Alişîr ırmağı üzerindeki belde kapılarında Horasanlı derviş Abdal Murad'm zaviyesi ve batı tarafında Kaplıca yakınında Abdal Musa'nın tekke ve m ezan hâlâ mevcuttur. Bu iki baba, Bursa seferinde iki Abdal, diğeri bir tâbirle iki azîz ile birlikte Orhan'a refakat ve gerek duaları, gerek kendilerine isnadı hoş görülen kerametleri ile muvaffakiyetli neticenin hâsil olmasına yardımcı olmuşlardır. Bursa Fâtîhi, bu zâtların civarlarında medfûn buldukları birçok zaviyelerin inşasıyla haklarındaki minnet-dariğmi te'yîd etmiştir. Şu iki dindarın isimleri tabiat ve i'tiyâdlarını o kadar güzel izah eder ki, birincisinin sükûn-perverâne dişi ve erkek geyikler içinde⁴⁹⁵ yaşadığı ve

⁴⁹² İdrîs, varak: 116; Bratutu'da Sa'dü'd-dîn.

⁴⁹³ Bratutu'da Sa'dü'd-dîn, Neşri, İdrîs. İdrîs, işbu hayır müesseselerinin inşâsına sebep olan, yahut bunların manevî kıymetlerini gösteren Kur'ân âyetlerini derceder. Bu âyetler mebâ-nî-i hayriyyenin kapılarında yahut duvarlarında yazılıdır.

⁴⁹⁴ Duğlu Baba, Türklerin Ariste'sidir. «Aristaeum pr'mo apium et mellis nova et lactis ad coagula, homnlibus tradisse», Justinus, kitap: 13, bâb: 7. (Müverrihin Duğlu Baba'ya benzettiği Ariste, Apollo'nun oğlu olup, güya insanlara arıcılığı öğretmiş olan mevhum bir vücuttur. Mütercim.)

⁴⁹⁵ Ukalâ'nin «Mecnûn* diye yermiş oldukları Kays-ı Âmrî de böyle yaşardı. Fakat Duğlu Baba gibi, dâima sükûnet hâlinde bulunmayıp, şairane hayâle nazaran ara, sıra «Allah için söyleyiniz, ey ihvân-ı dest, Leylâ-cığım sizden midir, yoksa Leylâ insan mıdır?» »sualiyile birlikte yaşadığı hayvanâtı rahatsız ederdi. (Mütercim).

diğerinin yalnız ayran⁴⁹⁶ ile yaşadığını beyân etmek faydasızdır. Lâkin an'ane, bunların târihlerini kamilen başka bir şekle koymuştur. Bu rivayete göre, Geyikli Baba, bir ga7ala binmiş olduğu ve elinde altmış okkalık bir kılıç bulunduğu halde, muhasara ordusunun, önünde harb etmiştir; Abdal Murad -dört arşın uzunluğunda ağaç bir kılıçtan başka silâhı olmadığı halde- hayret edilecek kahramanlık eserleri göstermiştir; Abdal Mûsâ pamuk ile ateş toplamıştır ki, bu hal dervişin kuvvet ve mülâyemetten ibaret hikmetli bir hassaya sahip olduğuna, gizli ve garip şeyler yapabildiğine bir telmihtir. Geyikli Baba asıl olarak İranlı olup, Hûy'da doğmuş, ve Şeyh İlyas'dan inâbe almış (tarîkate girmek için müsâade) tır. Osman'ın zamanında kerâmetiyle büyük bir şöret kazanmıştır. Dâima tahayyürât-ı mutasavvifâneye müstağrak olarak, Keşiş Dağları ormanlarında gazaller içinde münzeviyâne⁴⁹⁷ bir hayat sürer, ve Orhan tarafından davet vuku bulmadıkça oradan inmezdi. An'aneye nazaran, bir gün ceylâna binmiş ve omuzunda bir çınar dalı Sultân'ın sarayına gelerek, Devlet'in saadeti alâmeti olmak üzere, fidanı bahçeye dikmiş, ve Osmanlı saltanatının bu ağaç gibi kök salarak, dallarım uzaklara ulaştıracağını ve asumana kadar yükseleceğim söylemiştir. Bursa'yı harâb eden sık yangınlarda Orhan'ın sarayı ve pekçok zamanlar mukaddes ve Allah tarafından korunduğuna inanılan bu ağaç alevlere yem olmuştur.⁴⁹⁸ Abdal Murad, Orhan tarafından⁴⁹⁹ bir fırkanın başında bulunmağa davet olunarak, uzunluğu Geyikli Baha'nın kılıcının sıkleti ie muâdil ağaç kılıcıyla harikulade şecât eserleri göstermiştir. Bu korkunç silâh ile yalnız düşmanları değil, bölgeye zarara yol açan büyük yılanları da öldürürdü. Geyikli Baba, Osmanlılar'm

⁴⁹⁶ «Dûg» farsça ayran demektir. «Kes nikûyed ki dûg men tirşcst: Kimse ayranım ekşidir demez.» «Guzâta atasıdeminde ayran ulaştırdığı cihetle bu nâm ile (duğlu) meşhur oldu. «Tâcü't-Te-vârîh, c. 2, s. 407.)

⁴⁹⁷ Borsaya Seyahat; Belîğ-i BursevTnIn Terâchn-i Ahvftl'i, Neşrî, Ali.

⁴⁹⁸ Belîğ-i Bursevî burada «Allah'a rabt-ı kalb eden başkasına yabancı olur» sözünü ihtar ediyor.

⁴⁹⁹ Belîğ-i Bursevî bu münâsebetle «Pâdişâhlara hizmet, tarika-te sülûkun yansıdır» mealinde olan «Hidmetü'l-mülûk msfü's-sülûk» darbimeselini îrâd ediyor, ki «Mektuplaşmak görüşmenin yansıdır» demek olan «El-mürâsele nisfü'l-muvâsala» ya mukabil addolunabilir. (Müverrihin maksadı birinci darbimesel ikinci uslubundadır, demek olacaktır.)

Abdal Murad, Bursa fethinde Orhan Gâzî ile hazır bulunmuştur. Kabri dağ:n eteğinde Bursa'ya şeref veren bir yükseklikte meşhur mesire yeridir. (Tâcü't-Tevârîh, c. 2, s. 407). «Tekye-i Abdal Murad, Bursa'ya havale bir teferrüçgâh-ı çemen-zârda vâki' âsitâne-i âl-i ibâddır. Pâ ve ser bürehne, aşk-ı İllâhî ile ciğeri büryân, sinesi uryân canlar vardır ki, teferrüce varan kimseye cân-ü ezdl hizmet ederler. Bu tekneyi Orhan Gâzî bina etmiş, bini mütecaviz sahan, tencere, kazan gibi bakır, birçok evânî vakf eylemiştir.» (Evliya, 2. cild, s. 18).

Sen-Jorj'u⁵⁰⁰ Mü-tehevvir (Öfkeli) Roland'dır. Kanânî Süleyman⁵⁰¹, umûmî itikada saygı göstermek için, bu zâtın zaviye ve türbesini ziyaret ettiği zaman kılıcının üçte birini kestirmiş ve o parçayı saray hazînesinde (Hazret-i) Peygamber'in ve Halîfelerle onların büyük serdarlarının silâhları yanına koydurmuştur⁵⁰². Bâzı Avrupa seyyahları, cezbedâr Dervîş'in kılıcını Boland'ın kılıcı zannederek, Müslümanlar'a dehşet veren bu kılıcın onlarca muhterem tutulduğunu tahayyül etmişlerdir.

Babalardan, Abdal'lardan bahsettiğimiz, ve bu târihte ileride dahi defalarca bahse mecbur olacağımız cihetle, İslâm'daki tarikat usûlü ile pek çok i'tilâfı olmayan okuyucuları «Baba», yahut «Abdal» ve «Dervîş» ile «Şeyh» arasında büyük fark olduğunu bildirmek faydalıdır zan-rederiz Dervîşler, ruhânîyyun demektir ki, önderlerine «Şeyh», yâni Eski (İhtiyar) adı verilir. Münzevîler «Zâhid» nâmını hâizdirler; hücrelerine «Zaviye», ve dervîşlerin ikametgâhları «Tekke» (Tekye) tâbir olunur. T?kvâ ile meşhur olan zâhidler «Baba», «Dede», yahut «Abdal» (seyyalılara göre «Santon»⁵⁰³) ismiyle yâd olunurlar.⁵⁰⁴ İslâm ta-rîkatlerinde mükemmel bir tasavvuf silsilesi mevcuttur; tarikat kaida-leri icâbınca yeryüzünde dâima muayyen miktarda azizler bulunur ki, Cer.âb-ı Hakk'ın güzide kulları arasında az veya çok yüksek derecelere erişirler.⁵⁰⁵ Abdallara gelince, bunlardan bir zamanda kırk'tan ziyâdesi hayatta bulunamaz. Biri vefat edince, onun yerine başkası kaa'im olur; ancak en müfrit santon (aziz) lar Kırklar'a alındığı halleri en garîb olanlar tercihen intihâb olunduğu cihetle, Kırklar, arasına girmek kolaydır. Bunlar küçük bir cezbedârlar cumhurudur ki, bütün İslâm memleketlerine dağılmışlardır. Abdal Murad ve Abdal Mûsâ Orhan zamanının

⁵⁰⁰ Sen Jorj yahut Aya-Yorgi üçüncü milâdî asırda, Kapadokya hü-kümdân olup, Hıristiyan şehitleri meyânına dâhil olunmuştur. Ehl-i Salîb muharebelerinde İngilizler onu kendilerine hamî ittihaz etmişlerdi. Yortusu rûz-ı Hızır'a (Hidrellez'e) tesadüf etinektedir. Roland, şâirlerin efsânelerine göre, Şarlman'ın yeğenidir ki, gayet uzun boylu, gayet kuvvetli bir muhârib idi. 778 M.'de ordunun bakiyyesini Endülüs'e getirmekte iken öldürülmüştür. Onbirinci asırda tertîb olunduğu zannedilen fransızca Roland şarkıları. Roland'ın muharebelerini ve ölümünü anlatır.

⁵⁰¹ Belîfc-i Bursevi, s. 80. Târihî ifâdeleri ekseriya yanlış olai Evliya Çelebi, bu vak'ayı Saltan I. Ahmed Hân'a isnâd eder.

⁵⁰² «Devlet-i Osmaniyye'nin Usûl-i tdâresi»ne müracaat, c. 2. s. 20.

⁵⁰³ «Aziz» demek olan «Santon», meşâyîh ve murâbitîne Avrupalı seyyahların verdikleri bir İsimdir. (Mütercim)

⁵⁰⁴ Ehl-l Salıp Levhaları eserinde Teodorik Enkadi azizlerden veyahut abdal'dan (Müslüman) gösterilmiştir.

⁵⁰⁵ Bu tasavvuf silsilesi, Âlî'nin Heft-Meclis'inde şâir eserlerden güzel izah olunmuştur (Berlin Kraliyet Kütüphanesi Diez el-yazmalanna bkz.).

müntehabları sırasında idiler.⁵⁰⁶

Pek çok ihlâs sahipleri, Sultân Osman'a uyarak, Oğlu'nun saltanatı zamanında Bursa'da camiler, tekkeler, mektepler inşâ ettirdiler. Kı-e&ca, Orhan'ın silâh arkadaşlarından «îleri Hoca» sarayın yakında bir cami yaptırdı. Edebâli'nin bacanağı Şeyh Ahî Hasan bir tekke, Orhan ve Murad'm en muktedir kumandanı Lala Şahin bir medrese te'sîs eylediler⁵⁰⁷. Orhan bir muharebe ganimetlerini cenkten evvel Lala Şâhin'e bahsetmişti. Alının eşyanın kesreti cihetiyle bu yolda söz verdiğiine teessüf etti; lâkin Molla Tâcü'd-dîn-i Kürdi verilmiş bir şeyin geri alınamayacağına .hükmettiğinden, Orhan sözünden dönemedi. Lala Şahin, met-hûnunun gözünden düşmemek için, bu servetin bir kısmını Bursa'da yüksek derecede bir mektep te'sîsine sarf etmiş, «Lala Şâhiniyye» ismini almıştır⁵⁰⁸. İşte bu suretledir ki, Bursa'nın içi ve Keşiş Dağı civan pâdişâhların ve ahâlinin dinî hislerinin şevkiyle⁵⁰⁹ sarfettikleri pekçok meblâğlar sayesinde camiler, mektepler, tekkeler, türbeler ile süslenmiştir.

Keşiş Dağının⁵¹⁰ muhteşem güzelliği, etrafındaki mütebessim vadilere her zaman ulûhiyetin⁵¹¹ muttaki âbidelerini celbetmiştir. Bizans'in ikbâl zamanında birçok rahipler âlemin dağdağasından kaçarak, târihçe meşhur olan bu mevkilerde sükûn ve uzlet aramağa geldiler. Rum İmparatorları gerek taht ve tacın vârisine, gerek Araplar aleyhine açtıkları muharebelerde, dualarıyla semavî yardıma nail olabilmek için, onları

⁵⁰⁶ Belîğ-i Bursevî, varak: 79 ve 80. «Abdal»ın cem'i «budala»dır. Şimdiki Rumca'nın mecnûn, ahmak demek olan «budila» kelimesi buradandır. Bu azizler meclisinin kırk âzası «Kırk meczup budalalar» (Budala-yı erbaîn-i meczûb) unvanıyla yâd olunur, («el-bidal» şerif ve kerim adama denir. Cem'i: «Abdâl»dır. Abdal, evliyâUuah zümresinde bir cemâattir ki, Cenâb-ı Hak onları arzmda imamet, yâni bâzı halk üzerinde bâzı tasarruflarda bulunmağa izn-i manevî ile mazhar-ı hilâfet eder. Onlar dâima yetmiş nefer olurlar. Kırk'ı arz-ı Şam'da ve otuz'u şâir beldelerde olur. İçlerinden biri intikal eyledikçe, şâir nassdan birini intihâb ve onun yerine iclâs ederler. Terceme-i Kaamus.)

⁵⁰⁷ Neşrî, varak: 45, Sa'dü'ddîn.

⁵⁰⁸ Lala Şahin bu mektepten başka, Kirmastı'da bir k&prü ve bir tekke yaptırmıştır. Sa'dü'd-dîn.

⁵⁰⁹ «Fî-sebilullah»: Vakıfnamelerin ibaresi budur.

⁵¹⁰ Lâmil'nin, Berlin Kraliyet KÜtüphanesi'nde Dlez el yazmaları arasında 137 numarada kayıtlı Risâle-İ MÜNâzarât'ı Keşiş Dağı'nın şairane bir tarifini hâvidir. Bu kitapta, Geyikli Baba, Duğlu Baba tekkelerinin de tarifi dercedilmiştir. İshak Hoca'nın mecmua-İ muharrerâtında Bursa civarının ve Ulu Camiin güzelliği hakkında bir şiir yazılmıştır. İkorun un Osmanlı Târih-i Edebiyatı, s. 1673.

⁵¹¹ Teofanus Mez'li, s. 289, Zunaras, kitap: 26, bâb: 22, s. 196; Sedrenos, c, 2, s, 641; İsmi meçhul olan Mezil, bu münasebetle Bitini halkının «Pre-netus» nâmında bir ma'bûdunu zikrediyor ki, İznik yakınında Bitini hududunda, «Prenetus» nâm ma'Êâi ^ahâlisinin saygısına mazhar idi.

ziyaretten geri durmazlardı⁵¹², Rum münzevîlerine, Türk derviş ve azizleri halef olarak, Keşiş Dağı tepelerine birçok tekke ve hücreler bina ettiler. Vadilerin dilsiz sükûnu bu dindar kişilerin hiçbirşeyle meşgul olmayan istiğrak haline mukavemet edilemez bir cazibe arz ederdi. Keşiş Dağı, yeşil ağaçlan altında ve müterennimâne etrafım dolaşan ırmakların kenarında saf ve lâtif bir ilham araştırmağa gelen âlimler ve şâirlerin de buluşma yeri olmuştur. Osmanlılar'm ilk hayâl şâiri Molla Şeyhî, «Hüsrev ü Şîrîn»ini orada yazardı; tabiatın ulvî ahengini beyân üslûbunda tecellî ettiren Vaiz Ali, Bîdpây⁵¹³ Hikâyâf uı orada tercüme ederdi. Hayalî ve Deli Birader, biri gazellerini, diğeri Hikâyât-ı Se-fâperestâne'sini Keşiş Dağı'nda tertîb etmişlerdir. Husrev ve diğeri bir Hayalî tedris ile ilgili eserlerini bu mevkide tasnif etmişlerdir ki, biri kanunlara, diğeri akaid ve fıkiha dâirdir. Şeyh Bistâmî ve Molla Fenârî -ki az sonra kendilerinden bahsedeceğimiz- akaid ve fıkiha mütedair Türkçe ilk kitapları orada te'lîf etmişlerdir. Ancak Keşiş Dağı ve civarı,, bilhassa Sultân-ı Emîr-i Velî unvanıyla meşhur Şeyh Şemsü'd-dîn M?hmod bin Ali el-Buhârî türbesini içine aldığı için Müslümanlar nez-dinde muhteremdir. Bu âbideyi içine alan büyük ve lâtif cami -ki bir mahalle dahî o isimle anılır- defalarca yanmış ve her yandıkça Osmanlı Sultanlarının dinî duygularının şevkiyle yeniden yapılmıştır⁵¹⁴. Zikrettiğimiz meşâyîhin, ulemânın, şâirlerin, fakîhlerin cümlesi istiğraklarının ve mesaîlerinin cilvegâhı olan dağın çevresinde medfundurlar. Bu meşhur zevat, orada vazifelerini ikmâl etmelerini müteakip, nâmları mevcudiyet sahîfesinden silinmiş ise de, dünyâda bıraktıkları âbideler, Osmanlılar'm hükümet ve lisanlarından sonra dahî (Osmanlılar'm devlet ve lisanlarıyla birlikte) yaşayacaklardır. Uzun müddet Osmanlı pâdişâhlarının payitahtı olan Bursa, onların ebedî ikametgâhı da olmuştur.

Osman, Orhan, I. Murad, Bâyezıd, I. Mehmed, II. Murad⁵¹⁵ muhteşem türbeler içinde, kardeşlerinin çocuklarının, zevcelerinin yanında istirahat

⁵¹² Bir gün İmparator Kostant'n Porfirogenet, Hıristiyan şehitlerinden Ate-nuyenes Manastrında, bulunuyordu. Duâ râh'bi, İmparator Leon'un bir terşe(?)sini gösterdi ki, bunda oğlunun vefatından az vakit önce Keşiş Dağı'nı ziyarete geleceğinin kendisine haber verildiği dercedir yordu. Bir müddet sonra Kostantin vefat etti. Bu felâketli gaybî haberin îm-parator'un memâtım a# te'cîl etmemiş olması muhtemeldir.

⁵¹³ Bursaya Seyahat, s. 62.

⁵¹⁴ Bu cami, civarına hâk'ım bir yüksek mahalde inşâ olunmuştur. Zemininde birçok türbeler vardır. Camı duvarları, dâhilde ve hâriçte İrftn-kârl çinilerle müzeyyendir. Büyük kapıların kanatlarına önce gümüş kap-lanmıştı. Dört penceresi Bursa'nin güzel ovasına nazırdır.

⁵¹⁵ Bursaya Seyahat, s. 47-54.

etmektedirler. Bu altı sultanın kabirleri yanında (her ne kadar ilk üç Osmanlı hükümdarı, hâl-i hayatlarında yalnız «Emîr» unvanıyla yâd ojunmuş iseler de, vefatlarından sonra kendilerine «Sultan» unvanı verilmiştir⁵¹⁶) biraderleri ve evlâd ve ahfadlarıyla yirmi altı şehzade medfûndur. Ondan sonra Devlet-in vezîr ve beğlerbeğleri makaabiri gelir ki, bunlar arasında Çandarh*nın ve Timurtaş'ın kabirleri dikkati celbe-der. Daha sonra diğer vezirlerin ve müftîlerin, hele mütebahhir müverrih Azîz Efendfnin, Kıbrıs fâtihi Koca Mustafa Paşa'nın türbeleri görülür. Nihayet meşhur zâtlardan beşyüz kadar vezîr, paşa, şeyh, müderris, hatîb, şâir, tabîb⁵¹⁷ yahut mûsikî-şinâs mezarları bulunur.

Bursa, civarının güzelliği, tabîi ve sınaî mahsûlleri, kaplıcaları, Keşiş Dağı zirvesinden şelâleler teşkil ederek düşen menbâların çokluk ve safveti (bunlardan en mârufları Pınarbaşı, Ak-çağlayan, Mîr Alişir'dir), lesiz üzümleri, dutları, kırksekiz aded sayılan armutları, kayısıları, kirazları, bâzısı kırk dirhem çeker kestaneleri⁵¹⁸, ipeği, ketenleri, deniz köpükleri, hamur işleri, şurubları, şekerlemeleri, sırma ziyneti! ipekli kumaşları., muslinleri, kadifeleri, yastıkları, dokumaları ile de meşhurdur. Ancak İslâm arasında asıl şöhret ve ihtiram sebebi olan meziyyetleri, mâruf ve takvî sahibi olmakla vasıflandırılmış olan o kadar zevatın ikâmetgâh ve medfeni olması ve istanbul'un fethine kadar payitahtı olduğu devletin ilk adımı bulunmasıdır. Bugün pâdişâhın unvanları arasında Osmanlı Devletinin üçüncü şehri olarak zikrolunur.⁵¹⁹

⁵¹⁶ Orhan üe görüşmüş olan tbnü Battuta onu ve babasını «Sultan» unvanıyla yâd ©diyor. (Mütercim)

⁵¹⁷ Belîğ-i Bursevî nâmıyla mâruf Bursalı Seyyîd İsmâil Güldes-te-i Riyâz-ı İrfân'da bu şehirde medfûn 580 meşhur zâtın hulasaten tercüme-i hallerini yazara Bunların arasında 6 pâdişâh, 26 şehzade, 10 vezîr, 120 şeyh, 48 ehl-i hâl, 212 müderris, 32 kemâl-i takva ile mâruf zât, 70 şâir, 24 tabîb ve musikişinas vardır*

⁵¹⁸ Cihan-nüma, s. 657; Evliya. Çelebi.

⁵¹⁹ Bursa hakkında Evliya Seyahatnamesinde malûmat vardır. Vilâyetin 1324 Salnamesi-ki münderecâtiye, resimleriyle, emsalsiz bir salnamedir- Hudavendigâr Vilâyeti, sancakları, kazaları, ve bu sırada Bursa şehri hakkında tafsilât verir. Vilâyetin eski tarihî çağlardaki vaziyetinden de bahseder. Mütercim burada, târihe âit olmayan küçük bir mülâhazayı kaydetmekten sarf-ı nazar edemiyor: Şimdiki Fransa ve Almanya kaplıcalarının nâmi işitilmediği zamanlarda Bursa'nın suları meşhur idi. Nasıl ki, bu târih de gösterir. Avrupa kaplıcaları buldukları memleketler için pek büyük bir servet menbâdır. Eğer Bursa kaplıcaları-Avrupa'da olduğu gibi- îmâr ve tezyin ve vapur ve demiryolu seyâhatları tanzim edilmiş olsa, Bursa'nın ihyâsına kifayet eder. Saltanat tahtının ilk karargâh) olan bu şehir için ne kadar himmet edilse azdır

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 1/106-119.

DÖRDÜNCÜ KİTAP**TÜRKLERİN AVRUPA'YA GEÇİŞLERİ**

Bursa Câmî-i Kebir'inin inşasıyla Süleyman Paşa'nın Avrupa'ya geçmesi arasında geçen yirmi sene zarfında Osmanlı müverrihlerinin muhafaza ettikleri sükût, beyân ettiğimiz veçhile, Orhan'ın muzafferâne hareketinden birden bire alıkoyacak, ve yazılması millî vakanüvislerin gururuna muvafık gelmiyecek elem verici vak'alar olduğu sebebine bağlanamaz; bu fikir, bizzat Bizans müverrihlerinin de Osmanlılar için müsait olmayan yalnız bir muharebeden bahsetmekte olmaları esâsına dayanmaktadır. Osmanlı firkalarının fetihlerinde bir duraklama zamanı zuhuruna da atfedilemez. Çünkü şu yirmi sene içindeki cevelânlan, devlet kurucusunun saltanatmdaki kadar şanlı olmamış ise de, faydası daha az değildir. Bu sükûtun sebepleri, evvelâ Sultân Orhan ile Bizans sarayı arasındaki dostâne münâsebetlerdir; ikinci olarak, o zaman Akdeniz'de ve Asya sahillerinde kuvvetli olan Türkmen beğlerinin üstün nüfuzlarıdır ki, deniz kuvvetleri henüz vücud bulmakta olan Osmanlı pâdişâhlarının cenk ve fetih arayan arzularından ziyâde, şu nüfuz, Karesi, Saru-han, Aydın hâkimlerinin sulhcü ve harbci temayüllerine göre, Rum İmparatoruna dehşet veya ümîd vermekte idi. Yine bu sebeplere dayanmaktadır ki, millî müverrihler bu sırada Genç Andronikos ile Orhan arasında iki sulh ahidnâmesi akdi; Sultân'ın bir Rum prensesiyle⁵²⁰ izdivacı; Karesi, Saruhan, Aydın beğlerinin seferleri; Aydın Beği'nin Kantakuzen ile ittifakı vak'alar] m sükûtla geçmeyi gerekli görmüşlerdir. Lâkin Osmanlı vekayî-nüvisleri, bu kadar mühim hâdiseleri unutmuş olmakta bir suretle mazur olsalar da, sükûtları, daha doğrusu ihmâlleri bizce büsbütün izah kabul etmez görülen Avrupa müverrihleri hakkında bu hüküm verilemez. Bunların cümlesi, birkaç Osmanlı târihinin bozuk tercümelerine ve Halkondil ile Franzes'in bu zamana âit kısımları pek dikkatsiz bir surette yazılmış eserlerine müracaat etmekle iktifa ederek, Nikefor Gre-goras ve Kantakuzen'i birbiriyle mukayese etmemişlerdir. Binâenaleyh Türk müverrihlerinin sükûtundan ve Avrupa müverrihlerinin ihmâlinden dolayı Osmanlı vekayîinde meydana gelen noksanı tamamlamak vaz'felerimizdendir. Süleyman Paşa'nın Avrupa'ya geçişini hikâyeden evvel,

⁵²⁰ Hatta bâzı müverrihler, Orhan'ın iki Rum prensesiyle izdivaç eylediğini anüederler.

Türkler'in Küçük Asya sahillerine istilâlarından Orhan'ın oğlu ku-mandasıyla Avrupa'da daha mühim ve daha devamlı fetihlere teşebbüslerine kadar, Bosfor'un (Boğaziçi) ve Elespo'nun (Sultaniye kalesi) öte taraflarına vukû'a gelen daha önceki hücumlarının hepsi hakkında bir hülâsa yazılmasını da vecîbelerden addederiz. Şu halde saltanatları zamanında Türkler'in Avrupa toprağını ilk defa olarak çiğnedikleri son Küçük Asya Selçuklu hükümdarlarına bir nazar atfedelim.⁵²¹

Türkler'in Avrupa'ya Birinci Geçişleri

(662/1263) Hicret'in 662'nci senesinde (1263), kendi nâmını hâiz olan ailenin kurucusu Misel Paleolog, Selçuklular sarayında bir ilticâgâh bulduktan ve Kostantiniyye'ye dönüşünde Bizans tahtının meşru vârisi Jan Laskaris'in gözlerini oyduktan sonra, on-onikîbin Türkmen'den mürekkep bir muhacir fırkası, Saltuk Dede maiyetiyle Karadeniz'in batı sahilinde bugün Dobruca Tataristam denilen mahallere yerleştiler. Az bir müddet sonra, îzzü'd-dîn Keykâ/ns, biraderi Rüknu'd-dîn Kılıç Arslan tarafından Konya hükümetini kendisine terk etmeğe zorlanarak, Kostantiniyye'ye iltica etti. Tahtının kaybedilmiş olmasından teselli bulmuş olmak için, zayıflığı ve harâb hâli gören gözlerden gizli kalmayan Rum İmparatorluğu'nu zapt etmek tasavvurunda bulundu. Saltuk Dede'nin Türkmenleri ve kendi hassa askerleri kumandam Bahâdır Ali, hiylekâr teşebbüslerinde İzzü'd-dîn'e yardım edeceklerdi. Hükümete ve İmparator'un hayâtına karşı gizlice geniş bir fesad tertîb olundu. Ancak İzzü'd-dîn Keykâvus'un Rum valideden t'oğan ve babalarının dînine pek bağlı olan bir sâkîsi vardı. Bu Rum, h-îrşeyi haber verdi; tertip bozuldu. Sultân, validesi, oğulları zincirlere vuruldu;⁵²² Bahâdır Ali öldürüldü; İzzü'd-dîn'in mî-râhuru Oğuzlu Beğ'in gözleri çıkarıldı. Kıpçak Tatarları reîsi Berke (Be-reke) Hân -ki Rüknu'd-dîn Kılıç Arslan'ın ricası üzerine, mahbus biraderini kurtarmayı üzerine almıştı- Tuna'yı buz üzerinden geçerek, Kostantiniyye'ye kadar ilerledi, ve Aynoz (İnoz)'dan

⁵²¹ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 1/120-121.

⁵²² Lutfi, Selçûkîler Târihi. Bu muhaceretin vukuu zamanı, Osmanlı târihinden evvel Selçuklular târihini zikreden el yazısı nüshanın baş tarafında dercedilmiştir. Bizans müverrihlerinin hiç bahsetmedikleri fesadın tertîb sureti ve ümîd edilen neticesi hakkında o târihin 112 ve 113. sahîfelerine müracaat. Bizanslılar, İzzü'd-dîn Keykâvus'un validesinin hıristiyan olduğunu söylüyorlarsa da, Lutfi'nin dediği gibi İmparator Yani Laskaris'in hemşiresi değil.

firara muvaffak olan mahbus ile birlikte, bütün Dobruca muhacirlerini Kırım'a götürdü⁵²³. İzzü'd-dîn'in evlâdından biriyle hassa askerlerinden Kostantiniyye'de kalmış olan bin kişi Jmpt.rator'un dînini kabul ile, Turkopollar (Hıristiyanlaşmış Türkler)⁵²⁴ firkasına kaydolundular. Bu ihtiyat kuvveti, yeniden dâhil olantolarla gittikçe artarak, üç bini bulmuş, ve daha sonra Halil'in kumandası altına verilmiştir⁵²⁵. İmparator -reisleri Roje'ni vefatından sonra, Alespo'mm öte tarafından Küçük Asya Türklerini İmdadlarma çağırılmış olan- Katalanlar aleyhine sevkıyatında bunları da, Alanlar gibi kullanırdı.⁵²⁶

İkinci Geçiş

(1307) Küçük Asya Türkleri, dörtyüz nüfûs oldukları halde, Bizanslıların - Kostantiniyye'de ikamet ve tanassur ettiği (Hıristiyânlaştığı) için, İz-zü'd-din'in biraderini «Kostantin meliki» diye isimlendirdikleri gibi- Melik îshak, yâjii Kral îshak dedikleri îshak kumandasıyla Aydın arazisinden hareket ettiler. Bu yardımcı askerler, tâ Bizans yakınında Avrupa toprağına cesurca indiler. An'aneye göre, Bizans sarayı zabitlerinden biri rüyasında Küçük Asya sahillerinin ve Üsküdar sahrasının Türkler'le, develerle dolduğunu ve bunların havaya çıkıp Avrupa'ya doğru uçtuklarını görmüştü; şu suretle bu rüya çıkmış oldu. İpsala (Spisella) ve Ay-nacık (Apros) sahrasında bir muharebe vukua geldi. Bir tarafta hassa askerleriyle İmparator bulunarak, Makedonya ve Trakya askerleri sağ cenahını, Turkopollar ile Alanlar sol cenahını teşkil ediyorlardı; diğer tarafta da Katalanlar ile dört yüz nefer Aydın Türkmenleri iki kola ayrılmış olarak, imparator ordusunun iki cenahına mukabil bulunuyorlardı. Turkopollarla* Alanlar, muharebenin teessürsüz bir seyircisi olarak kalmak suretiyle yeminlerini bozdular. İmparator mağlûp oldu ve mağlûbiyet sebebi olan yardımcı askerler o zaman düşman tarafına geçti. Muharebeden evvel pek zayıf olan âsî

⁵²³ Lûtfî, Oğnz-nâme, yahut SelçûkUer Târihi, s. 34 ve 113.

⁵²⁴ Turkopollar, müverrih tarafından, «hıristiyanlaşmış Türkler» olmak üzere gösteriliyorsa da, bunların hıristiyanlaştıkları Rum müverrihlerinin zamanından ibarettir. İpsala ve Aynacık'da Bizans İmparatoru ve Aydın Türkmenleri arasında vukua gelen muharebede, bir parçası buldukları İmparator ordusuna yardım etmemeleri (metinde, az ileride) ve reislerinin Melik İshak (metinde, bu notu tâkibeden sahîfelere bkz.) gösterir ki, islâmiyet'te sâbit-kadem idiler.

⁵²⁵ Nilkefor Gregoras, s. 140, 152, 157.

⁵²⁶ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 1/121-122

askerleri, şu suretle birdenbire kuvvetlenerek, süvari ve piyade sekiz bin kişi oldular. Bunlar beşbin Kata-lan ve Alan (Alen) ile Halil'in kumandasında bulunan firari Turkopol-lar'la birleşerek, üçbin kişilik bir fırka teşkil eden Aydın Türkleri'nden mürekkep idi⁵²⁷. İpsala muharebesinden sonra Almugabarlar (Mağribîler) ve Türkler birleşerek Tekirdağı (Ganos) boğazlarından Propontid sahillerinde kâin Rodosto'ya (Radestus)⁵²⁸ ve hattâ Karadeniz'e⁵²⁹ yakın Vize (Biza)'ye kadar Trakya yarımadasını bir taraftan bir tarafa devrettiler. Bunların tahribatına mukabele edecek bir sed olmak üzere, Andronikos Kristopolis'ten⁵³⁰ denize kadar uzanarak Makedonya'dan Trakya'ya geçilecek boğazları kapatan bir duvar bina ettirdi. Türkmenler, bir müddetlik sonra, yeni müttelikleri olan Alanlar'dan ayrılmakla beraber, iki fırkaya bölündüler; bin süvârî ve beşyüz piyadeden mürekkep bir kısmı reisleri İshak ile birlikte, Sırp Kralı Milotin hizmetine girdiler. Milotin, bunları ilk kumandada muharebeye gitmeğe hazır tutmakla beraber, silâhlarını almak ihtiyatında bulundu⁵³¹. Bin üçyüz süvârî ile sekiz yüz piyadeden mürekkep olarak Halil'in kumandasında bulunan diğer fırka Kristopolis'ten geçerek çekilmek için İmparator'dan müsâade istedi. Bu arbedeci ve muhataralı misafirlerden kurtulmayı şiddetle arzu eden Andronikos mes'ullerini is'âf etti. Lâkin Rum askeri, gerek düşüncesizce bir gayretten, gerek yağma tamâmdan dolayı, Türk-ler'in ric'atleri esnasında gafletten istifâde üzerlerine hücum etmeyi kararlaştırdılar. Türkler Rum generallerinin mertliklerinden ve menfaatlerini istihkar ettiklerinden haklı olarak şüphelendikleri cihetle, deniz kenarında bir hisarı zaptederek, oradan Rum ordugâhına taarruz ile, bu hisarda Rum İmparatorumun hazîne ve tezyinatını buldular. Servet tak-sîm olundu; tezyinata gelince askerin ve hattâ bizzat Halil'in⁵³² kaba istihzalarına vesile oldu; Halil incili kaytanlarla müzeyyen İmparatorun külah'ını başına geçirerek, ve kendisini imparator farzederek bu yeni durumu hakkında bin

⁵²⁷ Pahimares, c. 2, s. 409, 427; Nikefor Gregoras, c. 1, s. 140, 141, 156.

⁵²⁸ Rodosto, şimdiki Tekirdağı (Tekfur Dağı) kasabasıdır. Şu halde «Ganos» yine Tekirdağı ismiyle anılır bir boğaz olacaktır. Silivri yakınında bir köy «Ganos» ismiyle müsemmâdır. (Mütercim)

⁵²⁹ Nikefor Gregoras, c. 1, s. 15; P^himâres, c. 2, s. 423.

⁵³⁰ Kristopolis dağ ve deniz arasında idi (Nikefor Gregoras, s. 151). Bir Rum müellifinin ifâdesine göre, kezalik Kristopolis adı verilen «Nikopolis Adnestum» şehriyle karıştırılmamalıdır. Manner'e müracaat, 7, s. 280.

⁵³¹ Angel, Sırbîye Târîhi, (almanca), s. 249.

⁵³² Nikefor Gregoras, s. 158.

türlü tuhafıklar söyledi.

Selçuklular târihini hülâsa ederken, împarator'un Katalanlar ile Turkopollar'ın ittifakını bozmak için, Turkopollar reisi Melik îshak'a Mtlik Kostantin'in kızını -ki İzzü'd-dîn'in torunudur- Biga (Pega) hükümetini vaad ile birlikte teklif ettiğini yazmıştık. Almugabarlar, Turkopollar'm hıyanetlerinden nefret ile, reisleri Melik îshak'ı ve Halil'i (Tahan-car) cebren kendilerine teslim ettirdiler. Melik tshak ve biraderi Kostan-tın idam olundu. Halil firara muvaffak olarak, evvelâ Apros ve sonra Ço-rulum (şimdi Çorlu ve eski Tirihalum) mutasarrıfına sığındı⁵³³. Sırp Kralı Milotin Orus'un hizmetinde bulunan Türk fırkası Macarlar aleyhine bir muharebeden avdet ederken isyan etmeleriyle, bir kısmı idam ve diğer kısmı esir edildi. Türklerden Kersunes'de kalanlar, iki bin kadar Sırp tarafından sıkıştırılarak, Asya'ya dönmğe mecbur oldular⁵³⁴. Bu hal, Sırbıye'nin birgün Osmanlılarca kabul edeceği mezelletin mukaddimesiydi.⁵³⁵

Üçüncü Geçiş

(1321)

Avrupa'ya ilk geçen Türkler Selçuklu, ikinci defa geçenler Aydın Türkmenleri idi. Bu ikinci takımın istilâsından bir müddet sonra, Trakya ve Makedonya sahillerinde Osmanlı Türkleri zuhur ile, güzergâhlarında korükörüne şiddetlerine karşı duran herşeyi ayırım yapmaksızın yakarak ve şehirler arasında her türlü muvasalay keserek, on sekiz ay bii taraftan bir tarafa kadar memleketi tahrîb ettiler⁵³⁶ ve hükümetin mâli menbâalarını o kadar kuruttu ki, İmparator son derece müzayakaya düşerek, hükümdarlık alâmetlerinin altınlarını ve mücevherlerini satmağa mecbur oldu; hattâ halefi Kantakuzen'in tâç giyme töreninde, hükümdarlık tacı bakır pullardan ve yalancı taşlardan başka bir-şey ile müzeyyen değil idi^{537 538}.

⁵³³ Pahimares, c. 2, s. 440.

⁵³⁴ Angel, s. 250.

⁵³⁵ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 1/122-123.

⁵³⁶ Nikefor Gregoras, c. 2, s. 216; Franzes, s. 7.

⁵³⁷ Nikefor Gregoras, c. 2, s. 496. Sansavin, bu muhacirlerin miktarını sekiz bine çıkarıyor ve 1321 çıkışını bir diğeriyle karıştırıyor.

⁵³⁸ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 1/123-124.

Dördüncü Geçiş (1327)

Bizanslılar ile Osmanlılar'ın ilk münâsebetleri Orhan'ın saltanatında teessüs etmiştir, ki iki hükümdarın keyfine yahut menfaatlerine göre bâzan "dostâne, bazen hasmâne cereyan ederdi, imparator Andronikos, torunu Genç Andronikos aleyhine Sultan'ın yardımını istedi. Osmanlı askeri Çorlu ve Silivri'de (Slimbria) mağlûp olarak, Kostantiniyye'ye iltica ettiler; İmparator, vâki talepleri üzerine bunları oradan Asya'ya naklettirdi⁵³⁹. Genç Andronikos, o vakit Cenovalılar ve Osmanlılar ile harb halinde bulunduğundan, her ikisi Orhan'ın komşusu olan Saruhan (Lidi; Lidya) ve Aydın (îyonî; îyonya) beğleriyle ittifaka teşebbüs etti. Bu maksadla, gerek müessislerinin istiklâl fikri, gerek geniş çaplı ticâreti ile meşhur olan Foça'ya gitti. Bu bedbaht şehrin sakinleri -ki vaktiyle Acem hükümdarlarının kontrolü altına girmemek için, ilk defa olarak uzun omurgalı gemilerle denize çıkmağa cesaret etmişlerdi⁵⁴⁰- zengin tarlalarını kurtlara ve yaban domuzlarına terk ile gemilerine iltica ettiler.⁵⁴¹ Ancak şu şu vak'alannı yazdığımız zamanda, Foçanın o eski meşhur arazîsini ayaklan altında çiğneyen kurtlar, Türkler olmuştur ki, ilk reisleri olan Türk, bir an'aneye göre, Romulus ve Ramus gibi, bir dişi Kurt tarafından emzirilmişti⁵⁴². Saruhan ve Aydın gibi Türkmen beğleri Genç Andronikos'un teklif ettiği ittifakı kabul ettiler. Saruhan Beği Bizans İmparatorluğu vârisinin nezdine bizzat gitti; Aydın Beği Foça'ya kıymetli hediyelerle bir elçi gönderdi⁵⁴³. Andronikos'un donanması bu beğler marifetiyle yeteri kadar yiyecek maddeleri alarak, o vakit Ceno-valılar elinde bulunan Yeni Foça kalesiyle Sakız ve Midilli adalarını (Hios, Lesbos) muhasara edebilecek hâlde geldiler.⁵⁴⁴

⁵³⁹ Kantakuzen, c. 1, s. 94.

⁵⁴⁰ Herodot, 1, 163 ve 165.

⁵⁴¹ phocaeorum

Velot profugit execrata civitas, Agros âtque lares proprios habitandaque fana Apri-reliquit et rapacibus lupis Horat. Epod. 16.

(Acemler'in taarruzu üzerine Foçalıların uzun omurgalı gemilere kaçtıklarına dâir, metinde geçen ifâdenin me'hazıdır.)

⁵⁴² Hıristiyanlığın altıncı asrıdan beri, Türkmen kavmi, sancaklarında bir kurt resmi bulundurdıkları gibi, reislerin'n çadırı kapısına üzerinde altından kurt resmi bulunan bir mızrak dikerlerdi. Gibin, s. 225 (Metnin. Türkler'e teveccühü cevâba değmez. Mütercim.)

⁵⁴³ Kantakuzen, c. 1, fi. 338.

⁵⁴⁴ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 1/124-125

Beşinci Çıkış (1331)

İmparator henüz Dimetoka (Didimotihum)'ya⁵⁴⁵ avdet etmiş idi ki, Karesi Beğine mensup yetmiş geminin Kersunes sahillerinde zuhur ile, Karafere (Bruya) (Ferecik) ve Oriheva (Trayanapolis)'den geçişlerinde kanlı izler bırakmış olduklarını haber aldı. Bu haber üzerine, askerini hızlı topladıysa da, Türkler'in büyük bir kısmı ric'at etmişti; yalnız Trakya'da dolaşmakta olan binbeşyüzü kılıçtan geçirildiler.⁵⁴⁶

Altıncı Çıkış (1332)

Ertesi sene İmparator, Trakya beldelerini ziyaret etmek üzere, Bizans'tan harekete hazırlandığı sırada, Türk süvarilerinin yeni bir geçişini ve vak'alar çıkararak fırkanın iki takıma ayrılarak, birinin Polibutos, Kibus, Akpnites şehirlerinin kuzeyine doğru gittiğini, ve diğerinin güneye doğru hareketle, oradan Radestos (şimdiki Tekirdağı ve kadîmen Bi-zant) şehrini tehdit etmekte bulunduğunu istihbar etti. İmparator'un askerleri birinci takıma yetişerek, kamilen mağlûp ettiler; ikincisi gemilerine girerek İmparator'un intikamından kurtuldular.

Karesi Beğinin donanması ve Orhan'ın askerleri tarafından sebep olunan bu hasar, Rum İmparatorluğunu o kadar sarsıntıya uğratmıştı ki, Ardronikos, önce Aydın ve Saruhan beğlerinin dostluklarını celbe muvaffak olduğu gibi, nihayet, bu muhataralı düşmanların da hiç olmazsa biriyle uyuşarak teveccühünü kazanmak zaruretini hissetti. O sırada şiddetle muhasara olunmuş bulunan İzmit'in imdadına yetişmek üzere, bir fırka piyade ve süvari ile gemiye binmişti. Asya sahiline erişmezden evvel, deniz ortasında Sultân Orhan'dan bir haber geldi: Sulh veyahut harb teklif ediyordu. İmparator, cevaben, gerçi harbe hazırlanmış ise de, sulh-ten çekinmeyeceğini beyân etti. İki hükümdarın elçileri sulh şartlarını kararlaştırdılar (1333). Orhan, istikbâlen İmparator'a sâdık ve vefakâr bir dost olmak üzere hareketle, Asya'da Bizans hükümeti elinde kalan şehirlere

⁵⁴⁵ Kantakuzen, (c. 1, s. 238) ve Nikefor Gregoras, (s. 231), îm-parator*un o vakit Dimetoka'da bulunduğunu beyânda müttefikler; Nikefor; donanmanın Truvâ sahili hükümdarına âit olduğunu ilâve ediyor.

⁵⁴⁶ Kantaltuzen, c. 1. s. 261. Nikefor Gregoras, beşyüz diyor

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 1/125.

ilişmeyeceğini taahhüt etti. İki hükümdar, muhabbet ve ittifak alâmeti olmak üzere hediyeler teatisinde bulundular. Orhan'ın hediyeleri atlardan, av köpeklerinden, kaliçelerden, pars kürklerinden, ve İmparator'un hediyeleri gümüş kupalardan, keten ve ipek kumaşlardan tertîb edilmişti. İmparator'un destâvizlerine (yâni büyükten küçüğe verilen ufak hediyelerine) kendisine mahsus elbiseden biri de ilâve olunmuştu, ki Kantakuzen bunun «vahşî reisler tarafından en büyük ihtiram ve teveccüh alâmeti ve en büyük şeref olarak» telâkki edildiğini ifâde eder⁵⁴⁷. İşte bu suretle, Bizanslılar'ın Osmanlılarla daha ilk muahedeleri zamanında hediye vermek âdeti bütün şiddetiyle câri idi; bilhassa şâ-yân-ı dikkat olan, işbu hediyeler içinde gümüş kupalar, şeref veren elbiseler bulunmasıdır ki, en eski zamanlardan bizim günlerimize kadar bu şeyler Doğu'da her türlü diplomatik hediyelerin zarurî parçalarından addedilmiştir. Daha evvel Rumlar İran hükümdarlarından kaftan hediyeleri almışlardı. Son Ehl-i Salîb muharebelerinde Şeyhü'l-Cebel (Bâtînî Reisi) daimî bir muhabbetin teminâtı olmak üzere, (Fransa Kralı) Sen Lui'ye gömleğini göndermişti ki, gömlek vücûda nasıl yapışmış ise o da Sen Lui'ye öylece isal eylediğine işaret etti⁵⁴⁸; bütün yakın zamanlarda dahî Almanya' İmparatorları tarafından Bâb-ı Hümâyûn'a gönderilen hediyeler başlıca gümüş kupalardan mürekkeptir.⁵⁴⁹

Yedinci Çıkış (1334)

Andronikos, Makedonya'ya dönüşünde, Selanik ile Beşik Gölü⁵⁵⁰ (Bulep) arasında ordugâhını kurmuş ve Sırbîliler'la muharebe için bütün askerini oraya toplamış olduğu halde, altmış parça Türk gemisinin yeniden Aynaroz yarımadası açıklarında görüldüğü, ve birçok Akıncılar'ın Aynaroz ile Palan (eski Potida, bugünkü Kesendire) arasındaki memleketleri tahrîb etmekte bulunduğu kendisine haber verildi⁵⁵¹. İmparator büyük domestik ile birlikte

⁵⁴⁷ Kantakuzen, c. 1, s. 266 ve 273.

⁵⁴⁸ Jövanvil, s. 85, 86.

⁵⁴⁹ Cerlah, Sefarethanelerin Tarifi, (Almanca).

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 1/125-126.

⁵⁵⁰ Kantakuzen'e nazaran, c. 1, s. 278, Selanik İle Betin kalesi arasında.

⁵⁵¹ Yeni Ksendire harabelerinde, Sarıyalılar'ın harâb şehirleri yakınında Potidea/nm eseri bulunur. Kantakuzen'in haşiyesi Palenenln de Kasandra ismiyle yâd olduğuna beyân ediyor. Manner'in, s. 7, s. 455; Kan-takuzen'Ln s, 278; bu ifâdesini görmediği anlaşılmaktadır.

bütün sür'atiyle Türkler'in üzerine yürüyerek, birdenbire hücum etti. İmparator ordusu, ancak piyade olarak ve kısmen çalılıklarla çevrili arazi içinde harbetmekte olan sebatlı bir düşman karşısında hayli uğraşmaya mecbur olmakla beraber, Türkler'in bir takımı maktul, bir takımı esir oldu. Yalnız bazı firariler civardaki or-

ınanlar içinde gizlenerek, ertesi gün gemilerine bindiler. Bunlar iki gemiden⁵⁵² mâadasını yakarak, fakat diğer gemilere yerleştirilmiş olan ganimetleri de o iki gemiye yüklemiş idiler. Kantakuzen işbu Türk donanmasını teçhiz eylemiş olan prensin ismini bize haber vermiyor; şu kadar ki bunu müteakip vukua gelen seferin reîsi kim olduğunu zikrediyor, ki İzmir, Efelik (Afelik,?) ve diğer İyoni şehirleri beğinin oğlu Umur Beğ'dir.⁵⁵³

Sekizinci Geçiş (1335)

Umur Beğ yetmiş beş gemi ile evvelâ Sumatradaki (Semadirek) adasına, daha sonra Trakya sahilinde Porus nâm mahalle -ki Kumuçlular oraya harben gelmiş, ve bugün Gümölcine⁵⁵⁴ ismiyle mâruf bulunmuştur- asker çıkardı. Türklerle Rumlar Panayiya sahrasında Gümölcine kasabasına uzak olmayan bir yerde karşılaştılar. Adedce pek üstün olan İmparator ordusunun görünüşü, Türkler'in cesaretini kırarak, hücumla başlamalarına mâni oldu. Bütün bir gün devam eden karşılıklı ha-karetleşmeler ve meydan okuyuşlardan sonra, Türkler gurub vaktinde, Rumlar tarafından hiçbir maniye düşürülmemiş, gemilerinin yolunu tuttular.

Eski Andronikos'un vefatı senesinde, Rum İmparatorluğunun Doğu ve batı hududu hiçbir haricî düşman taarruzuna uğramadı. Ertesi sene (1336) onun halefi Mitilen (Medilü) (Midilli) ve Foça'da muhasara etmekte olduğu Cenevizliler aleyhine gemi ve yiyecek imdadına nail olabilmek üzere, İyoni ve Lidi (Aydın ve Saruhan) beğleriyle müzâkereye girişti. Lidi Beği Cenevizlilerin Foça'da esarete bulundurmakta oldukları Süleyman ile Türkler'in itibarlı şahıslarının evlâdından yirmidört delikanlının kurtarılmasını taahhüt etmesi şartıyla, İmparator'a asker ve bir donanma vaadetti. İyoni Beği'ne gelince, oğulları Hızır, Umur, Süleyman, imdâd vaad

⁵⁵² Kantakuzen, 1, s. 279.

⁵⁵³ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 1/126-127.

⁵⁵⁴ Hacı Kalfa'nın Rum-İHsi

etmek ve babalarının teveccühünü te'mîn etmek için, İmparator'un ordugâhına gittiler. Hakîkaten, Saruhan Beği, yirmidört gemi ile İmparator'un nezdinde bizzat isbât-ı vücûd eylediği gibi, Aydın Beği, oğlu Umur'un kumandası altında, otuz gemi gönderdi. Kantakuzen -ki ikinci Gümölcine çıkarmasında Umur Beğ'le muharebe etmiş, Foça ordugâhında hakkında ihtiramkâr muamele göstermiş idi- Umur'u mülakata davet ederek, şimdiki Vurla (Urla) kasabasına uzak olmayan Klazo-ır.en'de görüştüler⁵⁵⁵. Dört gün süren müzâkereden sonra, İmparator Cenevizliler aleyhine tesirli bir yardım için kuvvetli bir vaad koparmaya muvaffak oldu. Umur Beğ, Bizanslıların dostu olan Filadelfi (Alaşehir) ahâlisi aleyhinde hiçbir taarruzda bulunmamayı da taahhüt etti. İşte bu mülakattadır ki, Kantakuzen ile Umur Beğ arasında on sene dâima saffet ve samimiyetle devam ederek ancak Türkmen Beği'nin vefatıyla hitam bulan, hemen hemen roman tarzında, bir dostluk te'sîs etmiştir. Lâtin donanması perişan olunca, Saruhan donanması kıymetli hediyelerle iade olundu⁵⁵⁶. Rum İmparatoru'nun Lidi (Lidya) ve İyoni (İyonya) beğ-leriyle ittifakı, bunların düşmanı olan Orhan'ın, o vakit gerek Galata'da, gerek Foça'da Bizanslılarla açıktan açığa muharebede bulunan Ceneviz-lüer'in⁵⁵⁷ tarafını tutması neticesini doğurdu.⁵⁵⁸

Dokuzuncu Geçiş (1337)

Orhan ile İmparator arasında, Osmanlı pâdişâhının Karesi üzerine donanma göndermesiyle⁵⁵⁹ takviye edilmiş bir müsâleha devam etmekte iken İmparator birgün ansızın haber aldı ki, Orhan, o gece yahut ertesi gece, yalnız yağma etmek ve kıymetli ganimetler almak maksadıyla değil, özellikle payitaht kapılarındaki Atiros ve Epibatus köylerini zaptetmek için, otuz altı gemiden mürekkep bir donanma ile İstanbul karşısında görünecektir. İmparator derhal Kantakuzen'i Rum asilzadelerinden yirmi kişi ve kırk askerle bu hücumun vukuu muhtemel olan Anakozia üzerine şevketti. Yine

⁵⁵⁵ Kantakuzen, c. 1, s. 288, 292, 293, 294; Manner, s. 33. «Klazomen» Anak-sagor'un vatanıdır.

⁵⁵⁶ Kantakuzen, bu müverrihin s. 288, «Amorh:s» şekline koyduğu Umur Beğ ismini İtalyanlar «Murbasan» yapmışlardır ki, Venedik târihinde bu cama çok tesadüf olunur.

⁵⁵⁷ Nikefor Gregoras, s. 332.

⁵⁵⁸ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 1/127-128

⁵⁵⁹ Karesi'nin zaptı bu deniz seferinden bir sene evvel vuku bulmuştu.

o vakit, bütün donanmanın silâhlanması ile denize çıkarılması mümkün olan kısımın teşkil eden iki kadırgaya asker doldurarak, kendisi de bindi. Yangın aydınlığı, kadınlarla çocukların ümitsiz-cesine feryâdları barbarların Büyük Çekmece (Atira) yakınına çıktıklarını İmparator'a haber vermiş oldu. Gerek İmparator, gerek Kantakuzen gece vâsıl olmuşlardı. İmparator, sabahla birlikte karaya çıktı; büyük domestik atına binerek, düşman üzerine yıldırım gibi indi. Öğleye kadar devam eden bu muharebede, Türkler'den bini maktul, üçyüzü esir oldu. Eğer Nikefor Gregoras'ın sözüne inanılmak lâzım gelirse, Rumlar* dan hiçbiri telef olmadı. İstilâ ordusunun geri kalanları, otuz üç gemiyi galiplere terkederek, yalnız üçüne binip ve çifte yelken açarak kaçtılar⁵⁶⁰. İmparator'un kadırgaları da yelkenlerini kuvvetleştirerek, Türkler*i takip etmek arzusunda bulundulârsa da, yelken ipleri kopmuş, seren direkleri uçmuş olduğundan, birşey yapamadılar. Muzaffer askerler karaya çıkarak, gece vakti Barbarların naaşlarını soymakla uğraştılar⁵⁶¹. Ertesi gece istanbul'a avdete hazırlandıkları sırada, sahilde yeni bir düşman görüldü. Bunlar mağlûp olan firkaya imdâd için gelmiş dokuz Türk gemisi idi. Bu ihtiyat kuvveti dahî birincisi gibi mağlûp oldu; lâkin İmparatorun kadırgası az daha Türkler'in eline geçecekti. Hücum edenler bunların birine yanaşmış oldukları halde, Rumlar'ın son bir gayreti gemiyi kurtardı ve galebeyi te'mîn etti. Türkler'den sağ kalanlar yalnız bir gemi ile kaçtılar⁵⁶².

Onuncu Geçiş (1340)

Türkler harbci taarruzlarını istanbul kapılarına kadar ilerletmekte ve görüldüğü veçhile, dâima taarruzlarını yenilemekte olmalarıyla beraber, İmparator Aydın Beği'nin teklif ettiği dörtbin Türkmen'i hizmetine almakla haylî ihtiyatsızlık gösterdi. İmparator'un akıllıca bir siyâset zannettiği bu tedbîr, yeniden bir takım Akıncılar celbetmekten başka bir ne-tîce vermeyip, bunların haydutlukları, sallanmakta olan Rum İmparatorluğu binasına son darbeyi vurdu. 1340'da sekiz bin Türk, AlesponMan yine geçerek, Trakya ve Mizi'yi yağma ve aldıkları ganimetlerle Anadolu'ya avdet

⁵⁶⁰ Nikefor, İmparator'un elinde ondört gemi kalarak, onun kaçtığına inandırır.

⁵⁶¹ Kantakuzen, (K'mlerin daha barbar olduğu kendiliğinden anlaşılır.)

⁵⁶² Kantakuzen, s. 307, 308; Nikefor Gregoras, s. 332.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 1/128-129.

eylediler.⁵⁶³

Onbirinci Geçiş (1341)

Yeni müzâkerelere girişmek zarurî olmuştu. Orhan ile uzlaşma yenilendi. Saruhan Beği, taahhüdü hilâfına, imparatorluk sahillerine birçok gemilerden mürekkep donanma göndermiş, uzaklara kadar korku ve dehşet salmakta bulunmuş olduğundan, İmparator bu anlaşmanın akdine ziyadesiyle acelecilik gösterdi. Kantakuzen, Kersunes sahiline çıkmış olan Türkler'i iki defa mağlûp ederek, düşman donanmasının kumandanı Yahşi ile anlaşmaya -ileride her türlü taarruzdan ictinâb edeceğine dâir kuvvetli vaad aldıktan sonra- ancak muvafakat etti.⁵⁶⁴

On İkinci Geçiş (1342)

Kantakuzen, Yahşi'ya galebesinin ertesi senesi, entrikaları sayesinde saltanat kudretini eline geçirmeğe muvaffak olmuş, ve Jan Paleolog ile birlikte hüküm sürmekte bulunmuştu. Ancak gasb suretiyle nail olduğu yüksek mevkii muhafaza için kuvvete mâlik olmadığı gibi, düşmanla-riyle muharebe edebilmek sebeplerinden dahî mahrum olduğu cihetle, dâhili muharebeye ve Asya barbarlarına müracaat etti. Foça ordugâhında samimî bir muhabbet akdetmiş olan Aydın Beği Umur Beğ, yirmi sekiz bin kişiyi taşıyan üçyüz seksen küçük gemi ile Kantakuzen'in imdadına yetişerek, bu kuvveti Mariça (Hebrus; Meriç) sahiline çıkardı. Kantakuzen rakibi olan baş-amiral Apokokus tarafından dâima tedirgin edildiğinden, yeni zevcesi İmparatoriçe İren'i Dimetoka'da bırakarak, diğer müttefiki olan Sırbie Kralı'na iltica etmişti. İmparatoriçe, sarayının bütün büyüklerini, elinde kalabilenlerin toplamı olmak üzere yüz at ile birlikte, Umur Beğ'in istikbâline gönderdi. Kafilenin yetersizliğiyle beraber, Umur Beğ, hatırnüvâz muameleden az müteşekkir görünmedi; iki bin güzide piyade ile İren'in nezdine azimet etti, ve askerinin aldığı ganimetleri -dahilî muharebenin ve sık sık vuku bulan tahrîblerin son de-rece zarurete düşürmüş olduğu-•

⁵⁶³ Nikefor Gregoras, c. 2, s. 335.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 1/129.

⁵⁶⁴ Kantakuzen, c. 2, s. 379, 381.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 1/129.

bedbaht Dimetoka ahâlisine dağıttı. Şehri müdafaa için dokuz bin muhafız ve beşyüz seçkin muharip bırakarak, Kantakuzen'e iltihak etmek üzere binbeşyüz şeci ve gayr-ı muntazam askerinin bakiyyesi ile -ki yekûnu yirmi bine yaklaşıyordu- yola çıktı. Karaya ulaştığında bu kasabanın ahâlisi Kantakuzen nâmına sahte mektuplar göstererek yolundan alıkoydular. Donanması hâlâ Bera yakınlarında ve Mariça (Meriç)'in denize karıştığı yerde demir üzre bulunduğu cihetle, Umur Beğ oraya gitti. Hesapta bulunmayan bir hal müttelikinden ayrılmağa mecburiyet verdi: Gayet şiddetli soğuk bir gece içinde üçyüz gemici île hemen bütün esirleri öldürmüştü. Umur Beğ îren'e yazdığı bir mektupta, mevsimin şiddetinden dolayı zarurî olan şu âcil gidişten özür beyân ederek, bununla beraber ertesi sene geleceğini vaad etti.⁵⁶⁵

On Üçüncü Geçiş (1343)

Filhakika, ilkbaharın yaklaşmasıyla, Aydın Beği üçyüz yelken ile Trakya sahillerine teveccüh eyledi; lâkin Obe adası yakınlarında bir fırtına Asya donanmasını dağıttığından, yalnız ikiyüz gemi Selanik civarında Klupa limanına varabildi. Bu şehrin duvarları altında Kantakuzen'in fırkasıyla Umur Beğ'in askerî kuvvetleri birleşti. İki hükümdarın en mü-sârt olan hücum şeklini tâyin etmek üzere topladıkları meşveret meclisinde, Kantakuzen Azîz Dimitrius'un hâtırasına riâyeten şehrin hücum ile değil, açlıkla zabtında ısrar etti. İki ay nihâyetinde Umur Beğ'in donanmasıyla bütün ordusunu iade ederek, yalnız altıbin kişi alıkoydu; iki hükümdar, ablukanın kaldırılmasından yedi gün sonra, bu askerle Kris-topolis boğazını kapatan duvarın önüne geldiler. Yebriturum üzerine faydasız bir teşebbüsten sonra, Dimetoka'ya gittiler; Umur Beğ orada parlak bir surette karşılanarak, İmparatorije îren'in ahlâk ve yüz güzelliğine, tam şövalye olmak üzere, arz-ı ta'zîm eyledi.

Ana împaratoriçe Anna Dösavua ile baş-amirali Apokokus ise, birincisinin yardımına nail olmak ve ikincisini Asya'ya dönmeğe razı etmek için, Bulgaristan Kralı ve hattâ Umur Beğ ile müzâkereye başlamış idiler. Kadın düşkünü Aydın Beği'nin nâdir bir maharetle idare etmekte olduğu bu müzâkerelerden tamâmiyle habersiz olan Kantakuzen, mütteliki Umur

⁵⁶⁵ Kantajtuzen, c. 2, s. 541, 542, 543.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 1/130.

Beğ'in Bizans sarayından kabul ettiği onbin altının, beğ'in o kadar civânmerdce başladığı harbin devamı için gerekli yeni sebepler tedârikine hasr olunacağını zannetti, veyahut buna kânî olmuş gibi göründü. Umur Beğ, ertesi sene daha kalabalık bir ordu ile geleceğini vaad ederek gitti. Lâkin Umur Beğ'in, müttefikini, Ana împaratoriçe'nin ahlâk bozucu teşebbüslerinden ve kıymetli hediyelerinden ziyâde, kendi memleketi karışık durumda bulunduğu için terk ettiğini beyân etmek hakkaniyete muvafıktır: Çünkü Papa ile Venecik'in ve Kıbrıs Kralı'nın kadırgalarından kurulmuş bir donanma, onun hükümet merkezi olan İzmir'i tehdîd ediyordu. Bir müddet sonra, bu şehrin kalesi, Türkler aleyhine birinci defa olmak üzere ittifak eden Hıristiyanların eline düştü. Tersane ile Umur Beğ'in donanması yakıldığı gibi, limanda bekçilik eden kadırgalar yeni gemiler inşâsını önlediklerinden, Kantakuzen'in müttefiki, tâyin etmiş olduğu zamanda Akdeniz Adaları yoluyla Rum İmparatorluğu sahillerine gelebilmek için, kendisini imkânsızlık içinde buldu.⁵⁶⁶

On Dördüncü Geçiş (1345)

Bununla beraber, münâzaalı taraf bir arazî parçasını terk etmek ve haylî müddet önce Ayos Potamus'da Kantakuzen'le mülakat ederek, ondan at ve silâh hediyeleri almış oğlu Süleyman'ı himaye etmek şartıyla Alespon'a kadar memleketin içinden geçmeğe Saruhan Beği'nin muvafkatini aldı. Umur Beğ, Süleyman refakatinde olduğu halde, yirmibin süvârîsiyle Asya sahilinden Boğaz'a kadar geldi; oradan Avrupa'ya geçmekte müşkilât görmedi, ve Dimetoka, üçüncü defa olarak, gâsıp tarafından davet olunmuş Türkler'in Rum İmparatorluğu toprağını çığnediğini gördü. Aydın Beği, Avrupa'ya vâsıl olur olmaz, Bulgar Mumiçilas'a karşı Kantakuzen'in yardımına koştu; İzkantiya (Iskeçe)'nm ve Mora hududuna kadar Merop mıntıkasının hâkimi olan Mumiçilas o zaman İmparatorluğun en muhataralı, en korkunç düşmanı idi. Mumiçilas, Perito-rium'da mağlûp edildi ve İskeçe'den atılarak, hazîneleriyle birlikte Bulgaristan'a geçmekte acele gösterdi. Müttefik hükümdarların muvaffakiyetleri kendilerine o kadar

⁵⁶⁶ Kantakuzen, c. 2, s. 567, 575, 584, 591; Nikefor Gregoras, c. 2, s. 422, 433, 443, 482; Lujie, Venedik Târîhi, c. 3, s. 304; Verno, Şövalyeler Târîhi; Pri-nlno, Hâtır&t-ı Târîhlyye, s. 3. Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 1/130-131.

cesaret verdi ki, evvelâ Sırbıye Kralı'nın muhasara ettiği Fere üzerine mi, yoksa hemen Kostantiniyye üzerine mi yürümeyi kararlaştırmak için müzâkere tertiplədiler. Kantakuzen'in ihtarlarına rağmen, ikinci şekil tercih olundu: İstilâ ordusu Apama'ya⁵⁶⁷, yâni payitahtın kapılarına kadar gelmiş iken, Süleyman, Küçük Çekmece ve Balıklı arasında bir sarayda sıtmadan vefat etti. Genç emir-zâ-denin pederinden her türlü zehirlenme şüphelerini def etmek için, Sırbıye aleyhindeki muharebeyi ikmâl etmeden ayrılmayacağına dâir verdiği vaad hilâfına, Umur Beğ Asya'ya dönmeğe karar verdi. Bu vak'a-lar sırasında, Jan Paleolog'un validesi, Kantakuzen gibi, Türkmen'lerle tedafüi ve tecüvüzî bir ittifak akdi teşebbüsünde bulundu. Bu maksatla Saruhan Beği'ne müracaat ederek, yardım vaadi aldı; lâkin Kantakuzen ile Umur Beğ arasında irtibat vâsıtası olan dostluk bu entrikaları bozmağa muvaffak oldu O zaman Küçük Asya beğleri arasında carî bir kaide hükmünce, bunlardan biri sefere çıktığı vakit, maiyyetine, ordunun ganimetlerinden hissedar olacak bir ecnebi fırkası alırdı. Umur Beğ, bu serbestiden istifâde ile Saruhan Beği'nin askeri arasına kendi askerinden iki bin nefer soktu, ki, bunlar gizlice, silâh arkadaşlarını împara-toriçe'den ayırmağa ve Kantakuzen'e imâleye memur ettiler. Bu vazife tam bir muvaffakiyetle neticelendi.

Bu sırada Kantakuzen, kızıyla evlenmek isteyen Orhan'ın daha kuvvetli bir müttefik olacağını ümîd etti. Kantakuzen, Osmanlı hükümdarının elçilerini hediyelere boğmakla beraber, kat'î bir cevap vermeksizin, döl. melerine izin verdi. Kantakuzen'in bu hususta re'yine müracaat eylediği Umur Beğ, Orhan sâdik bir dost olmasa bile, himâyesi dâima kiy-metdâr olacağını beyân ile, pâdişâhın teklif ettiği akrabalık bağlarını akdetmeğe teşvik etti.⁵⁶⁸ Bu nasihat pek ihtiyatkârca ve pek münâsip idi; husûsiyle kî, Kantakuzen hangi surete teşebbüs edeceğini tâyin için müzâkere ettiği sırada, İmparatoriçe Anna, Orhan'dan yardım talebinde bulunmakta ve şüphesiz sıhriyyet ile de irtibat kurmayı arzu etmekte idi. Kantakuzen, bu kuvvetli müttefik, daimî

⁵⁶⁷ İstanbul, ve Boğaziçi, 2, s. 7.

⁵⁶⁸ Kantakuzen, s. 683. DÖ Kanj, Franzese'in Yani Paleolog'un Orhan nezdine firar ile kızı Pâdişâh'a verdiği dâir ifâdesinin (1,9, Bizans imparatoru İstmat (?), (s. 239 ve 261), sehv-den ibaret olduğunu isbât eder. Kantakuzen ve Nikefor (15, bâb: 5, fıkra: 20) yalnız Kantakuzen'in kızının Orhan ile izdivacından bahsederler, ki Nikefor bu kızı Maria, ve pederi Kantakuzen Teodora diye isimlendirir. Nikefor Orhan'ın ismini haylî doğru olmak üzere «trhanos» yazar. Avrupa müverrihleri ve özellikle Spondojino Franzese'in hatâlarını istinsah eylemişlerdir. Hattâ bu son müverrih, Orhan cülusunda üç kardeşini idam ettirdi der; halbuki yalnız Afâü'd-dîn adında bir kardeşi vardı.

surette kaybetmekten korkarak, Orhan'ın teklifini kabul hususunda sür'at gösterdi. Osmanlı hükümdarı, nişanlısını almak için, Kantakuzen'e otuz gemi, ve muhafaza hizmetinde bulunmak üzere, devlet ricalinin büyükleriyle beraber birçok süvari asker gönderdi. Kantakuzen, hanedan azaları ile İmparatorluğun büyükleri ve askerî kuvvetlerinin refakatinde olarak, Silivri (Slimbria) sahrasına gitti. Eski bir İdet icâbmca, prenses, azimetinden evvel orada, bin renkli kalıçelerle döşenmiş yüksek bir taht üzerinde halkın gözlerine son defa olarak görünmek lâzım gelirdi; fakat bu teşrifat usûlü, bir prensesin ecnebî bir prens ile izdivacına mahsus idi. Tah-tın yanında İmparatoriçe ile üç kızına mahsus çadır dikilmişti. Nişanlının gelmesi için tâyin olunan gece kadınlar çadırlarında kaldılar. İmparator, devlet ricalinin büyüklerinin başında at ile göründü; halk prensesin yüzünü gözlere göstereceği ânı sabırsızlıkla bekleyerek, tahtın yanlarını kuşatmıştı. Verilen işaret üzerine, altın işlemeli ipek perdeler düşerek, ellerinde meş'alelerden silâhlan, yere diz çökmüş olarak hadımlarla⁵⁶⁹ çevrili olan nişanlının görülmesine müsait oldu. Bunun akabinde fife ve borular ovayı şevk veren nağmelerle inlettikleri gibi, yek-âhenk müterrenim zümreleri genç zevcenin medhiyelerini söylediler. Bu teşrifatı, birkaç gün süren mükellef ziyafetler takip ederek, bunlar da iki milletin bilâ-istisnâ asker ve memurlarının büyükleri hazır bulunmuşlardı⁵⁷⁰. Prensese sevinçli nağmelerle altmışlık barbarın yatağına götürüldü*⁵⁷¹. Hatırlardadır ki vaktiyle Osman, ilk zevcesi olmak üzere güzel Nilüfer'i vermiş (1299) idi⁵⁷².

⁵⁶⁹ Bizdeki «hadımağalar», Blzans'da dahi vardı (Mütercim).

⁵⁷⁰ Kantakuzen, c. 2, s. 65, 652, 662, 665, 681, 684, 687.

⁵⁷¹ Orhan o târihte İyice yaslanmıştı; lâkin milletin içinde pederâne bir sadelik içinde, ve kışın şehirlerde, yazın yaylalarda ömür geç'ren bir pâdişâh, altmış yaşında pir sayılamıyacağı gibi, Orhan zamanının en hakim ve âdil ve insâniyetperver hükümdarı olduğu cihetle, ona barbar tâbirini bütün samîmi Osmanlılar haklı olarak reddeder. Hammer, bunu Bizans tarihçilerinden almış olmalıdır; halbuki İmparator'un kızını verdiği bir pâdişâh hakkında Bizanslıların bu tâbiri kullanmış olmaları kendilerinin aleyhine çıkar. Bu kitabın sonunda müverrih dahî Orhan'ın ahlâki güzelliğinden sitây'le bahsedecektir. (Mütercim).

⁵⁷² 687 (1288)de doğmuş olan Orhan, birinci defa, Bilecik hâkiminin kızıyla 699/1299'da; ikinci defa Kantakuzen'in kızıyla 1346'da nişanlanmıştır.

(1346/747). Orhan'ın İmparator'un kızıyla izdivacı hususunda, görebildiğimiz eski târihler birşey söylemiyorlar. Haber-! Sahih şunları kaydeder: «Müşarünileyh (Orhan) altmış yaşında oldukları halde, İstanbul İmparatorları hanedanından Kantakuzen, İmparatorluk tahtını almak için Teodora nâm kerîmesini harem-serây-ı izdivaçlarına kabul ettirdiği Avrupa târihlerinden menkûldür.» Haber-f Sahih'in mehazi Hammer oldu-'ğu Mütercim'in malûmudur; Haber-i Sahih sahibi bu izdivacı, Hammer «ibi, pâdişâhın teki'fine değil, Kantakuzen'in arzusuna bina etmekle zannında isabet göstermiştir. Çünkü izdivaçta alelade talep, arzdan evvel vâkî ise de, Kantakuzen, evlendirmek hususundaki emelleri için, izdivacı arzu ve bunun için de lâzım gelen

Orhan'ın Bilecik Hâkiminin kızıyla nişanlandığı ve împaratoriçe'nin kızıyla evlendiği târih arasında elli sene geçmiş ve Bizans İmparatorunun mahkûmiyetleri bu ikinci izdivaçtan başlamıştır.⁵⁷³

Onbeşinci Geçiş

Ertesi sene, Orhan kaympederiyle görüşmek için, bütün âüe mensupları ve saray halkıyla -Bizans'ın Asya sahilindeki bir kasabası olan- Stkütari (Üsküdar)'ye geldi. Haylî günler, iki hükümdar ve maiyyetleri askeri av yiyeceklerinin zevkine vakitlerini hasrettiler. İmparator ve dâ-mâdi ayrı bir sofraya otururlar, Orhan'ın dört oğlu ve zevceleri için⁵⁷⁴ ötekinin yanına diğer bir sofraya kurulur, etrafta dahî Türk ve Rum büyüklere zemîne döşenmiş kaliçeler üzerine bulunurdu. İmparator kızı Teodora ve dört dâmâdi ile birlikte, Bizans'a (istanbul'a) gitti; Orhan ise, huzuruyla muhafaza etmek istiyor gibi, ne ordugâhtan, ne de donanmadan asla ayrılmadı. Prenses, üç gün ailesinin yanında, ve Ana împarâ-toriçe ile kendisinin hemşireleri yanında kaldıktan sonra, Orhan'ın ailesi efradı oldukça kıymetli hediyelerle Bitini'ye geldi⁵⁷⁵. Kantakuzen'e sâdik bir dost değilse de, bir hânü tedârik etmiş olması lâzım gelen bu dostça bağlar ve müzaheret Osmanlılar'a eski yağma âdetlerini unutturacak kadar kuvvet gösteremedi⁵⁷⁶. Sultân'ın Boğaziçi'ni terkenden az bir müddet sonra, bir fırka Osmanlı Alespon'u geçerek, Trakya şehirlerini hesâra uğrattılar. Gayr-ı muntazam Türk askerlerinin tahribatı sahil vilâyetlerini o kadar fakirlik ve sefaletle düçâr etmişti ki, yeni istilâ ordusu iki firkaya ayrılmayı münâsip görerek, bin ikiyüz süvari doğuya yönelip Bize (Vize) etrafındaki mıntıkaı

tedbirlere tevessül etmiş olacaktır, tbnü Battuta'nın Anadolu'yu dolaşırken İznik'te görüştüğü ve Bîlun Hâtûn dediği Orhan'ın zevcesi, bir prensesdir.» tbnü Battuta Seyahatnamesi, Parts tab'ı, c. 1, s. 322. tbnü Battuta'da Özbek Hân'ın zevcesi olan imparator kızma da «Bîlûn Hâtûn» denilmiştir: «El-hâtunü's-sâlisetelr ve ismihâ Bîlûn ... vehî binti mülki'1-Kostantiniyyetn-uzmâ es-Sultânü Tekfur», s. 393. Bu unvan, İslâm hükümdarlarının aldıkları Hıristiyan prenseslerine mahsus olmak lâzım gelir (Mütercim).

⁵⁷³ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 1/131-134.

⁵⁷⁴ Bunun doğrusu «Evvəlki zevcelerinden doğmuş olan oğulları için» olması gerektir. (Mütercim)

⁵⁷⁵ Kantakuzen, c. 3, s. 717.

⁵⁷⁶ tstilâ devrinde olan bir devlet, bir izdivaç için elbette s'yâsetinin çizgisini değiştiremez. Maksat yağma değil, istilâ idi Bittatoî her istilâ teşebbüsü netîce sağlamamış, her harbde mu'tâd olan ganimetlerle iktifa edilmiştir. (Mütercim).

devretti, ve bin beşyüz piyade Ro-dopi ve Dimetoka'ya yakın şehirleri sağda bırakarak, Halkidis yanmadasında Orfantu (Urfanu) ve Selanik körfezleri arasına girdiler. Halkidis valisi Matyas -ki Kantakuzen'ih oğludur- kanlı bir muharebede ikinci müfrezeyi kamilen bozdu. İçlerinden şu vak'anın haberini Asya'ya ulaştırabilecek bir kimse bile kalmadı⁵⁷⁷. Kantakuzen, Medya'dâ (eski Salmidesus) (Midye), isyan etmiş bir reisi itaate getirerek, oradan döndüğü ve Edirne'ye teveccüh eylediği sırada, bu istilâdan ve bindört yüz kişiden mürekkep ikinci bir takımın yaklaştığından haberdâr oldu. Bunları Lipikos Dağı eteğinde ordugâh kurmuş buldu. Arazinin hendeklerle kesilmiş, tepeciklerle dolu bulunmuş olması, düşmanın adedçe çokluğu açıktan hücumu müsait olmadığından, İmparator, gece bunların arkasından giderek, ancak ertesi gün Mezena yakınında muharebeye girişti. Os-manlılar'ın reislerinden Kara Mehmed cenkte telef oldu. Diğerleri Kara Osman⁵⁷⁸ bir tepenin üzerine çekilerek, kahramanca müdafaa etti ve ancak birçok defalar teslim teklifinden sonra, maiyyetinde kalan bir avuç askerle inerek, İmparator'un ayağını öpmeğe geldi. İmparator bunların bir müttefik hakkındaki hareketlerini ayıplayarak damadının vefasızlığından şikâyet ettiği sıradar birkaç genç Rum büyüğü, teessürleriyle mütehassis ve aniden hiddete mağlûp olarak, Türkler'in üzerine hücum ve haylisini idam ettiler. Mağlûplar, kılıç ile silahlı olarak İmparatorun etrafında buldukları cihetle, onun şahsından intikam alabilirlerdi; fakat İmparator tepeye kaçmalarını yüksek sesle Türkçe ihtar etmekte olduğundan, yemin ile te'mîn edilmiş bir sözün çîğnenmesinden onun suçlu olmadığına kanâat ederek, kendisine ilişmediler. Kara Osman, bu gâfil avlandıkları hücumda maiyyetinden dokuz yüz kişi ile beraber telef oldu. Üç yüzü de ilk çarpışmada zayi olmuştu. İmparator -bizzat ifâde eylediği veçhile- verdiği sözüne itimâd ile, hayatlarını tehlikede bıraktıkları halde, kendisinin hayâtına taarruz etmemiş bulunanları kurtarmak lâyük olacağı fikrinde olduğundan, mağlûpları hediyelerle taltif ve ser-bestâne geri çekilmelerine müsâade etti.⁵⁷⁹

Onaltıncı Geçiş (1349)

⁵⁷⁷ Nikefor Gregoras, s. 526-528.

⁵⁷⁸ Kantakuzen, c. 3, s. 739. Kara. Osman yerine «Ka^a, Otmas» yazmıştır.

⁵⁷⁹ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 1/134-135.

Payitahtı olan İzmir'i Lâtinler*'in elinden kurtarmak için giriştiği bir muharebede, bir tarafından bir tarafına geçmiş bir ok ile vurulan Umur Beğ'in vefatından sonra, Orhan, kayınpederinin artık dostu değil tabii hâ-misi oldu. Hadım Mercan'ın, rakibi İmparator Yani Paleolog'u zehirlemek için Kantakuzen'e vâkî plan teklifi Orhan'ın ilkası mıdır, yoksa bu hadımın kendi fikri midir, bunu tetkik etmenin yeri burası değildir.

Bunun, her türlü muhataraya karşı muhafaza bahanesiyle vesayetine ve-rilmiş olanı daha yakından nezâreti altında bulundurmak, yahut civan-mertliğe benzeyen şu hareketle aldanıp da, faziletlerini ve âlicenâblıkla-nm ebedîleştirecek târihi iğfal etmek için Kantâkuzen tarafından uydurulmuş bir hîyle olması daha muhtemeldir. Şu cfliet ne olursa olsun, Orhan Sırbıllar'ın rahatını bozdukları kayınpederine imdâd için bir fırka askerle oğlu Süleyman'ı gönderdi. Vakıa Süleyman'ı geri çağirtmakta ge-cikmediyse de, askerini împarator'un emri altında bırakmasını bildirdi. Bunlar Bruyan'ın istilâsından sonra, bol ganimetler almak ümîdlerine nail olamamaları üzerine, Sırbıye Krai'nın idaresindeki memleketleri tah-rîb ederek maksatlarına eriştiler.⁵⁸⁰

Onyedinci Geçiş (1353)

Bir zamandan beri împarator ile Orhan arasında carî olan dostâne münâsebetler, Pâdişah'ın -Boğaziçi'nde bir Venedik donanmasına mağlûp olarak yardımını talep eden- Cenevizler'e imdâd etmesine mâni olmamış idi. Orhan, yalnız donanmalarının defalarca Osmanlı arazîsi üzerine asker çıkarmasından dolayı değil, kuvvetini hafife alarak kendisiyle ittifaka tenezzül göstermemiş olmalarından dolayı, kayınpederi Kantaku-zep'in müttetikleri olan Venediklilerin aleyhine derîn bir husûmet besliyordu. Cenevizler'in altını Pâdişah'ın kalbî tereddüdlerini bertaraf etti. Kuvvetli bir Türk fırkası Üsküdar yakınında Boğaz'dan geçerek, İmparator'dun payitahtı mülhakatından olan Galata'da Cenevizler'e iltihak etti⁵⁸¹. Orhan ile -o zamana kadar diğer dâmâdı Yani Paleolog aleyhine Osmanlılar tarafından vuku bulan yardımlar sayesinde tahtında devam edebilmiş olan-

⁵⁸⁰ Nikefor, c. 2, s. 525, 529; c. 3, s. 766, 767, 774.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 1/135-136.

⁵⁸¹ Nikefor Gregoras, s. 833.

Kantâkuzen arasındaki düşmanlık bu târihten başlar. Yani Paleolog, Orhan'dan imdâd istemesiyle, iki dâmâd kayınpeder aleyhine açıktan açığa husûmet gösterdiler. Bizans İmparatorluğunun zaa-fiyet derecesini takdir etmiş, ve zâten İmparator'un payitahtında bile Cenevizler'in arzularına uygun davrandığını görmekte bulunmuş olan (Rumlar'm mağlûbiyet tesellisi) Sultân, hiç olmazsa bir müddet Yani Paleolog'u küçük kuvvetlerle muhafaza etmek, ve sonra büyük kuvvet ile Kantakuzen'e yardım etmek için terkeylemek, menfaatlarına muvafık olacağını hesap etmişti.⁵⁸²

Onsekizinci Geçiş (1356)

Orhan'ın ve oğlu Süleyman'ın siyâseti, Rum İmparatorluğunu harâb etmekte olan dâhili muharebelerden istifâde etmekte. Süleyman'ın, tasavvurundaki sür'al derecesinde icra sür'atine yaklaşmış olan el vuruşu sayesinde, Osmanlı nesli Boğaz'm Avrupa sahilinde kat'î ve daimî bir surette yerleşmeğe muvaffakiyette gecikmedi. Türkler'in bu onsekizinci geçişi -ki Osmanlılar'ın onaltıncı geçişidir- millî müverrihlerin zikrettikleri ilk çıkıştır; bundan evvelkileri mühim ve daimî bir fethetme sebep olmadıkları için, onlarca zikre şâyân sayılmamıştır. Bu onsekizinci geçişten Rum müverrihleri içinde bahseden yalnız Kantakuzen'dir; o da eserinin iki yerinde şâir vak'alar sırasında bilebile ehemmiyetsiz ve kısa bir surette zikreder⁵⁸³. Bütün Osmanlı müverrihleri, Türklerin Avru-pp'ya şu ayak basışını en ince teferruatına kadar bütünüyle nakl etmekten haz duymuş oldukları cihetle, bu mühim vak'a hakkında tafsilât vermeyi ve Osman'ın hayâlperver rüyasını naklettiğimiz gibi, Süleyman'ın sevkîyatı ifâdesine de bu husustaki an'aneyi ilâve etmeyi gerekli addederiz. Bu türlü rivayetler, kavimler târihinin şairane kısmıdır, ki bir milletin fikir ve ahlâkını takdire delâlet ettiği gibi, bâzan ilmin yalnız başına izah edemeyeceği vak'alara kuvvetli bir aydınlık, kazandırmakta olduğu için bilhassa dikkate lâyıktır. Bununla beraber ileride buna benzer ilâvelere pek girişmeyeceğiz; çünkü bu târihte ilerledikçe vak'aların bütün hakikatleri, an'anelerin şairine hâkim olacaktır. Marmara'nın güney sahilinde Alespo'nun kapısında (Sultaniye kalesi) Kapu Dağı Yarımadası (Mileziler'in kolonisi olan eski Kizik yarımadası) görülür.

⁵⁸² Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 1/136.

⁵⁸³ Kezâllık, s. 841, 866.

Yarımadanın karaya bağlandığı noktasında -ki bugün oradan Aydıncık harabesi görülür- vaktiyle İran, Roma, eski Yunanistan, Bizans İmparatorluğu târihlerinde meşhur olan Kizik beldesi bulunurdu. Asya sahilinin en ticâretti limanlarından olan bu şehrin, Rodos, Marsilya, Kartacena gibi iki askerî tersanesi ve büyük bir buğday anbarı vardı; tersanelerin herbiri bir mimarın husûsî idaresi altına verilmişti. Büyük binalara mâlik ve bir zamanlar denizcilikteki büyük kudretine şahit olunan bu şehrin vekayîinde Argonotların ve Gotlar'ın geçişi, Mitridâd'm muhasarası, o beldenin Lukullus kumandasında Romalı-lar'dan aldığı yardım nazarları celbetmektedir. Şehir, Romalılar tarafından, sadâkatine mükâfaten, hür addedilmiş iken, Ogüst ibadethanesini hizmetinde müsamaha gösterdiği için, müteakiben bütün imtiyazlarından tecrîd edilmiştir⁵⁸⁴. Bizanslılar'm zamanında yeniden Alespon mıntikasının idare merkezi, Mizi ülkesinin ve bütün Truva⁵⁸⁵ arazîsinin merkezi⁵⁸⁶ oldu. Kizik kapılarında Dindimus Dağı üzerinde îda ilahelerinden Koca Nine Mabedi bulunurdu ki, bu mezheb Argonotlar tarafından te'sis olunmuştur. Koca Nine, Pesinont beldesinde olduğu gibi, Kizik'de dahî, bir hacer-i semavî (gök-taşı) şeklinde olarak, ihtirama mazhar olurdu; işbu mukaddes göktaş, Kral Attalos'un saltanatı zamanında Roma'-ya getirilip, genç Çipiyon⁵⁸⁷ önlerinde olmak üzere, Roma'nın bütün zâtlarının karıları tarafından istikbâl edilmiş idi. Yarımada sakinleri Ki-bele, Pruzerpine, Jüpiter mâbudlarına da ibâdet ederlerdi; masal kabilinden bir an'aneye göre, Jüpiter Kizik beldesini, cihaz olarak, Plüton'un zevcesine bahsetmişti. İmparator Adriyen, bu şehri putperestliğin en güzel ve en büyük ibâdethânesiyle süslemiştir; bu mabedin cümlesi yekpare olan sütunlarının çevresi dört ve yüksekliği elli zira idi.⁵⁸⁸

Yeni elde edilen eski Mizi ülkesinin mutasarrıfı olan Orhân-oğlu, Ki-zik'in ihtişamlı harabelerinin manzarasına hayran oldu. Kırılmış sütunları, çimen üzerinde yer yer konulmuş mermerleri, Süleyman'ın emriyle inşâ olunan Sabâ Melikesi Belkıs'ın"⁵⁸⁹ sarayı enkazını ve Istahr-ı Fars (Persepolis) ile

⁵⁸⁴ Strabon, kitap: 12,7, 2; Tasit, Vekyt-nâme, 4, 36.

⁵⁸⁵ tyerakl, s. 661. Malala. 1, s. 364.

⁵⁸⁶ Nikefor Gregoras, c. 2, s. 519.

⁵⁸⁷ Strabon; Livius, 29, 11 ve 12.

⁵⁸⁸ Diokasius (kitap: 7), Antonin saltanatında, Manner'in hiç bahsetmediği bu fıkra Kostantiniyye'de pekçok caminin sütunlarını teşkil eden mermer kitlelerinin -ki kalınlığı ve yüksekliği müsavi yekpare sütunlardır- nereden çıkarılabilmiş olduğunu gösterir.

⁵⁸⁹ (Hammer'in bu haşiyesi, Bratutu'nun Sa'dü'd-dîn tercüme olunmuş bir fıkrasıdır; ona bedel,

Tedmür (Palmira) kalıntılarını hatırına getirirdi. Bir gece deniz kenarında otururken, Ay'ın ışıklarıyla⁵⁹⁰ revakların, sütunların dalgalar üzerine aksedişlerini ve bulutların denizin yüzünde gezinişlerini görerek, bu harâb mâbedleri denizin derinliklerinden zuhur etmiş, ve su üzerinde bir donanma geziniyormuş gibi zannetti. Etrâfın-do esrarengiz şeylerin çıkardığı sesler dalgaların sadâsına karışmakta, ve şu anda Doğu'yu aydınlatan hilâl, gümüştten bir şerit ile Asya ile Avrupa'yı birleştirir şeklinde görünmekte idi. İlk önce Edebâlî'nin göğsünden çıkıp da, Osman'ın göğsüne gizlenen, işte bu Hilâl idi. Ceddine, bir cihangirlik fikri için hayırlı bir fal olan hayalperestçe görüntüler, Süleyman'ın cesaretine ışıklar saçarak, Osmanlı kudretini Küçük Asya sahillerinden Rum İmparatorluğu sahillerine nakletti ve şu suretle Osman'ın rüyasının ahkâmını fiil hâline dönüştürerek, Avrupa'yı Asya ile birleştirmeyi tasavvur etti.

Süleyman, derhal, Mizi hükümetinde maiyyetinde bulunmakta olan Ece Beğ, Gâzî Fâzıl, Evranos Beğ, Karesi hükümdarının eski veziri Hacı İl-beği ile müzâkere etti. Hepsi de Şehzadenin tasavvurunu tasvip ettiler. Ece Beğ ile Gâzî Fâzıl o gece Gurucuğa azimetle, Gelibolu'dan bir-buçuk fersah mesafede Gurucuğun karşısında bulunan Çimp⁵⁹¹ civârında keşif yapmak için bir kayığa bindiler. Asya'ya beraber götürdükleri bir Rum esiri, mevkîin mahrumiyet ve terkedilmişlik hâlini Süleymân'a haber verdi, ve muhafızları gâfilâne basmak üzere Şehzâde'yi oraya götürmek için hizmetini arzetti. Akabinde, Süleyman, köselelerle birbirine bağlanmış ağaçlardan iki ?ol yaptırdı. Ertesi gece en cesur silâh arkadaşlarından otuz dokuz kişi ile salın içine atladı. Yanında, yine o sa-lir içinde Kara Hasan-oğlu, Kara Ali-oğlu, Akça Koca-oğlu, Balabancık-oğlın bulunuyordu. Öteki salda Hacı İl-beği, Ece Beğ. Gâzî Fâzıl, Evra-nos vardı. Hisar'ın önüne ve sollarında büyük bir gübrelik üzerinden merdivenle duvarın yukarisına çıktılar; o zaman hasad

aslı naklolunmuştur. Tâ-cü't-Tevârîh, c. 1, s. 53).

«(Süleyman Paşa) Karesi vilâyetinden Aydıncık nâm kasa-ba-i dil-firûz ve belde-i ibret-endûza gelüp, âsâr-ı garibe eb-nîye-i acibesin müşahede edüp, Temâşâlık nâmıyla ma'rûf olan Kasr-ı Süleymânî'ye çıktılar, ki mahall-i nakl serîr-i Belkıs'dır demişlerdir; Hazret-i Süleyman nebî-i aleyhisse-lâmdan berü ol binâ-yı âlfide olan mermerleri ve azîm sütunları selâtûn ve havâkîn-i zî'1-iktidâr; binalarına nakletmişler-dir.»

⁵⁹⁰ Şehzade Süleyman Paşa, Karesi kıfasmin (Müverrih'in okuyuş şekline göre) Aydıncık kasabasında.' idi. Tâcû't-Tevârîh'de «tdincik»tır. Müverrih bu isim ile müşabebet bulmak için «Hilâl!» «Ay-dıncık» ile tefsir ©diyor. Halbuki bu isim «İdincik» (Edincik) olacaktır. (Mütercim)

⁵⁹¹ Tacü't-Tevârîh'de Gurucuk «Güre» (Gürec) ve çimp «Çemnit (Çimni)dlr.

ile meşgul olan ahâlî tarlalara dağılmış olduğu cihetle, hisarı büyük bir kolaylıkla zaptettiler. Süleyman, limandaki sandalları, üçyüz askeri Çimp'e getirmek için hemen Asya sahiline şevketti; üç gün sonra istihkâmda üçbin Osmanlı muhafız bulunuyordu.⁵⁹²

Ondokuzuncu Geçiş

Bu vak'alardan sonra, Kantakuzen, genç rakibi Yani Paleolog'un, aleyhine toplamış olduğu kuvvete daha ziyâde mukavemete muktedir olmadığı için, yeniden Orhan'ın yardımlarını talep etti. Orhan, Çimp Fâti-hi'ni gönderdi ki, daha sonra İmparator için düşmanı aleyhinde faydalı olmaktan ziyâde zararlı olmuştur. Onbin Türk süvarisi Meric'in denize karıştığı yerde Aynoz (Enez) yakınma çıktılar, ve Yani Paleolog'un mıntıkasından ve Tribaleliler'den almış olduğu yardımcı askerleri mağlûp ederek, Bulgaristan'ı tahrîb ve ganimetleri hamilen Asya'ya döndüler⁵⁹³.

⁵⁹² Sa'dü'd-dîn, varak: 32; Bratutu'da, s. 58-63; Neşri, 56; ÂH, 18; LutH 10; Solak-zade, 7; İdrîs, 118; Cihân-nümâ, 682; Viyana İmparatorluk Kütüphanesinde el yazısı, Nu: 130, varak: 18 ve Nu: 480, varak: 9. Ravzatü'l-Ebrâr; Küçük Nişancı Hapı Kalfa, hepsi de bu geçişi 758 (1356) senesinde gösterirler. Kantakuzen; Çimp'in zaptını birkaç sene sonraya bırakır. Fakat kendi tac giydiği târihde bile yanlış olduğu için ifâdesine pek az ehemmiyet vermek caizdir.

Tacü't-Tevârîh'in (c. 2, s. 54) Rumeli'ne geçişe dâir olan ifâdesinin hülâsası budur:

«Rûm ili'nin menâfi-i mevkîası, serveti ma'lûm olduğundan Sultân Orhan teshirini arzu ederdi. Bir gün Şehzade Süleyman Paşa ile mülakat ederken, mücerred tezekkür suretinde denizden öte tarafa geçilmesi temennisini beyân buyurdular. Şehzade derhal bu bâbda pederinden ruhsat istedi. Makarr-ı hükümeti olan Karesi'ye avdetinde kenar-ı deryada Aydıncık beldesine azimet ile âsâr-ı kadîmesini gördükten sonra «Temâşâlık» nâ-mıyla maruf kasra çıktı. Erkân-ı hükümetini oraya celbetti. Ak-dolunan meclis-i müşaverede Ece Beğ Şehzadeyi mütefekkir ve müteellim görerek sebebini suâl eyledi. Süleyman Paşa maksadını söyledi. «Acebâ karşıya geçüp de bize dil (malûmat alınacak düşman esiri) getirecek kimse bulunur mu?» dedi. Ece Beğ, Gâzî Fâzıl arz-ı nefis ile Görec mevkiinden Çimni'ye sal ile geçtiler. Burası denizin dar bir mahalli idi. Çimni'de bağlık içinde bir hıristiyan bulup Şehzadeye getirdiler. Bu hıristiyan talep olunan malûmatı itâ ile beraber rehberliği taahhüd eyledi. Sığır derilerinden kayışlar çıkarılıp ağaçlar birbirine o kayışlar ile rabt edilerek iki sal yapıldı. Ak-sunkur, Karaoğlan-oğlu, Kara Timurtaş, Kara Hasan-oğlu, Akça- Koca-oğlu, Balabancık-oğ-lu, gibi kırk dilâver bir salda; Hacı İlbeği, Ece Beğ, Gâzî Fâzıl, Evranos Beğ ile diğer kahramanlardan kırk kişi dahî ikinci bir salda idiler. Gece karanlığında, karşıya geçüp rehberin delaletiyle bir büyük gübrelikten kale burcuna çıktılar. Anadolu'dan gemisiz hiçbir kimsenin geçmesine ihtimal verilmediğinden kale muhafızları müstağrak-ı hâb-ı gaffet idi. Osmanlılar bunları esîr ettilerse de tatyîp eylediler. Tedârik olunan gemilerle daha o gece Anadolu tarafından üçyüz gâzî Rum-ili cihetine geçirildiği gibi üç gün içinde gelen asker üçbine baliğ oldu.» Kâtip Çelebi de, Hammer gibi, 758 târihini gösterir. Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Uçdal Neşriyat: 1/136-139.

⁵⁹³ Kantakuzen, c. 3, s. 845.

Galip askerlerin dönüşünden beri gönlü daha rahat olan Kantakuzen, Süleyman ile Çimp'in nakid ile mübadelesi mahâberesine girişti. Kararlaştırılmış olan onbin duka altını⁵⁹⁴ henüz gönderilmişti ki, Osmanlı Şehzâdesi'nin husûsî bir memuru mevkiin anahtarlarını getirip teslim etti; ancak o sırada Trakya sahilleri şehirlerini dehşetli bir zelzele tahrîb etti. Hanelerinin enkazı altında hayâtlarını kaybetmemiş olan ahâlîsi muhâfızlarıyla birlikte -tahrib belâsına ve Türkler'in barbarlığına (Rum-lar'a göre) karşı sığınacak yer araştırmak için- felâketten masun kalmış kalelere gittiler. Lâkin yağmur seylâbeleri, kar, dondurucu bir soğuk, kadın ve çocukları yollarda telef eyledi. Erkekler ise, güzergâhlarında kendilerini • beklemekte olan Orhan'ın askerlerinin ellerine düştüler. İşte bu suretle Osmanlılar anâsır-ı şedâid-nümâyı (yâni: zelzele, hava soğukluğu, yağmur ve don gibi felâketleri) kendilerine kuvvetli bir yardımcı buldular. O zamandan itibaren tasavvurlarının Allah tarafından kolaylığa mazhar olduğuna itikad ettiler. Süleyman Paşa'nın Gelibolu önünde bırakmış olduğu Ece Beğ ve Gâzî Fâzıl, yer hareketlerinin duvarlarda açmış olduğu yarıklardan girerek, ahâlî arasında hüküm süren karışıklık sayesinde şehri raptettiler. Boğaz'ın anahtarı ve Karadeniz ile Akdeniz ticâretinin anban olan Gelibolu, târihte Makedonyalı Filip'in muhasarasına karşı sebatı ve -sukutundan yarım asır evvel Rum îm-paratoru'nun cezasını hafiflettiği ve şehri deniz haydutluğuna merkez ittihaz eylemiş olan- Katalanlar'm, nâm-ı diğerle Mağribîler'in taşkınlıkları ile meşhurdur⁵⁹⁵. İki Osmanlı reisinin kabirlerini de içine alır. O iki türbeye İslâm ziyaretçileri pek çok gelir; bu dinî ihtiramın sebebi şudur İd, Türklerin Avrupa'ya çıkışını kolaylaştırmış bir şehrin fethi, bu mukaddes mahalde istirahat etmekte olan o iki kumandan sayesinde hâsıl olmuştur. Yine bu sebebe göre, muhasara esnasında Ece Beğ ile muavini Gâzî Fâzıl'ın ateş ve kan içinde bırakmış oldukları civardaki arazîler tamamen «Ecnova» nâmım almıştır⁵⁹⁶. İki beğler bu kadar felâketten kaynaklanan dehşetten istifâde ile, terkedilmiş şehirlere girerek, yerleştiler.

O vakit Biga'da bulunan Süleyman, bu zaferlerin haberini alması üzerine,

⁵⁹⁴ Çimni'nin 10.000 ve metinde, müteakip sahilelerde belirtildiği üzere, Rumeli'de fetholunan yerlerin 40.000 altın mukabilinde iadesine muvafakat olduğu sözleri Kantakuzen'in hayallerinden ibaret olacaktır.

⁵⁹⁵ Fahimares, 11, 12, 13 ve ondan naklen Gibin, 62, s. 252.

⁵⁹⁶ Bratutu'da Sa'dü'd-dln, s. 63; îdrîs; Neşri, Alt

Çimp'in⁵⁹⁷ iadesinden istinkâf ile beraber, askerinin istilâ ettiği araziye sulhcü bir temellük ile iktifa etmeyerek, hududunu genişletmeyi tasavvur etti ve bu maksatla Avrupa'ya birçok Türk ve Arab muhacirleri getirdi, tik itinâ ettiği işlerden biri, Gelibolu'nun ve yer hareketinden harâb olan diğer müstahkem mevkilerin duvarlarını tamir etmek oldu; Osmanlı müverrihlerinin Kalakonya adını verdikleri kumandanı, Süleyman'ın emriyle hisar kapısına asılmış olan Konur şehri⁵⁹⁸; Süleyman Paşa'nın istikbâlen nail olacağı şerefe alâmet olarak olmak üzere önünde bir Mevlevi dervişinin külâhını⁵⁹⁹ giyindiği Bolayır istihkâmı; bal ticaretiyle meşhur Malkara⁶⁰⁰, Meriç üzerinde İpsala⁶⁰¹, Trakya Kralı Bezos'un eski ikametgâhı ve zamanımızda Transilvanya Prensi Macar Fransuva Rakoçi ile taraftarlarının⁶⁰² sürgün yeri ve mezarı olan Tekfur Dağı⁶⁰³ bu mevkiler meyânında idi. Bütün şu şehirler ve müstahkem mevkiler 1357 (758) senesi içinde Osmanlılar'ın eline düşmüştür. Hayrabolu (Hariopolis) ve Çorlu'ya (Çorulum) kadar götürdükleri istilâlarının hareket noktası o şehir ve mevkiler olmuştur⁶⁰⁴.

Türklerin ilerlemelerine engel olacak kudrette olmayan Kantakuzen, sulhun bu tarzda ihlâl edilmesinden şikâyet etti. Orhan, Rum İm-paratorluğu'nun kapılarını kendisine açan gücün silâh kuvveti değil, yer sarsıntısı ile tecellî eden ilâhî İrâde olduğunu beyân ile, oğlunun mazur olduğunu ve Cenâb-ı Hakk'ın verdiği bir şeyi kendisinin iade edemiye-ceğini imâ etti. İmparator, Süleyman'ın bu beldelere kapılarından mı, yoksa gediklerden mi duhûlü değil, haklı mı yoksa haksız mı temellük etmekte olması bahis mevzuu olduğunu ihtar etti. Orhan, o vakit, düşünmek üzere bir mühlet istedi; daha sonra Kantakuzen kırkbin duka ödemeğe muvafakat ederse, oğlunu elindeki şehirlerin teslimine ikna edeceğini vaad etti. İzmit körfezinde, Süleyman'ın da hazır bulunacağı bir mülakata dahî davet etmiş ise de, Sultân bir hastalık

⁵⁹⁷ Kantakuzen, c. 3, s. 860 ve 861.

⁵⁹⁸ Kantakuzen; Neşri, 58; Solak-zade.

⁵⁹⁹ Yukarısı yuvarlak bir üstüvane şeklinde olan bu külâh, bir müddetler Osmanlı pâdişâhlarının kisvesi olmuştur. Bratutu'da. Sa'dü'd-din, s. 64.

⁶⁰⁰ Bratutu'da Sa'dü'd-din, 66.

⁶⁰¹ Livius, 31, 16.

⁶⁰² Bursa'ya Seyahat eserinin zeylinde Rakoçi, Seforlk ile Esternazi'nin Me-earlar'ın Taş Kitâbeleri'ne müracaat, s. 198-200.

⁶⁰³ Sa'dü'd-din; Neşri; Ali; Solak-zade; İdris, varak: 124.

⁶⁰⁴ Kantakuzen, c. 3, s. 863.

bahane ettiğinden, İmparator hiçbir şeye nail olmaksızın Bizans'a⁶⁰⁵ döndü. O zaman Orhan'ın siyâsî vaziyeti pek müsait idi. Saltanat hukukunun Kantakuzen ile vesayetinde bulunan Yani Paleolog arasında taksimi ve bunların daimî muharebeleri yüzünden, ahvâlin ve menfaatlanm icabına göre istediği tarafa müracaat edebilirdi. Bundan dolayı Yani Paleolog, Orhan'ın Foça'da bulunan oğlu Halil'i (bâzı müverrihlere göre Kaasım) esaretten kurtarmayı taahhüt etti ve Kalotes hâkimi yüzbin altın kurtuluş fidyesi ve «pani perse vastus» yâni «pek muhterem» unvanı mukabelesinde şehzadeyi iade etti. Bununla beraber Yani'nin ifâ ettiği hizmet Orhan'ın, Kantakuzen'in oğlu olup Bulgarlarla savaşmakta olan Matyas'a imdâd için Abidos (Aydos)'a bir askeri firka göndermesine mâni olmadı⁶⁰⁶.

Osmanlılar'ın Rum İmparatorluğu'nda sürekli fetihlere mazhariyetlerinden beri, Orhan'ın haleflerinin istilâ dairelerini Marmara sahillerinden Tuna kenarlarına kadar ulaştırdıkları zamana kadar, Asya her baharda Avrupa üzerine yeni askerler dökerdi. Hikâye ettiğimiz istilâlardan evvelki hücumları tafsile lüzum görmüyoruz; yalnız şurasını hatırlatalım ki, gerçi bunların herbirini müteakip sonbaharın yaklaşmasında Türk askerlerinin büyük bir kısmı Asya'ya dönerse de, Avrupa toprağı üzerinde dâima bir miktarı kalır, ve bunlar yerlerini almak üzere Rum ahâlîyi merhametsizce çıkarmadıkları zaman memleket sakinleri ile yeni muhacirler arasında bir ihtilât hâsıl olurdu. Bundan sonra nakledeceğimiz, hükümetlerini genişletmek ve takviye etmek için sayıca çok ve sebatlı askerlerle birlikte vakit vakit Asya'dan Avrupa'ya, Avrupa'dan Asya'ya geçen Osmanlı padişahlarının sevkıyatından ibarettir. Medeniyete âsî olan bir milletin tardedilmesini hikâye etmek müstakbel müverrihlere aittir; bize gelince, Avrupa'da Asya kavimlerinin yaptığı te'sirleri anlatmak, ve dört asır Hıristiyanlık âlemini ancak ibtidâî teşekkülâtı-nın (yapılarının) vahdetinden aldıkları kuvvet sayesinde titretmiş olduklarını isbât edince, vazifemizi ikmâl etmiş olacağız. Zannederiz ki, mesaîmiz faydasız olmayacaktır; zira fikrimizce târihin verdiği dersler ilerlemenin en kuvvetli rehberleridir⁶⁰⁷.

⁶⁰⁵ Kantakuzen, fi, 887.

⁶⁰⁶ Kantakuzen, s: 887.

⁶⁰⁷ Müverrihin bu ileri sürdüğü fikirler, ibreti muc'ptir ve samimî görüşleridir. Târihin verdiği derslerden asıl biz istifâde ile bugünkü mevkîmizle korumak için her türlü mesaîyi sarfederek ve özellikle Cenâb-ı Hakk'dan sonra kendi kuvvetimizden başka samimî bir yardımcımız olamayacağını tamâmıyla idrâk etmeliyiz; Osmanlılar'ın medeniyet düşmanı olduklarına dâir az yukarıda geçen söz ise Asya, ve Avrupa'daki ümran eserlerinin tesiriyle sakatlanmıştır.

Osmanlıar'a Rum İmparatorluğu ve Avrupa arazîsinin giriş kapılarını açan Gelibolu fethi, pederleri Osman ile birlikte Selçuklular mirasını aralarında taksim etmiş olan civardaki hükümdarlara fetihnamelerle bildirildi. Bu fetihname âdeti, Türkiye'de zamanımıza kadar muhafaza olunmuştur. Üslûpları Orhan zamanında da pek tumturaklı iken, daha somaları o dereceye kadar iftihar edercesine süslemelere uğramıştır ki, bugür. Türk milletine âit vesikalar içinde bunlar az gariblerinden değildir.⁶⁰⁸

Orhan, Avrupa'daki fetihlerin muhafazası için oğlu Süleyman Paşa'-ya ve Hacı İlbeği'ne istinâd ediyordu. Süleyman ikametgâhını Gelibolu'da, İlbeği Konur'da te'sîs eyledi. Birincisi Dimetoka'ya, ikincisi Çorlu ve Hayrabolu'ya kadar olan mahalleri dolaştı- Ece Beğ, hâlâ nâmıyla yâd olunan vâdîyi malikâne olarak aldı⁶⁰⁹. L;ikin Süleyman Paşa, zaferlerinin, semeresinden ancak birkaç sene istifâde edebildi. Bir gün Bolayır ile Seydikavak arasında yabanî kaz avlarken uçan doğanını, atını dört nala kaldırarak takip etmek istedi; attan o kadar şiddetle düştü ki, o anda ruhunu teslim etti (760/1358). Na'sı, Şekerciler mahallesinde bir cami inşâ ettirmiş olduğu Bursa'daki Osmanlı hanedanı türbesine değil, yine Şehzâde'nin Bolayır'da

(Mütercim) (İkinci basıma ilâve. Avusturyalı von Hammer, son harblere yetmişmiş olsa, elbette fikrini değiştirdi.)

⁶⁰⁸ (Hammer, bu haşiyede Sultân Orhan saltanatına müteallik Feridun Beğ Münşeât'ında munderic ondokuz vesikayı sayar ki, Münşeât'm Matbaa-i Âmire tab-ı sânisine nazaran, ve bu tab'daki sırasıyla şunlardır:)

1 ve 2, Rumeli'nde fütuhata dâir Orhan Gâzî'nin Karaman Be-ği'ne mektubu ve cevâbı; 3 ve 4, Canik Han'a İznik fetih-nâ-mesi ve cevâbı; 5, Süleyman Paşa'yâ İznik eyâleti tevcihine dâir Rebiül-ewel 733 tarihli berât; 6, 7, Rumeli'nde fütuhata dâir Süleyman Paşa'nın pederine 759 tarihli arızası ve Muharrem 760 tarihli cevâbı; 8, 9, Rumeli fütuhatına dâir Orhan Gâzî'nin Germiyân-oğlu'na nâmesi ve cevâbı; 10, 11, Acem Şahı Hasan Celâyîri'nin Şeyh Hasan Çoban'ı bozduğuna dâir Orhan'a evâil-i Şa'bân 740 târihiyle Tebriz'den nâmesi ve Zilhicce 740 târihiyle Ulubad ordugâhından cevâbı; 12, 13, Orhan'ın Cânik Han'a evâil-i Muharrem 741 tarihli Ulubad fetihnamesi ve cevâbı; 14, 15, Karaman-oğlu'nun Orhan Gâzî'-ye tazarrunâmesi ve cevâbı; 16, îmân-ı mugalleze ile halâs-nâmesi; 17, 18, bu hususa dâir istisfâr-i mutaleayı mutazam-mın Orhan Gâzî'nin Germiyân-oğlu'na nâmesi ve cevâbı; 19, Germiyân-oğlu'nun mütalâası alındıktan sonra Karaman-oğ-lu'na kabul-i muhâlesatına dâir cevâp.

(Hammer'in Sultan Orhan ile cild-i sultân arasında teâtî olunmuş olmak üzere Münşeât-ı Feridun'a atfen kaydelediği iki mektup Münşeât'ta bulunamadığından, ve halbuki Hammer'in zikrettiği mektupların adedi bizdeki matbu Münşeât'-da dercedilen mektuplar adedine muvafık olduğundan, cÜd-i sultân muhaberesinin Germiyân Beği ile muhabereyi muta-zammın yukarıda 8 ve 9 numarada kayıtlı olan vesikalar olacağı tahmin olunmaktadır. Hammer, şu. ondokuz vesikadan başka olarak, Paris Kütüphanesindeki nakıs bir Feridun Münşeâtına atfen, Hamza Fakih'a kadılık ve Bursa'da arazî tefvizine dâir 754 (1353) tarihli bir berât haber vermektedir. Feridun Beğ Münşeât'ın Avrupa kütüphanelerinde bulunan ve bizim kütüphanelerde melhuz olan yazma nüshaları tetkik olursa, daha haylî vesikalar elde edilebilir.)

⁶⁰⁹ Neşri, «, 59.™™

inşâ ettirdiği cami yanına defnolunmuştur.⁶¹⁰ Orhan, oğlunun fetihlerinin hâtırasını ebedileştirmek için Alespon sahillerinde bir türbe yaptırdı ki, bir asırdan ziyâde müddet zarfında bir Osmanlı şehzadesi hâtırası için Rum İmparatorluğu arzâsi üzerinde inşâ olunan türbe yalnız budur. Millî müverrihlerin mukaddes bir ta'zîmle zikrettikleri Osmanlı kahramanları kabirleri içinde en ziyâde hürmet ve en ziyâde ziyaret edilen türbe, Avrupa'da Osmanlı-hükümrânlığını te'sîs eden bu şehzadenin mezarıdır. Hâlâ Alespon mansabının kuzeyinde görülmektedir.⁶¹¹

Bir an'ane, Süleyman Paşa'ya vefatından sonra da bir muzafferiyet isnâd eder. Kır atlara binmiş semavî kahramanlardan mürekkep bir fırkanın başında, parlak bir şafak ile çevrili olarak, bir düşman ordusunu mağlûp etmiştir, derler. Yalnız Şarklılar'ın o kadar umûmî olan garibelere düşkünlüğü ve her milletin asıllarına müteallik vak'alarda âsumânî imdadı karıştırmaya meyilleri bu rivayeti tefsir edebilir; zîra ona menşe' olabilecek bir târihî vak'a beyhude aranılmış olur.⁶¹² Bu rivayete göre, altmış bir gemilik bir donanma ile otuz bin Hristiyan Boğaz'da (Çanakale Boğazı) görünmüştü. Bunların yarısı Tuzla'ya, diğerleri Sey-dtkavağa çıkmış, ve son kısmı Süleyman tarafından idare olunan âsumânî fırka bozguna uğratılmıştır. Hârikayı nakleden Osmanlı müverrihlerinin ve hattâ Sa'dü'd-dîn'in, herhalde miktarı mübalâğa edilmiş olan bu gemilerin zuhurunu

⁶¹⁰ Şehzade Süleyman Paşa Bizanslılar'ın Osmanlılar üzerine geleceklerini haber almıştı. Bir rüyayı irtihâline işaret addederek düşmana büyük bir metanetle mukabele olunmak üzere vasiy-yet etmişti. 761 senesinde birgün ava çıkarak «ömür-tend-i rûf-târ gibi semend-i rehvâre süvâr olup şahbâz-ı bülend-pervâz ile şikâr ardınca şitâb ederken pâ-yı semendi bir sürâha bend olup arsa-i kaza fezasında varta-i helake ve serîr-i zinden hazîz-i helake» düştü. «Şahbaz rûhi mürgân-ı ûlâ ecniha-i melâik ile âlem-i firâza pervâz eyledi, Sipâh, âvâze-i «İnne li'Ilâhi» ile azm-ü râh edüp cesed-i şeriflerini Bolayır'da saray-ı âliyeleri civarında bina buyurdıkları mescide muttasır mahalde defn etdiler.» Bur-sa'da Helvayî (Helvacı) mahallesinde olan mescid-i şâh-zâde-i kuds-hirâmın âsâr-ı hayırlarındandır. (Tâcû't-Tevârîh, c. 1, s. 60). Şehzade Süleyman Paşa'nın veladet tarihi: 715.

⁶¹¹ Boğaz'ın güneyinde, Trakya yarımadasında Eski Yunan'm Protesilas'ın hâtırası için bina eylediği âbidenin bakiyyesi vardır.

⁶¹² «Quae tanta res est, ut aut impudenter ficta sit, aut negligenter praetermissa», Livius, 30, bâb: 26. Verto, Azîz Yahya Tarikatı Şövalyeleri Târihi'nde (c. 4, Amsterdam, 1782), 669 senesinde henüz Karaca Hisar müstakil hâkimi olan Osman'ı, bir donanma ile Rodos Adası'na yanaştırıyor. Eğer o vakit Rodos'a, filhakika hücum vâkî olmuş ise, bu donanma Asya sahilleri beğlerinden birine ait olmak lâzım gelir. Verto, Orhan'a 721 senesinde bir hücum icra ettirmek sehvinde bulunur (kitap: 6, s. 523); halbuki o zaman Orhan tahta câlis olmamıştı. Verto, Orhan'ın bütün Mizia (Mishia), Likaoni, Fir-gi, Kari mntıklarına sahip olduğunu da yazar; Orhan ise yalnız Mizi mntukasında hükümet ediyordu. Verto'nun söylediği bu ikinci mürur Aydın, yahut Saruhan Beği'nin bir teşebbüsünden ibaret olmak melhuzdur.

Avrupalılar'ın Türkler aleyhine birinci veyahut ikinci Ehl-i Salîb muharebelerinden almış ve Süleyman Paşa'ya büyük şeref vesilesi olmak için İzmir sularından Gelibolu sularına nakletmiş oldukları görülmektedir. Tekrar ederiz ki, ne Bizans, ne de Ehl-i Salîb muharebeleri târihi bu vak'aya dâir en küçük bir izi hâvi değildir.⁶¹³

Tarikat Usûlü

Bir tarikat te'sîsiyle, yahut hayatlarının kudsîyetiyle şöhret bulan Şeyh ve dervişlerin mezarları, Osmanlı milleti târihinde kahramanların, fâtihterin kabirlerinden az mühim değildir. Evvelki kitabın sonunda en meşhur veli ve muhâriblerin türbelerinden bahsetmek fırsatına nâil olmuş idik.⁶¹⁴ Bu kitabı, oğlundan sonra anca bir sene yaşamış olan Sultân Orhan'ın vefatı (761/1359) ve Osmanlı Devleti'nin aslî müesseselerinde büyük te'sîr gösteren tarikat usûlü hakkında sür'atli bir nazarla itmam edeceğiz.

Orhan'ın saltanatından beri rûhânî sınıfı, sonraları görülen ulemâ müessesesi kadrosundan ziyâde kuvvetli ve muhataralı olmuştur. (Haz-ret-i) Peygamber «İslâm'da ruhbâniyet yoktur» demiş (buyurmuşlar) idi. Bu emr-i peygamberi Hind veyahut Yunan'm tarîkatleri usûlünü taklitten sakınmaya yeterli olması gerekirdi. Lâkin, Araplar'ın inziva ve hayâtına ve tahayyüre meyilleri, bu kaideyi az bir müddet zarfında unutturmuş, ve «El-fakrû fahrî» hadîs (-i şerîf)'i Peygamber'in irtihâlinden otuz sene sonra İslâm'ın birçok zaviyeler bina etmelerine istinâd sebebi sayılmıştır⁶¹⁵. O zamandan beri

⁶¹³ Bizans müverrihlerinin birinden mâadası, müverrihin tetkik ettiği veçhile, Süleyman Paşa'mn Rumeli'ye çıkışından (Onsekizinci geçiş) bile söz etmemiş, ve o bir müverrih de (Kantakuzen) pek noksan haber vermiş olmasına göre, Bizanslılar'ın Osmanlılar'ı Rumeli'nden çıkarmak için bütün kuvvetlerini bâzûya, vererek, teşebbüs ettikleri pek muhtemel olan 'bu muharebenin Bizans târihlerinde izi bulunamaması, tafsilâtiyle yazan Osmanlı müverrihlerine karşı, inkârına kâfi sebep değildir. Kantakuzen, Süleyman Paşa'mn çıkışı hakkında, bir-iki söz yazmamış olsaydı, o da, mı asılsız olacaktı? (Mütercim)

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 1/139-143.

⁶¹⁴ Türkler*ce Söğüt'te Ertuğrul'un, Domaniç boğazında Sarı-Yatı Savcı'nın, ' Koyunhisar yakınında Aydoğdu'nun, İznik'te Gündüz Alp'in, Kandıra'da Akça Koca'nın, Gelibolu'da Ece-cik ile Gazi Fâzıl'ın, Bolayır'da Süleyman Paşa'mn mezarları, kendi vatanları kahramanlarının kabirlerine Rumlar'ın gösterdikleri ihtiramdan ziyâde, tevkîre mazhardır.

⁶¹⁵ Avrupalılar kendi memleketlerinde rahiplerle içli-dışlı olduklarından burada kâh ulemâyı, kah dervişleri onlara teşbih ederler. Rahipler, doğmuş olanı vaftiz; nikâhları takdis; âhîret yolcularını husûsî âyin ile teşyi ederler, islâm'da İse vaftiz (ta]mîd) olmadığı gibi, nikâhta imam efendinin huzuru adlî kâtip vazifesinden ve nikâh işi bir medenî akid-den ibarettir.

Arabistan'da, İran'da, Türkiye'de fakir ve derviş⁶¹⁶ tarikatleri o kadar çoğalmıştır ki, yetmiş iki mezheb-den başka, bunjar da yetmiş ikiye kadar sayılmıştır⁶¹⁷. Lâkin bu saya pek mübalâğa edilmiştir; -hakikatte ancak otuz altı⁶¹⁸ dinî tarikat mevcuttur. Bu otuz altıdan on ikisi Osmanlı Devleti'nin teşkilinden öncedir; diğer yirmi dördü ondördüncü asrın başlarında tâ onsekizinci asrın ortasına kadar müddette te'sis olunmuştur. Birincisi olup 719/1319'-da kurulmuş olan Nakşibendî Osman zamanında, sonu olan ve 1164/1750'-de kurulan Cemâlîler, .III. Ahmed zamanında vücut bulmuştur. Hicret'ten otuz yedi sent, Cibril Yemen'de Karan denilen mahalde doğmuş olan Üveys'e görünerek, vazgeçerek zâhid olmasını Allah tarafından emretti⁶¹⁹. Uhud çenginde iki dişini kaybetmiş olan (Hazret-i Peygamber'in şerefine olarak, Üveys bütün dişlerini çıkarttı ve mürîd-lerinden de bu fedakârlığı istedi. Anlaşılır ki, Araplar'ın mutaassıpları arasında bile pek az mürîd bulmuştur⁶²⁰. Şeyh Ulvânî, İbrahim Ed-hem, Bâyezid-i Bistâmî, Seriy-i Sakatı Üveys'in eseriyle iktifa ederek Ulvânî, Edhemî, Bistâmî, Sakatı tarikatlerini kurmuşlar ve fakat daha az şiddetli kaideler koymuşlardır. Bu takva erbabının en meşhuru Kaadiriyye tarikatinin kurucusu Abdülkaadir-i Geylânî'dir, ki Bağdad'da îmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe'nin türbedarlığında bulunurdu. Vefatından sonra Abdülkaadir'in türbesi en meşhur sûfî meşâyîhinin kabirleriyle çevrilmiştir.⁶²¹ Bundan dolaydır ki Bağdad'a «Evliya

Âhîrete seferber olacaklar da kendi kendilerine giderler; ulemâ ve mesâyth ve dervîşân böyle şeylere asla karışmazlar. Müverrihin bu bahisteki ifâdeleri, Kendi buluşuna göredir. Evvelki hadîs-i şerifteki «rahbâniyet» («ra»nm fethiyle), Kaamus'un kaydına göre ihtisas, riya--zet, savm ve sal gibi şedâiddir. (Mütercim).

⁶¹⁶ «Derviş», kapı eşiği demektir. (Burhan bu kelimedden sâkittir.)

⁶¹⁷ Moracea Dosson (D'Ohsson), 5, 619-626, otuz üç diyor.

⁶¹⁸ Osmanlı Devleti'nin teşekkülünden evvel mevcut tarikatlerin isimleri: 1 - Üveysî, 2) Ulvânî, 3) Edhemî, 4) Bistâmî, 5) Sakatı, 6) Kaadirî, 7) Rûfâî, 8) Nurbahşî, yahut Sühreverdî, 9) Kübrevî, 10) Şâzelî, 11) Mevlevî, 12) Bedevî; saltanatın teşekkülünden sonra: 13) Nakşibendî, 14) Sa'dî, 15) Bektaşî, 16) Halvetî, 17) Zeynî, 18) Babaî, 19) Bayramî, 20) Eşrefî, 21) Vefâî, 22) Sünbülî, 23) Gülşenî, 24) Yiğitbaşı, 25) Ümm-i Sinânî, 26) Celvetî, 27) Uşşakî, 28) Şemsî, 29) Sinân-i Ümmî, 30) Niyazî, 31) Murâdî, 32) Nuredînî, 33) Cemâlî, 34) Eş-râfî, 35) Ni'metullâhî, 36) Hayderî.

⁶¹⁹ Hazret-1 Cibril, İlâhî emirleri ancak enbiyâ-yı uzzâm hazretlerine tebliğ eder (Mütercim).

⁶²⁰ Moracea Dosson (D'Ohsson), s. 619.

⁶²¹ Abdül-Kaadir'in vefatı târihi 561/1165. Moracea d'Ohsson 619; Cihan-nü mâ (460) Bağdad'da başlıca meşâyîhin kabirlerini zikreder: Cüneyd, Şiblî, Ma*rûf-ı Kerhî, Hüseyin-i Mansûr, Se-rîy-i Sakatı, ve diğerleri. Atâî'nin, Taşköprü-zâde Şakaik-i Nu'mâniyye'si zeylinde, Cüneyd-i Bağdadî, Ebûbekir Şiblî, Muhyi'd-dîn Arabî, Sadri'd-dîn Konevî misillü meşâhîr-i mutasavvifin isimleri munderictir.

Burcu» nâmı verilmiştir.⁶²² Kurucusu Seyyîd Ahmed Rufai'nin⁶²³ ismine nisbetle «Rûfâî» diye anılan tarikat, İstanbul'u ziyaret eden Avrupalılarca en çok bilinenidir. Bu tarîkatin mensupları bin suretle kendilerine ezâ vermek ve bunu halk karşısında yapmakla hayâtlarını geçirirler. Mâhi-râne hareketler yaparlar, kılıç demirleri ve ateş yutarlar, yanmaksızın vücutlarını ateşe sokarlar, pek kaba vaziyetler alarak vücutlarını korkunç surette eğip bükerek, raksederler. Bunların eskiden güneşe tapan⁶²⁴ Toskana rahiplerini hatırlatan yaşayışları uzun bir işkence ve her dakika ezâden ibarettir.⁶²⁵; manevî heyecan gayretlerini, maddî güçlerini artırmamış olsa, buna tahammül edemezlerdi. Hindli Baba Radan'a çıkarak, onun (Hazret-i) Peygamber'den beşyüz sene evvel ve beşyüz sene sonra yaşamış olduğunu söylerler⁶²⁶. Evvelâ Suriye'de, ve sonra Toros Dağları boğazlarında ikamet etmiş olan bu garip vücut sedir'den⁶²⁷ çörekotuna kadar bütün nebatların

⁶²² Fuzûlî:

«Münşî-i hikmet ki hâme-i hikmet-i nigâr Safha-i eyyama kılımış sebt-i vasf her diyar Buk'a-i Bağdâd'ın etmiş nâmım Dârü's-Selâm Kim ana teslîm-i tahsîn ide. her kişver ki var «Evliya Burcu» dimiş; zîrâ ki hâk-i eşrefi Buk'a buk'a evliyâullah olmuştur mezar.»

⁶²³ Ulvân'ın vefatı 149/766; tbrâhîm Edhem'in 161/777; Bâyezîd-i Bîstâmlî 261/874; Seriy-i Sakat! 295/907; Seyyîd Ahmed er-Rûfâî 578/1182. Mo-recea Dosson, bâ-b: I, Atâî'nin Terâcim'î, s. 42.

⁶²⁴ Ane Ayd, ll'incl beyit, 288. Kostantiniyye ve Boğaziçi, 2, s. 325.

⁶²⁵ Önce de hatırlatıldığı üzere müverrihin tartkatler hakkındaki ifâdeleri kendi telakki seklinden ibarettir. Bâzı seyyahlar merak şevkiyle öğrendikleri eksik malumata inanarak veyahut zev&h're aldanarak, yanlış fikirler alırlar. Tasavvuf tarîkatlerinin usûlünden doğru malûmat alınması mutasavvıfların büyüklerinin seçkin eserlerinin derinlemesine araştırılmasına bağlıdır; arzu edenlerin onlara müracaat etmeleri lazım gelir. (Mütercim).

⁶²⁶ Atâî'nin Terâcim'î, s. 42. (Bu, «Babarten-i Hîndî»dir; mevhum bir şahıstır. Mütercim)

«Reten», İbnü Kiryâl bin Reten el-Bütreridî dedikleri kimsedir. Ashâb-ı kiramdan değildir, bir kezzâb (yalancı) dır. 600 târihinden sonra Hindistan'da zuhur ederek nice akılsızlar tarafından tasdik olundu, Güyâ altiyüz seneden ziyâde yaşamıştır. Hind lisanlarında «Baba Reten Hindî» diye geçen şahıs bu olacaktır. «Bitrend» Hindistan'da bir beldedir. Kaamus müellifi de bu şahsı inkâr eder; sahabenin sonuncusu Ebû'l-Tıfl (R.A.) dır. Haz-ret-i Peygamber yüz sene kadar ashâb-ı kirâmlardan kimse kalmayacağını beyân buyurmuşlardır. Molla Câmî'nin, Alâü'd-devle Sümnânî'nin bu şahıs hakkındaki ifâdeleri de kat'iyete delâlet etmez. Bunu kitaplarında yazanlar, isminde ihtilâfa düşmüşlerdir. Kimi Reten bin Kiryâl; kimi Ebû'l-Rızâ künyesi, «Reten» ismi; kimi Reten lâkabı, Sâhûl bin Cildiv bin Mihâd ismi olmak üzere yazmışlardır. Birtakımları da Reten bin Mâhûk bin Halide, Ratuna, Nündâd (Nevn-dâd?) diye isimlendirmişlerdir. Hulâsa siyer kitaplarında, târihlerde, hadîslerin hiçbirinde ismi ve resmi yoktur. Gâîp zanna göre, İsm-i bî-müsemmâdır ki, İslâm-a desise olmak üzere uydurulmuştur. (Tercüme-i Kaa-mus'dan hulâsa, c. 3; s. 636. Kaamus mütercimi, bu adamcağızı genç yaşında öldürmüştür. Yaşadığı farzedilen Ömrü müverrihin dediği gibi 1.000 olacaktır. Az daha yaşamağa gayret etseydi teşerrûf ederdik.)

⁶²⁷ Pek küçük olan çörekotu'na mukabil gayet büyük bir ağaç. (Mütercim)

özelliklerini bilirdi⁶²⁸. Şeyhü'l-Cebel müridlerinin kullandıkları sarhoş edici bir şerbet olan haşişe macununu İslâm arasına sokan odur diye rivayet olunur.

Bu macundur kî, o müridlere Haşîşin nâmını vermiş ve bu kelime Avrupalılar tarafından «Esasen» (kaatil) şekline dönüştürülmüştür⁶²⁹. Rü-fâiler'den sonra Şeyh Şihâbü'd-dîn Sühreverdî müridleri zuhur ile «Nûr-bahşiyye»⁶³⁰ unvanını almışlardır, ki «nur verici» demek olan isimleri tarîkatin gayesini gösterir. Daha sonra bu tarîkatten Mevleviyye müessisi Celâlü'd-dîn-i Rûmî ve Bayrâmiyye reîsi Hacı Bayram⁶³¹ çıkmışlardır. Küb-reviyye müessisi Necmü'd-dîn-i Kübrâ⁶³² umûmî surette az bilinir ise de, Ebû'l-Hasan Şâzelî nâmı husûsî bir ehemmiyeti hâizdir. Muha kahvesinin⁶³³ özelliklerini ilk keşfeden, odur; bundan dolayı kahvecilerin piridir; nasıl ki Üveys dışçilerin, Baba Radan bahçıvanların ve nebatiy-yûn (botanikçiler) un⁶³⁴, Hacı Bektaş Yeniçeriler'in piridir. Yukarıda Şark'm en büyük tasavvuf şâiri olan Celâlü'd-dîn-i Rûmî'den -ki «Molla Hünkâr» unvanını almış, ve Selçuklu Sultânı I. Alâü'd-dîn asrını ziy-netlendirmişti- bahsetmiş, ve Bolayır fethinde bir dervişin muzaffe-riyet işareti olmak üzere⁶³⁵ Süleyman Paşa'ya külahını verdiğini ve bunun il. Mehmed'e kadar Osmanlı pâdişâhlarına kisve olduğunu yaz-, mıştık. Mevlevi şeyhlerinin ikametgâhı ve müessisiyle ailesinin medieni olan Konya ve Osmanlı memleketleriyle birleştiği ve Mevlevi dervişlerinin meşguliyetlerine sermâye olan İran edebiyat ve şiirlerinin incelenmesi bütün Şark âleminin nazar-ı dikkatini celbettği sûfi mezhebiki⁶³⁶ Celâlü'd-dîn, onun en belîğ intişâr vasıtasıdır- münzevîler hücrelerinden ricâl-i devlet odalarına kadar İslâm'ın her sınıfına dâhil olduğu

⁶²⁸ Evliya Çelebi; Kaamus Tercemesi, Temsil-I İstanbul, cilt: 3, s. 635.

⁶²⁹ Haşîşler Târîhi, s. 214 ve Silvestr Dö Sasi'nin Hatıratı.

⁶³⁰ Atâl'nin Terâcim'İ.

⁶³¹ Hacı Bayram'ın vefatı 617 (1220) (?). Moracea Dosson, 5, 623.

⁶³² Atâi'nin Terâcim'i, s. 38. Sühreverdî 602 (1205)'de. vefat edip, Bağdad' da defnolunmuştur. Cihân-nûma, s. 460.

⁶³³ Şâzelî, vef: 656/1257. Kahvenin keşfi hakkında Silvestr Dö Sasi'nin Müntehabât-ı Arabiyye'sine, c. 2, s. 224, ve İstanbul'da ilk kahvehanenin 962/1554'de açıldığını yazan Cihân-nümâ'ya s. 535) müracaat.

⁶³⁴ Kostantiniyye ve Boğaziçi, c. 2, s. 514, Evliyâ'dan naklen.

⁶³⁵ Yukarıda, I. Alâ'ttd-din'in saltanat zamanına müracaa^.

⁶³⁶ Sûfi mezhepleri hakkında Belagat-i İraniyye Târîhi'ne müracaat, s. 195 ve 196; kezâlik Erski'nin Bombay Cem'iyet-i As-yaiyyesi'ne verdiği lâyhada ikinci cilde ve Tuluk'un «Sûfiyye-i İrâniyye» eserine müracaat. Bu eserin ilânı Ulemâ (Âlimler) gazetesinde ve Nakşibendî meşâyihinin terâcim-i ahvâli Lepiska Edebiyat ceridesinde (s. 252 ve 258) dercedilmiştir.

zaman Mevlevî tarîkati daha büyük bir ehemmiyet almıştır. Bektaşî tarîkati Yeniçeri silâh arkadaşlığının menşei olduğu gibi, Mevlevî tarîkati, «efendi» denilen Osmanlı devlet memurlarının bütün kadrosunun timsâli sayılmak lâzım gelir. Osmanlı Devleti'nin teşekkülünden evvel teessüs eden tarikatlerden Mevlevîye umûmî surette en çok saygı duyulanıdır. Mevlevîler'in zuhuru sırasında Mısır'da Şeyh Ahmed-i Bedevî⁶³⁷ tarafından te'sîs olunan tarîkate gelince, bunun müridleri yalnız bedevilerdendir.

Teşekkülleri Devlet'in te'sîsinden önce olan on iki tarîkatin en meşhurları bunlardır. Orhan'ın saltanatı zamanında teşekkül edenlerden bahsetmek kalır ki, bunlar da Nakşibendîler, Sa'dîler, Bektaşîler,⁶³⁸dir. Diğerleri kuruluşlarının tesadüf ettiği sene vekayîinde yazılacaktır.

Bütün Yeniçeriler Bektaşî tarîkatine dâhil olduğu cihetle, teşkil ettikleri silâh arkadaşlığının mensuplarının tamâmı hem asker, hem mürid idi; şu suretle «Mâbed», «Hastahâne» «Malta» Şövalyeleri tarîkatle-ritiden az farkları bulunmuş oluyordu. İhtimaldir ki, kadırgaları ilk Ehl-i SaHb'in Orhan'ın⁶³⁹ saltanatında İzmir'i istilâsına yardım eden Rodos Şövalyeleri'nin komşuluğu Sultân Orhan'a, mühtedî (dönme) neferlerini Şeyh Hacı Bektaş'ın himaye ve emri altında askerî ve dinî tarikat olarak toplamak fikrini vermiştir. Sa'dü'd-dîn Cebbâvî tarafından kurulan ve hokkabazdan başka birşey olmayan Sa'diyye, yılanları alıştırmakla, vücutlarının yanmaması garîbesiyle mârufturlar. Eskiden Hind'de dahî böyleleri bulunurdu⁶⁴⁰. Osman'ın saltanatı zamanında kurulmuş olan Nökşibendîyye ile Bistâmî ve Bektaşîler (Hazret-i) Peygamber'in kayın pederi Ebûbekir'e kadar tarikatlerinin silsilesini ulaştırırlar. Diğerleri Peygamber'in dâmâdı Ali'ye vâsıldır. Bu, yekdiğerini tâkibetme, «silsile» nâmiyle amir. Fisagorcular'da, Eflâtuncular'da dahi Hermes mez-heb silsilesi tâbir olunan filozoflar silsilesi mevcut idi. İstiğrâkî hayâta, nefsin vâkfetmiş olan bu zevâtdan birçokları şairane dehâlarının ilhâm-larıyla şöhrat bulmuşlardır; lâkin en çok tanınmış olan İranlı Câmî'dir ki, o ülkenin şâir şâirlerinin yaptıkları şöhrati gölgelemiştir. Alelade, her tarikat kurucusunun dört müridi bulunur ki, tarikat usûlünü ve kendisinden sonra hikmetli sözlerinin yayılmasını onlara

⁶³⁷ Vefatı: 675/1276. Moracea Dosson, 5, s. 623.

⁶³⁸ Nakşibendî'nin vefatı: 719/1319; Sa'dî'nin vefatı 736/1335 (?); Bektaş'ın 759/1357. Moracea Dosson, Birinci Bâb.

⁶³⁹ Âlî; Hacı Bektaş'ın kerametini tafsilatıyla yazan Moracea Dosson'a müracaat, 5, s. 673 ve 675.

⁶⁴⁰ Moracea Dosson, 647.

tavsiye eder. Bu hal (Hazret-i) Peygamber'in dört halîfesi, dört İncil sahibi, dört melek-i mukarreb bulunmasını hatırlatır⁶⁴¹. Nakşibendiyye tarîkati, kıdemi itibariyle hepsinden muhteremdir. Bektaşîyye tarîkatinde dikkate şâyân bir hal vardır ki, reîs olan şeyh bir taraftan da doksan dokuzuncu alayın miralay (alay komutanı) olduğu gibi, dervişlerinden sekizi Yeniçeri kışlalarında bulunarak gece gündüz devletin saadeti hâli ve Bektaş ailesinden⁶⁴² sayılmış olan arkadaşlarının muzafferiyeti için duâ ederlerdi. Sultân Orhan -ki an'aneye göre Bursa muhasarasında dervişlerin ruhanî yardımlarını oldukça faydalı şekilde kullanmıştır- bu şehirde onlar için birçok tekkeler inşâ etmiş, ve İznik'de te'sîs olunan ilmiyye âit binalar münâsebetiyle zikrettiğimiz ulemânın da hâmisi olmuştur. Orhan te'sîs ettiği medreselerde müderrislik hizmeti için onlara bol miktarda tahsisatlar vermiş veyahut kıymetli hediyelerle meziyyetlerini takdir etmiştir. İranlı Molla Sinan o kadar cömertçe mükâfat görmüştür ki, serveti kendisine Sinan Paşa unvanını verdirmiştir. Ulemâdan diğer iki zât, Osman zamanında «Paşa» iftihar unvanını almışlardı. Bunlar Ârifibillah Muhlis Paşa⁶⁴³ ve onun oğlu olup aşk-ı İlâhî ve temcîd-î Rab-bânî hakkında mutasavvifâne şiiriyle meşhur bulunan Âşık Paşa'dır. Ârı-fi billah'm torun-zâdesi Âşık Paşa-zâde en meşhur Osmanlı müverrihlerinden biridir.⁶⁴⁴ Âşık Paşa'mn Kırşehir'inde bulunan mezarının ziyaretçileri hâlâ çoktur. Gülşen-i Râz nâmmdaki Farsça mutasavvifâne bedü şiirin Türkçe'ye ilk mütercimi Ulvân Çelebî'nin Çorlu'daki mezarı da bunun gibi hürmete naildir.⁶⁴⁵

Şu halde, târih üç âlim gösteriyor ki, ilk olarak, Orhan'ın biraderi Alâü'd-dîn ve oğlu Süleyman ile beraber «paşa» unvanıyla mâruf bulunmuşlardır. Bu

⁶⁴¹ İstanbul'da basılmış Raşehât-i Aynî'l-Hay&t Nakşibendiyye şeyhlerinin (ileri gelenlerinin) tercüme-i hallerini yazar. Lepiska edebiyat gazetesinin 252-258 sahibesinde bu eserden bahs olunmuştur.

⁶⁴² Moracea Dosson (D'Ohsson), 5, s. 675.

⁶⁴³ Behcetü't-Tevfîrlh ve Neşri, varak: 6; Âli, s. 15.

⁶⁴⁴ Âlî, varak: 15; Latîfî, Tezkiretü's-Şuarâ. Âşık Paşa Dîvân'ı, Berlin Kütüphanesinde Diez el yazmaları arasında vardır. Bu unvan ile Paris Kütüphanesindeki eser, Edirneli Muhyi'd-dîn'-in Speygel tarafından tercüme olunmuş Vekayî-nâme'sidir. Âşık Paşazade Târihi yalnız Vatikan kütüphanesinde vardır; Türkler'in II. Mehmet'den evel müverrihleri bulunduğu hakkında Schulzer ve Gibin (Gibbon)un ihdas etmiş oldukları şüphelere kat'î cevâptır. Piti Dölakruva ve mütercimi Sulç (Schultz), her saltanatın nihâyetinde bâzı rical ve ulemânın isimlerini zikrederlerse de, ekseriya doğru değildir.

⁶⁴⁵ Şaron, (c. 5), Gülşen-i Râz'ın kıymetini takdir eder. Bu eserin tercüme edilmesi sûfiyye mezhebi hakkında geniş malûmat verecektir. 1800'de Zürih'te basılmış olan Latîfî Tezkire'sine müracaat.

unvan, Avrupa'da umûmî surette bilinmekte ise de, mânâsı ve aslı pek az kişi tarafından keşfedilmiştir. «Paşa» iki farsça kelimededen, «pây» ile «şâh»dan mürekkeptir ki, «hükümdarın ayağı» demektir. Bu tâbir Keyhusrev'in eski bir te'sîsinden kaynaklanmıştır; Xenofon ondan bahseder. Şu hükümdar, hükümetinin memurlarını kendi vücudunun organları sayarak, memuriyetlerin münâsebetlerine göre onları muhtelif organlarının isimleriyle adlandırmıştı⁶⁴⁶: O suretle, dahilî işlerle mükellef büyük memurlar hükümdarın gözleri, zabıta işleri kulakları, vergi tahsildarları elleri, askerler ayakları, hakimler veyahut kanunların tatbikine vasıtalık edenler dili⁶⁴⁷ idi. Hâsılı dâhiliye, zabıta, mâliye, harbiye, adliye, nezâretleri gibi yüksek hizmetleri hep hassaları temsü ediyordu.⁶⁴⁸ «Paşa» unvanı sırf teşbihî olan bu te'sîsin taklidinden ibarettir ki, hakikatten ârî değildir; çünkü paşalar, vilâyet valisi, vezîr, asker kumandanı olmak itibarıyla hükümdarın ayakları demektir.

Orhan⁶⁴⁹ hiçbir vahşet eseri, hiçbir katil ile lekedâr olmayarak- otuz beş sene saltanattan sonra yetmiş beş yaşında ir ti hâl eyledi. Âdil, şeci muharip, kanun koyuculukta mahir bir pâdişâh olduğu cihetle, bihakkın Osmanlılar'ın Nomâs'ı adı verilebilir⁶⁵⁰. Haricen pederi Osman'dan ziyâde medenîleşmeğe delâlet eder bir hâli vardı: Onun gibi burnu kavisli ve kaşları sık olmakla beraber, kumral saçları, mavi gözleri, yüksek alını, uzun ve ince boyu, geniş göğsü, adaleli kolları, beyaz ve renkli teni bir Şark hükümdarında nadiren toplanmış olan iki haslete, şiddet ve hilm'e delâlet ederdi. Bünyesi kuvvetli, sakalı ve bıyığı sık ve parlak idi. Sağ kulağının altında bir alâmet vardı ki, Şarklılarca büyük bir güzellik addolunur⁶⁵¹. Millî

⁶⁴⁶ Xenofon, Sirop. 1, 7, 2. «Paşa» ve «hân» unvanları eski İran'da câri oldukları düşünülebilir. Arya'mn «Besus»u «paşa» kelimesinden ve «Mu-zikanus»u «Musa Hân» dan muharref olabilir.

⁶⁴⁷ Eski Yahudiler Seferi'nde l'inci kitabın 6. babında ve Yûsuf bahsinde Müfessir-i Kanun Olan Yedi İrânlı fıkrasına müracaat. «îzid» ve «Ozirid» nâmındaki şeytanların insanlar üzerinde ilâhmişcasına hüküm sürdükleri hakkında Plutark ile mukayese.

⁶⁴⁸ İşbu nezâretin kadîmen Sâsânîler zamanında tâyîn olunan tbnî Mes'ûd tarafından beyân ve tefsir olunmuştur. Kral Kütüphanesi İzahat ve Müstahracâü'na müracaat, c. 1, s. 45.

⁶⁴⁹ Orhan Gâzî'nin doğum târihinde ve kaç yıl yaşadığında müverrihler müttelik değildirlen. Ekseriyete göre velâdeti 680, cülusu Bursa fethi senesi olan 726, irtihâli 761'dir. Şu halde müddet-i hayâtı 81, müddeti saltanatı 35 senedir.

⁶⁵⁰ Nom&s. Roma'nın -adi ile vasıflandırılan- ikinci kralı olduğu ve Milâttan evvel 271-214 yıllarında hükümet ettiği an'aneden olarak hikâye olunur. (Mütercim).

⁶⁵¹ Şark şâirleri mûtâd olan mülbâlâgalarıyla bu alâmeti süt üzerinde yüzer bir dâne, aşk ile yanar bir kalbin nefesi eserine, güzelliğın beyaz deryasında feveran hâlinde bir adaya teşbih ederler.

müverrihlerin Osmanlı sultanlarının şahısları hakkındaki tasvirlerinde «Orhan'da bir alâmet var idi ki bütün gönülleri cezb eder, cihanı tâht-ı hükmüne alır, Hind-in şâh-ı si-yeh-rengini çâker-i muti' hâline getirirdi»⁶⁵² sözleri yazılıdır.⁶⁵³

BEŞİNCİ KİTAP

SULTAN I. MURAD DÖNEMİ

Doğduğundan beri ve pederi Orhan'ın uzun süren saltanatında, küçük şehzade olmak cihetiyle, Şark usûlüne uygun olarak büyük biraderine karşı âcizane ve tam bir itaat altında yaşamış olan Murad, pederinin ve Süleyman Paşa'nın vefatıyla, esaretini mutlak bir hükümdarlığa ve vakitsiz ölüm ihtimâlini şanlı bir istikbâle tebdil eyledi⁶⁵⁴. Cülusundan itibaren Orhan'ın Avrupa'daki fütuhâtını genişletmeyi düşündü; lâkin Asya'da ortaya çıkan vak'alar nazar-i akkatini tamâmiyle o tarafa çektiğinden, tasavvurunu geciktirmeğe mecbur oldu. Selçuklu ailesinin sönmesinden sonra yıkılan devlete vâris olan on beğ arasında kendisini en kuvvetli bulmuş olan Karaman hükümdarı, o zamana kadar Osmanlı-lar'm her dakika artmakta olan kuvvetlerinin kendisine hazırlamakta olduğu muhataralara pek az dikkat etmişti. Son teşebbüslerinin neticelerinden endişelenerek, Osmanlılar'a harb ilânına karar verdi ve Padişahın askerleri Avrupa'ya hareket etmekte oldukları bir zamanda fırsattan istifade, Asya'da müdafaasız kalan Osmanlı memleketlerine hücum etti.

Hücumunun neticesini te'mîn için, Karaman Beği Galatiye'deki büyük emlâk mutasarrıflarını (Ahîler)⁶⁵⁵ isyana teşvik ederek, bunlar Ankara'da hükümeti

⁶⁵² Bu alâmet-i hâl, «toen>dlr. (Mütercim).

⁶⁵³ Hâfız'ın ikinci gazeline müracaat; Edebiyyât-ı İraniyye Târîhi'ne de.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 1/143-149.

⁶⁵⁴ Hacı Kalfa, îdrîs. Neşri, Sa'dü'd-dîn, Solak-zâde, Âlî, Lutfî, Münşeât-i Feridun'da tarihsiz olarak, İran Hükümdar Cihân-salı Mirza'nın teb-riknâmesi ve Sultan Murad'ın cevab-nâmesi vardır.

⁶⁵⁵ İdrîs, Ahîler'in âyân, yâni geniş arazîlerinden dolayı memleketin en itibarlı adamları olduğunu beyân eder. Âlî, Var-sak ve Turgud isyancılarını iki Türkmen kabilesi olmak üzere isimlendirir. Osmanlı müverrihlerine göre Varsaklar Tatar ve Turgudlar Moğol cinsindedir. Abel Remoza'nın «Tatarlar Hakkında Araştırmalar» eserine müracaat, s. 238. Cihân-nümâ (s. 644), bunların Ankara yakınlarında dağların eteğindeki eski ikametgâhları -Manisa'nın belli başlı nahiyelerinden birisine «Turgud* denildiği gibi (Cihân-nümâ, s. 635: Almanca ve Fransızca

ele geçirmiş idiler. Murad, Alespon sahillerinden Anadolu hududuna yıldırım süratiyle yetişerek, Ahüer'i bozdu, ve Ankara (eski Ankira, Engürü) anahtarlarını ellerinden aldı. İskender'in Küçük Asya'daki fetihlerinin en kuzey noktası olan⁶⁵⁶ bu şehir -ki Ogüst İbâdethânesiyle ve Galatiye'nin⁶⁵⁷ idare merkezi olmakla meşhurdur- Hilâfet'in ve Bizans İmparatorluğu'nun ikbâl zamanlarında Âmorium (Amuiye, Anamur) gibi, Kostantiniye ve İslâm hükümdarları arasında dâirnî bir anlaşmazlık ve çekişme sebebi idi. Hârûn-ü-Reşîd ile Me'mûn Ankara'yı fethettiler. Birincisi Doğu Roma İmparatorluğu arazîsi üzerindeki muzafferiyeti hâtirasını ebedîleştirmek için Ankara'nın muhteşem iki kapı kanadım Bağdad'a naklettirdi. Beşyüz sene sonra da Rum İmparatoru Nikefor da onu örnek olarak eski Kilikya (Karaman) şehirlerinden Mupzotia ile Tarsus'un kapılarını Kostantiniye duvarlarına çaktırdı.⁶⁵⁸ Ankara'nın elde bulunması Murad için pek mühim

nüşhalarda s. 535 denilmişse de, doğrusu budur)- Turgud-İli tesmiye olduğunu zikreder, (Cihân-nü-mâ'dan s. 611), Varsak Dağı Toros'tan bir kısmının hâlen ismi bulunduğu anlaşılır. Münşeât-ı Feridun'da olmadığı beyân edilen arapça mektup ve cevâbı -diğer mektuplar sırasında olmadığı için- sonradan yine Münşeât'ta bulunmuştur. Bu mektuplar, tercüme edilmiş özet-leriyle beraber, Haber-i Sahîh'de münderiç olduğundan arzu edenler orada dahî görebilirler.

Sağ cenahta Anadolu Siphahileri bulunuyordu, akrabalık rabıtası bulunan Sırb Kralı Vilak-oğlu yirmibin zirhli süvari ile onlara imdadcı tâyin kılınmıştır. Aydın, Saruhan, Karesi sancakları mutasarrıfı Emir Süleyman, Rumeli askeriyeye sol cenahtaydı. Pâdişâh oniki bin Yeniçeri ve Azap askerleriyle merkezde bulunuyordu. Kapıkulları merkez etrafında idiler. Hamîd-ili ve Teke-ili sancakları valisi Mustafa Çelebi ile Mûsâ Çelebi, İsâ Çelebi babalarına muavenete memur idiler. Amasya Valisi Mehmed Çelebi Öncülerin başında idi. Vezirler ve kumandanlardan Alî Paşa, Timurtaş Paşa, Malkoç Beğ, Evranos Beğ, Abdî Beğ, Fîrûz Beğ, İsâ Beğ, Hasan Paşa, Halîl Paşa, Murad Paşa, Şahin Beğ, Yâ-kûb Beğ, Balaban Beğ, Dâvûd Balı, Alagöz, Ahmedî, Beşîr, Tâ-hir, Muhammedi, Mukbil, Paşacık vesâir nâmdârlar Mehmed Çelebi maiyyetine verilmişti. Timur «cuvangar ve barangar tabiriyle iştihar» bulan sağ ve sol cenahlarını süvarilerle doldurmuştu. Sağda Horasan Valisi Emîr-zâde Şahrüh, emîr-zâde Halîl Sultân, emîr-zâde Süleyman Şâh, birçok kumandanlarla beraber bulunuyordu. Sultân Hüseyin imdadcı idi. Şîrâz Hâkimi Mirza Pîr Ahmed, İsfahan Hâkimi Mirza İskender, Mirza Ebû-bekir gibi şehzadeler Timur'un sancağının önünde ve arkasında idi. Şîrvan Hâkimi Şeyh İbrâhîm, Erzincan Hâkimi Tahareh, Diyâribekr Vâlîsi, Kara Osman Bayındırı dahî orduda dâhil idiler (İşte Hoca'nın, 1. c, 169 ve 170. s. lerinde kumandanların isimlerine dâir verdiği tafsilâtın özeti budur).

⁶⁵⁶ Cihân-nümâ, s. 643, 644; Evliya, 424, 425, 425; Devlet-i Osmâniyye'nin Teşkilât ve Üsûl-i İdareci, 2, s. 455-479. Aryeri, 2, 4.

⁶⁵⁷ Cihân-ı ma'rifet, kadîm Ankira, Engürü âsâr-ı atıkasına Avusturya sefirleri Busbecq ve Verantius'un himmetleriyle vâkıf olmuştur. Bu iki sefir Büyük Süleyman'ın Amasya yakınındaki ordugâhına azimetlerinde Amasya kitabelerini kâtiplerine istinsah ettirmişlerdir. Şizul tarafından tahrîr, ve Viluazon tarafından Akademi Târihinin 47. cildinde, s. 85, tashih ve ikmâl olunan «Asya Âsâr-ı Atıkası» unvanlı kitaba müracaat, Londra, 1728, s. 165.

⁶⁵⁸ Hârûn ve Nikefor bu hususta, Samson adlı eskiçağ hükümdarı ile (Hazret-i) Alî'yi taklid etmişlerdir. Türk hikâyeleri, Alî'nin -Samson gibi- Hayber kalesinin kocaman kapısını omuzuna

idi; zîra Orta Asya ticâretinin merkezi ve Suriye ve Erme-niyye'den Trakya ve Kilikya sahillerine giren yolların birleştiği nokta idi. Küçük Asya'nın en zengin vilâyetlerinden olan Ankara, eski asırlarda yağlı kuyruklu koyun sürüleri, uzun ve yumuşak tüylü keçileriyle meşhur olduğu gibi, zamanımızda dahî Örtüleri, sûfları, bina harçlarının sağlamlığı, otuz altı çeşidi sayılan armutlarının lezzeti, eski Adorus Da-ğı'na «Elma Dağı» ismini verdimiş olan elmaları, üzümleri, umumiyetle meyveleri az mâruf değildir. Malûmdur ki, Kayış bahçeleri Küçük Asya'nın en münbit bahçeleridir; Ayaş suları da kaplıca olmak ve içilmek itibariyle en ziyâde şifâ vericidirler. Vilâyet merkezi yakınında, kayalarının garabet Örneği şekli ve minarelerinin genişliği ile dikkat edilmeğe değer olan Atenozi vadisi vardır. Ankara halkıyla Kuduzlular Osmanlı memleketlerinde canbaz ve pehlivan yetiştirmek imtiyazına mâlik, ve bunların maharetleri darb-ı mesel gibi şâyî'dir. Galatiye payitahtını süsleyen birçok âbideler içinde Büyük Sultân Süleyman, zamanında şöhretli mîmâr Sinan tarafından bina olunan Hacı Bayram ve Ahmed Paşa camilerini; Ahmed Paşa'nın hamamlarını; Mustafa Paşa'nın, Seyfû'd-dîn'in, Mevzuâtü'1-Ulûm sahibi Taşköprülü-zâde'nin mekteplerini; mev-levî ve abdal Hüseyin Gâzî ile II. Murad zamanında Şeyh Bayram tarafından inşâ olunan Bayramiyye dervişleri tekkelerini zikrederiz. Bu inşâatın hepsi I. Murad'm saltanatı zamanından sonra ise de, Ankara bu Pâdişah'ın zamanında Osmanlı Devleti'nin doğu hududundaki mevkii ve san'atm kuvvetlerini ziyâdeleştirdiği tabîi istihkâmları ile büyük bir ehemmiyete mâlik idi. Türk seyyâh-ı meşhuru Evliya -ki onyedinci asırda Osmanlı memleketlerinin her tarafını ve Avusturya ve İran'ı dolaşmış, ve bize Ankara ile Macaristan'da Ofen (Budin) şehirlerinin tariflerini bırakmıştır- bu iki beldenin mevkii ve istihkâmları arasında büyük bir benzerlik buluyor ve yalnız Devlet'in İran tarafından hududu üzerindeki Van müstahkem mevkii bunlara kıyâs olunabilir, diyor⁶⁵⁹.

aldığını yazarlar. Gibbons'a müracaat, s. 460. Ci-hân-nümâ'ya göre (s. 642), Harun'un emriyle Ankara kapısının üzerine Rumca yazılan hakimane kitabenin meali:

«Allah'ın ismiyle. Ey insanoğlu! Fırsattan istifâdeye şitâb et. Dâima mevkilere ve zamanlara münâsîp şahsı intihâb etmeyi öğren. Sürür, suiistimal edilince bedeli matem olur. Hâli istikbal endişesiyle gamnâk etme, akılsızları kendine örnek alma, toplayabildiğin hazîneler ile iftihar etmekten sakın» (Cihân-nümâ'nın ibaresi budur: «Bismillahirrahmanır-rahim, Yâ Âdemoğlu, fırsatı, imkânı vaktinde aziz tut, fevt etme; umuru ehline ismarla; ifrat ile sürür seni mateme bırakmasın; nefsin üzere gelecek günün gamım tahmil etme; cem'-i malda mağrurlara muktedî olma.»)

⁶⁵⁹ Bra,tutu'da, S^'dü'd-dln, s. 80 ve 81. Ravzatül-Ebrâr, (761/1359)

Murad Ankara'yı⁶⁶⁰ ele geçirmekle Karaman Beği tarafından tahrik olunan karışıklıkları teskin eyledikten sonra, gözlerini Avrupa'ya çevirdi. Ancak seferber hâline girmeden evvel en büyük ve merâtib silsilesine göre en yüksek olan Bursa kadılığının ordu kadılığıyla birleştirilmesini emretti. Bu iki memuriyet evvelki muharebelerde muvakkaten bir kişi tarafından idare olunmuştu; Murad'ın emrinden sonra iki hizmet birbirinden ayrılmaz olmuş ve buna tâyin olunan zât mülkî ve askerî idare üzerinde üstün bir nezâret hakkına malik bulunmuştur. Sultân, bu hizmete Çandarh Kara Halil'i intihâb etmiş, ve Çandarlı dokuz sene sonra sandr-ı âzam (sadrâzam) olmuştur. Çimp kalesine karşı teşebbüsünde Süleyman Paşa'mn silâh arkadaşlarından bulunan Lala Şahin⁶⁶¹ «beğlerbeği» unvanıyla Osmanlı ordularına başkumandan oldu. Beğlerbeği memuriyeti -vezirlik memuriyetini de içine alır- evvelki pâdişâhlar zamanında onların en yakın akrabasına veyahut büyük oğullarına verilirdi. Nasıl ki Orhan'ın biraderi Alâü'd-dîn ve ondan sonra oğlu Süleyman'ın bu iki hizmeti idare ettiklerini gördük. Murad, bu usûlde bir karışıklık sermâyesi ve saltanat için tehlike kaynağı görerek, bundan böyle oğullarını müşavere meclisine kabul etmemek ve asker başkumandanlığım yabancılara emânet etmek suretiyle eski usûlü değiştirdi. Hükûmete yeni bir emniyet veren bu kaide, I. Murad'ın halefleri tarafından hiç değiştirilmeyerek, hareketin prensibi olarak kabul edilmiştir.⁶⁶²

Osmanlıların Avrupa'da Zaferleri

I. Murad'ın saltanatıyla Osmanlılar için yeni bir şeref ve kuvvet devri ve Avrupa'da bir fetihler silsilesi başlamış ve Pâdişah'ın Kosova muharebe meydânında irtihâline kadar asla haleldar olmamıştır. Gelibolu'dan pek uzak olmayan bir mahalde Alespon üzerinde bina edilmiş Ne-butüs yahut

⁶⁶⁰ Kantakuzen de Ankara'nın sukutundan bahseder (c. 3, s. 864). Lâkin Orhan'ın salta^tı zamanında oğlu Süleyman tarafından ele geçirildiğini teyân ederek, birkaç sene yanılmış oluyor. Ankara'dan başka Kratelya şehrinden de bahseder. İd-rîs, (varak* 136), Ayuka kazasını da zikreder.

⁶⁶¹ Franzés, Sultân Murad'm Kantakuzen'e karşı Yani Paleolog'a oniki bin kişilik bir kuvvet gönderdiğini yazar (1, bâb: 2, s. 11) Murad, 861/1359'da tahta çıktığından ve Kantakuzen ise bir sene evvel Yasef ismiyle ruhban tarîkatine sülûk ettiğinden, Franzés'in Murad ile Orhan'ı ve Süleyman ile kardeşini karıştırdığı sübût buluyor.

⁶⁶² Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 1/150-152.

«Bontus»⁶⁶³ kalesinin zaptı fetihler silsilesinin başlığına işaret oldu⁶⁶⁴. Osmanlı ordusu Buntos'dan Çorlu üzerine yürüdü ve hücumla zaptetti. Bu mevkiin kumandanı, gözü ok ile çıkmış olarak, Murad'ın huzuruna getirildi ve Pâdişah'ın emriyle idam olundu; muhafızlar da kılıçtan geçirildi. Kalenin duvarları yıkılarak etrafı tahrib edildi⁶⁶⁵. Çorlu'ya yakın Mezelli mevki kumandanı da o hâle düşmek korkusuyla, şehrin anahtarlarını Sultân'm eline teslim etmek için acele etdi. Ahâlîsi tarafından boşaltılan Burgaz tahrib olundu.⁶⁶⁶

Murad, muzaffer ordusunun başında, Alespon'un kuzeyine doğru ha-rekei ettiği esnada, kumandanları Hacı İlbeği ve Evranos -ki Ankara üzerine sevkîyatında Asya'daki fethedilen eyâletlerin muhafazasını onlara emânet etmişti- parlak muvaffakiyetler gösterdiler. Birincisi ipsala ve Malkara arasında bulunan Keşan⁶⁶⁷ kalesini, ikincisi Kan-takuzen ile zevcesi İren'in ikametgâhı olup toprak işlerinin zerâfeti, bir tepe üzerinde koni şeklinde yerden yükselen kalesi, Sultân Murad'ın bu kale içindeki sarayı, epeyce uzaktan söylenen sözleri birer birer ayırabilecek şekilde aksettiren kubbeleri bulunan hamamlarıyla dikkate şâyân olan Dimetoka'yı zaptetti. Hacı İlbeği bir gece baskınında Dimetuka kumandanının oğlunu esir etmişti; babası mevki teslim ile oğlunu esaretten kurtardı. Bu sırada Murad Çatal Boğaz'a kadar ilerlemişti, iki kumandanın kendisine katılmaları üzerine, bir harb meclisinde Rumlar'm şaşkınlıklarından istifâde ile, Edirne'nin derhal muhasara edilmesi kararlaştırıldı. Askerî harekât Lala Şahin ile Hacı İlbeği'ne tevdi edildi. Bunlar geçen sene Edirne kapılarına kadar ilerlemiş, ve o zamandan beri Hacı İlbeği Burgaz denilen kaleyi⁶⁶⁸ gafletten istifâde

⁶⁶³ Neoutus yahut Bontus imlâsında -eski yazıda- bir noktanın yanlış konulduğu kelimeyi değiştirir; Bratutu -ki «Ahl»yi «Ahular» yapmıştır - bu kaleyi de Nettuto kalesi yapıyor.

⁶⁶⁴ Nebutus ihtimal ki, eski Afcius-Potamus'dur; bu mevki eski çağlarda Pe-loponnes muharebesinde İspartalılar'ın Atinalılar'a. Üstünlüğünü gösteren deniz çengiyle meşhurdur.

⁶⁶⁵ Neşri, İdris, Alî; SolaK-zâde, Bratutu'da Sa/dtt'd-dîn, s. 82.

⁶⁶⁶ İstanbul - Edime yolu üzerinde olan işbu Burgaz, «Çatalbur-gaz» diye isimlendirilir. Ve şu suretle Edirne şehri kapılan civarında Merih üzerinde kâin olup, Hacı İlbeği tarafından ele geçirilen Hacı İlbeği boğazından ve Karadeniz'de Misuri (Me-zambria)*nın alt tarafındaki Burgâz'dan (Birgos) tefrik olunur.

⁶⁶⁷ Bratutu, s. 84'de «Kiesen» yazar. Hacı Kalfa'nın Rûm-ili*sine müracaat, s. 84. Manner (7, s. 205 ve 227) Sirsella (Çorlu)'yi Rusköy (Lukasdöroskü) yakınında gösterdiğinden Migalegar (Malkara)'ı bilmediği anlaşılıyor. Aynacuk, Malkara, İpsala (Hacı Kalfa, s. 64, 65) hâlen (müverrih zamanında) İstanbul - Selanik yolu üzerinde merhalelerdir. Âşık Paşa-zâde'nin Vatikân'daki el yazısı nüshası Dimetoka'nın zaptını hikâye eder.

⁶⁶⁸ Bratutu, s. 85 ve Hacı Kalfa'nın Rûm-ili'si, s. 22. Hadîdî, manzum târihinde bu kalenin zaptı hakkında şöyle söyler:

zaptetmiş idiler⁶⁶⁹. Padişah iki beğın teşebbüslerini takviye için ordusunun seçkin bir kısmıyla Edirne yolunda Babaeski'ye gitti. Edirne mevki kumandanı cesaretle Lala Şâhin'in karşısına çıktıysa da, büsbütün mağlûp oldu ve Meric'in taşmasından istifâde ile bir gece sandala binerek, nehrin denize karıştığı yerde bulunan Aynoz (Enez)'a gitti. Bu muzaffcriyet Bizans İmparatorluğu'nun en mühim kalesini Osmanlılara teslim etmiştir. Kalenin kapılarını hiyanet açmış olduğu gibi, muhafızların alçaklığı onun fethini istihkâmın ve kulelerin zaptı derecesinde kolaylaştırmıştır⁶⁷⁰.

Edirne o vakitten itibaren Osmanlı Devleti'nin Avrupa'da payitahtı ve Sultânların ikametgâhı .olmuş, ve bundan sonra Osmanlı memleketlerinin Gelibolu'dan Emos'a ve oradan Karadeniz'e kadar geçilmesi kaa-bil olmayan bir duvar gibi uzandığı hat içinde inahbus kalan Kostan-tiniyye'yi, Osmanlılar bu noktadan tehdîd etmişlerdir. Osmanlı müverrihlerinin Edirne kumandanına verdikleri isim Adrenos (Adrianus)'dur, ki ya şehrin kurucusuyla onu teslim eden hâinin ismini karıştırıyorlar, yahut hakikaten onun da ismi böyledir. Târih bu misillû isim benzerliklerine pekçok misâller gösterir. Türkler Asya'da Keşiş Dağı üzerinde bir şehir te'sîs eden imparator Adrien'i -ki ismi henüz Adrenus (Atra-nus) beldesinin nâmında tanınmaktadır.- bilirler. Edirne, Besiniler*'in eski şehri olan o Seküdama harabelerinin üzerinde te'sîs olunarak, Orestia⁶⁷¹ nâmiyle yâd olunmuştur; Bizans târihinde imparator Valans zamanında Fritiker elinde iken Gotlar'ın muhasara ve tahribatı, Romanos elinde bulunduğu sırada Bulgarların yağması, Komnen zamanında Ehl-i Salîb'in geçmesi ile meşhurdur. Üç nehrin birleştiği noktada kâindir⁶⁷². Bunlardan Ebrus gül ve ayva bahçeleri arasından geçer. Malûmdur ki, Edirne'nin gül suyu Mısır gülsuyu ile, gül yağı İran'ın gül yağıyla rekabet eder. Diğer mahsulâtı da daha az aranmaz; sabunu Suriye sabununa, ayva reçelleri Amasyâ'nımkine, şekerlemeleri ve şurupları Konya ve Ha-ma'nımküere muâdildir. Edirne, mevkiinin ve halkının

«Meriç suyu kenarında irişüp Alır Hacı İlbeği ânı dirişüp; Âni zikr eyleyince ol iller Dahî şimdi İlbeği Burgos dirler.» (dirişmek: Dirilik göstermek, uğraşmak)

⁶⁶⁹ Hacı Kalfa'nın Kum-Üi'si, varak: 65; Bratutu, s. 84.

⁶⁷⁰ Sa'dü'd-din, Hacı Kalfa, İdrîs, Neşri, Lutfi, Alî, Solak-zâde; Nişancı, Ci-han-nttma, fetih senesinde müttehittirler. Halkondll, bu fethi Orhan'ın oftlu Süleyman'a, atfeder. Mttñşeât-ı Feridun'a da müracaat.

⁶⁷¹ Manner (7, s. 262), «Orestia» kelimesinin Yunan esatirinden kaynaklandığı fikrindedir; lâkin Makedonya kavimlerinden birinin ismi olan «Orestî» lâfzından kaynaklanmış olması muhtemeldir, (Titliyö, kitap: 33, 34).

⁶⁷² Meriç, Arda, Tunca. Ebrus, «Meriç»dir.

güzelliği ile birçok Türk şâirleri tarafından gereği gibi ele alınmıştır; işbu tasvirî şiirler⁶⁷³ «şehrengîz» ismiyle adlandırılır; garîb ve hemen hemen anlaşılmasız olan bu nâm, şehrin ve halkının güzelliği bütün gönülleri heyecana sevkeder ve büyüler, manâsıyla tefsir olunur. Edirne, duvarları içinde birçok şâirlerin doğuşunu ve ölümünü görmüş olduğundan, milletlerinin âlim ve şâirleri hakkında dindârâne bir hürmet gösteren Osmanlılar, Edirne'yi Cenâb-ı Hakk tarafından bilhassa muhafaza edilmiş ve hele medeniyetçe pek ilerlemiş sayarlar. Şehri süsleyen bütün binaları, sarayları, çarşıları, camileri, mektepleri, köprüleri seyyahların daimî hayretlerine değilse de, nazar-ı dikkatine şayandır. Bu ikinci Avrupalı Osmanlı payitahtının Osmanlı târihinde işgal ettiği mevkî bizi defalarca husûsî tafsilâtla ondan bahse mecbur edecektir.⁶⁷⁴

Edirne, askerlik, siyâset, ticâret münâsebetleri bakımından hâiz olduğu faydalı mevkiinden dolayı, hakîkten Osmanlı pâdişâhlarının Av-rupa'daki payitahtı olmağa lâyük idi. Bununla beraber Sultân, Murad ikametgâhı olmak üzere Dimetoka'yı seçmiş ve orada bir saray inşâ etmişti. Edirne'ye de beğlerbeğisi Lala Şâhin'i koyarak, kuzey Trakya'da fetihlere devam etmesini emretti. Bu aralık Evranos, bu bölgenin güneyinde Gümülcine (Bizanslılarca Komotiksinon) ile Vardar'⁶⁷⁵ -ki birincisi Ferecik'in (eski Doriskus)⁶⁷⁶ batısında ve ikincisi Karaferye'nin (Bryua) doğusundadır-fethetti. Bu iki şehirde Evranos'un hâtırası yalnız bunları fethetmiş olduğu için değil, birçok câmîler ve kervansaraylar yaptırmış ve bunlara bol miktarda tahsisatlar ayırmış, olduğu için de muhafaza edilmiştir. Lala Şâhin'e gelince, muzaffer sancaklarını Balkan eteklerine kadar ulaştırdı ve en mühim şehirlerden olup Belgrad'a kadar bütün memlekete pirinç

⁶⁷³ Hacı Kalfa'nın Rûm-ili'sine ve Evliya Seyahat-name'sinin 2. cildine. Arş ve Gruber'in kaamusunda «Edirne» kelimesi bunların esas ittihaziyle yazılmıştır. Edirne hakkında Enfsü'1-Mü-sâfirin unvanlı husûsî bir eser vardır. (Müverrih, bunun müellifinin ismini «Hâbir» yazıyor; Keşfü'z-Zünûn'un istanbul tab'ı «Abdu'r-Rahmân eş-Şehîr bi'l-Hayr el-Edirnevî» diyor. Doğrusu «Hiber» ise, şahıs dânâ (bilgili kişi) manasındadır.)

⁶⁷⁴ Edirne büyük bir ticâret merkezi iken, Rumeli demiryolu o merkezî vaziyetini ihlâl ettiği gibi, daha sonra Doğu Rumeli ve Bulgaristan'ın teşekkülü üzerine pirinç ve gülsuyu gibi ticarî şeylerini büsbütün ve diğer ticarî maddelerinin de büyük bir kısmını kaybetmiştir. Dedeâğaç da Edirne'ye rekabete başlamıştır. Mevkiinin büyük ehemmiyetinden dolayı Rumeli'de bir iki kol demiryolunun inşâsı, nehirlerin temizlenmesi ve ecnebi ispirotoları meselesinin kapanması ile ma'mûriyyet edebilir. Şimdi dahî Edirne'ye bir kol daha demiryolu inşâsı lüzumu bakîdir.

⁶⁷⁵ Hacı Kalfa'nın Rum-ili'si, s. 84.

⁶⁷⁶ Herodot; Hacı Kalfa,, s. 67. Bilâkis bunun eski Şerre (Serrhâ) olduğu anlaşılıyor.

vermekte olan iki Zağra (Eski ve Yeni Zağ-ra) ile Filibe'yi zaptetti. Yalnız pirinç ticâreti daha Sa'dü'd-dîn'in zamanında hazîneye dört milyon akçe getiriyordu.⁶⁷⁷ Lala Şahin, Evra-nos'a uyararak, Osmanlı hükümrânlığı altına aldığı şehirleri süsleyen muhteşem binalar ile nâmım ebedileştirdi. Kısaca Filibe'de iki ok âtımını genişliğinde ve yanyana iki araba geçer bir taş köprü yaptırdı. Bu köprü'nün muhafazasını sağlamak maksadı ile tamiratını yapmak için tâyin olunan birçok kölelerin ücretlerinin ödenmesine kâfi daimî sermâyeyi tahsis etti⁶⁷⁸.

Bunların, doğru tabiriyle harb esirlerinin miktarı Osmanlı silâhlarının aralıksız muzaffeûyetlerinden dolayı o kadar çoğalmış idi ki, bir adamın mûtad bedeli yüzymibeş akçeye düşmüştü. Bu, evvelce -Osman'ın, ondan sonra Orhan'ın, o zamanki kadı-asker (kazasker) lerin alınmasında dâima ihmâl etmiş oldukları- ganimetin beşte bir miktarının tâyinine esas olarak kabul edildi. Karaman'da doğmuş fakîh Kara Rüstem bir gün Çandarh Halil'i, Pâdişah'ın huzurunda hükümetin menfaatlerini muhafaza etmemekle itham etti. Sultân Murad, bu tenkidi nazar-ı dikkate alarak, esirler hakkında tatbik olunacak mâlî bir tedbîrin faydalarını takdîr ve Kur'ân'ın emirlerine istinâd ederek, daha sonra her esirin bedelinden beşte birinin, yâni yirmi akçenin hazîneye alınmasını emretti,⁶⁷⁹ Esirler üzerine konulmuş olan bu vergi «pencik» yahut «ispençs»⁶⁸¹ olarak isimlendirildi. Daha sonra Hıristiyan

⁶⁷⁷ Pirinç zirâat ve ticâreti şimdi en ziyâde Diyarbakır vilâyetinde aramalıdır. Bu ziraat Piyarbakır ile beraber nakliyat ve ticâretiyle Anadolu vilâyetlerinden ekserisinin yüzlerini güldürebilir. (Harb-i âhir (I. Dünya Savaşı) münâsebetiyle istanbul'da pirincin okkası yüz guraşa kadar çıkmıştır.)

⁶⁷⁸ Manner, 7, s. 516; Hacı Kalfanın Rum-ili'si, s. 50, 52, 54, 86; Bratutu, s. 87 ve 89. Karaman Beği'nin tebrk-nâmeleriyle Murad'm 1 Receb 764 tarihli cevapnâmesi ve Canıbek (Canı-beg) Hân'ın nâmesiyle Pâdigah'ın «Selh-i ziVhicce 770» (14 Ağustos 1368) tarihli cevapnâmesi; Murad'm 776 (1374) senesinde yazılmış bir ikinci mektubu Münşeat-ı Feridun'da dercedilm'stir..

⁶⁷⁹ Sa'dü'd-dîn, Bratutu, İdrîs, Lutfi, Solak-zâde, Dukas, ganimetlerin taksimi hakkındaki kanunun Yeniçeriler'in kuruluşunda konulduğunu beyân ediyor; Bizans müverrihleri de Yeniçerilerin kuruluşunu Murad zamanında gösterirlerse de, Orhan zamanında vâki olduğu muhakkaktır.

⁶⁸⁰ Kara Rüstem, kazasker Halil'e «beşte birin edasının vecibeleri» hakkındaki âyeti îrâd ile, beşte bir (nüans) alınmasını hatırlatmasıyla, Halil hemen Pâdisah'a keyfiyeti arz etti, ve ganimetlerin beşte birinin zaftı Rüstem'e buyuruldu. O günlerde ganimetler pek bol olmakla her esire yüzünnibeş osmânî kıymet takdîr ile, y!rmibeş osmânî hums alınması kararlaştırıldı. (T4ett*t-Tevârlh'den hülâsa, c. 1. s. 75) (Mütercim)

⁶⁸¹ «Pencik» kelimesi hakkında Burhân-i Kaatı'ya müracaat. Orada görülür ki, «penc kûş» beş maddeden mürekkeptir. Şimdiye kadar hiçbir İngiliz iştikak mütehasssısı «Punch» (punç), «Penee» (peni, şilin'in küçüğü) lâfızlarının Farsça «penc» kelimesinden müştak olduğunu düşünmemiştir. (Penc -kûş, renc-kûş (veya: gûş) vezninde, bir kısım macundur; beş çeşit

bir millet (yahut ecnebi bir millet) bu itiyâddan şikâyet ettikçe, o milletin esirleri hakkında istisna muamelesi yapılarak, âit olduğu elçilerle akdolan imtiyaz muahedelerine dere olunur, ve bu fıkra tercümanlarının be-râtında husûsî bir madde teşkil eylerdi.⁶⁸²

Murad, Bursa'ya dönüşünde, Edirne'nin parlak fethini Asya hükümdarlarına fetih-nâmelerle bildirdi. Târih, bu hükümdarlar arasında Pâ-dişah'm komşuları olan Germiyan, Karaman beğleriyle Irak-ı Acem ve Irak-ı Arab hükümdarlarını kaydeder. Irak-ı Acem ile güney ve doğuda onun hududunu teşkil eden Fars kıt'ası, bu zamanda, Muzaffer ailesinin hükümdarı Emir Mübârizü'd-dîn Muhammed idaresinde idi. Irak-ı Arab ile Irak-ı Acem'in kuzeyinde bulunan Azerbaycan memleketinde Şeyh Hasan'ın oğlu⁶⁸³ ve İlhanlı sülâlesinin ikinci hükümdarı Üveys saltanat ediyordu. Bu iki ailenin aslı Osmanlı Devleti'yle hemen hemen aynı zamanda zuhur etmiştir; çünkü bunlar Cengiz Hân'ın torunları tarafından kurulan hükümetlerin enkazı üzerine henüz otuz sene önce hükümet kurmuş oldukları gibi, Osmanlı saltanatının da Selçuklu Devleti harabelerinin zuhurundan beri çok zaman geçmemiştir.⁶⁸⁴ Irak-ı Acem ile Fars eyâleti hükümdarı Emir Mübârizü'd-dîn Muhammed, hemen bütün saltanatı müddetince -Kara-Hıtay hükümdarı Sultân Celâ-lü'd-dîn Siyurgetmiş (Siyurgatmış)'in talebi üzerine Moğol hükümdarı Argun tarafından Kirman hududunun müdâfaasına gönderildikleri halde, bu memleketi hârici düşmanlara karşı muhafaza

edviyyeden terkîb olunur. Kalbin takviyesi ve ferahlatıcı olarak kullanılır. Arabcası olan fencnûş ile mâruftur. Burhân-ı Kaatı.)

⁶⁸² Sefirler, tercümanlar, konsoloslar maiyyetlerinde hademe-i ispenç resmine tâbi iseler, ma'füvviyyetlerini nâtık yedlerine tezkire verilir ve bunlara «ispenc kâğıdı» denilirdi. İdrîs, hums-ı ganâimin cihet-i tahsisini beyân eden âyet-i kerîmeyi dere ediyor («Va'lemû ennemâ ganîm tüm min şey'in fe'enne lillâhi humusehü ve li'r-resûli ve liziykurbâ ve'l-yetâmâ ve'l-mesâkıfyni vebni's-sebiyli...») (Enfâl sûresi, âyet: 41) (Meali: ..Bilin ki, ganîmet olarak aldığımız herhangi bir şeyin mutlaka beşte biri Allah'ın, Resulünün, hısımların, yetimlerin, yoksulların, yolcunundur...») (Âyet-i kerîme hükmüne göre, beştebir'in meşru olması, ihtiyaç sahipleri için hayır eserleri inşâsına bağlıdır.

⁶⁸³ Nuhbetü't-Tevârîh, s. 275'de, İlhan ailesi, ve s. 260'da, Muzaffer ailesi dercedümiştir. Sultân Murad'ın Bursa'dan Üveys'e yazdığı fetihnemesi Feridun Beğ Münşeatinde vardır (Paris Millî Kütüphanesi, Nu: 79, s. 25); kütüphanenin El Yazısı İzahat ve Hülâsalarına müracaat, c. 5, s. 670.

⁶⁸⁴ 733/1332'de zuhur eden Muzaffer-oğulları ailesi 796/1393'de yok olmuştur; İlhanlılar, 737/1336'da zuhur ederek, 776/1374'de inkrâz bulmuştur. Hacı Kalfa, Takvîmü't-Tevârîh, 167. İlhan ailesi Çoban ailesi enkazı üzerine teessüs etmiştir ki, bunlar 728/1327'de Cengiz ailesinin son hükümdarından Azerbaycan hükümetini ele geçirmişlerdi. Yalnız otuz sene devam ederek, Kırım Hânı Cambeg tarafından mahvedilmiştir. Azerbaycan'da Canibeğ tarafından vali olan Ahî Çoku, Hasan'ın oğlu Üveys tarafından tard ve idâm olunmuştur (Nuhbetü't-Tevârîh ve Hacı Kalfa).

edecek yerde Timur tarafından itaat altına alındıkları zamana kadar tahrib etmiş olan- Afgan ve Cerman⁶⁸⁵ kavimleriyle muharebe halinde bulundu. Mübârizü'd-dîn, Azerbaycan'da Canı-Bek'in valisi Ahi Çukı ve Irak-ı Arab hükümdarı Sultân Üveys ile de muharebeye mecbur oldu. Bu Sultân Üveys'in şanına ve validesi Sultân Dilşâd'ın fâzil ahlâkına⁶⁸⁶ o zamanın mâruf şâirleri şöret-bahş olmuşlardır.⁶⁸⁷

Sultân Murad, Filibe fethinden sonra Rum împaratoru'yla bir muâhedenânie akdetmişti.⁶⁸⁸ Lâkin bu şekilde muhasamatın tâtil edilmesi sayesinde biraz istirahat etmeğe ve Devlet'in dahilî idaresinde intizâmın kurulmasına başlanır başlanmaz, yeni bir fırtına kendisini Avrupa'ya davet etti. Filibe Rum kumandam Sırbülâr'ın Kralı Oruş'a sığınmıştı. Bu mülteci, hükümdarı Sultân aleyhine harb ilânına teşvik etmekte iken, Papa V.

⁶⁸⁵ Mîrhond'un Benî Muzaffer ailesi târihinde muharebelerini ve sevkîyatını geniş tafsilât ile naklettiği bu Cermanlar'ın hakîkaten şimdiki Cerman (Alman) kavmi olduğu pek meşkûktür. Herhalde «Cet» ve «Jet» namları arasında olduğu gibi, eski Cermanlar'ın isimleriyle yenilerinin arasında bir müşabehet vardır; Timur târihinde Cetlerden bahs olunacaktır.

⁶⁸⁶ Dilşâd, Çoban ailesi müessisi Emir Çoban'ın oğlu bulunan Dımışk Emîri'nin kızıydı. Çoban'ın yedi oğlu henüz zuhura başlamış olan kendi aileleriyle p zaman inkırazı pek aşikâr olan Cengiz hanedanının son hükümdarı Ebû Saîd ailesi arasındaki mücâdelelerde maktul olmuşlardır.. Emir Çoban, kızı Bağdad Hâtun'u Üveys'in pederi İlhanlı Şeyh Hasan'a vermişti. Sultân Ebû Saîd, bunu Şeyh Hasan'ın elinden alarak izdivacı altına almakla, Bağdad Hatun, sekiz sene, yâni Ebû Saîd'i zehirlemek teşebbüsünde bulunduğu zannedilerek idâm olununcaya kadar, Moğol tahtında Ebû Saîd ile birlikte icrayı hükümet etti. Bağdad Hâtun'un idamından sonra, Ebû Sa-id evvelki zevcesinin yeğeni Dilşâd Hâtûn ile izdivaç etmiştir. Ebû Saîd'in vefatını müteakip Dilşâd, İlhanlı hükümdarı Şeyh Hasan'a varmıştır. Çoban hanedanının kısa süren devamında, diğer iki kadın da şöret kazanmışlardır. Biri Satı Big Hâtündür, ki Ebû Saîd'in vefatından sonra bir müddet hükümdarlık tahtında bulundu. Fakat bu hükümet zahirî idi, hakikat-ı hâlde Çoban'ın torunu Emîr Şeyh Hasan hükümet etmekte ve yeğenin zevci İlhanlı Şeyh Hasan ile muharebe etmekteydi, ikincisi Yezd Hâtun'dur ki, Şeyh Hasan Çoban'ın zevcesidir; zevcini -sarhoş hâlimden istifâde ile husyelerini sıkarak- öldürmüştür. Otuz seneden ibaret kısa bir müddet içinde bu kadar şöretli kadınlar yetiştiren ancak Çoban âilesidir. Bu aile şundan dolayı da zikredilmeğe şayandır İd, Deguignes ve Erbelo -yedi Çoban-zâdenin ecel-i kaza ile vefatından dolayı Makabe ailesini ve kadınlarının şecaatinden dolayı Agammemnon ailesini hatırlatan- bu hâ-nedânı hiç tanımiyor gibi görünmektedirler. Çoban hanedanının tarihi için Nuhbetü't-Tevârih'e, Lârî'ye, Mîrhond'a Vassâf'a müracaat. İdrîs (varak: 132, 133), bu aileden son hükümdar olup, Canıbeg tarafından tard olunan Zâlim Eşref in Orhan zamanında hüküm sürmüş olduğunu beyân ediyor.

⁶⁸⁷ Bunlardan Sultân Üveys'in en hâhiş (İstekli) meddahı ve Hafız'ın bahtiyar rakibi Selmân-ı câliö-i dikkattir. Edebiyât-i İrânlye Târihi, s. 260. Selmân-ı Sâvecî'nin, güzel muhafaza olunmuş bir yazma dîvânı Berlin Kütüphanesi'nde Di ez yazmaları arasındadır. Nu: 84.

⁶⁸⁸ Franzes, 1, 11, s. 11. Müverrihler bu ahidnâmenin akdedildiği yeri beyân etmedikleri gibi, ancak Edirne fethinden sonra olarak bildiriyorlarsa da, târihi şu vak'adan dolayı tâyin edilmiştir: 766/1363'de Bizanslılar, müttefik hükümdarların Meriç üzerindeki muharebelerinden hissedar olamamış ve Filibe 765/1362-1363'de Osmanlılar eline geçmiştir.

Urban'in umûmî bir yazısı ortaya çıktı ki, bütün Hıristiyanlar Türkler aleyhine bir ikinci Haçlı harbine davet ediyordu. Macaristan kralı, Sırbistan voyvodası, Bosna ve Ulahya prensi -memleketlerinin hududunu tehdîde başlamış olan- Osmanlıların aleyhine ittifak için bundan fırsatı ganimet bildür. Lala Şahin, bu müdhiş ittifaka mukabele için pek zayıf olduğu cihetle, Pâdişah'a sür'atli bir şekilde imdâd gönderilmesini iş'âr etti. Sultân Murad Alespon'dan çıkmak üzere idi, lâkin Biga önünden geçerken, bir müstahkem mevki ve ric'at hâlinde askerine bir toplanma mahalli yapmak için orasını fethetmek arzusunda bulundu. Bu şehir Orhan'ın fethinden sonra bir müddet biraderi Alâü'd-dîn'in ikametgâhı olmuş ve daha sonra düşmanların (ihtimal ki El-Mağribîler'in)⁶⁸⁹ eline düşmüştü. Bunun yanısıra Murad Aydıncık (Kizikus) ve Gelibolu'da bulunan gemilerin hepsini toplayarak, sahillerin muhafazasını onlara bıraktı; kendisi de ordugâhını Biga önünde kurdu. Halbuki Hıristiyan ordusu sür'atli bir yürüyüşle Meric'e kadar ilerlemiş, ve Edirne'ye iki konak yol kalmıştı. Lala Şahin yinnibin kişiye varan düşmanın miktarının çokluğundan endîşe ederek ve kendi nâmını lekelemekten korkarak, silâh arkadaşı Hacı İlbeği'nin kuman-dasıyla kuvvetli bir akıncı fırkasını keşif yapmağa gönderdi⁶⁹⁰. Hacı İlbeği emri altındaki onbin kişiyi yalnız bir muharebenin tâlihiyle karşı karşıya bırakmak istemeyerek -ordugâhları ihmalkârâne muhafaza edilmiş ve şarap içinde yüzer intizamsız bir asker takımının karışıklıklarına mâruz bulunmuş olan- Hıristiyan'ların bütün kuvvetleri üzerine bir gece baskını yapmağa karar verdi. Davul, dümbelek sesleri, «Allah! Allah!» avâzeleri karanlık içinde birdenbire akisler yaparak, Hıristiyanlar arasında dehşet yarattı⁶⁹¹. Sa'dü'd-dîn bunların vahşî hayvanlar gibi inlerinde birdenbire üzerlerine vararak, kendilerinin rüzgâr ile sevk olunan yangına benzer bir suretle Meric'e doğru

⁶⁸⁹ Âlî, bunları «Levend» {Levees», asker tahrîri kelimesinden me'huz) yâni İstihkar edilmeğe şâyân bir takım olarak isimlendiriyor ki, o zaman Katalanlar bu halde idi, («Leven» kelimesi; Osmanlılar'm eski şâirlerinin «şeh-levemd» gibi müteveccihâne tâbirleri hilâfına - İyi bir mânâyâ, gelmediği, halfyyu'1-izâr (ar damarı çatlamış, edepsiz) demek olduğu Bûrhân'dan. anlaşılır; fakat Farsça'ya Avrupa lisanlarından mı yoksa o lisanlara Farsça'dan nu intikal etti? İkinci şekil, en kuvvetli ihtimal olarak görünüyor, bu halde «Levees» kelimesinden alınmış olması doğru sayılamaz.)

⁶⁹⁰ Sa'dü'd-dîn, Hacı İlbeği'ni harb meydânının ilk mübârizi (mukaddem-i arsa-i merdâneği), gazanîr-i harb ve İstinadgâh-ı dîn-i mübîn diye tavsif eyliyor. (Hammer, «mukaddem» kelimesini yanlış anlamıştır. Mütercim.)

⁶⁹¹ Sa/du'd-din, Neşri, tûrîs, Lutfî, Solakzâde, Hacı Kalfa, Takvîmtî't-Tevarîh 766 senesi 1364 teşrinievvelinde (aralık ayı) başladığından, yazın vuku bulan bu muharebe 1363'e tesadüf etmektedir.

sür'atle kaçışarak dalgalar arasında telef olduklarını yazıyor (766/1363)⁶⁹². Bu gece baskınının vuku bulunduğu yer olan sahra, hâlâ «Sırp Sındığı» (Sırbılar'ın mağlûbiyeti) diye yâd olunur.⁶⁹³

İlk defadır ki, Macarlar Türklerle karşı karşıya bulunuyorlardı; yeni hasımlarının bu birinci tecrübesi kendilerine o kadar korku vermiş olması lâzım gelir ki, ancak Hunyad gibi bir kahraman onu izâle edebilmiştir. Macaristan Kralı Lui, barbarların (yâni gâliblerin) kılıcından mucize gibi bir suretle kurtuldu. Selâmetini -göğsünde tasvirini bulundurduğu- Meryemü'l-Betül'e atfeylediğinden, hararetle teşekkür ederek, onun için bir kilise yapmayı adadı. Filhakika bir müddet sonra Avusturya İmparatorluğu'nun Lorettus'u⁶⁹⁴ demek olan Mana Zellâ Kilisesi vücut buldu. An'anelerin bu kiliseye isnâd eylediği mucizelerin en garibi, şüphesiz, Hıristiyanların kanlı mağlûbiyetlerini Osmanlı ordusu üzerinde tam bir muzafferiyet şekline dönüştürmesidir. Sırb Sındığı muharebesini -ki neticeleri itibariyle az ehemmiyetli olmakla beraber târihçe az hatırlanmaya şâyân değildir- Hacı İlbeği'nin vefatı takip etti. Lala Şahin, muzafferiyet şerefini kendisinden almış olmasının cezası olarak, hased sâikasıyla Hacı İlbeği'ni zehirletti⁶⁹⁵. Bâzi Macar ve îs-tiryâ müverrihleri⁶⁹⁶, Türkler'i Hıristiyanlar'a mağlûp eden an'aneye⁶⁹⁷ aldanarak, bu muharebenin sıhhatinde şüphe ederler; lâkin muharebenin vuku bulunduğu sahranın nâmı, Maria Zellâ Kilisesi'nin te'sîsi,⁶⁹⁸ Hacı İlbeği'nin zehirlenmesi -ki o zamandan beri Türkiye'de sık sık .tekrar edilmiş bir cinayettir- hâsılı bütün bu vak'alar Türkler'-in Hıristiyan müttefik

⁶⁹² Sa'd'd-dîn; «Benime gibi hobgâhlarında remide olub, meydân-ı sltlz-den beyâbân-ı kerize şitâbân ve âteş-i kalırdan bâb-vezân gibi gırlzan olan düsme-i hâksarlar nehr-i Meric'e rîzân.v» (Mütercim)

⁶⁹³ Sırto Sındığı, Sırbılar'ın mağlûp oldukları yer; «sınmak»dan ism-i zaman ve mekân. Geyve yakınında da Selçuklular, yahut Osmanlılar zamanında isimlendirilmiş bir «Gavur Sındığı» vardır. Mütercim.

Bratutu'ya (s. 91) ve «Stiria» cerîde-i mevkutesinin 58. cüz* ünde 6. sahîfeye müracaat. Bu muharebededir ki, Macar La-dislas Döbka şöhret kazanmıştır. Kralı Lui üç sene sonra gönderdiği berâtta «Asıl Lâdislas Döbka'nın Türkler'le Tor-nova imparatoru (Susmanos) arasmdaki muharebede müessir şecaat gösterdiğini» yazıyor. Kanano'da, 10, s. 393.

⁶⁹⁴ Loreto, Bu isimde bir İtalyan şehrinin kilisesidir ki, garip mucizelerinden dolayı ziyaretçileri pek çoktur. (Mütercim).

⁶⁹⁵ Bratutu'da Sa'dü'd-din, İdrîs, Solak-zâde, Ravasatü'1-Eb/âr, (766 vekayîl)

⁶⁹⁶ Pirey'in Macaristan ve Jul Sezar'ın İstiryâ Târihi.

⁶⁹⁷ tstiryallılar'ın rivayeti Hıristiyan ordusu muhariplerini onbin ve Hacı Ü-beği'nin askerlerini yirmibin gösterir. Türk müverrihleri ise bunun aksini söylerler.

⁶⁹⁸ Meriç (Mariça) ve Mariazel kelimelerindeki sarandaki sadâ-mn tesadüfü müdür? «Mariazella» ismi «Mariça»dan ve bu da «Maria» (Meryem) kelimesinden müstak değil midir?

askerlerine galebe-i leylîyeleri için kâfi şehâdet-lerdir⁶⁹⁹.

Kral Lui, Betül'e (Hz, Meryem'e) adağını ifâ için Maria Zella Kili-sesi'ni inşâ ettirdiği sırada, Murad, Biga'nın fethinden ve Meriç'de kazanılan zaferden dolayı Ulûhiyyet'e dindârâne bir teşekkür arzı gibi bir sebepten başka niyetle (?) Bilecik'de bir cami ve Yenişehir'de Dervîş-i Postîn-pûş için bir tekke bina ile birçok tahsisat itâ eyledi. Bu heyecanlı dervişin türbesinde hâlâ haylî ziyaretçi bulunur. Pâdişâh Bursa'yi, Gök-dere sahrasında inşâ ettirdiği küçük ve şehrin doğu tarafında ve Kaplıcalar mahallesinde sarayın karşısına tesadüf edecek şekilde yaptırdığı daha büyük bir cami ile süsledi. Nihayet eski kaplıcaların kubbesini⁷⁰⁰ tamamlattı. Bunun şifâ verici suları eski bir efsânenen dolayı, en eski zamanlarda büyük şöhrete sahip olmuştur; Herkül, nedimi îlâs'ı⁷⁰¹ kendi ihtiyariyle öldürüldükten sonra, üzerine bulaşmış olan kanı bunun menbâlarında temizledi. Bursa suları, hasseleriyle Eskişehir⁷⁰², Yalova (Elenopolis yahut Drepanon), Tavşancıl (Filokren) kaplıcalarından daha üstündür. Bütün bu müesseselere nezaret eden mîmâr, bir Rum yâhut bir Frenk idi, ki Osmanlı donanmasının bir gemisi tarafından esîr edilerek, esaretinin kalkması için bu türlü işlere maharetini hasretmiştir. San'at eserleri arasında gârîb şekliyle dikkati çeken bir cami zikro-lunabilir. Bina hem mâbed, hem medresedir. Zemin katı camii teşkil ediyor. Üst katta ve binanın kenarındaki dehlizde sıra ile ilim tahsil eden (lalebe)lerin odaları o surette bina olunmuştur ki, her talebe kendi odasından⁷⁰³ mihrâbdaki imâmı görüp, onunla birlikte namazını edâ eder. Bu dindar mesâi erbabı şu suretle vakit kaybetmemiş olurlar.⁷⁰⁴

Avrupa'da banileri olan hükümdarların san'ata muhabbetlerine, yahut hiç olmazsa bir dereceye kadar marifetten az-çok anladıklarına delâlet eden bu umûmî inşâat, Sultân Murad tarafından büsbütün dinî bir sebeple yaptırılmışlardır. Eğer târih, bu hükümdarın yazı bilmediği hakkında bize

⁶⁹⁹ Münşeât-ı Feridun'da, I. Murad'ın Bursa'dan Rebiyü's-sânî 767 tarihli bir mektubuyla Karaman Beğ'i'nin bir cevapnâmesi vardır.

⁷⁰⁰ Bursaya Seyahat, s. 25, Bra,tutu'da Sa/dü'd-dîn, s. 95. Hacı Kalfa, Tak-Yîmti't-Tevârîh.

⁷⁰¹ Zeyl sahibi Teofanis, s. 29. Kostantin Porfirogenet'in saltanatı sonunda.

⁷⁰² Favlos SilântJarîus'un Eski Yunan kaplıcaları hakkındaki eseri,

⁷⁰³ Bursa'ya Seyahat, s. 34, 150, 160.

⁷⁰⁴ Bu camiin kubbesi ve zirvesindeki taştan mevzu doğan hakkında Bursa Seyahatnamesinde dercedilmiş olan an'aneye müracaat. Bu doğan, halkın zannına göre, Sultân Murad'ın bir kuşudur ki, oraya kaçmış ve Pâdişâh defalarca çağırıldığı halde, gelmemesi üzerine sabırsızlığına delâlet eder bir sesle «Dâima orada kal» demekle derhal taşa dönüşmüştür. Bu rivayeti devlet tarihçisi Sa'dü'd-dîn de nakleder.

hiçbirşey öğretmemiş olsaydı, Bursa camii ve Edirne sarayı inşaatının başladığı sene eski Epidor sakinleriyle, yâni Raguzalılar'la akdettiği bir ahidnâmenin imza şeklinde, onun delilini bulacak idik (767/ 1365). Adriyatik Denizi'nin bir körfezinde saklanmış gibi görünen ve asırlarca hiylekârca ve ihtiyatkârca siyâseti sayesinde kendisini muhafaza etmiş olan küçük Raguz Cumhuriyeti Osmanlı Pâdişâhlarının yüce mukadderatını birinci olark keşf ile, kendisini yine kendi ihtiyarlarıyla onların himayeleri altına vaz' eyledi. Raguz elçileri tarafından idare olunan bu müzâkerelerin neticesi bir ahidnâme ile son bulmuştur. Os-manhlar'la bir Hıristiyan milleti arasında ilk akdolunan bu ahidnâme, Cumhuriyetin itâatkârlığını tasdik ile, senelik beşyüz duka vergi mukabilinde, gemilerin doğu sularında seyir ve ticâret serbestisi hakkında Pâ-d iş ah'm himayesini te'mîn ediyordu. Ahidnâmeyi tasdik zamanı gelince, Murad, imza etmesini bilmediğinden, elini mürekkebe batırarak -üç parmağı ortada birleşmiş ve baş parmağı ayrılmış olarak- ahidnâmenin ser-levhâsma bastı⁷⁰⁵. Bu imza şekli (Tuğra), I. Murad'ın halefleri olan padişahların hepsi tarafından kabul olunmuştur. Yalnız daha sonraları hattatların imzayı girift harflerle süsleyerek, saltanat tahtında bulunan pâdişâhın ismini husûsî şekilde yazmışlardır.⁷⁰⁶ Tuğra, çizgilerinin bugün taklîd etmekte bulunduğu bu kaba el nişanesinin ortasına Pâ-dişâh'm ve pederinin ismiyle «El-Muzaffer Dâima» vasfı konulmaktadır. Sonraları bu alâmeti fermanların, ve beratların üstüne koymağa memur olan hattat «Nişancı-başî» unvanıyla devlet müsteşarı veyahut sultânın mührünün muhafazası hizmetim -ki Devlet'in büyük memuriyetlerindedir- hâiz idi⁷⁰⁷.

Murad'm ilimden hiçbir nasibi olmadığını ve ilimlerin kudretini hafife aldığını gösterir bir vak'a da, Şark edebiyat ve ilimler târihinde mümtaz bir mevki işgal eden üç âlimin onun saltanatı zamanında, kendilerine lâyık

⁷⁰⁵ Engel, Raguz Târîhi, s. 141. Bu ahidnâme bugün Raguz Evrak mah-zenindedir.

⁷⁰⁶ Elin ortasındaki üç parmağının üç mafsalları «Sultân» ve «Hân» kelimelerinin «elif^»leriyle, «lâm»ı teşkil eder. Uzanmış olan başparmak «bin», kezalik uzanmış olan sırça parmak «dâima» lâfızlarını gösterir. Başparmağın aşağı ve etli tarafı pâdişâhın ve pederinin ismini ve «muzaffer» lâfzını tasvir eder. Bu suretle el nişanesinin bütünü «Sultân Murâd bin Sultân. Orhan el-Muzaffer dâima» ibaresini teşkil eder.

(Sultân I. Murad'ın ahidnâmeye el basması, yazı bilmediğinden olmamak gerektir. Kemâl Beğ'in Osmanlı Târîhi'nde de (s. 187) beyân olunduğu üzere resmî evraka pençe basmak Cengiz zamanında icâd olunmuştu; Cengiz elini kırmızı mürekkebe batırdığından, menşurlarına «al tanığa» denilirdi. Raguz'daki ahidnâmenin hükümetçe bir fotoğrafın getirilmesi arzu olunur. Mütercim).

⁷⁰⁷ Devlet-i Osmâniyye'nin Usûl-t İdaresi, 2, s. 27 ve 135, 1, s. 64.

surette yaşayabilmek için, yabancı memleketlere gitmeğe mecbur olmalarıdır. Bunların birincisi rişâziyyûn (matematik âlimleri) dan Mahmud'dur ki, münevver fikirli hükümdar ve pek şöhretli hey'et-şinâs (astronomi âlimi) Uhiğ Beğ'in muallimi olmuş, «Kadı-zâde-i Rûmî»⁷⁰⁸ unvanıyla Semerkand camiinde ders vermiştir. Bu camiin dört köşesinde o zaman dört müderrise⁷⁰⁹ bulunurdu ki, Orta Asya'da, ilimlerin en faydalısı olan rişâziyyât (Matematik ilmi)'ı neşre tahsis edilmişti. Kadızâde; bu dört medreseden birinde her defa ders verdikçe, bütün ilim tahsîl edenler (müteallimîn) takımıyla beraber oraya koşar, ve hattâ muallimler de şöhretli matematikçinin derslerini dinlemek için kürsülerim terkederlerdi. İkincisi lisân âlimlerinden Molla Cemâlû'd-dîn Aksarayî'dir ki, Karaman'da Zincirli Medresesi'nde müstahdem bulunmuştu. Burada muallim olmak Sihâh ismindeki Arab kitabı lûgatini hıfzetmiş bulunmağa bağlı idi.⁷¹⁰ Medrese kurucusunun koyduğu bu şart; müderrislik taleplerini çok azaltırdı; çünkü Sihâh'ın ezberlenmesi Kur'ân'dan pek güçtür. Bu meşhur muhacirlerin üçüncüsü de akaîd âlimlerinden ve Kayseri hükümdarının kadısı Ahmed Burhânü'd-dîn'dir ki, oğlu Ebu'l-Abbâs Burhânü'd-dîn evvelâ şehrin hükümdarını idam ve sonra hükümeti istilâ etmiş, ve nihayet bir muharebede Kara-Çuluk'un eline düşerek, eli silâhlı tutulan asîlere mahsûs cezayı görmüştür.⁷¹¹

⁷⁰⁸ Pederi Bursa'da kadı idi.

⁷⁰⁹ Kadızâde-i Rûmî'nin en meşhur rişâziye eserleri (matematikle ilgili eserler) «Çağmînî» nâmıyla mâruf ilm-i hey'et (astronomi ilmi) ile ilgili bir eserle, Eşkâl-i Te'sîs kitabına şerhleridir. Sa'dü'd-dîn.

⁷¹⁰ (Bu fıkra, müverrihin me'hazı olan Sa'dü'd-dîn'den (c. 2, s. 412) özetlenmiştir.)

Cemâlû'd-dîn Aksarayî birçok fazilet sahiplerinin, ezcümle Molla Fenârî'nin muallimidir. Keşşafa haşiyeler; izâh-i Meânî'ye şerh yazmıştır. Mûciz-i Tıbb'ı dahî şerh etmiştir. Si-hân-i Cevheri hıfzı meziyyeti Mevlânâ'ya münhasır olduğu için, târih metninde dercedilmiş olduğu veçhile, Kâraman'da Zincirli Medrese'ye müderris olmuştu. Eski Yunan'da meş-şâziyyûn, revvakiyyûn, işrakıyyûn nâmlarıyla filozoflar üç fırkaya ayrıldığı gibi, Cemâlû'd-dîn'in talebesi de üç tabaka idi. Birinci tabaka, hoca medreseye giderken iktisap ederler, ve meşşâziyyûn nâmıyla yâd olunurlardı. İkinci tabaka, medresenin revaklarında sakin olmalarıyla, onlara revâkiyyûn denilmiştir. Müderris bunlara da ders verdikten sonra, iç medreseye girerek, oradaki seçkinlere, ders verirdi. Bu zâtın şöhret-i şaiyasına mebnî, Seyyîd-i Şerîf berâ-yı istifâde Rûm'a gelirken İzâh-ı Şerhi'ni görünce metin kırmızı ve şerh siyah mürekkeple yazılmış olduğundan, şerhin kâfi olmadığını göstermek istemiş ve artık ziyaretten vazgeçmiş, lâkin talibin «Cemâlû'd-dîn'in takriri tahrîrine gâlibdir» demeleriyle, Seyyîd-i Şerîf yoluna devam ile Karaman vilâyetine kadar gelmiş ise de, Cemâlû'd-dîn o sırada vefat etmiştir. Seyyîd-i Şerîf, Fenârî ile birlikte Mısır'a gidüp, Şeyh Ekmelü'd-dîn'den ulûm-ı şer'iyye tahsîl etmişlerdir.

⁷¹¹ (Müverrihin bu numaradaki zeyli Ahmed Burhânü'd-dîn'in Telvîh Üzerine Tercih nâmında bir haşiyesi olduğundan ibarettir. Ancak târihte Ahmed Burhanü'd-dîn'e müteallik bahsi

Murad, Avrupa'da fütuhata devam etmek üzere, Bursa'dan hareketinden evvel üç şehzadesi Bâyezîd ve Yâkub ile Savcı'nın sünnet düğünlerini tantanalı ziyafetlerle icra ve dervişler ve şeyhlere kıymetli hediyeler ve hil'atlar itâ eyledi. Daha sonra Edirne'ye bir günlük mesafedeki Çirmen kalesinin muhasarası tertibatını idare etmek ve Edirne'de yaptırmakta olduğu sarayın inşâatına nezâret etmek üzere Dimetoka'ya gitti. Tunca vadisini güya sihirle meydana gelmiş büyük bahçeler çevreledi. Murad'm halefleri olan pâdişâhlar, hele Büyük Süleyman ve IV. Meh-med saltanatlarında Edirne dahî oldukça genişletilmiş, ve birçok umûmî inşâat ve muhteşem binalar ile süslenmiştir. Yeni inşâ olunan saray oturmağa müsait bir hâle gelince, Murad Rum İmparatorluğu'nun bu ikinci şehrine merkezi nakl etmiş ve Edirne istanbul'un fethine kadar Osmanlı Devleti'nin birinci şehri olmuştur.

Pâdişâh yeni payitahtını genişletmekle meşgul olmakla beraber, dâima harb meydânî! da nazar-ı dikkate alırdı. Kumandanları Timurtaş ile Lala Şâhin'e, bütün Tunca boyunda istilâya devam ve Balkan eteğindeki şehirleri itaat altına almalarını emretti. Timurtaş, Yenice, Kızılağaç⁷¹² ve Yanbolu'yu⁷¹³ zaptetti. Lala Şâhin birkaç sene sonra İhtimân ve Samakov'u aldı. Samakov birçok demirci ocağını içinde bulundurduğu için Sırb lisânında böyle

aydınlatmak için tercüme-i hâli Tâcü't-Tevârîh'den telhis olunur.)

Burhânü'd-dîn Ahmed, Erzincan'da kadı idi, ümerâ fetretinde Erzincan'a emir oldu. Fazl-ü kemâliyle şöret buldu. Telvîhe Tercih haşiyesi mütedâvildir. Şeyh İbnü Hacer Dü-rer-i Kâmine'sinde yazar ki: Haleb'de tahsilden sonra memleketine gidip, emîre dâmâd oldu. Sonra kayın babasını öldürüp yerine geçti. Şâir ve seçî idi. 800'de Akkoyunlu serdârı Kara Eylük demekle meşhur Kara Osman bin Tur-Ali (Du-rali elinde maktul oldu.

Müverrih, I. Murad asrında ulemâdan üç zâtın yabancı memleketlere gittikleri hakkındaki ifâdenin me'hazmı göstermiyor. Evvelâ Semerkand'a Kadı-zâde-i Rûmî unvanıyla şöret alan şöretli riyaziyeci «Mahmûd» değildir; Kadı Mahmûd'un oğlu olup genç yaşında irtihal eden Mahmûd'un mahbubudur ki, Tâ-cü't-Tevârîh'in (c. 2, s. 407) ifâdesine göre, bunun ismi Mûsâ Paşa'dır (O vakit «Paşa» unvan ve vezâret değildi; nasıl ki Âşık Paşa da vezîr olmuş değildir. Ahmed Vefik Paşa bunu «Beşe» suretinde yazar). Mûsâ Paşa bilâd-ı Acem ulemâsının şöretini işterek oraya gitmek istemiş; tasavvurundan kimseye birşey açmadığı halde hemşiresi anlayarak kitaplarının araştırma biraz mücevherat koymuş, birgün birdenbire akrabasına veda ederek gitmiş. Tahsilini ikmâlden sonra «İlag» (A.L.Ġ.) beğе muallimlik etmiş ve riyaziyatta te'lifât sahibi olmuştur. Cemâl-ü'd-dîn Ak-sarayî'nin azimetine dâir de mâlâmât bulunamadı. Onun tercü-me-i hâminden bu cildde, müverrihin «Beşinci Kitap»a âit 25. Not*unda bahsedilmiştir. Göçeden ulemânın üçüncüsü olarak zikredilen Ahmed Burhanü'd-dîn ise, 26. Not'ta yazıldığı üzere Erzincan'da kadı iken arzû-yı hükümetle başını belâya uğratmıştır.

⁷¹² Bratutu'da, Sa'dü'd-dîn, İdrîs, Hacı Kalfa'mn Rum-Hi'si, s. 53.

⁷¹³ Yanbolu, halılarının güzelliği ile meşhurdur. Sa'dü'd-dîn tht'mâm ve Sa-makov'un zaptını Yanbolu ve Kızılağaç'ın fethi senesinde gösterir. Hacı Kalfa Takvîmü't-Tevârîh'inde ve Rum-iH'sinde 776'da yazar.

isimlendirilmiştir. Murad, doğu sahillerine de bizzat bir fırka sevk ederek, Karîn-âbâd, Aydos, Karadeniz'de Zizepoli (Apolonya) (Süzebolu), Hayrabolu (Haryopolis), Vize (Bize) (Not),⁷¹⁴ Kırkkilise (Kırklareli) (Herakliya) ve Pınarhisar⁷¹⁵ şehirlerini fetihlerine ilâve etti. Tarus'un otuz sekiz menbâ bu son şehrin etrafında bulunması lâzım gelir; Dârâ İskitler aleyhine sevkıyatında burada bir âbide inşâ ederek, onun cephesinde, Tarus'un en güzel ve en şî-fâ-bahş nehir ve kendisi de insanların en güzeli ve en iyisi olduğunu mutantan tâbirlerle ifâde etmiştir⁷¹⁶.

773/1371. Beş sene devam eden birbirini takip eden sevkıyattan sonra, Avrupa'daki teşebbüslerinin neticelerinden memnun olan Sultân Murad Asya'da istirahat etti. Bu müddet içinde kazaskeri Çandarlı Kara Halil'i vezâret'e getirdi. Bu mansıb on seneden beri boştu; lâkin bundan sonra bir. dakika bile münhal kalmamıştır. Hatırlardadır ki, Çandarlı Kara Halil Yeniçerilik müessesesinin ve daimî orduların mucididir, tik efendisi Osman'ı mezara gönderdikten sonra, Orhan'ın otuz beş sene saltanatında hizmetini ifâ etmiştir; on seneden beri de Murad'ın ordusunda kanunlara ve nizamlara şiddetli bir şekilde riâyetle intizam ve itâ-atı o kadar muhafaza etti ki, padişahın sonra en büyük olan vezir unvanına -yegâne olmak üzere- lâyük görüldü. Bu şöhretli ihtiyar, onse-kiz sene daha devlet işlerini Hayrû'd-dîn Paşa unvanıyla ve nâdir bir maharetle ve değiştirilmesi kaabil olmayan bir hakkaniyetle idare etti; şafağı beşini aydınlatmış olan asrın nihâyetinde, Yenişehir'e giderken irtihâl eyledi⁷¹⁷. Onun nâmına mühim târihî hâtıraların münâsebeti vardır. Hayrû'd-dîn Paşa meçhul bir aileden olmakla beraber, ilk olarak «sadr-ı â'zam» (sadrâzam) unvanını almış, bu

⁷¹⁴ Manner (7, s. 270), Vize'nin hiçbir zaman vücut bulmamış bir esâtîr şehri olduğunu zannetmek ne hâlihazır çağlarda ve ne de ortaçağda mevcudiyetine vâkif olmadığını gösteriyor. Halbuki Bizans müverrihlerine müracaat etmekle pek kolay kendisine emniyet gelirdi. Aleksî Komnen Vize ve Silivri'den bahisle Baldorin zamanında Lâtinler'iri tahribatından kurtulan beldelerin bu ikisinden ibaret olduğunu yazar.

⁷¹⁵ Manner, 8, s. 271 ve 272, Pınarhisar eski Uçupgan olduğunu zanneder.

⁷¹⁶ Herodot, 4, 91. Tarus, bugünkü Tarasuyu nâmını hâizdir, K^ırışdıran (Rumların *Kutadesto»su) Ergene nehrine (Agriyan'.s), ve bu da Meriç (Ebrus) nehrine karışır. Pınarhisarı Bizanslılar'ın «Tainarus» (Taus) dedikleridir. Sırp müverrihlerinin zikrettikleri muharebede (1371) Vukaş'n telef olmuştur. Engel'in Sırbistan Târihi'ne müracaat, s. 323. Şvandner' in «Tabulae Acutheanae adlı eserinde, 3, s. 159 ve Katıma, 10, s. 481. Bununla beraber Tainarus muharebesinin Hırist'yan müttefik askerlerinin Meriç'deki 1363 muhâreib esiyle o kadar benzerlikleri görülür ki, ikisinin yalnız bir muharebeden ibaret olması muhtemeldir.

⁷¹⁷ Hadîkatü'l-Vüzera, Sa'dü'd-dîn, Solaft-zâde, Kara Halil'in sadrâzam tayinini beş sene sonra zikrederler. Lâkin Hacı Kalfa ve. Terâcim-i Ah-vâl-i VÜiera sahibi daha ziyade İtimâda, şayandırlar.

hizmet Kostântiniyye'nin fethine kadar hanedanında ırsî bir surette kalmıştır. Sultân Murad'm Avrupa eyâletine beğlerbeği tâyin etmiş olduğu Lala Şahin ise Filibe'yi ikametgâh ittihâz etmiştir ki, bu şehir ile bütün civarı kendisine malikâne olarak verilmişti. Oradan yavaş yavaş bütün boğazlarını zapt ve Sama-kov yakınında Çamurlu sahrasında Sırbistan Kralıyla müttefiki olan Bulgar Kralını mağlûp etmiştir⁷¹⁸.

Daha sonra sâkinlerinin ismiyle Bulgaristan adı verilen Aşağı Mizi ve Sırbistan ve Bosna'yı içine alan Yukarı Mizi mıntıklarının tabiî hududu olan kuzeyde Tuna ve Sava, güneyde Karadeniz sahiline kadar batıdan doğuya uzanan büyük dağlar silsilesidir; bu dağlar silsilesinin eski çağlardaki birçok isimleri, yâni Suardius, Orbelus, Emos⁷¹⁹ nâmları sonraları Şar Dağı⁷²⁰, Eğrişu Dağı,⁷²¹ Balkan adlarına dönüşmüştür. Hemen bir dik açı şeklinde iki kola ayrılır, ve biri kuzey isti-kametiyle Tuna üzerindeki Trayan köprüsüne uzanarak, Yukarı Mizi'yi Aşağı Mizi'den ve diğeri Meric'in denize karıştığı yere doğru giderek Makedonya'yı Trakya'dan ayırır. Bu tabiî şedden Sırblar ve Bulgarlar defalarca geçmişler ve defalarca Bizans tahtım muhasara ve Boğaziçi sahillerini tahrîb etmişlerdi⁷²². Paleologlar Balkanlar^ Bulgarlar'ın daimî istilâlarına kuvvetli bir sed olarak kullanacak yerde dâhili ve haricî düşmanlarına karşı bu kavimlerden yardım isteyecek kadar ihtiyatsızlık ve körlük göstermişlerdir. Binâenaleyh Osmanlılar'ın Meriç ve T ai nar us⁷²³ üzerindeki muharebelerinin cümlesi, doğru tabiriyle, Rumlâr'ın aleyhine değil, Bulgarlar'm ve Sırblar*ın aleyhine vuku bulmuştur. Bununla beraber Trakya'yı Makedonya'dan ayıran Rodop dağ silsilesi ismini bir Sırb Kralının verdiği ve bugün bu dağın yâd olunduğu⁷²⁴ Despot Dağı ismine tahvil edilmiş olmasını şu kavimlerin zaaf içinde ve harâb olmuş Rum İmparatorluğu üzerinde kazanmış oldukları nüfuza delil sa-yanz. Meşhur

⁷¹⁸ Bratutu'da Sa'du'd-dîn, *, 104.

⁷¹⁹ cEmos» ismi, Emine nâmında görünür. «Emine» Karadeniz'in vaktiyle <Fî-tis-emt» denilen bir sıkıntısıdır.

⁷²⁰ Şar Dağı'nın eski Suardius olduğu pek kolay anlaşılır.

⁷²¹ «Eğri-su Dağı», eğri olan suyun dağı demek olduğuna nazaran, «helezonî» demek olan eski «Orbelus» ismi dağın eğriliğinden değil, cenahlarından seyelân etmekte olan nehirlerin muhtelif cihetlere doğru akmasından neş'et etmiş olsa gerektir. Balkan'dan inerek Amine yakınında Karadeniz'e atılan sel de «Kamçık Suyu», yâni kamçılanmış su tesmiye edilir. Yalova yakınında İzmit körfezine atılan su, pek ziyâde eğri gitmesinden dolayı vaktiyle «Drako» yâni «dragon» nâmını almıştı

⁷²² Kostantlniyye ve Boğaziçi, 1, s. 82-100.

⁷²³ Lea Klavl, Coğrafya mecmuasında, 3; Tainarus (Tearus)'u Tunca yapıyor.

⁷²⁴ Bratutu'da Sa'dü'd-dîn, 8. 104.

olan işbu Despot Dağı'nın eteğinde ve onu Eğrisu Dağı'ndan (Orbelus) ayıran kesişme noktasında vaktiyle Bulgaristan ve Sırbistan hududları bulunurdu ki, şimdi tâyini müşkildir; çünkü Osmanlılarla Sırbler arasında vuku bulan Samakov muharebesi zamanında Köstendi!' de bir Bulgar Prensi'nin hüküm sürmekte olduğunu görüyoruz. Samâv-kov'dan yalnız yüksek dağlardan mürekkep bir silsile ile ayrılan bu şehir, evvelâ ilk banisi Trayan'ın isminden kaynaklanan Olpina ismiyle anılırdı; daha sonra Jüstinyen tarafından tahrîb ve tekrar inşâ olunmuştur ki, Türkler tarafından bu mevkie verilen «Köstendil» isminde onun nâmı görünmektedir.⁷²⁵ Birçok kaplıcaları vardır. Muhteşem kubbelerle örtülü on iki kükürtlü kurna görülür. Birçok kanallar şehrin her tarafına içilecek su dağıtmakta, ve bahçeler dağdan inen ırmaklarla sulanmaktadır. Köstendin süsleyen kaplıcalardan biri ziyâde cesameti ve mîmârî usûlünün zerâfeti cihetiyle bütün seyyahların hayretini celbet-mektedir. Civarda -fakat cüz'ı miktarda-hâlâ bulunmakta olan altın ve gümüşten eskiden oraya yakın Karatova şehrinde sikke basılırdı. Bu mevkiin ehemmiyeti Sultân Murad'ı -şehrin anahtarlarını Bulgar Kos-tantin'in elinden tesellüm etmek üzere- Avrupa'ya geçmeğe karar verdirdi. Kostantin, karşılık olmak üzere, her türlü vergiden müstesna tutulacağına alenen te'mîni şartında ısrar ederek, anahtarları Pâdişah'a verdi (773/1371)⁷²⁶.

Padişah Köstendin aldıktan sonra, Bursa'ya döndü (774/1372). Lâkin ertesi sene Vize kumandanı Karadeniz sahilindeki kalelerin Rum muhafızlarının memleket için endîşe verici olmağa cür'et ettiklerini bildir-mesiyle, Alespon'dan geçmek için acele etti. Asya'dan yeni toplanılan efradı Lala Şâhin'in Avrupa'da kumanda ettiği kuvvet ile birleştirdikten sonra, Sultân, Rum kalelerinin kumandanlarını bu kuvvetin bir kısmı te'dîbe kifayet edeceğini düşünerek, bir fırkasını Aynoz körfezi yakınında Ferecik'i⁷²⁷

⁷²⁵ Prekop, «Mebânî-i Şarkıyye»de ve Hacı Kalfa'nın Rûm-iÜ' sinde oldukça büyük olan bu şehri tafsîlen tasvir ederler. Jus-tiniana ismi KöstendiTde görünmekte olduğuna dâir Anvü tarafından vuku bulan ifâdenin sıhhatini isbât edecek bir emare bulamadığını beyân eden Maiiner'in sözü (7, s. 108) anlaşılmas birşeydir. Bu husustaki iştibâhi, Vize hakkındaki işti bâhi kabilinden asılsızdır.

⁷²⁶ Hacı Kalfa, Rnm-İli ve Takvîmü't-Tevârth, S&'dü'd-dîn, İdrîs, Ravzatül-Ebrar (773).

⁷²⁷ Ferecik, Herodot'un «Doriskus» dediği şehrin mevkiindedir. HalkondÜ (Chalcocondilas) «Seres» hakkında Osmanlı müverrihlerinin Ferecik hakkında naklettiklerine benzer, yâni Murad'm bu memleketi, Sisman ile muharebesinden Önce Şâ-hin'e terketmiş olduğuna dâir bir fıkra nakl ederse de, Ferecik Bizans müverrihlerinin «Seres» (Siroz) dedikleri mevki değildir. Halkondil'in dediği budur:

«Saini (Şahin) viro optimo cum commisset Pherras ur-bem adversus Susman um Mysiae

muhasara etmek üzere beğlerbeğinin emri altına verdi. Kendisi de askerlerin bakıyyesi ile biri Kostantiniyye'ye iki günlük ve diğeri yalnız bir günlük mesafede olan Çatalboğaz⁷²⁸ ve İnceğiz (Apolon'un güneyinde eski Denisuz) şehirleri üzerine gitti. İn-ceğiz, civarında, kat kat birbiri üzerinde bulunarak bir âkul⁷²⁹ teşkil eden mağaralardan dolayı bu ismi almıştır, İstanbul'a pek yakın olmasıyla beraber, bu belde henüz hiçbir Avrupalı seyyah tarafından keşfedilmemiştir. Murad, asla harbetmeksizin her iki kasabayı zaptettikten sonra, İnceğiz kazasında Apolonya kalesi⁷³⁰ önüne gitti, ve onbeş gün neticesiz olarak muhasara etti. Bu kadar ehemmiyetsiz bir muhasara ile vakit kaybetmekten bıkararak, kuşatma hâlini devam ettirmek için eüz'ı bir kuvvet terkiyle çekileceği sırada, duvarların bir kısmı yıkılıp, Osmanlı ordusuna bir geçit açtı. Murad, bu mes'ûd haberi aldığı zaman bir çınar ağacına dayanmaktaydı; ağaç o vakitten beri «Uğurlu Çınar»⁷³¹ adını alarak, Kapitol'deki⁷³² mukaddes meşe ağacının Roma çobanları tarafından muhterem tutulduğu gibi bu çınar da Osmanlılar arasında husûsi surette ihtirama mazhar olmuştur⁷³³. Kale'ye gelince, ona da «Tanrı yıktığı» ismi verilmiştir.

Osmanlı târihi Apolonya'mn fethine bu iki vak'adan başka sırma işlemeli külâhların (üsküf) asıl te'sîsini de rabtediyor⁷³⁴ ki bunlar saray zabitlerine tahsis olunmuş, ve pâdişâhların giydikleri serpuşların şeklini teayyün eylemiştir. Muhâsırlar (yâni Türkler) altın ve gümüş bol ganimetlerle Apolonya'dan çekildikleri sırada Murad, askerlerinden birinin başına ve külâhının altına bir tas koymuş olduğunu ve bunun tamânüyle örtülememiş

regem cepit.»

⁷²⁸ Manier, 7, s. 158; Cihân-ntimâ, s. 683.

⁷²⁹ Lâbirent (Labyrinthe), âkul, birbirinin içinde -ince yollardan g'dilir - birçok mağaralar, ki bir meşhuru Girit'tedir; kılavuzsuz, mum ve İp gibi tertibatsız giren çıkamaz. (Mütercim)

⁷³⁰ «Polonia», mutlaka, Karadeniz üzerindeki Apolonia Hisarıdır, fakat böyle olunca İnceğiz'e uzaklığı, bu mevkiin o mntıkadan olmadığı mülâhazasını verir.

⁷³¹ Hacı Kalfa'run Bum-İU'sl, s. 18; Cihân-nümâ, s. 684; tdrîs, varak: 157.

⁷³² Uvius, 1, 10.

⁷³³ Asılda «Platane», çınar ağacı ise de, kavak ağacıdır. Sa'dü'd-din'den telhis: «Pâdişâh bir seçer sayesinde istirahat buyurlardı. Orada iken karanın (İncügüz'de Buluniye) divârı yıkıldığı haberi getirilmeğle o di-raht-ı Hümâyûna «Devletlû Kavak» nâmını virdi.» (c. 1, s. 90). Ağaca ihtiram bundan ibarettir; Roma, çobanlarının ağacı gibi hürmete mazhar olmamıştır. (Mütercim)

⁷³⁴ Farsça'da «zer» altın, «külâh» başa giyilir şeydir. Bizanslılar «zerhulla» derlerdi. Hâfız'da defalarca tesadüf olunur. «Üsküf», Lâtince «Skofia» kelimesinde görülür. (Nef'i: Mevlevî-dir sân o şâdurvân sergerdânı kim/hem döner, hem eşkini eyler safâsından revân/Zer-külâhiyle yâhud bir dilber rak-kasdır/Bir ayağ üzre sema' etmekde dâmen dermeyân.)

olduğunu gördü. Neferi huzuruna celbe-derek beşte biri ganimet malî nâmıyla hazîneye ait olan kıymetli bir şeyi gizlemeye çalışmış olmasından ayıpladı⁷³⁵; ancak bu serpuş Pâ-dişâh'a hoş göründü; tası askere bıraktıktan başka, bunun hâtırası olmak üzere bundan böyle muhafızlarıyla zabitlerin sırma işlemeli külah giymesini emretti. Kendisinin elbisesi mütevâzîâne olmakla beraber -serpuşları sâde bir dokumadan ibaret olan pederlerinin âdetlerinden sarak- bu serpuşu ittihaz eyledi. O zamana kadar başına Germiyan fabrikaları imâlatından beyaz renkte ince bez sarardı. Kaftanı ve cüb-besi kırmızı renkli olarak yine Germiyan'da imâl olunmuş o türlü mensucattan idi.⁷³⁶ Bu libâs, zabitlerin, sipahilerin, hükümet memurlarının özel elbiseleri oldu. Silâh olmak üzere ellerinde mızrak taşıyan ve «peyk» denilen pâdişâh muhafızlarının bugün başlarındaki altınlı miğfer, Sipâhi'nin Apolonya karşısında tas saklamasını, hatırlatır.

Sultan Murad, Bizans ile müsâlâha edince, Rodop eteğindeki beldelere hâkim Slav yahut Ulah prenslerini itaat ettirmek tasavvurunda bulundu. Zarkos'un oğlu Dragez ve Boğdan⁷³⁷ birdenbire Hayred-din Paşa ve Evranos'un hücumuna uğradılar; Burla,⁷³⁸ İskeçe, Marula beldeleri, Kavala,

⁷³⁵ Sa'dü'd-dîn'den telhis: «Bir altın tas bir sipâhî eline girüp, destâriyle hıfz etdi; pâdişâh bu mu'tâde murâlif külahı görünce, nasıl şey olduğunu sordu; serpuş muvâfik-ı tab-i şâhâne olmağa onu mücâhide temlik buyurdular. Bendegân-ı şâhî üsküf dedikleri külahı altın ile tılâ etmek bu zamandan âdet olduğu rivayet olunursa da, şüyü o zamanda demektir; zira Süleyman Paşa, ihtirâi olduğu zikr olunmuşdu» (s. 90) (Mütercim)

⁷³⁶ Şemâilnâme, Sultân Murad bundaki resminde, babası ve büyükbabası gibi, burnunun ucu kıvrık, kaşları gür ve çatık, sakalı sık, göğsü geniş, tavr-ı necâbet sahibi, bacakları uzun görünmektedir. Farkı boynunun ve çenesinin uzun olmasındadır.

⁷³⁷ Halkondilas der ki: Dragez, Mizi (Bulgaristan)'de hükümet etmiştir. Bulgaristan Târihi böyle bir hükümdar ismi söylemez. Yalnız Bosna kralı Tvarko'dan bahseder. Şu halde Dragez (in bir Bosna hükümdarı olması melhuzdur. Engel, ne Dragez'den, ne de Buğdan'dan bahseder.

⁷³⁸ Burla, Gümülcine'nin batısındaki Burnu kasabası olmak muhtemeldir. İskete (müverrihin imlâsıyla), belki Hacı Kalfa'nın Büm-ilisindeki (s. 72) Birketi (Bereketi?) *dir. Marolia, Hacı Kalfa'da mevkî ismi değil, deniz kenarında ye Taşoz* un karşısında vâkî olarak, birkaç ay Evrenos Beğ'e mukavemet eden Avrat Hisarı kumandanının zevcesi olmak üzere gösterilmiştir (s. 71 ve 74). «Avrat Hisarı» ismi Rum Marolia' nın kahramanca müdâfaasından dolayı verilmiştir (s. 74). Karaferye, eski «Beroya»dır (s. 73); Drama, Niketas'm «Drama» yazdığıdır; Manner bundan bahsetmez; lâkin Akropolita* da (43, s. 132) görülür. Bizanslıların «Sere» ve «Ekzere»si, her ikisi bir şehir isimidir. Bu mevkilerin fethi hakkında Bratutu'da Sa'dü'd-dîn'e (s. 109 ve 110), tdrîs'e, (varak: 154, 158), Ravzatii'l-Ebrâr'a, Takvîmü't-Tevârîh'e müracaat. Diğer üç mahal Markus, Vatiaria, Tesalonika'dır. Alarik orada birçok silah bularak, ordusuna dağıtmıştı. (Gibbons, 3, 3, s. 143) («İskete», İskeçe olacaktır. Bu seferde ele geçirilen yerler (Tâcü't-Tevârîh, c. 1, s. 91) Borlu, İskete, Marolya, Kavala, Drama, Zihne olmak lâzım gelirse de, Tesalonika Selanik'tir. Tâcü't-Tevârîh Marolya beldesinin fethini yazdıktan sonra, Marolya'nın kalenin kadın muhafızının ismi olduğunu zikreder. Sultân Murad'in Kastamonu Hâkimi'ne 8

Avret-hisarı, Feryâ (Karaferiye) kaleleri Hay-rü'd-dîn ve Evrânus tarafından ele geçirildi. Siroz yolu üzerinde Drama ve Zihne kasabaları, hattâ Siroz -- bâzıları silâh kuvvetiyle, bâzıları tes-lîm suretiyle- onların ellerine düştü. Dragez ve Boğdan esîr edildiler; HalkondîTin rivayetine göre talihsiz kahramanlara yakışır şekilde muamele gördüler.

Tesalya sahillerindeki şehir üzerine vâki olan bu hücumu birincisi Sırbistan Kralı Lazar, ikincisi Bulgaristan hükümdarı Sisman'a (Şişman) karşı Balkan'ın kuzeyine doğru icra olunan diğer iki sevkîyat takip etti. Murad, Bizans İmparatorluğu'nun en müstahkem dört mevkiinden biri ve Trakya, Sırbistan, Panoni aralarındaki muvasalatın merkezî noktası olan ve şimdi Niş, yahut Nisa denilen «Nesus» üzerine yürüdü (777/ 1375).⁷³⁹ Niş yirmibeş gün muhasaradan sonra düştü⁷⁴⁰. Ti-murtaş'ın oğlu Yahşi Beğ -ki fırkasının önünde ilk olarak hücum çıkıştı- bu harbde büyük şeref kazanmıştır. Büyük Kostantin'in doğum yeri olan bu şehir onun tarafından süslenmiş⁷⁴¹ ve İmparator Ma-nuel Komnen zamanında ve Semlîn ile Belgrad'a istihkâm verildiği sırada Rum kumandanı Angelos Filadelf tarafından tahkim edilmiştir. Târihte Gotlar'ın -elli bin telefata verdikleri- kanlı mağlûbiyetle meşhurdur. Atillâ, Mizi' kıt'asının birçok şehirleri gibi bunu da tahrîb ve Jüstinyen Nesopolis nâmiyle yeniden inşâ etti. Mürted Jülyen, rakibi Kostantin'in vefatı haberini orada almış, ve Kral Konrad kumandasında bulunan Almanya Ehl-i Salîb'i Manuel Komnen zamanında mukaddes topraklara doğru giderken burada durmuştur.⁷⁴² Niş'in düşmesi üzerine Lazar sulha talip olarak, her sene Sultân'a bin libre gümüş göndermek şartıyla istenileni yerine getirdi (778/1376).⁷⁴³ Murad o sene

Rebiülevvel 776 tarihli fetihnemesi şöyle diyor: «En az cihet ki feth-i livâ-i Kostantin ki be-Köstendil şöhret-yafte müyesser şidde vü şehri Siroz vü Kavala vü Drama vü Zihne vü kal*a-i Borlu vü İskete vü Maroliye... müsahhar şedde.»

⁷³⁹ «Dein Naisum venit, ünde via in Pannoniam et in Serviam ducit.» Ciunamus, 5, 8 Cinnamus (Ciunamus)*un, Niş'in Pa- nonia ve Sırbistan arasında kavşak noktası olduğunu gösteren ibâresidir.)

⁷⁴⁰ Feridun'un Münşeât'ı Murad'ın Karaman Beği'ne Edirne'den yazılmış Zilhicce 778 (8 Mayıs 1377) tarihli fetihnemesini, Konya'dan yazılan 1 Rebiy-yülevvel 779 cevapnâmesini, Hamîd Begi'nin tebrîknâmesini, Slh. cemâ-zlyyülâhiri târihiyle Pâdişah'ın cevapnâmesini ihtiva eder.

⁷⁴¹ Bizanslı Stefan ve Temat'lı Kostantin, 1,2, «Anonymus, de gestis Constantin». Manner, 7, s. 93; Gibbons, 14, c. 1, s. 480.

⁷⁴² «Alemain ac Germani ductu Conradis -cum ad Naisum ve-nissent, Michael Branes gubernator ex jussu imperatoris om-nia necassaria administravit.» Cinnamus, 2, 13. (Almanya ehl-i Salibinin Niş'de beklemiş olduklarına dâir metinde der-cedilen ifâdenin me'hazıdır.)

⁷⁴³ Neşri, s. 67. Ravzatü'l-Ebrâra' göre, vergi otuzbin duka idi. M. d'Ohsson'a müracaat, 3, s. 438. İdrîs'e göre, (s. 161), bu vergi elli okka altına baliğ oluyordu. Okka, 400 dirhemdir. Engel

Sisman'la da anlaşmaya rağbet gösterdi; Sisman vergi Ödemekten kurtulmak için kızını galibe verdi.⁷⁴⁴

Nihayet Avrupa'da sulh teessüs etmişti; Orhan'ın oğlu uzun yorgunluklarına mukabil istirahat edebilirdi. Kışı yeni payitahtı olan Edirne' de geçirdi, ki o târihten beri Bursa'ya tercih olunmaya başlamıştır.⁷⁴⁵ Hiçbir kederle, hiçbir muharebe teşebbüsüyle haleldar olmayan altı sene zarfında Murad, aralıksız olarak devletin dâhili işleriyle meşgul oldu. Ordu teşkilâtı islâh ve sipahilerin timâr usûlü ve bir nevi nakliye askeri olan Voynaklar te'sîsi mükemmel hâle getirildi. Askerî malikânelerin timâr ve zeamete taksimi kaidelere bağlandı. İslâm'ın diğer sancaklarından tefrik olunmak üzere sipâhî sancakları için kırmızı renk seçildi. (Hazret-i) Peygamber, alemi için güneş rengini (san) seçmişti. Fâtımîler zemin (yeşil), Emevîler gündüz (beyaz), Abbasîler Emevîler'e muhalif olmak üzere gece (siyah) renklerini aldılar, İran'da sûfiler tarafından⁷⁴⁶ o kadar hürmet gören gök-mâvisi rengi birçok asırlardan beri Bizans sarayının ve devletin büyük memurlarının seçtiği renkti.⁷⁴⁷ Osmanlılar zamanında o kadar rağbetsizliğe düştü ki,

(Sırbistan Târihi, s. 341), Neşrî'den istinbât eden Hani-vald târihinden naklen, musalehayı ve Niş'in Murad Beğ (Sultan Murad) tarafından zaptını yazarsa da, bu zaptı 1388 (791) senesinde göstermekle hatâ eder; onüç sene evvel vuku bulmuştur (778/1376).

⁷⁴⁴ «Susmanus inde legatis missis ad Amnratem, qui pacem ora-rent foedere icto in societatem acceptus est.» Halkondilas. (Sultan Murad'm Susmanus'la anlaşmasına dâir metindeki fıkranın mehzazıdır.) Engel, Niş'in fethini, vukuundan onüç sene sonra gösterdiği halde, musalehayı da vukuundan onüç sene önce, yâni 1364 senesinde (Bulgaristan Târihi, s. 459) göstermekle, ikisi bir târihte akdolunan iki sulh arasında yir-mialtı sene zaman farkı çıkarmıştır (Halkondilas). Engel, bu hususta târih göstermiyorsa da, Bulgaristan ile musaleha zamanım tâyin ediyor; Fere, Zihne, Drama ve Ro-dop Dağı'nda bulunan birçok kalelerin zikredilen musaleha-dan bir müddet önce ele geçirilmiş olduğunu da zikrediyor. Murad, müzâkereler esnasında Dimetoka'da ikamet ederdi; çünkü Hamîd Beğ'i'nin bu münâsebetle gönderdiği tebriknâmeye cevâbı 1 Muharrem 778 (21 Mayıs 1376) târihiyle bu şehirden târihlenmiştir. (Münşeât-i Feridun'da nu: 119 ve 120). (İstanbul matbuunda Sultân Murad'm Hamîd Beğ'i'ne «fi-evâil-i şehri-i muharremül'-harâm sene-i semân ve seb'in ve seb'amâ der mahrûsa-i Dimetoka» ibaresiyle hitâm bulan fermanı, Beğ'in gönderdiği bir ahidnâmeye cevaptır. Niş fethi için Sultân Murad tarafından Karaman-oğ-lu'na yazılan evâhür-i zilhicce 778 ve Hamîd Beğ'i'ne cevaben yazılan evâhir-i cemâdiyüs-sâniye 779 tarihli mektupların ikisi de Bursa'dandır.)

⁷⁴⁵ «Sultân Murad ol kış Edirne'de ikamet buyurup, Rûm-ili beğ-lerbeğliği Timurtaş Beğ'e inayet olundu. Timurtaş'ın tedbiriyile birçok umûr-ı müstahsene icra edildi. Ezcümle «Sipâhî Oğlanı» askeri ihdas kılındı. Vefat eden Sipâhîler'in vazife ve timar-larının evlâdlanna taksimiyle kul-oğlu mahrum olmamak o nâm-dânn âsârındaçlır. Hıfz-ı levazım ve esbâb-ı sefer ve hizmet-i - asb-ü ester için voynuk askeri istihdamı onun ihtirâ'ıdır.» (Tâ-cü't-Tevârîh, telhis, c. 1, s. 94).

⁷⁴⁶ Câme-i şeyhin mavi rengi hakkında Hâfız'm istihzaları buna dayanır.

⁷⁴⁷ Bizans İmparatorlarının seçtikleri yeşil renge mukabil, Husrev-i Nûşirevân Apame sibâkü'l-hayl'inde mavi giymeyi tercih ederdi. Prokop, İran Muharebesi, kitap: 2,2; Kostantiniyye ve Boğaziçi, c. 1, s. 139.

Müsevîler'in pa-buş (pabuç) ve serpuşlarına tahsis olundu. Murad'm te'sîs ettiği voynak fırkası -ki yukarıda bildirilmiştir- Pâdişâhın tebeasmdan olan Hıristi-yanlar'dan mürekkep bir asker takımı olup, seferlerde en âdi hizmetlerde kullanılırlardı. Ahırları temizlemek, ve atları, arabaları sürmek bunların vazîfesiydi. Mükâfat olarak her türlü vergiden muaf idiler. Osmanlı sancakları renginin tanzimi, askerî malikânelerin islâhı, ve voynak-ların te'sîsi Timurtaş'ın himmetiyle vukua gelmiş ve seferin sonuna doğru vefatı vuku bulan Lala Şâhin'in yerine beğlerbeği tâyin olunmuştur⁷⁴⁸.

Cenk zamanında olduğu gibi, sulh zamanında da I. Murad'm daimî fikri, yegâne maksadı Avrupa ve Asya'da fetihlerinin dâiresini genişletmekti. İşte bu arzusuna dayanmak suretiyledir ki büyük oğlu Yıldırım Bâyezid'e komşusu Germiyan hâkiminin kızını almak istedi! Bu izdivaç Pâdişâh'ın arzusuna pek muvafıktı; çünkü genç prenses, cihaz olarak zevcine pederinin en güzel memleketlerini getiriyordu⁷⁴⁹. Germiyanog-lu'na teklifi tebliğ için Bursa kadısı Koca Efendi'yi, sancakdân Ak-sun-gur'u, Samsama Çavuş'un oğlu çavuşbaşı Timur Hân'ı, kadı-efendi ile sancakdânın haremelerini, Bâyezid'in süt-nesini gönderdi ve bunların beraberlerine üçbin kişilik bir fırka tahsis etti. Germiyan Beği Pâdişâh'm sefirlerini büyük bir hürmetle kabul ederek, kızı onlara verdi ve mîr-i âhurunu Prenses ile birlikte gidip de, üzengisini tutmağa me'mûr etti⁷⁵⁰. Bu şahıs Murad'm sarayında istihdam olunarak, çavuş-başı'lık Samsama hanedanında kaldığı gibi, emîr-i ahur'luk (imrahorluk) mansıbı da onun ailesinde tevarüs yoluyla devam etmiştir. Dügün cemiyeti Bur-sa'da o zamana kadar görülmemiş bir debdebe ile icra edildi. Târihin hazır bulduklarını bildirdiği büyük memurlar arasında Aydın, Menteşe, Kastamonu, Karaman beğlerinin Suriye ve Mısır sultanlarının sefirleri bulunuyordu; âdete uygun olarak cümlasi Arap atlarından, İskenderiye kumaşlarından, Rum esîr ve esîrelerinden mürekkep kıymetdâr hediyeler getirdiler; yalnız, Rum'dan dönme Evranos Beğ kendi milletinin en güzel delikanlı ve kızlarından seçilmiş yüz esîr takdim etti. Bunlardan onu duka altınları ile dolu altın ve onu gümüş paralarla dolu gümüş tabaklar taşımakta idiler; diğerleri de altın ve gümüşten on leğen, mineli bardak ve taslar, pahalı taşlar ile müzeyyen şişe ve kadehler getiriyorlardı.

⁷⁴⁸ Gibin, Moracea Dosson, Solajc-zade, İdrîs, Sa'dü'd-dîn, Hacı Kalfa, Rav-v zattt'l-Jebrâr.

⁷⁴⁹ Münşeât-ı Feridun'da İzdivaç talebini İçine alan mektupla Germiyan Be-ğ'i'nin cevapnâmesi vardır.

⁷⁵⁰ Çasnigîr-toası'sı Paşacık Ağa'yı bile koşub hâtûnunu yenge eyledi. (Tâ-cü't-Tevartb.). (Mütercim)

İdrîs bu münâsebetle Cennet'in bir âyet-i Kur'âniyedeki veçhile yeryüzünde görüldüğünü zikreder⁷⁵¹. Prenseslerin izdivacında başlarından avuç ile altın atıldığı cihetle «saçı» tâbir olunan işbu hediyeler Sultân Murad'ın huzuruna takdim olundu; Pâdişâh Mısır atlarını, Mısır kumaşlarını Eyranos'a, Rum esirlerini Mısır Sultânı'na, vermek suretiyle cömertliğini gösterdi. Asya beğlerinin hediyelerini âlimlere ve şeyhlere dağıttı. Gelin cihaz olarak Eğrigöz, Tavşanlı, Simav, Kütahya şehirlerinin anahtarlarını getirdi.⁷⁵² Bu şehirlerin birincisi şimdiki Germiyân Sancağının en mühim kazalarından birinin merkezidir. Kütahya'nın sekiz fersah kuzeybatısında bulunan ikincisi meyveleri, her türlü tabîi ve sinaî mahsulleriyle mâruftur⁷⁵³. Üçüncüsü ulemâdan hükümetin zaptına kalkışan Simavna oğlunun (Simavna Kadısı-oğlu Şeyh Bedreddîn'in) doğum yeri olmakla meşhurdur. Bu Simavna-oğlu'ndan ile-rifîe bahsedeceğiz. Dördüncü olan Kütahya, yâni eski Kutium - ki Xe-nofon⁷⁵⁴ Acemler üzerine seferinde buradan geçmişti- Pursak (Porkuk) (eski Patıs) nehri üzerinde kâindir. Anadolu eyâletinin merkezi, Küçük Asya valisi olan beğlerbeğinin ikametgâhıdır. Kütahya yedi büyük ve güzel camie, yedi hamama mâliktir. Hamamların en büyüğü Balıklı Hamamı'dır, kî ortasındaki soğuk sulu büyük havuzun içinde birçok balıklar bulunduğu için böyle isimlendirilmiştir. Şehre hâkim olan yüksek dağ iki müstahkem hat teşkil "eder ki, biri zirvesinde diğeri eteğin-dedir. Yukarıdaki hat Gevher-nigin nâmıyla yâd olunur. Civarı armut, elma gibi meyve ağaçları ormanlarıyla örtülüdür; birçok kaplıcaları vardır M, sulan, çamurlan felç ile romatizma ağnanna büsbütün şifâbahş olmak şöhretini hâizdirler. Güzel mesirelerini⁷⁵⁵, muhteşem türbelerini görmek üzere Kütahya'ya takım takım ziyaretçiler gelir. Lügat sahibi Ahteri, Şeyh XGermiyani, şâir Firâki türbeleri bunların içindedir. bu üç zâtın doğum yerleri de Kütahya'dır. Beyazıd'ın Germiyân-oğlu'nun kızıyla izdivâcı şu suretle geniş ve zengin birkaç memleketi Osmanlı Devleti'ne ilhâk etmiş oldu. lâkin Murad'ın

⁷⁵¹ Kur'ân-ı Kerîm, M-Vaakıa; 17, 18. [Ebedi (taze) lîfee mazhar edilmiş ev-ladlar (hizmet için) etraflarında dolanırlar, «Maîn» (kaynağın) dan (dolu) büyük kablarla, ibirklerle ve kadehlerle.]

⁷⁵² Neşri, varak: 15, İdrîs, varak- 166. İdrîs bu münâsebetle «zevce intihâb edeceğin zaman babasına, kardaşına bak; zîrâ, o seninle onlar arasında bir rabita teşkil edecektir.» mealindeki ve bir sahîfe sonra da «kadınların en iyisi zevcinin hayâtının zevklerine lezzet katandır» mealindeki arapça darbimeselleri yazar.

⁷⁵³ Neşri, İdrîs, Cihân-nüma, 632, 641.

⁷⁵⁴ Renel, Tesâvîr-İ Esf&r-ı Keyhusrev, s. 28, 30, 31.

⁷⁵⁵ En meşhurları Aksu, Sultanbagı, Kabes ve Sultan Bâyezıd'dır. Cîfaan-nüma, s. 632, 641.

arzusuna göre bu bir şey değildi. memleketlerinin hudûdun genişletmek ve kuvvetlendirmek için kendisine her vâsita makbûl göründü. Osmanlı müverrihlerinin de itir'âf ettikleri veçhile Hamîd Beğ'i'ni, Germiyan ve Karaman arasındaki arâzisinin hepsini kendisine satmağa zorladı. bedbaht Beğ, Sultan'ın Kütahya'da bulunuşundan korkuya kapılarak, arâzisinin cüz'i bir kısmını muhaâfaza edebilmek için memleketlerinin güzellerinden altısını terk etti: Birincisi Selçuklu Sultânı Alâü'd-din tarafından Beyşehir (Beyşehir) gölünün doğusunda inşâ olunan Beyşehir'dir ki, Strabon "Trugidis" ismiyle kaydeder. İkincisi o gölün güneyinde ve daha küçük bir gölün kenârında, meşe ağaçlarıyla çevrili bir dağa arka vermiş olan Seydişehir'dir. üçüncüsü Akşehirdir⁷⁵⁶, ki bu isimdeki sancağın merkezidir. dördüncüsü Eğridir'in basınıda Hamîd Sancağı merkezi olan İsparta'dır. Beşincisi büyük Eğridir gölünün doğusunda Yalvaç'tır.⁷⁵⁷ altıncısı da İsparta'ya bir günlük mesâfede olan Karaağaçtır.⁷⁵⁸

Osmân ile birlikte Selçuklu hükümdarları arâzisini aralarında paylaşan dokuz beğden üçü hükümetlerinin Osmanlı Devleti tarafından zaptedildiğini görmüşlerdi: Karesi Beği, Germiyan hâkimi, Hamîd Prensi -birincisi Orhan'ın zaferiyle, ikincisi kızının Bâyezid'le evlenmesiyle, üçüncüsü Murad'ın zorladığı satış ile- memleketlerinden mahrûm oldular. Sultan Murad'ın istifâde ettiği sulhün ilk üç senesi zarfında bu üç küçük hükümetin yerine eski Selçuklu Devleti'nin en doğu hudûdu üzerinde üç beğlik zuhûr etti. bunlar Osmanlı Devleti'nin karşısında istiklâilerini muhafaza ederek, arazîleri, zuhurlarından itibaren ancak bir asır sonra Osmanlı memleketlerine katılmıştır. Bu yeni hükümetlerde üç muhtelif aile saltanat sürdüler, ki Diyârbekir havâlisinde Karakoyun-lular⁷⁵⁹, Maraş sancağında

⁷⁵⁶ Cihan-nümâ, s. 618; Manner'in zannına göre eski Misteya'dır (4, 2, s. 179?. Mak K'nner'in tahminine göre, bu şehir Filomelium beldesi mevkiinde inşâ olunmuştur.

⁷⁵⁷ Cihân-nüma, s. 619, s. 640. Yalvac'ın eski Boris olması muhtemeldir.

⁷⁵⁸ Kezâlik bütün bu memleketler balığı çok göller üzerinde ve ağaçlı dağlar eteğindedirler; pek çok lezzetli meyve yetiştirirler. Yalvaç, elmaları, armutları, kirazlarıyla meşhurdur. eğridir'de fıstık ve güzel üzüm çıkar; üzümün otuz altı çeşidi sayılır. Cihân-nümâ, s. 641. bu şehrin duvarları altındaki gölün beşbuçuk fersah uzunluğu, üç fersah genişliği vardır. derinliği on zirâ'dır. nısı adası ve Can adası nâmında iki adağı da vardır. yarı Müslüman, yarı Hıristiyan olan bu iki ada halkı cümleten balıkçı ve kayıkçıdır. civâr dağların tepelerindeki tekkelere birçok balık götürürler. akşehir'i süsleyen binâılar arasında birçok zâviyelerle OsmânDın silâh arkadaşlarından ve evliyâdan Buhâri Dede, Nimetullah, Ahi Evren ve Türkler'in Don-Kışot'u Nasreddin Hoca'ının türbeleri bulunur (Not:44), (Hoca Nasreddin bir hikmet sâhibidir. Don_Kışot bir budaladır; birbirleriyle benzerlikleri yoktur.)

⁷⁵⁹ 777/1375'de zuhur ile 874/1469'da yıkılmıştır.

Zülkadiriyyelüer (Dülkadirililer)⁷⁶⁰, Ada-na'da Ramazan-oğulları'dır⁷⁶¹.

Osmanlılar'ın harbci şiddetleri şimdiye kadar doğudan ziyâde Avrupa'ya müteveccih olduğundan, bu hanedanlar başlangıçlarında fâtihten bir endişe duymadılar. Hattâ muvakkat bir müddet için müstakil bulunarak, kendilerini takviye ve tasarruf dâirelerini genişlettiler.

Bu târihte, Rodop ve Aksi us eteklerindeki şehirleri -ki vaktiyle Dragez ve Boğdan'a itaatkâr bulunmuşlardı- fethetmiş olan Timurtaş Makedonya'ya gelerek, tahrib edici ve intizamlı olmayan askerlerinin başında tâ Arnavudluk hududuna kadar gitti⁷⁶² ve Manastır, Pir-lepe⁷⁶³, İştib (İştib veya Aştib)⁷⁶⁴ beldelerini zaptetti. Eğrisu Dağı'nın öte tarafındaki memleketlere hasar vermekte iken, Osmanlı ordusunun asıl kuvveti Balaban Beğ'in oğlu ince Balaban kumandasında Sofya'yı⁷⁶⁵ muhasara ediyordu. Balaban Beğ, Bursa duvarları kenarında Balabancık kalesini inşa edip de, şehri on sene müddetle muhasara altında bulundurmuş olan muhâribdir. Sofya İnce Balaban'm her türlü mesaîsine birkaç seneden beri mukavemet etmekteydi ve muhâsırlar sabırlarını kaybetmekte iken, güzel düşünölmüş bir hiyle şehrin kapılarını Osmanlılarca açtı. Uzunca Sevindik nâmında nâdir bir yüz güzelliğine mâlik bir genç, şehre girerek, Hıristiyan olmuş gibi telâkki olundu; kendisini kumandanın yanına «doğancı» sıfatıyla kabul ettirdi. Birgün balıkçın avında bulunan efendisini şehir hâricine çıkararak, ve bir müsait ândan fırsatı ganimet bilerek atından aşağı alıp, hayvanın üzerine bağladı; esîr sıfatıyla Osmanlı ordugâhına götürdü. Balaban, bedbaht kumandanı, şu suretle bağlı olarak mevkiin duvarlarına kadar getirince, ahâlî reislerinin zâyî edilmiş olmasından ümitsizliğe kapılıp,

⁷⁶⁰ Zuhuru 780/1378, yıkılışı 921/1515.

⁷⁶¹ Zuhuru 780/1378, yıkılışı 921/1515.

⁷⁶² İdrîs, varak: 167. Bratutu'nun Sa'dü'd-dîn'den tercümeten «Arnavutluk ve Bosna ve Hersek Teshiri» unvanını kullanması yanlıştır. Çünkü Osmanlı orduları bu defa Arnavutluk hududunu geçmediler. II. Murad zamanında vuku bulan Ka-ra-ili fethini Hacı Kalfa bu sırada zikrederek, daha büyük bir hatâda bulunmuştur.

⁷⁶³ Hacı Kalfa'mn Rum-İhşi, s. 96.

⁷⁶⁴ Üsküp ve Karatova ile İştib bir üçgen teşkil eder; İştib her ikisinin ortasmdadır. Bu, Niketas'm «Stonipion» dediği yer olmak gerektir. Ulahlar Varna'yı aldıktan ve Sakarya (?)'yi harâb ettikten sonra, Ahioli (Ahyoli)'yi hasara uğrattıkları zaman Niş gibi buradan da ahâlîyi çıkarmışlardır. (Bunu yalnız Avrupalıların barbar dediği Osmanlılar yapmaz; Bulgarlar bile Rumeli'deki Müslümanlar'ı hicrete mecbur ettiler.)

⁷⁶⁵ Takvimü't-Tevarih'de Balaban haklı olarak Sofya fatihi olarak zıf ed'lmıştır. Hacı Kalfa Rum-tli'de Lala Şahin'in fethett'ğini zikrediyorsı da, Lala Şahin 777'de İrtihâl etmişti. Sa'dü'd-dîn de bu hatâda bulunuyor. Âli'ye de müracaat.

teslimiyeti kararlaştırdılar; şehrin anahtarlarını Türkler'e verdiler (784/1382).⁷⁶⁶

Triadiça ismi dahî verilen eski Sardika, yâni Sofya şehri Rodop ve Balkan eteğinde Samakov (Oskus) nehrinin suladığı bir sahradadır. Kos-tantin'in oğlu İmparator Konstans ile rakibi olan İllirya İmparatoru Vet-raniun'un meşhur mülakatı, tasviri Osmanlı şâirlerine hakîkî şiir ile dolu sahifeler ilham eden bu sahrada⁷⁶⁷ vuku bulmuştur. Bu garîb mülakatın ne netice verdiği malûmdur. İki ordu, birer dâire⁷⁶⁸ teşkil etmiş olarak, iki imparatorun sulh müzâkerelerini seyretmekte iken Vetraniun' un askerleri birdenbire «Ya galebe etmek, yahut Konstans ile beraber ölmek isteriz» diye bağırıldılar. Bu tehdîd gürültülerinden ve etrafta işitilmekte olan silâh seslerinden korkan İllirya İmparatoru tacını başından çıkararak, rakibinin Önünde dizlerinin üzerine çöktü⁷⁶⁹. Sardika, İmparator Maksimus'un doğum yeri ve mühim bir rûhânî meclisin toplanma mahalli olmakla meşhurdur.

⁷⁶⁶ Bratutu'da Sa'dû'd-dîn, s. 125. Münşeât-ı Feridun'da Balaban'm Padl&a Jia olan arızasına müracaat; 15 Receb 788 tarihli memuriyet beratı d dercedilmiştir. Bu vesikalardan birincisinin ve SUvestr Dö Şasi tarafın dan tercümesi Fransa Enstitüsü Târîhi ve Muhtıraları unvanlı eseri yedinci cildinde görülür.

Sofya'nın ele geçirilişinin vukuu suretini yazan İnce Balaban'ın arızası:

«Dürr-i devlet-medâr ve sütte-i saâdet-iktidâra arz-ı bende-i bî-mikdâr budur ki:

«Devletlü Hudâvendigâr-ı Kâmgânı eyyâm-ı hümâyûnlarında Sofiya teshirine tedbîr üzere idik ki bu cânibden Uzunca Sevindik doğancı mürted şeklinde kasaba-ı mezbûrede beğ olan Ya-foka Ban ile imtizaç edüp musahibi ve doğancı-başısı oldukdan sonra evâsıt-ı seferde bir rûz-ı firûzda hevâ mu'tedir olmağla sayd-ü şikâre çıkup seyrâne meşgul iken, Ban doğancı-başı ile Tatar-Pazan canibine av kovalayarak haylî mesafe kat' edüp haşem-ü hademden dûr düşerler. Bu esnada akşam karîb olmağ-la menzil arayup İslâm smurunda bir Cariyeye rast gelirler. Doğancı-başı fırsatı fevt etmeyerek derhâl atdan inüp Ban'a 'İcâ-zetinizle köye varup Etrâkden yem ve yiyecek getüreyim' der. Ban atından inüp doğancı gelince (gelinceye kadar) tevakkuf eder. Sevindik, Deli Balaban ile Ahmed Gâzî'yi köyde bulup ahvâli îlâm eder; sidiği me'kûlâtı Ban'a götürüp 'Türkler bizim bunda idüğümüzü bildiler' der. Ban yalvararak 'Nasil beni halâs edersin?' dedikde, o da 'Seni esvaba sarup orman içinde saklayarak ben iki bargîr ile gideyim, Sofiya'dan asker getirüp seni halâs edeyim' demiş. Ban da bu tedbîre kail olmuş. Doğancıbaşı tekrar köye gelip Balaban'la Ahmed Gâzî'yi Ban'ın yanına götürerek 'Beni de tuttular' der. Bunlar Ban'ı Filibe'ye getirdiler. Doğancı Sevindik'e riâyet olunup Ban der-zencir olarak sütte-i saadete gönderildi. Bu bendeleri asâkir-i mansûre ile doğancıyı kılâğuz edüp Sofiya'yı ûğâr ile yardı. O bilâd ve nevâhî kamilen teshir edilerek sikke ve hutbe nâm-ı şerif-i pâdişâhî ile ziyet buldu. Bu haber-i meserret ile doğancı Sevindik ve Gâzî Ahmed kulları huzûr-ı hümâyûnlarına gönderildi. Ümîddir ki inâ-yet-i aliyyeleriyle kâmkâr buyurulup şâirlerine mücib-i izdiyâd-ı gayret ola. Bakî ferman devletlü Hudâvendigânnır.

Bende: İnce Balaban» (Münşeât-ı Feridun, c. 1, s. 106 - Pek az mahalleri meâlen.)

⁷⁶⁷ Vilermus Trensîs «Straniça» diyor.

⁷⁶⁸ İdrîs bu münâsebetle birçok farsça, şiirler dercediyor, ki Hâfız'ın, Şîraz'm lâtif ovaları hakkındaki şiirlerinin, benzeridir.

⁷⁶⁹ Gibin, 18, c. 2, 8. 115-117.

Hunlar⁷⁷⁰ tarafından yağma ve Ulahlar tarafından⁷⁷¹ tahrib edilmiş iken, harabeleri arasından «Sofia» nâ-mıyla tekrar zuhur etti. Târihî hâtıralarından başka içinde bulunan mâden suları, menbâları, camileri, hamamları, bilhassa mevkii ona Avrupa Türkiyesi şehirleri arasında yüksek bir mevki tâyin etmiştir.

Edirne'nin ele geçirilişinden beri Murad ile Yani Paleolog arasındaki dostâne münâsebetler haleldar olmamış idi. Tabîatîyle birbirine hasım ve rakîb olan iki hükümdar arasındaki bu uyuşma Sultân'm fetihleri Bizans İmparatorluğu arazîsinden ziyâde Sırbistan, Bulgaristan, Ulahya prensleri ve İmparatorluğun zaaf içerisinde bulunmasından istifâde ederek istiklâlini ilân eden birkaç âsî Rum kumandanı elindeki arazî ile genişlemiş olmasından kaynaklanıyordu. Bununla beraber Yani Paleolog, Hıristiyanlık âleminin düşmânıyla yedi senelik bir anlaşma yüküne, hiçbir şikâyet etmeksizin tahammül ettikten sonra, Rum Kilisesi mezhebinin bâzı hususları bakımından Lâtin Kilisesi'ne müsâadekârlık gösterildiği halde, Hıristiyanlık metbûununun himayesine nail olacağını ümîd ederek, Papa V. Urben ile bir ittifak ahidnâmesi akdetti. Bu himâyeflen Osmanlılarca mukabil olan mevkii bakımından belki bir değişiklik husulüne müsait olacak mühim menfaatler elde edebileceğinf ümîd ediyordu; çünkü Murad'ın müttefiki olmaktan ziyâde onun emirlerine uyan birisi olduğunu kendisinden saklayamıyordu. Papa, bu ahidnâme ile Yani Pale-olog'a on kadirga, binbeş yüz süvari, bin okçu ile yardım edeceğini va-ad etti. İmparator, gösterilmesine karar verdiği mezhebi müsâadeleri resmen tasdik etmek üzere, Roma'yi gitti. Şu suretle Vatikan sarayı, kapılarını -Büyük Kostantin ile Şarlman'ın hazîn mağlûbiyetlerinin haşmeti olan- iki sâye-i zî-tâca küşâd etmiş oldu⁷⁷². Yani Paleolog, dört kardinalin huzurunda, hakîkî Katolik Hıristiyan olmak üzere Papa'nın yüksek nüfuzunu ve Baba ve Oğul'un şahıslarında Rûhü'l-Kudüs'ün vücûdunu itiraf ve Rum Kilisesi'nin hatâlarından dönerek, Kuddas'm hamursuz ekmekle icra olunabileceğini tasdik etti; müteakiben bütün tebeasını Lâtin cemâatine sokacağını vaad ve kilisenin o zamana kadar Katolik

⁷⁷⁰ Hacı Kalfa'nın Rum-ili'si. s. 51.

⁷⁷¹ Andronikos Komnen zamanında, Niketas, 3,3, Manner, Ulah-lar*ın bu tahribinden hiç bahsetmez; Geiza*nin; vefatından sonra, Manuel Komnen'in bu noktadan hareketle Macaristan hakkındaki tasavvurlarını icra etmek azminde bulunduğunu da söylemez. Cinnamus'dan (5,5) tercümeten Striter'de, 3, 1161.

⁷⁷² Beşinci Urban, Kostantin ile Şarlman'a delâlet eden iki imparator gölgesini Vatikan'da kalfcül şerefine nail oldu». Gttin, c. 6, s. 385.

hükümetleri tarafından kabul olunmayanlara varıncaya kadar hukukunu tasdik ile, üç defa secde ettikten sonra Urben'in ayağını, elini, ağzını öpmesine ve Papa hazretlerinin katırının yularını çekmesine müsâade olundu. Ne çâre ki İmparator bu kadar yaltaklanmalardan umduğu semereyi elde edemedi. Papa Yani Paleolog hakkında Fransa Kralı'nın ve diğer Batı Avrupa hükümdarlarının gayretlerini tahrik etmek ümidinde iken, buna muvaffak olamadı. İmparator, Kostantiniyye'ye avdet etmek üzere, Venedik'ten geçerken, bu şehrin -kendisine birçok borç mukabili paralar vermiş olan- te'mînât talep etmek küstahlığında bulundular, İmparator'da te'mînât olacak herhangi bir sermâyesi bulunmadığından, alacaklılar Senato'ya müracaat ettiler; Sento, borçlarını vermedikçe Cumhuriyet'in arazîsi dışına çıkamayacağını medyuna (İmpara-tor'a) tebliğ etti. Muhteşem Mahbus, yokluğunda hükümetin dizginlerini idareye memur etmiş olduğu büyük oğlu Andronikos'a, İmparatorluğun bütün kaynaklarını ve ihtiyaç görüldüğü takdirde kiliselerin hazînelerine elkoymak suretiyle, Şark İmparatoru'nu daha ziyâde mevkuf kalmak arından muhafaza etmesini kemâl-i ehemmiyetle yazdıysa da, te'sîri olmadı. Andronikos babasının ricalarını işitmezliğe geldi. Yani Paleolog'un mev-kîi gittikçe zorlaşıyordu; ikinci oğlu Emanuel -ki oğulluk vazifelerine Andronikos'dan ziyâde vâkıf idi- bütün arazîsini satarak tmparator'u Venedik tacirlerinin elinden kurtardı. İtalya'ya seyahatinin elîm neticeleri, İmparator Yani Paleolog'a Türk-ler'le çekişmesinde ne Papa'nın kadırgalarına, ne de diğer Hıristiyan hükümdarlarının yardımlarına istinâd etmemesi lâzım geleceğini isbât etti. Sultân'ın hiddetini celbetmiş olmasından dolayı başı üzerinde dolaşmakta olan fırtınayı defetmek ve kudretinin bir bakiyyesini muhafaza edebilmek için istanbul'a avdetinde,⁷⁷³ dört oğlundan üçüncüsü Te-odor*u Pâdişah'a göndererek, Osmanlı ordusuna kabulünü istirham eyledi. Bu tahkir edici itaat İmparator'un ümîd ettiği neticeyi verdi; Sultân, İmparator'un Hıristiyan reisleri ile ittifak tasavvurunda bulunmasını affetti; İM hükümdar arasında tekrar güzel bir zahirî imtizaç teessüs etti.

⁷⁷³ 1370/772 senesinde. Halkondilas' diyor ki: «Reversusque Byzantium, misit legationem ad regem Amuratem; proeterea filium in januis regiis stipendia facere jussit.» (Bizans imparatorunun oğlunu Pâdişah'ın huzuruna gönderdiği hakkında metindeki ifâdenin mehzazıdır.) Franzes, Yani Paleolog'un Roma'ya seyahatini Andronikos'un Sultân Murad'm oğluyla ittifakından sonra zikretmekle büyük bir zamanlama hatâsında bulunuyor. Bir de yine bu müverrih, Yuan'ın dördüncü oğlu olup da Halkondilas'm «Dimitrius» dediği bir prenze Misel ismini verir (Franzes, 1, s. 11).

Yani Paleolog'un temiz niyetlerini inandırmak için Murad'a gönderilmiş olduğu bu oğlu, bir müddet sonra İmparator tarafından davet olunarak, Kantakuzen veresesinin kısa bir müddet önce vefatından dolayı, onlardan Bizans İmparatorluğu'na kalan araziyi ve hükümlerini almak üzere oraya gitmeğe memur oldu. Yine o sırada İmparator büyük oğlu Andronikos'u hükümet işlerinden çekerek, şimdiye kadar Selanik valiliğinde bulunan oğlu Manuel'e verdi. Andronikos bu tercihten muğber olarak, intikam almağa karar verdi. Murad'ın oğlu Savcı'da duygularına ve tabiatına bir beraberlik buldu; aralarında bundan böyle bir kuvvetli rabita hâsıl oldu. İkisinin de içlerinde bir tama' ateşi, vücûdlarının sebebi olana karşı bir garaz mevcûd idi. Sultân Murad, Asya'da bir isyanı bastırmakla meşgul olduğu, yani Paleolog da mevkiinin güçlüklerini unutmakta bulunduğu sırada. Avrupa'daki Osmanlı kuvvetleri hey'et-i mecmuasının muvakkaten kumandanlığını hâiz olan Savcı ile tamahkâr Andronikos, her ikisi babalarının aleyhine fesad tertîb ediyorlardı.

Pâdişâh, bu cinâyetkârca teşebbüsü haber alması üzerine, İmparatora, kendi nezdine gelip de Andronikos'un hareketinden hesap vermesini ihtar etti. Sultân bunun akabinde Avrupa'ya geçti; Bizans yakınında,⁷⁷⁴ Aprisidion'dan uzak olmayan bir yerde, âsî prenslerin ordugâhlarını kurmuş oldukları seylâbe kenarına asker döktü. Gecenin karanlığında at ile sel suyundan geçerek, âsilere afv vaadinde bulundu ve vazifeleri dâiresine dönmelerini yüksek sesle ihtar etti. Pek çok defalar harb rehberi olmuş bulunan bu kuvvetli şada işitilince, Savcı'mnl askerleri kendilerini beklemekte olan cezadan korkup, takımıyla mevkiilerini terkederek, Pâdişâhların atıfetini istirhama geldiler ve genç Şehzâde'nin emrine itaat mecburiyetinde bulduklarını beyân ile özürlerini bildirdiler. Şu suretle vefasızlığa ve taraftarlarından mahrumiyete düşûr olan Savcı, az miktardaki sâdik refakatçileri ve fesada dâhil olan Rum asalet sahiplerinin oğullarıyla birlikte, Dimetoka'ya can attı. Murad, Savcı'nın izini takip ile. Dimetoka'yı hemen muhasara, ve muhafızlarını kıtlıkla teslimiyete zorladı. Hiddetlenmiş olan Sultân, Rum İmparatoru'na vermiş olduğu yemine binâen.⁷⁷⁵ oğlunu

⁷⁷⁴ Bizans ve Osmanlı müverrihleri bu hususta büsbütün ihtilâf halindedirler. Berikiler Savcı'nın isyanı ve pederine mağlûp olduğu muharebe Anadolu tarafında Kete (Kite)'de vuku buldu derler (Takvîm-Ü't-Tevârih, sene 787; Bratutu'da Sa'dü'd-dîn, s. 122; İdrîs, varak: 170). Lâkin mevkin tâyininde ittifak eden üç Bizans müverrihini (Halkondilas, Franzes, Du-kas) takip etmek daha doğrudur.

⁷⁷⁵ Bizanslı ve Osmanlı müverrihler âsî şehzadenin ismi hakkında müttehid değildirlir. Dukas

idam ettirdi⁷⁷⁶. Rum asilzadelerine gelince, cümlesinin huzuruna getirilmesini isteyerek, şehrin duvarından Meric'e attırdı.

Birdenbire ordugâhından çıkan bir tavşanın bir sürü köpeğin takibinden pek güç kurtulabildiğini görerek tebessüm etmek garip cesaretinde bulundu. Bir istihzâ-yı⁷⁷⁷ ile korkak hayvanın firarını. Rumların hakîrâne tahammüllerine benzetiordu ki, Şark düşüncesi bu benzetmeyi daha müessir bir surette ortaya koyar⁷⁷⁸. Sultân, kendisinin oğluyla birlikte fesâd tertîb eden babaların hepsine onları kendi elleriyle boğazlamalarını emretti. Bu irâdeyi ikisinden mâadası icra ettiler. O ikisi de, itaatsizliklerinin cezası olmak üzere, hayâtlarından mahrum oldular⁷⁷⁹. Murad, tamamiyle intikam aldıktan sonra -kendisi Savcı Beğ'e cezasını verdiği gibi- İmparator'a da oğlunu cezalandırmasını emretti. Yani Paleolog, vaadinde sebat ederek, ve özellikle müthiş müttefikinden korkarak, Andronikos'un gözlerini kaynar sirke ile yaktırdı. İmparator'un ikinci oğlu Manııerin büyük kardeşinin yerine pederine halef olacağını öğrenmek kendisine kâfi geldi. İki hükümdarın hükümetini bir müddet-çik tehlikeye düşürmüş olan fesad işte bu suretle yok edildi.

Sultân Murad'ın oğlu hakkında gösterdiği şiddetin sebebi etrafındaki temâh erbabına müessir bir ibret vermekten ibaret olmadığı zannedilebilir. Savcı hakkında oğullarından Bâyezid nezdinde vukua gelen teşebbüsleri Şehzade hakkında derin bir kıskançlık beslediğini ve çoktan beri idamını tasavvur ettiğini zannettirmektedir. Sultân Murad bir gün Bâyezid'e aşağıdaki mektubu yazdı:⁷⁸⁰

«Hâliyâ Rum ili beğlerbeğisi emîrü'l-ümerâ'Ü-kiram Ti-mürtaş Paşa dâm-ı ikbâle birle asâkir-i nusret-i müessir tâyin olunup, Manastır ve Pirlepe â'dây-ı hâksârı üzre revana kılındıkda, bi-avnü'llah-ü tevfkühü, varub

(2,22) üç ismi de söyler: Bâ-yezid, Savcı, Gündüz. Onun rivayetine nazaran gözlerine mil çekilen Gündüz'dür. Osmanlı müverrihler, Savcı yahut Sâve-ci'nin idamından bahsederler ve Murad'ın üçüncü oğluna Yâ-kûb ismini verirler. Franzes de Murad'ın Avrupa'da bırakmış olduğu oğlunun isminin Mûsâ Çelebi olduğunu söyleyerek, Bâyezid'in oğluyla karıştırır. Halkondilas, sıhate yaklaşarak «Siaaus» yazar.

⁷⁷⁶ Franzes, 12; Dukas, 12, s. 22.

⁷⁷⁷ Müverrihin burada kullandığı «infemale» vasfını -ki bu fıkraların mehazi olan Rum müverrihlerinden alınmış olacağında şüphe yoktur - kalem tercümeden istintâf etmiştir.

⁷⁷⁸ Türkler Rumlar'ı aşağılayarak «tavşan» diye isimlendirirler.

⁷⁷⁹ Halkondil, I,s.14. (Rum asilzadelerinin oğulları Dimetoka kalesinden atılarak idam olunduklarına göre babalarına boğazlattırılmaları mümkün olamaz.)

⁷⁸⁰ Bu mektup ve alttaki cevapnâme fıkrası, me'haz-ı aslı olan Münşeât-i Feridun'dan alındı. (Mütercim).

bilcümle kıla' ve bıka'yla feth ve teshir edüp, badehu karlı-ili'ne teveccüh eyledikde, olycerin ahâlîsi harac-güzârlık şartıyla itaat eyleyüp, ve Selanik şehrine dek akın salup, salimen ve ganimen avdet edüp ve ândan bilâd-ı Arnavud'a

varup Hersek ve Bosna fethine meşgul iken, bejlerinden «harâc verüriz» deyu tazarru-nâmeleri gelüp, tevakkuf olundu, imdi malûmun ola ki: Evvelbahâr-ı hûceste-âsâr-da â'dây-ı Engürüs üzre azîm seferim vardır. Ümîddir ki ihtidası mes'ûd ve intihası mahniûd ola. İnşâ'llâhü Teâlâ hükm-i şerifim sana vusul buldukda, gerekdir ki cem'iy-yât ve yarağile hâzır olasın, ki benimle refîk olman lâzımdır ve Karesi ilinde olan nûr-râide-i cihân-beyn karındaşın Yâkub kâm-bîn-i ahvâlinden haberdâr olup, ve Bru-sa'dâ bekçi olan oğlum mühr-i sipehr-i şehriyârî ve dürrî-i evc-i nisfet.ve kamkârı Savcı Beğ, tûl-i Allahü ömrihül-azîz. canibinden gaflet etmeyüp, vâki olan savanih-i hâlâtı i'lâm ve i'lân edesin. Şöyle bilesin. Tahriren fi-evâ'il-i şehriyârî rebiyyü'l-evvel sene-i seb'a ve semân ve seb'a-ma-itehü, be-makam-ı Edirne.»

Bâyezid'in cevapnâmesinde biraderlerine müteallik olan fıkra şudur: «Cenâb-ı Muallâ-nisâb karındaşım Yâkub Beğ, zâifü'llâhi kadrini kemâl-i adalet üzre olup, lâkin Savcı Beğ ahvâliy-çün Brusa kadısı bir kâğıd gönderüp, aynıyle derkîse kılı-nup, sütte-i seniyyelerine irsal kılındı.»⁷⁸¹.

Bu iki vesikadan zahirî surette anlaşılır ki, Sultân Murad, oğlu Savcı'nın sonunun nasıl olacağını tasavvur etmişti.

Andronikos ile Savcı'nın talihsiz teşebbüslerini, daha az cüretkârâne olmayan ve fakat büsbütün başka bir surette vuku bularak, zâten zaaf hâlindeki Bizans İmparatorluğu için vahîm neticeleri icâbettiren diğer bir hâdisе takip etti. Şu kadar ki, bu hâdisenin müsebbibi olan îm-parator'un diğer oğlu Manuel, Andronikos derecesinde felâkete mâruz kalmadı. Sultân Murad, împarator'u hakir bir mevkide tutmakla beraber Manuel'in cür'etkârca hareketi, Pâdişah'm kendisine muhalefet cesaretinde bulunan zayıfın meziyyetlerini takdire muktedir bulunduğunu isbat etti. Manuel, Dimetoka'daki müthiş vak'ayı ve Sultân'm vesayeti altında yaşamağa tahammül eden pederinin korkulu hâlini nazar-ı itibâra almayarak, vâlî bulunduğu Tesalonik (Selanik) de oraya yakın Farae (Serez, Siroz) beldesini

⁷⁸¹ Bu fıkranın Hammer'deki tercümesi aslına tamâmiyle mutabıktır; yal-. nız tercümenin sonunda, «b&b-ı muadeletinizden evâmîr-i cedîdeye intizâr üzereyim» mealindeki ibare aslında, yoktur. (Mütercim).

Osmanlıar'ın elinden almak tasavvurunda bulundu.⁷⁸² Murad bu hıyaneti gizlice öğrenerek, veziri Hayrüd-dîn Paşa'yı Selânik'i zaptetmek ve Rum Prensi'ni ölü veya diri getirmek üzere, bir ordu ile onun aleyhine şevketti. Manuel, kendi kuvvetinin üç mis olan bu askere mukavemet edemediğinden, Osmanlılar yaklaştığında şehri terk ile, deniz yoluyla Bizans'a doğru gitti. Lâkin İmparator, yeniden Murad'ın şüphesini celbetmek ve hiddetine uğramak korkusuyla, fi-rârî oğluna bir iltica yeri vermeğe cesaret edemedi. Manuel, pederinin gösteremediği sığınacak yeri adanın Ceneviz valisinde bulabilmek ümidiyle Lesbos (Midilli) adasına gitti; lâkin Murad'ın nâmı oraya da dehşet vermiş olduğu cihetle, Midilli limanı kendisine kapandı⁷⁸³. Şu müşkil hâl içinde Pâdişah'm huzuruna çıkıp da, atıfetine müracaat etmek cesaretini gösterdi. Ümîdi beyhude olmadı. Murad düşmanın gösterdiği emniyetten memnun kalacak derecede âli?enâbhğa sahip idi. Manuel'in istikbâline çıktı, hatalı hareketlerini yumuşak sözlerle ayıplayarak özür dilemesini teşvik ve bundan böyle İmparatorla kendisinin arasında iyi bir uyuşmanın Rumeli işlerinin iyi olmasına bağlı bulunduğunu ilâve etti. Bunun üzerine Manuel, hatâsını itiraf ve vâki hareketini metbûuna karşı bir hiyânet eseri olmak üzere vasıflandırarak, affını talep etti. Pâdişâh talebini kabulde çabuk davrandı. Murad, daha ileri gitti, Prens'i babasının nezdine gönderdi ve iyi kabul edilmesini bildirdi.

İşte o zaman Osmanlılar'ın kuvveti ve Bizans İmparatorluğu'nun zaafı öyle bir derecede idi ki, İmparator, kendi oğlunun aleyhinde Sultân ile ittifak içinde hareket ettikten sonra, velâhdine payitahtının kapılarını -korkunç müttefikinin müsâadesi olmadıkça- açamadı.

Bu sıradadır ki, (788/1386), Murad'ın en mümtaz kumandanlarından biri olan ve en son savaşı olan Selânik'i zaptetmiş⁷⁸⁴ bulunan Hayrüd-dîn Paşa vefat etmiştir⁷⁸⁵. Hayrüd-dîn Paşa, mahir bir general ve akıllı bir müşavir şöhreti bırakmıştır. Gerek Rum, gerek Osmanlı müverrihlerinden Hayrüd-

⁷⁸² Bu vak'anın hikâyesi kâfi derecede isbât eder ki, Bizanslıların «Fereasi, eski «Veroya» yâni şimdiki «Karaferye» değil, şimdiki «Serez» şehridir; çünkü Manuel'in basmak istediği bu şehri Halkondilas «Fere», Franzes de (bâb: 11) «Serez şehri» diye isimlendirirler. Veziri de Halkondilas «ftaralipasas», Franzes ise «Heratinis» ismiyle yâd ederler. Hayreddin Paşa'nın ismi evvelce Çandarh Kara Halil; oğlunun da ismi Alf idi. Bundan dolayı Frânzes'in burada peder ile, vezârette pederine halef olan oğlunu ayıramadığı görülür.

⁷⁸³ Halkondil, 1, s. 16. Franzes, s. 11.

⁷⁸⁴ Selânik daha sonraları yine Rumlar ve Venedikliler tarafından zaptolunmuştur.

⁷⁸⁵ Hacı Kalfa, Takvîmü't-Tevârih, s. 174; Hadîkatü'l-Vüzerâ.

dın Paşa hakkında bir hüküm vermeğe ehil olmak üzere bize en ziyâde vesikalar bırakan Halkondil'dir. O müverrih bu meşhur zâta mütaallık vesikalar arasında Sultân Murad ile bir konuşmasını yazıyor ki, aynen naklediyoruz: Hayrû'd-dîn Paşa bir gün efendisine der ki:

- «Sultân Murad, ümîd edilen maksada vâsıl olabilmek için harb işlerini nasıl idare etmek lâzım gelir?»

Murad, şu cevâbı verir:

- «Müsait fırsatlardan istifâde etmek ve askerın atıfetle muhabbetini kazanmak suretiyle.»

- «Lâkin fırsatlardan istifâde demekle ne kastediyorsun?»

- «Maksada sevketmesi lâzım gelen vâsıtaları her türlü ihtimâle göre muvâzene ve mukayese etmektir.»

Hayrû'd-dîn gülmeğe başladı ve dedi ki:

- «Tabiatın seni büyük bir kıyasetle mütehaîfik kıldığını görüyorum, lâkin yapılması lâzım gelen şeyleri evvelden bilmediğin ve kendi kendine danışarak bir ciheti red ve diğeri bir ciheti kabul etmeğe muktedir olmadığın halde, bu vâsıtaları nasıl muvâzene edeceksin? Bir şeye karar verilince, onu derhâl icra etmek lâzım gelir Mahir bir kumardan müşaveresinde gayet ihtiyatkârâne davranmalı, icrada yıldırım gibi sür'-at, ordunun başında nümûne-i imtisal olacak kahramanlık eserleri göstermelidir.»⁷⁸⁶

İşte vezîr ile Murad, bu türlü hikmetli kaidelere uymak suretiyle Bizans İmparatorluğu'nun fethine hazırlandılar. Hayrû'ddîn Paşa, Selâ-nik'in zaptından sonra, yukarıda yazıldığı üzere, birçok vilâyetleri hüner ve meziyetleriyle fethedilmiş olan Rum İmparatorluğu şehirlerinden Yenışehir'e giderken irtihâl eyledi.⁷⁸⁷

Karaman Ailesinin Aslı

Hayrû'd-dîn Paşa'mn vefatıyla Rum İmparatorluğu'nda zuhur eden karışıklıklar, o zamana kadar bu heybetli vezirin hakimane idaresi ve nâmının dehşeti sayesinde sükûnet hâlinde bulunan Osmanlı düşmanlarını

⁷⁸⁶ Murad ile Hayreddin arasındaki bu konuşma, Piros ile generali arasında vuku bulduğu rivayet edilen görüşmenin tak-lidi gibi görünüyor. Halkondilas, o konuşmayı nakletmekle, Hayreddin'in asker kumandanı ve hükümet adamı olarak hâiz olduğu ve kendisinin övdüğü meziyetleri göstermek istemiştir.

⁷⁸⁷ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 1/152-176.

uyandırdı. Karaman Beği, Rumlar'ın hazırladığı fesadın henüz yatıştırıldığı ve Hayrû'd-dîn'in tecrübesiz bir delikanlı olan oğlunun pederinin makamına geçtiği zamanın, Sultân Murad'm dâima yükselmekte bulunan kuvvetine karşı gönlünde gizlediği garazın izhârına, tamahkâ-râne tasavvurunun fiilî mevkîe koyulmasına müsait olduğunu⁷⁸⁸ zannetti. Bu esnada Osmanlılarla Karaman Beğleri arasında meydana* gelen düşmanlık, Karaman ailesinin sönmesine kadar, yâni, birbuçuk asır devam eden kanlı muharebelerin mukaddimesi olduğu cihetle, Selçuklu Devleti harabelerinden neş'et eden aileler içinde Osmanlı hanedanından sonra en kuvvetlisi olan bu silsilenin aslını bildirmek gerekmektedir.

Rum (Anadolu) Sıçukluları'nın birinci pâdişâhı Büyük Alâü'd-dîn'in saltanatı zamanında, Ermeni kavminden olduğu halde Şeyh Baba İlyas'ın⁷⁸⁹ en mutaassıp taraftarları sırasına geçmiş olan Nûr Sûfî Konya'ya gelip yerleşmişti. Oğlu Karaman, Sultân'm nazar-ı teveccühünü kazanmakta gecikmedi. Selçuklu hükümdarı, hemşiresini ona verdi ve emîr-i ahurluk hizmetiyle taltif etti. Nur Sûfî Kilikya'nın⁷⁹⁰ kuzey batısındaki dağ silsilesi üzerinde ve Silifke yakınında bulunan Varsak kazasında mesken tutmuştu; Silifke'nin⁷⁹¹ Rum mutasarrıfı Nûr Sûfî'nin mezhebine kazanılarak, sık sık kalesine kabul ederdi. Karaman'ın babası ve müridleri bir gün muhafızların emniyetinden istifâde ile, kendilerine dâima cömertçe misafirperverlik gösteren kumandanı İdam ve mev-kî istilâ ettiler. Bu muvaffakiyetin haberini alan Alâü'd-dîn, Karaman'ı⁷⁹² -pederinin ansızın zaptettiği- şehrin hükümetine tâyin ve Silifke civarındaki Lârende'yi⁷⁹³ de kendisine verdi. Bir müddet sonra Karaman ticarî eşya sandıkları içinde asker sokmak suretiyle Ermenak (Ermenek)⁷⁹⁴ kalesini zaptetti.⁷⁹⁵ Yeni Karaman hükümetinin

⁷⁸⁸ Neşrî, varak: 68, Karaman Beği'nin Osmanlılar'a harb ilân etmesine Hay-rû'd-din'in oğlu Ali Paşa'nın gençliğ ve tecrübesizliği başlıca sebep olduğunu bilhassa zikreder, tdris, varak: 179.

⁷⁸⁹ Baba İlyas, ihtilâlci tasavvurlarını uzun müddet bir tasavvuf mezhebi örtüsü altında kurduktan sonra, Amasya halicim tahrik teşebbüsünde iken, ecel-i kaza ile vefat etmiştir. Cenâbî, s. 207.

⁷⁹⁰ Cenâbî, s. 213; Cihân-nümâ, s. 611.

⁷⁹¹ Kilikya sahilinde eski Siluziya'dır. Seyyahlar orada kiliseye çevrilmiş bir mâbed, büyük bir havuz, Rum kitabelerini hâvi mezarlar ile Sen-Jan Şö-valyeleri'rrn eski bir şatosunu -ki bunun duvarlarında henüz çözülememiş Ermenice kitabeler vardır- ve Göksu (Kalkidanus) kenarlarına dağılmış birçok harabeler görürler. Bofor'un «Karamanla» eserine mür. s. 232.

⁷⁹² tTabl ve alem» göndererek, Cenâbî, s. 213. Neşrî, varak: 15 ve 16.

⁷⁹³ Şimdiki Karaman şehrine yakın Lârende harabelerini henüz hiçbir Avrupalı seyyah görmemiştir

⁷⁹⁴ Ermenak, seyyahların nazar-ı dikkatini celbetmeğe şayandır. Strabon'un «Safran» dediği mağaralar ile Türk coğrafyacılarının bile tabiat hârikası saydıkları Berkuris'a, Garı bunun

merkezi olan Ermenek'den etrafındaki şehirlerin cümlesi üzerine asker sevketmekte, ve her şevkinde muvaffakiyet kazanmakta olan oğlu Meh-med, evvelce de bil-münâsebe yazıldığı veçhile, Gıyâsü'd-dîn Keyhus-rev'in vefatından sonra, esâfilden Cimri nâmında bir Türk'ü, İzzü'd-dîn'in Kırım'da vefat etmiş olan oğlu olarak tanıtmak teşebbüsünde bulunmuştu; hiylesi netice verdi. Sahte şehzade⁷⁹⁶ nâmına Selçuklu hükümdarlarının payitahtı olan Konya'yı⁷⁹⁷ eline geçirdi. Lâkin bir müddet veziri Bervâne marifetiyle Selçuklu Devleti'ni idare etmiş olan Moğol Hânı Abaka, Şemsü'd-dîn Cüveynî'yi⁷⁹⁸, yalan iddiada bulunan Cimri'nin Mehmed Beğ yardımıyla tahtından ayırmış olduğu genç Gıyâsü'd-dîn'in Konya'ya tekrar dönmesi için imdada gönderdi. Saltanat davacısı ve hâmisî çok zaman geçmeden ecel-i kazaya uğradılar. Karamam Mehmed Beğ'in beşikte bulunan Mahmûd nâmında bir oğlundan başka evlâdı kalmamıştı. Bu vak'a henüz ortaya çıkmakta olan Karaman ailesini büsbütün imha edecek gibi görünmüş ise de, Mahmud gençlik çağına gelip de, bir an için zaafa uğrayan hanedanının kudretini takviye edince, bu aile yeni bir kuvvet aldı. Selçuklu hükümetinin sukutundan sonra, Mahmud Ermenek'de yerleşerek, bütün Karaman havalisi hükümdarı sıfatıyla, Bedrü'd-dîn unvanını aldı. Yahşi Beğ ve Süleyman Beğ nâmında iki oğlu kaldı. Birincisi pederinin yerine geçti⁷⁹⁹ işte Karamanlılar, Osmanlılar hakkındaki hasedlerinin birinci defa olarak zuhuru zamanına geldiler. Sultân Murad'ın saltanatında Yahşi Beğ'in oğlu ve halefi Alâü'd-dîn, Galtia'daki büyük emlak sahiplerinin (Ahiler) çıkardıkları ihtilâl müşkilâtmi artırmak ve yeni kuvvetlerle isyanı şiddetlendirmek için Varsaklar'ı Ankara ihtilâlcileriyle birleştirmeğe tahrik etti. Ancak Ankara'nın

yakınındadır.

⁷⁹⁵ Hezârîfen, Ermenek zaptına dâir, Pahimares'in Menderes üzerindeki Tripoli'nin zapt hakkında söylediği rivayete benzer bir rivayet ileri sürer. Bundan Ermenek'le Tripoli'nin bir olduğu değil, ancak Bizanslıların Ermenek zaptıyla Tripoli zaptım karıştırmış oldukları neticesi çıkarılmalıdır.

⁷⁹⁶ Daha önce beyan olunduğu veçhile, defterlerin bugün (müverrih zamanında) uygulanan usûl ttre Türkçe ve Farsça'da tutulması usûlünü icâd eden Cimri'dir.

⁷⁹⁷ Neşri, varak: 16.

⁷⁹⁸ Şemsü'd-dîn, Cüveynî, Abaka Hân'ın selefini idamından sonra vezir tâyin olunmuştu.

⁷⁹⁹ Neşri, varak: 16. Mahmûd, Hicret'in 707. senesinde vefat etmiştir. Hezârîfen, Cenâbî ye Ebû'l-Fidâ'nın ne şu ahvâlden, ne de hükümdarlık kudretinin bu intikalinden malûmatları vardır. Onlar, Karâman'm oğlu Mehmed'den Alâü'd-dîn'e geçerler. Neşri, (s. 68), Alâü'd-dîn'in şecere-i ensâbım dercederse de, Yahşi Beğ -îbrâhîm-'in onun pederi olduğunu söyler. Bu halde Alâü'd-dîn Karaman Sülâlesinden, Nûr--süff'nin oğlu Karaman'dan başlayarak,beşinci hükümdar demek olur, Bu hükümdarların sırası şöyle idi: 1) Nûr-süff'nin oğlu Karaman; 2) Mehmed; 3) Mahmûd; 4) Yahşi Beğ-îbrâhîm; 5) Alâü'd-dîn.

zaptı ve Murad'ın kerîmesi Nefî-se'nin Alâü'd-dîn ile izdivacı bir müddet için asayîşi iade etti⁸⁰⁰. Bu andan itibaren Karamanlıların hasedleri, kendisini Osmanlı padişahına bağlayan ahidnâmeyi bozmak için fırsat arardı. Savcı'nın fesadını ve Hayrû'd-dîn Paşa'nın vefatını pek müsait buldu. Binâenaleyh Varsak, Turgud, Bayburd aşiretlerini, Küçük Asyada serserice dolaşmakta olan Türkmen ve Tatarlar'ı bayrağının altına topladı.⁸⁰¹ Murad, Rumeli'de beğlerbeği bulunan Timurtaş'm o vilâyetlerin bütün askerî kuvvetiyle Asya'ya geçmesini emretti, ki bu askerinin içinde iki bin Sırbli yardımcı kuvveti de bulunuyordu- Pâdişâh, Kütahya sahrasında geçit resmi icra ettirerek, yeni hasmı aleyhine yürümeğe hazırlandı. Sultânın Kütahya'da ikameti sırasında, Mısır Sultânı, mutantan bir sefaret vasıtasıyla muhabbetini arzetmiş ve pahabiçilroez hediyeler göndermiş olduğu cihetle, Karaman Beği, iki düşman arasında kalmaktan korkarak, Osmanlı Pâdişahıyla anlaşmasını yeniledi ve intizamsız askerinin Hamîd⁸⁰² arazîsine verdiği hasarlardan dolayı özür dilemek çârelerini aradı. Lâkin vakit geçmişti; harb arzusu ile yerinde duramayan genç vezîr Ali Paşa, her türlü sulh teklifini reddetti; Osmanlı ordusu Konya Beği'nin sefirlerini takip ederek ilerledi.

İki asır önce Haçlılar'ın Selçuklular'a galip geldiği⁸⁰³ yer olan Konya sahrasında Osmanlı ve Karaman orduları birinci defa olarak karşı karşıya geldiler. Sultân, askerini bizzat tertîb etti. Sağ cenah kumandanlığım şehzade Yâkûb'a, sol cenahı şehzade Bâyezid'e, dümdâr (artçı) lığı Timurtaş'a tevdi ile, kendisi de Yeniçeriler'in ve Azapların önünde duran bütün süvarilerle beraber merkezde mevzi aldı. Sarıca Paşa, Balaban Beğ, İlyas Beğ, Müstecâb Beğ ile diğer Asya ordusu reisleri Yâ-kûb Beğ; Fîrûz Beğ, Koca Beğ ile bütün Avrupa askeri kumandanları -Sırp yardımcı askerleri ile

⁸⁰⁰ Nefîse'nin izdivacı mukavelesi Münşeât-ı Feridun'da 10 Ramazan sene 780 târihiyle dere edilmiştir. Murad'ın Karaman Beği'ne diğer bir mektubu varsa, da, târtınsızdır. (İzdivâc mukavelenamesi nikâh hutbesinden ibaret olarak Arapça yazılmıştır. Feridun Beğ Münşeât'nda Karamânî'nin akrabalık talebiyle Murad Hân'ın kapısına takdim eylediği niyâz-nâma dahi mündericidir. Bu begin gerek orada, gerek Tâcü't-Tevarih' de ismi <Alâü'd-din> değil, «Ali»dir.)

⁸⁰¹ İdrîs (varak: 173), Neşri (varak: 69), bunları şöyle adlandırır: Teberrük, Senker (Sunkur), Hızır Beğ, Brasay, Çağazen, Safa, Tastaga. Sa'dü'd-dîn Samagarlılar'ın bir Tatar aşireti olduklarını söyler; Bratutu'da (s. 129 ve 130) Varsaklar'm Rus cinsinden olduklarını söylemeğe kadar varır.

⁸⁰² Sa'dü'ddîn, idrîs, vara*: 75.

⁸⁰³ 584 (1188) senesinde. Muharebeden sonra, şehir, İmparator Frederik ta^ rafından hücumla zaptolunmuştur.

birlikte- Bâyezid'in maiyyetine verilmişti⁸⁰⁴.

I. Murad'ın Konya sahrâsındaki askerî tertibatı ondan sonra Osman-lılar'ın Asya'daki muharebelerinin hepsinde tamâmiyle tatbik olunmuştur. Anadolu askeri (Asya neferleri) dâima sağ cenahı; Rumeli askeri (Avrupa neferleri) sol cenahı teşkil ederdi. Merkezin cephesi de her zaman Yeniçeriler tarafından işgal edilerek, onların arkasında muntazam süvariler, Sipahiler, Silâhdarlar'la pâdişâh ve gıyabı hâlinde sadrâzam bulunurdu.

Karaman-oğlu da şu tertibi aldı: Varsaklar'la Tatar süvarileri, Te-berrük Beğ kumandası altında, sağ cenaha konuldu; Türkmenler ve Tur-gudlar Samağar kumandasıyla sol cenahı teşkil ettiler. Karaman Beği ordunun merkezinde idi.

Hücum işareti verildi. Karaman ordusunun sağ cenahı dümbelek ve boru sesleriyle yerinden hareket ve «Allahu Ekber» sedâlarıyla Osman-lılar'ın sağ cenahına hücum etti. Bâyezid bunları görünce, muharebe etmeyi şiddetle arzu ederek, atından indi, pederinin huzurunda dizüstü çökerek, düşman üzerine yürümesine müsâade istedi⁸⁰⁵. O vakit iki ordu yekdiğeriyle çarpışarak, sel gibi kan aktı. Muzâfferiyet çok zaman kararsız kalmadı. Rumeli Beğlerbeği Timurtaş, bizzat Karaman'ın üzerine hücum ederek, firâre mecbur ve dehşete kapılan seçme askerlerini perişan etti. Bu andan itibaren Karaman'ın mağlûbiyeti tamam olmuş idi. Bu mühim kahramanlık eserine mukabil ganimetlerin en büyük hisse-siyle vezîr, yahut üç tuğlu paşa unvanını aldı. Bu unvanı Devlet'in beğ-lerbeğileri içinde birinci defa olarak Timurtaş alıyordu. Ondan evvel hükümetin birinci memuruna veriliridi. O memur, diğer üç tuğlu paşalardan tefrik olunmak için «vezir-i âzam» unvanıyla yâd olundu⁸⁰⁶.

Pâdişâh, bu muzafferiyet neticesinde Konya'yı muhasara etti. Ordu halkının kuşatılmış olanlardan birşey almasını yasaklayarak, bunun için şiddetli cezalar konuldu. Birkaç Sırlı emre aykırı hareket ettiklerinden, merhamet edilmeksizin idam olundular. Bu ceza, o faydalı yardımcıları arasında zeval bulması mümkün olmayan bir kin tohumu atmış ise de, Osmanlılar

⁸⁰⁴ Bratutu'da Sa'dtl'd-dîn, s. 129; Neşri, varak: 71.

⁸⁰⁵ Neşri, varak: 73.

⁸⁰⁶ Bratutu'da Sa'dü'd-dîn, s. 129, 131; Neşri, 2, varak: 71, 72; îdrîs, 178. Son fıkrada Sa'dü'd-dîn'in ibaresi şudur: «Karaman-oğlu'nun esvâb ve emvalinin ekseri inhizâmma sebep olan Timur-taş Beğ'e İnyet buyu ruldu, ve mansıbı sabıkına vezaret mansıbı zammolunub, vüzerât ve beğ-lerbeğilifc mansıbı ile serefrâz ve bu inayetle erkân-ı devletden mümtaz buyuruldu.»

hakkında yerlilerin emniyetini celbederek, ordunun bol miktarda zahire alabilmesine sebep olmuştur. Murad, on iki günden beri şehri muhasara - etmekte, ve fakat henüz hücumla başlamamakta olduğu halde, Karaman Beği durumunun arz ettiği tehlikeyi idrâk ile, zevcesini Osmanlı ordusuna göndermeğe karar verdi. Pâdişâh, kızının istirahatını iyi karşılayarak, itaat işareti⁸⁰⁷ olmak üzere huzuruna ge-elip elini öpmek şartıyla, Alü'd-dîn (Ali Beğ)'e sulh vaa'dinde bulundu. Karaman Beği Konya ile bütün vilâyetlerinin tasarrufunu kendisine te'-min eden bu hakîrâne vaziyete muvafakat etmekle, o zamandan itibaren iki hükümdar arasında asayiş iade olundu.

Sultân Murad'ın bu cihetten hiç endîşesi kalmadı; isyan etmiş olan Yenişehir ahâlîsini itaati dâiresine rücû ettirmekle meşgul oldu. Birkaç günlük muhasara, mevkiin ele geçirilmesine yetti. Murad'ın emirlerinden biri, bu fırsattan istifâde ile Teke hâkiminin mutasarrıf olduğu arazînin de Osmanlı memleketlerine ilhakını tavsiye etti. Pâdişâh bu teklifi şu sözlerle âlicenâbâne reddetti:

«•Teke hâkimi pek fakirdir. Hükümeti İstanos ve Antalya şehirlerine münhasırdır. Onunla muharebeye girişmek ayıplansa sezadır; arslan sinek avlamakta lezzet bulmaz»

Teke hâkimi ihtarı anladı ve hiç olmazsa bu iki şehrin muhafazası için diğer kaleleri Pâdişâh'a terketti. Sultân bu defaki sevkıyatının neticelerinden memnun ve Avrupa'daki fethedilmiş memleketleri hususunda emîn olarak, Kütahya'da ordusuna izin verilmesini münâsip gördü ve muzaffer bir şekilde Bursa'ya döndü⁸⁰⁸.

Lâkin devletinin hâli kendisinin uzun bir asayişten istifâde edebilmesine müsait değildi. Sırbistan tarafında yeni bir fırtına zuhur ederek, Sultân Murad lâzım gelen tedbirleri almak için yine istirahatın zevklerini terke mecbur oldu.

Osmanlılar'la birlikte Karaman Beği'yle harbeden Sırbılar memleketlerine döndükleri zaman, Konya önünde kardeşlerinin idam olduğunu söyleyerek, bu kanlı cezanın hikâyesi umûmun nefretini celbetti. Bütün Sırbistan ahâlîsi, Boşnaklar'm, Bulgarlar'm kendilerine yardımcı olmaktan geri durmayacaklarına emniyet ederek, ayağa kalktılar. Bulgar Kralı Sisman

⁸⁰⁷ Neşri, varak: 73; Sa,'dü'd-dln, s. 132. Karaman-oğlu'nun i'tizâr-nâmesi Sultan Murad'ın Bağdad hükümdarı Ahmed Celâyîri'ye fetih-nâmesi ve Ahmed'in Avcan ordugahından cevab-nâmesi Münşeât-ı Feridun'da der-cedilmistir.

⁸⁰⁸ Neşri, varak: 73.

(Şişman), Murad'ın dostu ve kayınpederi olmakla beraber gizlice Sırb Kralı Lazar⁸⁰⁹ ile ittifak etti⁸¹⁰. Bosna'da dolaşmakta olan yirmi bin Osmanlı üzerine iki müttelik millet askerleri hücum ile, o derecede mağlûp ettiler ki, aralarından ancak beşbini umûmî kıtalden kurtulabildi.⁸¹¹ O zaman Teke, Aydın, Mentеше, Saru-han, Karaman beğlerinin de askerleri Murad'ın emri altında idi; lâkin Avrupa'da Sırbistan, Bosna, Bulgaristan kralları Osmanlı aleyhine ittifak etmiş idiler. Fakat iyi bir tesadûf olmak üzere, Dobruca Tataristan'ı Beği Serrac ile Köstendil Prensi Kostantin, Pâdişah'a itaat arz etmekle beraber, askerleriyle gelip, Osmanlı saflarına katıldılar. Sultân Murad hemen harb tedâriklerine girişmekte acele etti. Yokluğunda Asya'nın asayişini te'mîn için memleketlerini beş sancağa taksim etti. O vakte kadar Bâyezid'in idare ettiği Germiyan hükümeti, Şehzâde'nin biraderi Yâ-kûb' ile birlikte Avrupa'ya gitmesinden dolayı vezir beğlerbeği Timurtaş'a verildi. Diğer bir Timurtaş -ki subaşı, yâni zabıta büyük memuru idi- Sivrihisar ile Sakarya'nın suladığı memleketlere tâyin edildi. Fîrûz Beğ Ankara, Koca Beğ nâmında bir ikinci subaşı Akşehir sancağına, yine subaşı Kutlu Beğ Hamîd eyâletinde Eğridir hükümetine memur oldu. Murad gerek Asya'da kalacak, gerek Avrupa'ya gidecek asker kumandanlarını⁸¹² da evvelden tâyin etmek itinâsında bulundu.

Bütün harb tedârikleri tamamlanmıştı. Lâkin Padişah, sefere gitmezden evvel kendisinin ve iki oğlunun üç Bizans prensesi ile izdivacı ve Şehzade Bâyezid'in üç oğlunun sünnet düğünlerini icra için Yenişehir'e gitti. Arab, Acem, Türk lisanlarında yalnız genç kızların kocaya verilmesi değil, erkek çocukların sünneti de sûr (düğün)⁸¹³ umûmî ismi ile ifâde olunur. Şark'da izdivaç düğünleri yalnız gelinin şerefinedir; sünneti zamanında düğün yapılmış olan güvey için değildir. Sünnet düğünü ağırlara düçâr olan çocuğu

⁸⁰⁹ Bratutu'da Sa'dü'd-dîn, s. 133. Neşri, varak: 75 ve 77; îdrîs, var: 172.

retinde yazılıdır. (Mütercim)

⁸¹⁰ Bratutu'da Sa'dü'd-dîn, s. 133. Neşri, varak: 75 ve 77; İdrîs, var: 172.

⁸¹¹ Sa'dü'd-dîn'den naklen Bratutu, s. 135; Neşri, varak: 75: Bu seferin kumandanı olarak Lala Şâhin'i gösterirler; Neşri bu generalin bir sene sonra vefat etmiş ve yerine beğlerbeği Timurtaş'ın gelmiş olduğunu tasrîhen söyler, fakat Timurtaş on seneden beri beğlerbeği idi; Konya muharebesinden sonra ve-zâret unvanını, Sa'dü'd-dîn'in dediği gi,bi, ancak beğlerbeği unvanına ilâve olarak ihraz etmiştir.

⁸¹² Neşri (varak: 76), Timurtaş'm oğlunu Yahşi Beğ; Sarıca Pa-şa'yı yaya-başı, yâni Rumeli piyadelerinin generali; incecik Balaban'ı Anadolu piyadelerinin yaya-başısı; MÜstecâvî sek-ban-başısı yâni Yeniçerilerdin generali; Papas-oğlu Şâhin'i de Lala Şâhin, Kutluca ve Paşa Yiğit diye isimlendiriyor. (İd-rîs'e de bakınız, varak: 177).

⁸¹³ (Sûr-i hitan ve cihaz tabirlerinin izahından ibarettir.)

eğlendirmek, izdivaç düğünü anasından babasından ayrılacak kızın teessürlerine meydan vermemek içindir.⁸¹⁴ Yenişehir'de⁸¹⁵ bu düğünler esnâsmdadır ki, kıymetli hediyeler göndermek ve Karaman-oğlu aleyhine muharebesinden evvel gösterdiği muhabbet eserlerine mukabele etmiş olmak için Pâdişâh, Ya-zıcı-oğlu'nu elçilikle Mısır'a yolladı. Yazıcı-oğlu'nun evlâdı II. Murad sırasında Osmanlı edebiyatına parlaklık veren ilk erbâb-ı kalem olduğunu istitrâten zikredelim.⁸¹⁶

Düğün henüz bitmişti ki, Ali Paşa hıyanet vak'asından dolayı Sis-man'ı te'dib etmek üzere otuz bin askerle yola çıktı. Önce Aşağı Mizi (Mesia) havalisine dâhil olan Bulgaristan münbit bir memlekettir. Ku-zey'de Tuna ile mahfuzdur ki, nehir, mecrasının bu kısmında gayet geniş ve derindir. Güney tarafından da Balkan'ın başlıca silsilesi müdâfaa eder. Bu yüksek dağlar tarafından Bulgaristan'a, bütün hududlan boyunca, yalnız yedi boğazdan girilebilir; Balkanlarla paralel olarak akan Tuna üzerinde dahî az çok müstahkem o kadar mevki vardır. O suretle ki, Rumeli'den gelinirken tesadüf olunacak Bulgaristan'ın her boğazı kuzeyde bir kale ile kapatılmıştır. Bulgaristan kuzey hududunda, yâni Tuna üzerinde kâin iki kalenin biri batıda Vidin eski Bononia,⁸¹⁷ Bizanslıların Bodene'si) ve doğuda Silistre (Bizanslıların Durostuîum'u)'-dir. Eyâletin batı hududlannda müstahkem bir şehir olan Vidin'in yakınında ve Vidin sırasında doğuda Nikopoli (Niğbolu) bulunur ki --mıntıkanın içeri kısımlarında Rosita nehri üzerinde ve bu nehrin Yantra⁸¹⁸ ile birleştiği noktaya yakın bir mevkide- eskiden o isimle mevcut bulunan beldenin şöhretine sahip olmuştur. Silistre'ye en yakın müstahkem mevkî batıda Rusçuk'tur, ki eski Skesanta-Prista, yahut Skisu-

⁸¹⁴ Hammer bu düğün bahsinde, güya erkek çocuklar için yapılan sünnet düğünü gibi kızlar için yapılan velîme düğünlerinin de bunların düçâr olacakları maddî elemlere mukabil olduğuna dâ-ir bir fikir dermeyân eder. Anlaşıldığına göre müverrih Şark'da seyahatleri esnasında'kaba bir lâtife olarak bir münasebetsizden işittiği sözü ciddî addederek zapt etmiştir.

⁸¹⁵ Neşrî, varak: 74. Bizanslılar bu izdivaçtan hiç bahsetmezler. Leon Klavi'nin Târih-i İslâm'ında (s. 57) bulunur.

⁸¹⁶ İkisi de «Yazıcı-oğlu» nâmıyla müsemmâ Mehmed Bîcân Ve Ahmed Bîcân. Birincisi dinî bir eser olan Muhammediyye'nin müellifidir. İkincisi de arapçadan tercüme olunmuş Envârü'l-Âşıkîn nâmında tasavvufla ilgili bir eserin sahibidir. Bu eserlerin birincisi Viyana Kütüphanesinde 243 ve 244 numaralarda bulunur. İkor'n'da Osmanlı Edebiyatı Târîhi'ne bakınız: c. 2, Üçüncü Kısım, s. 1595.

⁸¹⁷ Manner (7, s. 85), Vidin'in -şimdiki ahâlisinin Budun adını verdiği- eski Bonania'nın yerinde olduğu fikrindedir; fakat -Akropolita'da bulabileceği- Bizanslıların «Bodene»sinden bahsetmez.

⁸¹⁸ Manner, 7, s. 111, 115, 140.

riska⁸¹⁹ şehri yerine inşâ olunmuştur; bununla Niğbolu arasında eski Saydava'nın yerinde Zıştovi (Sistov) istihkâmları vardır, ki harb mahalli olmaktan ziyâde sulh muahedelerinin ve bilhassa Osmanlı Dev-leti'nin Avusturya ile en sonra imza ettiği sulh ahidnâmesinin aktedil-diği yer olmakla meşhurdur. Kuzey hududunun bu noktalarına karşılık olan Balkan boğazları, mezkûr noktaları sırasıyla şunlardır: Birincisi Su-luderbend ve Kapılıderbend'dir, ki en kuzey ucundaki bu boğazın girişini teşkil eder. Kapılıderbend Roma cumhuriyetinin ilk zamanlarında Suci ismiyle yâd olunurken, daha sonraları Trayan Kapısı nâmını almıştı.⁸²⁰ İkincisi bundan sonra Hunyad'ın muzafferiyetiyle şöh-let bulan îzlâdi'dir, ki Sofya, Niş yoluyla Vidin'e bağlıdır. Üçüncüsü Kızanlık'dir ki, Niğbolu'ya; dördüncüsü Demirkapı'dır ki, Zıştovi'ye bağlıdır. Beşincisi ve altıncısı birbirine yakın olup, Balkan'ın güney yamaçlarında ve Karîn-âbâd'da birleşirler. Bu dağın kuzey tarafında Rusçuk yolu beşinci, Silistre yolu altıncı boğazlardan geçer. Yedincisi olan Nâ-dir-Üerbend Silistre'ye çıkar. İşbu yedi boğazdan batı ve doğu uçlarda bulunanlar -ki Sulu-derbend ile Nâdir-Derbend'dir- eski çağlarda en mâruf olanlardır. Paralel bir istikamette iki uzun ve derin boğazdan mürekkep olan birincisi Amien Marçelan⁸²¹ tarafından, o mevkileri tamâmiyle bildiğine delâlet eder ince bir dikkatle tarif olunmuştur. İkincisi daha şairane bir tarzda Teofilaktus tarafından -tasvir edilmiştir. Osmanlı ordusunun hareketi bizi birinci boğaza sevkedeceği cihetle, ondan o zaman bahsedeceğiz; lâkin Teofilaktus'un tasvirini şimdiden yazacağız; çünkü Ali Paşa, ordusuyla evvelâ Çalıkavak'dan geçmiş ve daha sonra Nâdir-Derbend yoluyla Şumnu ve Pravadi üzerine vnnelmiştir. Teofilaktus diyor ki:

«Çabulen-Katalen» (Çalı-kavak'a tebdil olunmuştur), dağın ortasında lâtîf bir mevkîdedir. Eteklerinde uzanan sahra çiçeklerden bir kaliçe ile süslüdür. Uzakta yeşil çayırıklar görünür ki, temaşası görenlere istirahat ve sükûn vericidir; o zamanki ağaçların dalları ise yukarı doğru çıkmakta olan

⁸¹⁹ Manner (7, s. 112), Ruscuk'un Saydava'dan başka birşey olmadığını, ve Zıştovi'nin Sekoriska ile bir şehir olduğunu zanneder; fakat bu isimler arasındaki müşabehet onun aksi bir münâsebebe daha ziyâde ihtimâl verir.

⁸²⁰ Bu geçit Amiyen (21,10), Suzumenes'in (Kilise Târihi, 2,22) ve Nikeför'un (9,13) bahsettikleridir; onlar bu geçidi Suçi, So-kis ve Sosakis diye isimlendirirler. Türkler bu kelimelerden «Sulu» yapmışlardır, (Manner, 7,98). Şimdiki ve hakîki ismi «Sulu Derbend» olup dördüncü geçidin ismi olan «Demirka-pı» değildir.

⁸²¹ Araianus Marçelinus, 21, 10.

seyyahın üzerinde bir çadır teşkil eder. Ancak öğle vakti güneşin ışıkları yerin üstüne kadar nüfuz etmekte olduğu sırada şiddetli bir sıcak basar. Birçok menbâlar vardır, ki bunların suyu içenleri donduracak derecede olmakla beraber, hararetini gideriliği organlar üzerinde zarar verici bir tesiri mûcib olmazlar, tnce dalla** üzerine konmuş kuşlar yorgun seyyaha âhenk-perver terennümler ile neş'e ve coşkunluk verirler. Sarmaşık, mersin ağacı, porsuk ağacı diğer binbir türlü yabanî çiçeklerle şâyân-ı hayret bir uyum teşkil ederler. Hava, sanki dağın ince yolları içinden geçmekte olan seyyaha saygılarını sunmak için, çiçeklerin neşretmekte olduğu tabiî kokularla doludur».⁸²²

Ali Paşa, Pravadi'ye⁸²³ karşı beğlerbeği Timurtaş'ın oğlu Yahşi Beğ kumandası altında beşbin kişi ayırdıktan sonra, Nâdir-Derbend boğazından Şumnu üzerine ilerledi. Balkan'ın en doğudaki boğazında bir tepenin ortasında bulunan Pravadi kasabası, hücum ile zaptolundu. Osmanlı Devleti'nin Rusya ile muharebeleri esnasında ekseriya Osmanlı ordusuna umûmî karargâh ittihaz edilen Şumnu, Sisman'ın eski kalesi olan Tırrova'nın⁸²⁴ düştüğünü işitince, itaat etti. Ali Paşa Karîn-âbâd*a giden boğazdan Demirkapı boğazına -ki Tırnova bunun nihâyetinde bulunur-geçtikten sonra, o mevkii l'izzat muhasara etmişti. Tırnova'nın muhasarası üzerine, Sisman, Tuna kenarında bulunan Niğbolu'ya kapandı: mukavemete mecali kalmamasıyla, Ali Paşa'ya müracaat ederek, met-bûu nezdinde tavassutunu rica etti. Vezir muvafakate, Sisman'ı Mu-rad'a teslim etti; Pâdişâh, Silistre'nin terki ve zamanı gelen vergi taksitinin ödenmesi şartıyla musalehâya müsâade gösterdi. Bulgaristan muharebesi şu suretle sona erdiğinden, Ali Paşa Doğan Beğ kumandasıyla Bosna'nın güney köşesinde ve hududun Arnavudluk, Sırbistan, Hersek hududuna birleştiği mevkide bulunan Kosova'ya⁸²⁵ (Kara-tavuk ovası) doğru bir fırka gönderdi. Bu Akıncı fırkası birçok esîr ile döndü. Ali Paşa Çete-i Hezâr (Hezar-grad)⁸²⁶ kalesinin

⁸²² Amiyen, 1,1,2, s. 46 ve 1-6, 5, s. 149. Birinci fıkrada geçidin ismi Savolen de Manalio, ikincisinde Savolen ti Kanalin'dir. Şimdiki ismi olan «Çalıkavak» isbât ettiği üzere, hakikî imlâsı ikincisidir.

⁸²³ Hacı Kalfa'nın Rum-Ul'sı, s. 31 ve 35. Manner'e nazaran, Pravadt eski «Probanon» olacaktır.

⁸²⁴ Manner, 1, s. 141, Tırnova'nın eski «Nikopolis Athemunu mevkiiinde İnşâ olduğunu beyân eder; lâkin isim benzerliğine nazaran şimdiki Nt- kasabasının yerinde olması lâzım gelir.

⁸²⁵ Bonifinius'un târihinden mâada Kosova sahrasını târlf eden ve 1531'de basılarak nüshasının eskiliği derecesinde nâdir olan «Sefâret-i Kral'yye-nln istanbul'da İmparator Süleyman Nezdine Azîmeti. Merâhil-nâmesl» eserinde otuzuncu fıkraya dahî müracaat.

⁸²⁶ Bratutu, (s. 193), ismin yarısı olan «Setar»ı yazarak diğer yarısı ve bu mevkiiin hakikî ismi

teslimi şartıyla esirleri Sisman'a iadeye muvafakat ettiyse de, Pâdişah'a vaad etmiş olduğu veçhile, Silistre'yi verecek yerde gerek zâten kuvvetli olan bu mev-kîî, gerek daha müthiş olan Niğbolu'yu yeni istihkâmlar ile kuvvetlendirmeğe hız vermiş olduğu için, Ali Paşa dahî Hezar-grad'ı elde edince, sözünü icradan istinkâf etti. Bundan dolayı muharebe daha ziyâde şiddetle başladı. Dricaza Hisarı⁸²⁷ Osmanlı generaline teslimiyet gösterdiği gibi, Tuna üzerinde Hırsova şehri hücum ile zaptolundu. Ehemmiyetsiz olmayan bu iki fetihten sonra Ali Paşa bütün kuvvetiyle Niğ-bolu karşısına giderek, o mevki muhasara elti. Bulgaristan Kralı her taraftan sıkışarak, ve bundan böyle mukavemetin faydasız olduğuna hükmederek, bütün ailesiyle şartsız teslimiyet gösterdi, Osmanlı generali Kral'ı çocuklarıyla ve hazîneleriyle birlikte -Murad'ın ordugâh ittihaz tmiş olduğu- Tavuslu'ya gönderdi. Pâdişâh, Sisman hakkında civan-merdâne hareketle, hayâtına ilişmediği gibi, hâline lâyük tahsisat da verdi. Lâkin Bulgaristan'daki memleketlerini ve mülhakatını aldı (790/1388).⁸²⁸

Sırb Kralı Lazar, müttefikinin sukutu haberini alınca, durumunun tehlikeye düştüğünü anlayarak, ve fırtınanın hududuna yaklaştığım görerek, şiddetli bir mukavemete hazırlandı; bununla da iktifa etmeyerek, taarruzuna karar verdi. Binâenaleyh Bulgaristan hududunda dik bir dağın zirvesinde Şehr-i Köyi'ni⁸²⁹ zaptetmesini general Dimitrius'a emretti. Şehr-i KÖyi'nin bulunduğu bölgenin askerleri o zaman Osmanlı ordusunda olduğundan, şehir Sırblılar'm eline geçti. Ancak Ali Paşa Yahşi Beğ, subaşı İne Beğ, Saruca Paşa kumandasıyla ve acele olarak onbin kişi gönderdi, ve mutlaka mevkiin geri alınmasını emretti. Bunlar muvaffak oldular; Şehr-i Köyi alındı, muhafızlar esîr edildi; istihkâmlar yıkıldı. Yahşi Beğ Pâdişah'a gönderdiği arızada düşmanın memleketlerinin içerisine kadar takip etmeğe müsâade istediysede, Murad dönerek orduya iltihâk etmesini emretti.

Lazar bu mağlûbiyetinden yüreği sızlamış olmakla beraber, yalnız bir mevkiin kaybedilmesinden dolayı kendisini mağlûp saymayıp, hattâ bu

olan «Hezar»ı unuttuyor. O mev-kî bugün de «Hezargrad» yahut «Kazgrad» diye adlandırılır. Hacı Kalfa'nın Rûm-iTisine bakınız, s. 41. «Çete-hezar» bin çadır demektir.

⁸²⁷ Bratutu, s. 131.

⁸²⁸ Neşri, memleketin başlıca şehirlerinin cedvelini veriyor; bu cedvel evvelce malûm olan on şehirden, yâni Pravadi, Şum-nu, Niğbola, Diricasa, Tırnova, Kosova, Zıştovi, Silistre, Cenge, Eski istanbul (Marsinopolis)'den mâada Madera, Vefcen, Miçka, İfleka, Yurgova, Mığluc, İmenos (Aymenos), Çernov, Geske, Kerpice isimlerinde on şehri daha muhtevidir.

⁸²⁹ Nesrî, varak: 82. Ve ondan naklen Angel, Sırbıyye Târîhi, s. 340.

mahcubiyet üzerine bir kat daha cesaretleterek, Bosna ve Arnavudluk hükümdarlarını kendisine bağlamakta olan eski ahidnâmeyi yenilemek için her teşebbüste bulundu ve onların yardımlarından tamâmiyle emîn olduğu cihetle, Pâdişah'ı kat'î bir muharebeye davet etmekte te-reddüd göstermedi⁸³⁰. Kralın komşularıyla muhâberâtı sırasında Sultân, iki oğlu Bâyezid ile Yâkûb'u acele olarak çağırdı. Bunlar kendi hükümetlerinin, yâni Kütahya ve Karesi sancaklarının askerinden başka Saruhan, Menteşe, Aydın, Hamîd beğlerinin hissesine düşen yardımcı kuvvetleri de beraber getirdiler. Murad, Avrupa prensjeri içinde Dobru-ca Tatarları reisi Serrâc ile KÖstendil prensi Kostantin'in yardımlarını gördü, ki, bunlar yukarıda zikrolunduğu veçhile Pâdişah'ın emrine girmeyi kabul etmiş idiler. Lâkin Pâdişah'ın etrafında topladığı yardımcılara daha dehşetli diğer bir müttefik iltihak etti. Bu müttefik Orhan'ın ihtiyar silâh arkadaşı olup da, yalnız nâmının zikredilmesi büyük bir kuvvet hükmünde bulunan Evranos Beğ idi, ki Hacc farzasını edâ ederek, Mekke'den geliyordu;⁸³¹ eski metbûunun oğluna yılların tecrübesiyle yardımını arz etmek için ordugâha çıkmış idi. Murad, ordusunu boğazların en batısı olan Sulu Derbend'den şevketti. Amien Marçellen bu derbendin İlliryâ tarafından derece derece yükselip, Trakya tarafından ise gayet dik bir inişle indiğini, dar ve kayalarla dolu çoban yollarından başka güzergâhı olmadığını, zikreder. Rodop Dağının güneye yönelmek üzere ayrıldığı noktada Balkan'ın iki tarafından geniş ovalar görünür. Kuzey tarafında Sofya (eski Sardika) bulunur, ki Amien'in zamanında birçok Daç aşiretlerinin ikametgâhı idi. Güney cihetinde Trak (Trakya'nın eski sakinleri) kavminin beşiği olan Füpopolis (Filibe) vardır. Pâdişâh, hareketinin üçüncü günü İhtiman'a⁸³² (eski Helis) vâsıl oldu. İhtiman'ın misafirperver olmayan ve dâima kar ile örtülü bulunan fâcia-nüvis şâir Senek, Rodop'un buzlu zirveleri de Oras tarafından tas-vîr

⁸³⁰ Neşri, varak: 80, 82, 83. Bratutu'da Sa'dü'd-dîn, s. 145. Hacı KaUa'mn Rum-ili'si, s. 57.

⁸³¹ Neşri, varak: 80. Diez'in Asya Hâtırâtında tercüme ettiği man-sıb berâtında bulunan, Evrenos Beğ'in hacc senesi târihinin rivayeti -Evrenos'un berâtta zâten «Hacı» tesmiye edilmesinden dolayı- bu berâtın sıhhati hakkında şüphe verir. Eğer bu berât sahîh ise, Diez'in zannettiği gibi 777'de değil, 790'da verilmiştir; Çünkü Evrenos «Hacı» unvanım ancak o târihte kazanmıştı*; Zâten Diez'in Osmanlılar'ın lisân ve edebiyatı hakkında yazmış olduğu şeyler hep hatâ ile doludur. Bir yazma kitapta «Serz», bir diğerinde «Siroz» okumuş olduğu için «Serz» (Serez) ile «Siroz»un ayrı iki şehir olduğunu iddia etmesi de, (s. 110) o kabildendir; yine o mütalâa ile «Ferre»nin de Siroz'dan başka bir şehir olduğunu -Haikondilas «Fer-rai» ve Franzes «Siroz» yazdığı için- iddia etmek de mümkün olurdu.

⁸³² Oras, 3, 25.

edilerek edebîleştirilmiştir⁸³³. İhtiman'dan çıkınca Sofya ve Niş ile Şehr-i Köyi'ne gidilecek yol kolay ve rahattır. Lâkin sol tarafta Sulu Derbend'den geçip de -Eğrisu Dağı ve Balkan'ın iltisakıyla teşekkül etmiş köşede bulunan-Köstendil kaplıcalarına giden yolda, yolcuyla her adımda durduran su birikintilerinden dolayı, büyük müşkillere tesadüf olunur. Murad, emirgüzârı Serrâc'ın ihtarı üzerine, düşmanın karşısına çıkmak için en kestirme olan en müşkil yolu seçti; İhtiman'dan çıkmasından üç gün sonra, müşkilâth bir askerî yürüyüşün icâp ettirdiği veçhile, askerine iki gün istirahat ettirmek üzere, Alâü'd-dîn sahrasında konaklayarak, daha sonra yoluna devam etti ve bir gün sonra Köstendil'e ulaştı. Köstendi! Prensi o kadar ikram gösterdi ki, Neşrî'nin ifâdesine göre süt ile bal dalga dalga yüzerdi. Padişah bir an evvel maksadına kavuşmak arzusuyla yerinde duramadığından, Köstendil'den hemen ayrılarak Uluova sahrasında yeni bir mola verdi. Evranos, bundan istifâde ile civan keşfetmeğe çıktı. Kırk süvârî ile ordugâhtan hareket ve o mintıkayı keşfettikten sonra, birkaç esîr ile döndü. Murad, henüz düşmanın izini keşfedemiyerek, Karatovo'ya doğru ilerledi. Ve yorgunluktan halsiz kalan ordusuna yeniden istirahat verdi. Bu şehirde ikamet esnasında Sırbistan hâkiminden bir adam geldi ki, metbûu nâmına yeniden meydan okumak bahanesi altında Osmanlı ordusunun mevkiini keşfetmeğe memur idi. Bu cür'etkâr adama verilecek yegâne ceza olmak üzere, hakaret dolu bir cevap verildi. Getirilen haberin sebep olduğu endîşeyi bertaraf için, Pâdişâh, büyük bir meclis akdetmek üzere, ordunun bütür kumandanlarını davet etti. Düşman adeden yüksek olmakla beraber, ileri harekete ittifakla karar verildi. Evranos Beğ ile Yiğit Paşa öncü kumandanlığını aldılar. Ordu kuzey istikametini tutarak, Eğrisu Dağı tepelerini geçip, Morava'nın batı kenarındaki Gümüş Hisarı'nda durdu. Ondan sonra altı fırka teşkil ederek -bayraklarını açmış, muzikasılı önüne almış olduğu halde- gece nehri geçti. Birinci fırka sadrâzâmın, ikinci şehzade Bâyezid'in, üçüncüsü îne Beğ'in, dördüncüsü şehzade Yâ-kûb Beğ'in, beşincisi Sarıca Paşa'nın, altıncısı bizzat Pâdişah'ın kumandası altındaydı. Sultân'in bütün kuvveti Morava kenarlarından -Bosna ve Sırbistan hududunda kâin- Kosova sahrasında toplanmış olan müttefik askerleri üzerine yöneldi.

Macar lisânında «Rikomazo» denilen Kosova sahrasının uzunluğu yirmi bin,

⁸³³ Neşri, 85; Gümüş Hisar bazı haritai&rda Alaca Hîsai diye gösterilen şehir olacağı zannolunur, Frazuvaç ismiyle de anılır.

genişliği beşbin adımdır. Şitniça nâmında bir küçük ırmak ortasmdan geçer. Her tarafmda az yüksek dağlar vardır, ki bunlar ovaya hâkimdirler. Irmağın etrafında ve dağların eteğinde mâmur köyler bulunur; bunların sakinleri bugün mahir çiftçi⁸³⁴ olmak üzere tanınırlar, işte şu nakledeceğimiz kanlı facia bu sahrada vukua gelecekti. Sırbistan, Bosna, Hersek, Arnavudluk prenslerinin hisse-i musîbelerinden (sevablı hisselerinden) meydana gelen müttefikler⁸³⁵ ordusuna nisbetle Osmanlı askerinin miktarı pek az idi. Murad, bu büyük fark ile beraber muharebe edilmek mi lâzım geleceğini kararlaştırmak için, ku-mandanlarıyla müzâkere etti. Bâzı reisler, canlı bir istihkâm gibi kullanılmak, düşman süvarilerine dehşet ve intizamsızlık vermek üzere, bütün develerin ordunun cephesine konulması fikrini bildirdiler. Bâyezid, Cenâb-ı Hakk'm Osmanlı hanedanı silâhlarını şimdiye kadar gayet aşikâr bir surette muhafaza etmiş olduğu için bu türlü âdi tedbirlere başvurmaya tenezzül edilmemesi lâzım geleceğini, böyle bir hareketin, Allah'a itimsizlik demek olacağını, İslâm şerefi -Hilâl'e mensup olanlar ne miktarda bulunursa bulunsun- düşmanla karşı karşıya muharebelerini icâp ettirdiğini beyân ile⁸³⁶ bu teklife muhalefet etti. Sadrâzam o gece berâ-yı tefeül Kur'ân-ı Kerîm'e müracaat etmesi üzerine, evvelâ düşman ile muharebeyi âmir bir âyet(-i celüe)nin⁸³⁷ ve daha sonra «Nice az bir cem'iyet, daha çok bir cem'iyete Allah'ın izniyle galebe etmiştir» âyet (-i kerîme) sinin⁸³⁸ zuhur eylediğim nakl ile, Şeh-zâde'nin fikrine kuvvet verdi. Beğlerbeği Timurtaş, dinî sebeplerden ziyâde âkilâne bir ihtiyata dayandırarak, o teklife muvafakat etmeyip, dedi ki: «Develer süvarilerin atlarına dehşet vermek şöyle dursun, ağır silâhlı süvariye görünce kendileri ürkeceklerdir. Şu halde bizim saflarımızın üzerine atılıp, aramızda mutlaka kargaşalık, karışıklık meydana gelmesine sebep olmaları muhtemeldir». Bir şeye karar vermeksizin gece hitam buldu. Pâdişâh dikkat

⁸³⁴ (XII) löfrl'de Frankfurt'ta basılan «Bonfinii Rerum hungaricarum Decades» eserine; müracaat..

⁸³⁵ Neşri, Hıristiyanlar'ın kuvvetinin Türkler'in kuvvetinin üç misline balığ olduğunu iddia etmekten çekinmez; onlara 300.000 nefer isnâd eder. Fakat Çerostavtik, kat'iyyen aksini söyler: O, Sırbılar'ın adedinin 10.000 olduğunu söyler. Halbuki, yine ona nazaran Türkler'in ordusunda 30.000 kişi vardı (Engel, Sırbistan Târîhi, s. 346).

⁸³⁶ Sa'dü'd-dîn. («Nasara Hhmillahu ft mevatin kestretln...», Et-Tevbe, 25. Bâyezid, bu âyet-i kerîmeyle istidlal etmiştir.)

⁸³⁷ (Müverrihin «Yâ eyyühe'n-nebiy câhidin.» âyet-i kerîmesinin mealini Bratutu'nun anlayamadığını beyândan ibarettir.)

⁸³⁸ Neşri, varak: 87.

etti ki, düşman tarafından esmekte olan rüzg'âr, Osmanlı askerinin gözlerine toz dökmektedir. Bundan dolayı muharebe zamanlarında ştt hâlin felâkete sebep olmasından endîşe etti, ki bunda hakkı vardı." Bütün gece Cenâb-ı Hakk'dan istimdâd ile, ebedî saadete nail olmak üzere, kendisi için din yolunda şehâdet istirhamında bulundu.⁸³⁹ Şafak vakti faydalı bir yağmur tozları bastırdı; Pâdişah'ın endişesi zail oldu.

Müttefik prensler de ne surete teşebbüs edeceklerini tâyin edememiş idiler. Topladıkları mecliste generallerden bir takımı Türklerin üzerine gece hücum edilmesini teklif etmiş ise de, Yorgi Kastriyota gece karanlığının düşmanın firarını kolaylaştıracağını, bu suretle Osmanlılar'm büsbütün mahvolmaktan kolayca kurtulmuş bulunacağını ifâdeyle, o teklifi reddetti⁸⁴⁰.

Yağmur kesilince iki ordu harbe hazırlandılar. Sırb, Bulgar, Boşnak, Arnavud, Ulah, Leh, Macar⁸⁴¹ müttefik askerleri şu suretle saflarını tertîblemişlerdi:

⁸³⁹ Murad'ın duası Sa'dü'd-dîn'de tamamen dercedilmistir Neşri, Bratutu'da Sa'dü'd-dîn.

«Fa mi gratia che io moia vittima per la tua santa fede, e martire per tua immacolata lege.» (Bratutu, s. 148 ve 149) («Din yolunda beni şehîd eyle/Âhiret'te beni saîd eyle» bey* tinin İtalyancaya tercümesidir.

Hudâvendigâr Gâzî lisânından Sa'dü'd-dîn'in nazmı:

«Âb-ı rûy-ı Habîb-i Ekrem için Kerbelâ'da revân olan dem için Şeb-i firkatde ağlayan göz için Şeh-î aşkında sürünen yüz için Ehl-i derdin dil-i hazîn-i için Cana te'sîr eden enini için Eyle Yârabbî lûtfuna hem-râh Hıfzını eyle bize püşt-ü penâh Ehl-i İslâm'a ol mu'în-ü nasır Dest-i â'dâyı bizden eyle kasır Bakma Yârâb bizim günâhımıza.

Nazar et cân-ü dilden âhımıza

Etme Yârâb mücâhidini telef

Tîr-i â'dâya kılma bizi hedef

Çeşmimiz sakla gerd-i ma'rekeden

Cünd-i İslâm'ı yeğle mühlikeden

Bunca yıl sa'y-ü içtihadımızı

Gazavât içre yahşi adımızı

Etme, Yârâb, kahrınile tebâh

Yüzümü halk içinde etme siyah

Râh-ı dîn içre ben feda olayım

Siper-i asker-i hüda olayım

Dîn yolunda beni şehîd eyle

Âhiretde beni saîd eyle

Mülk-i İslâm'ı pây-mâl etme

Münzel-i fırka-i zilâl etme

Keremin çokdur ehl-i İslâm'a

Dilerim ki erişe itmama.»

⁸⁴⁰ Sa'dü'd-dîn, YorgiPnin sözünü şöyle yazar: «Şebîhun takdiri üzere Müslüman askeri nâçâr mukabelemizden kaçır; şeb-i tarda firar edeni kim arar ve hâzır-i şikârı kaçırılmak neye yarar?» s. 120. (Mütercim)

⁸⁴¹ Engel'in Sırbistan Târihi'nde (s. 246) munderiç ve Sigismund'-un saltanatı zamanında 1408

Lazar merkeze; yeğeni Vok Brankoviç sağ cenaha; Bosna Kralı Tvurko sol cenaha kumanda ediyordu⁸⁴². Osmanlılar tarafında, Padişah ordunun ortasında mûtâd mevkiinde bulunuyordu; sağ cenah Bâyezıd'e, sol cenah Yâkûb'a verilmişti. Evrenos Beğ, azab-lar-ağası Kurd Ağa Bâyezıd'in; subaşı îne Beğ ile kazmacı neferleri kumandam Sanca Paşa, Yâkûb Beğ'in maiyyetine verilmiş idi. Yeniçeri saflarında aralıklarla konmuş olan topların cümlesine Haydar⁸⁴³ kumanda ediyordu. Arkada ordunun ağırlıkları bulunuyordu. Murad, cenk işaretini verdi. İlk çarpışma korkunç oldu. İki ordu birbirine denk bir şiddetle harekette idiler. Müteakiben harb yayıldı. Osmanlılar'm sol cenahı zayıflaşmakta iken, Bâyezıd korkunç gürziyle geniş bir yol açarak, imdada yetişti. Müverrih Sa'dü'd-dîn Kosova muharebesi hakkındaki sanatlı ifâdesinde diyor ki:

«Merdân-ı pür-sitîz, şu denlü hûn-rîz etdiler, ki tîğ-i elmas-gûnlan yâkût-ı rummânî ve sinân-ı cân-sitânlan akîk-i Yemânî oldu; ol arsa-i kârzâr numûne-i lâle-zâra döndü.»⁸⁴⁴.

Miloş Kobiloviç nâmında bir Sırb asilzadesi maktuller, muhâribler arasında kendisine bir yol açtı. Çavuşların ve Zât-ı Şânâneyi muhafazaya memur askerin arasından geçerken, bir mühim sır haber vereceğini yüksek sesle söylüyordu. Sultân Murad, bunun yanına gelmesine engel olunmamasını emretti; o zaman Sırbli Pâdişah'ın ayaklarını öpecek gibi diz üstü çökerek, hançerini kalbine soktu. Muhafızlar kaatilin üzerine hücum ettiler; Miloş, oldukça kuvvetli ve çevik olduğundan, haylisini öldürdü; inanılmayacak derecede uğraşarak, üç defa kendisine hücum edenlerin arasından kurtulabildi. Lâkin nihayet nehir kenarında bırakmış olduğu atına yetişemiyerek ve hücum edenlerin çokluğuna karşı mağlûp olarak, düştü; idam olundu. Sultân Murad, yarası vahim olmakla beraber, muharebenin neticesini tâyin edecek emirleri verecek kadar metanet gösterdi.⁸⁴⁵ Lazar

târihiyle tarihlenmiş bir vesika, bir Macar muâvene askeri ordusunun bu muharebeye iştirak etmiş olduğu hakkında hiç şüphe bırakmıyor; fakat bu vesî-ka Osmanlı müverrihlerinin Hersek askerlerinden ayıramadıkları Lehliler ordusunu hiç zikretmiyor.

⁸⁴² Argon, Las-oğlu ile askerin ortasında; Las'in kızkardeşinin oğlu Vilk-oğ-lu sağ cenanda; Bosna Kralı Lund, oğlu ile, sol cenanda; Engürüs, Eflâk, Bulgar, Arnavud, Çeh ve Leh askeri cenahında durdular. İin'den telhis, c. 1, 120. (Mütercim).

⁸⁴³ Neşri, varak; 70; Sa'dü'd-dîn, varak; 75; Solak-zâde, varak; 12.

⁸⁴⁴ Müverrihin tercümelerinin mukajbilleri, cild: 1, s. 121, Sa'dü'd-dîn'den alınmıştır. (Mütercim).

⁸⁴⁵ Sa'dü'd-dîn, Sultân Murad'a vefatından evvel oğlu Bâyezıd'e hitaben uzun bir nutuk söyletiyor. (Bratutu, s. 154. Engel, Sırbistan Târihi, s. 343 ve Dukas, 3,5). Dukas'm rivayeti Hal-kondilas'ın rivayetinden daha muvafık-ı hakikattir. Dukas, Kabiloviç'in Murad'm çadırına

tutularak, Pâdişah'ın çadırına götürüldü; Sultân, düşmanının idam kararını telâffuz ederek, ruhunu teslim etti (1389/791).⁸⁴⁶

Osmanlı müverrihleri tarafından Miloş Kobiloviç'in hareketi hakkında bırakılan rivayet bundan ibarettir. Rum ve Sırb vekayî-nüvisleri tarafından verilen malûmat ile uygunluk arzetmez. Hangisine inanılacağı bilinemez; çünkü Osmanlı müverrihleri Hıristiyanların muharebelerinin kıymetini düşürmek itiyadında bulunuyorlarsa, ötekiler de mübalâğaya meyillidirler. Binâenaleyh, her iki tarafın şehâdetini bir dereceye kadar ihtiyatla kabul etmelidir. Doğruluk çerçevesinde kalmak için muasır müelliflerin ifâdelerini mukayese ile iktifa etmeli, ve şüphe edildiği zaman kat'î hüküm vermekten çekinilmelidir. Miloş'un hareketi hakkında Sırbistan'da⁸⁴⁷ halk arasında dolaşan an'aneler, en çok itimâda şâyân olan Bizans tarihçilerinden Yani Dukas'ın bu husustaki ifadesiyle tamamen uyuşmaktadır⁸⁴⁸. Osmanlı vak'a-nüvislerinin sözlerine muhalif olarak Dukas şöyle yazıyor:

«Kosova muharebesinden bir gün evvel verilen bir ziyafette Lazar, Krallık asüzâdeleriyle birlikte istiraviça denilen taslarla içtiği sırada Mi-loş'a der ki: 'Her ne kadar seni bize hıyanetle itham ediyorlarsa da, bu tasla sıhhatime iç.' Miloş, şu cevâbı verir: 'İstiraviçayı kabul eder, ve sana teşekkür ederim; yarın şafak vakti ben sadâkatimin delilini sana gösteririm.' Miloş, güneşin doğmasıyla beraber, sert bir ata binerek düşman ordugâhına gider; mühtedî olduğunu beyân ile Pâdişah'ın ayağım öpmeğe müsâade edilmesini rica eder. Müsâade olunur. Miloş eğilip, Mu-rad'ın ayağım tutar, kendine çeker, hançerini Pâdişah'ın göğsüne sokar. Bunu yaptıktan sonra o kadar sür'atle kaçır ki, atına yetişmeğe muvaffak olur. Lâkin bineceği sırada Yeniçeriler tarafından pare pare edilir. Türkler hiddetlenerek metbûlârların ziyamdan dolayı intikam için düşmanın üzerine hücum ederler. Lazar, Bosna Kralı Tuvarko'nun yeğeni Vladkov Vikoviç'i⁸⁴⁹ yirmi bin kişi ile Osmanlılar'ı

girdiğini de söylüyor; demek olur ki, hepsi birden, Murad'm bir yaralı asker tarafından katledilerek miuhârebe meydânında telef olduğunu söyleyen Avrupa müverrihlerinin iddialarını cerh ediyor.

⁸⁴⁶ Bu mâruf muharebenin târihine gelince, Sırbıye'nin bütün rivayetleri ve târihleri 15 Haziran 1389 olarak gösterirler. Yal-nız Sa'dü'd-dîn, Murad'm vefatını 4 Ramazan'da (27 Ağustos) gösteren Osmanlı müverrihidir. Diğerleri hep 1389 senesi bahânnda vuku bulduğunu söylerler.

⁸⁴⁷ Angelin Sırbistan Târihi, s. 344.

⁸⁴⁸ İmparator Yani'nin torunu.

⁸⁴⁹ Mauro Urbino, Dukas'ın tercümesinde Vladkov Vokoviç'i İslav Kralı addeder, s. 314; İtalyanca'nın mütercimi Vlanlkov Vlajeniçiv nâmıyla, yad eder.

durdurmağa memur eder. Birinci müsademede Türkler mağlûp olurlarsa da, Vladkov tekrar hücum edeceği sırada Boşnaklar'm ordusunda Despot'un generali Tragos Proviç'in efendisine hıyanetle silâhlarını Hristiyanlar aleyhine çevirdiğine dâir bir söz dolaşır. Bu asılsız şaya tesadüf eseri midir? Yoksa Türkler'in işi midir? Malûm değil. Her halde şurası muhakkakta ki, Vladkov şu haber üzerine Boşnaklar'ıyla kaçır; Lazar, maiyetindekilerin savuşması ile yalnız kalarak ve her taraftan muhasara edilerek, bütün Sırb asilzâdegâniyle düşmanlarının ellerine düşer. Miloş'un sadâkatini ne suretle isbât ettiğini Lazar, ancak Pâdişah'ın çadırına götürüldüğü zaman haber alarak, ellerini kavuşturarak «Ey büyük Allah! Şimdi beni nezdine çağırabilirsin; çünkü düşmanımın sâdik bir muhârib eliyle benden evvel öldüğünü görmeyi nasîb ettin,» der. Lazar ve diğer asilzadeler, acılar içinde bulunan Pâdişah'ın huzurunda derhal idam edildiler. Lazar işte bu suretle Murad'ın vefatının henüz kuv-vetleşmiş olan devleti sarsacağı ümidiyle hayâtını terketmiştir; Pâdişah gözlerini yummazdan evvel, ayaklarının önünde serilen düşmanın şahsında, mağlûp Sırbistan'ın kuvvetini seyretmiştir». ⁸⁵⁰

(Dukas'dan nakil burada son bulur.)

İki ifâdenin, hangisinin doğru olduğunu bilmekte ehemmiyet yoktur. Herhalde iki tarafın da rivayetlerinden anlaşılıyor ki. Murad iki kişi arasında eşit silâhlarla vuku bulmuş bir mübârezede hayâtı terketmiş demektir. Bununla beraber, Osmanlı müverrihlerinin ifâdeleri veçhile, harb meydanında vukua gelen öldürme, Hristiyan müverrihlerinin yazdığı gibi çadır altında yazılmış katle nisbetle daha az nefrete lâyıktır. İhtimaldir ki, Miloş yaralandıktan, ve bir müddet işeler arasında gözden uzak kaldıktan sonra, evvelden zihnine yerleştirdiği tasavvuru icraya karar vermiştir. Osmanlı, müverrihlerinin de ifâdesi budur. ⁸⁵¹ Her ne olursa olsun, Müoş

⁸⁵⁰ Miloş'un korku ve hiyle ile bu büyük cinayeti işlemesi hiçbir zaman nül-letinlû kuvvetine delalet etmez. (Mütercim).

Kosova fetihnamesinde yazıldığına göre Sırb Kralı Lazâr, yâni bizim tarafın ifâdesine göre «Las-oğlu» muharebe esnasında maktul düşmüştür.

⁸⁵¹ Dukas'ın Antölocia'daki fıkrasının italyancaya mütercimi, Kan-temir'in I. Murad'ın vefatına dâir, -Osmanlı menbâlarına nazaran- naklettiği rivayet hakkında şu düşünceleri ileri sürüyor: «Egli seguele tradizione des Turchi sempre per la su-perbia loro intenti ad occultare e sminuire i propri danni.» (Türkler arasında cereyan eden eski rivayetler, onların gururları sebebiyle dâima kondi zararlarını yok saydıklarım veyahut hafife, almak arzusunda bulunmalarına delâlet ettiğini göstermek ister). Harb meydanında intikam kasdıyla irtikâp edilen bir kati, Sultan'm çadırında irtikâp edilen bir cinayetten daha menfur olduğu dcğru olsaydı, bu mülâhaza da doğru olurdu.

Kobiloviç adı Osmanlı târihlerine bir kaatil olarak geçmiştir; Sırb'ın ağzında ise vatanının istiklâli için intikam almış, ve o yolda ölmüş olmak üzere kalmıştır⁸⁵². Bu isim Sırb'ınca -Rumlar arasında Armodiyus ve Aristogiton isimleri gibi- ebediyyen yaşayacaktır. Malûmdur ki, Aristogiton'un katil cinayetinin sebepleri yalnız halkı kurtarmak değil, ondan ziyâde kaatilin bir delikanlıdan dolayı menfur ihtirası ve zâlîme karşı kıskançlığıdır. Sırb müverrihlerinin reddi kaabil olmayan şehadetlerine göre de, Miloş'un hareketi bâzan cinayeti bile mazur gösteren vatan sevgisinin ateşiyle düşünölmüş ve yapılmış olmayıp, bir gizli ihtirasa ve kendisini hiyanet şüphesinden temizlemek maksatlarına dayanmaktadır.

Angel'in rivayetine göre şüpheyi doğuran vak'a şudur: Lazar'ın iki kızı Vukaşava ve Mara'dan biri Miloş ile, diğeri Miloş'un rakibi VÖn (Vuk) Brankoviç ile izdivaç etmişlerdi. Bu iki kadın birgün kocalarının şecaati hakkında çekişmeye girişerek, Vukâşa çekişmede ileri giderek Mara'ya bir tokat attı. Ma'ra Brankoviç'e şikâyet etti; o da, zevcesi Ma-ra'ya edilen hakarettten dolayı bacanağından tarziye istedi. Lazar'ın, at üzerinde şahsî bir mübâreze ile bu çekişmeyi kapatmalarına müsâade göstermesi üzerine, Miloş hasmına galebe etti. Mağlûp, bu yeni hakarettten intikam almak için, Miloş'u Türklerle hiyânetkârca münâsebetlerde bulunmakla itham etti. Hiç esâsı olmayan bu isnada Sırb'lı asilzadeleri inandılar. Kosova muharebesinden⁸⁵³ bir gün evvel Sırbistan asilzadelerinin huzurunda Kral tarafından cevâba davet olunması üzerine, Miloş, alçak müfteriye kendisince verilmesi mümkün olan en güzel cevâbı verdi. Ertesi gün, korumak istediğı zannedilen şahsı öldürmekle masumiyetini isbat etmek kararını tatbîk etti. Bu suretle Miloş'un kahramanca fedakârlığına (menfûrâne cinayetine) ilk sebep, bir kadın çekişmesinden ibaret olmuştur⁸⁵⁴.

Miloş Kobiloviç'e Sırb'lar ve Türkler arasında ebedî bir nâm verilmesi, yalnız fedakârlığı hâtırası sayesinde değildir; ona âit bâzı eşya muhafaza olunduğı

⁸⁵² Bir millet için cinayeti fazilet saymaktan büyük alçaklık olmaz (Mütercim).

⁸⁵³ Angel'in Sırb'ıye Târihi, s. 343. Şuandenerde Tubero, 2, s. 222, 223.

⁸⁵⁴ Böyle mânâsız ahvâlden kaynaklanmış birçok gayet mühim târihî vak'alar zikrolunabilir. Roma'da, konsolos seçimlerinde bidâyetten yalnız asilzadelerin nâmerdliğı kabul olunduğı ve Fabius'un kızlarından biri bir-gün küçük hemşiresiyle konuşurken (Konsolos bulunan Fabius'un önünde birçok baltacılar bulunduğundan) hemşiresinin balta gürültüsünden korktuğunu söyleyerek, onunla, istihza etmesi üzerine, pederi kanunun değiştirilerek bundan böyle konsolosların avamdan seçilmesini teklif ettiğı malumdur. Herder, San'at ve Edebiyat, c. 8, s. 154.

gibi, Osman'ın torunu üzerinde tatbik edilen cinayet sebebiyle te'sîs olunduğundan şüphe edilmeyen bâzı âdetler vardır, İstanbul sarayı hazînelerinde hâlâ Sultân Murad'm silâhları ve at takımı görülmektedir; pâdişâh ile her resmî mülakatta (eskiden) mâbeyn-ciler kabul olunan zâtın koltuğuna girerler, ki yukarıki sahîfelerden anlaşılacağı üzere, I. Murad'ın fecî surette irtihâlinden beri tatbik edilen ihtiyatî bir tedbîrdir.

Kosova sahrasında altmışar metre mesafe ile dikilmiş üç mezar taşı Miloş'un iki defa Yeniçerilerin elinden kurtulduğu ve nihayet idam olduğu mahalli gösterir⁸⁵⁵. Murad'ın irtihâl ettiği yerde bir cami yapılmıştır⁸⁵⁶. Pâdişah'ın na'şî Bursa'ya götürülerek, emriyle inşâ olunan câmi-i şerife defnolunmuştur.⁸⁵⁷

«Hudâvendigâr»⁸⁵⁸ ve «Gâzî» unvanları verilmiş olan I. Murad, Osmanlı târihinde cihâddan yorulmaz bir muhârib ve âdil bir pâdişâh olmak üzere yâd olunur. Halkondil dahî, Savcı'nın idamı ve Dimetoka önündeki vahşîyâne muâmelesiyle beraber, bu Pâdişah'ın necîp hasletlerini teslim eder⁸⁵⁹. Ne kadar şiddetle muhakeme olunursa olunsun, büyük mânevi güçleri ve kat'î neticeler verecek haller içinde ekseriya dehâ yerini tutacak faaliyeti hâiz bulunduğu inkâr olunamaz. Adaleti ve bozulması kaabil olmayan şiddeti cihetiyle, milleti kendisini hem sever, hem korkardı. Şer'î kanunları büyük bir dikkatle muhafaza ettiğinden, müesseseseleşmekte olan Devlet'te o kanunları te'yîd edecek mesaînin hiçbirinde kusur etmedi. Osmanlılar'ın içtimaî sahnede ilk göründükleri zamandan beri, hayâlperverlik bu milletin mümeyyiz vasıflarından biri olduğu, elbette nazar-i dikkati celbetmiştir. Murad dahî, selefleri gibi bu zaaftan âzâde değildi; lâkin rüyaya, gaîble ilgili haberlere büyük bir ehemmiyet verirse, bunları tasavvurlarının uygulanmasında mâhirâne surette kullandığına bakılırsa, millî hayâllere ancak görünüşte ve onlardan istifâde maksadıyla itimâd ettiği zannolunabilir.

⁸⁵⁵ Solak-zâdö.

⁸⁵⁶ Bonünius, yanlış olarak, Murad'ı Kosova'da medfûn sanır. (Bursa'da yaptırdığı cami yanındaki yüksek kubbede medfundur; Kosova'ya barsak-ları gömülerek, oraya, da bir kubbe bina olunmuştur. Hatoer-i Sahih, 1, 86.)

⁸⁵⁷ Omblik'in Bursa .Seyahatnâmesi'ne bakınız, s. 51. Tubero'ya nazaran, Bursa'da Murad'ın türbesi yazanda uzun müddet teş-hîr edilmiş olan, Kabiloviç'in gümüş kaplanmış eli, artık bugün bahis mevzuu değildir.

⁸⁵⁸ «Hudâvendigâr», «Yüce Hâkim» ve «Hudâ-yı Faal» mânâsına ilâhî bir isimdir (İnsanlar hakkında dahî kullanılır. Mütercim).

⁸⁵⁹ «Murad, âdil bir hükümdar idi, Keyhusrev'e muâdil İdi.» Halkondil.

Sultân Murad'm Miloş Kobiloviç'in hançeriyle hayâtı terkettiği sene, diğer iki meşhur zâtın da vefatını görmüştür: Biri Şeyh-i Âzam Ba-hâü'd-dîn-i Nakşibendî'dir; diğeri İran'ın en büyük şâiri Hâfiz'dır, ki eserleri o asırda Osmanlı edebiyatı üzerinde büyük te'sîr göstermeğe başlamıştır.⁸⁶⁰

ALTINCI KİTAP

YILDIRIM BEYAZIT DÖNEMİ

«Yıldırım»⁸⁶¹ unvanıyla anılan Bâyezid'in saltanatı, insanlığın târihi gibi, kardeş ölümüyle başlar. Osmanlı hanedanından hiçbir padişah bu kadar kanlı bir berâat-ı istihlâl (iyi bir başlangıç) ile cülus etmemiş idi. Henüz babasının çadır içindeki nâ'sı huzurunda iken saltanat kudretinin birinci fiili, yegâne biraderi Yâkub'u idam etmek oldu.⁸⁶² Osman'ın büyük oğlu Alâü'd-dîn'e bedel, Orhan'ı tahtın vârisi olarak seçmiş olmasına nazaran, ilk pâdişâhların zamanında saltanatın verasetle intikali, değişmez bir kanunla tanzim edilmemiş, ve hakk-ı ek-beriyet (en büyük evlâdın hakkı yürürlükte bulunmamış olduğunu gördük. O kadar mühim olan o nokta hakkında muayyen bir kaide olmaması, küçük kardeşlerin tamâ'ına müsait olduğu gibi, şu noksanın ikmâ-ı me kadar fecî felâketlere yol açabilmesi lâzım gelirdi. Murad'm ikinci oğlu Yâkûb -ki Osmanlı saflarında zaferi te'mîn için Bâyezid'dan az şecaat eseri görülmemiştir- geniş bir devletin hükümdarlığına yükselen, ve şu suretle tebeasının hayâtına müstakil sahip olan kardeşi Bâye-zıd'ce, işte o meziyetinden dolayı, kötü zan beslenmeğe lâyük görülmüştü. Yâkûb'un meziyetinin askerden bir kısmının muhabbetini çektğine vâkıf olduğu ve kardeşini kullarının birincisi olmak üzere telâkki ettiğinden, tahta mâlik olduktan birkaç saat sonra, onu tevkif ve idam ettirdi. Osmanlı müverrihi Sa'dü'd-dîn, bu hareketin «El-fitnetün eşeddi

⁸⁶⁰ Hacı Kalfa» Takvîmü't-Tevârîh

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 1/176-192

⁸⁶¹ Bizanslılar «Yıldırım»ı, kasırga yahut girdâb mânâsında olan «Lelaps» diye isimlendirirler. Eskicağ'da Klearş'ın oğluna verdiği «Keravnos» lakabıyla isimlendirmek daha doğru olurdu.

⁸⁶² Neşrî, Sa'dü'd-dîn, Solak-zâde, Âli, İdrîs, Muhyi'd-dîn. Dukas (1,2,3, s. 6), Murad'ın vefatında Bâyezid'in Savcı'mn gözlerine mil çektirilmesini emrettiğini söyler. Dukas bu suretle Murad'ın öldürttüğü oğlunu, kardeşi Bâyezid'in emriyle katledilen ve kendisinin «Gunduz» nâmını verdiği Yâkûb ile karıştırır.

mine'1-katlı» hükmüne uygun olarak hareket etmek için olduğunu beyânla, şu sözleri ilâve ediyor:

«îsyânı Devlet'in asayişini ihlâl eden Savcı'nın gösterdiği sû-i misâl te'sîrâtının önünü almak lâzım geldiği gibi, onu taklîd edebilecekleri de ib'âd etmek muktezî idi. Bu mülâhazata binâen, ve rakîbsiz saltanat eden Cenâb-ı Hakk'a imtisâlen, yeryüzünde Allah'ın gölgesi olan Emîrû'1-Mü'-mînîn'in de her isyanı imkânsız bırakması, ve Hudây-ı Müteâl gibi tahtında yalnız bulunması lâzım gelirdi»⁸⁶³.

Bâyezîd'e halef olanların siyâseti, bu delilleri o kadar kuvvetli bulmuştur ki, şu sabıkanın unutulması kendilerince Peygamberdin kanunu hükmüne muhalif görünecek⁸⁶⁴ idi ve bunun içindir ki, Fâtih Sultân Mehmed kendinden evvelki pâdişâhların men edemedikleri vicdanî iztı-raptan haleflerini muhafaza için, yaşı en büyük olmak itibariyle tahta cülusu lâzım gelen şehzadenin, biraderlerini idam etmesini Devlet'in esas kaidelerinden olmak üzere vaz'etmek derecsine kadar gitti⁸⁶⁵.

Bâzı Osmanlı müverrihleri Yâkûb'un idâmmdaki siyâsî lüzumu tas-dîk etmekle beraber, bu vahşiyâne hareketi kahramanları için bir leke addederler ve cinayet, vezirler ile ordu kumandanlarının reylerinin ittifakına dayandığından, Bâyezîd'in malûmatı olmaksızın yerine getirildiğini

⁸⁶³ (1) Tâcü't-Tevarîh'in ibaresi sudur:

cŞehzâde Yâkûb çeledi -ki firar eden düşmen ardınca İlgar etmiş, ve bu vak'adan (pederinin irtihâlinden) henüz haberdâr olmamış idi - ümerây-ı devlet ve erkân-ı hazret «el-fitnetün eşeddi mine'1-katlı» mefhûmunu mülâhaza edüp, sabıka Savcı Beğ'den sudur eden vaz'-ı bl-edebânenen dahi mütebbih olup, saltanat vârislerinin taaddüdü mülk-ü milel intizâmına halel verdiği tecârib malûmları ve saltanat sâye-i ulü-hlyyetleri olduğu cihetden saye ve sâyedâr beyninde müşabehet ve mü-maselet lüzumu mefhûmları olmadıkça, Yâkûb Çelebî'ye gehd-1 şehâdetl nûş atdirdLler.>

Sâ'dü'd-din'in ümerâ-yı devlete söylettirdiği sözleri Hammer, bazı tercüme farklarıyla Sa'dü'd-dîn'e atfediyor. Eğer Yâkûb Beğ saltanatı ele geçirmek teşebbüsünde bulunsa, yahut taraftarları buna delâlet edecek bir halde bulunmuş olsa, Bâyezîd için mazeret sebebi olabilirdi. Halbuki Şehzade, yazıldığı veçhile, pederinin irtihâlinden bile habersiz, cenk ile meşgul idi; târihlerde taraftarlarının teşebbüsüne dâir de bir kayıt yoktur. Binâenaleyh Bâyezîd, ahlâkî mes'uliyete mâruzdur; ne çâre ki, siyâsette ahlâk aranmaz. Hoca'ya gelince, müverrihir vazifesi insanîyetin aydınlatılması ve yükselmesine hizmet iken, bu vazifeyi müdâhene-kârûğa feda ediyor. Velev ki başkalarına atf suretiyle, olsun, bu vaka ile münâsebeti olmayan «el-fitnetün» hükmüyle istidlal ve Hudâ-yı Lem-yezel ile insan arasında, mümâselet lüzumundan bahsetmesi İse, hele gelecekte Şeyhülislâmlık makamında bulunacak bir âlim için asla affedi lemeyecek bir kabahattir «Şehd-i jihâdet» zımnî ve belki alenî itirafıdır. (Mütercim).

⁸⁶⁴ İslâm! Şeriat bu misillü ahvâli zeruce tecvizden kat'iyen münezzehe olduğu sultanlar tarafından bilinmektedir. Sa'dü'd-dîn Efendi'nin müdâ-henekârlığı bu sözlere meydan vermiştir (Mütercim)

⁸⁶⁵ «Devlet-ı Aliyye'nin Usûl-1 Teşkilâtı», 1, s. 98.

belirtmek suretiyle Pâdişah'ı temize çıkarmak isterler⁸⁶⁶. Osmanlı pâdişâhlarını mübalâğa ile zevk alan Avrupa tarihçileri ise, yedi kardeşini Öldürdüğünü⁸⁶⁷ zannederler; Bâyezid'in ikiden başka kardeşi olmadığı, ve cülusunda bunlardan yalnız biri hayâtta bulunduğu cihetle, şu rivayet açık bir iftiradan ibarettir.

Hâsılı Bâyezid'in cülusu Osmanlı vekayîinde kanlı çizgilerle işaret olunmuş, ve bu vahşet eserinin yapılmasında gösterdiği sür'atten dolayıdır ki, ordusu tarafından o zaman kendisine «Yıldırım» lâkâbı verilmiştir.⁸⁶⁸ Bâyezid Asya hükümdarlarına⁸⁶⁹ cülusunu ve Kosova muzaf-feriyetini bildirdikten sonra, babasının tahtı gibi şecaatine de vâris olduğunu isbât arzusuyla, Murad'ın Sırbılar üzerine açtığı muharebeye devam etti. Yiğit Beğ'e Bosna'ya girmesini, ve Fîrûz Beğ'e Vidin havalisine kadar ilerlemesini emretti. Müteakiben kendisi Karatova gümüş mâdenlerini zapt ile, Üsküp şehrine Türk ahâlî yerleştirdi (793/1389).⁸⁷⁰ Az bir müddet sonra, Lazar'ın oğlu

⁸⁶⁶ Sa'dü'd-dîn, Solak-zâde.

⁸⁶⁷ «Dîmbajazito (Yıldırım Bâyezid) percioche dapoi che da lui furono spenti e morti sette fratelli» (Yıldırım Bâyezid'in yedi kardeşini idam ettiğini mutazammın Flo-ransalı Spandocino nâm müverrihin ifadesidir, 1551 tab'ı, s. 19). Yine o müellif İmparator Yuan'ın yedi oğlu olduğunu ve Bizans İmparatorluğunu onların arasında taksim ettiğini söyler ki, bu hiçbir delil ile isbât edilmemiş bir asılsız iddiadan ibarettir.

⁸⁶⁸ Sultân Murad Gâzî tarafından Karaman-oğlu AH Beğ'le vuku bulan muharebeye ve AH Beğ'in hezime uğradığına dâir Bağ-dâd ve Azerbaycan Hâkimi Ahmed Celâyîrî'ye yazılan nâme-i hümayûnda (Münşeât-ı Ferîdûn, c. 1) muharebenin tafsili sırasında «Derhâl ferzend-i devlet-yâr-ı nusret-şîâr Yıldırım Bâye-zid Hân, zâd-allahü ömrihi vü refi'u kadrihi, bi-tîğ çün burak-rahşân bi-fırak-ı düşmenân der resîd vü bî hamle-i şâhâne mağlûp ve münkesir girdânîde...» ibaresi müderic olarak, şu halde Bâyezid'in daha pederinin hayâtında «Yıldırım» unvanıyla yâd olduğu anlaşılır; hattâ «Yıldırım»a münâsebet alan «burak-rahşân» ta'bîrine göre, «Yıldırım» tâbirinin nâmede mutlaka münderic olması lâzım gelir. Sultân Murad Gâzî nâmına olmak üzere yazılmış Kosova fetihnamesinde dahî Bâyezid «Yıldırım* unvanıyla zikredilmiştir. Binâenaleyh bu unvanın Sultân Yıldırım Bâyezid'e kardeş katlinde sür'atinden dolayı verilmiş olması hakkındaki müverrihin ifâdesi hakikate uygun görünmez. Yıldırım unvanı, Şehzâde'nin daha pederi zamanındaki muharebelerin birinde gösterdiği kemâl-i şiddet ve sür'atine binâen verilmiş olacaktır.

⁸⁶⁹ Sultân Yıldırım'ın Bursa Hâkimi'ne mektubuna bakınız; Kral Kütüphânesi'nin Hulâsa ve Müstahrecâtı, 4, s. 672. Bu mektupta Sultân, Hâkim'e, pederinin ve biraderinin vefatları haberini işâasını men ederek, cenazelerini göndermiş olduğunu ihbar ve kazanmış olduğu muzafferiyet için şehir ahâlîsine şenlik icrasını emreder. Bâyezid devrinin ilk iki mektubu olan bu mektuplar, Ferîdûn Beğ Mttñşeâfmda 136 ve 137 numaralarda bulunur (Bizim nüshada dahî mevcuttur. Mütercim).

⁸⁷⁰ Neşrî, varak 95; Sa'dü'd-dîn'den rivâyeten Bratutu, s. 158. Hal-kondilas Üsküp iskânını daha sonraki bir zamana koyar. «Thessalia et Scopiorum nec non Tryballorum regio ab-Amu-ratis filio Pajazete colonos nacta est.» (Sultân. Bâyezid'in Üsküp ve Tesalya'ya ahâlî yerleştirdiğini mutazammıdır).

Etiyen sadâkatine yemin etmek üzere geldiğinden, onunla bir muahede akdetti. Etiyen, bu ahid-nâme mucibince Osmanlıların her seferinde yirmi bin yardımcı asker tedârik ile bizzat kumanda etmeyi, hemşiresini Sultân'a vermeyi, memleketindeki gümüş mâdenlerinin hepsi için bir vergi ödemeyi taahhüt ediyordu⁸⁷¹.

Bizans saltanatı tahtı için aralarında münazaadan hâlî kalmayan Pa-leologlar'a gelince, Bâyezid bunlar hakkında Sırb hükümdarına gösterdiği dereceden az bir teveccühle muamele etti. Hükümdarlık tahtındaki İmparator'un biri oğlu, diğeri torunu olan Andronikos ile Yani, iştirak etmiş oldukları Savcı fesadından sonra hapse atılmış, gözleri kaynar sirke ile yakılmağa mahkûm edilmiş idiler. Lâkin Sultân Murad'ın emri, iki prensi görme duygusundan büsbütün mahrum edecek ve bir gün Bizans tahtına cülusları hakkında hiçbir ümîdleri kalmayacak surette icra olunmamış idi. Bunlar mahbus buldukları yerden Bâyezid'e müracâat çâresini buldular ve babalan aleyhinde kendileriyle ittifak etmesini teklif ettiler. Sultân Bâyezid yalnız bir eyâlete münhasır kalan Bizans İmparatorluğu içinde yeni karışıklıklar yaratılmasına müsait olan bu teklifi memnuniyetle kabul etti. Prensler'in ricasına binâen, altı bin süvârî ve dört bin piyade ile Kostantiniyye üzerine yürüyerek, Yani ve oğlu Manuel'i İmparatorluk sarayından çıkarıp, eskiden Andronikos'un ve oğlunun işkencesine ve mahbusiyetine şahit olan deniz kenarında vâ-kî Anemas⁸⁷² kulesine attı. Ve babasından o kadar nefret eder bir surette kopmuş olan hükümet esasını ele geçiren prence -ki Andronikos'un oğludur- mahbusların muhafazasını tevdi etti. Bu yardımın bedeli olmak üzere, yeni İmparator, Bâyezid'e her sene birçok kantar altın ve gümüş tediyesini taahhüt etti. Lâkin iki mahbûs, az bir müddet sonra, birkaç Venedikli'nin yardımlarıyla, muhafazalarına memur Bulgar askerlerinin elinden kurtularak, Bâyezid'e iltica ettiler. Bâyezid, birkaç defalar Andronikos'a bunların öldürülmesini tavsiye etmiş ise de, sözünü kabul ettirememişti. Mahbusların ilticası üzerine şu fırsatla her türlü mümkün olan faydalan elde etmeyi tasarlayarak, mahmûsinin gös-

⁸⁷¹ Dukas, 1, 4, s. 6.

⁸⁷² Halkandilas (1, 1556 tab'ı) «Anemas» yerine «Aurea». Beje sarayı ve Anemas Kulesi için İstanbul ve Boğaziçi eserine balanız, 1, s. 21 ve 75. Bu kule inşâsından beri intikam emellerine tahsis edilmiş gibi oldu. Apopokos -ki bu kaleyi, hasmı Kantakuzen'i asmak için, Eski Saray'ın ortasında inşâ ettirmişti- orada fecî bir ölüme ducâr oldu. Yuan ve oğlu Andronikos'u Anemas kulesine mahbusiyetten -Bizans tahtı davacıları hakkında Osmanlılar'm takip ettikleri siyâsete muvâfık bir siyâset takip eyleyen- Cenovalılar tarafından kurtarıldılar. Buna mükâfaten Manuel hemşiresini -Midilli adasını cihaz makamında tahsis ederek- Cenovalı Katelusio'ya tevdi etti.

terdiği itaatsizliğin cezasını, az evvel Öldürülmelerini arzu ettiği prensler vâsitasıyla icra etmeğe karar verdi. Bu maksatla, babası Murad ve büyük babası Orhan ile ihtiyar imparator Yani arasındaki dostâne münâsebetleri nazar-ı dikkate almış gibi görünerek, kendisinin metbûiyye-tini tanımakta olan İmparator'un tekliflerine kulak kabartmağa tenezzül ve babasının mahbusiyeti için oğlu tarafından taahhüt olunan verginin ödenmesi şartıyla bu teklifleri kabul etti. Bâyezid de Andronikos'u İmparator'un hürriyetine taarruz etmiş olduğu için demire vurmayı taahhüt ediyordu. Tesviye sureti kararlaştırıldı. Yani, yalnız bahis mevzuu olan vergiyi değil, her senenin ilkbaharına doğru Pâdişah'a süvârî ve piyade oniki bin asker tedârik ile beraber, bir emîr-güzâr tarafından metbûuna ibrazı lâzım gelen tâ'zîmâtı her sene göstermeyi, Osmanlılar'-ın dostlarını dost, düşmanlarını düşman tanımayı taahhüt etti. Ahidnâ-me tanzim ve her iki taraftan karşılıklı olarak yemini ile tasdik olunduktan sonra (794/1390), Bâyezid, ahâlînin fikirlerini yoklamak, ve İmparatorun iki oğlundan Andronikos'un mu, yoksa Manuel'in mi hükümdarlığını tanımağa mail olduklarını anlamak için, zabitlerinden birini Kostantiniyye'ye gönderdi. Halkın cümlesi Mahuel'i arzu ettikleri cihetle, onun tahtı tekrar ele geçirebilmesi için, iki sene önce göndermiş olduğu orduyu bu defa dahî ahidnâme mucibi olarak gönderdi. Lâkin Andronikos hapisanede tevkif olacak yerde, Sultân'ın aracılığıyla eski Bizans İmparatorluğu'ndan payitahtın hâricinde kalan mahalleri, yâni Silivri, Ereğli, Tekfurdağı, Danias, Marmara Denizi'nde Panidos ile Selâ-nik'i almağa muvaffak oldu. Manuel elli sene müddetle Kostantin tahtına ancak Orhan'ın, Murad'ın, Bâyezid'in himâyesi sayesinde sahip olabilmiş olan Yani Paleolog'un halefi ve saltanat ortağı olmak üzere tâc giydi⁸⁷³.

Bâyezid, şer! hükümlerin muhafazasına riayetkar olduğu, ve «fâtih» şerefine mütedeyyin bir hükümdar şerefini ilâve etmek istediği cihetle, Sırbistan ile son olarak akdedilmiş olan sulhun vermekte olduğu istirahatın istifâde ile, dinî binalar ve hayrı müesseseler inşâsına karar verdi. Anadolu'ya hareket etmeden evvel Edirne'de bugün «Yıldırım Hân» ismiyle anılmakta olan mahallede bir imaret ile, kubbesi dört kemer üzerinde durmakta olan camiin temellerini attırdı. Bu iki muhteşem bina ancak ondört senede tamamlanabilmiştir⁸⁷⁴. Yine o sırada Azaplar kumandanı

⁸⁷³ İyanzes, Halkondll, Dukas.

⁸⁷⁴ Hacı Kalfa, Takvîmtt't-Tevârîh ve Rum-illî; Al!

Sarıca Paşa Edirne'de diğer bir cami inşâsına başladı. Bir kara kuvvetleri kumandanlığı ile Osmanlı donanması kumandanlığını şahsında toplamış olan bu zât, Akdeniz Boğazı (Çanakkale Boğazı) girişinde bir Frenk gemisini esîr etmişti ki, içinde İmparator Ma-nuel'le evlendirilecek Avrupalı bir prenses bulunuyordu. Sarıca Paşa isim ve vatani meçhul kalmış olan nişanlı prensesi Sultân'a takdîm etmesiyle, Bâyezıd güzelliğine kapılarak, şer'an müsâade edilen miktarda zevcelere mâlik olmasıyla beraber, bunu da haremine aldı⁸⁷⁵.

Tasavvur ettiği fetihler için sarfedeceği devlet hazînesine el vur-maksızın, Edirne'deki lâîf camiini inşâat masrafına sarfedilmek üzere, Pâdişâh Alaşehirî (Filadelfia)⁸⁷⁶ zapta karar verdi. Rum împaratorluğu*-nun Asya^da yegâne muhafaza ettiği belde olan bu şehir, Osmanlı ve-Aydın arazîsinin arasında olduğundan, İmparatorun Aydın Beği ile ittifakı sayesinde bu âna kadar muhafaza olunabilmiş idi (794/1391). Tasavvurunun icrası için Sultân, yeni müttefikleri Sırbistan Kralı'yla Bizans İmparatoru'nun göndermeleri lâzım gelen yardımcı askerleri talep etti. Şehri teslim ile Türkler'den bir beğ ve bir kadı kabul etmesi hakkında Manuel tarafından vâkî olan ihtara cevaben, beldenin Rum kumandanı, bu mevkii bir vahşîye vermek suretiyle vatandaşlarına hıyanet edemeyeceğini beyân etti. Bunun üzerine Bâyezıd ateş kesilerek, bizzat Bizans İmparatorlarının kumandası altında bulunan Rum askerine şehrin zaptını emretti. Yani Paleolog ve Manuel, kendi memleketlerini Osmanlı Pâdişah'ma teslim etmek için en önde hücumla çıktılar ve gayretlerinin, daha doğrusu alçaklıklarının bedelini Bâyezıd'ın elinden kabule tahammül ettiler. Bu memleketin Türkler'in eline böyle garip bir suretle geçmiş olması birbirini müteakip Selçukluların, Bizanslıların⁸⁷⁷, Haçlılar'ın, Karaman Beğleri'nin⁸⁷⁸ ellerine düşmesinden ve Ka-ramanlılar'ın elinde iken Roje kumandasındaki El-Mağribîler*'in istilâsına teşebbüs edip de muvaffak olamamış olmalarından ziyâde şöhretine sebep olmuştur. Bâyezıd, Alaşehir'de⁸⁷⁹ camiler, bir mektep ve hamamlar yaptırdı.

⁸⁷⁵ Târih bize zevcelerin üçünü haber veriyor: Germiyan, Bizans, Sırbîye prensesleri. (Yıldırım'ın flörtten ziyâde tezevvüc etiriş olmasına imkân görülemez. Bu prenses, câriye addedilmiş olacaktır.) (Mütercim).

⁸⁷⁶ Neşri, varak: 95. Hemen bütün seyyahların ve hattâ Leak'm beyân ettiği gibi Allâ-şehir (Allah'ın şehri) değil, Alaşehir'dir.

⁸⁷⁷ Halkondil, Niketas Koniates ve Dögini, Târîh-İ Umûmi, 3, s. 35, Filâ-delfia'nın Rumlaj tarafından zaptını 1120'de zikrediyorlar.

⁸⁷⁸ Pahimares. Bu memleketin nasıl zaptedüdüğü Halkondil'de ve Dukas'da dercedilmiştir.

⁸⁷⁹ Bu memleket eski Kallatebos'dur ki, Keykâvus'un oradan geçmesi münâsebetiyle Herodot

Beldenin varidatı müteakiben Edirne câmiinin tamalanma-sına ve daimî masraflarına tahsis kılındı. Yukarıda zikrettiğimiz veçhile, himâyesi bu âna kadar Alaşehir sakinlerini her taraftan kuşatmış bir düşmanın hücumundan muhafaza eden Aydın Beği, kendisinin de feda edilmesi nöbeti gelmiş olmasından korkarak, sadâkatine yemîn etmek üzere, Yıldırım'ın huzuruna geldi; sikke darbı ve bütün ülkesinde hutbelerde nâmının zikredilmesi şeklindeki saltanat hukukunu terk ettikten başka, eski payitahtı olan Efes (Ayasluğ) beldesini bırakarak, Ti-re'yû nakl-i mekân etti⁸⁸⁰. Saruhan ve Menteşe emaretleri de bu hâle uğrayarak, Osmanlı memleketlerine ilhak ettiler. Fakat onların beğleri Kastamonu ve Sinop hâkimi Kötürüm Bâyezid'in nezdine giderek, galibin takibatına karşı ilticâgâh buldular. Bâyezid yeni fethettiği memleketleri bir sancağa dönüştürerek idaresini oğlu Ertuğrul'a verdi.⁸⁸¹ Selçuklu Devleti harabelerinden ortaya çıkan on beğlikten şimdiye kadar yedisi Osmanlı Devleti tarafından yutulmuş oluyordu⁸⁸². Yalnız kuzeyde Kastamonu Hâkimi, güneyde Karaman Beği henüz mukavemet ediyorlardı. Sultân Bâyezid Germiyan ve Teke arazîsini kamilen itaati altına alarak, kumandanlarından Fîrûz Beğ idaresinde bir sancak teşkil ettikten sonra, kendisine tâbi Hamîd Beği'nin bir şikâyetinden fırsat bularak, Sultân Orhan zamanında akdolunan muahededen beri Osmanlılar ile Karamanlılar samîmi bir muhabbet münâsebetiyle yaşamakta olmalarına rağmen⁸⁸³, birdenbire Karaman Beği Alü'ü'd-dîn'in⁸⁸⁴ üzerine hücum etti. Pâdişâh yaklaştığında Karaman hükümdarı taşlık Ki-likya boğazlarına çekildi⁸⁸⁵. Sultân hasmına yetişemediği gibi, dağlık ve boğazlarla dolu memleket içinde takipten çekindiğinden, muharebeye celbedebilmek ümidiyle dört sene evvel I. Murad'ın da kuşatmış olduğu Konya şehrini muhasara altına aldı. O havalinin bütün sâkinlerine, pederi Sultân Murad

bundan bahseder; bütün Anadolu'da helvası meşhur ve bu şöhrete Konya dahi iştirak eder. Manner, s. 365.

⁸⁸⁰ Eski Tra. Bu memleket şimdi haklarıyla, pamuk kumaşlarıyla meşhurdur. Manner, s. 371.

⁸⁸¹ İdrîs, Aydın, Saruhan ve Menteşe Hâkimi genç şehzadeyi Süleyman tesmiye eder; fakat Sa'dü'd-dîn bu şehzadeyi Ertuğ-rul diye isimlendirir (Arabşâh). Şerefü'd-dîn ve Halkondilas, Timur târihinde Ertuğrul'dan başka bir şehzade söyleyerek, ikisi de hatâ ederler.

⁸⁸² Sa'dü'd-dîn, İdris, Neşri, ÂH, Solak-zade, varak: 20. Halkond'las ve Du-kas. s. 7 .Dukas Aydın Beği'ne îsâ, Saruhan Beği'ne Hızır, Karesi Be-Si'ne tlyâs nâmını veriyor.

⁸⁸³ Sultân Murad'ın Alâll'd-dîn ile muharebesi bunu isbatlar. Kraliyet Kütüphanesinin îzâhât ve Müstahracat'ma müracaat 4, s. 671

⁸⁸⁴ Evvelce yazıldığı üzere, bizim târihlerde Ali'dir, bu >Utlâf yukarıdan beri devam eder. (İslâm Ansk.de İlgili maddelerde Alâ'ü'd-dîn Ali Beğ suretinde kayıtlıdır. Hazırlayan).

⁸⁸⁵ «Taş-lli'ne bas. vurup, saıp dağlarda mütühassın. oldu.» Sa'üü'd-dîn, c. 1, s. 129. (Mütercim)

gibi, iyi muamele ve -bir vakit Sırb'ların saflarında büyük hoşnutsuzluk sebebi olmuş olan^- askerî intizâmı muhafaza etti. Murad gibi, bütün o tarafların ahâlîsini, zahirelerini bizzat ordugâha getirmeğe davet etti. Asker tarafından hiçbir saldırma ve' adaletsizlik vuku bulmayacağına emin olmaları için onları -sattıkları eşyanın bedelini tamamen aldıklarından sonra- çavuşlar refâkatiyle iade ederdi. Doğu'da mûtâd olmayan bu muameleye kapılan Akşehir, Niğde, Aksaray şehirlerini kapılarını açmakta yarıştılar. Beğlerbeği Timurtaş bu beldelerin idaresine memur oldu. Alâü'd'dîn arazîsini büsbütün kaybetmemek için bir kısmını feda etmeğe karar verdi; anlaşma talebinde bulundu ve bundan böyle Çarşamba ırmağı hudud olmak şartıyla istenilenler yerine getirildi⁸⁸⁶ (793/1390).⁸⁸⁷

Bâyezid, sevkîyâtmm neticelerinden memnun olarak ve Asya'daki memleketlerini tâm bir âsâyış içinde görerek, bu defa fethedilen yerlerin idaresini tanzim ettikten sonra, bütün kuvvetiyle Avrupa hükümdarları üzerine yürümek üzere Boğaz'dan geçti. Hiçbir şeye teşebbüs etmeden önce, Katalanlar ve Osmanlılar tarafından tahrîb edilmiş olan ve Avrupa'daki Osmanlı eyâletlerinin anahtarı durumunda bulunan Gelibolu'yu müdâfaaya müsait hâle koydu. Kadırgaları için bir liman kazdırarak, bunun girişinde -limanı aniden vükû bulacak bir hücumdan muhafaza etmek için-• gayet büyük ve müstahkem bir kule yaptırdı. Yine o sırada, ordularını Akdeniz sahilinden Bizans, Bosna, Macaristan ve Ulahya'ya sevk etmek tedâriklerinde bulundu. Yeni fetihlerinde hazır bulundurmak ve Kostantin ailesinin mukadderatını hissettirmek istiyor gibi, Sultân Bâyezid, kendisine tâbi hükümdarlardan olan İmparatorca, son muahedede zikrolunan yardımcı kuvvetleri göndermesini ve tâyin olunan vergiyi bizzat huzuruna

⁸⁸⁶ Neşri ve Sa'dü'd-dîn (Tacü't-Tevarih, c. 1, s. 129). Renel'e ve Makdo-nald Kineire nazaran, Akşehir eski cT!mberium> veyahut Pebzldya An-takiye'sl olacaktır. Leak 1824'de Londra'da basılmış «Küçük Asya'da Gezinti» adlı eserinde, s. 59, eski Julia veyahut Jullopol's şehri mevkiinde bulunduğunu zanneder. Niğde eski Kadlne'dir. Clhân-nümâ, s. 615 ve Evliya. Aksaray, Manner'e nazaran,, eski Arhelais'dir, lâkin eski Kersure olması muhtemeldir.

⁸⁸⁷ Neşri, varak: 96; Solak-zâde, varak: 14; İdrîs, Bâyezid-i Yıldırım Saltanatının Üçüncü fıkrası, Halkondilas da bu sulhden şöyle bahseder: «Ut autem praeter Caramanum cognonime Alosirium et Turgitum (Karamanlı Alâü'd-dîn, burada Ger-miyan Hâkimi Alişir ile karıştırılmıştır) Phrygiae ducem ve-nerunt in conspectum regis infra dicitur. Hi nanique affinitatem, jugentes, pacem consecuti sunt. p. 20) (Sultân Bâyezid ile Karaman-oglu arasındaki musalehayı -yazılmış olduğu veçhile Karaman-oglu'nu başkalarıyla karıştırarak- söylüyor). Aksaray, Niğde ve Akşehir şehirleri terkedilmiş olduğundan Çarşamba'yı bu şehirlerin güneyinde aramalıdır. Hâlihazırda Kütahya ve Konya sancakları hududu Akşehir'in kuzeyinde, Bolvadin yolu üzerindedir. Menâsikü'1-Hacc, s. 31.

getirmesini diğerlerinden evvel ihtar etti. Derhal Manuel'in, maiyyetinde yüz kişi ile, ve hakîr bir tâbî sıfatıyla Osmanlı ordusuna geldiği görüldü⁸⁸⁸. Bir müddet sonra Pâdişâh, Anadolu'dan Midilli, Limni, Rodos, Sakız adalarına buğday ihracını tamamen yasakladı. Sakız üzerine uzun ve omurgalı altmış gemi gönderildi. Felâketleriyle meşhur olan Ada, Türkler'in ilk tahribinden beri⁸⁸⁹ geçen seksen dört sene zarfında harabelerinden ortaya çıkabilmiş olan kasaba ve kariyelerin küle dönmüş olduğunu gördü. Obe adasıyla Attik⁸⁹⁰ mıntikasının bir kısmı da bu hâle uğradı. O zaman ihtiyar imparator Yani -ki evvelce Alaşehir'i oğluyla beraber, belde kumandanının sâdık pençesinden almak için uğraşmış ve almış idipayitahtını, fakat pek genç, etrafında yeni istihkâmlar inşasıyla müdâfaaya hazır hâle koymak istedi. İnşâât taşları bulunmadığı cihetle, Kostantiniyye'nin -ecdadının azamet ve diyanetine şahit olan- en güzel üç kilisesini yıktırdı ki, şunlardır: İmparator Marsien tarafından inşâ olunan Kırk Şehid Kilisesi, büyük Leon'un bina ettirdiği Azizler Kilisesi, Büyük Kostantin zamanında yapılan Azîz Müksius Kilisesi. Bu mâbedlerden çıkarılan cesîm mermer kitleleriyle Altın-Kapı yakınlarında iki dörtkdşe kule⁸⁹¹ yaptırdı, ki Kostantiniyye'nin meşhur Yedi Kulesi'nden ikisi bunlardır. Bâ-yezid, Karaman Beği üzerine seferinden dönerek Bursa'ya geldiği ve tekrar Rumeli'ne geçmek üzere hazırlandığı sırada bu tedâriklerden haberdâr oldu. Derhal İmparator'a, Bursa'da hükümet kapısında istihdam edilmekte bulunan oğlu Manuel'in gözleri çıkarılmış olarak dönmesini arzu etmez ise, yeni istihkâmları yıkmasını ihtar etti. İhtiyâr, oğlunu tehdid eden tehlikelerden dehşete düşerek, sür*atle itaat gösterdi; bir müddet sonra kederinden Öldü (794/1391,. Manuel, babasının vefatını ve Pâdişâh'ın yeni yapılan istihkâmlar hakkındaki taleplerini haber alarak, Bursa'dan gizlice kaçtı. Bâyezid, Rum prensinin firarından dolayı muhafazasına memur olanlar ve özellikle Manuel hakkında hiddet ve şiddet gösterdi. Lâkin sonra kendi kendine düşünerek, kumandanlarından birini firarının nezdine yolladı, ve işlerinden dolayı Kostantiniyye'ye giden Müslümanların Rum mahkemeleri huzuruna çıkmaları doğru olmadığı cihetle, bundan böyle bu şehirde Müslümanların işlerinin bir kadı tarafından görüleceğini tebliğ

⁸⁸⁸ Dukas.

⁸⁸⁹ 1307 senesinde, (707, herhalde Osmanlı Türkleri parafından değil.)

⁸⁹⁰ Obe, Eğriboz adasıdır. Attik, merkeai Atina olan Yunan mıntikasıdır. (Mütercim).

⁸⁹¹ Dukas, 12, s. 25.

etti.⁸⁹² Eğer muhalefet edecek olursa, payitahtın, civarda Osmanlılar elinde bulunan kazalardaki mahreçlerinin kapatılacağını da ilâve ettirdi. Bu haberi götüren memuru takiben ordu Bitini (Bitinya)'den Trakya'ya geçerek, Panidos'dan Kostantiniyye surlarına varıncaya kadar bütün köyleri tahrib ile ahâlîsini esîr etti.⁸⁹³

İstanbul'un Türkler Tarafından Birinci Muhasarası

İstanbul'un Türkler tarafından birinci muhasarası ve daha doğrusu ablukası -ki yedi sene sürecekti- bu ândan başlamıştır. Bâyezid bu surların önüne, gece gündüz Rumlar'ı huzursuz etmek ve memleket dâhili ile bütün haberleşmeyi kesmek üzere, bir gözcü fırkası bıraktı⁸⁹⁴. Ordunun bakiyyesi birkaç kısma ayrılarak, Bulgaristan, Ulahya, Bosna ve Macaristan'ı istilâ etti. Ulahya Prensi Mirce itaat arz ederek galibin metbûiyetini tanıdı. O zamandan beridir ki (794/1391), bu memleket, bâb-ı Hümâyûn defterlerinde haracgûzâr olarak kayıtlı bulunur. Yine o senededir ki, Büyük Tataristan Hânı Toktamış, Timur Hân tarafından ordusunun tamâmiyle mağlûbiyete uğratıldığını, ve memleketinin tah-rîb edildiğini görmüş, ve Kıpçak Tatarları göçederak kendilerine ikamet edecekleri bir yer bulmak için Tuna'nın iki sahiline, yâni Basarabya ile Dobruca Tataristam'na yerleşmişlerdir⁸⁹⁵.

Osmanlı kuvvetlerinin diğerk bir kısmı Bosna'ya akarak, Nağlazın-ze'ye kadar ilerledi. Lâkin Bâyezid'in ordusu, bu defa Macar Kralı Si-gismund'un generali olup Tuvarkov'un halefi Dabiçya tarafından imdada çağrılan Gaiko Manarvitius tarafından tahrîb ettiği yolda tevkif edildi- Osmanlı ordusunun bir fırkası Sirmi'ye girerek, Nagi Oluç, yahut Frankovilla*da Jan Dö Marot kumandasındaki Macarlar'la muharebeye girişti. Diğerk bir fırka da Galambus ve Maçov taraflarını istilâ etti. Lâkin bunlar Piyer Dö Peveni

⁸⁹² Dukas, 13, s. 25. Dukas Türk kelimelerinin telâffuzu için büyük kolaylıklar görmüştür; Aydın Hâkimi nezdinde melce bulmuş olan pederi bu telâffuzu oğluna öğretmiş olmalıdır. Bunun için Dukas'da Türk lisanındaki isimler Halkondilas'dan ve Franzes'den daha doğru olarak yazılmış bulunur.

⁸⁹³ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 1/193-200.

⁸⁹⁴ Kostantiniyye, Hicri 52 senesinden itibaren (672) yedi sene müddetle Arablar tarafından muhasara, edilmişti. İstanbul ve Boğaziçi, 1, s. 86.

⁸⁹⁵ Moracea Dosson, Levha-i Devlet-i Osmâniyye, c. 3, s. 438, Ravzatü'l-Eb-râr'dan naklen 793 vekayîinde. Hacı Kalfa, Takvîmü'Vevârih, H. 793'de.

tarafından ric'at ettirilerek, Tuna'nın sağ sahilinde bir dağın zirvesinde kâin olan Galambus kalesini terke mecbur oldular. Sigismund tarafından Bâyezid'e bir sefir gönderildikten ve bunun sefareti neticesiz kaldıktan sonra, Türkler'in Macaristan'a birinci seferleri bu suretle hitâm buldu. Senesi senesi tam dört asır sonradır ki, Macaristan Krallığı'nın şimdiki hududu Zıştovi Ahidnâmesi'yle kat'î surette tâyin olunmuştur. Ertesi sene (1392/795) Sigismund harb mevkiini Bulgaristan'a naklederek, Mirce kuvvetiyle birleşmiş olan Türk askerine galebe ederek, uzun ve zahmetli bir muhasaradan sonra, Tuna üzerinde Küçük Niğbolu denilen kaleyi zapt etti. Fakat Türkler'in sayıca üstün olması Sigismund'u alelacele ric'ate mecbur etti. Bu ric'at esnasında Bla-ziyus Çerey nâmında biri, bir Sipâhî'nin kılıcına karşı onu muhafaza etmiş ve kendisini tehlikeye koyarak ona yiyecek tedârik etmiştir⁸⁹⁶. Şu bozgunluk esnasında Sigismund, Hunyad eyâletinden geçtiği sırada, güzel Elizabet Morsina'ya âşık olmuştur. Firari muharibin genç kızla muvakkat surette, birleşmelerinden büyük Hunyad doğmuştur M, Macaristan târihinde Türkler*e karşı birçok muzafferiyetleriyle meşhurdur.

Pâdişâh, Rumeli'deki vilâyetlerinin güneyinde, batısında, kuzeyinde zuhur eden düşmanlara mukabeleye mecbur bulunduğu sırada, Karaman Beği yeniden isyan bayrağını açmıştı; sür'atle ve Anadolu askeri kumandanı bulunan generalin haberi olmaksızın Ankara ve Bursa yakınına kadar ilerledi: daha sonra birdenbire Osmanlı askeri üzerine düşerek, firara mecbur ve hattâ beğlerbeği Timurtaş'ı esîr etti. Bâyezid, kendi memleketlerinin imdadına yetişmek için Avrupa'daki askerî harekâtını tatile mecbur olarak, derhal Boğazdan geçti. Bursa'ya vâsıl olur olmaz, tâbî olan Karaman Beği, Pâdişah'ın şuraya buraya dağılmış askerin toplanmasında gösterdiği sür'atten dehşete kapılarak, sulh talebi ve atıfet için bir sefaret hey'eti gönderdi. Lâkin bunun faydası olmadı. Bâyezid bundan böyle ancak kılıcın nizâi kesip atacağını efendilerine söylemelerini beyân ile, elçilere ruhsat verdikten sonra, ordugâhını terke-derek düşmanın önüne doğru geçmek için acele gösterdi, hasmını Ger-miyan mıntıkasında harbe icbar etti.⁸⁹⁷ Karaman Beği, iki oğlu Ali ve Mehmed ile beraber esîr edilerek, şahsî

⁸⁹⁶ Kırş'de Dabiça'mn vekayil (1394), s. 247. Angel'in Sırblyye Tarihi, s. 319, 349, 366. Yine onun Macaristan Târihi, c. 2, s. 187.

⁸⁹⁷ (Metinde 10 rakamından evvel «Muharebe Akçay ovasında vuku buldu» denilecek iken unutulmuştur). Akçay sahrasını Kütahya civarında aramalıdır. Osmanlı memleketlerinin bu kısmında birçok mahallerin isimlerinde «Ak» kelimesi bulunduğu buralarda kireçli

düşmanı Timurtaş'ın muhafazasına verildi. Pâdişah'ın Bursa'ya ulaştığına dâir ilk haberi aldıktan sonra, Karaman Beği, Beğlerbeği'ni esaretten çıkarmış, ve hediyelerle taltife çalışmış ise de, Timurtaş, esaret hakaretine düşâr olması kendi ihmâlinden doğmuş olduğu için, Beğ'in aleyhinde şiddetli bir gazez peyda etmiş idi. İntikam almağa kudreti yetmesinden dolayı mesrur olarak, metbûunun emrini beklemeksizin Beğ'i astırdı. Bu mütehakki-mâne muamele evvelâ, hiç olmazsa görünüşte, Bâyezid'in hiddetine sebep oldu; lâkin siyâsî mülüm sebepler düşünülerek mazur ve «Bir prensin ölümü bir eyâletin kaybolmasından hayırlıdır»⁸⁹⁸ kaidesine dayanarak haklı gördü.⁸⁹⁹ Daha sonra Osmanlı hükümdarları, prenslerin kendi emirleriyle idamını hakkaniyete muvafık addetmek için dâima bu kaidede ile düşünmüşlerdir. Karaman Beği'nin vefatından sonra, az bir müddet içinde Konya, Aksaray, Lârende şehirleri ele geçirildi ve Karaman emareti ebediyen Osmanlı memleketlerine ilhak olundu⁹⁰⁰.

Küçük Asya'nın bütün güney kısımları Osmanlı'ya itaati kabul ettiklerinden, Bâyezid'in ordusu Anadolu'nun doğu sınırlarında, şimdiki Sivas vilâyetinde bulunan araziye hâkim beğleri kendisine bağlamak için evvelâ doğuya, sonra kuzeye yöneldi. Eskiden «Sebast» denilen Sivas şehriyle Kayseriyye (Kayseri)'de o zaman Kadı Burhânü'd-dîn hüküm sürüyordu. Bu hâkim, malûmatlı, derîn bir siyâsî olduğundan, hükümetini -eskiden Cengiz Hân torunlarına tâbi bulunmuş ve bu ser-vetli memlekete gelip yerleşmiş- birçok Tatar aşiretleri üzerine te'sis etmişti. Sultân yaklaşınca, Burhânü'd-dîn, tehlikeli harb ihtimâllerine mâruz kalmamak için Harput Dağları'na atıldı.⁹⁰¹ Lâkin Osmanlı askerlerinin gelmesinden evvel -daha ziyâde Kara

araziler, beyaz hisarlar, berrak sular bulunduğu anlaşılır: Akşehir, Aksaray, Akhisar, Aksu.

⁸⁹⁸ Müverrihin tercümede ve ona dayanarak muhakemede yanlışlığı «Not: Il»in zeylinde görülecektir. (Mütercim)

⁸⁹⁹ Müverrih burada metinde « » işaretini içindeki ibarenin Bra-tutu'daki şu «Ricerdandosi di quella sentenza ch'e meglio che si perda un principe che un principato» aslını yazdıktan sonra, Şark siyâsetinin bu kaidesi aşağıdaki farsça beyitte mündemictir, diyor:

Rahne-gir-i mülk ser-efkendemih Leşker-bed-i ahd perâkendemih

(Yâni: Memleketi ifsâd eden şahısı mahvetmelidir, ahinde durmayan askeri dağıtmalıdır.) (Hammer de, Bratutu gibi, yanlış tercüme etmiş olup, biz doğrusunu yazdık).

⁹⁰⁰ Sa'dü'd-dîn, Neşrî, varak: 97. İdrîs, I. Bâyezid'in saltanatının beşinci fıkrası.

⁹⁰¹ Bratutu Harput'u «Harpodio» yazar. Müteakiben, Sa'dü'd-dîn'in ibâresindeki «Lît» ve «İsâ» kelimelerinin mânâsını anlayamadığından birincisini İlyâs ve ikincisi İsâ zannederek ce-sûrâne: «Per trattenervi alcune matine e sere con Giesu et Elia!» (Gece gündüz İsâ ve İlyâs ile konuşmak için) diye tercüme eder. (Mütercim'in ilâvesi: Başı ve sonu ile beraber Sa'dü'd-dîn'in ibaresi budur:» (Kadı Burhânü'd-dîn) Harput kurbünde bâzı cibâj-i şahikaya urûc ve sa'bü's-suud mevâzi'a hurûc eyledi ki birkaç gün Lît-ü İsâ ile subh-ü mesâ geçürüp mehâlib-i ikab ukab-ı

Yuluk⁹⁰² nâ-mıyla mâruf ve Ak-Koyunlu aşiretinden Bayındır ailesinin kurucusu bulunan- Kara Osman tarafından orada mağlûp ve maktul oldu. Bâyezıd, Kara Osman gibi, kendisi oralarda bulunmadığı zaman düşmanlarını yerlerinde rahat durdurabilecek bir müttefik bulmuş olmaktan memnun olarak,⁹⁰³ Burhânü'd-dîn'in arazisini oğlu Zeynel Âbidîn'e devretmek istedi. Lâkin o tarafların başlıca sakinleri genç beğin, civarlarında-ki Zülkadir ailesi reisi ve Zeynel Âbidîn'in yakın akrabasından Nasîrû'd-dîn Beğ'in nezdine gönderilmesiyle, eyâletin ve Tokad, Sivas, Kayseri şehirlerinin doğrudan doğruya Osmanlı idaresine alınmasını istediklerinden, Padişah tekliflerini kabul ile, sadâkate devamlarına yemîn verdirdi (795/1392)⁹⁰⁴.

Eski Kapadokya'nın bu kısmının kuzeybatısında şimdi Kastamonu sancağı bulunur ki, eski Paflagonya'nın hemen tamâmını içine alır. Bu eyâletin sahillerini çevreleyen Karadeniz sularındadır ki, Selçuklu hanedanının sonuncu torunu Selçuklu Devleti'nin sukutundan biraz sonra deniz haydutluğuna bir merkez bulmuştu. Onun yaşadığı sırada veyahut vefatından sonra, İsfendiyâr-oğulları bu memlekete hâkim oldular. Şu sırada onlardan biri, yâni Kötürüm Bâyezıd hüküm sürüyordu. Kastamonu eyâletinin başlıca şehirleri olan Samsun'u, Canik'i⁹⁰⁵ Osmancı k'ı ve o eyâletin bakır mâdenlerini eline geçirmiş olan Osmanlılar'ın kuvvetlerine mukabele derecesinden pek zayıf olan⁹⁰⁶ Kötürüm Bâyezıd, memleketinin

Yıldırım Hânî'den kuşça canım tahlîs etmeğe haris» oldu. Cild: 1, s. 134).

⁹⁰² «Kara Yuluk» (Kara Yoluk) bizim târihlerde «Kara Eylük» demekle meşhur Ak-Koyunlu serdârı Kara Osman bin Tur-Alî'dir.

⁹⁰³ «Düşmanın başka bir şahıs kılıcıyla helak olması insanın bah-tiyarhıklanndandır.»

⁹⁰⁴ Sa'dü'd-din, bu'fethin tarihindeki ihtilâfî nazar-ı tetkike vaz eder. td-rîs 794 (1391)'de gösterir; diğer müverrihlerin hemen cümlesi, ezcümle tbnü Şihne ve Şerefü'd-dîn Yezdî 798 (1395)'de zikreder, tbnü Hacer «Dürer-Ü'l-Kâmile»sinde 799 (1396) senesine kadar götürür. Bizce burada mevsuk görünen Nişancı 795 (1392)'de zabtını söyler. (Ed-Düreru'l-Kâmî-ne fî Â'yâni'l-Mâineti's-Sâmîne li-Ş'hâbü'd-dln Ebî'l-Fazl Ahmed bin Ali bin Hacer el-Askalânî el-müteveffa sene 852. -Keşfü'z-Zünûn).

⁹⁰⁵ Biri Hıristiyan, diğeri Müslüman Samsonu nâmiyle iki Samson olacağı Tâcü't-Tevârîh'in (c. 1, s. 287) ifâdesinden anlaşılır ki, bunun biri müstakbel Canik sancağının idare merkezidir. Anadolu'nun kısmen ticâretine, ezcümle son zamanlarda, yumurta ihracâtına merkez olarak, gittikçe kesb-i umrân etmektedir. Gi-liba ikincisi (Hıristiyan Samsonu) harâb ve herhalde meşhur değildir.

⁹⁰⁶ Cihân-nümâ, (s. 650), bu mâdenlerin varidatı senevi 10.000 batman mâdenine iblâğ olunmuşdu, der. Bir batman 9 (galiba 6 rakamı 9 olmuştur) olduğundan 2.000 kental demektir. Hâsılatın üçte biri masrafların tesviyesine tahsis edilmişti. Üçte ikisi hükümet hazinesine teslim olunurdu. Sonraları hükümet hissesi 4.000 batmana inmiştir. İdrîs'in hesaplarına göre safi hâsılat, senevi 80.000 guruş yahut 2.000 dukadır. Bir duka o zaman 40 guruş tutardı.

hudut boylarında müstahkem bir şehir ve liman olan Sinop'a iltica etti. Oradan Pâdişâh ile muharebeye girdi; Sultân Bâyezıd, Menteşe, Aydın Beğlerinin oğulları kendisine teslim edilmek şartıyla Sinop ve arazisini Kötürüm'e bırakmağa muvafakat etti. Lâkin bu beğzâdeler Timur'un yanına kadar gitmeğe muvaffak oldukları gibi, tsfendiyâr Kötürüm de beğleri takiben oraya gitti. Sinop'dan Kostanti-nîyye Halic'ine kadar bütün sahile mâlik olan Bâyezıd, Kastamonu hükümetini ikinci oğlu Şehzade Süleyman'a devretti Osmanlı Devleti'nin bu eyaletindeki dağlarda mühim kurşun mâdenleri ve şâir mâdenler vardır. Tabii servetleri ve sanâyî Kastamonu'yu Devlet'in Asya'daki en mâmur eyâletlerinden biri olmak derecesine çıkarmıştır. İdâre merkezi olan Kastamonu⁹⁰⁷ hafif ve banilerinin heveslerine muvafık mîmârî üsluplarıyla câlib-i dikkat birçok camileri ihtiva eder.⁹⁰⁸ Vaktiyle civardaki mâdenlerin mahsulâtından orada bakır avânî yapılırdı. Hâlâ oniki bin Türk, üçyüz Rum, elli hâne Ermeni bulunmakla beraber, böyle şeyler imâl olunduğu yoktur. Şehir derin bir ova içinde ve iki dağ arasındadır. Ovanın ortasında dik bir kayanın üzerinde Komnenler tarafından yapılmış ve daha sonra Türkmen'lere istihkâm olmuş olan eski bir kule bulunur.⁹⁰⁹ Kastamonu evliyadan bir zâtın türbesini hâ-vîdir. Birçok şâirler⁹¹⁰ ve bilhassa Şark edebiyatında şöhrete ulaşmış olan Zeyneb Kastamonu'da doğmuşlardır. İsmi eski Canlar'ı hatırlatmakta olan Canik⁹¹¹, Türkmen aşiretlerinin ikamet etmekte olduğu vahşî görünüşlü dağlarla kuşatılmıştır. Kapadokya'yı istilâ ettikleri zaman Mileziler'in ve daha sonraları imâr etmek için gelen Atinalılar'ın sakin buldukları Samsun (eski Amizus), uzun müddet, içlerinde haylisinin ve husûsiyle Ofatur ve Mitridâd'in tezyinine mesaî sarfettikleri krallar tarafından idare edilmiştir. Jül Sezar tarafından serbest şehir ilân olunduktan sonra, Antuan zamanında tekrar kralların idaresine alındıktan, Strabon'un mezâlimi altında kaldıktan,

⁹⁰⁷ Makdonal Kineir'in Asya Seyahati günlük vak'alarda 280'inci sahîfeye nazaran eski Germanicopolis, şimdiki Kastanboli, Kastamonu'dur. Manner'e göre, (3.3, 33) eski «Sora»dır.

⁹⁰⁸ Bu camilerin başlıcaları şunlardır: Şahâb Efendi, Suyûtî Efendi, Cemal Ağa, Gâzî Ata Beğ, (Cihân-niimâ, s. 648).

⁹⁰⁹ Cihân-nümâ, Kastamonu, Türkmenlerin başlıca bir merkezi olduğunu, buradan Kostantiniyye kadar uzanan tahrîb edilmiş alanlarda bulduklarını yazar.

⁹¹⁰ Lâtîfî'nin Tezkire-i Şuârâ-yı Osmâniyye'sine müracaat. Latifi, Kastamonu'da doğmuş ve bundan dolayı diğer şâirler tarafından hemşehrilerini niedihte ifrat etmiş olmakla haklı olarak itham olunmuştur. Şâber'in tercümesine. Tûrâbî, s. 116; Hakkı, s. 144; Dileyrî (Dilîrî), 161, Zeyneb, 190; Sa'dî, 205, Şâverî, 212; Sâid, 228; Ferruhî, 253; Nihânî, 301.

⁹¹¹ Cihân-nümâ, s. 648. Makdo Taled Kineir, s. 282.

Aktium muharebesini müteakip İmparator Ogüst tarafından hürriyeti İade edildikten ve bütün Karadeniz⁹¹² şehirlerinin payitahtı olduktan sonra, Komnenler zamanında Karadeniz vilâyetinin başlıca bir şehri hükmünde bulunarak, nihayet Yıldırım Bâyezid'in fethettiği yerler arasına girmiştir. Vaktiyle o kadar mâmur olan Samsun şehri, bugün yan.harâb bir sûr ile mahsur olarak, yalnız iki bin ahâlisi vardır.⁹¹³ Eğer Türk gemicileri arasında, orada imâl olunan zift, katran, ip, halat ile mâruf bulunmamış olsa, varlığı bile belki bilinmeyecekti. Bu şehrin doğusunda İris (Airis)⁹¹⁴ nehrinin suladığı Fanara ve Termodon nehrinin geçtiği Temiskira⁹¹⁵ sahraları uzanır. Amazonların eski şehrinin yeri burada olduğu addolunur. Birçok vahşî kavimlerin oradan geçmesiyle beraber, bu kadar asırlar boyunca eski nâmını muhafaza etmiş olan Amasya, İris (Çarşamba Suyu) kenarlarındadır. Dânişmend hükümdarları Rumlar'ın elinden alarak, onlar da Selçuklular'a vermeğe mecbur olmuş, ve müteakiben İsfendiyâr'ın, daha sonra Bâyezid'in eline düşmüştür. Âbideleri Amasya'ya «Rûm Bağdadi» (Anadolu Bağdadi) unvanını kazandırmıştır⁹¹⁶. Hâlâ burada, oyulmuş kayalar içinde, haylî hükümdar kabirlerini içinde bulunduran bir kral köşkü⁹¹⁷ harabesi, eski bir su bendi, İsfendiyâr'ın sarayı müşahede olunur. Moğollar'm Timur kumandasiyle hücumunda, Amasya yedi ay cihangirin⁹¹⁸ o kadar gayret ve çabalarına mukavemet etmiş, nihayet Timur muhasarayı kaldırmağa mecbur olmuştur. Daha sonraları Kara-Yazıcı ile Kara Saîd'in isyanlarında bölgenin ahâlîsi aileleriyle, bütün eşyalarıyla Amasya'ya iltica ettiler. Birçok camileri içinde II. Bâyezid tarafından yapılan cami, bilhassa zikre şayandır. Kare şeklinde yüz kadem arazî üzerine bina edilmiş olup minber ve mihrabı san'atkârâne oymalarla süslüdür; caminin kubbesi de zarafeti, şeklinin güzelliği ile dikkat çeker. Yine o Pâdişâh, takva sahibi bir şeyh olarak vasıflandırılan Pîr İlyâs için muhteşem bir türbe yaptırmıştır ki, ehl-i İslâm'ın

⁹¹² Strabon, s. 12, Manner 3, 2, s. 448.

⁹¹³ İşte bu Samson (Samsun) yukarıda yazıldığı gibi, sonraları mâmur olmuştur.

⁹¹⁴ İris nehrinin üç ismi vardır: Amasya Çayı; Kızırmak'a mukabil olarak Yeşilirmak ve Çarşamba Suyu adı verilir, (Cihân-nümâ, 624). İris'in bu son ismi, eski Nermodon nehrinin şimdiki ismi olan Pe^şenbe (Perşenbe) suyuna mukabil olarak verilmiştir.

⁹¹⁵ Themiseyrâ, Cihân-nümâ'mn haritasında «Pencşenbe» (Perşembe) ismiyle işaret edilmiştir. İlk ismi bundan anlaşılır.

⁹¹⁶ Clhân-nümâ, s. 626.

⁹¹⁷ ' Moriye'nin Seyahatnamesi, 348, 352.

⁹¹⁸ Müteneffibî, kaside 91, Amasya'nın Seyfü'd-devle tarafından ele geçirildiğini zikreder. Amasya'nın tarifinde kasideyi nakl eden Arabs&h «Har-şene» (Kastrum Kar&syand'nin. Amasya olduğunu zikreder.

ziyâretgâhıdır. I. Bâyezıd'in Anadolu'yu istilâsında ekseriya sohbet meclislerine dâhil olduğu Timur'un muasırı olan bu azîz (şeyh), Timur'un ric'atinden sonra, Amasya'da yaşardı; orada irtihâl etmiş ve yine II. Bâyezıd tarafından Zevâdiye nâmıyla anılan bir mevkide inşâ olunan Halveti tekkesine defnolunmuştur. Oraya uzak olmayan bir mahalde diğer bir mezar vardır ki, bu da öteki gibi Müslümanların hürmetine mazhardır. Bunda Pîr îlyâs'ın dâmâd-ı câ-nişîni Şeyh Abdu'r-rahmân bin Hüseyin medfundur. Bir gün II. Mu-rad'ın üç oğlu Şeyh'in ziyaretine gelmiş idiler; Şeyh, genç şehzadelerden ikisine elini öpmelerine müsâade ettikten sonra, târihin «Fâtih» şere! unvanını özellikle vermekte olduğu üçüncü şehzade Mehmed'in önünde diz çökerek, biraderlerinin huzurunda takdîr-i ilâhî tarafından ber-mûcib kendisine tevdi olunacak Devlet'in şân ve saâdet-i hâline kudret ve dehâ sarfetmesini rica etti.

Bu iki âbide ihlâslı Müslümanların ta'zîmlerinin maksadı olduğu gibi, şiir sevenler, Bağdad Hâkimi Emîr Ahmed'in veziri şâir Mü'min'in ve hele ateşli gençliğini aşka, kalemini de onun tasvirine ve gereğince okunmasına hasretmiş olan -Osmanlılar'ın Safo'su- Mihri'nin⁹¹⁹ türbesi Önünde dururlar; Amasya'nın Türkmen güzelleri Ferhad ve Şî-rîn'in efsânesinde şiddetli muhayyileleri için bereketli bir sermâye bulurlar. Türkler'in an'anesi o hikâyeyi Amasya'da cereyan ettirir. Bu an'-aneyeye göre, Amasya'da görülen eski su bendi Şîrîn'in koyunlarından sağılan süt için Ferhad tarafından kaya içinde oyulan mecradan başka birşey olmadığı gibi, lâtif Kanlı Pınar mesiresi Ferhad'ın, Şîrîn'in vefatına dâir bir kocakarıdan asılsız bir haber alınca kendisini kazmasının üzerine atmak suretiyle⁹²⁰ intihar ettiği mahal olur. Bu efsâne, Amazonları büsbütün unutturmuş olduğundan, şimdi Amasya kadınlarında onlara dâir hiçbir yâd edilecek şey yoktur. Amizus ve Amasya şehirleri bir üçgenin iki kenarını teşkil ederler ki, üçüncü kenar Osmancık'tır.

⁹¹⁹ Lâtîfî'nin Tezkire'sine bakınız, s. 215. Kastamonulu şâire Mih-rî İstanbul'da Eyüp mektebinde muallim olan Paşa Çelebi'nin izdivaç teklifini reddetti. Daha sonra kazasker olan Müey-yed-zâde ve genç ve güzel İskender ile münâsebât-ı âşıkane buldu. Dîvân-ı âşıkaneşinden mâada fıkıha dâir birkaç eseri vardır. Evliyâ'ya bkz. cild: 2, s. 324, «Mihri» aşka müb-telâ kadın demektir. (M.İ. ne bkz.).

Mihri'nin şiirlerinden*

«Kadınların sözleri erkeklerin müsamahasına şayandır,

Zira saç uzadıkça akıl kısılır.

Şems'in (Güneş) dişi olması ona bir nakîse değildir

Kamer'e (Ay) de müzekker olması şeref vermez.»

⁹²⁰ Perhad, külünkünü havaya fırlatarak başını onun altına tutmuştu. (Mütercim) .

Bu üç mevki, -ki Asya'nın bu kısmının kuzeyinde Osmanlı Dev-leti'nin o zaman mâlik olduğu mahallerin en mühimleridir- yeni Sinop Beği Süleyman'ın idaresi altına verildi. Kızılırmak (Halis) kenarlarında ve üzümü, buğdayı bol bir sahrada kâin Osmancık şehri, Kastamonu hükümetinin başlıca şehirlerinden biridir, n. Beyazıd tarafından yaptırılan köprüsü nazarları celbeder. Oniki ayak üzerine kurulmuş bulunan bu köprü Türkiye köprülerinin en iyilerinden biri addolunur. Bir ucunda Burhan dede'nin türbesi vardır⁹²¹ Şehrin dâhilinde daha meşhur diğer bir mezar görülür ki, hacı Bektaş'ın arkadaşı olan Koyun Baba nâmmdaki azizin kabridir. Koyun Baba hiç söz söylezdi; yalnız günde beş defa namaz vakitleri koyun gibi melerdi. Bunun içindir ki , bu Bi-simle adlandırılmıştır. Kendisi de «Velî» unvanıyla yâd olunan II. Bâyezıd, rüyasında gördüğü Koyun Baba için ulu bir türbe, geniş ahırları içine alan bir tekke, imaret, seyyahların parasız ikametine mahsus birçok hücreler inşâ ettirdi. Osmanlı memleketlerinde bu kadar güzel bu kadar zengin tekke az bulunur.⁹²²

Yıldırım Bâyezıd, sânin verdiği sarhoşlukla, devlet işlerini ihmâl, vazifelerini unutmağa başladı. Osmanlı padişahlarının birincisi olmak üzere, şarâbın haram olduğuna dâir olan şer'î hükümden inhiraf etti; veziri Ali Paşa'nın israf ve sefâhetini men etmiyerek, hattâ kendisi de ona uydu. Zevcesi Sırb prensesinden,⁹²³ işret meclislerinde nefret edilmeğe lâıyk surette vakit geçirmeyi öğrenmişti: o vakte kadar mûtâd olduğu üzere, Yeniçeri askeri meyânına kaydolunacak yerde⁹²⁴ « hademe-i hâssa» sıfatıyla⁹²⁵ saraya

⁹²¹ Cihan-nümâ, s. 626; Evliya; Moriye Seyahatnamesi varak: 352

⁹²² Evliya, 2, s. 320. Evliya bu velînin türbesini ziyaretini hikâye eder ve misk ve anber kokularını nasıl süründüğünü ve Bektaşî tarîkati ilâhîleriyle nasıl selâmlanmış olduğunu söyler. Başının üzerine Bektaşîlerin serpuşunu koyunca kulaklarında derhal bir rüzgâr gürültüsü husul bulunduğunu ve gözlerinin arab meş'aleleri gibi pırladığını ilâve eder; Karadeniz'de bir kazaya uğradığı vakit kurtulmuş olmasını bu serpuşa medyun olduğunu te'mîn ederek hikâyesine son verir.

⁹²³ Takvîmü't-Tevârih'de, 795 senesinde, Yıldırım Hân'ın bu ahlâk fesadına müteallik olarak şu kelimeler görülür: «Üzlet-i Yıldırım Hân ez umur». Neşri, İdris, Solak-zâde, Lutfî, ve bilhassa Muhyi'd-dîn -İmparatorluk ve Kraliyet kütüphâne-lerindeki nu: 139*da bulunan el yazısı kitap, varak: 30-32- bunun hakkında daha ziyâde tafsilât verirler.

⁹²⁴ «Elif» ile yazılan «Acem» ile ilk harfi «Ayn» olan «Acem» (İrani) birbirine karıştırılmamalıdır. Birincisi yunancadan gelir, ikincisi İranlıların ismidir ve Ahamenes (Achaimenes) kelimesinden iştikak eder. (Müverrihin birinci zannına göre «acemi» kelimesini elifle yazmak gerekiyor. Mütercim).

⁹²⁵ Bu devşirmelere «Acemi Oğlanı» tâbir olunurdu. (Aslında, «Oğlan» kelimeside, zelil edici bir mânâ olmayıp, delikanlı, yâhud delikanlı olmağa yaklaşmış erkek demektir. Hattâ Alraanlar'ın bir sınıf hafif

süvari askerine verdikleri «Uhlân» unvanı, «Oğlan» dan kaynaklanmıştır. Mütercim).

alınırdı. Bir vakitler Rumlar'ın Acemleri ve Acemler'in Rumlar'ı lekelemek için sermâye olarak kullandıkları hor görülen ahlâksızlığın⁹²⁶ Osmanlı memleketlerinde yayılmasına Ali Paşa sebep olmuştur.

Sultân'm. vezirlerin gösterdikleri kötü örnekler az vakitte yayılarak, her sınıf memurlara, hattâ ilim adamlarına sirayet etti. Hükümetin büyükleri tarafından gösterilmiş olan bu ahlaksızlık, kısa bir müddet içinde halka ve askere bulaşarak, daha sonra yüksek mansıbları istila etmenin ve büyük servet sahibi olmanın en sağlam çâresi olmuştur.⁹²⁷

Şer! ahkâm hiçbir vakit böyle canavarlığa müsait bir surette tevil edilmiş olmadığı, ve bu hal şer'ân tabîate mugayir olmak üzere mahkûm bulunduğu gibi, Türkler Kur'ânî hükümleri muhafazaya riâyet etmekte iken, devletlerinin başlangıcında ahlâki fesâde uğrayarak bu noktada vazifelerini ve vicdanlarını feda ettiler. Genç erkekler muhabbet-i menfûresi, Herodot'un ve diğer müverrihlerin şehadeüne nazaran şüphe edilemeyeceği veçhile, Acemistan'dan, daha doğrusu medya kıtasından zuhur etmiş ve medya ahâlîsinin hadim istidamı, müte-mevvic elbise (dalgalı, bol elbise) kullanması sefahatine inzimam ederek, Acem-ler'i bîhhuş eylemiş ise, Türkler hiç olmazsa nisbeten az menfhur bir şekil bulmuşlardır. Bunlar aslında Medyalılar'da nedimlerle hadımları birleştiren rabıtayı mahvederek bu iki sınıf ayrılmış, ve birincisi harem hizmetine, ikincisi devlet işlerine konulmuştur. Medyalılar, Acemler en güzel çocukları erkeklik hislerinden mahrum ederek, ve bunları harem hizmetlerine memur etmekle de iktifa etmeyerek, nefret-edilesi zevklerine vâsita yapıp, şu suretle hem kadın hüriyeti, hem de erkeklik meziyetleri aleyhine cinayet işlerlerdi. Makbul bir maksadla, yâni ancak hürriyet ve vatan aşkı ile mütehassis neferlere mâlik olmak arzusuna dayanarak, eski Rumlar Teb şehrinde «Âşıklar» nâmıyla gençlerden mürekkep bir fırka teşkil ettikleri gibi, Makedonya'da dahî «Bakiler» unvanıyla mâruf öyle bir fırka bulunurdu. Türkler daha sonraları Yeniçeri saflarına dâhil olmak üzere, genç Hıristiyan esirlerinden mürekkep bir takım teşkiliyle Makedonya'nın -Bakiler» te'sîsini taklîd ettikleri gibi, hanelerinde dahi gençler isühdâm olunurdu. Lâkin bu iki usûl Tûrklar'in ellerinde, daha te'sîslerinin başlangıçlarında lekelendi. Filhakika bâzi

⁹²⁶ « Persae a Graecis edocti, puerorum quoque indulgent amoribus.» (Son satırın lânncesi) Herodot 1,135

⁹²⁷ Herodot, 4,32 Senek, Münâzarât, 4,10 ve Sen Hieronim, kitap: 1 «Advcrsus, Jovianum: Coutra natu ram divitas suas exercere excisorum » greges habere exoletos snos ut, ad longiorem pa tientiam: impudi citiae idoneil essent (Metnin me"hazi.)

istisnalar bir yana bırakılacak olursa, bu delikanlıların erkeklik hislerine ilişilmediği gibi, gençliklerini sefhâne bir yaşayış içinde geçirdikten, bulûğ çağına geldikten sonra cemiyet içine dâhil olurlardı. Beyaz hadımlar takımı Avrupa kölelerinden değil, umumiyet itibariyle Gürcü ve Çerkeş kölelerinden alınır. Bundan mâada Rum, Sırb.Macar, Bulgar gençlerinin hadım edilirdi. Yalnız bütün Müslümanlar gibi, onlara da sünnet deni-at icra olunurdu. Daha sonra silâh kullanma san'atma alıştır-t haremelerde hapis ile en zelîlâne sefahatlerde hizmet ettiril-ra çıkarılırdı. O zaman yaşları, maharetleri, yahut efendile-yesi en büyük mevkilere yükselmelerine yol açardı. Bununla vletin en büyük ricali bu nâ-pâk yerlerden neş'et etmişlerdir, çocukların her sene devşirilmesi usûlü devam ettikçe, Osmanlıları esîr tedâriki için fırsat verdikçe, devlet ricali, en meş-iller hemen dâima Rumlar'dan, Boşnaklar'dan, Arnavudlar'-diren Türkler'den yetişmiştir (*). Bundan dolayı, Osman ta-î'sîs olunan Devlet, İslâm'ın düşmanları marifetiyle genişletti-Lendirilmiş ve Bizans hükümeti kendi evlâdı tarafından tahrîb lunmuştur. Ancak bizim günlerimizde vazifeler değişmiş, Sırb-. ihtilâllerinde Türkler kendi nesillerinin darbeleriyle yarala-:çe, galiplerin validelerinin o vakte kadar mağlûpların aşkı etmiş olduğunu düşünerek teselli bulabilmişlerdir.⁹²⁸

d'in sefahatinden ve Ali Paşa'nın rezîlâne ihtirasından doğan di, orduya o kadar nüfuz etmemiş idi. Zîrâ Pâdişâh, orduda hattâ müfrit bir intizam muhafaza ederdi. Lâkin kanunların nemur olanlar ve bilhassa kadılar arasında ahlâksızlık yayıl-1, kendisi için o kadar müsait bulunduğu halde, sarayındaki haff hatâlarını, yahut hâkimlerin rüşvetçiliklerini haber aldıkça hiddetlenirdi. İhtiyar bir kadın, saray hademesinden birinin kendisinin südünü içmiş olduğunu iddia etmesi üzerine, o gencin kamı yarıldı⁹²⁹.

⁹²⁸ Büyük İskender bir İnan prensesinin oğlu olduğu için, eski İranlılar da ancak kendi evlâdlarından birinin darbeleriyle mağlûp olduklarını »yleyerek hezimetlerinden bu suretle kendilerini teselli edecek bir bahane bulmuşlardır. Bunun gibi Bizanslılar da Osmarjılar'ın ceddini Komnen ailesine çıkarırlar. Zamanımızda dahî bâzı Fransız müellifleri, Napol-yon'a Fransız kam isnâd ederek, onun aslına soyluluk kazandıracaklarını zannetmişlerdir. (Arablar, Korsika'yı istilâlarında, Napolyon'un doğum yeri olan Ajaksiyon'da pek az erkek bırakmışlardır. Binâenaleyh, «sahra arslanı» demek olan «na-polion» te'yîd eylediği üzere Arap kanından olması hatıra gelmektedir. Mütercim.)

* ner'in şu satırlara kadar kendi kaleminden çıkan şu satırlarda srini zikrettiği devlet adamlarından, kumandanlardan tamâmına ya-ir ekseriyeti, yine kendi ifâdesine göre, Türkler'den yetişmiş kuman-r yahut devlet adamlarıdır. Binâenaleyh, Hammer, şu satırlarda İyan Avrupalı tarihçilerin taassubuna ve «Yeniçerilik» müessesesi-İtitün Avrupalılar gözünde yarattığı dehşet ve kıskançlığa, tek keli-ı haçlı zihniyetinin verdiği

Rüşvet aldıkları ve Şer'at'e mugayir hüküm verdikleri zanno-lunan seksen kadı -birçok müverrihlerin ifâdelerine göre- Beyşehirin-de bir haneye hapis ile diri diri yakılmağa mahkûm edildiler. Neşri diyor ki:

«Bu karâr-ı vahşîyânenin icrası emri verilmiş idi, ki şiddet-i müf-ritesi hakkında Pâdişâha bizzat arz-ı mütalâa cesaret edemeyen vezîr, sarayın zenci soytarisını bularak, metbûunun kararını değiştirmeğe muvaffak olursa, bin altun vereceğini va'd eder. Herîf Pâdişah'ın huzuruna çıkar. Elçi sıfâtıyla Kostantiniyye'ye gönderilmesini istirham eder. Bâyezıd (Ne için?' diye sorar. 'Dâvalarımıza hüküm etmek üzere tıpa-rator'dan papaslar istemek için.' 'Neden?' 'Madem ki biz kendimiz cû-hil kadılarımızı yakacağız, âlim Rum papaslarım getirmeliyiz ki, onların yardımıyla her tarafta İncil'i neşr edelim'.

Bu istihzâkârî cevap ümîd olunan neticeyi istihsal etti. Bâyezıd şu mâhirâne nasihat ile hiddetini bertaraf ederek, o kadar ilim sahibi Kimselerin arasında bu derece kötü ahlâkın neden doğduğunu vezirden suâl etti. Ali Paşa, şu hâlin başlıca sebebi tahsisatlarının muayyen olmamasından ibaret olduğunu beyân ile, Pâdişah'ı hâkimlerin bâzı rüsum ve diğer harçlar alabilmelerine imâle için bu fırsattan mâhirâne istifâde etti. Dâva olunan meblâğ üzerinden yüzde iki ve tahriren itâ olunacak her şer'î hüküm⁹³⁰ için

heyecana kapılara* ve yine dikkat edl-du satırlarda herhangi bir ciddî kaynağa da istlnâd etmeksizin «gâ-fc» yapmaktadır. Hammer'in dayandığı en kuvvetli delil «oğlan» ke-dir ki, bu lâfız, yirminci asra kadar Anadolu ve Orta Asya Türk-rasında yer yer şahıs isimlerinde dahi görüldüğu stfbi, -zelliâne bir ifâde etmekten uzaksa da, Türkiye türkçesinde bugün aldığı mâ-ammer'in kasdettiği mânâdır. Ancak, Osmanlı tarihinde, Yeniçeri-İlgâsı zamanına kadar hemen hiçbir tarihî kayıta, «oğlan* keli-in bugünkü Türkiye türkçesindeki mânâya geldiği açık surette ör-konulmamıştır. Her devirde ahlâksızlığın olabileceği muhakkaktır, prensesinin Yıldırım'ı içine düşürdüğu İşret ve sefahat bataklığım, devirde İçtimâi bünyede görülen bir kısım gayr-i ahlâkî ahvâli zik-îen, böylesine bir umûmî hükme ve hakarete meyletmek, bu târi-iddiyetle bağdasmıyacak gayr-i ilmi bir davranış olduğunu oku-a hatırlatmayı gereksiz buluyoruz. (Hazırlayan)

⁹²⁹ Halkondll, 2. Daro, Venedik Târîhi, kitap: 11, s. 109. B'r haşiyede Gibin' in bu hikâyeyi Halkondil ile Şerefü'd-dîn Yezdi'ye atfen yazdığını söylüyor; kitap: 5,15. Halbuki Halkondil'de ve Şeretü'd-din'de değil, Arab-şâh'dadır. (B'rkaç Pâdiçah'a isnâd olunmuş bir efsânedir. Rum müverrihleri Su son sahnelerde ber-mûtat mübalâğa ile beraber kendilerini hesaba katmamışlardır.)

⁹³⁰ Neşri, Solak zade, Cihân-nümâ, s. 685; Lutfi, Takvîmü't-Tevarlh, Rav-zatü'l-Ebr&r, 795 vekayli; tdris, Bratutu 116-179. sahitelerde Sırbistan Prensesi'm bir Eflâk Prensesi'yle karıştırıyor. (Sa'dü'd-dln mes'eleyi daha güzel, daha vazlıh yazar. Onun hülasası: «Ahlâk fesağından dolayı kadılar ve memurlar rüşvetçiliğe başladılar. Vezire şikâyeti-* fâlclesi olmazdı, ümmü'l-habâis (İçki, şarab), intışar-ı kab&ih'a (yakıksız şeylerin yayılmasına) bâis olmuş, idi. Her türlü şenâyi cart idi. Asker ve ahali Pâdisah'a şikâyet ettiler. Mevsûü'l-kelâm bâzı ulemâ teftiše gönderilerek, Anadolu ve Rum-ll'i'de kabahatleri sabit olan seksen kadı celb

iki akça almalarına müsâade olundu. Adlî idârede bu mühim islahatın icrasına delâlet eden vezîr, yeni paralar darbet-mek ve eskilerini tedavülden kaldırmak suretiyle meskukât usûlünü dahî islâh eyledi⁹³¹.

Bâyezid, kadıların irtikâbını tedhiş suretinde men etmekle iktifa etmeyerek, tebeasına göstermiş olduğu kötü misâl olan te'sîrleri de bundan böyle halûkane bir halde hareketle bertaraf etmeğe de çalıştı. Doğumu itibariyle «Şeyh Buhârî» denilen, en ziyâde «Emîr Sultân» nâmıy-la mâruf bulunan zât, Bâyezid'e nedamet ve tövbesinde rehber olarak⁹³², yapmış olduğu rezilliklerin mağfiretine sebep olmak için Pâdişâh'a Bursa'da iki cami yaptırdı. Bunların biri şehir hâricinde Ak-Çağlayan seylâbesi kenarında ve tenhâ, manzarası lâtif bir mahaldedir. Diğeri Bursa'da Emîr Sultan Mahallesi'nde inşâ edilmiştir. Emîr Buhârî, kemâl-i takvâsıyla beraber, yalnız Bâyezid'in dostluğunu değil, kızlarından birinin muhabbetini celbederek, onunla izdivaç etmiştir⁹³³. Emîr SultSn Camii birbirini müteakip

olundular. Pâdişâh bunları Yenişehir'de bir çatma evde habs ile, İhrak-larını tasvib etti. Vezîr bizzat şetââte cür'et edemedi. Pâdişâh'ın Habeşi bir nedimine y.rmibin akça, va'dederek 'Bir çâre bul' diye ibram eyledi. Habeşi sefir İlbâsıyla Pâdişâh'm huzuruna girer, istanbul'a gitmeğe icazet ister. - İstanbul'da işin nedir?

- Pâdişâh'a, yüz keşiş getireceğim ki bu yakılacak hâkimlerin yerine geçsünler.

- Bu mansıblara benim adamlarım, yok mu, ki keşiş getireceksin?

- Hâkimlik ilime mütevakıftır. Pâdişâh:

- Bu mücrimler vâkıf-ı Şeriat olsalar, hükümleri rızâ-yı İllâhiye muvafık; olur idi, cevâbını verdi ise de, nedimin kelâm-ı hezlâmizi kendisine te'sîr ett. Pâdisah'ın suâli üzerine vezîr, kadıların cihet-i maişetleri tâyîrt edilmemesi tarafeynden akça almalarına sebep olduğunu, ve bâzı ulemâ ücret-i sukûk (ilâm ve beratlardan alman ücret) ahzını tecviz ettiklerinden, hüccet'den yigirmi beş akça, sicilden yedi akça, nikâh-dan oniki akça alınması ve resm-i kismetin binde yigirmi tâyini münâ-sib olacağını arz etmekle, şu suret tensîb ve mahbûs kadılar cürümle-riyle mütenâsib suretde te'dîb olundular.» Mütercim)

⁹³¹ Muhyi'd-âin, varak: 32. İmparatorluk Kütüphanesi'nde 139 no.lu yazma.

⁹³² Sultan Bâyezid'in nedamet sebebini Sa'dü'd-dîn şöyle yazar:

«Emîr Sultân bir gün Bursa'da inşâsına başlanılan câmi görmeğe gelir. Pâdişâh orada bulunduğu cihetle binayı Emir'in nasıl bulduğunu suâl eder. Emîr der ki:

- Bu cami pek güzeldir; lâkin bir kusuru var. O da yapılsa arzunuza muvafık olurdu.

- Bu kusur nedir?

- Dört tarafında dört meyhane ister, tâ ki sizin, ve hayass-ı meclisinizin sık sık gelmenize bahane olsun.»

Yıldırım bu acı nasihati hüsn-i telâkki etmiştir. Neşrî bu konuşmayı Şeyh Hâmid-i Aksarayî ile göstermiştir. (Mütercim).

⁹³³ «Bursa'ya Seyahat» Sa'dÜ'd-dîn, varak: 144, Taşköprü-zâde'nin Şakak-ı Nu'mânlyye'sinden naklen. («Emîr Sultân Şemsü'd-din Fenârî, Sadrü'd-dîn Konevî gibi zevatın derslerine hazır olmuş, ve ilim ve tarîkate ma-kaam-ı refî ihraz etmiştir. Molla Hâmidî gibi ulemâ kasîdeleriyle sena ey -lemislerdir. Selâtin-i Osmanlyye kendilerine tamâmiyle i'tikâd edereK. elinden tekaüt!d-i seyf ile sefere giderlerdi. Yıldırım Hân'ın kızlarından biri izhâr-ı İrâdetle halîlesi olmuş, ve evlâdları dünyâya gelmiştir. «İntl-kal-i Emîr» terkibinin gösterdiği

Bursa'yı tahrib eden yangınlarda yanmış ise de, zamanımıza kadar tamâmiyle aslî hâlinde muhafaza olunan Ak-Çağ-layan Camii Endülüs Arabları'nın ondördüncü asır nihâyetlerindeki mî-mârî tarzlarının kıymetli bir abidesidir. Bu cami münâsebetiyle bir vak'a naklolunur ki, vakia ehemmiyeti az ise de, Bâyezîd'in şeyhler hakkındaki hürmetini isbâta hizmet eder. Camiin inşâsı sırasında Şark'ın en büyük tasavvuf ehlinen Seyyîd Alî Hemedânî⁹³⁴ Şeh Buhârî'yi ziyarete gelir. Bâyezîd bu zâta hoşgeldin hediyesi olmak üzere, cami inşâatında istihdam edilen amelelerin ücretleri yekûnunun üç misli kadar bir para verir⁹³⁵. Bâyezîd, Devlet'te saltanatın en yüksek rütbesini hâiz olduğu gibi, Emîr Sultân tarîkatinde en büyük makamı almıştır. Mısır Halîfe'si Berkuk (*), kat'î talebine dayanarak Pâdişah'm «Şul-tân-ı Rûm» unvanını almasına⁹³⁶ müsâade etmesiyle, Emîr Sultân, hf»r muharebeye gittikçe Pâdişah'a kılıç kuşatmak imtiyazına mâlik idi. Şu protokol, daha sonraki cüluslarda «Taklîd-i Seyf»e tebeddül ederek, hâlen yürürlükte bulunmuştur. Bâyezîd yaptırdığı camilerden başka,- Bursa şehrini⁹³⁷ -anîden vukuu muhtemel bir hücumdan masun kılacak- yeni

(833) târihinde vefat etmiştir. Sa'dü'd-dîn, cild. 2, s. 427, hülâsa.)

⁹³⁴ İdrîs, Bâyezîd târihinin 12. fıkrasında, Şeyh Seyyîd Alî He-medânî'nin Câbulka'dan Sâbulka'ya, yâni Şark'daki semavî ve hayalî Kudûsten, Garb'daki Kudûs'e büyük sûfiyâne seyahati üç defa icra ettiğini söyler. Lâri, onun hakkında bir vak'a nakleder ki, tasavvufta olduğu kadar müdâhenede dahî maharetini gösterir. Timur bu şeyhin yemek yerken Kible'ye doğru teveccüh ettiğini işittiği için sofrasına davet ve Kible'ye arkasını dönecek surette oturtulmasını emreder. Şeyh müşkilât göstermeden oturur. Timur, şiddetle takip ettiği bir kaideyi bu kadar kolaylıkla unuttuğundan dolayı hayretini belli edince, Şeyh sükûnetle, Timur'un karşısında olmakla ta-b i atiy e Kible'ye müteveccih bulunmuş olacağını söyler. (Mütercimim ilâvesi: Burhân-ı Kaat'dan hülâsa: «Câbulsâ, Câbul-ra, «bâ»nın zammıyla; âlem-i misâlde Mağrib'de bir şehri-i azîm; mukabilinde ve şarkda bulunan büyük şehre Câbulka derler, ve Câbulka, ve Câbursa ve hümâ medînetân fi âlemi'l-misâl ibâretiyle tarif ederler. Ehl-i tahkik (ehl-i tasavvuf) indinde s âli kin taallûk ve takayyüd âleminden i ti âkına ve mer-kez-i muhite vusul için kat* eyleyeceği menâzilin âhirine işaretir.» El-hasü İdrîs'in ifâdesi Şeyh'in tekmil-i usûl-i tarikat eylediğini beyândan ibarettir; Timur'a müdâhenesi ihtiyat ile telâkki olunmalıdır.

⁹³⁵ Sa'dü'd-dîn, Seyyîd Alî'nin Emîr Sultân ile mülakatını yazarken «Sedd-ı ramak için câmi-i mezbûr binasında olan müzd-verler ile üç gün-i müzd-verl ve def-i ihtiyâc-ı zarurî etmişlerdir.» diyor ki üç gün amelelik ederek aldığı yevmiye ile geçinmiş demektir. Taraflar için mûcib-i şeref olmayan «hoş-âmedl» Bratutu'nun çıkardığı garip bir mânâdır. (Mütercim).

* Sultân Berkuk (öl: 1398) Bâyezîd'in çağdaşı olan Mısır-Türk Memlûk Sultânı olup, Mısır'da bulunan Halife Abbasî halîfeleri neslinden El-Müs-tâ'in-billah Ebû'l-Fazl olmalıdır ki, hilâfeti 1389-1406 (H. 808 ilâ 816 yıl lan) arasındır. (Hazırlayan)

⁹³⁶ İbn Şahne: «Osman neslinden Bâyezîd'in Halife'ye bir elçisi gelerek ge tirdiği hediyeler ve tuhafı (nâdir şeyleri) itâ ile Bâyezîd için «Sultân ı Rûm» unvanını talep etti. Halife de buna müsâade etti. Bâyezîd'm mektubu 797 (1394) târindir. İ>öginit Hunların Târih-i Umûmîsi'ne müracaat, kitap: 22, c. 4, s. 336. Sa'dü'd-dîn.

⁹³⁷ Devlet-i Osmanjyye'nin Teşkilat ve Usûl-i tdâresi, 1, s. 484.

istihkâmlarla çevirdi. Yine o sırada, Boğaziçi'nin Anadolu sahilinde bir hisar inşâ ettirdi ki, bihakkın «Güzelce Hisar»⁹³⁸ nâmını da hâiz olan Anadolu Hisar'dır. Boğaz'ın en dar yerinde ve havalinin en güzel vadisini sulayan Göksu (eski Aretas)⁹³⁹ deresinin denize karıştığı yerde bina olunan bu istihkâm Kostantiniyye'yi⁹⁴⁰ daha şiddetli bir baskı altına almak için yapılmıştır. Selanik aleyhine vuku bulan hareket, Kostantiniyye surları hâricine tecâvüz etmeyen Bizans İmparatorları payitahtı aleyhine icra olunan teşebbüsten ziyâde bir serî neticeyi gerektirmişti. Ehl-i Salîb müttefik hey'etinin imdada gönderdiği donanma⁹⁴¹, Osmanlılar tarafından mağlûbiyete uğratıldıktan sonra, Selanik ikinci defa olarak, Türkler'in eline geçti. I. Murad'ın saltanatının sonuna doğru Selânîk'i zaptetmiş olan Hayrû'd-dîn Paşa, Pâdi-şah'ın hususî emri üzerine, nedametini arzetmiş olan Prens Manuel'e tes-lîm etmişti. Bâyezîd tarafından da Bizans İmparatorluğu'na verilmiştir. Muahharen kanlı muharebelerden sonra, Venediklilerin ellerinden kurtarılarak,⁹⁴² o zamandan beri Osmanlı mülkü

⁹³⁸ Muhyî'd-dm. Solak-zâde, İdris, Cihân-nümâ, Sa'dü'd-dîn.

⁹³⁹ İstanbul ve Boğaziçi, c. 2, s. 621.

⁹⁴⁰ Yıldırım'ın İstanbul muhasarası hazırlıklarını tâ'cîl hakkında memleketin hâkimlerine fermanı -ki tarihi 796/1394'dür- Kral kütüphanesindeki el yazıları hulâsalıyla müstahrecâtındadır. Ferîdûn Münşeât'ına bakınız (c. 4, s. 673). Maama-fih, Dukas'a nazaran İstanbul muhasarası yahut, daha doğrusu, ablukası İmparator Yuan'ın vefatından az sonra ve bundan dolayı 1391 senesinden itibaren başlamıştır.

⁹⁴¹ Sa'dü'd-dîn beyân ettiği bu muharebe, Venedikli Bernino'nun eserinde dercedilmiş değildir. (Sa'dü'd-dîn'in Sultân Bâyezîd'in kadıları te'dîbini yazdığı sırada, buna dair olan rivayeti «Bu esnada Venedik ve Efrenc ve Ceneviz ve Puliye ve İspanya beğleri ittifak edüp asker göndermişler, ve Selanik önünde gemilerini bend edüp, bilâd-ı İslâmiyye gâretine azîmet eylemişlerdir, deyû haber» geldiğini ve Pâdişah'ın sipâh-ı frenk defi için Selânîk'e azîmet eylediğini ve berren muhasara esnasında düşmana gemilerle imdâd edildiğini ifâdeden ibarettir; Sa'dü'd-dîn'in tercüme eden Bratutu, yanlış anlamış olacaktır. Mütercim).

⁹⁴² 19 cemâdiyyü'lâhire 796/1394, ne Brâtutu'nun (s. 180) dediği gibi 1376'da, ne de Dukas'ın (Paris tab'ı, s. 260) dediği gibi 1391'de. Hacı Kalfa'nın Takvîmü't-Tevârîh'inde zikrettiği fars-ça bir târih beytine nazaran, Selânîk'in zaptı İran'da Muzaffer hanedanının sukutuna tesadüf eder ki, bu, târihin hakîki olduğunu isbât eder. Bundan mâada, Sa'dü'd-dîn'in şehrin birkaç defa zapt edilmiş olduğunu bilmediği anlaşılıyor. (Müter-cim'in ilâvesi: Hacı Kalfa'nın ibaresi; «796, Feth-i Selanik ve Yenişehir bedest-i Yıldırım Hân; ve tncırâz-ı Âl-i Muzaffer.») Selanik fethi için yazılacak târih unutulduğu gibi, «Heft-sad vü huma-ü seba'n» 796 demek olamaz. Hacı Kalfa'nın sehvine mi, İstanbul'un ilk matbaasının hatâsına mı atfolunacağı bilinmeyen şu yanlışlık]ardan dolayı bu iki beyit hâlihazır-ıyle -müverrihin zannı hilâfına- târihî kıymeti hâiz de-' gildir Tarihi mutazammır. ibarelerin, mısra ve beyitlerin kıymetleri ebced hesabına dayanmış olmalarındandır. Meselâ Sivas'ın ve diğer bâzı beldelerin Timur tarafından tahribine târih olan «harâb 803» lâfzı hâdiselerin zamanı nokta-i nazarından mermer üzerine kazılmış bir kitabedir; hıfzı kolaydır. Târih san'atı, hitabe! ve belagat san'atlarından olmadığı gibi, «Sürdü yelken kürek â'dâbı kapudân paşa» gibi vukuundan önce yapılan târihle* de faydasız ve manasızdır; lâkin bir

dâhilinde kalmıştır.

Bir an için Osmanlı Devleti'nin güney hududlarından nazarlarımızı çevirerek, kuzeye doğru, yâni Macaristan'a, Bulgaristan'a, Eflâk'a bir göz atalım:

Yukarıda zikrolunduğu üzere, Bulgaristan'ın bir kısmı Kosova muharebesinden önce, bir kısmı daha sonra Osmanlıların eline düşmüştü. Yalnız Tuna sahilinin en müstahkem mevkileri olan Zıstovi, Vidin, Niğ-bolu, Silistre bir müddet müdâfaa ettiler. Niğbolu'ya kapanmış olan Bulgaristan Kralı Sisman'ın, bir muhasarayı mâhîrâne idare sanatında henüz tecrübe kazanamamış olan düşmanlarına karşı, müdâfaayı uzatması için elverişli bir durum vardı. Lâkin, oğluyla beraber, her ikisi mezellet alâmeti olarak boğazlarına kefen geçirmiş oldukları halde, Ali Pa-şa'nın ordugâhına gitti. Sisman Filibe'ye gönderilerek hapis ve daha sonra idam edildi. Oğlu II. Sisman İslâmiyet'i kabul ile işkenceden kurtularak, dîninden dönmesinin bedeli olarak, Asya'da yeni fethedilen Samsun (Amisus) hükümetine tâyin olundu⁹⁴³. Vidin muhafızları, geri çekilmelerine engel olunmamak şartıyla teslimiyet gösterdiler. Lâkin kumandan Fîrûz Beğ'in önünden geçerken etrafları çevrilerek idam edildiler. Bulgar müverrihlerinin ifâdesine göre, Silistre, Niğbolu şehirleri Karamanlıların Ermenek ve Menderes nehri üzerindeki Tripoli muhasarasında muvaffakiyetle kullandıkları tacir kıyafetinde asker sokmak biyelerinin Almanya'dan geçişlerinde Tötonik tarikatının baş duacısı Frederik Kont Dö Höhenzollern ile Kudüs Azîz Yahya tarikatine mensup birçok şövalyelerle birlikte gelen tarikat reisi Filiber Dö Nayyak da⁹⁴⁴ onlara iltihak etti. Bu yardımcılarından başka, Palatio Elektörü⁹⁴⁵ ve Nürenberg Şatosu sahibi Kont Dö Mompelgard kumandanlarında Bavyera şövalyeleri⁹⁴⁶ ve II. Hermann ve Kont Silli maiyyetlerinde Stir-ya (İstirya) şövalyelerini⁹⁴⁷ Macaristan kralının ordusunu takviye ettiler. Eflâk askeri bizzat Mirce tarafından sevk olunuyordu⁹⁴⁸. Paskalya'ya doğru (1396)

vak'aya (Beldetün tayyibe 857 feth-i istanbul gibi) düşürülen târihlerin, hâdiselerin senelerini hatırlatmaları bakımından faydası olmakla beraber, letafeti aşikâr olduğundan -belki Avrupa lisanlarında olmadığı için- bu san'atın kadrini kaybetmiş olmasına teessüf edenlerin mevcudiyeti mazur görülmelidir.)

⁹⁴³ Anġel'in Bulgarlyye Tarihi, Şildberger'den naklen.

⁹⁴⁴ Vertut'im bu tarikata dâir târihi, Kitap: 4. Amsterdam, 1732, c. 2, s. 6

⁹⁴⁵ Bavyera Kralı'mn, o zamanki unvanı. (Mütercim,)

⁹⁴⁶ 1395'de Niğbolu muhasarasında Türkler'e esîr olup, 1427'de memleketine dönen Münihli Şildberger'in «Şark'da Seyahatn (Mün:h, 1813) s. 8.

⁹⁴⁷ JuliusSezar, tstlrya Dukalıġının Kilise ve Siyaset Târihi, 4, 3.

⁹⁴⁸ Anġel'in Eflâk Târihi, s. 159, 160, Madam Lösan'ın hatıratına atfen.

Hıristiyan ordusu ileri gelenleri Viyâna'da meclis aktederek, Tuna'dan aşağı inmek üzere şarab, yulaf, un ile dolu yetmiş büyük gemi gönderdiler. Macaristan oordusu Sırbistan'dan geçerken müthiş bir yağma ile nazar-ı dikkati celbetti⁹⁴⁹. Fransız yardımcı kuvvetlerine gelince, Transilvanya ve Eflâk tarikiyle geçtiler. Sigismund, Demirkapı boğazından geçerek, silâh atmaksızın teslimiyet gösteren Vidin'i üçyüz kişiyle zaptettirdi. Orsova beş gün ken kendisini müdâfaa ederek, içindeki Hıristiyan ahâlînin Türk muhafızları dışarı atmak suretiyle gösterdikleri yardım sayesinde Macar Kralı'nın eline düştü. Mevkii müdâfaa etmek ve ordu Tuna'dan tekrar geçmeğe mecbur olursa ric'at hattını muhafaza etmek için oraya ikiyüz kişi bırakıldı⁹⁵⁰. Rakov hücum ile zaptedilerek, muhafızlar silâhlarını teslim etmişseler de, kılıçtan geçirildiler⁹⁵¹. Altmış bin kişiden mürekkep olan Müttefik askerleri⁹⁵² daha sonra Niğbolu önünde toplanarak, altı gün karadan ve nehirden kaleyi sıkıştırdılar.⁹⁵³ Muhafız askerleri kumandanı Doğan Beğ, Bâyezıd'in bu mühim mevkiin imdadına yetişmekte gecikmeyeceğine emîn olduğundan, saldırılara kahramanca mukavemet gösterdi. Doğan Beğ vakit kazanmağa çalıştığı halde, Müttefikler, ve onların arasında bilhassa Fransızlar, sayılarının çokluğuna mağrur olarak, kendilerini sarhoşluğa ve ordunun arkasında gelen kadınlarla sefihâne sohbetlere vermişlerdi. Sultân Bâyezıd'in ismini hakaretle anarak, Boğaz'dan bile asla geçemeyeceğini söylerlerdi. Cesaretleri derecesinde akılsız olan bu adamlar yalnız düşmanlarıyla eğlenmezlerdi, şecâatleriyle yardımlarına koştukları müttefikleri bile acı istihzalarından kurtulamazdı. Müttefikler ordusunun emniyeti o derece idi M, keşif için gönderilen süvariler, Türkler'in altı mil mesafede bulduklarını haber verince, inanmak istemediler; hattâ Mareşal Bosikolt şu asılsız haber ile orduya dehşet vermiş oldukları için habercileri, kulaklarını keseceğini bildirerek,

⁹⁴⁹ Angel'in Bulgaristan Târihi, s. 468.

⁹⁵⁰ Şildberger V'din'i «Baden» ve Bonfinius «Budinum» yazar. Bu ikinci mft ellif Angel'in Orsova yazdığı «Aristum» yapar.

⁹⁵¹ Angel'in Macaristan Târihi, s. 198, Bosifcolt Târihine ve Madam Lösan'ın hâtıralarına atfen.

⁹⁵² Orduda hazır bulunan Schüdberger'in iddiası, Macar ordusu-, nu onbin kişiden fazlaya çıkarmayan diğer müelliflerin iddiasından daha çok itimâda şayandır. Fakat Schildberger Türk ordusuna 200.000 kişi itnâd ile esassız olarak yarıdan ziyâde ilâve eder.

⁹⁵³ Bonfinius, Nikopolis isminde iki şehir zikrediyor: Biri Tuna'-nın sağ sahilinde (Büyük Nikopolis), diğeri sol sahilinde (Küçük Nikopolis). Fakat sol sahilde bu isimde şehir yoktur ve eski Nikopolis memleketin daha içerisinde. (Manner, 7, s. 140 ve 111). Bugünkü Niğbolu şehri, Küçük Nikopolis, Tırno-va civarındaki Nikobi de Büyük Nikopolis'tir.

tehdîd etti⁹⁵⁴. Ordunun ahlâkî vaziyetinin neticesi intizamsızlığa, karışıklığa sebep olmuştu. İleri gelen kumandanların müs-lümanlar hakkında gösterdikleri hor görme ve küçümsemeler, harbde alınması şart olan ihtiyatî tedbirleri ihmâl ettiriyordu. Ordugâhta nöbetçi konulmasına, sevkıyatta keşif yaptırılmasına tenezzül olunmuyordu. Şövalyeler gafleti o dereceye götürmüşlerdi ki, «Gök düşecek olsa mızraklarının ucuyla tutacaklarını» söylüyorlardı. Bâyezid ise, üstünlüğünden haklı olarak emîn bulunarak, daha az gurur ile «Yakında hayvanıma Sen Piyer Kilisesi'nin mihrabında yulaf yedireceğim» diyebilirdi⁹⁵⁵.

Niğbolu kumandanı, mevkii cesurca müdâfaa etti, ve Bâyezid'e tedâriklerini tamamlaması için vakit kazandırmak üzere Hıristiyan ordusunu şu suretle tuttuğu sırada, Pâdişâh serî ve Müttefiklerin müşahede nazarlarından mâhirâne şekilde gizlenmiş bir yürüyüşle, yukarıda yazıldığı veçhile, ordugâhlarına altı mil mesafeye gelmişti⁹⁵⁶. Müttefikler ordusu Osmanlılar tarafından firara mecbur bırakılan birkaç yağmager mârifetiyledir ki, Bâyezid'in yaklaşmasından haberdâr olabildiler. Şu haberi aldıkları zaman, Türk keşif kolları, yâni Azablar ovaya yayılmağa başlıyorlardı. O vakit bütün Hıristiyan gençleri silâhlarına koşmak üzere, sofrayı, kumar masalarını alalacele terkettiler. Kont Dö Never Fransız süvarileri için muharebe esnasında en şerefli mevkii talep etti (önde bunların bulunmasını arzu etti); Türkler'in ne suretle muharebe ettiklerini, onlara karşı ne usûl kullanılmak lâzım geleceğini pek güzel bilen Sigismund, Kont'a bu intizamsız ve silâhları eksik pişdarlara karşı hafif asker gönderilerek ordunun mümtaz kısmını düşmanın mümtaz kısmı, yâni Yeniçeriler ve Sipahiler için saklamak lâzım geleceğini baş-retkârâne ihtar etti. Sir Dukası ve amiral Jan Dö Viyen Kral'ın

⁹⁵⁴ Verto, s. 9. Müellifinin ismi malûm olmayan Sen Deniz Târîhi'nden.

⁹⁵⁵ Daro, Venedik Târîhi, 2, s. 103. (Sultân Bâyezid'in böyle bir söz söyleyeceğine ihtimâl verilemez. Timur Osmanlı memleketlerine musallat ol mayıp da, Yıldırım Roma'yı zaptetseydi, Sen Piyer Kilisesi*ni, torunla mim Ayasofya'yı nuhâlaza et'ği gibi, büyük bir itinâ ile muhafaza edeceğine şüphe yofctu. Mütercim).

⁹⁵⁶ Tacti't-Tevârîh'den telhîs: «798'de yüz otuz bin kadar Macar N'ğbolu Üzerine düşüp, Bvranos Beğ dil (düşmandan haber verecek esir) almağa gönderilirse de düşman nâ-ma'dûd ve medâhil ve mehâric-i mesdûd olduğundan, 'Ne dil alabilir, ne de kal'adan haber almağa yol bulur". Ev-ranos bu haberi Bâyezid'e îsâl etmesi üezrine, Padişah k'mseye haber vermeksizin, gece bir ata binerek, hisar yakınında bir yüksek mahalle çıkar, 'Nidây-ı ra'd-ı şada' (sadâsım gök gürültüsünü andırır nidasıyla) Niğbolu zabıtini «Bre Doğan! Bre Doğan!» diye çağırır. Zâten hisar duvarı üzerinde bulunan, Doğan Beğ sesi tanıyıp, meserretinden oynayarak, koşar; Pâdişâh kararın ahvâl'ni sorar; her taraf muhkem, muhafızlar gece gündüz uyanık, zahire kâfi olduğu cevâbını alarak, hemân avdet eder. Düşman bu mehâta]bıyı işiterek, KraVin emriyle Pâdşah'ı taharriye çıkarlarsa, da, teinç erişenezler.» (Mütercim),

kararını kabul ettiler; lâkin Konetabl Filip Dartuva ve Mareşal Bosikolt şecaatlerine emniyet hissiyle mütehassis ve izzet-i nefislerince müteessir olarak, Sigismund'un, kendilerinin karşısında ve evvelce re'yelerini almaksızın Kosi'nin ve Amiral'in re'yelerini suâl etmesinden şikâyet ettiler ve evvelce söyledikleri sözden rücû etmek istemeyerek Fransız süvarisinin Macar piyadesinden asla geri kalmayacağını, harbde şeref mev-kîinin Fransız süvarilerine âit olması lâzım geleceğini iddia ile, Macar Krah'mn re'yi hilafını iltizâm ettiler. O sözler bütün Fransız gençleri tarafından parlak alkışlarla karşılandı. Müteakiben mecnûnâne gururları vahşete dönüştü; Şövalyeler'in Osmanlılar üzerinde elde etmiş oldukları birkaç küçük muvaffakiyet bunları o derece sermest etti ki, söz alınarak kendilerine teslim edilmiş olan esirleri tamamen kılıçtan geçirdiler⁹⁵⁷. Bu faydasız vahşetin cezası geç kalmamıştır. Bu kanlı mukaddimeden sonra, neticesi Hıristiyan ordusu için o kadar felâketli olacak muharebe başladı. Azablar'dan mürekkep Türk pişdarları Fransız süvarisinin öfkeli hücumlarına mukavemet edemediğinden, kolayca dağıldılar. Yeniçeri safları da bozularak, firara mecbur oldular. Muharebe meydânında onbin Türk na*şısı serilmişti, Bâyezıd'm birinci kol-ordusu, imdâdlanna gelmekte olan kesif Sipâhî hattı arkasında selâmetli bir yer arıyordu. Fransızlar, birdenbire bu ikinci hattın üzerine düştüler, aralarından geçtiler, onları her tarafta perişan ederek kaçırdılar, beş bin kişi öldürdüler. Atlara nefes alacak vakit verilmesini ve Macar süvarisinin gelmesini bekleyerek, asker saflarının tanzim edilmesini ısrarla ihtar eden Kosi'nin ve Amiral'in nasihatini dinlemiş olsalardı, Fransızlar galip kalacaklardı⁹⁵⁸. Lâkin gayret galeyanına kapılarak, Sipâhîler'i bir küçük dağın zirvesine kadar takip ettiler⁹⁵⁹; Osmanlı ordusunun bakiyyesini orada mahvetmeyi ümîd ederlerken, bu mevkie vâsil olunca, önlerinde, bir ormana benzer kırk bin mızrak bulunduğunu gördüler. Bunlar, Osmanlı kuvvetlerinin güzide kısmı idi ki, şimdiye kadar düşmanla karşılaşmaya hazır, bulunuyor, ve Pâdişah'ın hazır bulunuşuyla daha da cesaretleri artıyordu⁹⁶⁰. Şu hâlin icâp eylediği hayret, müteakiben dehşetli bir korkuya dönüştü. Fransızlar korktular, dağıldılar, kaçmağa çalıştılar. Lâkin saflarını tanzim eden Türk süvarisi ric'at hatlarını kesti. Hücum edenler de şiddetli

⁹⁵⁷ Sen Deniş Târihinden naklen Verto.

⁹⁵⁸ Verto, Kitap: 6, s 12 ve 13.

⁹⁵⁹ İdrîs, Sa'dü'd-dîn bu tepeden bahsederler ki, orada Bâyezıd Doğan Beğ'le konuşmuştur.

⁹⁶⁰ Sen Deniş târihinden naiJen Verto, 12.

hücum altında kalarak, ve her taraftan kuşatılmış buldukları halde, intizamsızlık içinde muharebeye mecbur olarak, kurtulmanın yolunu . araştırmağa başladılar. Amiral Jan Dö Viyen, umûmî bir ric'at hareketi için kumanda vereceği sırada, etrafında Fransızlık şerefine sâdik kalan on iki şövalyeye yüksek sesle «Hayâtımızı namusumuzla satın almaktan Allah bizi muhafaza etsin. Müdâfaa etmeli, yahut ölmeli!» diye bağırdı⁹⁶¹. Müteakiben, bunlar düşman mızrakları içine koşarak, şanlı bir ölüme nail oldular. Dük, başlıca silâh arkadaşlarından yirmidört kişi ile esîr edildi. Prens Hanrı Dö Bar, Sir Dö Kosi, Lâtrimovil, bunların arasında idi. Macar ordusu Fiansızlar'ın yalnız bin adım arkasında harb safı teşkil etmiş idi. Eti-yen Laskoviç sol cenaha kumanda ediyordu. Eflâklılar Prens Mirce kumandasında sağ cenahı teşkil ediyorlardı. İstiryalılar, Bavyeralılar Her-mann Dö Silli, Palâtin Elektörü ve Sigismund kumandasıyla merkezde idiler. Fransızların Osmanlı ordusunun güzide kısmının üzerine hücumdan perişan bir halde dönüşlerim gören Macar ordusunun iki cenahı firar etti. Sigismund'un gizliden gizliye düşmanı olan Laskoviç, kumandası altındaki fırka ile, hıyânetkâr müttefik Mirce Eflâklılar'la birden bire ric'ât ettiler. Palatin elektörü ile Hermann Dö Silli maiyetlerindeki Bavyeralüar ve İstiryâîlar ile düşmanın hücumuna yalnızca mukavemet ettiler; Fransız firarilerini saflarına alarak, oniki bin kişilik bir kuvvet teşkil etmiş oldukları halde, Türklerin üzerine hücum ettiler.⁹⁶² Bunlar Yeniçeriler'! çiğnemiş, ve Sipahi saflarına perişanlık vermiş oldukları halde, Bâyezıd'in müttefiki olan Sırbistan Kralı beşbin kişi ile imdada yetişti⁹⁶³, ve zaferin yönünü tâyin etti. Macar Kralı'nın kumandasındaki fırka mahv oldu; bütün Bavyera Şövalyeleri⁹⁶⁴ ve Avusturya Şövalyeleri'nin ekserisi sancaklarını müdâfaa ederek, şerefleriyle öldüler. Hermann Dö Silli ve Nürenberg Şatosu sahibi, Sigismund'u kendi vucudlarıyla muhafaza ederek, muharebe mevkiinden

⁹⁶¹ Dukas, 13, fi. 27.

⁹⁶² Macar târihlerine müracaata hacet kalmadan, harbi gözleriyle gören Schildberger*'in ifâdesi, Daro'nun esassız olarak Marır-lara isnâd eylediği şu ithamı kâfi derecede reddeder: «Macar ordusunun onlara imdâd etmek için hareket etmediğini görerek muztarip oldular.» (Venedik Târihi 2, s. 107). Zâten Fransızların Azaplar, Yeniçerilerle Sipâhîler'e karşı hücumları bahsinde Schildberger'in söylediği söz, müellifi meçhul Sen-Denis Târihi'nin ifâdesine tamamen uygun düşer.

⁹⁶³ Şıldıberger, yalnız binbeşyüz' diyorsa da, diagi hatâsı olmalıdır. Angel'in Macaristan Târlhi'ne müracaat, s. 202.

⁹⁶⁴ Şıldbertger, kendi efendisi olan Lihenhart Reışertliger'den başka Verner, Nebzenoer, Köhler, Klisner n&nunclaKi şövalyeleri d« zikreder.

çıkardılar; Tuna kenarında bulunan bir sandala götürdüler. O anda idi ki Gran Piskoposu ile kardeşi Kanije'li Etiyen de sandalın içine kendilerini atabildiler; düşmanın oklarıyla takip olunarak, ve fakat kendilerini bundan böyle emniyette bularak, sandalı nehrin akışına bıraktılar. Silli ve Nikola Dö Gar-ra (Palatin elektörü) Kral'ı tehlikeden uzaklaşmış gördükten sonra, onu takip etmek üzere diğer bir sandala atladılar. Kudüslü Aziz Yahya Şövalyeleri tarikatının reisiyle beraber -Tunâ*nm denize karıştığı yerde bulunan-Venedik ve Rodos müttelik donanmasına yetişebildiler. Bu donanma kendilerini Kostantiniyye ve Rodos yoluyla Dalmaçya'ya ulaştırmıştır.⁹⁶⁵

Pâdişâh muzafferiyetten sonra, ordugâhını Niğbolu önünde kurup, müteakiben harb mevkiini görmeğe çıktı. Sahrada bulunan birçok na's-ları -ki birkaç müverrih altmış binden fazla bir miktara çıkarlar- görünce, gözlerinden hiddet yaşları boşalarak, bu kadar Müslüman'ın muharebede, yahut Fransızlar'ın çadırında öldürülmüş bulunmasından dolayı ıztıraptan inlercesine intikam almağa yemin etti. Korkunç tasavvurlarda bulunarak, ertesi gün bütün esirlerin huzuruna toplanmasını emretti. Boğazlarında ip, elleri arkalarına bağlanmış onbinden ziyâde esîr görüldü. Bunların arasında Bavyera asilzadelerinden birinin uşağı olan Şildberger nâmında ve henüz onaltı yaşında bir delikanlı bulunuyordu kî, otuzdört sene esaretten sonra, hürriyetine kavuşarak, kendisinin bir mucize kabilinden kurtulduğu katliâmın sâde ve müessir hikâyesini bırakmıştır. Padişah, Osmanlı askerlerinin ruhlarına verilecek müthiş tarziyenin şahidi olmak üzere, Kont Dö Never*i huzuruna getirtti. Prens, kendisi ve felâket arkadaşlarından

⁹⁶⁵ Aşık Pâşa-zâde, bu muharebeyi tasvîr eden Osmanlı müelliflerinin en ziyâde itimada şâyân olanıdır. İnanılmayacak derecede çok olan esirlerin adedim söylerken muharebede hazır olan Timurtaş Paşa-zâie Umur Beğ*i şahit gösterir (Vatik-'m'-daki elyazısı, s. 138). Bundan başka Duka'ya (13, s. 21); Hal-kondil'e (kitap: 2, s. 24); Franzese'e (kitap: 1, s. 14, Alter'in tab'ı, s. 14) bakınız. Müracaat olunacak şâir eserler: Fransız müelliflerinden: Bosikolt Târîhi; Madam LÖ San'ın Hâtıraları; müellifi meçhul Sen-Deniz Târîhi; Verto'nun Malta Târîhi (kitap: 6); Turuç; Katona; Bonfinius; Engel, Macaristan Târîhi (2, s. 196-202); Ulah Târîhi (s. 160); Bulgarlar Târîhi (s. 468). İtalyan müelliflerden: Sansovino, Veneçiya 1573 (s. 34); Paolo Civvio; (Aldos tab'ı, 1541, s. 5); Bernino'nun Târîhi Hatıratı (s. 29); Bozio (c. 2, s. 4). Gibbons ve Schildberger. Osmanlı müelliflerinden: Sa'dü'd-dîn (Brâtutu'da) (s. 181-185); Cihân-nümâ (s. 684); Neşri (s. 100); İdrîs; Hezânfea; Ravzatü'l-Ebrâr. Stiryalı müverrih Julius Sezar, Siyasî ve Mezhebi Târîhinde Stiryâ Vekayîi nâmındaki hacimli eserine müracaat edilmesini söyler (c. 3, s. 312-314). Onun zikrettiği Silejensa ve Hâgenensa Vekayî-nâmeleri'nden ikincisi muharebe târihini 24 Eylül olarak tâyin ediyor. Halbuki Bonfinius 29'unda gösteriyor; Fransızlar da 28'inde olduğunu söylerler; Hâgen Vekayî-nâmesi «Muharebe Sen-Mişel Yortusu'ndah evvel olmuştur» diyor. Engel'in Macaristan' Târîhi'nde (c. 2, s. 200) söylediğine nazaran, muharebe bir sah günü vuku bulmuştur.

haylisi için afv dileğinde bulunduğundan, onun ve başlıca şövalyelerden sekseninin hayâtına ilişilmedi. Bâ-yezid hepsinin öldürülmesi işaretini verdi. Bütün esirler arkadaşlarının işkencelerinde hazır bulunmağa mecbur, edildiler. Bir takımı cellâdlara teslim olunarak, başlan kesildi; diğerleri güz darbeleriyle helak edildiler.⁹⁶⁶ Üç arkadaşının ayağı dibinde öldüğünü görmüş olan Şild-berger'e sıra gelince, Bâyezid'in oğlu esirin genç olduğunu babasına hatırlattı. Yaşı yirmiden aşağı bir gencin idamına âdetler müsait olmadığından, Şildberger diğer beş delikanlı ile beraber afvedildiler. Beş Bavyera asilzadesi ve bilhassa Jan Cref cezanın tatbik edildiği yere kadar ip-lerle çekilerek, başları kesilmiştir. Gref, son nefesini vermezden önce yüksek bir sesle «Elveda! Biz kanımızı Dîn-i İsâ için döküyoruz. Bugün, eğer Allah isterse, göğe çıkacağız» diye bağırdı, ve müteakiben başı toprağa düştü. Bu kıtal güneşin doğuşundan batışına, saat dörde kadar aralıksız devam etti⁹⁶⁷. Nihayet devlet büyükleri bu müthiş manzaradan müteessir olarak, Pâdişah'ın ayağına kapanıp, merhametini dilediler. Onbin Hıristiyan'ın kanı şimdilik intikamını teskin etmiş olduğundan, beşte birini ayırdıktan sonra, bakiyyesini onları ellerine geçiren Müslümanlar'a dağıttı.⁹⁶⁸ Hükümdarın hissesine isabet eden Şildberger, Burgonya Dukası

⁹⁶⁶ Schildberger, 2, s. 3. Osmanlı müverrihlerinden yalnız Hezâ-rıfen esirlerin umûmî surette katledilmiş olduklarını söylüyor ve bunların topuzla tepelenmiş olduklarını ilâve ediyor.

⁹⁶⁷ Şildberger, 2, s. 13.

⁹⁶⁸ Niğbolu muharebesinde onbin esirin idam edildiğine dâir gerek Hammer'in, gerek diğer Avrupa müverrihlerinin me'hazi Schild-berger ile müellifi belli olmayan Sen-Denis Târihi olduğu anlaşılıyor. Müttefikler ordusu Osmanlı esirlerini daha evvel idam etmiş oldukları için «El-bâdîyu azlem» kaidesine uygun olmuş olurlar. Lâkin Osmanlılar'ın o kadar esiri öldürmüş oldukları târihî bir hakikat değildir. Schildberger Niğbolu muharebesinde adetâ bir çocuk idi. O çocukluk çağında görmüş olduğu bir sahrayı, bir binayı otuzbeş-kırk sene sonra görmüş olsa, sahra ve bina küçülmüş gibi gelir; hafıza bir nevi fotoğraftır ki, zamasi geçtikçe sakladığı şeyleri büyütür. Niğbolu'da henüz çocuk olan ve ahvâl-i harbiyenin umûmî, cihetlerini kavramaktan âciz bulunan Schildberger-gurur sarhoşu olan- müttefikler ordusunun fecî hezimetinden dolayı elbette pek korkmuş idi. Psikolojik durumu şu halde bulunan bir çocuğun şahadeti ne kadar itimâda şâyân olabilir? İkincisi, bu çocuk bu kadar sene Osmanlı memleketlerinde "kaldıktan sonra memleketine dönerek bir seyahatname neşretmiş. Seyahatnamenin umûmî râğbete mazhar olması için kitapçılar-gariplikler merkezi olan- Şark hakkında acâib malûmatı ihtiva etmesi ve özellikle o zaman Avrupa'yı sarsmakta olan Türkler'in barbarlığından bahsetmesini arzu edecekleri de tabîi idi. Binâenaleyh müverrihlik, vak'a-nüvislik me-- ziyyetlerini hâiz olmayan Schildberger'in Seyahatnamesi «tarihî eser» unvanına güç yakışır; hattâ çocukluğunda şövalyelerin hademesinden olmasına bakılırsa, o vakit lisânını iyi yazmak iktidarında olamayacağı gibi, esaret müddetinde de elbette yazma sanatını tahsil edememiş olacağından, acaba bu eseri kendi mi yazmıştır, yoksa, bir kitapçı istediği gibi yazdırarak Schildberger'in imzasını satın mı almıştır? Muharebenin birçok safhalarını gösterdiğine ve güya müttefiklerin galebesine birkaç defa ramak kaldığına dâir olan ve bizim târihlere kaabil-i tatbik olmayan

ve yirmidört şövalye ile birlikte Niğbolu kalesine hapsedildi. Bunların esaretleri esnasında, Sigismund Haçlı donanmasıyla, Kostantiniyye' den gelerek, Gelibolu'nun önünden geçti. Küçük gemileri ve tecrübesiz gemicileriyle Venedik, Rodos deniz kuvvetlerine karşı ciddî bir muharebeye tutuşamayan Türkler, esirleri deniz kenarına dizerek, yüksek sesle istihza edip, Kral'ın gelip de bunları satın almasını ihtar ettiler. Haşmetli firarinin, müttefikleri olan Fransız şövalyelerini kurtarmak üzere, her türlü vâsitalara teşebbüs etmesi için bu müstehzîyâne davete lüzum yoktu. 1397 başlarında, Venedik hükümetinin iane nâmıyla her sene ödemeyi taahhüt etmiş olduğu yedi bin duka'yı Sigismund bunların kurtuluşuna sarfetti⁹⁶⁹. Fransa ve Kıbrıs Kralları da ona iltihak ederek, kurtarma işini çabuklaştırmak için Pâdişah'a kıymetli hediyeler gönderdiler. Luzi-nan onbin duka kıymetinde, gayet güzel işlenilmiş bir altın meyve tabağı takdim etti. VI. Şarl bir doğanlık, üç hayvan yükü erguvanı kumaş, Büyük İskender'in zaferlerini tasvir eden Arras kalıçeleri gönderdi. Nihayet ikiyüzbin duka mukabilinde - Gelibolu'dan gelişlerinden beri Bursa' da Bâyezid'in sarayı yanında mevkuf-Fransız şövalyelerinin hürriyetleri iade olundu. Fransa amirali muharebede ve Konetabl ile Kosi Bursa hapishanelerinde telef olmuşlardı. Mareşal Bosikolt ve Kui Dö Lâtrimovil daha bahtiyar oldukları cihetle, kurtulan

ifâdeler, tatlı tatlı okutmak için hikâye kitaplarına yakışır tafsilâtta sayılmağa sezâyerdirdi. Schildberger'in, Niğbo-lu'daki Osmanlı ordusunu 200.000'e çıkarmasında yandan ziyâde mübalâğa olduğunu Hammer dahî tenkîd etmiştir; bu da onun ne kadar az inanılmağa müstehak olduğunu gösterir. İmzasız Sen-Denis Târîhi ise, bu kadar da tenkide değmez. Türkler niçin onbin esîri idam etsinler? O zaman Avrupalılar ellerine geçirdikleri Müslümanları korsan gemilerine bağlayarak kürekçilikte istihdam ederlerdi. "Arasına esirler mübadele edilirdi. Osmanlı ordusu onbin esirden de bu veçhile istifâde eder, yahut o asrın umûmî usûlünden olduğu üzere, bir bedel mukabilinde satardı. Hammer'in esirler hakkında Altıncı Kitap Not: 34'de Âşık Paşa-zâde'den naklettiği rivayet, Tâcü't- Tevârîh'de dahî dercedilmiştir ki, Umur Beğ'le görüşmüş olan tarihçi, o ma're-kede hazır olan Timurtaş-oğlu Umur Beğ'in yalnız kendi ellerine giren esirin ikibinden ziyâde olduğunu mutazammındır; işte bu da esirlerin idamına değil, onlardan istifâde olunduğuna" delâlet eder Esîr idamına dâir-eski müverrihlerin birşey dememiş olmalarına aykırı olarak- onikinci asrın (18. asır) bidayetinde yaşayan, yâni, Niğbolu muharebesini vukuundan üç-yüz bu kadar sene sonra yazan ve me'haz göstermeyen Hezari1-fen, bir efsânenin nakliyle ibrâz-i marifet etmiş olmalıdır. Bütün târihî gerçeklerimizi şâibelerden âzâde addetmeyip; lâkin Osmanlıların ve esirlerin asilzadelerim ava götürecektik kadar nazikâne muamelede bulunan veyahut Avrupalıların ifadesince, o derecede bir tam-şövalyelik gösteren Sultân Bâyezid'in ulüvv i cenâb ve mürüvvetine kat'iyen muhalif olarak, onbin müdâfaadan mahrum esirin öldürüldüğünü ve hiç olmazsa bu sözün büyük bir mübalâğadan hâli olmadığını, mâhiyyetleri teşrih olunan rivayetlerle tasdik etmekte ma'zûruz. ⁹⁶⁹ Angel, Macaristan Târîhi, c. 2, s. 203. Bu iane mukavelenamesi 1381'de akdedilmiş ve Fransa asilzâdegânının kurtuluşunda kullanılan para 16 kânun-ı sâni 1397'de ödenmiştir.

esirler arasında bulundular. Fidyeye ödendiği zaman, Pâdişâh, Kont Dö Never'e müsbade ettiği sırada, şu sözleri söyledi:

«Bir daha benim aleyhimde silâh kullanmamak üzere ettiğin yemini bana iade ediyorum; eğer şerefini muhafaza eder bir adam isen, bil'akis 3erîan ülke almağa ve Hıristiyanlığın bütün kuvvetini aleyhime toplamağa davet ederim. Şan ve şöhret kazanmak için yeni fırsatlar tedârik itmekle beni mahzûz etmiş olacaksın.»⁹⁷⁰.

Ziyâde av meraklısı olan Bâyezid, asil mahbusları iade etmezden ev-vei kendilerini bir doğan avına götürdü; yedibin doğancı ve alübin sekbandan aşağı olmayan maiyyeti halkının ihtişâmıyla onlara hayret verdi.⁹⁷¹ Av köpeklerinin arkasına ipekli örtüler, parsılara mücevherli tasmalar konulmuştu. Bâyezid'in saltanatından beri doğancılar Pâ-dîlah'ın av takımını teşkil ediyorlardı; dörde takûm edilirler: Asıl doğancılar, Çaylak avcıları, Akbaba avcıları, Atmaca avcıları.⁹⁷² Sekbanlar daha sonraları Yeniçeriler'e ilhak olundu. Üç alay Samsoncu, Zağarcı, Turnacı dâhil olmamak üzere, Sekbanlar'ın yekûnu otuzüç alay idi Bu alayların dört büyük zabiti⁹⁷³ bizim zamanımıza kadar Yeniçeri Ağalarımın maiyyetinde en büyük zabit idiler. Osmanlûar'ın almış oldukları efkâra göre, büyük zabitler o hizmetlerindeki vazifelerine benzetilerek verilmiş unvanlarla necâbet kazanırlar. Nasıl ki küçük Yeniçeri zabitleri do matbah hizmetlerinden kaynaklanmış unvanlarla⁹⁷⁴ anılırlar. Şu garabetin sebebi, Asyalılar'ın eski zamanlardan beri yerleşmiş fikirlerince, av muharebenin en güzel misâli olduğu gibi, yiyecek de kavganın en mühim gereklerinden biri bulunmasından ibarettir.⁹⁷⁵

⁹⁷⁰ Gibin (Gibbons) s. 326, Daro, Venedik Târîhi, 2, 108. Verto, Malta Tarl-kati Târîhi, s. 15. Gibin, bu nutku istediği şekle sokmuştur.

⁹⁷¹ Hal konu as'a nazaran (kitap: 3), yedibin Doğancı ve altübin köpek. Şerefü'd-dîn Yazdı Gibbons'un 326'ıncı sahîfede dediği gibi, «A round number of 14.000 officers and servants of the chace.» (Yuvarlak rakamla 14.000 subay ve hademe) de ğil, fakat onbin kadar köpek muhafızı (Sekban) bulunduğunu söylüyor.

⁹⁷² Devlet-i Osmâniyye'nin Teşkilât ve Usûl-i İdaresi kitabına bkz, c. 2, s. 37. «Doğan» kelimesinden «Doğancı», Lâtince «fal-co lanarius»un Türkçesidir; «falco communis», «şahin» kelimesinden «Şahinci», âdf şahin avcısı; «falco palumbarius», «çakır»dan «Çakırcı», akbaba avcısı demektir; «nisus» «atma-ca»dan Atmacacı, atmaca avcısı demektir.

⁹⁷³ Devlet-i Osmâniyyenin Teşkilât ve Usûl-1 İdâresi, s. 203, 208. Bu zabitlerin unvanları, daha önce yazıldığı veçhile, Çonbaei, Saka-başı, Aşçıbaşı idi. Alayın üç büyük zabiti bunlardır.

⁹⁷⁴ Şildbenger, s. 17; İstiryâ vakayınameleri Türkler'in bu birinci İstîlâsından bahsetmezler.

⁹⁷⁵ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 1/200-220.

Türkler'in İstirya Ve Macaristan'a Girmeleri

Bâyezid; şu parlak muvaffakiyetini payitahtından bütün Asya hükümdarlarına ilân etti.⁹⁷⁶ Mısır Sultânı'na, Irak-i Acem ve Irak-ı Arab hükümdarlarına, Ermeniye'de saltanat eden muhtelif hükümdar aileleri reislerine gönderilen sefirler birçok harb esiri götürüyorlardı. Yalnız Mısır Sultâm'nın hissesine eskiden Hıristiyan ordusu asilzâdegânı naiyyeti hademesinden bulunan altmış esir isabet etmekte ve bunların arasında Macar beğlerinden biri bulunmakta idi.⁹⁷⁷

Hıristiyanların Niğbolu duvarları önündeki mağlûbiyetlerini Sava üzerinde Metroviçe'nin zaptı ve Türkler'in İstirya'ya duhûlü takip etti (396/799). Pâdişah'ın askeri üç gün muharebeden sonra, bu ülkeye yönelerek Petao şehrini yakarak, ahâlisinden onaltı bin kişiyi esir aldılar⁹⁷⁸. Osmanlı ordusunun bir ikinci fırkası Niğbolu muharebesinde Hıristiyan ordusunun sağ cenâhiyle herkesten önce firar etmiş olan hâin Laskoviç'in kumandasıyla Sirmi'yi istilâ etti. Laskoviç, Macaristan Kralı hakkındaki garazından dolayı, Bâyezid'in bir kızını Ladislas Dö Napoli'ye almak⁹⁷⁹ ve bu prensi Pâdişah'ın yardımıyla Sigismund'un yerine geçirmek için muharebede bulunmayı tâahhüt etmiş idi⁹⁸⁰. Ancak her iki hâinâne tasavvurunda muvaffak olmadı; Jan Dö Marot, onu Pozeğa yakınında mağlûp ederek, tekrar Sava'dan geçerek Bosna'ya girmeğe mecbur etti. Bununla beraber Laskoviç'in askeri Sava Drava, Tura nehirleri arasındaki memleketlerin cümlesini harâb ettiler; o dereceye kadar ki, bunlar geçtikten sonra şu mıntıkların eski mâmurluklarına delâlet edecek şeyler kasaba ve köy harabelerinden ibaret kalmış idi⁹⁸¹.

Türkler Bosna tarafından İzvornik'e kadar gittiler. Mirçe'nin Evranos ğ karşı

⁹⁷⁶ Hulâsa ve Müstahrecât'da (c. 4, s. 673) Bursa Hâkimi'ne umûmî şenlikler tertîb edilmesini emreden fetihnameye bakınız. Mektubun târihi 11 Sater (7 Aralık 1395) 'dir. Bu halde ya bir târih yanlışlığı vardır yahut mektup Niğbolu Hisarı altında kazanılmış diğer bir muzafferiyete aittir. (Müverrih senesini göstermiyorsa, İstanbul matbuu Münşeât'ın 120-122. sahîfele-rinde münderiç bu fetihname «evâsıt-i şehr-i saferi'l-muzaf-fer sene 798. Be-yurt-ı Niğbolu.» ibaresiyle hitâm bulur. Lâkin Bursa kadısına tahsis edilmiş değil, bütün memlekete yazılmıştır. 798 târihi 1395 senesine tesadüf eder.)

⁹⁷⁷ Schildberger -ki yaralan mâni olmamış olsaydı o da hade-me-i hâssa yanında bulunacaktı - bu asilzadeyi «Höder» diye isimlendiriyor.

⁹⁷⁸ Şildbenger, s. 17; İstirya vakayinameleri Türkler'in bu birinci İstilâsından bahsetmezler.

⁹⁷⁹ Ladislas İslâmiyet'i kabûl edecek idi demek olur (Mütercim).

⁹⁸⁰ Bonfilius, aşere, 3, 2, s. 384; Angel, Macaristan Târihi, 2, s. 203.

⁹⁸¹ Angel, Sırbistan Târihi, s. 351, Vertao'dan naklen.

Eflâk'ın geniş ormanlarında gösterdiği kahramanlık, tahrîb selini durduramadı. Evranos müstahkem bir ordugâha çekilerek, Eflâk-hlar'ı ric'at etmeğe zorladı ve memleketi metbûunun hükmü altına dâhil etti⁹⁸².

Bâyezid için Niğbolu muzafferiyeti ve bunun sağladığı menfaatler kefi değildi. Galebeye alışmış olduğundan, vâkî olan muzafferiyetlerin den mahirce istifâde etmesini de bilirdi. Payitahtına döner dönmez, beş sene Yani Paleolog'un vefatından beri bir askerî fırkasının abluka altında tuttuğu Kostantiniyye'ye tekrar gözlerini çevirdi. Manuel'in cülusundan şu vâsil olduğumuz zamana kadar cereyan eden vak'aların irtibatını kurabilmek, bu müddet zarfında Bizans hükümetiyle Pâdişâh arasındaki düşmanca veya dostça münâsebetleri anlamak için, burada Manuel'in hükümrانlığının başlangıcına kadar çıkmak gerekiyor. Yukarıda görmüş olduğumuz veçhile, Manuel pederinin vefatıyla boşalmış olan tahtına oturmak için, Bursa'dan firar ederek-bundan dolayı tâbîi bulunduğu- Pâdişah'm hiddetini celbetmişti. Evvelâ bu hiddeti teskine çalışmış ise de,- Kostantiniyye kiliselerinden birinin camie çevrilmesi ve payitahta bir kadı ikamesi hakkında Bâyezid tarafından vuku bulan teklifi cesur bir şekilde reddetmiş idi. Pâdişâh ile Manuel arasında yeni ve alenî bir münâsebet kesilmesi sebeplerini Halkondil ve Franzes bize, diğer müverrihlerden daha güzel öğretirler, imparator cülusundan az sonra kardeşi Teodor ve kendisi gibi Devlete tabî diğer birkaç prens ile beraber Siroz'da Orhan'ın sarayına gitmişti. Bu prensler arasında Sırbistan despotu Etiyen, Vardar (Aksius) üzerinde kâin mıntıkanın hükümdarı olup Tuvarko'nun oğlu ve Dragezes'in kardeşi bulunan Kostantin, Epi-damnus ve Monambaziya prensi Pol Mamas bulunuyorlardı. Mamas, Pâ-dişah'in huzurunda Teodor'u şehirlerinden birini cebren zaptetmiş olmakla itham etti. Bâyezid saltanat hukukuna böyle alenî bir surette taarruz edildiğini haber alınca, hiddetine pâyân olmadı. Andronikos'un oğlu Yani i j; ti kam almak için fırsattan istifâde etti; son İmparator'un kendisine ve oğluna kötü muamelesini hatırlatıyordu. Silivri Hâkimi sıfatıyla Bâyezid' in sarayına kabul olunduğundan, bu mes'elede metbûunu yalan ifâdelerle o kadar gazablandırdı ki, Bâyezid Teodor'u kendi eliyle öldürmek istedi; lâkin nefesine hâkim olarak, bu işi veziri Ali Paşa'ya bıraktı. Ali Paşa Sultân'm emrini bir müddet te'hîr ettikten ve bedbaht Prens'den kıymetli hediyeler aldıktan sonra, icra eyledi. Siroz

⁹⁸² Lusius, kitap: 5, s. 490, Şimık'in Bosna Târihinde, Halkondil, 2, 25.

mülakatını müteakip Manuel ile Tuvarko'nun oğlu Kostantin, bir daha Bâyezid'in sarayına dönmek üzere, karşılıklı olarak yemîn ettiler. Kostantin, ihlâ-sına teminât olmak ve îzzü'd-dîn'den boşalıp da nıkriye müptelâ olmasıyla beraber Yani Paleolog'un împaratora rağmen evlendiği Trabzon prensesinin kaybedilmesine mukabil olmak üzere, kendi kızını Bizans İm-paratoru'na va'd etti. Müttefik prenslerin-Kostantin Vardar üzerindeki memleketine, Teodor Peloponnes (Mora) mıntikasına, Manuel Kostan-tiniyye'ye dönmek için- henüz ayrılmış buldukları bir zamanda idi ki, Ali Paşa yeniden Kostantiniyye'yi muhasara ederek, împarator'a, tâ-bîlik vazifelerini ifâ etmesi zımında, Pâdişah'ın huzuruna gelmesini ihtar etti. Ali Paşa zahiren memuriyetini icra ediyordu; lâkin gizlice İm-parator'a, va'd ile geçiştirip, hakîkî bir suretle itaat etmemesini tavsiye etti. Pâdişâh, emirlerini hükümsüz bırakmak için împarator'un hiyle yoluna saptığını görerek, Niğbolu muharebesinden evvel başlanılmış, altı seneden beri neticesiz devam etmekte olan muhasarayı şiddetlendirmesini vezirine tebliğ'etti. Kostantiniyye ahâlîsinin çoğu, açlıkla ölmektense şehrin Türkler'e teslîm edilmesi lâzım geleceğini gizlice, ve nihayet alenî surette söylemeğe başladılar. Andronikos'un oğlundan Silivri'yi almak isteyen Bâyezid, amcası Manuel'in yerine onun hükümdarlık tahtına davet edilmesini mahsurlara tavsiye etti. Fakat İmparator itaate mecbur olarak, ve hâline nazaran en müsait olabilecek şekli elde edebilmek üzere Pâdişah'ın malûmatı olmaksızın yeğeniyle haberleşerek, payitahttan ibaret kalan Bizans împaratorluğu'nu, bütün hazînelerini serbestçe kullanabilmek şartıyla, terkedip, Mora ile iktifa edeceğini va'd etti. Yani' nin verdiği söz üzerine, İmparator Manuel İstanbul'dan Yunanistan'a gitti. Daha sonra zevcesiyle genç oğlunu orada bırakarak, Türkler aleyhinde yardım istirhamı için-Milan'a, Cenova'ya, Floransa'ya, Fransa'ya, Al-msnya'ya gitti. Bir faydası olmadı; bu hükümetlerin hiçbiri, eski memleketlerini tekrar zaptetmek için İmparator'a yardım etmek istemedi. Md-nuel'in çekildiğinden beri Kostantiniyye'de Yani Paleolog hüküm sürü-yordu. Ancak Pâdişah'ın ittihâz ettiği siyâset yolu sayesinde nail olduğu hükümdarlık nüfuzunun ilk icrâatı olmak üzere düşmanın talebine muvafakatle, yeni bir kiliseyi camie çevirerek, şehirde de bir kadı ikame eyledi⁹⁸³. Ondan sonra Sultân'a senelik onbin duka vergi itasına muvafakatle beraber, şu sırada payitahtını

⁹⁸³ Halkondll, 1, s. 12, 15, ve 2, 25; Franzes, 13; Dukas 15, s. 30.

muhakkak bir harâbîden muhafaza eden ancak Sadrâzam'ın hiyleleri olduğu cihetle, her sene Ali Paşa' ya altın ve gümüşle dolu on balık göndermeğe mecburiyet gördü⁹⁸⁴.

Osmanlılar'ın açtıkları cami, islâm'ın istilâsından beri İmparatorun zaafından istifâde ile Kostantiniyye'de te'sîs olunan Müslümanlara mahsus mâbedlerin dördüncüsü idi. Bâyezid'den evvel Halife Süleyman, Selçuklu Hrkümdarı Ertuğrul* Salâhü'd-dîn Eyyûbî, Müslümanlar'ın serbestçe dini farzlarını eda etmelerini ve Bizans İmparatorluğu payitahtında bir câ-mî yapılmasını talep etmiş, ve bunu kabul ettirmiş idiler;⁹⁸⁵ lâkin bir mahkeme te'sîs ve bir imam ve bir kadı tâyini ve hattâ şehrin müştemilâtından bir kariyeye Türkmen ahâlî iskânı I. Murad'm oğluna kalmıştı. Bitini (Bitinya) taraflarından gelmiş olan bu ahâlî-i müsta'me-re (koloni ahâlîsi), Göynük ve Taraklı Yenicesi halkından idiler. Bâye-zid'in sukutundan sonra imam ve kadı ile beraber Kostantiniyye'den çıkarılarak, payitahta yakın Göynüklü kariyesine yerleştiler.⁹⁸⁶

Bâyezid, Bizans İmparatorlarına bu yeni hakaret eserini kabul ettirmiş ve Şark Hıristiyanlarının memleket merkezindeki surlar içinde İslâm'ın Hilâl'ini diktirmiş olmakla iftihar ettiği halde, Avrupa ve Asya' daki fetihler silsilesine devam etti. Timurtâş Asya'nın kuzey ve doğusunda devletin hududunu genişletmeğe memur oldu; Avrupa'yı gelince Padişah bu kıt'anın

⁹⁸⁴ Sa'dü'd-dîn, Nesrî, varak: 101. (Hattâ mervidir ki Alt Faşa'ya zahiren götürdüğü hedâyâ'dan gayrı, on adet büyük, mâftlniu eevltrinl zer ve sî mile pür edüb, bâzı me'küiât iş piyâfşt tarSSi tfcere irsal eylemiş... Tarakçı ¥'eniçesi'nden ve pöynük'derj evler goçürüb, istanbul içinde bir mahfcjie-i azîm_e peyda efcidiler, ve mescid ve cami1 bina ve kadı ve imâm ve hatîb tâ'yîn ve ol «enenin cizyesini enva-ı tuhaf ve hedâyâ istifâ ederek, avdet buyurdular.) (Tâcüt-Tevarîh'den, cild: 1, s. 148 ve 149.)

⁹⁸⁵ Konstan, de Administ kitabında (bâb: 16), Araplar Câmîi'nin 822'de tahta çıkan Kekeme Misel zamanında inşâ edilmiş olduğunu ifâde ediyor. Fakat bu yanlıştır: Çünkü bu camiin müessisi zannettiği Mesleme 121/738 senesinde vefat etmiştir. Diğer camiler hakkında Dö Kanj'ın eserine (c. 2, s. 264), Bratutu'da (s. 192) Sa'dü'd-dîn'e bakınız.

⁹⁸⁶ Göynüklü (Giynikli değil), ismini Karadeniz sahilinde bu muhacirlerin Göynük'den almıştır. Neşri, varak: 101; İdrîs, onü-çüncü fıkra; Muhyi'd-dîn, varak: 30. Hadîf'nin manzum ve-kayînâmesi şöyle söyler:

«Tekür dağında dahî vardır anlar
ki bir köyde ana Gcynüklü derler»

(İhtüâfât-ı vakıayı (yâni Timur ile Yıldırım Bâyezid arasındaki muharebeleri ve Osmanlıların mağlûbiyetini) istanbul tekûru işidüp sevüncünden raks itdi. Derhâl dellâllar nida it-dirdi. 'Tiz şehri Kostantin içre bir müsülmân kalmasun. Yoksa cümlesini kırarım' diye ümmet-i Muhammed'e bir gün mehil verdi. Kimi berren ve kimi bahren istanbul'dan çıkup Edirne ve Tekfur-dağı câniblerine gelirken kemîn-gâhlar içre Bizanslılar âmâde olarak haylî ibâdu'llahı şehîd etdiler. Ev-üyâ Seyahatnamesi, c. 1, s. 93». Hammer, Bizanslıların bu vahşîliklerini bahis mevzuu etmiyor. O zamanın barbarlığı hangi tarafa âit olduğu anlaşılır. Mütercim.)

güneydoğusunda bizzat fetihlerini artırmayı tasarladı. Kengin yahut Çankırı az vakit içinde Timurtaş'ın eline düştü. Her ikisi de Kızılırmak'a Şirinsu ve Acısu aralarında bulunan bu şehir dördüncü asırdan beri Paflagonya Krallarının payitahtı idi⁹⁸⁷. Çankırı'nın fethi birbiri ardınca Divriği, Darende, Behısnı, Malatya, Kemah şehirlerinin elde edilmesini sağladı. Sivas'ın kuzeydoğusunda iki günlük mesafede ve Çiçek Dağı'nın (Skedisus) doğu yamaçlarında bulunan ve güneybatıdan Hasan Dağı'yla (Anti-Toros) mahfuz olan Divriği, gaynmünbit ve taşlık bir vâdinin ucunda-ve Mitridâd'a ilk muzafferiyetinin mevkiinde- Pompe tarafından inşâ olunmuş, ve ilk ismi olan Nikopoli⁹⁸⁸-ki «Mu-zafferiyet Şehri» demektir- bu münâsebetle verilmiş idi. Divriği'den iki günlük mesafede Malatya kazası hududunda bulunan Darende⁹⁸⁹, Aksu'nun menbâi olan bir dağın eteğindedir. Behısnı kazasında ve Maraş' dan (eski Jermaniçya) Kaysariyye'ye giden yol üzerinde kâin Behısnı kasabası, küçük bir ırmağın suladığı birçok bahçelerle çevrilmiştir⁹⁹⁰. Fırat kenarlarından pek uzak olmayan ve Pınarbaşı ırmağıyla birlikte lâ-tîf Osposi⁹⁹¹ sahralarında Deyr-i Mesîh sularııyla İska edilmekte buş eski Mariskum beldesi ve kadim Jenaaniçya Mar1 aş'in daha daki Merah kasabası olmalıdır (Fransızca mütercimi)..

lunan Malatya (ki eskiçağ târihinde «Mitilen» ismiyle mâruftur) duvarları altında Jüstinyen'in Husrev-i Nûşirevân ile vuku bulan muhârebe-siyle oldukça şöretlidir (Hicret'ten 50 sene önce, milâdî 572). Arab sey-yîdi Battal Gâzî'nin doğum yeri olan bu belde, Dânişmend hükümdarlarının payitahtı idi. Hudûd üzerinde ve Fırat'a yakın bir mahalde eski Kûmaten kazasında vâkî Kemah kalesi Osmanlı Devleti'nin en müstahkem mevkîlerinden biridir.⁹⁹² Komşusu olan Erzincan âlâ koyun cinsiyle, Bayburt kadınlarının güzelliğiyle meşhur olduğu gibi, Kemah da bez tezgâhlarıyla şöret bulmuştur.⁹⁹³ İran cihetinden hudûd üzerindeki mevkilerine nazaran

⁹⁸⁷ Manner, 4, 3, 32; Cihân-nttma, s. 645.

⁹⁸⁸ Manner, 4, 2, s. 31? ve Cihân-nümâ, s. 625.

⁹⁸⁹ Darende her ihtimâle göre eski Tafras (?) şehrinin mevkiindedir. (Fr. trc)

⁹⁹⁰ Cihftn-nüma, 600, Sen Marten, Erçneniyye Hastanda Hatırat, 1,200; Mar1

⁹⁹¹ CUân-nümâ, s. 599, 600

⁹⁹² «Spiranti Zephiro contraversa Gumathenam contingit reglonem uberem et cultu juxta, faecundam.» (Metnin, me'hazı), Marsel, 18, 9. Evliya, Cihân-nüma.

Evliya Kemah kalesini Van, Diyârbekr, Mardin, Ermenek, Merkab, Makû, Ardanaş (Erdenüş), Şahin Karamsarı, Afyon Karahisarı kaleleriyle Hasan-Kale kadar askerî ehemmiyeti hâiz gösteriyor. (Müverrih'in «Şahin Karahisarı» yazması yanlışlık eseri olacaktır; «Şebîn Karahisarı'dır ki, Evliya buna «Şâbin» dahî denildiğim söyler.)

⁹⁹³ Darb-ı mesel: «Kemah'ın bezi, Erzincan'ın kuz (koz: ceviz)'ı Bayburd'un kızı.» (Müverrih

ele geçirilmesinde ziyâde ehemmiyet olan bu beldelerin cümlesi o vakitten itibaren Sultân Bâyezıd'ın fetihleri dâiresine girmiştir.

Timurtaş, şu suretle muzaffer bayraklarını bu kadar asırlar Roma ve Acem imparatorluklarının tabîi hududları olmuş olan Fırat kenarlarına kadar ulaştırdığı sırada, Bâyezıd, yıldırım gibi Yunanistan üzerine düşüverdi. Memleketine, Allah'ına hâin olan Fokis Psikoposu'dur ki, Karafer-ye'de (Bruya) bir cami inşâatına nezâretle meşgul olan⁹⁹⁴ Bâyezıd'ı, oradaki ordugâhını terk edip de, Hellad mıntikasına girmeğe davet etti. Bu papas, Pâdişah'm ava merakını bildiğinden, Yunanistan'ı lâtif mez~ raalarla fasıl fasıl bölünmüş ve ada tavşanı, turnası, kuğusu bol bir memleket olmak üzere vasıflandırdı. Bâyezıd Tesalya'ya (Tırhale) doğru yönelerek, bu dağlık bölgelerin başlıca şehirlerini mukavemete tesadüf etmeksizin zaptetti. Yenişehir (Larissa), Romalüar'ın Makedonyalı Filip aleyhine muharebelerinde kanlı vak'âların cereyan ettiği yer olmakla meşhur olan ve Buemond ile Aleksî Komnen'in civardaki bir vadide çatışarak, biri diğerini ric'ate mecbur etmek için askerlik taktığı san'atin-deki zekâlarını tamâmiyle sarf ettiklerini görmüş bulunan (eski Trika) Tırhala, o suretle Bâyezıd'ın eline düştü. Domanik, yahut Domaniska (eski Domaçya)⁹⁹⁵ (Dömeke) Türkler'in yaklaştıkları haberi üzerine, Dük Kemayus tarafından terkedildiği gibi, Lukri Dağları eteklerinde bulan Patras⁹⁹⁶ yahut İpata (Badracık) ve yine bu hükümdara âit Far-sal o veçhile teslim olundu. Kinketius-Flaminius'un, onun yakınında Makedonyalı Filip'e muzafferiyeti ve Roma'nın talihini tâyin eden muharebe ile târihte meşhur olan Farsal, hiç silâh patlatmaksızın Pâdişah'm eline geçti. Üçyüzler'in telef olmasıyla ebedî bir şöhret kazanmış olan Ter-mopü boğazlarından, vaktiyle Gotlar'ın başında Alenk'm mâniasız geçtiği gibi, Bâyezıd da o suretle geçti⁹⁹⁷.

«kouz» (kuz), «brebis» (kuzu) olduğunu beyân ediyorsa da «koz» olacaktır.)

⁹⁹⁴ Bratutu'da Sa'dü'd-dîn. (Sa'dü'd-dîn'in ifâdesi aşağıdaki telhlsden ibftret ve Papas mes'elesıyla münâsebetten ârîdir. «798'den 800 târihine kadar Sultân Bâyezıd T bizzat ve bi'l-vâsıta fütûhatda bulundu. Mora ceziresinin fethi için Karaferye'de ikametle bir imaret ve oradan Edirne'ye gelüb, âlî cami, imaret, diğer mebânî-i hayriyye inşâ etdiler. Saniyen, Tırhala tarafına asker göndererek, kâffe-i mülhakat ve tevâbiyle teshir eylediler. Kralın harekât-ı nâ-hemyârma mebnt, Engürüs diyarı pâ-mâl edildi. Kânkırı fethine me'mûr olan Timur-taş Paşa o memâlekt teroamen aldı. Medînettri-hükemâ olan Atina tevâbiyle feth olundu. Timurtaş Pasa Türkmen elinden Behism ve Malatya'yı, Kürd elinden Divriği'yi zapt eylediği gibi, Darend ve Kemah ve diğer karalan memâleki Osmaniy-ye'ye zamra etdl.» c. 1, s. 150)

⁹⁹⁵ Llvius, 39, 25; Anna Komnena, 1, 5; Halkondllas, 2, 21 ve 23; Hacı Kal-fa'nın Rûm-ili'si.

⁹⁹⁶ HalkondUas, Bu Patr&s, Türkler'in «Balyabadra* dedikleri Mora Patras'ından başkadır.

⁹⁹⁷ «Thermopylae locus appellatur noblits Lacedemoniorum Persas morto mağls memorablls

Acemlerin Lakdemonyalılar ve onlardan sonra Romalıların Makedonyalılar hakkında yaptıkları gibi, düşmanın etrafını bile çevirmeğe lüzum görmedi. Zeytun (eski La-mia)-ki Makedonyalı Filip'in muhasarası ve Antipater'in müdâfaasıyla beraber, Papasın davet etmiş olduğu vahşi firkalara teslimiyet gösterdiler. Bu hâin Papas, kindarlığı sebebiyle Delfui Dukası De Luvus'un zevcesi Trudeluda'yi, Bâyezid'in huzurunda, Rum îstratî⁹⁹⁸ ile müttefikane cinâyetkârâne hiyleler tatbik etmekte olduğu ve halkı müthiş surette tazyik edip birçoklarını öldürdüğünü bildirerek, itham etti. İspanya Kralı hanedanına mensup olan De Luvus az vakit önce vefat etmişti. Dul kalan zevcesinin âşıkına gelince, Düşes' den başka birçok kadınları da sihir ve diğer şeytanî san'atlarla iğfal ettiği iddia olunuyordu. Şüphesiz bu isnadlardır ki, Trudeluda'ya, galibi istikbâl ile nişanlı bulunan kızım, hazînelerini, emaretini, hattâ kendisini takdime karar verdim. Bâyezid, Valideyi hür bırakarak, dinini değiştirmesini talep etmedi. Fakat kızla memleketi hemen kabul ederek, memleketin idaresini kumandanlarından birine verdi⁹⁹⁹. Eski Doris, Lukris, Fokis memleketlerini yalnız orduda hazır bulunmasıyla Osmanlı memleketlerine ilhak ettikten sonra, Mora'da yeni fetihlerde bulunmala-. nını generalleri Yâkûb ve Evranos'a bıraktı. Yâkûb Beğ yarımada'nın en güney uçlarına kadar bütün batı kısımlarını dolaşarak, Modon ve Koron havalisini tahrîb etti. Evranos Beğ Mora'nın eski payitahtı olup, eskiçağ târihinde Juno'nun bir mabedi ve Posidos'un (Neptün) hayvanlarının beslendiği çayır ile meşhur bulunan Argos'u muhasara etti. Evranos mev-kîin iki tarafına birden hücum etti. Şehir sağ tarafından zaptolunduğu? dâir yayılan rivayet üzerine, bütün muhafızlar o tarafa gitti; bu sırada Türkler sol taraftan merdiven kurarak, müdâfaadan mahrum bulunan istihkâmlara çıktılar (Haziran 1397). Beldenin hazîneleri yağma edildi,¹⁰⁰⁰ ve otuzbinden ziyâde Rum ahâlî esîr edilerek, Anadolu'ya naklolundu. Buna mukabil ve Asya fâtiplerinin usûlüne uygun olmak üzere, Bâyezid Avrupa'ya Türkmen ve Tatar muhacirleri getirdi. Pek eski zamanlardan beri memleketin böyle bir ucundan öteki

quam pugna adversus.» (Halkondilas).

⁹⁹⁸ Manner, 7, s. 610; Halkondilas, 2, 21; Llvius, 39, 28.

⁹⁹⁹ Halkondilas, «Hfc ortus era,t de genere Taracoriensium regum».

¹⁰⁰⁰ Dukas târihinin Paris tab'ına eklenen zeylin müellifi meçhul vekayinâmede Yâ'kûb ve Murtaza 1397 Haziranının ikinci pazar günü Argos Hisarı önüne vâsıl ve 21 Haziran'da Leontari'ye dâhil olduklarını yazar. Şu halde işbu vekayinâmede La-kedemonia ve Leontari'nin Brenezes (Evranos) tarafından zap-tı târihinin altı sene evvel zikrolunması sevğ görür.

ucuna ahâlînin hey'et-i mecmuası ile nakli, bir hükümdarın isti bdadındaki kuvvet ve kudreti takviye etmek için en emîn çâre olarak kabul edilirdi. Dârâ bu maksatla Libya'nın (Bingâzî) Berka çölü ahâlîsini Bakteri havalisine, Avrupa Peonileri'ni Asya'ya, Küçük Asya'nın Milezililerinî İran' da Suza'ya geçirmiş, ve Yonyalılar'ı Fenike'ye, Fenikelileri Yonya'ya hicret ettirmeyi arzu etmişti. Yine bu sebepten dolayıdır ki, Pâdişâh Sa-ruhan arazîsinden Menemen (Maynomenus) sahraları Türkmenler'inden büyük bir miktarını Filibe'ye nakletti.¹⁰⁰¹ Diğer birkaç takım da Menderes, Askamander, Kaistrus kenarlarından Avrupa'da Aksius sahillerine ve Terma civan sakinleri Sofya ve Zağra'ya hicret ettiler¹⁰⁰².

Osmanlı müverrihleri Atina'nın fethini Mora'mn zaptolunduğu senede (800/1397) göstermekte cümleten müttelik değillerdir¹⁰⁰³. Türkler tarafından da «Medînetü'l-Hükemâ (Filozoflar Şehri) diye adlandırılan Atina'nın onlar için daimî bir mülk olması, yetmiş sene sonra II. Mehmed saltanatında vuku bulmuş ise de, bundan önce Osmanlı ordusu tarafından zaptedildiği bihakkin inkâr olunamaz. Târihin babasının Atinalılar'ı «Yunanlılar'ın en akıllıları» diye isimlendirdiği zamandan Osmanlı Devleti müverrihinin onların vatanlarına «Medînetü'l-Hükemâ» nâmını vermekten imtina edemediği zamana kadar geçen müddette ne kadar vale' alar geçmiştir! Atina-ki, vaktiyle ahâlîsi, Yunanlılar içinde doğdukları yerleri asla terketmeyenlerin yalnız kendileri olduğunu söyleyerek iftihar ederlerdi¹⁰⁰⁴. Sekrop¹⁰⁰⁵ tarafından kurulmuştur; Eit dini de Sa-yis'den Eğin Körfezi sahillerine Sekrop marifetiyle getirilmiştir. Herodot naklede ki, Atinalılar Truva muharebesi zamanında bile medeniyetin yüksek bir derecesine vâsıl olarak, Yunanlılar'ın ordusuna askerî kuvvetleri tanzim hususunda en mahir olan kimseyi ve Maraton'a millî hürriyetin en şecâatli müdâfiini göndermişlerdir. Armudius ve Aristogitun Atina'yı, Pizistra'nın oğlu İpark'ın istibdadından kurtardı ve Fenikelilerin Jefireliler bu şehre yazı san'atını soktular¹⁰⁰⁶. Acemler'in iki defa istîlâ ettiği, Keyhusrev ile Mardonius'un

¹⁰⁰¹ Neşri (varak: 103), Halkondil ile tamamen uyuşmaktadır. Hal-kondil, «Etiam Philippopolis regio ab Amurate colonos acce-pit.» ibaresiyle, Neşri gibi, Filibe'ye ahâlî sevk olduğunu söyler. Neşri bu ahâlîyi «Yüre-Sigillü» (Yüregirli?) diye isimlendirir.

¹⁰⁰² Halkondilas, s. 30, 31, 32; Herodot, 4, 304.

¹⁰⁰³ Hacı Kalfa, TakvfcnÜ't-Tevârîh; Solak-zâde, îdrts ve diğerleri.

¹⁰⁰⁴ Herodot, 1, s. 56; Platan, 9, 290.

¹⁰⁰⁵ Menfis'de taatibud olunan bu ulûhiyyet Rumlar meyânında Atina ismiyle takdise mazhar olmuştur.

¹⁰⁰⁶ Herodot, s. 57, 58, 77, 112, 113.

yaktığı, İspartalılar'ın itâatlan altına aldıkları, Trasibul'un otuz müstebidden tasfiye ettiği, Kerona muharebesinden sonra Makedonyalılar'ın tahakküm ettikleri, Makedonyalı Fi-lip'in harabeye çevirdiği Atina-Roma'nın bütün Yunanistan'a istiklâl berâtı olarak verdiği senato beyannâmesi sayesinde bir hürriyet gölgesi muhafaza etmiştir. Roma İmparatorları zamanında, Alarık ve mâiyye-tindeki Gotlar'ın kısmen tahrîb ettikleri âbidelerin bitine Herod Anitkus ve Adriyen'in himmetleriyle yeni eserler inşâ edilerek tezyin olunmuştur. Lâkin bu bedbaht belde Gotlar'ın vahşeti altına düşmezden evvel Makedonyalı Filip tarafından havalisi tahrîb dilmiş; Sinuzar'ın ormanı, lise, gözaücu binaların cümlesi, mezarlara kadar herşey zir ü zeber olmuş idi¹⁰⁰⁷. Bizans donanmasının toplanma merkezi olan Atina, İmparatorluğun parçalanmasından sonra, Teb havalisi gibi Dukalığa dönüştürülerek, Oton Dö Laroş nâmında Burgonyah bir asilzadenin idaresine geçmişti. Daha sonra bir izdivaç münâsebetiyle Gotie Dö Briyen ailesine intikal etti. Bu prens yedi yüz süvari, altı bin dört yüz hademe, sekiz yüz piyade ile Katalanlar üzerine yürüdü; lâkin Beoni mıntikasında vâki Şefiz üzerinde külliyyen mağlûp edildi. Bütün şu eyâlet ile Attik kıt'ası bu vak'a üzerine Katalanlar'ın elinde kalmıştır, ki bu vahşî kavim «Ceini-yet-i Kübrâ» (yâni yağma cemiyet-i kübrâsı) nâmıyla ondör sene Yunanistan'ın her tarafına dehşet salmıştır. Daha sonraki zamanlarda Aynalılar ragon hanedanının saltanatını kabul ettiler. Seçilya Kralları Atina'ya gâh bir vilâyet, gâh hükümet büyüklerinden birine tahsis ettikleri malikâne şeklinde idare ettiler. Franklardan, Katalanlar'dan sonra, Atina büyük dukalığı tahtı üzerinde-Floransa'da avamdan addedilen, Napoli'de büyük kudrete mâlik ve Yunanistan'da müstakil hükümdar olan- Açıa-yuli ailesi göründü. Atina bunların zamanında yeni âbidelerle süslenerek, Teb, Argos, Korint ile Tesalya'nın bir kısmına kadar uzanan devletin payitahtı oldu¹⁰⁰⁸. Türkler tarafından II. Mehmed saltanatında ikinci defa fethedildiği vakit, Dukalık ailesinin son hükümdarı, Timurtaş'ın Karaman Beği hakkında gösterdiği muameleye uygun olarak, asıldı. Nihayet Solon'un, Perikles'in, Sokrat'ın, Alkibyades'in vatanı olan Atina,, ki revaklannda, akademi bahçelerinde Eflâtun, Aristo, Zenon, Epikür o kadar* câzibedâr bir tarzda hikmet dersleri verir; sahne-i temaşalarında (tiyatrolarında) Sofokles ile öripides duygulan coşturur ve Aristofanes ile Menandros halkın gülme arzularını tahrik eder; Ehin ile Demosten ken-

¹⁰⁰⁷ Tlt, Uv, kitap: 31. 24: <Dirutaque non tecta solum etlam sepulcra>.

¹⁰⁰⁸ Gibin (GLbbonfl), C. 1, s. 264, 529.

dilerine tahsis edilmiş yüksek mevkilerinde, belagat kudretlerini göstermeğe muvaffak olurlardı... Minerva ile Neptün'ün şehri olan Atina, ki mâbedleriyle, akademileriyle, Partenon'uyla, Panteon'uyla, Pândrosion'uyla, Erakteon'uyla, Palas Pulyas, Teze, Demetrius, Temiz, Afrodit mâbedleriyle, Sinozarki ve Olimpion'uyla, Areopaj'i ve Feniks'i ile, Pireli ve Akropol'üyle, Lise'si, Müze'si, Odeon'u, Pritane'siyle, Puakil'i ve Profüe'siyle, Cimnaz'ı, Stad'ı, Herod Tiyatrosu, uzun duvarları ve geniş dîvanhâutî eriyle Adrien nâmına mensup Zafer Taki'yla, Rüzgârlar'ın Kulesi ismindeki binasıyla, Filopapas'm zafer âbideleriyle, Febus mağaralarıyla, îlisuz nehri¹⁰⁰⁹ ve Enakrinus menbâıyla, Tales ve Temistok-les'in mezarlarıyla nazarlara hayret verirdi... Hâsılı ilimler ve san'atlerin yegâne ve çok şerefli harîmi-ki zaman zaman Acem, Got, Katalan, vahşîlerinin yangınlarına, tahrîblerine mâruz olmuştur- bütûn şu büyüklüklerinin enkazıya diğer barbarların eline düştü; lâkin bunlar hiç olmazsa «Medînetü'l-Hükemâ»nın harabelerini buldukları halde muhafaza etmişlerdir.¹⁰¹⁰

¹⁰⁰⁹ Leak'da Atina Topografyasına müracaat.

¹⁰¹⁰ Müverrihin bu sahîfelerde yazdığı tarihî isimlerden Sokrât, Eflâtun, Öripid, Aristöfan gibi filozof ve şâirler mâruftur. Arte-miz, Afrodit ile diğer bâzılarının birer mâbûd oldukları da ifâdenin siyakından anlaşılacaktır. Bunlardan başkaları hakkında izâhât:

Partenon (Parthenon)- Minerva mabudu için M.O. 438'de inşâ olunmuş bir mâbeddir ki, en mühim san'at âbidelerin-dendir.

Pantenon (Panthenon)- Roma'nın bütün ilâhları için yapılmış bir mâbeddir; birçok ilâhlara inanan kavimlerin mâbudları'nın hey*et-i mecmuası mânâsında kullanıldığından, Atini bahsinde zikri bu mânâya olmalıdır.

Pandrosiyon (Pandroseion)- Eski Yunan'da bir kızın medfeni.

Erekteon (Erechtheion)- Akropol üzerinde bir bina ki Pandrosiyon onun bir kısmıdır.

Sinozark (Cynosarge)- Atina'nın eski bir mahallesi, şarkiyû-nun «Diyocans» Diyojen'in de sâlik olduğu mezheb-i kelbiy-yûnun bir mektebini hâvî idi.

Olimpiyon (Olympion)- Olimpiyad oyunlarının oynandığı yer.

Areopaj (Areopage)- Merih mabudunu mensup bir tepe üzerinde mahkemedir. Mecazen, şimdi «hakemler meclisi» mânâsına da kullanılır.

Fniks (Phnyx)- Akropol'un doğusunda, Aeropaj'ın güneybatısında halk toplantılarına mahsus yer.

Akropol (Acropole)-• Atina'nın iç-kalesi.

Lycee (Lise)- Aristo'nun yürüyerek ders verdiği mahal, ki meslek-i mssşâiyyûn bu mektepten zuhur etmiştir. Avrupa'da idâdî mekteplerine alem olmuştur. «Mekteb-i Sultânî»ye de fransızcada «Lycee» denilir. Bu mektebin (Gâlatasarayın-daki) te'sîsi Âlî Paşa'nın tahlîd-i nâmı esbabındandır.

Müze (Musee)- Heykellerle dolu bir mütalâa mahallidir. Âsâr-ı atîka sergisi mânâsına «müze» bundan me'hûzdur.

Odeon (Odeon)-• Şiirler okunması, mûsikî dinlenmesine mahsus yer.

Pritane (Prytaneë)- Filozofların toplanma yeri idi.

Evranos ve Yâkûb Beğler Mora'da fetihten fetihe intikal ettikleri halde (şu birinci istilânın ancak Niğbolu sonrasında vukuu itibariyle),¹⁰¹¹ Manuel Avrupa'yı dolaşarak-tahtında iken kendi şecaatine itimâd etmeyip de, ebediyyen yabancıların saltanatının batışına mâni olacağını zannetmiş bir kimsenin göstereceği telâşla- Hıristiyan devletlerinden yardım dileniyordu. Yeğeni Yani, payitahtının ortasında bile düşmanlar ve müfrit taleplerde bulunan zorbalarda içinde kalarak, bir gün Kostan-tiniyye hâricinde hüküm sürebilmek ham hayaliyle vakit geçirirdi. Çünkü Anastas'ın Silivri'den başlayarak yaptırmış olduğu büyük sur ile çevrili olan şehir civarı, Silivri ile birlikte Türkler'in eline düşerek, Türkmen muhacirleri payitahtın çevresindeki köylere, hâtta İstanbul içine yerleşmiş idiler; müezzin minarede Müslümanlar'ı namaza çağırır, kadı mahkemede hüküm verirdi. Bizanslılar birkaç seneyi utanç verici bir sükût içinde geçirdiler. Müverrih Dukas diyor ki:

«Bâyezid o zaman Bursa'da ikamet etmekte, ikbâlinin nihâli, kuşların türlü türlü nağmeleriyle kemâlini bulan meyvelerle dopdolu görünmekte idi. Hei türlü haz verici vesilelere mâlik idi: Garip şekilli hayvanlar, kıymetli mâdenler, Cenâb-ı Hakk'ın şu dünyâda nazar çekici olmak üzere halk ettiği

Poekil (Poikile- Günâgûn renkleri hâvî mermerlerden masnû bir bina idi.

Jimnaz (Gyninase)- Yunan gençlerinin yarışma salonu.

Stade- Koşu yeri. 97,184 tülunda bir ölçüye dahî denir ve galiba koşuda katedilen mesafe bu ölçü ile ölçülürdü.

Hammer, «Atina» kelimesini zikretmesi üzerine târih-i kadîmi tefekkürle müstağrak-ı sânihât olduğu gibi, Yunan hükümetinin ihyâsı hususunda bu âbidelerin hatırlatılması az te'sir etmemiştir. Fakat Sokratîar, Bukrat'lar, Eflâtunlar, Aristo'lar bir daha yetişmez ve bu âbidelerin nazîrleri yapılamaz. Müverrihin «Me-dînetü'l-Hükemâ» tâbiri Atina'nın Osmanlı erbâb-ı irfanı tarafından bu veçhile lâkaplandırılmış olduğuna telmîhdir. Bu tel-mîhden ve Osmanlılar'ın Atina'da hiçbirşeyi tahrîb etmediklerini itiraftan sonra, «barbar» tâbirinin haksızlığı kendi kendisine zahir olur. Yunan hikmetini Arablar neşrettiler. Hattâ İbnü Rüşd Yunanî-i Kadîme âşinâ olmadığı Aristo'nun kitaplarını beşinci, altıncı, hattâ sekizinci derecede tercümelerinden okuduğu halde, Şark'da «muallim-i evvel» (Baş Muallim) o hakimın fikrini harikulade dehâ ile keşf ve hayret-âver olacak surette şerh

etmiştir. Daha yakın zamanlara kadar Avrupa'nın okuduğu, 1b-nü Rüşd'ün şerhleri tercümesinden ibaretti. Kenan'ın İbnü Riişd ve İbnü Rüşd Mesleği unvanlı meşhur eserinde tafsilâtı görülür. İslâm'ın bu himmeti ve Endülüs ulenâ-ı hükemâ ve şüerâ-sıyla âbideleri dahî hatırlatılsa sezadır.

¹⁰¹¹ Franzes ve Halkondilas Niğbolu muharebesini Peloponnes (Mora) fütuhâtından sonra gösteriyorlar. Fakat Duka'nın kav-ince -ki bunun vekayînâmesi umumiyetle daha ziyâde itimâda şayandır - Manuel'in İtalya'ya seyahatinden ve İstanbul'da Osmanlı kadısının ikamesinden öncedir. Bundan başka müellifi meçhul vekayînâme Argos'un zaptını yaz ortasında (1397) gösterir ve bütün Osmanlı müverrihleri Atina'nın zaptının Niğbolu muharebesinden sonra olduğunu söylerler.

herşey saraylarında mevcut idi. Kız, erkek binlerce esirler içinde hüsn-ü ânları nazar-ı dikkati celbederek intihâb edilmiş köleler ve cariyeler dâima etrafında bulunurlardı. Rumlar, Eflâklılar, Sırbalar, Arnavudlar, Macarlar, Saksonlar,¹⁰¹² Bulgarlar, Latinler, hâsılı cümlesi Pâdişah'ın arzusuna göre kendi lisanlarında tegannîye hazır idiler. Sultan da bunların arasında, dâima sefhâne âgûş-ı muhabbetlerinde bulunur idi.» (800/1397).

İsmi o vakit cihanın her tarafında yankılar uyandıran Timur'un bir nâmesi Pâdişah'ı şu lâkaydî hâlden çekti, çıkardı. Bâyezid, Timur'ukorkutup da, fâtihâne istilâsından alıkoyabileceğim ümîd ederek, tahkîr edici sözlerle cevap verdi. Ermeniye'de Erzincan'ı istilâ (803/1400) etti ve daha sonra Bursa'ya döndü. Oradan Avrupa'ya geçti. Edirne'ye vardığında Bizans imparatoru Yani'ye şu sözü tebliğ etti:

«Selefin Manuel'i, tahtından indirişim senin menfâatin için değil, benim menfâatim için idi. Bize dost kalmak ister isen, tacından feragat et; sana istediğin hükümeti vereyim. Muhalefet edecek olursan, Allah'ın ve Peygamber'in nâmına kalem ederim ki, şehirde kimseyi bırakmayacağım, cümlenizi mahv edeceğim.»

Bizanslılar yeni bir muhasaraya mukavemet etmek üzere külliyetli miktarca zahire tedârik etmiş olduklarından, sefire mesihâne bir tevekkül ve necîbâne bir böbürlenme ile dolu olan aşâğıdaki cevâbı îtâ ettiler:

«Efendinize söyleyiniz, ki biz her ne kadar zayıf isek de, zayıfları muhafaza ve kuvvetlileri mağlûp eden Allah'dan başka müracaat edecek hiçbir kuvvet tanımamız. Pâdişâh istediğini yapsın.¹⁰¹³

Bâyezid, tehdidini yerine getirmeğe başlamak üzereyken,¹⁰¹⁴ yakın mağlûbiyetinin mukaddimesi olarak, Timur tarafından Erzincan'ın tahribi, Sivas'ın katliâmı, Tatar ordularının ileriye doğru taarruzları haberleri gelmesiyle, tasarlamış olduğu ikinci Kostantiniyye muhasarasından

¹⁰¹² Halkondilas İstanbul'u muhasarasının on sene sürdüğünü söylediği vakit Manuel'in cülusundan (1391) Bâyezid'in Timur aleyhine yürümesine kadar (1400) geçen zamanı kamilen ihata eder. İstanbul'da hakîkî manâsıyla iki muhasara olmuştur: Birincisi 1391'den İstanbul'da bir Osmanlı kadısı tâyînine kadar, ikincisi yalnız altı ay kadar devam etti.

¹⁰¹³ Dukas, (Allah'ın inâyetiyle elli yedi sene sonra Fâtib, ceddinin maksâ* dini istihsâl etm'stir. Mütercim),

¹⁰¹⁴ Sigismund'un ordusunda muavin olarak bulunmuş olanlar Saksonlar değil, Bavyeralıdır idi. Dukas, 15, s. 30. Schildber-ger'in Seyahati.

vazgeçerek, Tatarların sonu gelmez dalgalar gibi cevalân etmekte oldukları Asya'ya geçmeğe mecbur oldu.¹⁰¹⁵

¹⁰¹⁵ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 1/220-221.